

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE CÜMLE

DOKTORA TEZİ

ÜLKÜ POLAT

92120000361

DANIŞMAN
PROF. DR. HATİCE ŞİRİN

Bornova-İZMİR

2018

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE CÜMLE
DOKTORA TEZİ
ÜLKÜ POLAT

JÜRİ ÜYELERİ

PROF. DR. HATİCE ŞİRİN (DANIŞMAN)

PROF. DR. A. MELEK ÖZYETGİN

PROF. DR. MUSTAFA ÖNER

DOÇ. DR. ÖZKAN ÖZTEKTEN

DOÇ. DR. RYSBEK ALİMOV

Bornova-İZMİR

2018

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum **Eski Uygur Türkçesinde Cümle** adlı doktora tezinin, tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Ülkü POLAT

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Ülkü Polat
Numarası : 92120000361
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Başlığı (Türkçe): Eski Uygur Türkçesinde Cümle
Tez Başlığı (İngilizce) : Syntax in Old Uighur Turkish
Tez Savunma Tarihi : 18.05.2018

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. A. Melek Özyetgin
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mustafa Öner
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Hatice Gırın
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Rysbek Alimov
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Özkan Öztekten
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒
Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

☒☐☐

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

ÖNSÖZ

Tarihî kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Uygurlar, Basmıl ve Kırgızlar ile ittifak kurarak Köktürk Hanedanlığına son verip, Köktürklerin hakimiyet sahası olan Ötüken bölgesinde Ötüken Uygur (Orhun Uygur) Devletini kurmuşlardır. 840 yılına kadar bu bölgede hakimiyet süren Ötüken Uygur Devleti 840 yılında Kırgızların istilasına uğrayarak yıkılmış ve Uygurlar bu tarihten sonra farklı bölgelere göç etmişlerdir. Batıya doğru giden Uygurlar Beşbalık, Turfan, Hoça, Kaşgar taraflarına yerleşip burada Turfan Uygur Devletini kurmuş, güneye doğru giden Uygurlar ise Kansu bölgesine yerleşip burada Kansu Uygur Devletini kurmuşlardır. Bahsedilen bu sahalarda varlık gösteren Uygurlar, Ötüken'den Doğu Türkistan'a ve Tarım Havzası'na uzanan yolculukları ve yerleştikleri bölgelerde farklı kültürlerle, dillerle, farklı inanç sistemleriyle temasları sonucu daha çok dinî içerikli bir edebiyat birikimi oluşturmuşlardır.

Uygurlardan kalan eserler Doğu Türkistan'a yapılan bilimsel araştırma gezileri ile ele geçirilmiştir. İlk bilimsel geziler Finliler ve Ruslar tarafından yapılmış, sonrasında bölgeye Otto Donner, Aurel Stein, Albert Gründel, Albert August von Le Coq, Paul Pelliot, Sergey E. Malov, gibi birçok isim araştırma heyetleri ile birlikte gitmiş ve sandıklar dolusu eserlerle ülkelerine dönmüşlerdir. I. Dünya savaşının patlak vermesiyle bölgede sürdürülen bilimsel araştırma gezilerine son verilmiştir. Örneğin İrk Bitig, Huastuanift adlı eserler Aurel Stein tarafından, Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikayesi Paul Pelliot tarafından, Altun Yaruk Sergey E. Malov tarafından bulunmuştur. Uygurlardan kalan eserler genellikle Manihaist, Budist, Hristiyan ve Müslüman çevreye ait olarak dört başlıkta ele alınır, en çok eser Budist Uygurlardan kalmıştır, ayrıca bu dönemde Köktürk harfli Taryat, Tes, Şine Usu, Kara Balasagun, Gürbelcin, Somon Tes ve Somon Sevrey adlı Uygur yazıtları da vardır. Manihaist Uygurlardan birkaç şiir, İrk Bitig, Huastuanift ve İki Yıldız Nom adlı eserler; Budist Uygurlardan da Prens Kalyanamkara ve Papamkara, Şehzade ile Aç Pars, Dantipali Bey, Çaştani Bey, Maytrısimit adlı çatikler, Altun Yaruk, Sekiz Yükme, Kuanşi İm Pular adlı sudurlar, bunların dışında da rahiplerin yaşayış kurallarını anlatan eserler ve hukuk vesikaları vardır.

Farklı bir kültür ve medeniyet yaratan Uygurların dil ve kültürlerini günümüze ulaştıran bu eserlerin incelenmesi birçok alana katkı sağlayacaktır. Uygur Türkçesi eserleri üzerine bugüne kadar hem Türkiye’de hem Türkiye dışında çeşitli araştırmalar yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Yapılan çalışmalar daha çok metin yayını, Uygur Türkçesinin ses, biçim bilgisi ve söz varlığı üzerine yapılan çalışmalardır. Bu devrede Çin, Tibet, Tohar, Sanskrit ve Soğd gibi milletlerle olan etkileşim, Manihaizm, Budizm gibi inanç sistemlerinin kabulü ve bu inanç sistemlerini asıl kaynağından öğrenme gibi sebeplerle daha çok ana dilden yapılan telif ve tercüme eserler sonucunda bu dönemde kullanılan Türk dili yani Eski Uygur Türkçesi daha çok söz varlığı ve söz dizimi bakımından farklılıklar göstermiştir. Eski Uygur Türkçesinin söz dizimini toplu olarak inceleyen bir söz dizimi çalışması yapılmamıştır. Eldeki çalışmalar Eski Türkçe dil bilgisi çalışmalarında kısaca yer verilen söz dizimi bölümleri, makale bazında çalışmalar veya dönem eserlerinden herhangi birisi üzerine yapılan tez çalışmaları vb. ile sınırlıdır. Bu sebeple bu alandaki eksikliği gidermek amacıyla bu çalışmada Eski Uygur Türkçesi döneminde özellikle ön plana çıkan Budist eserler ve sayıca Budist eserlere oranla daha az olan Manihaist metinler incelenerek bu dönemin söz dizimi ile ilgili toplu bir değerlendirme yaparak dönemin söz dizimi ana hatlarıyla belirlenmeye çalışılmıştır.

Eski Uygur Türkçesinin söz dizimi üzerine yapılan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan giriş kısmında, amaç ve yöntem, araştırmanın veri alanı ve sınırları ile ilgili bilgi verildikten sonra Türkiye Türkçesinde cümle ile ilgili yapılan çalışmalar, Tarihi Türk Yazı Dilleri ve Çağdaş Türk Yazı Dilleri ile ilgili Türkiye’de yapılan cümle çalışmalarına yer verilmiş, cümle tasnifi ve terminolojisinde araştırmacıların fikir birliğine varamadığı konular tespit edilerek maddeler halinde değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerin sonucunda Eski Uygur Türkçesinde cümle konusunu hangi tasnif zemininde inceleyeceğimiz belirlenmiştir. İkinci bölüm olan inceleme kısmında Eski Uygur Türkçesinde cümleler yüklemlerine göre ve yapılarına göre iki ana başlıkta alt başlıklarıyla birlikte dönem eserlerinden fişlenen örneklerle ele alınmıştır. Üçüncü bölüm olan sonuç kısmında da incelemelerimizin neticesinde Eski Uygur Türkçesinin söz dizimi ile ilgili tespit edilen ve bu devreyi farklı kılan özellikler maddeler halinde listelenmiştir.

Bu çalışmanın belirlenmesi ile başlayan ve her aşamasında yardımını esirgemeyen, lisans öğrenimimden bu yana beni besleyen en büyük kaynaklardan birisi olan aynı zamanda yüksek lisans danışmanlığımı da yürüten ve sadece bilimsel değil, duruşu ve dünyaya bakışı ile de kendisinden her zaman istifade ettiğim, örnek aldığım ve ğrencisi olmak onuruna eriştiğim hocam Prof. Dr. Hatice şirin'e en içten teşekkürlerimi sunarak minnet duygularımı belirtmek isterim.

Yine pek çok meselenin halledilmesinde her zaman bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, beni yönlendiren ve cesaret veren hocalarım başta Prof. Dr. Mustafa ner olmak üzere Doç. Dr. zkan ztekten'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca bilimsel olarak beni yönlendiren sayın Prof. Dr. Melek zyetgin'e teşekkür ederim.

Ve her zaman beni destekleyen ve bu süreçte yanımda olan aileme sonsuz teşekkürler...

Ülkü POLAT

İzmir

KISALTMALAR ve İŞARETLER

Örneklerin Alındığı Eserler İçin Kullanılan Kısaltmalar

AB	Eski Uyğurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi
AY-I	Altun Yaruk (Özlem Ayazlı)
AY-II	Altun Yaruk (Saadet Çağatay)
AY-III	Altun Yaruk (Engin Çetin)
AY-IV	Altun Yaruk (Ceval Kaya)
AY-V	Altun Yaruk (Mehmet Ölmez)
ÇB	Eski Uyğurca Dört Çatik, Çaştani Beg
DP	Eski Uyğurca Dört Çatik, Dantıpalı Beg
ETŞ	Eski Türk Şiiri
HU	Huastuanift
IB	İrk Bitig
KB	Körüm Bitig
KİP	Kuanşı İm Pısar
M	Maytırsimit
Man	Manihaicha
OB	Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikayesi
PK	Prens Kalyānamkara ve Papamkara (Ece Korkut, İsmet Birkan)
T	Ein Uıgurisches Totenbuch
TCÜ	Türlü Cehennemler Üzerine Uyğurca Parçalar

TT	Türkische Turfan Texte I
TT4	Türkische Turfan Texte IV
TT5	Türkische Turfan Texte V
Ui IV-A/ÇB	Uigurica IV: Çaştani Bey
V	Vatec: Vorislamische Alttürkische Texte
V/BT	Vatec/Berliner Texte
V/AY	Vatec/Altun Yarok
V/UPF	Vatec/Uigurische Pañcatantra Fragmente
V/Maitr	Vatec/Maitrisimith
V/HTV	Vatec/Xuanzang Biographie VIII

Diğer Kısaltmalar

akt.	: aktaran
Alm	: Almanca
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
D	: Doğu (yüzü)
DK	: Dede Korkut Hikayeleri
DLT	: Divânu Lugâtî-t-Türk
EF	: ek-fiil
Fr.	: Fransızca

G	: Güney Yüzü
İng	: İngilizce
K	: Kuzey Yüzü
KT	: Kül Tigin Yazıtı
Osm.	: Osmanlı Türkçesi
S	: sayı
s.	: sayfa
Skr.	: Sanskritçe
TDK	: Türk Dil Kurumu
TY	: Tonyukuk Yazıtı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
YF	: yüklem fiil
yy	: yüzyıl

~	Denklik gösterir.
>	Bir şekilden başka bir şekle geçişi gösterir.
<	Bir şeklin başka bir şekilden gelişini gösterir
-	Eklerin önünde ve fiilleri işaretlemeye kullanılır.
/	Bir biçimbirimin farklı sesteki şekillerini belirtir.
*	Varsayımsal (hipotetik) biçime işaret eder.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
KISALTMALAR ve İŞARETLER.....	IV
İÇİNDEKİLER	VII
1.GİRİŞ	1
1.1.Konu.....	1
1.2.Amaç ve Yöntem.....	1
1.3.Araştırmanın Veri Alanı ve Sınırları.....	3
1.4.Türkiye Türkçesinde Cümle İle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	5
1.5.Tarihi Türk Yazı Dilleri ve Çağdaş Türk Yazı Dilleri İle İlgili Türkiye’de Yapılan Cümle Çalışmalarına Bir Bakış.....	9
1.6. Cümle Tasnifi ve Terminolojisinde Araştırmacıların Fikir Birliğine Varamadığı Konular	10
2. İNCELEME	78
2.1. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE CÜMLE	78
2.1. 1. YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER	78
2.1.1.1. Basit İsim Cümleleri.....	78
2.1.1.1.1. İsim unsuru+ er- fiili ile kurulan isim cümleleri	84
2.1.1.1.2. İsim unsuru + şahıs unsurunun birlikte kullanılmasıyla kurulan isim cümleleri.....	97
2.1.1.1.3. İsim unsuru + titir/tetir ile kurulan isim cümleleri	100
2.1.1.1.4. İsim unsuru + bol-ur ile kurulan isim cümleleri.....	106
2.1.1.1.4.1. bol- fiilinin cevherî fiil olarak kullanıldığı cümleler	109
2.1.1.1.4.2. bol- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı cümleler	111

2.1.1.1.4.3. bol- fiilinin bir isim unsuru ile birlikte yardımcı fiil olarak kullanıldığı cümleler.....	112
2.1.1.1.5. İsim unsuru +tur-ur ile kurulan isim cümleleri	113
2.1.1.1.5.1. tur- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı cümleler.....	116
2.1.1.1.5.2. tur- fiilinin <i>fiil+zarf-fiil eki+fiil</i> kuruluşunda yardımcı fiil olarak kullanıldığı cümleler.....	117
2.1.1.1.6. Bar ve yok adları ile kurulan (bildirme unsurunun kullanılmadığı) isim cümleleri.....	117
2.1.1.1.6.1. bar sözü ile (bildirici olmadan) kurulan isim cümleleri.....	119
2.1.1.1.6.2. bar+er- yapısındaki isim cümleleri.....	121
2.1.1.1.6.3. bar+titir/tetir yapısındaki isim cümleleri.....	122
2.1.1.1.6.4. bar ol yapısındaki isim cümleleri	122
2.1.1.1.6.5. bar+bol-ur yapısındaki isim cümleleri	122
2.1.1.1.6.6. yok sözü ile (bildirici olmadan) kurulan isim cümleleri.....	122
2.1.1.1.6.7. yok+er- yapısındaki isim cümleleri.....	123
2.1.1.1.6.8. yok+titir/tetir yapısındaki isim cümleleri.....	124
2.1.1.1.6.9. yok+tur-ur yapısındaki isim cümleleri.....	124
2.1.1.1.7. Bildirme unsurunun kullanılmadığı isim cümleleri	124
2.1.1.1.7.1. için edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı isim cümleleri.....	126
2.1.1.1.7.2. teg edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı isim cümleleri	126
2.1.1.1.7.3. teg edatının <i>teg+erür/teg+turur/teg+bolur</i> yapısında kullanıldığı isim cümleleri.....	127

2.1.1.1.8. +mİş/+gAlI kergek/ kergek yapısındaki isim cümleleri.....	127
2.1.1.1.9. İsim + şahıs unsuru +er- +şahıs unsuru yapısındaki isim cümleleri	133
2.1.1.1.10. Bultukar (boltukar) ve bultukmaz (boltukmaz) sözcüğü ile kurulan isim cümleleri.....	134
2.1.1.2. Olumsuz İsim Cümleleri	137
2.1.1.2.1. İsim Cümlelerinin Olumsuz Şekli: ermez.....	137
2.1.1.2.2. İsim Cümlelerinin Yokluk Şekilleri: yok ve bultukmaz.....	139
2.1.1.3. Devrik Yapıdaki İsim Cümleleri	139
2.1.1.4. Basit Fiil Cümleleri	141
2.1.1.4.1. Yüklemi Basit Çekimli Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri.....	141
2.1.1.4.1.1. Yüklemi basit zamanlı çekimli fiilden oluşan yüklemeler ...	141
2.1.1.4.1.2. Yüklemi birleşik zamanlı çekimli fiilden oluşan yüklemeler	187
2.1.1.4.2. Yüklemi Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri	190
2.1.1.4.2.1. Yüklemi İsim+Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri	195
2.1.1.4.2.2. Yüklemi Fiil +Zarf-Fiil+Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri	197
2.1.1.4.3. Yüklemi Aynı Kökten Teşkil Edilen İkizlemelerden Oluşan Fiil Cümleleri	211
2.1.1.4.4. Olumsuz Fiil Cümleleri.....	216
2.1.1.4.5. Devrik Yapıdaki Fiil Cümleleri.....	218
2.1.2. YAPILARINA GÖRE CÜMLELER	219

2.1.2.1. Basit Cümle	222
2.1.2.2. Birleşik Cümle.....	223
2.1.2.2.1. Şartlı Birleşik Cümle	223
2.1.2.2.1.1. Bağlayıcı Şart Cümleleri	233
2.1.2.2.1.1.1. <i>kaltı</i> bağlayıcısı ile kurulan şart cümleleri.....	233
2.1.2.2.1.1.2. <i>kaltı neçük, kaltı neçük kin, kaltı neteg, inçe kaltı</i> öbek bağlayıcılarıyla kurulan şart cümleleri	238
2.1.2.2.1.1.3. <i>birök/birökin/birükiye</i> bağlayıcıları ile kurulan şart cümleleri	240
2.1.2.2.1.1.4. <i>birök kim kayu, kaçan birök, neçete birök, ançata</i> <i>birök, abam birök, kimde birök, yme birök, takı yme birök</i> öbek bağlayıcılarıyla kurulan şart cümleleri	243
2.1.2.2.1.1.5. <i>yme</i> bağlayıcısı ile kurulan şart cümleleri	247
2.1.2.2.1.1.6. <i>takı yme, takı yeme kayu, takı yeme kim kayu, azu</i> <i>yeme, yene yeme, yene yeme kayu, neçe yme, kim yime, ne yime</i> öbek bağlayıcılarıyla kurulan şart cümleleri	249
2.1.2.2.1.1.7. Diğer bağlayıcılar (<i>azu, kayu, kim kayu, anın kim</i> <i>kayu, anı için kim kayu, anı için, inçip yene</i>) ile kurulan şart cümleleri	258
2.1.2.2.1.2. Bağlayıcısız Şartlı Birleşik Cümleler	261
2.1.2.2.1.3. <i>Tip tiser/tiser</i> İle Kurulan Şartlı Birleşik Cümleler	275
2.1.2.2.2. Ki'li/Kim'li Birleşik Cümle	284
2.1.2.2.3. Açıklayıcı Birleşik Cümle	294
2.1.2.2.3.1. <i>inçe (tep/têp/tip) ayıt-</i> kuruluşundaki açıklayıcı birleşik cümleler	305

2.1.2.2.3.2. <i>inçe</i> (tep/tép/tip) <i>ötün-/ inçe</i> tep/tép/tip <i>ötüg</i> <i>ötün-</i> kuruluşundaki açıklayıcı birleşik cümleler.....	307
2.1.2.2.3.3. <i>inçe</i> (tep/tép/tip) <i>sakın-/inçe</i> (tep/tép/tip) <i>sakınç</i> <i>sakın-</i> kuruluşundaki açıklayıcı birleşik cümleler.....	314
2.1.2.2.3.4. <i>inçe</i> (tep/tép/tip) <i>sözle-</i> kuruluşundaki açıklayıcı birleşik cümleler.....	319
2.1.2.2.3.5. <i>inçe</i> (tep/tép/tip) <i>te-</i> kuruluşundaki açıklayıcı birleşik cümleler.....	321
2.1.2.2.3.6. <i>inçe</i> (tep/tép/tip) <i>yarlıka-/inçe</i> tep/tép/tip <i>kiginç</i> <i>yarlıka-/yarlıg</i> <i>yarlıka-</i> kuruluşundaki açıklayıcı birleşik cümleler	338
2.1.2.2.3.7. Esas cümlelerin yüklemine emir kipiyle çekimlendiği açıklayıcı birleşik cümleler	355
2.1.2.2.3.8. Herhangi bir hükmü, durumu açıklayan diğer açıklayıcı birleşik cümleler	357
2.1.2.2.4. İç İç Birleşik Cümle	359
2.1.2.2.4.1. Yardımcı cümle + <i>tep/tép/tip</i> <i>ayıt-</i> yapısındaki iç içe birleşik cümleler.....	361
2.1.2.2.4.2. Yardımcı cümle + <i>tep/tép/tip</i> <i>ötün-</i> yapısındaki iç içe birleşik cümleler.....	362
2.1.2.2.4.3. Yardımcı cümle + <i>tep/tép/tip</i> <i>sakın-</i> yapısındaki iç içe birleşik cümleler.....	365
2.1.2.2.4.4. Yardımcı cümle + <i>tep/tép/tip</i> <i>te-</i> yapısındaki iç içe birleşik cümleler.....	366
2.1.2.2.4.5. Yardımcı cümle + <i>tep/tép/tip</i> <i>yarlıka-</i> yapısındaki iç içe birleşik cümleler	373
2.1.2.2.4.6. Diğer İç İç Birleşik Cümleler	376
2.1.2.2.5. Açıklayıcı/İç İç Birleşik Cümleler.....	377
2.1.2.3. Bağlı (Bağlaçlı) Cümle.....	395

2.1.2.3.1. <i>anın</i> bağlacı ile bağlanan cümleler	397
2.1.2.3.2. <i>anı için</i> bağlacı ile bağlanan cümleler	400
2.1.2.3.3. <i>azu</i> bağlacı ile bağlanan cümleler.....	402
2.1.2.3.4. <i>inçip</i> bağlacı ile bağlanan cümleler	405
2.1.2.3.5. <i>takı</i> bağlacı ile bağlanan bağlı cümleler	407
2.1.2.3.6. <i>takı yeme</i> bağlacı ile bağlanan cümleler	410
2.1.2.3.7. <i>ulatı</i> bağlacı ile bağlanan cümleler	412
2.1.2.3.8. <i>yeme</i> bağlacı ile bağlanan cümleler	414
2.1.2.3.9. <i>yana/yene</i> bağlacı ile bağlanan cümleler	418
2.1.2.4. Sıralı Cümle	422
3. SONUÇ	442
KAYNAKLAR.....	451
ÖZ GEÇMİŞ.....	485
ÖZET	486
ABSTRACT	489

1. GİRİŞ

1.1.Konu

Çalışmamızın konusunu Eski Türkçenin VIII. ve XIV. yüzyıllar arasında etkili olan Eski Uygur Türkçesindeki cümle yapıları oluşturmaktadır. Köktürk dönemindeki cümle yapılarıyla kıyasladığında farklı bir görünüm arz eden Eski Uygur Türkçesi, yerleşik hayata geçme, Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık gibi farklı inanç sistemleriyle tanışma neticesinde çoğunluğu dinî içerikli olan yabancı metinleri kaynağından telif ve tercüme etmiş, bunun sonucu olarak da söz varlığı ve söz dizimi bakımından Türkçenin tarihî devirleri arasında farklı bir yer edinmiştir. Bu sebeple bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden hareketle, kültür hayatında görülen değişikliklerin dile yansımaları sonucu değişen ve farklılaşan cümle yapılarını tespit etmek amacıyla bu dönemin cümle yapıları incelenmiş ve Eski Uygur Türkçesinin söz dizimi ile bazı tespitler yapılmıştır.

1.2. Amaç ve Yöntem

Eski Türkçenin ikinci devresi olan Eski Uygur Türkçesi fonetik ve morfolojik açıdan kendisinden önceki dönem Köktürkçe ve kendisinden sonraki dönem olan Karahanlıca ile kıyaslandığında bu devrelerden çok farklılık göstermez. Söz konusu, söz varlığı ve söz dizimi olduğunda ise durum farklılaşır. Yerleşik hayata geçiş, göçler, din değişiklikleri gibi sebeplerden dolayı Eski Türkçe içerisinde farklı bir görünüm arz eden Eski Uygur Türkçesinin söz varlığı ve söz dizimi diğer dönemlerden ayrılır. Özellikle çoğu dinî içerikli olan eserleri yeni tanıştıkları Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık gibi inanç sistemlerini anlamak adına tercüme etmişler ve bu eserlerdeki cümle yapılarını karşılayabilmek adına Türkçede bulunmayan sözleri ve cümle yapılarını bazen bu dillerden doğrudan alarak bazen de benzer yapılar üreterek çözüm bulmuşlardır. Günümüz Türkolojisinde söz dizimi üzerine yapılan çalışmalar önemli bir yer tutar, çalışmalar özellikle Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçeleri üzerine yoğunlaşır. Tarihi Türk Lehçeleri ile ilgili söz dizimi çalışmaları sınırlıdır. Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerini topluca ele alan bir söz dizimi çalışması da yapılmamıştır. Eldeki çalışmalar Eski Türkçe dil bilgisi çalışmalarında kısaca yer verilen söz dizimi bölümleri,

makale bazında çalışmalar veya dönem eserlerinden herhangi birisi üzerine yapılan tez çalışmaları vb. ile sınırlıdır. Bu sebeple bu çalışmada Eski Uygur Türkçesi döneminde özellikle ön plana çıkan Budist eserler ve sayıca Budist eserlere oranla daha az olan Manihaist metinler incelenerek bu dönemin söz dizimi ile ilgili toplu bir değerlendirme yaparak dönemin söz dizimini ana hatlarıyla belirlemek amaçlanmıştır.

Türkiye Türkçesinde cümle tasnifi ve terminolojisinde araştırmacıların fikir birliğine varamadığı birçok konu bulunmaktadır. Bu sebeple çalışmaya, ilk olarak Tarihi Türk Yazı Dilleri ve Çağdaş Türk Yazı Dilleri üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalara kısaca yer verdikten sonra Türkiye Türkçesindeki cümle çalışmalarını toplu olarak inceleyerek üzerinde fikir birliğine varılamayan konuları başlıklar halinde tespit edip değerlendirerek başladık. Bunu yapmamızdaki amaç Eski Uygur Türkçesinde cümle konusunu hangi tasnif zemininde inceleyeceğimizi belirlemektir. Bu amaçla yaptığımız çalışmalara tezimizin giriş bölümünde yer verdik. Bu aşamadan sonra Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleri tek tek ele alınarak cümleler tasnif edilip gruplandırıldı, cümleler tasnif edilirken metin neşirlerinde kullanılan işaretlere ve transkripsiyonlara sadık kalındı, amacımız metin neşri olmadığı için transkripsiyon işaretlerini sadece kapalı e vokalini ve arka damak n konsonantını işaretlemek için (è) ve (ŋ) harflerinden yararlandık, bu iki harf dışında transkripsiyon işaretlerini kullanmayı tercih etmedik. Cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımı olabildiğince tarafımızdan yapıldı. Cümleler fişlenip tasnifler yapıldıktan sonra inceleme kısmına geçildi ve Eski Uygur Türkçesindeki cümleler *yüklemine göre* ve *yapılarına göre* olmak üzere iki ana başlıkta alt başlıklarıyla birlikte ele alındı, *anlamlarına göre* ve *yüklem yerine göre* cümleler için ayrı başlıklar oluşturulmadı, *basit/isim* ve *basit/fiil cümleleri* incelenirken *olumsuz isim cümleleri*, *olumsuz fiil cümleleri*, *devrik isim cümleleri* ve *devrik fiil cümlelerine* de bu başlıklar altında dönem eserlerinden fişlediğimiz örnek cümlelerle birlikte yer verildi. İnceleme kısmından sonra tezimizin sonuç bölümüne geçildi ve ulaştığımız sonuçlara maddeler halinde yer verildi.

1.3. Araştırmanın Veri Alanı ve Sınırları

Çalışmamız Eski Uygur Türkçesinde cümle yapıları üzerine olduğu için araştırmalarımızı telif ve tercüme eser yönünden zengin bir görünüm arz eden Eski Uygur Türkçesi dönemi eserleriyle sınırlandırdık. Veri tabanı içerisine VIII. ve XIV. yüzyıllar arasında etkili olan Eski Uygurlar dönemindeki Manihaist ve Budist eserler girmektedir. Araştırmamız için kullandığımız kaynaklar ve kısaltmaları şu şekildedir:

AB: Gulcalı, Zemire (2013), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'da "Aç Bars" Hikayesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AY-I: Ayazlı, Özlem (2012), *Altun Yaruk Sudur, 6. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AY-II: Çağatay, Saadet Ş. (1945), *Altun Yaruk'tan İki Parça: I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza, II. Üç prensle Pars hikayesi (Prens Maḥasatvi)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AY-III: Çetin, Engin (2012), *Altun Yaruk Yedinci Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Adana: Karahan Kitabevi.

AY-IV: Kaya, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin, Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AY-V: Ölmez, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm Suvarṇaprabhasa sūtra): I*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

DP: Demirci, Ümit Özgür (2014), *Eski Uygurca Dört Çatik, Dantıpalı Beg*, İstanbul: Kesit Yayınları.

ETŞ: Arat, Reşit Rahmeti (2007), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

HU: Özbay, Betül (2014), *Huastuanıft, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

IB: Tekin, Talat (2013), *İrk Bitig*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KB: Şen, Serkan (2017), *Körüm Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, İstanbul: Kesit Yayınları.

KİP: Tekin, Şinasi (1960), *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah) Naphua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sūtra)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

M: Tekin, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II., Maytrisimit, Burkancuların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāṣika tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Man: Le Coq, A. Von (1911), *Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie Der Wissenschaften, Jahrgang, Philosophisch Historische Classe Berlin, Verlag Der Könighchen Akademie Der Wissenschaften in Commission bei Georg Reimer, Turkische Manichaicaaus Chotscho I.*

OB: Berbercan, Mehmet Turgut (2013), *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikayesi*, İstanbul: Derin Yayınları.

PK: Hamilton, James Russell (1998), *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyāṇaṃkara ve Pāpaṃkara*, (Çevirenler: Ece Korkut, İsmet Birkan), Ankara: Simurg Yayınları.

PK: Hamilton, James Russell (2011), *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması, İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Türkçe Çeviri: Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

T: Zieme, Peter-Kara, G. (1978), *Ein Uigurisches Totenbuch*, Budapeşt: Akadémiaiadó.

TCÜ: Bang, W.-Arat, Reşit Rahmeti (1934), *Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar*, Türkiyat Mecmuası, IV, İstanbul, s. 251 -263.

TT: Bang, W.-Gabain, A. von (1929-1931), *Türkische Turfan-Texte*, I-V, SBAW.

TT4: Bang, W-Gabain, A. von-Rahmeti, R. (1934), *Türkische Turfan-Texte*, VI, SBAW.

TT5: Bang, W.-Gabain, A. von (1931), *Analytischer Index zu den fünfersten Stückender Türkische Turfan-Texte*, V, SBAW.

Üİ IV: Müller, F. W. K. (1945), *Uigurica (IV)* (ölümünden sonra A. Von Gabain tarafından tamamlanıp 1931'de bastırılmıştır), (Almanca'dan Türkçeye Çev. S. Himran), İstanbul.

Üİ: Özönder, F. Sema Barutçu (1998), *Abidarim kunlıg koşavarti şastirtakı çinkirtü yörüglerning kingurüsinden üç itigsizler, Giriş, Metin, Tercüme, Notlar, İndeks XXX Levha*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vatec: Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus: <http://vatec2.fkidG.1.uni-frankfurt.de/index.htm#Texte>

1.4. Türkiye Türkçesinde Cümle İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Dilin en önemli fonksiyonu insanlar arasında iletişimi sağlaması ve bilgi vermesidir. Dilin iletişim işlevi cümleler sayesinde gerçekleştirilir. Cümle bitmiş bir yargı bildiren, yargı bildirme özelliği sayesinde iletişimi sağlayan, bazen tek bir sözcükten bazen de kelime gruplarının mantıksal bir tutarlılık ve kurallar çerçevesinde bir araya gelmesiyle oluşan dilin en büyük birimidir. Dilde yargı bildiren en büyük birim sayılan cümle, dilin önemli araştırma alanlarından birisidir. Dil bilgisi kitaplarında sırasıyla fonetik, morfoloji bölümlerine, sonrasında da söz dizimine (sentaks) yer verilir. Söz dizimi kendi içerisinde genellikle iki başlık altında ele alınır: I. Kelime Grupları/Söz Öbekleri, II. Cümle Bilgisi. Cümle bilgisi kısmında da önce cümlelerin öğelerine yer verilir, sonra da cümleler çeşitlerine göre incelenir. Türkçe dil bilgisi kitaplarında fonetik ve morfolojiye geniş yer verilmesine karşın söz dizimine çok yer ayrılmaz¹. Bazı dil bilgisi kitaplarında ise kelime gruplarına yer verilmeden

¹ Jean Deny (Çev. Ali Ulvi Elöve) *Türk Dil Bilgisi* eserinde; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserlerinde söz dizimine geniş yer ayırmışlardır.

doğrudan cümle incelemelerine geçilir². Konuyla ilgili yayınlarda kelime grupları ve cümle bilgisi, söz diziminin iki ayrı alanı olarak da değerlendirilip sadece kelime grubu veya sadece cümle incelemelerini içeren yayınlar da yapılmaktadır³.

Genel olarak değerlendirildiğinde ise Türk dil bilgisinde fonetik ve morfolojiye yer verildiği ölçüde söz dizimine yer verilmemiştir. Houdhaugen, “Türkçeyi temel düzeyden biraz daha iyi bilen herkes muhakkak var olan bütün Türkçe dil bilgisi kitaplarının gerek pratik, gerek kuramsal yönden bakıldığında ciddi eksiklikleri olduğunu hisseder. Bunun çeşitli sebepleri vardır” der ve ilk sebep olarak Türkçenin sentaksı üzerine elde pek az monografinin bulunmasını gösterir⁴. Houdhaugen’in 1972’de yaptığı bu tespit çok yerindedir çünkü dil bilgisi kitapları dışında özel olarak yayımlanan söz dizimi çalışmaları 1960’lı yıllardan sonra görülmeye başlanır. Söz dizimi ile ilgili yapılan ilk çalışmalar şunlardır: İbrahim Zeki Burdurlu (1967), *Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri*; Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu (1972), *Türkçenin Söz Dizimi*; Mazhar Kükey (1975), *Türkçenin Söz Dizimi*; Hikmet Dizdaroğlu (1976), *Tümcebilgisi*; Yaşar Yörük (1977), *Örnekle, Uygulamalı Cümle Bilgisi*; Sıtkı Sağlam (1977), *Türkçenin Sözdizimi, Örneklerle Cümle Çözümlemeleri*; Ayfer Çam-Sevgi Özel-Neşe Atabay (1981), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*; Rasim Şimşek (1987), *Türkçe Sözdizimi*.

Söz dizimi ile ilgili yapılan bu ilk yayınlardan sonra 1990’lı yıllara gelindiğinde bu alandaki çalışmaların sayısının hızla arttığı görülür. Söz dizimi alanındaki ilk isimlerin ardından bu alanda Leyla Karahan, Metin Karaörs, İsmet Cemiloğlu, Ertuğrul Yaman, Sıddık Akbayır, Halil İbrahim Delice, Rasih Erkul, Haydar Ediskun, Günay Karaağaç, Zuhal Kültürel, Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, Mehmet Özmen, Bilal Aktan

² Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde kelime gruplarına yer vermez, cümlelerin öğelerini ve türlerini inceler. Tahir Nejat Gencan da *Dilbilgisi* adlı eserinde Ediskun gibi kelime gruplarına yer vermez, cümle konusunu inceler.

³ A. N. Baskakov, (Çev. Oktay Selim Karaca), *Türkçede Kelime Grupları*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011; Mustafa Altun, *Türkçede Kelime Grubu Çözümlemeleri*, MVT Yayıncılık, İstanbul, 2011 (Bu eserlerde sadece kelime gruplarına yer verilmiştir.), Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam, *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, Yaşar Yörük, *Örnekle, Uygulamalı Cümle Bilgisi*, Ünal Matbaası, Ankara 1977, İbrahim Zeki Burdurlu, *Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri*, İzmir Eğitim Enstitüsü Ders Kitapları, İzmir, 1967 (bu eserlerde sadece cümle bilgisine yer verilmiştir.)

⁴ György Hazai, *Türkiye Türkçesinin Dünü ve Bugünü, Türk Dili Araştırmalarına Kısa Bir Giriş*, (Çev. Tevfik Duran), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.

gibi isimler önemli çalışmalar yaparlar. Adı geçen bu araştırmacıların söz dizimi çalışmalarının yanı sıra önemli diğer ortak özelliklerinden birisi de cümle incelemelerinde farklılıklar görülse de incelemelerini geleneksel dil bilgisi çerçevesinde yapmış olmalarıdır. Son yıllarda sayısı hızla artan cümle çalışmaları beraberinde yöntem ve yaklaşım tartışmalarını da getirmiştir. Dil bilimi anlayışı çerçevesinde cümleye yaklaşımlar artmış ve söz diziminin sadece geleneksel dil bilgisi yaklaşımı ile değil dil bilimi yöntemleriyle, cümlelerin özellikle iletişim, anlam özellikleri, derin yapısı da dikkate alınarak incelenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. N. Chomsky'nin "Üretici Dil Bilgisi Modeli" cümlelerin dizimsel yapısıyla mantıksal yapısı arasındaki bağı belirleme çabasıyla dil biliminde yeni bir dönemi başlatmıştır. Chomsky'den önce F. de Saussure'ün 20. yüzyılın başlarında çağdaş dil bilimin temelini atmasıyla başlayan, dil bilimi araştırmaları söz dizimine ve onun temel konusu olan tümceye yeni bir bakış açısı getirmiştir. Saussure'den kaynaklanan ve dili bir dizge olarak gören yapısal dil bilimi, cümleyi dilin en önemli birimi olarak değerlendirmektedir. Dilin bu birimini çözümleyerek, sözcükleri de ayrıştırarak biçim birimlere ve ses birimlere ulaşmakta, onu düzenleyen ulamları ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu görüşe göre, biçim bilimi söz dizimi birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve birlikte incelenmelidir.⁵ Daha sonraları N. Chomsky üretimsel dil bilimi anlayışını ortaya koymuştur (Atabay-Çam-Özel, 1981: 11-12). Kerime Üstünova, Muhsine Börekçi, Efrasiyap Gemalmaz, Alaeddin Mehmetoğlu, Cengiz Alyılmaz, Sabri Koç, İlker Aydın, Özgür Kasım Aydemir, Nadir Engin Uzun gibi isimler geleneksel anlayışın dışında yukarıda bahsedilen yeni anlayışlar çerçevesinde cümleye yaklaşmışlar, Chomsky'nin Üretici Dil bilgisi Modelini" cümle incelemelerinin temeli olarak almışlardır. Dil bilimi anlayışı çerçevesinde cümleyi inceleyenlerden Kerime Üstünova, söz dizimi çözümlemelerini farklı bir yaklaşımla ele aldığı *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri* adlı çalışmasında birden fazla cümleyi (sayısı sınırsız) aynı bütünün parçası olarak görüp yüzey-derin yapı ilişkileri doğrultusunda yeni bir yöntemi denemiştir (bkz. Üstünova 2014). Muhsine Börekçi, cümle incelemelerinde bildirilişimin ve derin yapının göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtir (Börekçi 2015: 355-370) İlker

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gerjan van Schaaijk, The Bosphorus Papers, Studies in Turkish Grammar, Boğaziçi University Press, İstanbul 2001, s.57-75.

Aydın, *Birleşik Cümle Üzerine* adlı çalışmasında yöntem olarak “Üretici Dil bilgisi ve Bağımsal Dil bilgisi”nin dil inceleme modellerinden faydalanmış, yüzeysel yapının ardındaki derin yapıları saptayarak temel cümle etrafında öbeklenen yapıları hem işlevleri hem de birbirleriyle olan ilişkileri açısından incelemiştir (Aydın, 2007: 35-74). Özgür Kasım Ay, *Harnâme’nin Söz Dizimi Özellikleri* adlı çalışmasında sözcük öbeklerine ve cümlelere yönelik verilerin “oklu-ayraçlama yöntemi” doğrultusunda elde edildiğini, böylelikle dil bilgisel birimlerin, işlevlerine dayalı ilişkileri ve bütünlükleri bağlamında değerlendirildiğini, söz dizimindeki en büyük birimin cümle olarak ele alındığı bu yöntemde ifadelerin dizim içerisindeki konumlamalarında, gösteren gösterilen bütünlüğüyle ilişkili olarak derin yapıdan yararlanıldığını belirtmiştir (Ay, 2013: 183-197). Adı geçen araştırmacılar geleneksel dil bilgisi anlayışının cümle çözümlemelerinde anlamı yok saydığını belirterek bu tutumu eleştirmişlerdir. Doğan Aksan, konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir: “Çok eskilere uzanan dizim bilgisi çalışmalarında, öteden beri sözcüklerin tümce içindeki sıralanmaları, dillerin tümce yapılarının belirlenmeleri, işlenen başlıca konuydu. Özne, tümleç ve yüklem bir dildeki sıralanışı ve adların sıfatlarla bir araya geliş biçimleri, başlıca sorun sayılırdı. Günümüz dil biliminde dizim bilgisi birdenbire ön plana geçmiştir. Yapısal dil bilimin bir uzantısı olan dönüşümlü-üretimsel dil bilimi, özellikle Amerikalı dil bilimci Noam Chomsky’nin kuramı, bunu sağlamıştır. Yapısal dil bilimi, dili bir dizge olarak kabul ettiği için dildeki sözcüklerin birbirleriyle hangi ilişkiler içinde bulundukları, nasıl sıralandıkları, bir dilde kurulması olanaklı bütün tümce tiplerinin saptanması, bu yeni akımın başlıca uğraşısı olmuştur” (Aksan, 2007: 29-30). Cengiz Alyılmaz da *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi* adlı doktora tezinde Doğan Aksan’ın bahsettiği gibi cümle tiplerini, sözcüklerin sıralanışlarını göz önünde bulundurarak incelemiş ve Orhun Yazıtlarının 251 cümle kalıbıyla yapılmış 1025 cümleden oluştuğunu belirterek cümle kalıplarının kullanım oranlarını da vermiştir (bkz. Alyılmaz, 1994).

1.5. Tarihî Türk Yazı Dilleri Ve Çağdaş Türk Yazı Dilleri İle İlgili Türkiye’de Yapılan Cümle Çalışmalarına Bir Bakış

Türkiye Türkçesi gramerlerinin yanı sıra Tarihi Türk Yazı Dillerinin gramerlerini inceleyen eserlerde de cümle bilgisine yer ayrılmıştır. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Gramerinde*; Annamaria Von Gabain (Çev. Mehmet Akalın) *Eski Türkçenin Gramerinde*; Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Gramerinde*; Mecdut Mansuroğlu, *Karahanlı Türkçesinin Gramerinde*; Janos Eckmann⁶ (Çev. Günay Karaağaç), *Çağatay Türkçesi El Kitabında*; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Gramerinde*; Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde; K. Grönbech (Çev. Mehmet Akalın), *Türkçenin Yapısı*⁷ adlı eserinde; B. A. Serebrennikov-N. Z. Gadjeva (Çev. Tevfik Hacıyev-Mustafa Öner), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri* adlı eserde cümle bilgisine yer vermişlerdir.

Tarihi bir yazı dilinin söz dizimi ile ilgili yapılan çalışmaların yanı sıra dönem eserleri üzerinde yapılan çalışmalar da söz dizimi çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. İsmet Cemiloğlu, Dede Korkut Hikâyeleri ve Kısas-ı Enbiya adlı eserlerdeki cümleler üzerine; Cengiz Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının söz dizimi üzerine; Şükrü Haluk Akalın, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerindeki cümle yapıları üzerine; Cem Dilçin, Ahmet Yesevi’nin hikmetlerindeki sıra cümleler üzerine; Enfel Doğan, Ahlak-ı Alai adlı eserdeki çünlü birleşik cümleler üzerine; Mevlüt Gültekin, Uygur Atasözleri üzerine; Nadir İlhan, Haza’inu’s Sa’adat adlı eserdeki cümleler üzerine; Adnan Rüştü Karabeyoğlu, Babürnamedeki cümleler üzerine; İ. Gülsel Sev, Altun Yaruk adlı eserdeki “kaçan” ile kurulmuş cümleler üzerine; Mertol Tulum, Orhun Yazıtlarındaki birleşik cümleler üzerine; Muhammet Yelten, Pars- Nâme adlı eserdeki ki’li cümleler üzerine çalışmışlardır.

Söz dizimi çalışmalarının artışıyla Çağdaş Türk Yazı Dilleri alanında da cümle ile ilgili yapılan çalışmalar ön plana çıkmaya başlar. Farklı bir lehçenin söz dizimini inceleyen, çoğunlukla incelenen lehçe ve Türkiye Türkçesinin söz dizimini karşılaştıran

⁶ Janos Eckmann ayrıca Çağataycada yardımcı cümleleri incelediği hacimli bir makale de yayımlamıştır.

⁷ K. Grönbech adı geçen eserde isim ve fiil cümlelerini Tarihî Türk Yazı Dillerinden örneklerle incelemiştir.

tezler, kitaplar, makalelerle de çok karşılaşılmaktadır. Murat Ceritoğlu, Kırgız Türkçesinin söz dizimini incelemiş; Caner Kerimoğlu, Tatar Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin söz dizimini karşılaştıran bir doktora çalışması yapmış⁸, Dilek Ergönenç Akbaba, Türkiye Türkçesi ve Nogay Türkçesindeki cümleleri karşılaştırmış, Melek Erdem, Türkmen Türkçesindeki cümlelerle ilgili çalışmış, Ertuğrul Yaman, Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesini cümle yapısı bakımından karşılaştırmış, Neşe Erenoğlu, Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesinin söz dizimini mukayese etmiştir. Metin Karaörs de *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi* adıyla bir kitap yayımlamıştır. Bu eserde Türkiye Türkçesi ile Kazak ve Azerbaycan Türkçesini, kelime gurupları, cümle öğeleri ve cümle çeşitleri bakımından karşılaştırmış, ayrıca Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Özbek Türkçesine ait örnek metinlerde cümle tahlilleri yapmıştır.

1.6. Cümle Tasnifi Ve Terminolojisinde Araştırmacıların Fikir Birliğine Varamadığı Konular

Yukarıda saydığımız ve kaynakçamızda yer alan bütün çalışmalar tarafımızdan dikkatle incelenmiştir. Yaptığımız incelemeler sonucunda son yıllarda en çok çalışılan konulardan birisi olan cümle çözümlemelerinde araştırmacıların fikir birliğine varamadığı, uzlaşamadığı, tartışılan birçok konuya henüz bir cevap bulunamadığı dikkatimizi çekmiştir. Biz tez konumuz olan Eski Uygur Türkçesinde cümle incelemelerine geçmeden önce bize yol göstereceğini düşündüğümüz için öncelikle Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarını, söz dizimi kitaplarını, konuyla ilgili çok sayıdaki makaleyi inceledik. Genel olarak söz dizimi kitaplarında, konuyla ilgili hazırlanan tezlerde, öncelikle cümle konusunda çalışmalarıyla ön plana çıkan araştırmacıların cümle incelemelerine tek tek yer verilmiş, sonra eser sahibi kendi düşüncelerini belirterek, cümleleri nasıl inceleyeceği hakkında bilgiler vermiştir. Biz tezimizde şimdiye kadar yapılan çalışmalarda gibi cümle çalışmaları yapan araştırmacıların cümle incelemelerine yer vererek bizden önce yapılan çalışmaları kopya etmek, yöntem olarak da tekrara düşmek istemedik. Yaptığımız araştırmalar sonucunda ulaştığımız en önemli sonuç

⁸ Caner Kerimoğlu'nun adı geçen doktora çalışması kitaplaştırılarak 2014 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır.

büyük bir terim kargaşasının yaşandığı cümle konusunda bir birliğin sağlanamamış olmasıydı. Genel olarak bakıldığında *yüklem türüne göre, yüklem yerine göre ve anlamlarına göre cümle* incelemelerinde küçük farklılıklar dışında bir ayrılık görülmezken söz konusu *yapılarına göre cümle* incelemeleri olunca birbirinden çok farklı sınıflandırmalarla karşılaşmıştır. *Yapılarına göre cümle* incelemelerinde en çok yayın yapılan ve farklı görüşlerin olduğu konu *birleşik cümleler*dir. Biz yukarıda bahsettiğimiz gibi tek tek araştırmacıların incelemelerine yer vermek yerine üzerinde tartışılan, fikir birliğine varılamayan konuları madde madde tespit ederek sıralayıp, cevapları üzerinde tartışmayı uygun bulduk.

Cümle incelemelerinde üzerinde anlaşılamayan konuları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Cümle bir yargı bildirmek zorundadır, cümle dışında dilde yargı bildiren öbeklerden söz edilebilir mi?
2. Cümlenin sınırları belirlenirken iletinin işlevi mi, iletiyi oluşturan dil birimlerinin bağıntısı mı, dil bilgisel biçim mi belirleyici olmalıdır?
3. İçerisinde sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil bulunan cümleler basit cümle midir yoksa yargı bildirdiği görüşünden hareketle birleşik cümle midir? Bu yapılar bir yan cümle oluşturabilir mi veya basit cümlelerin herhangi bir ögesi durumunda mıdır?
4. İçerisinde sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil bulunan cümleler bu fiilimsilerin yargı bildirmediğinden hareketle basit cümle olarak değerlendiriliyorsa -sA şart ekinin kullanıldığı cümlelerde şart kipi de bitmiş bir yargı bildirmediği halde neden basit değil de şartlı birleşik cümle olarak değerlendiriliyor?
5. Cümleler basit ve birleşik olarak temelde iki başlık altında ele alınıp, sıralı ve bağlı cümleler birleşik cümle içerisinde mi, birleşik cümleden bağımsız olarak mı değerlendirilmeli?
6. Sıralı cümleleri birbirinden bağımsız yargılar bir araya gelerek oluşturuyor ise, aynı bağımsız cümleler bağlaçlar yardımı ile bir araya getirildiğinde bağlı cümle olarak ayrı bir başlık altında incelemek yerine bağlaçlı sıralı cümle, bağımlı sıralı cümle olarak değerlendirilemez mi?

7. Bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler bağlı cümleler içerisinde ele alınırken “ki” bağlama edatı ile bağlanan cümleler neden birleşik cümle içerisinde ele alınıyor? Ki’li bağlı cümle olarak değerlendirilemez mi?
8. Türkçede isim cümleleri mi fiil cümleleri mi, daha aslıdır?
9. Anlamlarına göre cümleler incelenirken, olumlu, olumsuz cümlelerin dışında soru, ünlem, edat, gereklilik, şart cümleleri gibi cümleler ayrı başlıklar olarak değerlendirilmeli mi?
10. İçerisinde birçok cümle yapısını aynı anda barındıran cümleler *Karmaşık/Karma/Katmerli Cümleler* olarak mı değerlendirilmeli, yoksa cümlelerin bütününden yani büyük parçadan mı hareket edilmelidir?
11. Yapısına göre cümlelerden değil de cümlelerin bağlanma şekillerinden mi söz edilmelidir?

Şimdi bu sorular üzerinde araştırmacıların düşünceleri üzerinde de durarak, tartışmaları değerlendirip kendi izleyeceğimiz metod ile ilgili bilgi vereceğiz.

1. Cümle bir yargı bildirmek zorundadır, cümle dışında dilde yargı bildiren öbeklerden söz edilebilir mi?

Araştırmacılar cümlelerin bir yargı bildirmesi gerektiği konusunda birleşirler fakat cümle dışında yargı bildiren birliklerin var olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Bu bağlamda *yan yargı*, *yarım yargı*, *bitmemiş yargı* gibi kavramlar da ortaya atılmıştır. Cümle tanımlarından bazıları şunlardır:

- “Bir *yargı* taşıyan, bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir isteği dile getiren çekimli bir eylem ya da çekimli bir eylemle veya ek-eylem almış ad soylu bir sözcükle düzenlenen anlamlı en geniş dil birliğine tümce denir” (Kükey, 1975: 261).
- “İçinde bir *yargı* bulunan sözcüğe, sözcükler dizisine ya da gereği kadar *yan* eylemle bir tek temel yargısı bulunan sözcükler dizisine tümce denir” (Burdurlu, 1967: 15).
- “Anlam, yapı ve görev ilgisiyle bütünleşen söz dizisine tümce denir. Tümce anlam, anlatım ve yargı birliğidir. Anlam birliğidir; çünkü başka hiç bir dil birliği, düşünce ve duyguları eksiksiz bildirme gücünde değildir. Anlatı

birliğıdır; çünkü anlatımın tek kalıbı tümcedir. Yargı birliğıdır; çünkü tümce dışında, yargı bildiren bir dil birliğı yoktur” (Dizdaroğlu, 1976: 10).

- “Bir *yargı* bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir eyleme veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcükler dizisine tümce denir” (Hatiboğlu, 1972: 99).

- “Bir düşüncenin, bir duygunun yargısal bütünlük içinde anlatımını sağlayan dizimsel yapıya tümce denir. Tümcenin başlıca işlevi *yargı* bildirmektir” (Şimşek, 1987: 16).

- “Tam bir *yargı* anlatan, yüklemi çekimli bir eylem ya da ad soylu sözcüklere eklenmiş ek-eylemin çekimli bir biçiminde olan sözcük dizisine tümce denir. Tümce dilin anlamlı en geniş dil birliğıdır” (Sağlam, 1977: 31).

- “Çekimli bir fiille ya da ek-fiil almış isim soylu bir sözcükle kurulan ve bir *yargı* bildiren sözcük dizisine cümle denir” (Yörük, 1977: 5).

- “Türkçede cümle, bağımsız cümle öbeklerinin ve bazen uyruk (yardımcı) cümle öbeklerinin her zaman büründükleri şekildir” (Deny, 2012: 713).

- “Cümle içinde ya bir tek bağımsız *yargı* ya da yeteri kadar yan yargıyla bir tek temel yargı bulunan kelime dizisidir” (Ediskun, 1992: 323).

- “Kendi kendine yeten bir *yargı* bir cümle sayılır” (Banguoğlu, 2007: 522)

- “Cümle, bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir *hüküm* halinde ifade eden kelime grubudur” (Ergin, 1997: 398).

- “Cümle herhangi bir duygu, düşünce veya olayın bir *yargı* biçiminde ifade edilmesi demektir. Cümle dildeki tam yargılı en küçük birimdir” (Yaman, 2000: 185)

- “Cümle, bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir olayı tam olarak bir *hüküm* halinde ifade eden kelime grubudur” (Hacıeminoğlu, 2003: 199).

- “İki unsur arasındaki olumlu (= sübutî) veya olumsuz (= selbî) ilgiyi sözü dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde tam olarak, haber veya dilek (inşa) yoluyla ifade eden kelimeler dizisine cümle denir” (Bilgegil, 2014: 15).

- “Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı *yargı* bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir. Cümle dilin en küçük birimidir” (Karahana, 2009: 9).
- “Cümle öncelikle bildirdiği ileti açısından bitmiş ve bağımsız bir yargı olarak değerlendirilebilir” (Börekçi, 2015: 363).
- “Bir düşüncüyü, duyguyu, durumu ve olayı *yargı* bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir. Cümlenin en önemli işlevi yargı bildirmektir. Yargı, kelimeler ve kelime grupları ile sağlanabileceği gibi yargı bildiren çekimli tek fiil veya bildirme eki almış tek isim ile de sağlanabilir” (Aktan, 2009: 83).
- “Bir hüküm (*yargı*) bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir fiille veya çekimli bir fiille birlikte kullanılan kelimeler dizisine cümle denir” (Gülensoy, 2010: 587).
- “Bir düşüncüyü, hareketi, olayı, duyguyu, dinleyende, okuyanda soruya yer bırakmayacak bir şekilde, tam olarak hüküm (*yargı*) halinde ifade eden kelime dizisine cümle denir” (Erkul, 2007: 1).
- “Bir düşüncüyü, bir oluşu, kılışı bir hüküm dâhilinde anlatan kelime grubu cümle olarak adlandırılır” (Özyetgin, 1999: 282-283).
- “Bir duyguyu, düşüncüyü, olayı veya durumu *yargı* bildirerek anlatan kelimeye veya kelime grubuna cümle denir” (Akbaş, 2011: 192).
- “Olumlu, olumsuz ya da soru olarak tam bir anlam bildiren kelime dizisine cümle denir” (Göğüş, 1989: 89).
- “Cümle, bir fikri, bir duygu ve düşüncüyü bir oluş ve kılışı tam olarak bir *hüküm* halinde anlatan kelime grubudur” (Korkmaz, 2007: 54).
- “Bir yapma veya olmanın nitelendirildiği cümle yapılarına cümle denir. Cümle varlığın var olduğu (isim cümlesi) veya hareket ettiği (fiil cümlesi) konusundaki bilgilerin dildeki karşılıklarıdır” (Karaağaç, 2009: 183).

- “Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir hareketi, bir olayı, bir isteği tam bir hüküm halinde ifade eden kelime veya kelime dizisine cümle denir. Cümle en dar anlamıyla bir *yargı* grubudur” (Özkan-Sevinçli, 2013: 115-116).
- “Tümce tıpkı sözcük gibi, doğal konuşucular tarafından kolayca tanınan ve bu yüzden olsa gerek, ilk dil çalışmalarından bu yana tanına gelmiş bir birimdir” (Uzun, 2004: 82).
- “Cümle, bir duyguyu, bir düşünceyi, bir olayı, bir işi veya hareketi tam olarak *yargı* halinde bildiren kelimeler topluluğudur” (Özkan, 1996: 84).
- “Bir *yargıyı* dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde oluş veya kılış bildiren çekimli bir fiille sonuna cevher fiili getirilen ve durum bildiren bir isimle kullanılan kelimeler dizisine cümle denir” (Delice, 2007: 150). Cümleyi bu şekilde tanımlayan Delice, dil bilgisi çalışmalarında cümlelerin doğru tanımlanmadığını, her tanımın, tanımı yapılacak kavramın anlam birimcikleriyle yapıldığını, bu nedenle cümlelerin anlam birimciklerinin doğru tespit edilmesi gerektiğini belirtir ve cümlelerin en temel anlam birimciğinin yüklem olduğunu çünkü, yüklem ögesi olmayan söz dizimine hiç kimse cümle demediğini, ikinci anlam birimciğin -en az birinin özne veya nesneden olması koşuluyla- dil bilgisel zorunluluktan veya dil kullanıcısının isteğinden dolayı eklenmiş yüklemi tamamlayıcı öğeler olduğunu, üçüncü anlam birimciğinde cümlelerin gerçekliğine dayandığını bilgisini de ekler (Delice, 2012 a: 37-40).
- “Bir ya da birçok sözcükten oluşan *yargılı* anlatım birimi tümcedir” (Atabay-Özel-Çam, 1981: 17).
- “Duygularımız ve düşüncelerimizi anlatan ve içinde yargı bulunan sözcük dizisine cümle denir” (Hengirmen, 2007: 320).
- “En temel niteliğiyle alırsak, cümle, yargı bildiren söz ya da söz öbeğidir” (Daşdemir, 2009: 135).

- “Herhangi bir kiple çekimlenmiş bir fiil veya isim ile, onları gizli veya açık olarak bütünleyen unsur(lar)dan oluşan dil birimidir. Bu bakımdan cümle = yüklemidir, denebilir” (Karademir, 2015: 205).

Tanımlarda da görüldüğü üzere cümlenin tam bir yargı bildiren kelime veya kelimeler dizisi olduğu konusunda araştırmacılar birleşmişlerdir. Fakat yapılan bu cümle tanımlarının aksine cümledeki yargı sayısından hareketle yapılan sınıflandırmalar birbirinden çok farklıdır. Cümle tanımında birleşen araştırmacılar *yarım yargı*, *bitmemiş yargı*, *yan yargı*, *temel yargı* terimleri üzerinde uzlaşamamışlar bu durum da cümlenin sınırlarını ve yapısını belirlerken farklı sınıflandırmaların söz konusu olmasına sebep olmuştur.

Konuyla ilgili olarak Özkan-Sevinçli: “Kelime grupları tam bir hüküm ifade etmezler; bunun aksine cümlede bir yargı, bir hüküm ifadesi vardır. Bunun için çekimli bir fiil veya ek-fiil ile çekimlenmiş bir isim, cümle için yeterlidir. Çekimli fiil, yargıyı şekle, zamana, mekâna ve kişiye bağlı olarak karşılar. Çekimli fiil ya da çekimli isim tek başına da olsa cümle değeri taşır. Fiilimsilerle (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) kurulan yapılar bir kelime çeşidi (isim, sıfat, zarf) gibi işlem görürler” der ve fiilimsilerle kurulan yapıları girişik cümle kabul ederler (Özkan-Sevinçli, 2013: 207). Ahanov, cümlenin önemli dil birimlerinden olduğunu, cümlenin kendisiyle görünüşte benzer diğer dil birimlerinden öncelikle hayatın herhangi bir anıyla ilgili bilgi vermesiyle ayrıldığını, cümlenin tam iletişim görevi bulunan cümlelik birim olduğunu belirtir. Ona göre cümlenin bir şeyle ilgili bilgi vermesi, onu cümlelik diğer yapılardan mesela söz grubundan ayıran özelliktir. *Jer jirtıldı* “toprak sürüldü”, ve *jer jirtuv* “toprak sürmek” örneklerini karşılaştırarak bunu görmenin mümkün olduğunu, birincisinin cümle, ikincisinin söz grubu olduğunu, kendine göre kuruluş kalıbı bulunan cümlenin bir şey hakkında bilgi verdiğini, ikinci örneğin de (söz grubu), dil bilgilik bir kalıba göre kurulan cümlelik yapı olduğunu, onun bir şey hakkında bilgi vermek için değil, bir şeyi adlandırmak için kurulduğunu, sonuç olarak söz grubunun adlandırma, cümlenin ise bilgilendirme görevi bulunduğunu belirtir (Ahanov, 2013: 380). Zülfikar, fiilimsilerle ilgili olarak “Yüklem olmayan, çekimli fiil tanımına uymayan, yargı bildirmeyen bu biçimlerin bir birleşik cümlenin yan cümlesi olması mümkün görülüyor. Tamamen

isim soyundan kelimeler haline gelen, zarf olan, isim veya sıfat olan bu yapılar artık fiillikten çıkmış, bunlarla kurulan gruplar yalın cümlelerin tamamlayıcıları, niteleyicileri olmuşlardır. Cümlede fiilden yapılmış isim, zarf ve sıfat görevindeki şekillerin bir yargı taşımadığı ve bir zamana bağlı bulunmadığı göz önüne alınırsa bunlarla kurulan gruplara yan cümle denemez, dolayısıyla bu yapılar birleşik cümle diye gösterilemez” der ve fiilimsilerin yargı bildirmediğini, yan cümle kuramayacağını belirtir (Zülfikar, 1995: 643-648).

Özkan, cümleyi “Cümle, bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir olayı, bir işi veya hareketi tam olarak yargı halinde bildiren kelimeler topluluğudur. Bütün kelime grupları bildirme anlamı taşıdıkları halde cümle bir yargı ifade eder” diye tanımlar ve kelime gruplarının bildirme anlamı taşımadıklarından hareketle cümleden ayrıldıklarını belirtir (Özkan, 1996: 204). Yani kelime grupları ona göre de yargı bildirmez. Şimşek’in konuyla ilgili görüşleri ise şöyledir: “Dizimsel yapılarda başlıca iki tür sözcük öbeklenmesi görülür: belirtme öbeği ya da yargısız anlatım/yargı öbeği ya da yargılı anlatım. Kimi dizimsel yapılarda sözcükler, kavramları belirtmek ya da pekiştirmek üzere art arda dizilip öbeklenirler. Böylece oluşan dizimsel yapılara belirtme öbeği ya da yargısız anlatım denir. Düşünce ya da yargı bildirmek için sözcükleri, daha geniş birlikler oluşturacak biçimde dizip öbeklendirmek gerekir. İşte, genellikle belirtme öbeklerini de içine alan bu kavramüstü dizimsel yapılar yargı öbeği ya da yargılı anlatım adını alır” (Şimşek, 1987: 13). Şimşek de belirtme öbeklerinin ancak yargı bildiren cümlelerin içerisinde bir birim olduğunu, belirtme öbeklerinin yargısız anlatımlar olduğunu belirtir. Özmen’e göre, fikirlerin, isteklerin, dileklerin, kanıların duygu ve düşüncelerin anlatılabilmesi için, kelimelerin belirli kurallara bağlı olarak bir araya gelmesi, bir birlik oluşturması gerekir. Bu birlik içerisinde yüklem bulunuyorsa yargılı anlatım, yüklem bulunmuyorsa yargısız anlatımdır. Yargısız anlatımlar kelime grubu, yargılı anlatımlar ise cümledir. Yargısız anlatımlar, isim soylu kelimelerden de, fiil soylu kelimelerden de oluşabilir; ancak isim soylu kelimelerle kurulan kelime grupları ile fiilimsilerle kurulan kelime grupları arasında, belirli bir fark vardır. İsim soylu kelimelerle kurulan kelime grupları hiçbir hareket özelliği, hiçbir fiil özelliği taşımazken, fiilimsilerle oluşturulan kelime grupları, cümle ögesine benzer öğeler alabilirler. Bunun için fiilimsilerle kurulan kelime grupları, cümle içerisindeki

durumlarına göre değişik kaynaklarda, yan cümlecik, yan yargı, bağımlı yargı, yan önerme, bağımlı cümle, yan cümle, yarım yargı, yatık fiil, yan yargıcık, yan tümce, yan tümcecik olarak da adlandırılabilir (Özmen, 2013: 3-4). Özmen de kelime gruplarının yargı bildirmediğini, fakat fiilimsilerle kurulan kelime gruplarının cümle ögesine benzer ögeler alabildiğini, yan cümle gibi işlem gördüğünü belirtmiştir. Yaman ise söz dizimi içerisinde yer alan ve cümlelerin şekillenmesini sağlayan en önemli birliklerin kelime grupları olduğunu, Türkiye gramerciliğinde kelime grubu kavramı için aynı zamanda belirtme öbekleri, sözcük öbekleri, öbek gibi terimlerin de kullanıldığını, bazı dilcilerin kelime gruplarını “yargısız anlatımlar” bölümünde ele aldığını belirtir. Ona göre kelime grupları için yargısız anlatım yerine yarım yargılı, tamamlanmamış yargılı veya eksik yargılı nitelemeleri daha uygundur (Yaman, 2000: 28-29/255). Yaman kelime gruplarının yarım yargılı birlikler olduğunu belirtir, fakat zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiillerle kurulan cümleleri basit cümle kabul eder. Bu yapıların yarım yargı, yan yargı bildirdiğini kabul eden araştırmacılar fiilimsilerle kurulan yapıları birleşik cümlelerin bir türü olarak kabul ederler, Yaman bu yapıların yarım, bitmemiş bir yargı bildirdiğini kabul ettiği halde bu yapıları cümle olarak kabul etmez.

Genel olarak bakıldığında kelime gruplarının yargı bildirilmediği üzerinde birleşirken fiilimsilerle kurulan kelime grupları ayrı değerlendirilir. Bunların fiillere yakın hareket ettikleri belirtilerek yarım yargı, yan yargı, bağımlı yargı vb. ifade ettikleri belirtilir. Fiilimsilerin yargı bildirip bildirmediği tartışılırken fiilimsiler dışında sıfat tamlamasının bile cümlede bağımlı bir yargı bildirdiği düşüncesinde olan araştırmacılar vardır. Börekçi, bu bağlamda “Güzel bir kitap okudum” cümlesinde “güzel bir kitap” tamlamasında bitmemiş bağımlı bir yargı olarak kitabın güzel olduğu da ifade edilmiştir, der ve temel yargının: Kitap okudum, bağımlı yargının da: Okunan kitap güzeldi, olduğunu belirtir (Börekçi, 2015: 363). Uzun konuyla ilgili olarak: “Geleneksel yaklaşımla yalın tümce olarak görülmesi gereken *Ali öğrencilik yıllarında sürekli kütüphanede çalışırdı* “kümesi”ne bakalım, bu tümceden kaç yargı ya da bildiri çıkarabiliriz diye: Ali bir zamanlar öğrenciymiş. Şimdi öğrenci değil. Öğrenciliği yıllar almış. Ders çalışmak için kütüphane denilen yere gidermiş. Kütüphane demek ki ders çalışılabilecek bir yer. Bu işi devamlı yaparmış... Anlaşıyor ki yukarıdaki tümcemiz, bir yargılar dizisini içerecek denli yalındır!.”der (Uzun, 2004: 82). Uzun, derin yapıdan

hareket etmektedir ve geleneksel dil bilgisi anlayışıyla cümleyi değerlendirenleri eleştirmektedir. Bayraktar, fiillerin en belirgin özelliği olan hareket kavramının diğer fiilden isim yapma eklerinde kaybolurken fiilimsi eklerinde devam ettiğini, fiilimsilerin dile anlatım gücü zenginliği ve kıvraklık sağlamanın yanında anlatılmak isteneni kısa yoldan anlatma olanağı sağlayan *yan cümle* kurabilen, bağlaçların yerine geçebilen dil bilgisel unsurlar olarak tanımlar (Bayraktar, 2004: 3-6). Bayraktar da fiilimsilerin yan cümle kurabildiğini kabul ederek bu yapıları yargılı birimler olarak değerlendirmiştir. Kükey de eylemsileri tümce ya da tümcecik kurabilen sözcükler olarak tanımlar. Bütün eylemsilerin birer eylem türevi olduğunu, eylemlerden türeyen tümcecik oluşturabildiklerini belirterek eylemsilerle kurulan cümleleri girişik-birleşik tümce kabul eder, fiilimsileri de yargı bildirdiğinden hareketle tümcecik kabul eder (Kükey, 1975: 182).

Karahan ise, konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir: “Yapılan bütün cümle tanımları yargı temeline dayandırılmaktadır. Yargı nedir? Yargı, vurgu veya ekle sağlanan bir “bitmişlik” ifadesidir. Bazı gramer kitaplarında fiilden yapılmış, ancak yargı bildirmeyen unsurlara “yan yargı”lık “yarım yargı”lık niteliği verilmiştir. Mesela Banguoğlu’na göre “yarım yargı” bitmemiş fiil yargısıdır ve tek başına tam bir yargı ifade etmez. Hâlbuki yargı ve yargısızlığın yani bitmişlik ve bitmemişliğin “yan”ı, “yarım”ı olamaz. Bir söz dizisi ya yargı bildirir ya da bildirmez. Bildirirse cümledir, bildirmezse cümle değildir” (Karahan, 2000: 17). Öztürk, Türkçede fiilin; çekimli halde (alacağım, gideceksin), isim halinde (almak, gitmek), partisip halinde (alan, gidesi), ve zarf-fiil olarak (alıp, almadan) kullanıldığını, fiilin bu kullanımları içerisinde sadece şahsa ve zamana bağlı şeklinin hareketi ifade ettiğini, şahsa ve zamana bağlı olmayan durumların yargısız olup söz dizimi içerisinde fiilin tamlayıcısı yani fiilin anlamını çeşitli açılardan tamamlayan ya da sınırlandıran unsur olarak görev yaptığını belirtmektedir (Öztürk, 2009: 359). Ercilasun da, *Kelime Grubundan Cümleye* adlı çalışmasında kelime gruplarının özelliklerini verdikten sonra, işin asıl püf noktasının kelime grubunun nerede bittiği ve cümlenin nerede başladığı olduğunu belirtiyor. Bu bağlamda yukarıda tarafımızdan yer verilen Leyla Karahan ve Nadir Engin Uzun’un konuyla ilgili yaklaşımlarını değerlendirip karşılaştırıyor ve şu sonuçlara ulaşıyor: Uzun, içinde hiç fiilimsi bulunmayan bir cümlede bile birçok yargı buluyor. Bu iş neden

böyle? Acaba “yargı” kelimesinde mi bir sorun var? Türkçe Sözlük’te yargı’nın karşılığı şöyle: *“kavrama, karşılaştırma, değerlendirme gibi yollara başvurularak, kişi, durum veya nesnelerin eleştirici bir biçimde değerlendirilmesi, hüküm.”* Aynı sözlükte “hüküm” kelimesinin altıncı karşılığı da “karar” olarak verilmiş. “Hüküm” sözüne bir de Şemsettin Sami’den bakalım. Konumuzla ilgili olan üçüncü anlam şöyle: *“karar, bir dava veya mes’eleyi dinleyip iyice tahkik ve muhakeme ettikten sonra hal ve faslı için verilen karâr-ı kat’î ve netice.”* Demek ki yargı kavramında bir karar, bir sonuç var. Sözlüklerin bu tanıklığına göre, yargı kelimesine Uzun’un verdiği çok çok geniş manayı kabul edemeyiz. Zaten kendisi de “yargı ya da bildiri” diyerek yargı kavramını adeta bildiri ile eşit tutmuştur. Belki de bu sebeple verdiği örnek cümledeki bütün “mesaj”ları “yargı” kabul etmiştir. Bu duruma göre, Uzun’un tek ve tam bir yargı taşıyan sözcük kümesi” şeklindeki cümle tanımına yönelttiği eleştiri de bence geçerli olmuyor. Birçok gramer kitabında ifadesini bulan “Tek ve tam bir yargı bildiren kelime grubu cümledir.” tanımı bence doğrudur. Fiil gruplarının hiçbirinde kat’î bir karar, bir sonuç, başka bir ifadeyle “karara, sonuca bağlanmış bir hüküm” yoktur. Dolayısıyla fiil grupları bir “hüküm grubu” yani “cümle” değil; diğer gruplar gibi “belirtme grubu”dur” (Ercilasun, 2009: 170-171). Ercilasun da, Leyla Karahan’ın konuyla ilgili tutumunun doğru olduğunu düşünmektedir.

Guzev, yargıyı yargısal şekildeki bir fikir birimi olarak tanımlar ve konuyla ilgili şu bilgileri verir: “Yargı, iki kısımlı, yani süje ve predika içeren düşünme biçimi; biri, hakkında konuşulan, söz konusu edilen bir şeyin imgesi olan *süje*, diğeri ise, süje üzerine düşünülen, bildirilen, ileri sürülen bir şey, iddia, bildiri olan *predika* olmak üzere iki bileşenden oluşan düşünce biçimidir. Bildirişim etkinliğinde dile getirilecek yargı şeklindeki bir bilgi, yani somut, belirli bir yargının sujesi ile predikası, ya birer kelime aracılığıyla ya da ikili yöntemle, yani hem kelime, hem de şekil bilimsel araç olan bitimli şekil aracılığıyla aktarılabilir: Yahya Kemal [süje]- şairdir [süje+predika]. Görüldüğü gibi, şairdir kelime şekli, tek başına manaca daha basit, ama anlatımın aktardığı somut yargı ile bağdaşan somut yargı ifade ediyor. Ve söylevdeki her türlü somut bitimli kelime şekli, buna benzer somut yargı dile getirir: köylüyüm, çalışkansın, yukarıdadır, geldik, öğreniyorsunuz, anlamışlar vb. Söylenenlerin ışığında bitimli şekil, kanaatimizce, yargıyı şekil bilimsel yolla karşılamada ihtisaslaşmış adlık veya fiil şekli

olarak anlaşılmalıdır. Dile getirilen her türlü somut yargı, söylevi algılayan dinleyicide anlatılanın bir bütünlük olduğu izlenimini bırakır. Demek, bütünlük olarak algılanan asgari bir anlatım, ya sadece en az iki kelimeden (o-şair) ya da tek bir bitimli kelime şeklinden (şairdir) ibaret olabilir. Söylenenlerin ışığında cümle kavramıyla yan cümle arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak, sadece cümle kavramını morfolojik bitimli kelime şekli kavramına bağlamakla mümkün olur” (Guzev, 2009: 227-228).

Görüldüğü üzere bazı araştırmacılar cümle dışında yargı bildiren kelime gruplarının varlığını kabul ederken bazıları ise reddeder. Biz bu konuda kelime gruplarının yargı bildirmediği düşüncesindeyiz. Bir kelime veya kelime dizisi yargı bildiriyor ise cümle, bildirmiyor ise cümle değildir, yarım yargı, yan yargı bildirdiğinden hareketle, yan cümle, yan cümlecik kabul edilen fiilimsilerle kurulan kelime grupları cümle içerisinde zaten öge durumundadırlar. Bu yapıları barındıran cümlelerde tek yargı vardır, yan yargı, yarım yargı, bitmemiş yargı olarak adlandırılan yapılar ve bunların oluşturduğu birimler sadece birer cümle ögesidir. Biz bu konuda sıfat tamlamalarını bile bağımlı yargı sayan Muhsine Börekçi gibi araştırmacılara katılmıyoruz. Derin yapıdan hareketle öbekleri yorumlayarak yargıya ulaşma çabasının uygun olmadığını ve bu konuda Leyla Karahan gibi cümlenin iç yapısının değil, dış yapısının, yani ifadedeki yapısının esas alınması gerektiğini düşünüyoruz. Araştırmacılar yargı konusunda tam anlamıyla uzlaşırlarsa cümlelerin sınıflandırılması konusunda da bir ortaklığın yakalanabileceği görüşündeyiz.

2. Cümlenin sınırları belirlenirken iletinin işlevi mi, iletiyi oluşturan dil birimlerinin bağıntısı mı, dil bilgisel biçim mi belirleyici olmalıdır?

Bu soru Börekçi tarafından gündeme getirilmiştir. Börekçi konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir: “Geleneksel anlayışla yapılan tanımlarda bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı anlatır, ifadesiyle cümlenin bildiririm işlevi vurgulanmış ancak bir çekimli fiil şartı ile biçimsel sınır belirlenmiştir. Bu durumda dil bilgisi incelemelerinin bütün aşamalarında karışıklığa yol açan temel sorun ortaya çıkmaktadır: Cümlenin belirlenmesinde iletinin işlevi mi, iletiyi oluşturan dil birimlerinin bağıntısı mı, dil bilgisel biçim mi belirleyici olmalıdır? Bu soruların yanıtlanması söz dizimi çalışmalarının kuramsal çerçevesinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Örneğin aynı

bildiriyi ileten şu ifadeler kaç cümleden oluşur? sorusuna farklı yanıtların verilebildiği, biçimsel yaklaşımla basit veya birleşik cümle olarak değerlendirildiği görülmektedir. 1a. *Kendimi akıllı sanırdım*; 1b. *Akıllı biri olduğumu sanırdım*; 1c. *Akıllıyım sanırdım*; 1d. *Sanırdım ki akıllı biriyim*. Örnek cümlelerde bildirişim işlevi dikkate alınırsa konuşan kişinin (sözce öznesinin) bir şey sandığı, alıcıya kendisinin akıllı biri olduğunu değil; akıllı olduğunu sandığı bilgisini ilettiği görülür. Bu durumda 1a, 1b, 1c ve 1d ilettiği bilgi açısından tek cümledir. Ancak 1a, basit cümle; 1b, fiilimsi içerdiği için girişik cümle; 1c, birinci cümle ikinci cümlelerin nesnesi olduğu için iç içe birleşik; 1d de iki cümle bağlaçla birleştirildiği için bağlı cümle ya da ki’li birleşik cümle olarak da değerlendirilmektedir. Bu durumda 1a’nın tek yargı ifade ettiği 1b, 1c ve 1d’nin birden fazla yargı içerdiği kabul edilmektedir. Ancak derin yapı ya da bildirişim açısından bu değerlendirmenin doğru olmadığı söylenebilir” (Börekçi, 2015: 361-362). Börekçi cümlelerin sınırları belirlenirken iletinin işlevinin esas alınması gerektiğini, dil bilgisel biçimin belirleyici olmadığını belirtmiştir. Cemiloğlu da, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme* adlı eserinde: “Bizce şimdiye kadar Türk grameri özellikle Türk cümlesi üzerinde çalışanlar konuya hep şeklî özelliklerden yaklaşmışlardır. Şeklî özelliğin yanında ihmal edilmemesi gereken bir konu da kelimeler, kelime grupları, cümle unsurları ve cümleler arasındaki işlevlerin tespiti bir bakıma da anlam özelliklerinin iyi anlaşılmasıdır. Uçağın alana doğru hızla yaklaştığını gördüm” cümlesiyle “Uçak alana doğru hızla yaklaştı dedi” cümleleri arasındaki tek fark, olayın birinci cümlede bizzat yaşandığı halde, ikinci cümlede aynı olayın nakledilmesinden kaynaklanmaktadır. Her iki cümlede de asıl olan “görmek ve demek” fiillerinin çekimli şekillere girmesi ve kendi özelliklerinin gerektirdiği cümle unsurlarını alarak tam bir hüküm ifade etmeleridir” der. (Cemiloğlu, 2001: 65-66). Cemiloğlu bir önceki eserinde şeklî özelliklerden hareket etmiş, fakat yeni çalışmaların ışığında fikrini değiştirmiş şeklî özelliklerin yanında anlam özelliklerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Aydın, *Cümlelerin Anlamı ve Eksilti* adlı çalışmasında: “Cümledeki kelimeler arasında hem yapıca hem de anlamca ilişki vardır. Dolayısıyla cümle incelemesi veya cümle çözümlemesi anlamı dışarıda bırakamaz. Dil çeşitli sistemlerden kurulu bir üst sistem olarak anlaşılmaktadır. Dilin söz dizimi sistemi ile anlam sistemi arasında bağ

vardır. Cümlelerin yapısı ve anlamı vardır. Cümlelerin anlamını cümlelerin soyut yapısı üretir. Kelimeler gibi cümleler de farklı bağlamlarda farklı anlamları yansıtabilir. O zaman çözümleme sırasında cümleler bağlamlarıyla ve metinlerle ele alınmalıdır” demektedir (Aydın, 2009: 75-80). Aydın da iletinin işlevinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Fidancı, konuyla ilgili olarak: “Yapı bakımından cümleler incelenirken şekil yapısını göz önünde bulundurmak daha tutarlı bir yol gibi görünmektedir, çünkü şekil yapısı içinde anlam ile ilgili kavramları kullanmak; cümleleri anlamları bakımından adlandırmak çeşitli karışıklıklara sebep olmaktadır. Söz gelişi, anlamları aynı olduğu halde farklı şekilde kurulan cümleler vardır. Bundan dolayı anlamlarına göre cümleleri, başka kategoride ele almanın daha sağlıklı bir yöntem olacağı görüşündeyiz” der (Fidancı, 1995: 1320). Karahan, *Türkçede Birleşik Cümle Problemi* adlı çalışmasında şu bilgileri verir: “Dil biliminde cümlelerin zihindeki yapısı “iç yapı, derin yapı”, söz ve yazıdaki yapısı da “dış yapı” yüzey veya yüzeysel yapı terimleriyle ifade edilmektedir. Söz ve yazıdaki her cümle, zihinde teşekkül eden cümle veya cümlelerin aynen veya dönüşümler yoluyla yüzey yapıya, yani dış yapıya yansımış şeklidir. Dönüşüm belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşir. 1957 yılında dil bilimci Chomsky ile tanıdığımız *Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisinde* ortaya konan bu düşünceler bütün diller için geçerlidir. Dış yapı, iç yapıdaki anlamın ifade ediliş şeklidir. Bir cümle yapı bakımından değerlendirilirken onun iç yapısı değil dış yapısı esas alınmalıdır” (Karahan 1994: 20-21). Bir cümlelerin yapı bakımından değerlendirilirken dış yapısının esas alınması gerektiğini belirten Leyla Karahan son yıllarda biçimden çok anlam odaklı düşünmeye başlamıştır. Karahan, *Ayşe çok çalıştı ve sınıfını geçti; Ayşe öyle çalıştı ki sınıfını geçti; Ayşe çalışmış, sınıfını geçmişti* örnekleri üzerinden, bu cümlelere bağlı, sıralı, ki’li bağlı cümle, ki’li birleşik cümle gibi adlar verildiğini, fakat bu söz dizileri arasında, anlam bağlantılarının gramatikal unsurlarla desteklenmesi bakımından fark olmadığını belirtir (Karahan, 2000: 20-22).

Cümle incelemelerinde derin yapının esas alınması gerektiğini savunan araştırmacılar, dil bilimsel biçimin değil, iletinin işlevinin ön planda tutulmasının daha doğru olduğu düşüncesindedir. Biz bu konuda anlamın tamamen cümle incelemelerinin dışında bırakılmasının veya tamamen iletinin işlevi ve cümlelerin derin yapısına göre bir incelemenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Cümle incelemelerinde yüzeysel yapı ve dil

bilgisel biçimin ön planda olması gerekmektedir. Dil bilimi anlayışı çerçevesinde yaklaşanlar anlamı dışarıda bıraktığı için geleneksel dil bilgisi anlayışını eleştirmektedir, tamamen anlamı temel alarak inceleme yapıldığında da bizce dil bilgisel biçim tamamen dışarıda bırakılıyor ve bu durumda da özellikle yapılarına göre cümle türleri gibi çözümlemelere ihtiyaç kalmıyor.

3. İçerisinde sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil bulunan cümleler basit cümle midir yoksa yargı bildirdiği görüşünden hareketle birleşik cümle midir? Bu yapılar bir yan cümle oluşturabilir mi veya basit cümlelerin herhangi bir ögesi durumunda mıdır?

Araştırmacıların en çok üzerinde durduğu ve en çok tartıştığı konulardan birisi fiilimsilerle kurulan yapıların cümle içerisindeki durumudur. Bir grup araştırmacı fiilimsilerin bulunduğu cümleleri fiilimsilerin *cümlecik/tümcecik/yan cümle* oluşturabildiği görüşünden hareketle bu cümleleri birleşik cümle sayarlar. Birleşik cümle içerisinde de *girişik cümle* veya *girişik-birleşik cümle* olarak adlandırırlar. Bir kısmı ise bu yapıların cümlede sadece cümlelerin bir ögesi olarak görev üstlendiğini ve asla birleşik cümle oluşturamayacağını, fiilimsilerle kurulan cümlelerin basit cümle olarak sınıflandırılması gerektiğini belirtirler: Mansuroğlu: “Türkçede aslında şart cümlesi dışında yardımcı cümle yoktur. Başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini Türkçe zengin isim-fiilleri ve zarf-fiilleri ile, yani çekimli fiil veya bildirici sayılamayacak unsurlarla karşılar” der (Mansuroğlu, 1955: 59). Göğüş, *Türkçede Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümlecikçe Bağlanma Şekilleri* adlı makalesinde şu bilgileri verir: “Cümlelerin yalnız bir önerme (hüküm) ya da eylem bildirenlerine basit, birden çok önerme ya da eylem kapsayanına birleşik cümle denir. Z. Ö. Defne Çankırı idadisinde okudu cümlesi öznenin yalnız okuma eylemini yaptığını bildirdiği için basittir. *Liseyi bitirince öğretmenlik yaptı*, cümlesi ise ‘liseyi bitirmek’ ve ‘öğretmenlik yapmak’ eylemlerini kapsadığı için birleşiktir. Bileşik cümlelerin kapsadığı eylemin ya da önermenin bildirildiği söz dizilerinden her birine cümlecik denir. Cümlecikler, çekimli fiil, isim-fiil şekilleriyle kurulur. Cümlecikler çok zaman fiilimsilerle (mastar, ortaç, ulaç) kurulmuş olur. Türkçe dil bilgisinde şekil ve anlamca fiil ve isim arasında orta bir yer almış olan kelimelere fiilimsi dendiği için cümlemsi terimi

yadırganmayacaktır (Göğüş, 1969: 89-142). Erkul da, fiilimsilerle kurulan cümleleri *girişik-birleşik cümle* olarak adlandırmıştır. *Girişik-birleşik cümleleri*, bir temel cümle ile özne, nesne ve tümleçlerini fiilimsilerin oluşturduğu cümle şeklinde tanımlamış, fiilimsilerin, fiilden türetildiği halde isim, sıfat ve zarf görevi yüklenen ve yardımcı cümleler oluşturabilen kelimeler olduğunu belirtmiştir. Daha sonra da fiilimsilerle kurulan cümleleri kendi içerisinde, *isim-fiilli girişik cümle*, *sıfat-fiilli girişik cümle*, *zarf-fiilli girişik cümle* olmak üzere üç başlık altında incelemiştir (Erkul, 2007: 60-65).

Kükey, eylemsilerle kurulan cümleleri *girişik birleşik tümce* adıyla birleşik cümlelerin bir türü olarak inceler, *girişik birleşik tümceyi* de şu şekilde tanımlar: “Yan tümceciği, temel tümceciğe veya bir başka tümceciğe özne, nesne, tümleç olan; ya da yan tümceciği, temel tümceciğin veya bir başka yan tümceciğin öznesini, nesnesini, tümlecini tamlayan ya da niteleyen birleşik tümceye «girişik birleşik tümce» adı verilir. Girişik birleşik tümcede yan tümceciklere «girişik tümcecik» de denir. Girişik birleşik tümcede yan tümcecikler yani girişik tümcecikler, eylemsilerden, a) I. Eylemliliklerle, II. Adlaşmış ortaçlarla b) Ortaçlarla c) Ulaçlarla kurulur” (Kükey, 1975: 270-271). Akbaba, Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki cümleleri bağlanma şekilleri bakımından karşılaştırdığı çalışmasında, basit cümleyi, içinde tek bir yargı bulunan cümle olarak tanımlar. Basit cümlelerin, üzerinde birlik sağlanamamış cümle çeşitlerinden biri olduğunu, en çok üzerinde durulan ve üzerinde anlaşmaya varılamayan konunun da; bu tür cümlelerde yer alabilen fiilimsilerin (isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil) yargı bildirip bildirmediği konusu olduğunu belirtir. Akbaba, çalışmasında fiilimsilerin yargı bildirmediği düşüncesinden hareketle isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil bulunan bütün cümleleri, her iki lehçe için “cümle” kavramı içinde değerlendirileceğini belirtir ve Karahan’ın *Türkçe Söz Dizimi* adlı eserinde gösterdiği gibi “cümle” için basit, birleşik gibi kavramların kullanılmasına da gerek yoktur, der (Akbaba, 2013: 113-114).

Ceritoğlu, *Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi* adlı eserinde fiilimsi öbeklerinin ad-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil veya şart eklerinden biriyle biçime sokulmuş bir fiilin söz veya söz öbeklerini yönetmesiyle kurulduğunu, fiilimsi öbeklerinde yönetici olan sözlerin de, tıpkı cümlede yüklemün sahip olduğu gibi bir yönetim alanının bulunduğunu, ancak fiilimsi öbeklerinde yönetici olan fiillerin, *fiillerin bitimli biçimleri* olmadıkları için

cümle kuramadıklarını belirtir (Ceritoğlu, 2012: 65). Gültekin, *Uygur Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Araştırma* adlı yazısında basit cümleyi, yapısında bir tek yüklem olan ve fiilimsi içermeyen dil bilgisi yapısı olarak tanımlar. Yan cümlecik yüklemine, fiilimsili (isim-fiil, sıfat-fiil ya da zarf-fiil) bir yapının oluşturduğu birleşik cümle türünü de Türkolojide genel kabul gören adlandırmayla *girişik-birleşik cümle* olarak kabul eder (Gültekin, 2014: 194). Bilgegil, birleşik cümleyi birden fazla yüklemi bulunan cümle olarak tanımlar, *girişik-birleşik cümleleri* birleşik cümlelerin bir türü olarak kabul eder ve yan cümleciklerinin yüklemeleri fiilimsilerle, onlar yerinden kullanılmış, çekimli fiillerden meydana gelen cümlelerin *girişik-birleşik cümle* olduğunu belirtir (Bilgegil, 2014: 72-73). Ediskun, birleşik cümleyi, içinde bir tek temel yargıyla yeteri kadar yan yargı bulunan cümle olarak tanımlar. Yan yargıya cümle bilgisinde yan cümlecik ya da bağımlı cümlecik adının verildiğini belirtir ve bir yan cümlecikğin yüklemi ya bir fiilimsi ya ek-fiil ulanmış isim soyundan bir kelime ya da çekimli bir fiil olur, der. Ediskun da, içerisinde fiilimsiler bulunan cümleleri *girişik cümle* olarak adlandırır ve birleşik cümle kabul eder (Ediskun, 1992: 381-382).

Cemiloğlu, cümlelerin tanımından yola çıkarak aslında birer kelime grubu olan isim-fiil grubu, sıfat-fiil grubu ve zarf-fiil grubunun hüküm bildirmeyen unsurlar olduğunu, bunların teşkil ettiği cümlelerin de birleşik cümle sayılamayacağını belirtmiştir. Cemiloğlu: “Nasıl ki basit bir sıfatla, bir isimden kurulmuş olan “çalışkan adam” grubuna sadece sıfat tamlaması deyip, yapısında fiilimsi olmadığından dolayı yan cümle diyemiyorsak bunun gibi bir kelime grubu olan “dersine çok çalışmış olan adam”a da yan cümle diyemeyeceğimizi ifade etmek isteriz. Zira bu grupların her ikisi de cümlede tek kelime imiş gibi muamele gören ve değişik vazifeler alabilen birer sıfat tamlamalarıdır. Bu iki grubun arasındaki tek fark birinci örnekteki sıfatın tek kelime, ikinci örnekteki sıfatın bir kelime grubu olmasıdır. Sıfat olan kelime grubunun yapısında sıfat-fiilin bulunması onun bir yan cümle olmasına delalet etmez” der (Cemiloğlu, 2000: 56). Eckmann, *Çağataycada Yardımcı Cümleler* adlı çalışmada yardımcı cümleler ve fiilimsilerle ilgili şu bilgileri verir: “Yardımcı cümle baş cümlelerin cümle şekline sokulan bir bölüğünden başka bir şey değildir. Yardımcı cümle ekseriyetle baş cümleye bir bağlayıcı ile bağlanır, fakat bazen bağlayıcısız da olabilir. Yüklemi baş cümlelerin yüklemi gibi, ya bir çekimli fiil şekli veya bir isimdir. İsim-fiil

veya zarf-fiiller ile kurulan terkipler yardımcı cümle sayılmazlar, bunlar sadece baş cümlelerin tamamlayıcı kısımlarıdır. Elimizdeki en eski Türkçe metinlerde şart cümlesi dışında yardımcı cümle yoktur. Fakat bilhassa Uygurca devrinden itibaren bazı Hint-Avrupa dillerinden yapılan tercümelemler, Türkçede de yardımcı cümlelerin türemesine yol açmıştır” (Eckmann, 1959: 27). Hengirmen de, yalın cümleleri içinde herhangi bir eylemsi bulunmayan cümleler olarak tanımlar. Eylemsilerle kurulu yapıları girişik cümle olarak değerlendirir ve birleşik cümle sayar (Hengirmen, 2007: 365). Hatiboğlu, girişik tümceyi, bir temel tümce ile birlikte bir veya birkaç eylemsiden kurulan tümce olarak tanımlar, bazı girişik tümcelerde yalnız ortaç, yalnız eylemlilik veya yalnız ulaç vardır, bazılarında da ikisi ya da hepsi birlikte kullanılmış olabilir, der. Girişik tümcelerde, eylemsiyle kurulan yargısız anlatımları da tümcemsi terimiyle karşılar (Hatiboğlu, 1972: 153-154).

Fidancı, *Sıralı Cümle* adlı makalesinde cümlelerin bir yargı birimi olduğunu vurgular, cümlelerin oluşabilmesi için mutlaka yüklem denilen çekimli bir fiile ihtiyaç olduğunu, mastar, zarf-fiil, sıfat-fiil eklerini alan fiil kök ve gövdelerinin ancak bir kelime grubu oluşturduğunu, bir yargıyı tam ifade eden cümleyi oluşturamayacağını belirtir (Fidancı, 1996: 1319). Aktan, fiilimsilerle kurulan yapıları yargı bildirmediğinden dolayı cümle olarak kabul etmez. Pek çok dil bilgisi kitabında genellikle *girişik cümle* adıyla adlandırılan birleşik cümle türüne yer verildiğini, bu anlayışın benimsenmesinin en önemli sebebinin XX. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye’de Batılı dil bilgisi anlayışı ile hazırlanmış olan ilk dil bilgisi kitapları olduğu, Altay dil grubuna mensup olan Türkçenin cümle yapısının uzun zamandan beri Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan, özellikle Fransızcanın etkisiyle yorumlandığını, oysa bu cümlelerde tek yargı bulunduğunu, birleşik değil basit cümle sayılması gerektiğini belirtir (Aktan, 2009: 129). Karaörs, bu konuyla ilgili olarak Jean Deny’nin fiil grubu, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu gibi kelime grubu yapısında olan grupları cümlemsi diye tanımladığını, oysa bu grupların fiil kökenli birer kelime grubu olduğunu, cümle olabilmeleri için çekimli fiile ve tam bir yargıya sahip olmaları gerektiğini, bu grupların cümlede asıl yargıya, hükme bir cümle unsuru olarak yardım eden kelime grubu olduklarını belirtir. Karaörs’e göre Deny de bu sebeple bu yapıları tam bir cümle olarak değerlendirmemiş, cümlemsi olarak adlandırmıştır (Karaörs, 2005: 119). Gencan,

içerisinde sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu bulunan cümleleri birleşik tümce olarak sınıflandırmıştır. Gencan fiilimsilerle kurulan yapıları birleşik cümle sayan ve girişik birleşik cümle olarak adlandıran diğer araştırmacılar farklı olarak bu yapıdaki cümleleri girişik cümle olarak değerlendirmez. Girişik tümce adını verdiği cümle tipini de yan tümcecikleri temel tümceciğe özne, nesne, tümleç olan ya da bu öğelerden birini tamamlayan birleşik tümce olarak tanımlar (Gencan, 2007: 76). Gencan diğer araştırmacılar farklı olarak fiilimsilerle kurulan cümleleri girişik birleşik cümle değil, birleşik tümce olarak tanımlar, girişik tümce olarak tanımladığı cümleler de diğer araştırmacıların *iç içe birleşik cümle* olarak adlandırdıkları cümle tipidir. Aydın, basit cümleyi bir tek çekimli eylemle kurulan ve içinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümle olarak, birleşik cümleyi de bir temel cümleyle ona bağlı bir ya da birden fazla yan cümleden kurulan yapılar olarak tanımlar. Yan cümleleri kuruluşları bakımından çekimli eylemli yan cümleler ve çekimsiz eylemli yan cümleler olarak iki gruba ayırır. Yan yargıları çekimli eyleme dayanan birleşik cümle türünün Türkçede oldukça sınırlı sayıda olduğunu, Türkçede yoğun olarak yan yargı üreten yapıların, eylemsiler olarak adlandırılan, eylemden türedikleri halde ad gibi çekimlenen ve çoğu Batı dillerindeki ilgi adıllarının yerini tutan özel yapılar olduğunu belirtir (Aydın, 2009: 38-40). Eylemsilerle kurulan yapıdaki cümleleri Aydın da birleşik cümle olarak kabul eder. Burdurlu, fiil cümlelerini, yüklemi çekimli bir fiil olan bağımsız bir yargısı bulunan cümleler, fiil cümleciklerini de yüklemi fiilimsi (isim-fiil, sıfat-fiil, bağ-fiil) olan yan cümlecige, yüklemi çekimli fiil olan temel cümlecige fiil cümlecigi olarak tanımlar (Burdurlu, 1967: 54-55). Burdurlu da fiilimsilerle kurulan yapıları birleşik cümle sayar.

Johanson, konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir: “Yüklemi bir fiilimsi (ad-fiil, ortaç veya ulaç) olan Türkçe önermeler, Hint-Avrupa dillerindeki ‘yardımcı’ tümcelerin hiç olmazsa sırf dağılım bakımından yakın karşılıklarıdır. Ne tipolojik söz dizimi farkları, ne de morfolojik farklar –yani Türkçe yan önermelerde yüklem bir çekimli fiil olmayışı– bu benzerliği örtmemelidir. Görevsel düzeyde de önemli koşutluklar olduğu kuşkusuzdur. Avrupa dillerindeki normal çeviri eşlerine karşıt olarak Türkçe fiilimsi önermelerinin ‘tam bir düşüncüyü’ anlatamadığı yolundaki itirazların anlamsızlığı açıktır. Sırf biçim ya da sözde anlam farklarına dayanan bu gibi basit yargıların bizce pek değeri yoktur. Öte yandan fiilimsi önermelerinin görevsel nitelikleri

böyle bir eşitleme ile tam olarak saptanamaz. Özellikle, fiilimsi önermelerin, katıldıkları tümce kuruluşlarında gördükleri işlevlerine göre birer ‘tümce ögesi’ olarak sınıflandırılmaları işlevlerine asıl görevsel örgünlüklerini açıklayamaz, hatta belki de haksız kıyaslama yoluyla çok yanlış sonuçlara götürebilir. Bu tehlike, gerek geleneksel gramerdeki tümce analizi ile, gerekse yapısal dil bilimdeki parçacıklar yöntemi ile çalışırken baş gösterir (Johanson, 1975: 525). Delice, basit cümleyi, içinde yüklemsi, yüklemsi öbeği ve iç cümle barındırmayan cümleler, birleşik cümleyi de içinde yüklemsi, yüklemsi öbeği ve iç cümleden birini veya birkaçını bulunduran cümleler olarak tanımlar. İçerisinde fiilimsileri barındıran cümleleri de birleşik cümle başlığı altında genel kabul gören *girişik birleşik cümle* olarak adlandırır (Delice, 2012: 874).

Karahan, *Türkçede Birleşik Cümle Problemi* adlı yazısında basit cümlelerin yapısında isimden yapılmış isim, sıfat ve zarflarla, fiilden yapılmış isim, sıfat ve zarflar bulunabileceğini belirtir ve içerisinde isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olan bazı cümle örnekleri verir ve bu örnek cümleler üzerinden konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde belirtir: "Kitap insanı dinlendirir." cümlesi ile "Okumak insanı dinlendirir." cümlelerini karşılaştıralım. Birinci cümlede insanı dinlendiren "kitap", ikinci cümlede ise insanı dinlendiren "okumak"tır. Cümlede isim görevi yapan bu kelimelerden "okumak" diğer kelimedenden farklı olarak fiilden yapılmıştır. Bu cümleler de birer basit cümledir. Bu tür cümleleri "birleşik yapılı" kabul edenlere göre, "sıfat fiil, zarf fiil ve isim fiiller", yarım yargı veya yan yargı bildiren kelimelerdir. Bundan dolayı, bu kelimelerin her biri, temel cümleye bağlanan birer yan cümle, cümlemsi veya cümleciktir. Yüklemin görevi bu yargıları sonuca bağlamaktır. Bu tür cümleler, taşıdıkları birden fazla yargıdan dolayı "basit" değil "birleşik cümle"dir. Böyle bir değerlendirme, her şeyden önce "yargı" kavramı ile çelişmektedir. Çünkü bir kelimedede yargı ya vardır, ya da yoktur. İsim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiiler, yargı bildirmeyen, cümlede isim, sıfat, zarf görevi yapan kelimelerdir. Bundan dolayı yüklemin de yan yargıları sonuca bağlamak gibi bir görevi olamaz. İçinde sıfat-fiil, isim-fiil veya zarf-fiil bulunan bir cümlelerin mesela "Koşarak uzaklaştı." cümlesinin, iç yapıda yani zihinde "Koştı." ve "Uzaklaştı." gibi iki cümleden meydana geldiği düşünülüyor ve bundan dolayı "koşarak" kelimesinde yargı bulunduğu kabul ediliyorsa, bu mantığı, her cümleye uygulamak mümkündür. Bu mantığa göre mesela "Mavi bir elbise aldım." cümlesini zihnî yapıda "Bir elbise aldım. Elbise

beyazdı." gibi iki cümleden meydana geldiğini düşünerek birleşik cümle saymak gerekir. Tek yargılı her cümle, basit cümledir. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin diğer isim, sıfat ve zarflardan görev bakımından hiçbir farkları yoktur ve bu kelimelerin varlığı basit cümlelerin yapısını etkilemez" (Karahan, 1994: 21-23).

Deny, cümle ve cümlecikleri ayrı başlıklar altında değerlendirir, fiilimsilerle kurulan yapıları cümlecik olarak değerlendiren Deny, cümlecikleri çekimsiz fiil ile biten cümle öbekleri olarak tanımlar ve Türkçede genellikle bağımlı cümle öbekleri biçimi işini cümlecikler gördüğü için, bu dilde bağımlı cümleler nispeten seyrek, der. (Deny, 2012: 750). Demir ve Yılmaz birlikte hazırladıkları *Türkçe El Kitabında*, farklı adlandırılrsa da genel olarak kabul gören bir ayrıma göre Türkçe bir cümle basit veya birleşik olacağını, bir yüklemi bulunan ve içinde fiilimsi yer almayan *okula gidiyorum* veya *Ali asker* gibi cümlelerin basit cümleler oldukları konusunda herhangi bir tartışmanın olmadığını, birleşik cümle konusunda ise durumun karışık olduğunu belirtirler. Türkçe kaynaklarda tartışmalı olan içerisinde isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eki almış fiillerin bağımlı cümle mi kurdukları yoksa sadece bir cümle ögesi mi oldukları konusunda da sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin bağımlı cümle kurdukları görüşündedirler. Onlara göre bu cümleler, başka bir cümle içinde onun bir ögesinin veya bir bölümünün tamlayıcıları olarak ortaya çıkarlar, yapı bakımından olmasa bile işlev bakımından Batı dillerindeki yan cümlelere benzerler, bunlar çoğunlukla ana cümlelere biçimsel olarak o kadar benzerler ki, aralarındaki tek fark ana cümle bitirmeyen bir yüklemleştiricinin seçilmesinden ibarettir. Bu tip bağımlı cümleler, bir cümle sahip olduğu her türlü ögeye sahip olabilirler (Demir-Yılmaz, 2012: 250).

Akbayır da fiilimsilerle kurulan yapıları yan cümle olarak kabul eder ve bu yapıdaki cümleleri genel kabul gören adlandırmayla girişik birleşik cümle olarak inceler (Akbayır, 2013: 135). Sağlam, birleşik cümleyi içinde bir temel tümce ile temel tümceye bağlı bir ya da birkaç tümcems, içtümce, yantümce bulunan, yargı bildiren tümce olarak tanımlar. Tümcems terimini de birleşik tümcelerde eylemsiyle (eylemlik, ortaç, ulaç) kurulan yargısız anlatımlar için kullanır. Tümcemsinin yüklemi bir eylemsiden oluşur, yüklem olan eylemsiye bağlı ögeler vardır, der. Birleşik tümce

çeşitleri arasında girişik tümceye de yer verir, girişik tümceyi de bir temel tümce ile temel tümcenin özne, nesne, tümleç gibi ögesi olabilen bir ya da birkaç tümceyiden oluşan bağımsız yargı anlatan tümce olarak tanımlar ve şu örneği verir: “Kapıdan çıkışını/sokağın köşesini dönüşünü/yerdeki gazeteleri savuran rüzgâra karşı güçlkle karşı koyuşunu/görüyorum”. Sağlam fiilimsi içeren cümleleri birleşik cümle kabul etmekle birlikte önemli bir noktaya da temas eder ve eylemlilik, ortaç ve ulaç dediğimiz sözcükler, tümcemsi kuramadığı, tümcede yalnız ad, sıfat ve bağlaç görevinde kullanıldığı tümceler, girişik tümce sayılmaz der ve şu örneği verir: “Ölmek hayatı tazelemektir”. (Sağlam, 1977: 191-194). Sağlam, fiilimsileri tümcemsi kabul etmekle birlikte, cümledeki işlevini göz ardı etmeyerek cümledeki işlevine göre değerlendirmiş, her durumda tümcemsi sayılamayacaklarını ifade etmiştir. Şimşek de basit cümlelerin içerisinde eylemsi, koşul kipindeki eylem vb. bulunmaz, der. Koşul tümcelerinin yan tümce oluşturduğunu, eylemsilere dayalı yan yargıların, yüklemelerinin niteliği gereği “yan tümce” değil, “yan tümcecik (tümcemsi)” olarak adlandırıldığını belirtir ve eylemsilerle kurulan yapıları girişik tümce olarak değerlendirir (Şimşek, 1987: 250-251).

Yaman, yapısına göre cümlelerin sınıflandırılmasındaki dağınıklık ve tutarsızlıkları eleştirerek konuyla ilgili şu bilgileri verir: “Türk dilinin yapısına göre basit cümle sayılması gereken sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiillerle kurulan cümleler bazı dilcilerle birleşik cümle kabul edilmektedir. Birleşik cümle taraftarlarının hareket noktası, genellikle Avrupa gramerciliği olduğu için bizce yanlış bir yaklaşım ortaya konulmaktadır. Bünyesinde zarf-fiil, sıfat-fiil, isim-fiil veya bu tür kelimelerden yapılmış bir kelime grubu bulunduran cümleler basit cümledir. Çünkü, bu tür kelime ve kelime grupları tam bir yargı bildirmezler (Yaman, 2000: 190-251). Yaman, fiilimsilerle kurulan yapıların birleşik cümle oluşturamayacağını belirtir ve Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesinin söz dizimini karşılaştırdığı eserinde kendisiyle aynı fikirde olan Leyla Karahan’ın cümle sınıflandırmasını esas almıştır. Yörük, birleşik cümleyi tanımlarken temel cümlecik ve yan cümlecikten bahseder ve yan cümleciği kavrayabilmek için birleşik cümlede yan cümlecik kuran fiilimsilerin iyi tanınması gerektiğini belirtir (Yörük, 1977: 44-45).

Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam birlikte hazırladıkları *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* adlı eserde, girişik tümceyi içinde bir temel tümceyle birlikte, tümcemsî ya da tümcemsîlerin bulunduğu bir tür birleşik tümce, tümcemsîye de eylemsiyle (ulaçla) kurulan ve kesin bir yargı bildirmeyen ancak temel yargıyı tümleyen, görünümü tümceye benzer kuruluşlar olarak tanımlarlar. Türkiye Türkçesinde bugüne değin, içinde her tür eylemsî olan tümcelerin girişik tümce olarak değerlendirildiğini, eylemsîlerden yalnız ulaçların bulunduğu tümcelerin girişik tümceyi oluşturduğunu, ortaçların ve eylemliklerin tümcemsî oluşturamayacağını, ancak kendilerinin öge olabileceklerini belirtirler (Atabay-Özel-Çam, 1981: 108-109). Akbaş da, yan cümlesi fiilimsilerle oluşturulan cümlelere girişik cümle adını verir, girişik cümlelerde yan cümlelerin, temel cümlelerin bir ögesi durumunda olduğunu belirtir ve girişik cümleleri de birleşik cümlelerin bir türü kabul eder (Akbaş, 2011: 227). Gümüştam, içerisinde fiilimsîlerin bulunduğu cümleleri girişik cümle olarak kabul eder; ancak girişik cümleleri basit ve birleşik cümleden ayrı olarak değerlendirmenin daha doğru olduğunu, girişik tümcede birleşik tümcedeki gibi birden çok yargı olduğunu; ancak girişik tümcede bir temel tümceyle tümcemsî veya tümcemsîlerin bulunduğunu, birleşik cümlede ise bir temel cümle ve yan cümlelerin bulunduğunu belirtir (Gümüştam, 2011: 46-48).

Korkmaz, fiilimsîlerin yer aldığı cümleleri basit cümle olarak değerlendirir, bu konuda var olan karışıklığı da dilimizi yabancı dillerin kalıplarına sokarak yazılan gramerlere bağlar ve konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir: “Bilindiği gibi, Türkçede cümle türleri bakımından basit cümle ve birleşik cümle olarak ikiye ayrılır. *Yarın bana uğrarsan, sana bir kitap verebilirim* cümlesi, bir birleşik cümledir. Bu cümlelerin *yarın bana uğrarsan* parçası da şarta bağlı bir yardımcı cümle olarak kabul edilmektedir. Fakat *Dün aldığımız kitapları yarın göndereceğiz. Toplantıya katılmanız bizi çok sevindirecek. Ben anlattıkça o heyecanlanıyordu* şeklindeki cümleleri bazı gramerler birer basit cümle, bazıları da birleşik cümle veya birleşik cümlelerin bir türü olan *girişik (mudil) cümle* olarak kabul ederler. İçinde isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ögesi taşıyan cümleleri birleşik cümle sayanların dayandığı gerekçe, cümlelerin dil bilimi açısından, zihinde önce *derin yapıda* şekillendiği ve daha sonra bunun dış yapıya değişik şekilde çıktığıdır. Burada önemli olan husus, bir cümlelerin iç yapıda şekillenen çekirdek şekli

değil, dış yapıya aksetmiş olan şeklidir. Eğer cümlelerin çekirdek yapı denilen iç yapısını temel alırsak, o zaman bütün dilleri aynı kalıba sokarız. Diller arasındaki yapı ve işleyiş ayrılıklarını inkâr etmiş oluruz. Bu sebeple bir cümleyi yapısı bakımından incelerken, onun iç yapısını değil, asıl dış yapısını dikkate almak zorundayız” (Korkmaz, 1996: 13-15).

Özmen, basit cümleleri, salt basit cümle ve girişik basit cümle olmak üzere iki başlıkta inceler. Konuya farklı bir bakış açısı getiren bu sınıflandırmada içerisinde fiilimsi veya fiilimsi grubu bulunmayan cümle, salt basit cümle; içerisinde fiilimsi bulunan cümleler, girişik basit cümleler olarak tanımlanır ve girişik basit cümlelerin, fiillerin hareket isimleriyle, hareket nitelikleriyle veya zarflaşmış biçimleriyle zenginleştirilmiş cümleler olduğu belirtilir (Özmen, 2013: 143-144). Özkan ve Sevinçli de, birlikte hazırladıkları *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* adlı eserde birleşik cümleyi, içinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile onu anlam ve görev bakımından tamamlayan bir veya birden fazla yan cümleden oluşan cümleler olarak tanımlayıp birleşik cümleyi, *şartlı birleşik cümle*, *iç içe birleşik cümle*, *ki’li birleşik cümle*, *girişik cümle* başlıkları altında incelerler, girişik cümle ile ilgili de şu bilgileri verirler: “Fiilimsilerle (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) kurulan cümlelere girişik cümle denir. Bu cümlelerde yardımcı cümle, temel cümleye, cümle öğelerinden birini tamamlayan bir öge olarak katılır. Bu yapılar, bir kelime çeşidi (isim, sıfat, zarf) gibi işlem görürler. Fiilimsilerle kurulan cümleler yargı ifade etmez. Yargı, kendisinden sonra gelen çekimli şekillerle tamamlanır. Yargı bildirmeyen bu tür yapılar yardımcı cümle değil, kelime grubu sayılır. Böylece fiilimsilerle tamamlanan cümleleri, birleşik cümle değil, basit cümle olarak değerlendirmek yerinde olur. Fiilimsi grupları cümlelerin herhangi bir ögesi olabilirler” (Özkan-Sevinçli, 2013: 197-208).

Araştırmacılar girişik cümleyi kabul edip birleşik cümlelerin bir türü olarak konumlandırmışlar, fakat fiilimsilerin yargı bildirmediğinden hareketle bu yapılarla kurulu cümlelerin birleşik değil, basit cümle olduklarını belirtmişlerdir. Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*nda fiilimsilerle kurulan cümleleri *girişik cümle (mudil cümle)* başlığıyla birleşik cümlelerin bir türü olarak inceler (Gülensoy, 2010: 596). Karaağaç da: “Basit cümleyi belirleyen, yüklem dışındaki öğelerin varlığı ve sayısı değildir,

içerisinde birçok sözün yer aldığı söz ve söz öbeklerinden oluşan cümle ögesi barındıran cümleler, tek yüklem taşıyorsa, basit cümledir, içlerinde eylemsiler olan cümleler, şekil ve zaman olarak çekimlenmiş tek eyleme, yani tek yükleme sahip olduklarından, birçok dil bilgisi öğretiminde gösterildiğinin aksine, basit cümledir, der” (Karaağaç, 2009: 197). Ergin: “Türkçede umumiyetle basit cümleler, yani tek predikatlı müstakil cümleler kullanılır. Türkçenin zengin partisip ve gerundium sistemi Türkçeye en geniş ve karışık ifadeleri sade, müstakil cümleler içinde toplamak imkânını vermektedir. Fakat bu arada az da olsa birleşik cümle de kullanılmaktadır” der (Ergin, 1997: 405). Ona göre de fiilimsilerle kurulan yapılar birleşik cümle oluşturmaz. Biray, basit cümleyi, yapısında isim veya fiil cinsinden tek yüklem yani tek yargı bulunan cümle olarak tanımlar ve yapısında isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ekleriyle kurulan bir kelime veya kelime grubu bulunan cümleleri de tam bir yargı bildirmedikleri için birer basit cümle sayar (Biray, 2004: 63-64).

Dizdaroğlu, fiilimsilerle kurulan yapıların birleşik cümlede tümcemsi olarak bulunduğunu belirtir ve bu yapıdaki cümleleri girişik tümce olarak adlandırır. Girişik tümcelerde yan yargıların tümcemsiyi oluşturan eylemliklere, ortaçlara, ulaçlara dayalı olduğunu, ve eylemsilerin yargısız anlatımlar olduğunu belirtir (Dizdaroğlu, 1976: 190-193). Zülfikar, *Girişik Cümle Sorunu* adlı çalışmasında konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir: “Cümlede -an (-en), -dık, -dığı (-dığım, -dığın, -dığımız, -dığınız, -dıkları), -acak, -acağı (-acağım, -acağın, -acağımız, -acağınız, -acakları), -mış gibi sıfat-fiil eklerini almış grupları belirtileninden ayırıp “yan cümle” veya “ortaçlı tümcecik” diye nitelendirmek, sıfat tamlamasının iki ögesinden birini diğerinden ayırmak ve farklı değerlendirmek demektir. Cümlede fiilden yapılmış isim, zarf ve sıfat görevindeki şekillerin bir yargı taşımadığı ve bir zamana bağlı bulunmadığı göz önüne alınırsa, bunlarla kurulan gruplara yan cümle denemez dolayısıyla bu yapılar birleşik bir cümle diye gösterilemez” (Zülfikar, 1995: 643-648).

Daşdemir, basit cümleyi tek yargı bildiren söz ya da söz öbeği, birleşik cümleyi de birden fazla yargı bildiren söz ya da söz öbeği olarak tanımlar. Birleşik cümleleri de birleşenlerinin bağımlı ya da bağımsız yargı bildirmelerine göre ikiye ayırır: Birinci grupta birbirine denk bağımsız yargılardan oluşan bağılı ve sıralı cümleler, ikinci grupta

da biri bağımlayan, öteki bağımlanan olmak üzere, bir temel/baş yargı ile en az bir yan/yardımcı yargıdan meydana gelen cümleler yer alır. Daşdemir yan yargıları oluşturan cümleleri parça-bütün ilişkisi ile yapısal bakımdan temel cümleye bağlı olmakla birlikte, kendi iç yapıları itibarıyla üç farklı sınıfa ayırır: “1.Yapıca bağımlı yan cümleler: İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil yan cümleleri bu grupta yer alır. 2.Yapıca bağımsız yan cümleler: Çekimli bir yüklemli vardır ve tek başlarına da kullanılabilirler. 3. Yapıca bağımsız görünüşlü yan cümleler: Bu cümleler, çekimli bir yüklemli olması bakımından ikinci gruptaki cümlelere benzediği halde tek başlarına kullanılamazlar bir temel/baş cümleye ihtiyaç gösterirler. Diğer bir deyişle bağımsızlıkları görünüştedir, bünyelerinde yan cümle olduklarını hatırlatan bir ipucu (ek, edat ya da morfolojik özellik) barındırırlar. Bazı cümle başı ya da sonu edatlarıyla kurulan yan cümleler, şart yan cümlesi ve açıklama/ilgi yan cümleleri bu işlevdedir” (Daşdemir, 2009: 135-144). Karabulut, yargı kavramını Chomsky’nin Üretken-Dönüşümlü Dil bilgisi Kuramı’nda önemli bir yere sahip olan ad öbeği taşınımı ve boşluk kuramı ilkelerinden faydalanarak incelemiştir. Bu kuramlar ışığında içerisinde fiilimsi bulunan Türkçe cümlelerin birleşik sayılması gerektiği tezini ileri sürmüş ve *derin yapı-yüzey yapı* bağlamında bu tezi ispat etmeye çalışmıştır. Asıl tartışmanın bakış açılarından ve cümleyi anlamsal ve yapısal olarak incelerken uygulanan yöntem farklılıklarından kaynaklandığını belirten Karabulut, Türkçenin fiilimsili yapılarının tanımlanmasında, öncelikle şu sorulara cevaplar aramak gerektiğini belirtir: 1. *İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller kelime midir, öbek (grup) midir, yapı (söz dizimi) midir?* 2. *Tam çekimli olmayan bir fiil (fiilimsi) cümle ya da cümlecik oluşturabilir mi?* 3. *Yargı eşittir salt cümle midir, ya da cümle eşittir salt yargı mıdır?* 4. *Bu tür yapıları değerlendirirken kıstas olarak neyi veya neleri alacağız?* 5. *Dil derin yapı ve yüzey yapı olarak iki düzlemde mi oluşur/ oluşur mu?* 6. *Dil çözümlemelerinde derin yapı mı yoksa yüzey yapı mı önemlidir, ya da ikisinden birini ihmal ederek çözüm üretebilir miyiz?* 7. *Cümle, yargı, yapı, birleşik, birleşik cümle, birleşik cümleler terimlerinden ne anlıyoruz/anlamamız gerekir?”* Karabulut bu sorulara cevap ararken *Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisi Kuramı* ve *Yönetim ve Bağlama Kuramı*ndan yararlanmış ve şu sonuçlara ulaşmıştır: “Cümle bir yönetim alanıdır. Bir yapıdaki cümle sayısı yargı ile değil, yönetim alanı ile paralellik gösterir. Bir yapının birleşik olması için birden fazla

çekimli yüklemi olmalıdır yargısı, tek cümleyi değil cümleleri işaret eder. Bu durumda birleşik cümle değil birleşik cümleler dememiz gerekir. Türkçenin asıl birleşik yapısı (veya yapılarından biri) fiilimsili yapılardır. Yargı bildirme durumu cümle oluşturma için şarttır ama fiilimsilerde mutlak yargı yoktur diye onların yönetim yeteneklerini inkâr edemeyiz. Türkçenin fiilimsiler sayesinde sınırsız uzunlukta cümle kurabilme yeteneğine sahip ender dillerden biri olduğunu vurgulamak gerekir.” (Karabulut, 2009: 261-296). Özçelik ve Erten birlikte hazırladıkları *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi* adlı eserde fiilimsilerle kurulan yapıların birleşik cümle oluşturduğunu kabul ederler ve fiilimsi grubunu yan yargı olarak alan birleşik cümleye de girişik birleşik cümle dendiğini belirtirler (Özçelik-Erten, 2011: 225-226). Kültürel: “Bazı kaynaklarda sıfat-fiil, isim-fiil, zarf-fiillerle kurulan cümleler birleşik cümle olarak değerlendirilmektedir, bu tür cümleler basit cümlelerdir”, der (Kültürel 2009: 47).

Savran, *Birleşik Cümle Üzerine* adlı çalışmasında konuyla ilgili araştırmacıların görüşlerine yer verdikten sonra şu sonuçlara ulaşır: “Yapısında sıfat-fiil, zarf-fiil ve mastarların bulunduğu cümleler basit cümlelerdir. Bu kuruluşların yan cümle sayılıp birleşik cümle kurabilmeleri, tam bir yargı taşıma esaslarına dayalıdır. Girişik birleşik cümle türünü kabul eden araştırmacıların da kabul ettiği gibi bu kuruluşlar tam bir yargı taşımamaktadırlar. Yine onların deyimi ile bu kuruluşların, yarım yargı ya da yan yargı taşıyor olmaları, onları bir cümle konumuna getirmez. Bu tür kuruluşların yapıları ve dizilişleri ile ilgili olarak, girişik birleşik cümle türünü kabul edenler arasında da tam bir birliğin olmaması ve ortak bir sonuca varamamaları, görüşlerini zayıflatmaktadır” (Savran, 1999: 329). Kara, *Girişik Cümle Problemi Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmasında konuyla ilgili var olan tartışmalara yer verir ve fiilimsilerin fiil özelliklerini devam ettirmeleri, çatı ve olumsuzluk eklerini alabilmeleri, yeterlilik fiilleriyle kullanılabilmeleri, ayrıca kendilerine bağlı öğeler taşıyabilmeleri, yüklem durumundaki fiiller gibi kullanılabildiklerini ve yargı anlamını taşıdıklarını, fiilimsilerle kurulu cümlelerin basit cümle değil de, girişik cümle olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir (Kara, 2012: 647-648). Altun da, birleşik cümleyi birden fazla yüklemi ve yargıyı kapsayan cümle yapıları olarak tanımlar, fiilimsilerle kurulan yapıları da *girişik birleşik cümle* başlığı altında değerlendirir (Altun, 2004: 82-83).

Görüldüğü gibi araştırmacıların konuyla ilgili yaklaşımlarında hem terim hem sınıflandırma problemleri göze çarpmaktadır. Araştırmacılar fiilimsilerin cümle içerisindeki durumu konusunda iki gruba ayrılmış durumdadırlar:

I. Grup (Fiilimsilerle Kurulan Yapıları Birleşik Cümle Kabul Eden Araştırmacılar):

Beşir Göğüş, Rasih Erkul, Mazhar Kükey, Mevlüt Gültekin, M. Kaya Bilgegil, Haydar Ediskun, Mehmet Hengirmen, Vecihe Hatiboğlu, Tahir Nejat Gencan, İlker Aydın, İbrahim Zeki Burdurlu, Lars Johanson, Halil İbrahim Delice, Jean Deny, Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Sıddık Akbayır, Sıtkı Sağlam, Rasim Şimşek, Yaşar Yörük, Neşe Atabay, A. Vahap Akbaş, Gürkan Gümüşatam, Mustafa Altun, Tuncer Gülensoy, Hikmet Dizdaroğlu, Saadettin Özçelik, Münir Erten, Muharrem Daşdemir.

II. Grup (Fiilimsilerin İçinde Yer Aldığı Cümleleri Basit Cümle Kabul Edenler)

Mecdut Mansuroğlu, Dilek Ergönenç Akbaba, Murat Ceritoğlu, İsmet Cemiloğlu, Janos Eckmann, Mahmut Fidancı, Bilal Aktan, Metin Karaörs, Leyla Karahan, Ertuğrul Yaman, Zeynep Korkmaz, Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, Muharrem Ergin, Zuhale Kültür, Hülya Savran, Hamza Zülfikar, Günay Karaağaç, Caner Kerimoğlu, Nergis Biray.

I. gruptaki araştırmacılar, fiilimsilerle kurulan yapıları birleşik cümlelerin bir türü olarak değerlendirirler, genelde de *girişik cümle*, *girişik birleşik cümle*, *mudil cümle* gibi başlıklar altında incelerler. Bu yapıların *tümce*, *tümceci*, *cümlecik*, *yan cümle*, *yan cümlecik*, oluşturduklarını ve cümle içerisinde *bağımlı bir yargı* taşıdıklarını ifade ederler. Bazı araştırmacılar bu yapıların tam bir yargı taşımadıklarını, cümle içerisinde temel cümleye *bağımlı bir yargı* taşıyabildiklerini belirtirler. Bazı araştırmacılar ise bu yapıların *derin yapı*, *yüzey yapı* bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini, derin yapıya göre değerlendirildiğinde de yargı bildirdiklerini düşünürler. Dikkat çeken bir nokta da fiilimsilerle kurulan yapıları birleşik cümle kabul eden araştırmacılar arasında da tam bir tutarlılık yoktur. Örneğin, Neşe Atabay ve diğerlerinin birlikte hazırladıkları eserde şimdiye kadar fiilimsilerle kurulan yapıların girişik cümle kabul edildiğini oysa sadece

ulaçların bulunduğu cümlelerin girişik cümle oluşturduğunu belirtirler; Sağlam, fiilimsi içeren cümleleri birleşik cümle kabul etmekle birlikte önemli bir noktaya da temas eder ve eylemlilik, ortaç ve ulaç dediğimiz sözcükler, tümcemsi kuramadığı, tümcede yalnız ad, sıfat ve bağlaç görevinde kullanıldığı tümceler, girişik tümce sayılmaz, der. Gümüştam da girişik cümleyi kabul edenlerdendir, fakat girişik cümlelerin basit ve birleşik cümleden ayrı bir tür olduğunu ve öyle değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

II. gruptaki araştırmacılar fiilimsilerin yer aldığı cümleleri basit cümle olarak değerlendirirler, bu yapılarla kurulu cümleleri birleşik cümle kabul eden araştırmacıları, Türkçeyi yabancı dillerin kalıplarına sokarak değerlendirdikleri için eleştirirler. Fiilimsilerle kurulu yapıların ancak fiil kökenli birer kelime grubu olduklarını, fiillerin bitimli biçimleri olmadıklarını, yer aldıkları cümlelerin şekil ve zaman olarak çekimlenmiş tek eyleme, tek yükleme sahip olduklarını ve yargı bildirmediğini belirtirler. Cümlelerin çekirdek şekli olan iç yapısının değil dış yapısının dikkate alınması gerektiğini aksi takdirde diller arasındaki yapı ve işleyiş farklılıklarının inkâr edilmiş olacağını belirtirler.

Biz bu konuda *II. gruptaki araştırmacılar* gibi fiilimsilerin yargı bildirmediğini, cümlede sadece cümlelerin bir ögesi veya cümledeki bir ögenin tamamlayıcı bir unsuru olarak görev aldığını düşünüyoruz. Fiilimsilerle kurulan yapıların yargı bildirdiğini savunanlar, bizce dış yapıyı yorumlayarak, bu yapıların yargı bildirdiği sonucuna ulaşmaktadırlar, özellikle bu konuda Zeynep Korkmaz, Leyla Karahan, Ahmet Bican Ercilasun'un görüşleri dikkate değerdir. *Sararan yapraklar sonbaharı müjdeliyordu* cümlesini düşünelim bu cümlede *sararan yapraklar* bir sıfat tamlaması olarak ve cümlelerin faili olarak cümlede görev alıyor bu yapının parçalanıp *sararan* sözünün ayrıca bir cümle gibi değerlendirilmesi bizce de doğru değildir. *I. gruptaki araştırmacılar* sadece Sıtkı Sağlam bu konuya dikkati çekmiş, fiilimsilerle kurulan cümlelerin birleşik cümle oluşturduğunu, ancak cümlede ad, sıfat, bağlaç olduklarında girişik cümle oluşturamayacaklarını belirtmiştir, diğer araştırmacılar böyle bir ayrıma gitmemiştir. Biz bu yapıların yargı bildirmediğini, cümleler incelenirken cümlede var olan yargıdan hareket edilmesi gerektiğini, cümlede fiilimsiler üzerinden çıkarılan yargıların dış yapının yorumlanmasıyla ortaya çıktığını, bunun da cümledeki var olan

yapıyı anlamsızlaştırdığını, dış yapının dikkate alınmadığı sadece iç yapının esas alındığı incelemelerde, Korkmaz gibi bir dili diğerlerinden ayıran şekli özelliklerin yok sayıldığını düşünüyoruz.

4. İçerisinde sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil bulunan cümleler bu fiilimsilerin yargı bildirmediğinden hareketle basit cümle olarak değerlendiriliyorsa -sA şart ekinin kullanıldığı cümlelerde şart kipi de bitmiş bir yargı bildirmediği halde neden basit değil de şartlı birleşik cümle olarak değerlendiriliyor?

Bu tartışmanın temelinde son yıllarda şart ekinin sadece bir zarf-fiil eki olduğunu düşünen araştırmacıların bu yöndeki çalışmaları ve şart ekinin bitmiş, tam bir yargı bildirmediği görüşü yer almaktadır.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalar ve araştırmacıların görüşleri şu şekildedir: Mansuroğlu: “Türkçede aslında şart cümlesi dışında yardımcı cümle yoktur. Başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini Türkçe zengin isim-fiilleri ve zarf-fiilleri ile, yani çekimli fiil veya bildirici sayılamayacak unsurlarla karşılar” (Mansuroğlu, 1955: 59).

Yaman: “Herhangi bir cümlemin şart ifadesi taşıyan bir yan cümleyle tamamlanması sonucu oluşan cümlelere şartlı birleşik cümle denir. Şart cümlesi tek başına yargı bildirmez, bir başka cümleyi şarta bağlayarak tamamlar. Şartlı birleşik cümlelere Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhun abidelerinde dahi rastlanır” (Yaman, 2000: 259). Yaman, fiilimsilerin yer aldığı cümleleri basit cümle, şart eki almış cümlelerin yer aldığı cümleleri de şartlı birleşik cümle sayar.

Hacıeminoğlu: “Çekimli bir fiil veya isim yüklemi, şart kipinde çekilmiş, bir başka fiil ile şarta bağlanarak ifadesini buluyorsa bu şartlı birleşik cümledir. Esas hüküm yüklemedir. Fakat bu hükmün olabilmesi ise kendisinden önce bir şarta bağlanmıştır” (Hacıeminoğlu, 2003: 203). Hacıeminoğlu da fiilimsilerle kurulu yapıları basit cümle olarak değerlendirir, şartlı birleşik cümleyi ise kabul eder.

Aktan: “Şart kipiyle kurulmuş yüklemi bulunan cümle ile bir ana cümleden meydana gelen birleşik cümleye şartlı birleşik cümle denir. Böyle bir cümlede yan cümle temel cümledeki oluş, kılışı bir şarta bağlar. Şart kipinin şart ifadesi, bitimli bir

oluş, kılış ve hareket gösterip yargı bildirmediğinden tek başına cümle kuramaz. Ancak istek ve temenni ifade ettiği zaman yargı bildirip cümle haline gelebilir” (Aktan, 2009: 87). Aktan da fiilimsili yapıları içeren cümleleri basit cümle olarak, şart kipli cümlelerin yer aldığı cümleleri de birleşik cümle olarak kabul etmiştir.

Ediskun: “Yan cümlecisi kendinden sonraki bir cümlecinin şartı, sebebi, tahmini olan birleşik cümleye şart birleşik cümlesi denir. Şart birleşik cümleleri dilimizin en eski cümle tiplerindendir (Ediskun, 1992: 384-385). Ediskun, fiilimsilerle kurulan yapıları da, şart kipiyle kurulmuş yapının olduğu cümleleri de birleşik cümle kabul etmiştir.

Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*nda -sA ekli yapıları iki ayrı başlıkta *dilekli yan cümle* ve *şartlı yan cümle* olarak birleşik cümle içerisinde değerlendirir. Dilekli yan cümleyi birleşik cümlelerde dilek kipiyle kurularak temel cümleye bağlanan ve istek bildiren yan cümle olarak; şartlı yan cümleyi, birleşik cümlelerde şart kavramı veren yan cümle olarak tanımlar. (Gülensoy, 2010: 595). Gülensoy da fiilimsili yapıları ve şart kipiyle kurulmuş cümleleri yan cümle kabul ederek birleşik cümle olarak değerlendiriyor.

Karaörs: “İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gruplarının bulunduğu cümleleri birleşik cümle olarak tanımlamak anlayışı en az iki tane çekimli fiilden meydana gelip, bir cümlelerin diğerini şarta bağlaması (şartlı birleşik cümle), birinin diğerini açıklaması (ki’li birleşik cümle), birinin diğerinin ögesi olması (iç içe birleşik cümle) şeklindeki birleşik cümle kavramına uygun anlayışla karışıklık yaratmaktadır. Şartlı, ki’li ve iç içe birleşik cümlelerde en az iki çekimli fiil etrafında toplanmış iki cümle olmakla birlikte bu cümlelerden biri yardımcı diğeri asıl cümle durumundadır. Bu cümleleri birleşik cümle kabul edip, fiil grubu, sıfat-fiil grubu ve zarf-fiil gruplarıyla yapılan cümleleri ise basit (yalın) cümle olarak kabul etmek gerekir” (Karaörs 2005: 126).

Deny, *Bağımlı Cümleler* başlığı altında şu bilgileri verir: “Bilindiği üzere Türkçede genellikle bağımlı cümle öbekleri biçimi işini cümlecikler⁹ gördüğü için, bu dilde bağımlı cümleler seyrek, bağımlı cümleler ikiye ayrılır. 1. Bağlaç olması zaruri

⁹ Deny bağımlı cümlecikler terimini fiilimsilerle kurulan yapılar için kullanır.

olmayan bağımlı cümleler ki bunlar birbirine karşılıklı bağlı olan şart cümleleri; 2. Farsça ve bazen de Fransızca tesiriyle bir bağlaçla bağlanan bağımlı cümleler. 1. Birbirine bağlı olan şart cümleleri: Asıl Türkçe olarak tek bağımlı cümle olanlar yani Farsça (veya Fransız) cümle yapısından etkilenmeyen bunlardır. Bir şart veya varsayım ve tahmin bildiren her cümlede iki cümlecik vardır. Bunlardan birine yan cümle derler ki şart bildiren cümledir, ikincisine ana cümle derler ki ceza; yani bu şartın karşılığı olan sonucudur” (Deny, 2012: 730).

Erkul, şartlı birleşik cümle ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Şartlı birleşik cümle, yüklemi dilek-şart kipinde olan, yardımcı cümle ile temel cümleden oluşan cümledir. Şartı bildiren cümle başlama cümlesi, temel cümle de sonuç cümlesi durumundadır. Başlangıçtan beri Türkçede var olan ve temeli, şart kipine dayanan şartlı birleşik cümle, Türkçenin temel birleşik cümlesidir. Temel cümledeki hükmün (yargının) meydana gelişi, yan cümledeki hükmün meydana gelişine bağlı olan cümlelerdir. Şartlı birleşik cümlede; yardımcı cümle önce, temel cümle sonra gelir. Şart anlamını, yan cümle ifade eder, temel cümlelerin anlamını tamamlamaz, sınırlandırır. Bütün fiil şekillerinin tersine bir hüküm (yargı) ifade etmeyen, bitimli hareket, iş göstermeyen, bundan dolayı da tek başına cümle oluşturamayan şart kipi, ancak, istek ve temenni ifade ettiğinde, bitimli bir hareket, dolayısıyla bir hüküm gösterir ve tek başına bir cümle oluşturur” (Erkul, 2007: 66). Erkul, fiilimsilerle kurulan cümleleri girişik birleşik cümle olarak değerlendirir.

Şimşek, *Koşullu Tümce* adını verdiği şartlı birleşik cümleleri şu şekilde tanımlar: “Yan tümcesi koşullu çekimlerden biriyle kurulan ve baş tümcesinin koşulu ya da nedeni durumunda bulunan birleşik tümceye koşullu birleşik tümce denir. Koşul kipi yargı bildirmediği için baş tümce kuramaz; genellikle, yan tümce kurar. Koşul kipiyle kurulan yan tümcelere koşul ya da başlam tümcesi adı verilir. Koşul tümcelerinin yer aldığı birleşik tümcelere de koşullu birleşik tümce ya da kısaca koşullu tümce denir” (Şimşek, 1987: 282-283).

Delice, birleşik cümleleri, *girişik birleşik*, *iç içe birleşik* ve *karmaşık birleşik cümle* olarak üç grupta inceler. *Girişik birleşik cümleyi* de, bünyesine aldığı fiilimsi ekleri ve şart-fiil ekiyle cümlelerin herhangi bir unsuruna yahut cümle içinde bir kelime türüne dönüştürülmüş cümleleri -yan cümle yapısında yargıları- barındıran birleşik

cümle türü olarak tanımlar. Girişik birleşik cümleleri, *yan cümlesi isim-fiillerden oluşan, yan cümlesi sıfat-fiillerden oluşan, yan cümlesi zarf-fiillerden oluşan, yan cümlesi şart fiillerden oluşan cümleler* olmak üzere dört başlıkta inceler. Delice şart ekiyle kurulan cümleleri fiilimsilerle kurulan cümlelere denk sayıp hepsini *girişik birleşik cümle* olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Delice şu noktaya da dikkat çeker: “Şart eki içinde bulunduğu cümlede keşke vb. bir edatla birleşirse kip kurma hüviyetini kazanacağı için zarf tümleci oluşturmak yerine başlı başına cümle kurmakla görevlidir. Bu durumda, şart eki ünlem cümlelerini oluşturur ve bu tür cümleler temel cümle ilkelerine göre çözümlenir: *[Keşke] bu işi yüzümün akıyla tamamlayabil[sem]* gibi” (Delice, 2007: 165)

Ceritoğlu, *Kırgız Türkçesinin Sözdizimi* adlı eserinde fiilimsi öbekleri başlığı altında şu bilgileri verir: “Fiilimsi öbeklerinde yönetici unsur, bir fiilin ad-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil veya şart eki almış biçimleridir. Fiilimsi öbeklerinde yönetici olan sözlerin de, tıpkı cümlede yüklemün sahip olduğu gibi bir yönetim alanı bulunur. Ancak fiilimsi öbeklerinde yönetici olan fiiller, fiillerin bitimli biçimleri olmadıkları için cümle kuramazlar. Kuruluşları ve cümlede yüklendikleri görev bakımından şartlı-fiil öbekleri ile zarf-fiil öbekleri birbirine benzemektedir. Her ikisi de bir fiil yönetiminde kurulur ve cümlede kendilerini yöneten yüklemi genellikle zarf olarak belirtir. Şartlı-fiil öbeği, öbeği yöneten şartlı-fiilde ekli veya eksiz özne ifadesinin bulunması bakımından zarf-fiil öbeklerinden ayrılır” (Ceritoğlu, 2012: 65-75)

Cemiloğlu, 2000 yılında yayımlanan *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi* adlı eserinde birleşik cümleleri, *şartlı birleşik, ki’li birleşik, iç içe birleşik, çün’lü veya çünkü’li birleşik cümle* olarak dört başlıkta inceler (Cemiloğlu, 2000: 58-64). Fakat Cemiloğlu, 2001 yılında yayımlanan *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme* adlı eserinde bu sınıflandırmadan vazgeçmiş ve *şartlı birleşik cümleler ve iç içe birleşik cümlelerin basit cümle olması fikri* başlığı altında konuyla ilgili görüşlerini belirtmiş, Gürer Gülsevin ve Leyla Karahan’ın şart ekini zarf-fiil eki olarak kabul etmelerinden yola çıkarak şart ekli yapıları basit cümle kabul etmiştir (Cemiloğlu, 2001: 62-64).

Hunutlu, *Köktürk ve Uygur Türkçesinde Yan Cümleler* başlıklı çalışmasında, Muharrem Daşdemir'in sınıflandırmasını esas alır, birleşik cümleleri *bağımsız yargılı* ve *bağımlı yargılı birleşik cümle* olarak öncelikle iki gruba ayırır. Yapıca bağımlı yan cümleleri de, *yapıca bağımlı yan cümleler* (fiilimsiler/isim-fiil yan cümlesi, sıfat-fiil yan cümlesi, zarf-fiil yan cümlesi); *yapıca bağımsız yan cümleler*; *yapıca bağımsız görünüşlü yan cümleler* olmak üzere üç grupta inceler. Hunutlu, şart yan cümlelerinin içerisinde yer aldığı yapıca bağımsız cümleler ile ilgili şu açıklamalara yer verir: “Bu cümleler çekimli bir yüklemli olması bakımından ikinci gruptaki yan cümlelere benzediği halde tek başlarına kullanılmazlar, bir temel/baş cümleye ihtiyaç gösterirler. Diğer bir deyişle bağımsızlıkları görünüştedir. Bazı cümle başı ya da sonu edatlarıyla kurulan yan cümleler, şart yan cümlesi ve açıklama/ilgi yan cümleleri bu işlevdedir. Fiilimsi yan cümlelerinin birçok araştırmacı tarafından kabul gören şart yan cümlelerine yakınlığı, yapıca bağımlı yan cümlelerin varlığını kanıtlamaktadır. Şart yan cümleleri tek başlarına tam bir yargı bildirmediği halde, varlığı artık yaygın bir görüş halini aldığına göre benzer özellikler gösteren yapıca bağımlı yan cümlelerin varlığı da artık tartışılmamalıdır. Türkçede yan cümleler, temel cümleye isimleştirilerek bağlanırlar. Bu isimleştirme isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ekleriyle yapılır” (Hunutlu, 2015: 106).

Akbayır, fiilimsilerle kurulan yapıları girişik-birleşik cümle, -sa, -se eki ile kurulan yan cümlelerin bulunduğu cümleleri ise koşullu birleşik cümleler olarak değerlendirir (Akbayır, 2013: 135-136).

Benzer, -sa eki şart işleviyle cümle içerisinde tam bir yargı bildirmeyen yan cümle görünümüyle tasarlama ekleri içerisinde zarf-fiil eki gibi birleşik cümle kurabilen tek ektir, demektedir (Benzer, 2010: 133).

Bulak, *Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi* adlı çalışmasında şart eki ile ilgili şu bilgileri verir: “Şart eki dilek anlamı verdiği cümlelerin dışında tek başına bir yargı ifade etmez. Eklendiği kelimeye koşul anlamı katarak bağlı cümleler oluşturur. Eski Türkçede şart kipinin zarf-fiil olduğu dil bilimcilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüş ve benimsenmiştir. Ancak bugün için şart kipine zarf-fiil demek mümkün değildir. Çünkü şart cümlelerinin ana cümlelerin zarfı olarak görev yapması onların zarf-fiil olduğunu göstermez. Çünkü zarf olmadıkları halde zarf

görevinde kullanılan kelime grupları olduğu gibi, zarf-fiil olmadıkları halde zarf-fiil görevinde kullanılan kelime grupları da mevcuttur. Ayrıca kişi ekleri alıp çekimlenmesi zaten zarf-fiil olarak değerlendirilmesine engeldir. Yine öne sürülen diğer tasarlama kipleri yargı bildirirken şart kipinin yargı bildirmemesi durumu sağlam bir temele dayanmamaktadır. Çünkü şart kipi, dilek anlamı taşıdığında tek başına yargı bildirdiği gibi şart anlamında kullanıldığında da koşullu yargı bildirmektedir. Şart kipinin bulunduğu cümlelerde ana cümledeki yargının gerçekleşmesi şart kipinin bildirdiği yargının gerçekleşmesine bağlıdır”¹⁰ (Bulak, 2011: 72-89).

Karahan, *Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine* adlı çalışmasında konuyla ilgili şu bilgileri verir: -sA ekli bir kelime veya kelime grubu, şart, zaman vb. ifadelerle yüklem anlamını tamamlar. Zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiiller gibi, -sA ekli bir kelime veya kelime grubunda da yargı yani bitmişlik anlamı yoktur. Yani bu yapı cümle değildir; cümlenin bir unsurudur, genellikle zarfdır. İçinde zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiil bulunan cümleleri bu unsurlar yargı bildirmediği halde birleşik cümle sayan bir yaklaşımın, içinde -sA ekli bir kelime veya kelime grubu bulunan bir cümleyi de birleşik cümle sayması tabii olabilir. Ancak zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiilli cümleyi birleşik cümle kabul etmeyen bir yaklaşımın -sA ekli bir kelime veya kelime grubu taşıyan cümleleri “şartlı birleşik cümle” kategorisine dâhil etmesi bir çelişkidir. Çünkü her iki yapının da yargı bildirmeme gibi bir özelliğe sahip olmaları bakımından aralarında fark yoktur” (Karahan, 2000: 19). Ayrıca, Karahan, *-sa/-se Eki Hakkında* başlıklı yazısında konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alır ve -sA ekinin zarf-fiil ekleri kategorisinde yer alması gerektiğini bundan dolayı da “şartlı birleşik cümle” anlayışının yeniden gözden geçirilmeye muhtaç bulunduğunu ifade eder (Karahan, 1994: 474).

İlhan konuyla ilgili şu bilgilere yer verir: “Şart kipi denilen yapı, tek başına tamamlanmış bir yargı ifade edemezken, diğer durum kiplerinde anlamca tamamlanmış bir yargı söz konusudur. Bu durumda da şartın kendisi tek başına tam bir yargı ifade etmediği için, diğer kiplerle kurulan birlikler gibi bir cümle olarak değerlendirilmemelidir. Cümle ögesi olarak da zarf tümleci görevinde olduğu da

¹⁰ Ayrıca bkz. Şahap Bulak, “-sA” Ekinin İşlevleri, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, 2011, S.46, s.25-38.

unutulmamalıdır. Türkçede haber kipleri ile durum kiplerinden şart kipi hariç diğer kiplerle kurulan cümlelerde ve cümlenin yükleminde tamamlanmış tam bir yargı söz konusudur. Ancak -sA ile kurulan şart kipli kullanımda ise tamamlanmış bir yargı yoktur. Cümle tanımlarında cümlenin temel şartı çekimli bir fiil veya cevher fiille yüklemleştirilen bir isim yanında tamamlanmış bir yargı bildirmek olduğuna göre -sA ekiyle kurulan birlik tamamlanmış yargı bildirme yönüyle eksik kalmaktadır” (İlhan, 2009: 253-260). İlhan, Leyla Karahan ve Gürer Gülsevin’in de dediği gibi ekin zarf-fiiller içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini, ekin yer aldığı kelimenin içinde bulunduğu grubun da yan cümleden ziyade zarf-fiil grubu olarak adlandırılması gerektiğini belirtir.

Gülsevin, ekin kip eki değil, zarf-fiil eki olduğunu ileri sürmekte, -sA ekinin kiplerden daha çok gerundium ekleriyle fonksiyon birliği gösterdiğini bu sebeple de gramerlerin gerundium (zarf fiil/ulaç) bölümünde yer verilmesi gerektiğini belirtir (Gülsevin, 1990: 276).

Develi, *-sA Eki Nedir? Kip Mi, Zarf-Fiil Mi?* başlıklı yazısında, Gürer Gülsevin ve Leyla Karahan’ın konuyla ilgili düşünceleri ile ilgili şu tespitlerde bulunur: “Her iki yazarın da -sA’nın terminolojik değerini tespit ederken bu eki almış fiilin yüklem karşısındaki fonksiyonundan hareket ettikleri görülmektedir, düşünceleri de akla uygun gelmektedir. Lakin bu noktada her iki yazarın da -sA ekinin fonksiyonunu belirlemekte yeter sayıda örnekten faydalanmadıkları görülmektedir ki, düşünce tarzlarının ve görüşlerinin belli başlı bir eksiğidir. Fonksiyonları bakımından ele alındığında -sA morfemi almış fiillerin cümlede oldukça farklı görevler üstlenebildikleri görülmektedir.” Develi XVI.-XVII. yüzyıl Osmanlı metinleri üzerinde yaptıkları bir araştırmanın sonucunda -sA ekinin fail fonksiyonunda, nesne fonksiyonunda, zaman tamlayıcısı fonksiyonunda, hal tamlayıcısı fonksiyonunda, yer tamlayıcısı fonksiyonunda kullanıldığını belirterek, -sA morfemiyle kurulmuş ve şart, sebep, zaman gibi ifade alanlarıyla hiçbir ilgisi olmayan daha pek çok yapının mevcut olması, bu morfemi sadece bir iki fonksiyonundan hareketle “zarf-fiil” kategorisine sokmamızı imkânsız kılmaktadır, der (Develi, 1995: 91-94).

Görüldüğü üzere *koşullu tümce*, *başlam tümcesi* gibi adlarla da anılan şartlı birleşik cümle konusunda da araştırmacılar uzlaşmamışlardır, Mecdut Mansuroğlu, Ertuğrul Yaman, Necmettin Hacıeminoğlu, Bilal Aktan, Metin Karaörs, Şahap Bulak gibi isimler şartlı birleşik cümlelerin varlığını kabul ederler ve fiilimsilerle kurulan yapıları da basit cümle olarak değerlendirirler. Haydar Ediskun, Tuncer Gülensoy, Rasih Erkul, Halil İbrahim Delice, Murat Ceritoğlu, Ümit Hunutlu, Sıddık Akbayır, Ahmet Benzer gibi araştırmacılar ise şartlı birleşik cümleyi kabul etmekle birlikte, fiilimsilerle kurulan yapıları da birleşik cümle sayarlar, yan cümlelerin bir fiilimsi veya şart ekinin oluşması onlar için bir fark oluşturmaz, Leyla Karahan, Nadir, İlhan, Gürer Gülsevin gibi isimler ise şart ekinin sadece bir zarf-fiil eki olduğunu bu yüzden gramerimizdeki şartlı birleşik cümle anlayışının gözden geçirilmesi gerektiğini belirtirler. İsmet Cemiloğlu da şart ekiyle kurulan cümleleri basit cümle olarak değerlendirerek tartışmaya yeni bir boyut kazandırır. Hayati Develi de -sA morfemi almış birliklerin cümlede her zaman zarf-fiil görevinde olmadığını belirterek -sA ekinin sadece bir zarf-fiil eki olduğuna karşı çıkar. Biz incelememizde şart eki ile kurulan cümlelerin yer aldığı cümleleri birleşik cümle başlığı altında şartlı birleşik cümleler olarak inceleyeceğiz. -sA morfeminin eklendiği gramer birliğinin yargı bildirip bildirmemesi konusunda ise şu şekilde düşünüyoruz: -sA ekinin incelediğimiz metinlerde kip eki değil zarf-fiil eki olduğu durumlar mevcuttur. -sA ekinin zarf-fiil eki olarak kullanıldığını tespit ettiğimiz cümleleri basit cümleler olarak değerlendirdik; ama ekin kip eki olarak kullanıldığı cümleler bize göre birleşik cümlelerin tanımıyla tamamen örtüşen yapıdadır. Şart ekini alan cümleler yargı bildirir, fakat bu yargı temel cümledeki yargıya bağımlıdır, yani şart ifadesinde bağımlı bir yargı söz konusudur, zaten şart eki - dilek ve istek bildirmediği durumlarda- şart ekini alan cümle bağımsız bir yargı bildiriyor olsaydı yer aldığı cümleler birleşik değil, sıralı veya bağlı cümleler olarak değerlendirilirdi. Ayrıca cümle konusunda derin yapının temel alınması gerektiğini savunan araştırmacılar, cümleyi yüzey yapıya göre inceleyen araştırmacıların anlamı dışarıda bıraktığını belirterek bu anlayışı eleştiriyorlardı. Şeklen bakıldığında şartta şeklen çekimlenmiş bir fiil var, ama anlam tamamen dışarıda bırakılmadığı için şart ekini alan cümleler müstakil bir cümle olarak değil, temel cümleye anlam bakımından bağımlı

cümleler olarak değerlendiriliyor, demek ki yüzey yapıya göre cümleler incelenirken anlam tamamen göz ardı edilmiyor.

5. Cümleler basit ve birleşik olarak temelde iki başlık altında ele alınıp, sıralı ve bağlı cümleler birleşik cümle içerisinde mi, birleşik cümleden bağımsız olarak mı değerlendirilmeli?

Türkiye Türkçesi üzerinde yapılan cümle araştırmalarında özellikle son yıllarda genel eğilim yapılarına göre cümleleri *basit* ve *birleşik* olmak üzere iki kategori altında sınıflandırmaktır. *Sıralı* ve *bağlı cümleler* de genelde *birleşik cümle* içerisinde ele alınır. Birçok sınıflandırmada da *bağlı cümleler*, *sıralı cümlelerin* içerisinde *sıralı bağlı cümle*, *bağlaçlı sıralı cümle* veya *bağlı sıralı cümle* gibi adlarla incelenmiştir. Bu konuda da araştırmacıların farklı tasnifleriyle karşılaşilmektedir: Bilgegil, Hacıeminoğlu, Kononov, Yörük, Cemiloğlu, Kerimoğlu, Akbayır, Kültürel, Cemiloğlu, Eraslan, Hunutlu, Sağlam gibi isimler yapısına göre cümleleri *basit* ve *birleşik* olmak üzere iki temel grupta değerlendiriyor.

Yapılarına göre cümleleri, *basit* ve *birleşik* olarak iki temel sınıfta incelemek dışında yapılarına göre cümleleri Kükey, *yalın*, *birleşik*, *bağımsız birleşik* (sıralı, bağlı cümleler) olmak üzere üç grupta; Hatipoğlu, *yalın*, *birleşik*, *ara tümce*, *girişik*, *sıralı*, *devrik* ve *kesik cümleler* olmak üzere yedi grupta; Zülfikar, *basit*, *birleşik* ve *sıra cümleler* olmak üzere üç grupta; Burdurlu, *basit*, *birleşik*, *sıralı*, *bağlı* olmak üzere dört grupta; Eker, *basit*, *birleşik*, *sıralı*, *bağlı* olmak üzere dört grupta; Özkan-Sevinçli, *basit*, *birleşik*, *sıralı*, *bağlı*, *ara sözlü* ve *eksilteli* olmak üzere altı grupta; Karaağaç, *basit*, *birleşik*, *bağlı*, *eksilteli* veya *söz cümle* olmak üzere dört grupta; Gültekin, *basit*, *birleşik*, *karmaşık cümle* olmak üzere dört grupta; Coşkun, *basit*, *birleşik*, *sıralı*, *bağlı* olmak üzere dört grupta; Aktan, *basit*, *birleşik*, *sıralı*, *bağlı*, *arasözlü* ve *eksilteli cümle* olmak üzere altı grupta; Burdurlu, *basit*, *birleşik*, *sıralı* ve *bağlı cümleler* olmak üzere dört grupta; Şimşek, *yalın tümce*, *birleşik tümce*, *sıralı tümce* ve *ilgi tümcesi* olmak üzere dört grupta; Yörük, *basit*, *birleşik*, *sıralı* ve *bağlı* olmak üzere dört grupta; Akbaş, *basit*, *birleşik*, *sıralı*, *bağlı* ve *karma cümle* olmak üzere beş grupta incelerler.

Bir grup araştırmacı da *sıralı* ve *bağlı cümleleri* yapısına göre cümle incelemelerine dâhil etmeyip, *sıralı* ve *bağlı cümleleri*, *biçimlerine göre*, *bağlanışlarına göre*, *kullanımlarına göre* cümleler başlıkları altında incelemiştirler: Ediskun, yapılarına göre cümleleri, *basit* ve *birleşik*, *biçimlerine göre cümleleri*, *sıra* ve *bağlı cümleler* olarak; Dizdaroğlu, yapılarına göre cümleleri, *yalın*, *birleşik*, bağlanışlarına göre cümleleri, *sıralı* (bağımlı sıralı, bağımsız sıralı, açıklamalı, karma) *cümleler* olarak; Erkul, yapılarına göre, *basit* ve *birleşik*, biçimlerine göre, *sıralı*, *bağlı*, *karmaşık cümleler* olarak; Delice, yapılarılarına göre, *basit*, *birleşik*, kullanımlarına göre, *sıralı*, *bağlı cümleler* olarak sınıflandırır.

Ayrıca konuyla ilgili olarak bazı araştırmacılar ayrıntılı bilgi verirler. Fidancı, *Sıralı Cümle* adlı makalesinde: “Sıralı cümle, en az iki basit yalın cümlelerin bir anlam bağlantısıyla art arda sıralanmasından meydana gelen cümledir. Bu cümlelerde en az iki yargı vardır. Bu yargılar bazen birbirine bağlı olabilir, bazen de birbirini takip edebilirler. Bu açıdan bakıldığında sıralı cümleyi bir birleşik cümle saymak pek yanlış sayılmaz. Ancak ilk bakışta mantıklı gibi gelen bu değerlendirme beraberinde bazı sakıncaları da taşımaktadır. Çünkü birleşik cümlede geçerli olan dil mantığı ile sıralı cümledeki dil mantığı bir değildir” der (Fidancı, 1996: 1320).

Karaörs, *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi* adlı eserinde konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir: “Anlaşılamayan bir noktada sıralı cümle, bağlı cümle anlayışıdır. Bu cümle tipini birleşik cümle olarak gören dilciler vardır. Sıralı ve bağlı cümlelerde cümlelerin noktalama işaretleri veya bağlaçlarla birbirine bağlanmaları söz konusudur. Bağlanan cümleler birer bağımsız cümle durumundadırlar. Bu cümleleri birleşik cümle içine almak, şartlı, ki’li, iç içe birleşik cümlelerle yapı ve anlam karışıklığı meydana getirmektedir. Sıralı ve bağlı cümleleri birleşik cümle değil, bağımsız cümlelerin birleşmiş şekilleri olarak değerlendirmek gerekir” (Karaörs, 2005: 126). Burdurlu, yapılarına göre cümleleri, *basit*, *birleşik*, *sıralı* ve *bağlı* olmak üzere dört başlıkta inceler ve sıralı cümleleri, birleşik cümlelerden ayıran en önemli özelliğin sıralanan cümlelerin bağımsız, tek başlarına kalsalar da anlamlı cümleler olmaları olduğunu belirtir (Burdurlu, 1967: 93). Akbayır, yapısına göre cümleleri, *basit* ve *birleşik* olarak iki temel başlıkta ele alıp, *sıralı cümleleri*, birleşik cümle içerisinde,

bağlı cümleleri de bağlaçlı sıralı cümle olarak sıralı cümleler başlığı altında inceler (Akbayır, 2013: 135-139).

Şimşek, yapısına göre cümleleri *yalın tümce*, *birleşik tümce*, *sıralı tümce*, *ilgi tümcesi* olmak üzere dört grupta inceler. Bağlı cümleleri ayrıca ele almaz, sıralı cümle ve bağlı cümleyi aynı başlıkta -sıralı tümce- ele alır ve şu şekilde tanımlar: “Başlı başına yargı bildirir nitelikteki tümcelerin bağlanıp sıralanmasıyla oluşan çok yargılı anlatıma sıralı tümce denir. Aralarında anlam ilişkisi olsun olmasın, kuruluşça bağımsız tümceler virgül, noktalı virgül ya da bağlaçlarla bağlanıp sıralanırlar (Şimşek, 1987: 292). Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı eserinde, yapısına göre cümleleri, *basit* ve *birleşik cümleler* olarak iki grupta inceler. Sıralı cümleleri, iç içe birleşik cümleler ile aynı başlıkta, birleşik cümleler içerisinde değerlendirir, bağlı cümlelerden de bahsetmez (Hacıeminoğlu, 2003: 202-206). Sağlam, yapılarına göre cümleleri, *basit* ve *birleşik* olarak iki grupta inceler. Sıralı cümleleri, (bağlı cümleler de sıralı cümle başlığı altında bağımlı sıralı tümce olarak değerlendirilmiş) bağlanışlarına göre tümce çeşitleri bölümünde ele almıştır. Sıralı tümce ile ilgili olarak da: “Sıralı tümce yalın ve birleşik tümcelerin arka arkaya sıralanmasından oluşur. Sıralı tümce yapı ilkesine değil, diziliş ve bağlanış ilkesine dayanır. Bu nedenle sıralı tümceyi birleşik tümce sayamayız” der (Sağlam, 1977: 186-190).

Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Gramerinde*, yapılarına göre cümleleri, *basit* ve *birleşik* cümleler olarak iki ana başlıkta inceler. Birleşik cümleyi esas hüküm ifade eden bir esas (temel) cümle ile onu tamamlayan en az bir yardımcı cümleden oluşan cümle olarak tanımlar. Birleşik cümlelerin çeşitleri içerisinde de, *sıralı birleşik cümle*, *şartlı birleşik cümle*, *edatlı birleşik cümle*, *iç içe birleşik cümle* ve *açıklayıcı birleşik cümle* başlıklarına yer verir. Sıralı birleşik cümleyi iki basit esas cümlelerin veya bir basit esas cümle ile bir birleşik cümlelerin, edatsız arka arkaya sıralanması ile oluşan cümle olarak tanımlayan Eraslan, bağlı cümleleri de edatlı birleşik cümle olarak değerlendirir (Eraslan, 2012: 528-530). Aydın, *Birleşik Cümle Üzerine* adlı çalışmasında konuyla ilgili şu bilgileri verir: “Türkçede cümleler yapılarına göre *basit cümle*, *birleşik cümle*, *girişik cümle*, *sıralı cümle*, *ara cümle*, *kesik cümle* biçiminde sıralanır. Cümleler yapı bakımından altı türe ayrılıyor gibi görünse de temelde iki kola ayrılır: *Basit cümle* ve

birleşik cümle. Birleşik cümleler genellikle bağlanma ve yerleşme yoluyla kurulur. Bu temel ayırmadan hareketle bağlanma yoluyla kurulan birleşik cümleleri “sıralı cümle” (bağımlı sıralı cümle, bağımsız sıralı cümle; ya da bağlı cümle, sıralı cümle; yerleşme yoluyla kurulan birleşik cümleleri ya “çekimli eylemlerle kurulan birleşik cümleler” ve “eylemsilerle kurulan birleşik cümleler” olarak iki ayrı grupta ya da “girişik cümle” “kaynaşık cümle” “koşullu cümle” ve “karmaşık cümle” biçiminde sınıflandırmak mümkün olacaktır” (Aydın, 2009: 35-36).

Delice, yapılarılarına göre cümleleri *basit* ve *birleşik* olmak üzere iki grupta inceler, *sıralı* ve *bağlı cümleleri* de *kullanımlarına göre cümleler* başlığı altında sıralı (*sıralanan*) cümleler ve *bağlı cümleler* olarak inceler ve ekler: “Bağlaçların anlamsal özelliklerine göre basit veya birleşik cümlelerin birbiriyle ilişkilendirilip yan yana getirilmesi sonucu yapıca bağımsız çözümlenebilen ancak, anlamca bağımlı olan bu tür cümleler arasında sıralanma ve bağlanma olmak üzere iki tür bağ mevcuttur. Bu açıdan -kurgusu ister basit ister birleşik olsun- sıralanan ve bağlanan cümleler olarak da ayrı bir cümle sınıfı oluşturmak mümkündür” (Delice, 2007: 163-168).

Gültekin, cümleleri yapıları itibarıyla *basit*, *birleşik* ve *karmaşık* olmak üzere üç grupta inceler. Birleşik cümlelerin içerisinde de *sıralı cümle -bağlaçlı sıralı*, *bağlaçsız sıralı*-, *şartlı birleşik cümle*, *iç içe birleşik cümle*, *ki bağlaçlı bağlı cümle*, *girişik cümle* başlıklarına yer verir. Gültekin, sıralı ve bağlı cümlelere birleşik cümlelerin içerisinde yer verir, bağlı cümleyi bağlaçlı sıralı cümle başlığıyla sıralı cümlelerin bir alt başlığı olarak değerlendirir (Gültekin, 2014: 193-194).

Cemiloğlu, *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi* adlı eserinde yapısına göre cümleleri *basit* ve *birleşik* cümle olmak üzere iki grupta sınıflandırır ve konuyla ilgili şu bilgileri verir: “Basit veya birleşik cümlelerin bazı bağlama edatları ve virgül, noktalı virgül gibi imla işaretleriyle bağlanması neticesinde kurulan sıralı ve bağlı cümleleri ise basit veya birleşik cümle olmadıkça sıralı ve bağlı cümle olamayacağından hareketle basit veya birleşik cümle içinde mütâlâa ettik” (Cemiloğlu, 2000: 57).

Biz ise yapılarına göre cümle incelemelerimizde cümleleri *basit, birleşik, sıralı* ve *bağlı cümleler* olmak üzere dört grupta incelemeyi uygun buluyoruz. Birleşik cümlelerde, yan cümle yargı bakımından temel cümleye bağımlıdır. Sıralı ve bağlı cümlelerde ise müstakil cümlelerin, noktalama işaretleri, bağlama edatları veya bağlaçlar yardımıyla sıralanması söz konusudur, bu sebeple biz sıralı ve bağlı cümlelerin birleşik cümle kategorisinden ayrı bir kategori oluşturduğunu düşünüyoruz.

6. Sıralı cümleleri birbirinden bağımsız yargılar bir araya gelerek oluşturuyor ise, aynı bağımsız cümleler bağlaçlar yardımı ile bir araya getirildiğinde bağlı cümle olarak ayrı bir başlık altında incelemek yerine bağlaçlı sıralı cümle, bağımlı sıralı cümle olarak değerlendirilemez mi?

Konuyla ilgili araştırmacıların görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Gece, “Bize göre dilcilerin çeşitli adlarla andıkları yalın ve birleşik cümle dışındaki cümle teşkilleri sadece “bağlı cümle” terimiyle karşılamak yeterlidir. Birleşik cümleyi meydana getiren cümleler arasında, birbirine öge olma ilişkisi varsa burada “birleşik cümle” ortaya çıkar. Yani birleşik cümleyi meydana getiren cümlelerden biri diğerinin bir ögesi durumundadır: ki’li birleşik cümle. Aynı zamanda dilimizde şartlı birleşik cümle ve iç içe birleşik cümle çeşitleri de vardır. Birleşik cümleyi oluşturan cümleler arasında biri diğerine öge olma dışındaki ilişkiler bağlı cümleyi oluşturur. Burada birleşik cümleyi teşkil etme bakımından biri diğerine öge olma ilişkisi değil, birbirine bağlanma ilişkisi vardır. Bağlı cümleyi meydana getiren cümleler arasında iki ilişki vardır: 1. Anlam ilişkisi, 2. Şekil ilişkisi. Bunlardan anlam ilişkisi, cümlelerin bağlanma sebebini ve mecburiyetini ifade eder. Şekil ilişkisi ise bu mecburiyetin yerine getirilmesini sağlayan ve bağlanmayı şekle yansıtan gramatikal yapıdır” der (Gece, 1998: 334-337).

Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde yapılarına göre cümleleri *basit, birleşik, bağlı, eksilteli veya söz cümle* olarak dört grupta sınıflandırır. *Bağlı cümleyi, sıralı bağlı cümleler, açıklamalı bağlı cümleler* olarak iki grupta değerlendirir ve şu şekilde tanımlar: “Bu cümleler *ve, veya, da, fakat, ama, lâkin, halbuki, meğer* vb. bağlanma edatlarıyla birbirine bağlanmış cümleler topluluğudur. Sıralı bağlı cümleler,

sıralama edatlarıyla kurulan bir yapıdır. Türkçede *ve*, *ile*, *ilâ* bağlama edatları, titremleme veya noktalama işareti (virgül) sözleri ve cümleleri birbirine bağlamakta kullanılır. Öğelerinin biri veya bir kaçı ortak olan bağlı cümleler yanında, hiçbir ögesi ortak olmayan bağlı cümleler de vardır (Karaağaç, 2013: 197-201).

Kara, *Sıralı Cümle Üzerine Bir İnceleme* adlı makalesinde sıralı cümle ile ilgili farklı yaklaşımlar üzerinde durduktan sonra sıralı cümle hakkında şu bilgileri verir: Tek başına yargı bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde virgül, noktalı virgül gibi bir imle ya da bir bağlaçla birbirine bağlanarak sıralanmasından oluşan cümleye sıralı cümle denir. Bağımlı sıralı cümle, en az iki cümleden meydana gelen, anlamca birbirine bağlı, öğeleri ortak olan sıralı cümle türüdür. Kip veya şahıs eki ortaklığı da görülebilen bu cümle türü virgül, noktalı virgül, ya da bağlaçla birbirine bağlanarak çeşitli cümle türlerinden oluşabilmektedir. Bağımsız sıralı cümle, öğeleri ortak olmayan, ancak anlam yakınlığı bulunan bu tür cümleler, bağımlı sıralı cümleler gibi değişik cümle türlerinin art arda sıralanmasından oluşabilmektedir” (Kara, 2012: 2169-2170). Görüldüğü üzere Kara, öge ortaklığına göre bağımlı, bağımsız sıralı cümle terimini kullanmış, bağlı cümleyi sıralı cümleden ayrı bir tür saymamıştır.

Erkul, yapılarına göre, *basit* ve *birleşik*; biçimlerine göre, *sıralı* ve *bağlı* olarak sınıflandırdığı cümle türlerinden sıralı cümleler hakkında şu bilgileri verir: “Aralarında anlam ilişkisi bulunan basit ve birleşik cümlelerin birbirine bağlanıp sıralanmasıyla oluşan cümlelere sıra cümlesi denir. Bu tür cümleler, virgül veya noktalı virgülle bağlanır. Bağımsız sıralı cümle, en az iki bağımsız cümleden oluşan, aralarındaki anlam ilişkisi virgül veya noktalı virgülle sağlanan anlatımdır. Bağlaçlı cümle (bağımlı sıralı cümle), aralarında anlam ilişkisi bulunan en az iki bağımsız, basit ve birleşik cümlelerin bağlaçlarla birbirine bağlanmasıyla oluşan cümlelere denir. *Ve*, *veya*, *yahut*, *ya da*, *da*, *fakat*, *ama*, *lakin*, *ancak*, *oysa*, *halbuki*, *hem...hem (de)*, *şayet*, *eğer*, *meğer*, *bununla beraber*, *böyle olmakla beraber*, *çünkü*, *demek ki*, *bunun için*, *şu halde...*” bağlı (sıralı) cümle kurmada kullanılan başlıca bağlaçlardır” (Erkul, 2007: 71-73). Erkul, bağlı cümleleri sıralı cümlelerin içerisinde *bağımlı/bağlaçlı sıralı cümle* olarak inceler, Erkul’un bağlı cümle olarak ele aldığı cümleler ki’li birleşik cümlelerdir.

Sağlam, sıralı cümleleri, *bağlanışlarına göre tümce çeşitleri* başlığı altında inceler. Sıralı cümle ile ilgili şu bilgileri verir: “Yalın ya da birleşik tümcelerin arka arkaya sıralanmasından oluşur, sıralı tümce yapı ilkesine değil, diziliş ve bağlanış ilkesine dayanır. Sıralı tümce için, kuruluşça bağımsız en az iki tümcenin bir araya gelmesi gerekir.” Sağlam, sıralı cümleleri *bağımsız sıralı tümce, bağımlı sıralı tümce, açıklamalı sıralı tümce, karma sıralı tümce* başlıkları altında sınıflandırır. Bağlı cümle için *bağımlı sıralı tümce* adlandırmasını kullanır. Bağımlı sıralı cümleyi de, anlam bakımından birbirine bağlı en az iki bağımsız tümceden oluşan ve aralarındaki bağıntı bağlaçlarla sağlanan özneleri, nesneleri, tümleçleri ya da yüklemeleri ortak olabilen cümlelerin oluşturduğu cümce olarak tanımlar (Sağlam, 1977: 186-189).

Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Gramerinde*, cümle yapısı bölümünde, cümlelerin birleşimi başlığı altında Orhon Türkçesinde cümlelerin ya sıralama ya da bağımlı kılma yolu ile birleştirildiğini belirtmiş, sıralama yolu ile oluşturulan birleşik cümleleri de *bağlaçsız birleşik cümleler, bağlaçlı birleşik cümleler* olmak üzere ikiye ayırmıştır ve bu cümle türleri ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “Bağlaçsız birleşik cümleler, Orhon Türkçesinde en yaygın olarak kullanılan birleşik cümle türü budur: *çıgañ bodunug bay kılтым, az bodunug üküş kılтым*. ‘Yoksul halkı zengin ettim, az halkı çoğalttım.’ (KT G9); bağlaçlı birleşik cümlelerde, (sıralamalı birleşik cümleler) cümleler şu bağlaçlarla bağlanırlar: *udu ve yeme. Tañ tañlardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı*. ‘Şafak söktü ve dünya aydınlandı ve gün doğdu’” (Tekin, 2000: 214-215).

Gülensoy, *Türkçe El Kitabında*, sıralı cümleleri, mânâ yakınlığı ile bağlanmış cümleler olarak tanımlayıp öğelerin ortak olup olmama durumuna göre *bağımlı ve bağımsız sıralı cümle* olarak ikiye ayırmış, bağlı cümlelerden bahsetmemiştir (Gülensoy, 2010: 597). Atabay, Özel ve Çam’ın birlikte hazırladıkları *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* adlı eserde yapısına göre tümceler başlığı altında *yalın tümce, birleşik tümce, aratümce, sıralı tümce, girişik tümceye* yer verilir. Sıralı cümleler, *bağımlı sıralı tümce* ve *bağımsız sıralı tümce* olarak iki başlıkta ele alınır, sıralı tümce, Türkçede bir anlatım içinde anlam ilgileri nedeniyle birbirlerine türlü biçimlerde bağlanan tümceler olarak tanımlanır. Bağımlı sıralı tümceler için, *sıralı tümcelerin bu türünde, öğelerden biri ortaktır, tümceler anlam ilgisiyle olduğu kadar, öğelerinin ortak*

oluşlarıyla da birbirlerine bağımlıdır, açıklamalarına, bağımsız sıralı tümceler için de, gerekli noktalama imleriyle birbirlerine bağlanabildikleri gibi ve, de, ama, fakat, ya da gibi türlü bağlaçlarla da birbirine bağlanabilir, açıklamalarına yer verilir (Atabay vd., 1981: 195-197).

Karahan, *Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine* adlı makalesinde konuya farklı bir bakış açısı kazandırır: “*Ayşe çalıştı, sınıfını geçti.* Bu söz dizisi de anlamca birbiriyle bağlantılı iki cümleden oluşmuştur. İki cümle arasında sebep-sonuç ilişkisine dayanan bir anlam bağlantısı vardır. Gramer kitaplarımızda bu yapının adı “sıralı cümle, sıra cümlesi, bağımsız sıralı cümle/tümce, sıra önermesi”dir. Bu cümleler arasındaki anlam bağlantısı sağlamada veya pekiştirmede hiçbir gramatikal unsur görev almamıştır. Var olan bağlantı, aynı metin içinde yer almanın ve birbirini takip etmenin tabii sonucudur. Bundan dolayı *Ayşe çalıştı, sınıfını geçti* gibi yapılar söz diziminin değil, metin dil biliminin inceleme alanı içine girmelidir” (Karahan 2000: 22). Karahan, *Söz Dizimi* adlı eserinin 1999 yılındaki baskısında yapısına göre cümleleri, *basit, birleşik, bağlı, sıralı cümleler* olmak üzere dört grupta incelemiştir. Karahan’ın daha sonra bu sınıflandırmadan vazgeçtiği anlaşıyor.

Bağlı cümle ve sıralı cümle konusunda da dikkati çeken nokta yine konu üzerinde ortaklığın yakalanamamış olması ve terim kargaşasının yaşanmasıdır. Yukarıda da görüldüğü gibi bazı araştırmacılar her iki cümle çeşidi için bağlı cümle terimini, bazıları sıralı cümle terimini tercih etmiş, bir cümle türünü diğerinin alt türü saymış veya hiç yer vermemişlerdir. Bu konuda karışıklığa sebep olan durum aslında *bağımlı/bağlı/bağlaçlı sıralı* ve *bağlaçsız sıralı cümle* anlayışıdır. Şöyle ki bazı araştırmacılar sıralı cümlelerin diziliş ilkesindeki durumuna göre bu terimleri tercih ederken -eğer virgül, noktalı virgül gibi noktalama işaretleri ile bağımsız cümleler birbiri ardına sıralanıyorsa *bağımsız sıralı*, bağlaçlar yardımıyla sıralanıyorsa *bağlı cümle* veya *bağımlı/bağlaçlı sıralı cümle*- bazıları ise sıralanan cümleler arasındaki öge ortaklığına göre bu terimleri kullanıyor, cümleler arasında öge ortaklığı varsa *bağlı/bağlaçlı sıralı*; öge ortaklığı yoksa *sıralı* veya *bağımsız sıralı cümle* terimleri tercih ediliyor. Biz de birleşik cümlelerdeki yapıdan farklı olarak sıralı cümleleri tamamen müstakil cümleler bir araya gelerek oluşturduğu için sıralı cümlelerin ayrı bir

cümle türü olduğunu kabul ediyoruz. Sıralı cümlelerdeki müstakil cümlelerin de noktalama işaretleri veya bağlaçlar yardımıyla dizilmesinin büyük bir fark oluşturmadığından dolayı, bağlı cümlelerin sıralı cümlelerin içerisinde yer alabileceğini ve bağlı sıralı, bağlaçlı sıralı cümleler başlığıyla incelenebileceğini düşünüyoruz. Ancak bu durumda noktalama işaretleri kullanılarak dizilen ve öge ortaklığının olduğu sıralı cümlelere de araştırmacılar bağlı cümle, bağımlı cümle adını verdikleri için böyle bir yöntemin var olan terim kargaşasını çözmeyeceğini düşünerek sıralı ve bağlı cümleleri birbirinin alt başlığı olarak değil iki ayrı cümle türü olarak kabul etmenin daha doğru bir yol olacağını düşünüyoruz. Bize göre müstakil cümleler ister noktalama işaretleri, ister bağlaçlar yardımıyla dizilsin, yani ister sıralı cümle ister bağlı cümle olarak kabul edilsin her iki durumda da öge ortaklığı olabilir.

7. Bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler bağlı cümleler içerisinde ele alınırken “ki” bağlama edatı ile bağlanan cümleler neden birleşik cümle içerisinde ele alınıyor? Ki’li Bağlı Cümle olarak değerlendirilemez mi?

Beşir Göğüş, ilgi cümlesi adını verdiği ki’li birleşik cümleleri, başta yer alan bir temel cümlecığe *ki* ile bağlanarak onu çeşitli anlam yönlerinden tamamlayan ve çekimli bir fiille kurulmuş olan yan cümlecikten oluşmuş birleşik cümleler olarak tanımlar (Göğüş, 1969: 90). Gültekin, Uygur atasözlerinin sentaksını incelediği bir çalışmada, birleşik cümlelerin alt başlıkları arasında *ki bağlaçlı bağlı birleşik cümle*ye yer vermiştir (Gültekin, 2014: 190) Gültekin temelde de cümleleri *basit* ve *birleşik* olmak üzere iki grupta incelediği için, onun ki’li cümleleri birleşik cümle sayması doğaldır.

Şimşek, *ilgi tümcesi* adını verdiği *ki* bağlacıyla kurulan cümleler için şu bilgilere yer ver: “Yan tümce niteliğinde bir bağımsız tümcenin, *ki* bağlacıyla, baş tümce niteliğinde bir bağımsız tümceye bağlanmasıyla oluşan çok yargılı anlatıma ilgi tümcesi denir. Türkçede bağımlı yargılar/yan yargılar, genel olarak eylemsilerle kurulur. Eylemlerden özel eklerle türetilen eylemsiler, en karmaşık düşüncelerin, en yoğun duyguların, en içiçe yargıların anlatımını sağlar. Bu nedenle Türkçe söz diziminde, tümceler arasında bağlantı kuran ‘ilgi ögesi’ne pek gerek duyulmamıştır. Bununla birlikte Türkçede, başlangıçtan beri, oluşum bakımından ilgi tümcesine benzeyen yargılı anlatımlar vardır. Türk diline Farsçadan geçen *ki* ilgi ögesinin kolayca benimsenip

yerleşmesi de bu durumun ayrı bir göstergesidir. İlgi tümcesi, dış yapıca sıralı, iç oluşum bakımından birleşik tümce niteliğindedir. İlgi tümcesinin yapısındaki bu dış-iç uyumsuzluğu, onun, değişik biçimlerde ele alınmasına yol açmıştır. Gerçekten kimi dilciler ilgi tümcesini sıralı tümceler arasında incelerken, kimileri de ona birleşik tümceler arasında yer vermiştir. Oysa ilgi tümcesi, doğrudan sıralı tümce olmadığı gibi, bir birleşik tümce de değildir. İlgi tümcesine yapıca dense dense, *sıralı birleşik tümce* denilebilir. Ayrıca, bu tür tümcenin öge düzeni de, Türkçenin olağan birleşik tümcesinden aykırıdır” (Şimşek, 1987: 302-303).

Hacıeminoğlu, *ki bağlama edatıyla* kurulan cümleleri birleşik cümlelerin içerisinde *ki’li (kim’li) birleşik cümle* başlığıyla inceler ve *ki edatının* Türkçe’ye Farsça’dan geçtiğini, Türkçenin Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında yardımcı cümleyi asıl cümleye bağlayan bir edat olduğunu, Türkiye Türkçesinde bu edatın kullanılması ile oluşturulan cümlelere *ki’li birleşik cümle* dendiğini belirtir (Hacıeminoğlu, 2003: 202-204). Yaman, Leyla Karahan’ın cümle tasnifini temel alarak *ki edatıyla* kurulan cümleleri, bağlı cümlelerin içerisinde *ki’li bağlı cümleler* olarak değerlendirir ve şu bilgileri verir: “İki bağımsız cümlelerin “ki” bağlama edatıyla birbirine bağlanması sonucu oluşan cümlelere *ki’li bağlı cümleler* adı verilir” (Yaman, 2000: 266-267).

Delice, *ki bağlama edatıyla* kurulan cümleleri bağlı cümleler içerisinde değerlendirir ve konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermez (Delice 2007: 168-169). Yörük, *ki bağlama edatıyla* kurulan cümleleri, bağlı cümleler içerisinde değerlendirir ve bağlı cümlelerde, bağımsız cümlelerin birbirlerine *ve, ki, çünkü, ama, lakin, fakat* gibi bağlaçlarla bağlandığını belirtir (Yörük 1977: 54-55). Akbaş, *ki’li cümleleri birleşik cümleler* içerisinde değerlendiren isimlerdendir (Akbaş, 2011:196). Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*nde, *ki’li birleşik cümleyi*, bir temel cümle ile o temel cümleye Farsça *ki*, Türkçe *kim* nispet zamiri ile bağlanan açıklayıcı bir yardımcı cümleden oluşan birleşik cümle olarak tanımlar, “kim” şeklinin genelde tarihi devir metinlerinde yer aldığından söz eder (Korkmaz, 2007: 148). Bozkurt, *ki’li cümleleri ki bağlaçlı cümle* olarak adlandırır ve bu cümlelerin bağlaçlı cümleler içerisinde irdelenmesi gerektiğini belirtir (Bozkurt, 2017: 180).

Yener, konuyu detaylı bir şekilde incelediği *Ki’li Tümceleri Yeniden Düşünmek; Ki’li Tümceler Birleşik Tümce midir? Yoksa Bağlı Tümce midir?* adlı çalışmasında şu bilgileri verir: “Türkiye Türkçesinin söz dizimi ile ilgili çalışmalarda, Hint Avrupa dillerinin söz dizimi sınıflandırmaları dikkate alınarak birleşik tümce olarak kabul edilen ki’li tümceler bağlama sözcüğünün ve bağlaç teriminin anlamı, söz diziminin koyduğu ilkeler göz önünde tutularak bağlı tümceler olarak sınıflandırılmalıdır. Farsça ya da İngilizce dil çalışmalarında, bu gibi yapılar birleşik tümce şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu Türkçe söz dizimi çalışmalarında varılacak bir sonuç olmamalıdır. Farsçanın birleşik olarak ifade ettiği ki’li yapıları aynı mantık ve dizim kurallarını kabul etmenin doğru olmadığını düşünüyoruz; çünkü bu durumda söz dizimi çalışmalarında bağlaçlarla kurulan diğer tümceleri bağlı tümce olarak kabul etmek mantık, en azından terim hatasıdır. Eğer ki ile bağlanmış tümceler, birleşik tümce olarak kabul edilecekse, *çünkü, ama, fakat, ancak, ve, veya, ya da* gibi bağlayıcı sözcüklerle kurulan tümcelerin de birleşik tümce olarak kabul edilmesi gerekir” (Yener, 2013: 165-176).

Özkan, *Eski Türkiye Türkiye Türkçesinde Ki/Kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine* adlı makalesinde *ki bağlama edatı* ile kurulan cümleler ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Türkçenin çeşitli tarihi, dini ve sosyal şartlar altında başka dil ve kültürlerin etkisinde kalmış olması Türkçeye yabancı bir kısım edatların girmesine de yol açmıştır. En çok bağlama edatları (bağlaçlar) arasında görülen bu yabancı asıllı sözler, özellikle tercüme hareketi başladıktan sonra dilimize girmiştir. Kendi dillerinin sentaks özelliklerini de beraber getirdikleri için Türkçenin cümle yapısına da tesir etmişlerdir. İşte bunlardan birisi de islamiyetin kabulünden itibaren Arap ve Fars kültürleriyle temas kurulduktan sonra Farsçadan Türkçeye geçmiş olan *ki bağlacı*dır. Eski Türkçe devresinden beri Türk dilinin her sahasında görülen kim soru zamiri de ki’nin etkisiyle bağlama edatı ve zamiri göreviyle kullanılmıştır, ki’nin etkisi altında onun bütün işlevlerini yüklenen kim, Batı Türkçesinin ilk devirlerinde ki ile yan yana kullanıldığı halde, sonradan ki’nin yaygınlaşarak benimsenmesinden dolayı bağlaç fonksiyonunu kaybedip yerini ki’ye bırakmış ve sadece soru zamiri olarak kullanılmaya devam etmiştir. Tarım bölgesinde Türklerin ilk karşılaştıkları Hint-Avrupa milletlerinden çeşitli İranlı kavimlerin Soğd ve Toharların dillerindeki yardımcı cümle bağlayıcıları,

Türkler tarafından kısmen taklit edilmiş ve Türkçede öteden beri mevcut olan *kaçan*, *kanyu*, *kim*, *ne* gibi kelimelere yabancı dillerdeki cümle bağlayıcılarını karşılamak üzere yepyeni manalar verilmiştir. Ki/kim’li yapıları cümleler bir ana cümle ile onu çeşitli bakımlardan tamamlayan bir yardımcı cümleden oluşurlar. Yardımcı cümle doğrudan doğruya ana cümlelerin yüklemine bağlı olup onu belirten, tamamlayan, niteleyen bir unsurdur. Ancak bu yapıda tamamlanan ve belirtilen unsur, tamamlayan ve belirten unsurdan önce yer almaktadır. Bu ise Türkçenin unsur sırasını belirleyen yardımcı unsurun asıl unsurdan önce gelmesi kuralına aykırıdır. Bu yüzden ki’li birleşik cümleler kuruluş bakımından Türkçeye yabancıdır” (Özkan, 2004: 244- 245). Özkan, ki bağlama edatı ile kurulan cümleleri birleşik cümle sayar.

Yelten, *Pars-Nâme’deki Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine* adlı makalesinde, “Ki’li birleşik cümle iki veya ikiden fazla cümleden oluşan bir cümle tipidir. Cümleler birbirlerine “ki” bağlama edatı ile bağlandıkları için ki’li birleşik cümle adı verilmiştir. Ki’li birleşik cümleyi meydana getiren cümlelerden biri ana cümle diğerleri ise yardımcı cümle konumundadır. Yan cümle anlam ve şekil yönünden ana cümleye bağlı olan bir cümledir. Türkçe cümle yapısında, ki’li birleşik cümlelerdeki yardımcı cümlelerin yerini birtakım kelime grupları tutmaktadır. Bunlar fiil isimleri üzerine kurulan fiil grubu, sıfat-fiiller üzerine kurulan sıfat-fiil grubu ve zarf-fiil üzerine kurulan zarf-fiil gruplarıdır, der (Yelten, 2005: 46-48).

Deny, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde *bağımlı cümlecikler* başlığı altında Türkçede bağımlı cümlelerin daha çok cümlecikler yardımıyla yapıldığı için cümleciklerle yapılan bağımlı cümleler dışında iki tür bağımlı cümleden bahseder: Birincisi asıl Türkçe olan -sA şart ekli yan cümleler, ikincisi ise bir edatla cümle içine alınan bağımlı cümlelerdir. Bunda çoğu zaman kullanılan ki edatı olduğunu belirtir ve ekler: “Bir edatla cümleye bağlanan bağımlı cümlelerin kullanılması, Türkçenin temasta bulunduğu Hint-Avrupa dillerinin cümle yapısı tesiriyle olmuştur. Eski Osmanlıca çoğu zamana kendi cümlelerini Farsça cümlelerin örneğine göre çatı ediyordu. XIX. yy reforması (tanzimat), dili bu edebî kulluktan azad edince cümle yapısı da sanki millileşti. Şurası göz ardı edilmemelidir ki hemen her zaman başında edat bulunan bir bağımlı cümlelerin yerine bir cümlecik getirmek uygundur. Bu bağımlı cümleler Türkçe söz diziminin

“Belirtken öge belirtik ögeden önce gelir” yolundaki esasına aykırıdır” (Deny, 2012: 730-746). Akbayır, *ki bağlama edatı*yla kurulan cümleleri *ilgi cümlesi* (Yüklem ki Yüklem) olarak adlandırır, ilgi cümlesi bir yönüyle *sıralı birleşik cümledir*; çünkü bu cümle iki yüklemden oluşmuştur, der (Akbayır, 2013: 137).

Özmen, *ki bağlama edatı*yla bağlanan cümleleri de *ki’li birleşik cümle* başlığıyla *bağlı birleşik cümleler* içerisinde değerlendirir ve bu cümle tipi ile ilgili şu açıklamalara yer verir: “Ki’li birleşik cümle Türkçede yaklaşık bin yıldır kullanılan bir cümle tipidir. Türkçeye Farsçadan geçen bu cümle tipinin ilk basit örneklerini Sanskritçenin etkisiyle Uygurca döneminde görürüz. Ki’li birleşik cümleler, kullanım sıklığı, kullanım çeşitliliği ve söz dizimindeki özel durumu bakımından diğer bağlı cümlelerden ayrı bir özelliğe sahiptir. Ki’den önce gelen cümle ana cümle, ki’den sonra gelen cümle ise yardımcı cümledir. Bu söz dizimi, Türkçenin yardımcı unsurun başta, temel unsurun sonda bulunması kuralına uymaz. Ki’li birleşik cümlelerde bağlama ögesi olarak önce *kim* zamiri daha sonra *kim’in* yanı sıra, Türkçeye Farsçadan geçen *ki bağlacı* kullanılmıştır. Üçüncü aşamada ise, *kim* yerini tamamen *ki’ye* bırakmıştır” (Özmen, 2013: 145-159). Sağlam, *ki bağlama edatı*yla kurulan cümleleri *ki’li birleşik tümce* (ilgi tümcesi) başlığıyla birleşik cümleler içerisinde değerlendirir ve konuyla ilgili şu açıklamalara yer verir: “*ki bağlacı* Farsçadan dilimize girmiştir, eski metinlerde bu bağlaç yerine *kim* bağlama ilgeci kullanılırdı. İlgi tümcesi, Türkçe söz dizimi kurallarına aykırıdır. Ki’den sonraki tümce, temel tümcenin bir ögesi durumunda değilse, böyle tümceler kuruluşuna göre bağımlı sıralı tümcedir, bağımlı sıralı tümce gibi çözümlenir” (Sağlam, 1977: 199).

Ergin, “Yabancı asıllı olan ve Türkçe için normal olmayan bu birleşik cümle Farsçadan geçmiş bulunan *ki edatı*yla ve onun Türkçesi olarak eskiden kullanılan *kim edatı*yla yapılan birleşik cümledir, ki ya iki fiili, iki cümleyi veya bir isimle bir fiili, bir isim unsuru ile onun izahı olan bir cümleyi birbirine bağlar. Her iki halde de ki’den sonra gelen cümle yardımcı cümledir. Kendisinden önce gelen unsur asıl unsur olup ki’den sonraki yardımcı cümle onun izahını teşkil eder”, der (Ergin, 1997: 405). Ergin, kitabının *sona gelen edatlar* bahsinde de *ki edatı*na geniş yer verir, *ki edatı*nın Farsça asıllı olduğunu Türkçeye çok eskiden geçtiğini ve Türkçeye daima yabancı kalan bir

birleşik cümle sistemi soktuğunu, bunda yabancı tesirinde kalmaktan başka ve belki ondan daha önce tercüme eserlerin de rolü olduğunu belirtir. Kim edatı ile ilgili de şu bilgileri verir: “Kim edatı ki’nin Türkçesi olarak Osmanlıcanın sonuna kadar onunla yan yana kullanılmış, sonra yerini tamamıyla ki’ye bırakarak Türiye Türkçesinde kullanıştan kalkmıştır. Aslında bu edat soru zamiridir. Sonunda edat sahasından çekilmesi ki’nin varlığı ile birlikte daima canlı olan soru zamiri ile karışmasından da ileri gelmiştir denebilir. Başlangıçta ilk tercümelerde ki edatı yerine hemen hemen kim edatı kullanılmış, zamanla kim ki’nin yanında gittikçe gerilemiş, sonradan yerini tamamıyla ona bırakmıştır (Ergin, 1997: 362).

Tulum, *Ki’li Birleşik Cümle* adlı eserinde ki edatının fonksiyonlarını şu şekilde değerlendirmektedir: “a. “Ki” birleşik cümlelerde, iki cümleyi birbirine bağlayan bir bağlama edatıdır. Bu tür cümlelerde yardımcı cümle ana cümlenin öznesi, nesnesi, yer tamlayıcısı olabilir. B. “Ki” bir isimle onun belirtici unsuru durumundaki bir cümleyi birbirine bağlar. Bu durumda bağlama zamiri (relatif pronoun) mahiyetindedir. C. Bir kısım soru cümlelerinde “ki” Eski Türkçe’deki “erki” edatının bir takım ses değişimleri ile gelişmiş bir şekli olup, Farsça asıllı “ki” ile hiçbir ilişkisi yoktur ki’li birleşik cümlede ana cümleye “ki” ile bağlanmış olan yardımcı cümle bir dış cümledir. Bu dış cümle, çekimli bir fiili ve bu fiile bağlı unsurlarıyla bağımsızdır. Ancak mana bakımından ana cümlenin varlığına bağımlı bulunmaktadır. Yani kendi başına, kendi kendine yeter durumda değildir. Demek ki yardımcı cümle şekilce ana cümleye “ki” ile bağlı bulunması yanında manaca da bağlıdır. Kısaca şekilce ve manaca ana cümleye bağlı bir cümledir”¹¹ (Tulum’dan Akt. Cemiloğlu, 2001: 61-62).

Gece, *Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle* adlı makalesinde konuyla ilgili şu bilgileri verir: “Birleşik cümleyi meydana getiren cümleler birbirleriyle karşılıklı ilişkide olurlar. Bu ilişkinin özelliğine göre birleşik cümleler ikiye ayrılır. Birleşik cümleyi meydana getiren cümleler arasında birbirine öge olma ilişkisi varsa burada “birleşik cümle” ortaya çıkar. “Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan, cemiyet olan Türk milletinin bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda

¹¹ Ayrıca bakınız, Saadet Çağatay, *Türkçede -ki< erki*, Prof. Dr. Saadet Çağatay’ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri, C.1, Yayına Hazırlayan, Prof. Dr. Aysu Ata, İstanbul, 2008, s. 130-134.

yükselmektir.” (Atatürk, Onuncu Yıl Nutku’ndan) Atatürk’e ait bu cümle, birleşik bir cümledir. İki cümleden meydana gelmiştir. Yan cümle temel cümleye “nesne” göreviyle bağlıdır. Bu tür cümlelerde temel cümle ile yan cümle birbirlerine “ki” edatı ile bağlandığı için, bunlara “ki’li birleşik cümle” dendiği malumdur. Birleşik cümleyi oluşturan cümleler arasında, biri diğerine öge olma dışındaki ilişkiler bağlı cümleyi oluşturur. Bağlı cümlelerde kendisini meydana getiren cümleler arasındaki ilişki, birleşik cümledeki ilişkiden farklıdır. Burada birleşik cümleyi teşkil etme bakımından, biri diğerine öge olma ilişkisi değil, birbirine bağlanma ilişkisi vardır. Ancak bağlanan cümlelerden her biri kendi başına da yine tam bir cümledir” (Gece, 1998: 333-335).

Cemiloğlu, *ki bağlama edatı ile kurulan cümleleri 14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi* adlı eserinde birleşik cümlelerin içerisinde değerlendirirken, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme* adlı eserinde bu incelemesinden vazgeçmiş yapılarına göre cümleleri, *basit cümleler, bağlı cümleler ve sıralı cümleler* olmak üzere üç gruba ayırmış, *bağlı cümleleri* de kendi içerisinde, *ki, kim bağlama edatıyla kurulan cümleler, diğer bağlama edatlarıyla kurulan cümleler* olarak iki gruba ayırmıştır. Cemiloğlu adı geçen diğer eserinde basit ve birleşik cümle olmadan sıralı ve bağlı cümlelerden bahsedilemeyeceğini belirtmişti. Dede Korkut hikâyelerinin söz dizimi üzerine yaptığı çalışmasında birleşik cümleyi tasnifinden çıkarmış, ki’li birleşik cümleleri bağlı olarak, iç içe ve şartlı birleşik cümleleri de basit cümle olarak kabul etmiştir. Cemiloğlu eserinde konuyla ilgili şu açıklamalara yer verir: “Dede Korkut’un cümlelerini incelerken yapılarına göre cümleler bölümünde bir takım değişiklikler yaptık. Biz tarafımızdan da makul sayılan ve daha ilmî olduğuna inandığımız yeni çalışmaların ışığı altında şartlı ve iç içe birleşik cümleleri basit cümleler olarak, ki’li birleşik cümleyi de bağlı cümle olarak değerlendirdik. Basit cümlelerin kapsamını genişlettik” (Cemiloğlu, 2001: 61).

Kükey, *ki bağlama edatıyla kurulan cümleleri, ki bağlaçlı birleşik tümce* başlığıyla birleşik cümle içerisinde ele alır ve içinde bağlaç «ki» bulunan birleşik tümce olarak tanımlar (Kükey, 1975: 284). Erkul, biçimlerine göre cümleler içerisinde yer verdiği *ki’li cümle* (ilgi cümlesi) terimiyle karşıladığı bu cümle tipi ile ilgili şu bilgileri

verir: “İki cümlenin “ki” bağlacıyla birbirine bağlanmasıyla oluşan cümledir. Eski metinlerde “kim” biçiminde görülen bu bağlaç günümüzde kullanımdan düşmüştür. Ki’li cümle başta bulunan temel cümle ve “ki” ekiyle temel cümleye bağlanan yardımcı cümleden oluşur. Her iki cümlede bağımsız birer cümledir” (Erkul, 2007: 74).

Ediskun, ki edatıyla bağlanan cümleleri biçimlerine göre cümleler içerisinde *ki’li bağlı cümleler* başlığıyla inceler ve bu cümle tipi ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Dilimizdeki ki bağlacıyla kurulmuş bağlı cümleler aslında Türkçe olmayan cümlelerdir. Dilimizde *ki* yerine *kim*’in kullanıldığını görmekteyiz. *Ki* bağlacı iki cümleyi bağladığı zaman çok kez birinci cümle temel cümlecik, ikinci cümle ise yan cümlecik olur ve yan cümlecik, temel cümlecğin öznesi, nesnesi, tümleci ya da bu öğelerin sıfatı görevinde bulunur” (Ediskun, 1992: 386-388). Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri* adlı eserinde cümleleri basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümleler olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Bağlı cümleleri de *ki’li bağlı cümleler* ve *diğer bağlı cümleler* olmak üzere iki başlıkta inceler ancak *ki’li bağlı cümleleri* tanımlarken bu cümlelerin bir birleşik cümle türü olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir (Coşkun, 2000: 247-248). Aktan, *ki edatıyla bağlanan cümleleri ki’li birleşik cümleler* olarak inceler ve şu şekilde tanımlar: Bağlaç olan *ki* ile kurulan birleşik cümleye *ki’li birleşik cümle* denir. Türkçenin değişik dönemlerine ait eski metinlerinde *ki*’nin yanı sıra *kim* de kullanılmıştır (Aktan, 2009: 133-134).

Rzayeva, *Bağımlı Birleşik Cümleler Üzerine* adlı yazısında Türkçenin söz dizimsel yapısıyla ilgili en çok tartışılan konulardan birinin bağımlı birleşik cümle problemi olduğunu, Türk dillerinde bu konuyla, özellikle “ki” bağlaçlı cümlelerle, bağımlı birleşik cümle ve eylemsi terkipli cümle arasında benzerlikler ve farklılıklarla, ayrıca yardımcı sözcük türlerinin sınıflandırılmasıyla ilgili değişik bakış ve yaklaşımların bulunduğunu belirtmiştir. En çok fikir ayrılığının gözlendiği meselelerden birinin *ki’li bağımlı birleşik cümle* olduğunu belirten Rzayeva konuyla ilgili şu bilgilere yer verir: “A. C. Mowle, ‘ki’ bağlaçlı cümleleri inceleyerek, bu cümlelerin düzgün (kurala uygun) Türk dilinde seyrek kullanıldığı neticesine varmıştır. Herbert Yansky, ‘ki’ bağlaçlı cümlelerin kullanımını kabalık olarak nitelendirmiş ve bu tür cümlelerin toplumun aşağı tabakalarında kullanıldığına dikkati çekmiştir. G. Weil, ‘ki’ bağlaçlı

cümlelerin sık sık konuşma dilinde kullanıldığını, yazı dilinde ise fiil terkiplerinin tercih edildiğini belirtiyor” (Rzayeva, 2009: 365-369).

Türkçede *İlgi cümlesi/tümcesi*, *ki’li birleşik cümle*, *ki bağlaçlı birleşik cümle*, *ki’li bağlı cümle* gibi isimlerle adlandırılan, Farsça *ki* bağlama edatı ile kurulan cümlelerin Türkçede *ki’li bağlı cümle* mi yoksa *ki’li birleşik cümle* mi sayılması gerektiği konusunda da bir fikir birliği yoktur. Beşir Göğüş, Mevlüt Gültekin, Necmettin Hacıeminoğlu, Vahap Akbaş, Zeynep Korkmaz, Mustafa Özkan, Muhammet Yelten, Mehmet Özmen, Sıtkı Sağlam, Mertol Tulum, Mehmet Gece, Mazhar Kükey, Bilal Aktan gibi araştırmacılar bu cümle türünü birleşik cümle türünün içerisinde değerlendirirken; Ertuğrul Yaman, Leyla Karahan, Halil İbrahim Delice, Yaşar Yörük, Fuad Bozkurt, Mustafa Levent Yener, Haydar Ediskun gibi araştırmacılar ise bu cümle türünü bağlı cümle içerisinde değerlendirirler. İsmet Cemiloğlu *ki* ile bağlanan cümleleri önce birleşik cümle türü saymış daha sonraki çalışmalarında bu tutumundan vazgeçmiş ve bağlı cümle olduğu kanısına varmıştır. Volkan Coşkun ise Bağlı cümleler içerisinde yer verdiği *ki’li cümlelerin* aslında birleşik cümle türü olduğunu belirtmiştir. *Ki* bağlama edatıyla bağlanan cümleleri bağlı cümle kabul eden araştırmacılar bu cümlelerin *ve*, *ile*, *fakat*, *ama*, *lakin* vb. gibi bağlaçlarla bağlanan cümlelerden bir farkı olmadığını ve bu yüzden bağlı cümle denmesi gerektiğini, birleşik cümle türü olarak kabul eden araştırmacılar ise *ki* ile bağlanan cümlelerin şekil ve manaca diğer bağlı cümlelerden farklı olduğunu, *ki* ile bağlanan cümlelerde yan cümlelerin ana cümlelerin bir ögesi durumunda olduğunu, bu durumun bağlı cümlelerde geçerli olmadığını, bağlı cümlelerde müstakil cümlelerin bir araya geldiğini ve birbirine öge olma ilişkisinin bulunmadığını belirtirler. Biz de cümle tasnifimizde *ki bağlama edatı* veya *ki bağlama edatının* fonksiyonuyla kullanılan Türkçe *kim soru sözü* ile birbirine bağlanan cümleleri *birleşik cümleler* içerisinde değerlendirdik. *Ki/kim* ile bağlanan cümlelerde bağlanan iki cümle arasındaki anlam ve şekil yönünden var olan ilişkinin bağlı cümlelerdeki ilişkiden farklı olduğunu düşünüyoruz.

8. Türkçede isim cümleleri mi, fiil cümleleri mi daha aslıdır?

Bu konuda genel olarak fiil cümlelerinin daha aslı olduğu düşünülmeyle birlikte isim cümlelerinin daha aslı olduğunu düşünen araştırmacılar da vardır. Bazı araştırmacılar

ise, Türkçenin en eski yazılı örneklerinden itibaren hem isim hem fiil cümlelerinin varlığına dikkat çekerler.

Karaağaç, isim cümlesi ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Bir olma veya yapmanın söz konusu olmadığı, bir varlığın veya bir eylemin var oluşunun bildirildiği cümledir ve bütün dillerde, var oluş bilgisinin adı olan ana yardımcı fiil ile kurulur. Ana yardımcı fiilin yaptığı bildirimin veya isim cümlelerindeki ‘var oluş’ bilgisinin bir durum (isim) mu, bir yapma/olma (eylem) mı olduğu ise, ayrı bir tartışma konusudur. ‘Var oluş’ bilgisi karşısında varlık da olay da, yani söz ve söz öbeği de cümle de aynı değerdedir. Bu yüzden, varlık bildirmeleri, isim cümlesi; olay bildirmeleri ise birleşik çekim olarak bilinir: Ali idi; Ali okula geliyor idi” (Karaağaç, 2009: 204-205).

Demir ve Yılmaz’ın birlikte hazırladıkları *Türk Dili El Kitabı* adlı eserde ise konuyla ilgili şu bilgilere yer verilir: “Yüklem soyuna göre cümleler isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kimi dillerde fiil olmadan cümle kurulamaz. Türkçede aynı durumun söz konusu olduğu bazen (özellikle de yabancı) kaynaklarda dile getirilir ve isim cümlelerinde, diğer dillerdeki kopulanın Türkçedeki karşılığı bizdeki bildirme eki olduğu için, isim cümlesinde bildirme ekinin bulunması gerektiği söylenir. Oysa isim cümlelerinin geniş zamanda, üçüncü tekil kişide hiçbir ek almaya ihtiyaçları yoktur. Güzel kelimesi tek başına bir isim cümlesi oluşturabilecek durumdadır. Ancak isim cümlelerinin geçmiş zamanı ve şartı imek fiili veya ek-fiil adı verilen bir fiille yapılır. Burada aslında Türkçede isim cümlelerinin de fiil ögesi bir tarafa bırakılmış cümlelerinden geliştiği düşünülebilir. Bir isim cümlesinin kurulabilmesi için yüklem olarak kullanılan bir isim; bir fiil cümlesinin kurulabilmesi içinse çekim eki almış bir fiil ögesi yeterli olabilir” (Demir-Yılmaz, 2012: 254).

Ergin de isim cümlesi ile ilgili şu bilgilere yer verir: “İsim cümlesi predikatı, fiil unsuru isim fiili ile bir isim unsurundan mürekkep olan cümledir. İsim fiili bildirme fiili olduğundan isim cümlesinin predikatı predikat ismi ile bildiriciden (bildirme unsuru) teşekkül eder diyebiliriz. Bildirme isim cümlesinin temelini teşkil eder, onun başlıca fonksiyonudur. i- fiilinin bir kısmı ek halinde olan, bir kısmı da çok defa eklenen şekillerinden ibaret bulunan bildirme unsuru bu cümlelerde bazen kullanılmayabilir; hava güzeldir yerine hava güzel cümlesinde olduğu gibi. Bir fiil unsuru ihtiva etmesi

sebebiyle, şüphesiz isim cümlesi de bir fiil cümlesinden başka bir şey değildir. Onun için bu cümleyi fiil cümlesinden büsbütün ayrı bir şey sanmamak, bu cümlelerin fiil cümlesinin hususî bir şekli olduğunu unutmamak lazımdır” (Ergin, 1997: 403).

Kerimoğlu, isim ve fiil cümleleri ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Dilde isim cümlesine göre çok daha sık kullanılan fiil cümlelerinde öğelerin varlığı ve sayısı fiilin ihtiyaçlarına göre belirlenir. Cümle kavramının fiil ile yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Bir söz dizisinin cümle olabilmesi için yargı bildirmesi, yargı bildirmesi için de kişi ve zamana bağlanmış bir fiile sahip olması gerekir. Bu bakımdan fiil, cümlelerin en önemli unsurudur. İsim cümlesi, yüklemi ek fiil ile çekimlenmiş bir isim olan cümlelerdir. İsim cümlesi adlandırma bakımından bu ifadeyle ters düşüyor gibi görünür. Ancak bu tür cümlelerde yüklem olan isimler, bugün sadece görevli bir birim olan i- fiili ile çekimlenerek yargı bildirir. Bu da isim cümlelerinin aslında bir çeşit fiil cümlesi olduğunu göstermektedir (Kerimoğlu, 2014: 249-250).

Banguoğlu, isim cümlesini yüklemi bir isim olan cümle olarak tanımlar ve ekler: “İsimden yüklemi en çok kullanılan şekliyle isimlere artık başlı başına bir kelime değil, bir ekler sistemi saydığımız cevher fiilini getirerek kurarız. Bunlardan yalnız şimdiki zaman 3. kişi eki olan -dir konuşmada sık sık, yazıda bazen düşer, veya kullanılmaz (*Hava sert. Eşyalar burada*). Böylece yüklem ismi çıplak olarak yüklem olur, -dir eki bu kipin 3. kişi çoklusunda da düşebilir. O zaman yüklem ya teklinde olduğu gibi ismin eksiz haliyle kurulmuş olur, ya da sadece birçokluk eki alır: *onlar dargın, hanımlar evde* yahut *onlar dargınlar, hanımlar evdeler* (Banguoğlu, 2007: 535-536).

Dizdaroğlu, ad tümcesi başlığıyla incelediği isim cümleleri ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Yüklemi ad, ad soylu sözcük ya da sözcük öbeği olan bağımsız yargılı anlatıma ad tümcesi denir. Yüklemi eylem olmayan bütün tümceler ad tümcesi sayılır. Ad tümcelerini eylem tümcelerinden ayıran tek özellik; eylem tümcelerinde yüklemelerin çekimli eylemlere, ad tümcelerinde ise adlara ya da ad soylu sözcüklere dayalı olmasıdır. Eski gramerciler, tümcenin eyleme dayalı olduğu görüşünde idiler. Ad tümcesinin varlığını kabul etmiyorlardı. A. Melliét, J. Vendryes, Otto Jespersen gibi dilbilimcileri ve daha başkaları, bu kanının yanlışlığını ortaya koymuş, yüklemlerine göre ad ve eylem tümcesi diye, iki tümce türünün bulunduğunu tanıtlamışlardır. On

dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra, tümcenin yalnız eylem soylu sözcüklerle kurulabileceği kuramı, yerini iki tür tümceye bırakmıştır. Ad tümcelerinin yargı bildirişi, ekeylemlle sağlanır. Adlar ve ad soylu sözcükler, ancak ekeylemin çekimine girerek eylem (yüklem) niteliği kazanır ve tümce kurabilir. Ad tümcelerinde yüklem, koşaç da alır” (Dizdaroğlu, 1976: 164-165).

Sağlam, yüklemın soyuna göre cümleleri, ad tümcesi ve fiil tümcesi olarak iki başlıkta ele alır ve konuyla ilgili olarak şu bilgilere yer verir: Yükleml ek-eylemin çekimli biçimlerinden biriyle birlikte kullanılan bir sözcük ya da sözcük öbeği olan, tam bir yargı anlatan tümcelere ad tümcesi adı verilir. Bir tümcenin yüklemı ek-eylemin çekimli bir biçiminde ise, o tümce ad tümcesidir. Kuvvetlendirme ve ihtimal ekini almış çekimli eylemlerden oluşan yüklemlerin kurduğu tümceler ad tümcesi değildir. Bazı kitaplarda bu eki alan çekimli eylemlerden oluşan yüklemlerin kurduğu tümceler ad tümcesi sayılmıştır. Kanımızca bu yanlıştır. Çünkü ad tümcelerinin olumsuz biçimi «değil» olumsuzluk ilgeciyle yapıldığı halde, ad tümcesi olduğu sanılan bu tür tümcelerin olumsuz eylemlere gelen olumsuzluk eki «-ma/-me» ekiyle yapılmaktadır.” (Sağlam 1977: 173-174).

Vural, *Türkçede İsim Cümlesi* adlı yazısında, isim cümlesi ile ilgili Talat Tekin, Ahmet Cevat Emre, Muharrem Ergin, Leyla Karahan gibi araştırmacıların görüşlerine yer verir ve ekler: “Bütün tanımların kesişim noktası, ortak tarafı, *isim cümlesi* olarak takdim edilen yapılarıdaki yüklemlerin birer ek fiil unsuruyla yargıyı tamamladığı hususudur. Dolayısıyla, ek fiilin *fiillik* vasfını esas aldığımızda, adına isim cümlesi denilen yapıların fiil cümlesinin ne kadar ötesine düştüğünü sormak ve sorgulamak gereği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, isim cümlesi adı verilen yapılarla ilgili olarak öteden beri zincirleme gelen bilgilere temkinli yaklaşmayı gerekli kılan ilk dipnotu oluşturmaktadır, denebilir” (Vural, 2009: 453).

Uğurlu, *Birleşik Fiil Üzerine* adlı yazısında konuyla ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Cümleler yüklemlerine göre, isim ve fiil cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır; isim cümlesinin yüklemı, bir isim veya isim grubuna i- ek fiilinin (isim fiili) çekimli şeklinin getirilmesinden oluşur. İsim cümlesinin geniş zaman çekiminde kip eki bulunmaz; 3. teklik şahıs çekimlerinde ise -Dır kullanılır. Bu, Eski Türkçedeki tur- yardımcı fiilinin

geniş zaman çekiminden değişime uğrayarak oluşmuştur. Türkçede bir tek, çekimli fiil ile kurulan yüklem çeşidi vardır; dolayısıyla isim cümlesinden söz edilemez” (Uğurlu 2009: 404-411).

Karademir, *Türkçede İsim Cümlesi ve Alabildiği Öğeler Üzerine* adlı çalışmasında konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alır ve şu bilgilere yer verir: “Yükleminin türüne göre yapılan sınıflandırmada cümleler, yaygın olarak *fiil cümleleri*, *isim cümleleri* olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir. Yüklemi fiil türünde söz veya söz grubu olan cümleler, *fiil*; isim türünde söz veya söz grubu olanlar, *isim cümlesi* olarak adlandırılmıştır. Türkçede isim unsurunun yüklemleşmesi, şeklen fiil kategorisine geçişle mümkün olur. Bu da ismin, sonuna aldığı bir isimden fiil yapma eki (Ali hasta+**lan**-dı) veya yardımcı/ek fiille (Ali hasta +ol-du/+i-di) gerçekleşir. Bununla birlikte Türkçede isim ve fiil cümlelerinin ayrımı bütünüyle açıklık kazanmış ve kabul görmüş değildir. İsim türünden unsurların ancak bir ek veya yardımcı/ek fiille yüklemleşebilmesi; diğer yandan çekimli fiillerden oluşan yüklemelerin de yapıca bitmişlik ifade etmesi ve bu yönüyle isim özelliği göstermesi, konuyu tartışmalı hale getirmiş, farklı yaklaşımlara zemin oluşturmuştur. Fiillerin yüklem olduğu cümleleri fiil cümlesi olarak değerlendirmek mümkündür. Öte yandan yüklem görevindeki bir fiil, şekilce bitmişlik/tamlık ifade eder. Böylece mastarlık özelliğini kaybeder ve bir isim unsuru gibi davranabilir, yerine göre grup kurabilir. İkinci bir çekime tabi tutulduğunda isim muamelesi görür ve ancak ek fiil olarak çekimlenir. Dolayısıyla bu açıdan, Vural’ın (2009) belirttiği üzere, bütün yüklemelerin isim özelliği gösterdiğini de kabul etmek gerekir. Yani, çekimli bir fiilden oluşan bir yüklem için bu iki bilgi de doğrudur ve dil bilgisi öğretiminde uygun bir lisanla ifade edilmelidir” (Karademir, 2015: 204-209).

Karahan, konuyu en kapsamlı ele alan araştırmacılarından birisidir. Türk Gramerciliğinde *İsim Cümlesi-Fiil Cümlesi Tartışmaları* adlı yazısında Türk gramerciliğindeki farklı görüşlerden birisinin aslî cümle fiil cümlesi olduğu, bir başka yaklaşıma göre ise Türkçede aslî cümle fiil cümlesinin olduğu, ayrıca her iki cümle tipinin de Türkçenin aslî cümle yapıları olduğunu savunan üçüncü bir görüşün de var olduğunu belirtir. Bu yazıda bahsedilen üç görüşle ilgili araştırmacıların görüşlerine yer veren Karahan, araştırmacıların çoğunun fiil cümlesinin

varlığı konusunda hem fikir oldukları, asıl tartışmalı olanın isim cümlesi olduğunu belirtir ve ekler: “İsim cümlesi fiilsiz kurulabilir mi? (*O güzel* gibi bir cümlede [-*Dİr*] eki düşmüş müdür yoksa cümlenin asli şekli eksiz olup [-*Dır*] sonradan mı eklenmiştir? Türkçenin bilinen en eski metinleri Köktürk yazıtları ölçüt alınırca isim cümlesinin iki şekilde kurulduğu kabul edilebilir, cümlenin sonuna isim soylu bir kelime getirilerek : *Sabı antag* (Sözü şöyle.), *İlte bung yok* (İlde sıkıntı yok.), *İlim amtı kanı* (İlim şimdi nerede); er- fiili ile: *Tabgaç kagan yagımız erti* (Çin kağanı düşmanımız idi). Yukarıdaki örnekler, bizi birbirinden farklı şu yargılara götürmektedir: 1. Türkçenin en eski şekillerini yansıttığını varsayarsak, Köktürkçede şimdiki/geniş zaman ifade eden isim cümleleri ek-fiilsiz kurulur. Dolayısıyla isim cümlesinin kurulabilmesi için fiile ihtiyaç yoktur. 2. Köktürk yazıtlarının, Türkçenin bilinen ilk metinleri olması, dil özelliklerinin hepsinin ilk şekiller olacağı anlamına gelmez. Daha önceki dönemlere ait metin yoktur. Başlangıçta *erür* fiiliyle kurulan isim cümleleri Köktürkçede bazen düşürülmüştür. Türkçede birbiriyle ilişkili olmayan, yani birinin varlık sebebi diğerine bağlanamayan iki cümle tipi vardır: Fiil ve isim cümleleri. Bir dilde kökler, eklerden önce var olduğuna göre henüz eklerin ortaya çıkmadığı bir gelişim evresinde ilk cümlelerin eksiz bir isim ile eksiz bir fiil kökü olacağı, mantıklı bir varsayımdır. Eski Türkçedeki *erür*, *turur*, *ol* kelimeleri; Türkiye Türkçesindeki [-*Dİr*] eki, şimdiki/geniş zaman anlamlı isim cümlelerine, bildirme, pekiştirme, ihtimal anlamları katan dil birimleridir. Birçok araştırmacı gibi hem isim hem de fiil cümlesinin, Türkçenin aslı cümle yapıları olduğu görüşündeyim. İlk ve temel cümleler de yargı/bitmişlik ifade eden eksiz isim ile eksiz fiil kökleridir” (Karahan, 2015: 152-159).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle araştırmacıların çoğu Türkçede aslı cümlenin fiil cümlesi olduğunu, isim cümlesi denilen cümlenin de bir fiil unsurunun yardımıyla kurulduğu için fiil cümlesinden çok uzak olmadığını belirtirler. Karahan konuya farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Kendisinden önceki araştırmacılar isim cümlesi yüklemının geniş/şimdiki zaman çekiminin 3. kişilerinde +DXr ekinin bazen düştüğünü belirtirler: *O güzel(dir)* gibi. Karahan ise, Köktürkçede isim cümlelerinin kuruluşlarıyla ilgili bilgi verdikten sonra Türkçede köklerin eklerden önce olduğunu yani burada düşen bir -*dİr* eki mi yoksa sonradan eklenen bir -*dİr* ekinin mi olduğunun düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bize göre Türkçede eskiden beri hem isim hem de

fiil cümlesi kullanılmıştır ve Türkçenin tarihi devirlerinde isim cümleleri her zaman ek-fiil yardımıyla kurulmamıştır. Bazen koşaçlar yardımıyla bazen tamamen eksiz bazen o döneme has kullanımlar (Eski Uygur Türkçesindeki *titir* unsuru gibi) ile isim cümleleri kullanılmıştır. Sonuç olarak Türkçede kullanım oranı bakımından her zaman fiil cümleleri daha çok kullanılmış olsa da Türkçede hem isim hem fiil cümleleri aslıdır.

9. Anlamlarına göre cümleler incelenirken, olumlu, olumsuz cümlelerin dışında soru, ünlem, edat, gereklilik, şart cümleleri gibi cümleler ayrı başlıklar olarak değerlendirilmeli mi?

Anlamlarına göre cümleler araştırmacılar tarafından şu şekilde incelenir:

Mazhar Kükey (Kükey, 1975: 323-326), Haydar Ediskun (Ediskun, 1992: 370-376), İ. Zeki Burdurlu (Burdurlu, 1967: 73), Sıtkı Sağlam (Sağlam, 1977: 203-212), Yaşar Yörük (Yörük, 1977: 60-62), Nevzat Özkan (Özkan, 1996: 211-213), anlamlarına göre cümleleri, *olumlu, olumsuz, soru ve ünlem cümleleri* olarak dört grupta incelerler.

Vecihe Hatiboğlu, yargı bakımından cümleler başlığı altında *olumlu, olumsuz ve soru cümlelerine* yer verir (Hatiboğlu, 1972: 164-167). Leyla Karahan (Karahan, 2009: 103-107), Günay Karaağaç (Karaağaç, 2009: 207-208), Volkan Coşkun (Coşkun, 2000: 250-251), Tuncer Gülensoy (Gülensoy, 2010: 598-599), Ertuğrul Yaman (Yaman, 2000: 287-289) gibi araştırmacılar da Vecihe Hatiboğlu gibi anlamlarına göre cümleleri, *olumlu, olumsuz ve soru cümleleri* olarak sınıflandırır.

Süer Eker, anlamlarına göre cümleleri, *olumlu, olumsuz, soru, emir cümleleri* olmak üzere dört grupta inceler (Eker, 2016: 379-382).

Bilal Aktan, anlamlarına göre cümleleri *olumlu, olumsuz, soru, emir, ünlem cümleleri* olmak üzere beş başlıkta inceler ve konuyla ilgili şu bilgilere yer verir: “Her cümle yapısında bulunan kelime ve eklerin yönlendirdiği soru, bildirme, emir, istek ve ünlem vb. anlam özelliklerinden birine sahiptir. Hangi anlam özelliğine sahip olursa olsun, mutlaka olumlu ya da olumsuz bir anlam taşır. O yüzden cümlelerin en temel özelliği olumluluk veya olumsuzluktur” (Aktan, 2009: 118-126).

Mustafa Özkan-Veyisi Sevinçli, anlamlarına göre cümleleri, *olumlu, olumsuz, soru, emir, ünlem cümleleri* olmak üzere beş grupta inceler (Özkan-Sevinçli, 2013: 172-188).

Hikmet Dizdaroğlu, anlamlarına göre cümleleri, *olumlu, olumsuz, soru, buyruk, ünlem ve dilek cümleleri* olarak altı gruba ayırır (Dizdaroğlu, 1976: 282).

M. Kaya Bilgegil, anlamlarına göre cümleleri *haber ve inşa* (dilek, soru, emir, umma, korku) olmak üzere iki başlıkta inceler (Bilgegil, 2014: 57-72).

Rasim Şimşek, anlamlarına göre cümleleri, *bildirme ve dilek tümceleri* olarak temelde iki gruba ayırır. *Bildirme tümceleri* içerisinde, *olumlu, olumsuz ve soru cümlelerine*, *dilek tümceleri* içerisinde de *dilek, buyrum, ünlem cümlelerine* yer verir (Şimşek, 1987: 196-241).

Necmettin Hacıeminoğlu, anlamlarına göre cümleleri, *olumlu, olumsuz cümleler* olarak sınıflandırır (Hacıeminoğlu, 1996: 207-210).

Murat Ceritoğlu, *kuruluş amacına göre cümleler* başlığı altında *bilgi ve soru cümlelerini*; *gerçeklikle ilgisine göre cümleler* başlığı altında *olumlu ve olumsuz cümlelere* yer verir (Ceritoğlu, 2012: 133-137).

Mehmet Hengirmen, anlamlarına göre cümleleri, *bildirme cümleleri, istek cümleleri, emir cümleleri, soru cümleleri, ünlem cümleleri, şart cümleleri, olumlu ve olumsuz cümleler* olarak sekiz grupta inceler (Hengirmen, 2007: 347-349).

Sıddık Akbayır, anlamlarına göre cümleleri, *olumlu, olumsuz, soru, ünlem, emir, gereklilik, dilek-koşul cümleleri* olmak üzere yedi başlıkta inceler (Akbayır, 2013: 141-142).

Halil İbrahim Delice, anlamlarına göre cümleleri, *olumlu, olumsuz, soru cümleleri ve olumlu soru cümleleri, olumsuz soru cümleleri* olmak üzere beş grupta değerlendirir (Delice, 2007: 162).

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz birlikte hazırladıkları *Türk Dili El Kitabı* adlı eserde konuyla ilgili şu bilgilere yer verirler: “Konu hakkında genel bilgi veren

kaynaklarda anlamlarına göre cümleler, *olumlu*, *olumsuz*, *soru cümlelerinden* bahsedilir. Bunun yanında *emir ve ünlem cümlelerinden* de söz edilir. *Olumlu-olumsuz* ayrımı diğerlerine göre daha temel bir ayrımdır. Bir soru cümlesi aynı zamanda olumlu ya da olumsuzdur. Dikkat edilirse burada soru cümlesi olan ve olmayan gibi bir ayrım genelde yapılmaz, sadece olumsuz olan anlamca ayrı bir cümle türü sayılır. Aynı ikili ayrımı, emir-emir olmayan vb. gibi yapmak da mümkünken bu da yapılmaz. Soru eki veya bir soru ögesinin kullanılması soru cümlesinin tespitini kolaylaştırabilir. Ancak kimi zaman bunlardan hiçbirine başvurulmadan, mesela vurguyla da soru yapılabilir. Ayrıca şeklen soru olup aslında bir cevap beklemeyen retorik sorular da vardır. Benzer sorunlar emir cümlesi için de geçerlidir. Şeklen emir cümlesi durumundaki bir cümle emrin yanında rica ve istek de bildirebilir. Aynı zamanda soru veya olumsuz cümle de olabilir (Demir-Yılmaz, 2012: 251-252).

Şükrü Haluk Akalın, *Türkiye Türkçesinde Ünlemler* adlı çalışmasında, ünlem cümleleri ile ilgili bazı noktalara dikkat çeker: “Bazı dil bilgisi kitaplarında *soru cümlesi* gibi *ünlem cümlesi* de bir cümle türü olarak yer almakta, içinde ünlem veya ünlem değeri bulunan söz dizileri ünlem cümlesi olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu cümle türü daha çok yapı ile ilgili sınıflama içerisinde değil, anlam ile ilgili sınıflamalar içerisinde yer almaktadır. Ünlem cümlesinin varlığı kabul edildiğinde ve cümle bilgisinde bir ünlem cümlesi türü yer aldığında bu cümlelerin unsurları nasıl belirlenmelidir? Ünlem veya ünlem grubunun tamamı cümle dışı unsur olduğunda, ünlem cümlesinin tamamı da cümle dışı unsur mu olacaktır, yoksa herhangi bir cümle gibi unsurlarına ayrılacak mıdır? Bir soru cümlesinde ünlem veya ünlem grubu bulunduğu bu cümle nasıl adlandırılacaktır? Kalıplaşmış anlatımlardan veya deyimlerden oluşan ünlem grupları veya ünlem cümleleri unsurlarına nasıl ayrılmalıdır? Soru cümlesi iken ünlem anlatımında kullanılan ve soru işareti yerine ünlem işareti taşıyan cümleler soru cümlesi mi, yoksa ünlem cümlesi mi kabul edilecektir? Bu cümlelerin unsurlarına ayrılması nasıl olacaktır? İçerisinde ünlem türünden bir kelime veya kelime grubu olmasına rağmen yazarın ünlem işaretini kullanmaması durumunda bu cümle ünlem cümlesi kabul edilecek midir?” (Akalın, 2015: 126-134).

Görüldüğü üzere anlamlarına göre cümleler genellikle *olumlu, olumsuz ve soru cümleleri* olmak üzere üç başlıkta veya *olumlu, olumsuz, soru, emir ve ünlem cümleleri* olmak üzere beş başlıkta incelenir. Muharrem Ergin, Tahir Nejat Gencan, Tahsin Banguoğlu, Rasih Erkul gibi araştırmacılar ise cümleleri anlamlarına göre incelemezler. Biz cümlelerin anlamlarına göre incelenmelerinin gerekli olduğunu düşünmüyoruz. Elbette cümlenin içerisinde yer alan her birim cümlenin hem yapısına hem de anlamına hizmet eder. Özellikle cümlenin *soru, emir, istek, ünlem cümlesi* vb. cümle türlerinden olması doğrudan anlam kapsamı içinde değerlendirilmemelidir. Bizce bir cümle temelde ya olumludur, ya olumsuzdur.

10. İçerisinde birçok cümle yapısını aynı anda barındıran cümleler Karmaşık/Karma/Katmerli Cümleler olarak mı değerlendirilmeli, yoksa cümlenin bütününden yani büyük parçadan mı hareket edilmelidir?

Erkul, yapısına göre cümleleri, *basit ve birleşik*; biçimlerine göre cümleleri de *sıralı, bağlı ve karmaşık cümleler* olarak inceler ve *karmaşık cümle* adını verdiği cümle türü ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Birleşik cümle türlerinden en az ikisinin oluşturduğu cümledir. *Öyle sanıyorum ki babam gelirse her şey düzelecek*, cümlesi “ki”li birleşik cümle içerisinde “babam gelirse” şart cümlesi yer almıştır” (Erkul, 2007: 76) Gültekin, *Uygur Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Araştırma* adlı çalışmasında yapısına göre cümleleri, *basit, birleşik ve karmaşık* olarak üç başlıkta inceler. *Karmaşık cümleyi* de, içerdiği temel cümlelerden en az birisi girişik cümle, şartlı birleşik cümle ya da iç içe birleşik cümle yapısındaki iki ya da daha fazla bağımsız cümleden veya şartlı birleşik cümleden meydana gelen cümleler olarak tanımlar (Gültekin, 2014: 191-213).

Fidancı, *katmerli birleşik cümle* adını verdiği bu cümle türünü, değişik türdeki birkaç birleşik cümlenin virgül, noktalı virgül vb. işaretlerle veya bağlama edatlarıyla birbirine bağlanması sonucu meydana gelen cümleler olarak tanımlar ve bu tarz cümleler için *katmerli birleşik cümle* kavramını kullanmanın daha doğru olduğunu belirtir (Fidancı, 1996: 1320). Akbayır da, *katmerli birleşik cümle* adlandırmasını tercih eder, ve cümleyi birleşik yapan, bir cümlede farklı türde en az iki birimin birlikte kullanılmasıdır, der (Akbayır, 2013: 140). Sağlam, *bağlantılarına göre tümce çeşitlerini, sıralı cümleler, bağımsız sıralı tümce, bağımlı sıralı tümce, açıklamalı sıralı*

tümce ve *karma sıralı tümce* olmak üzere dört grupta incelemiş, *karma sıralı tümceleri*, bağımlı ve bağımsız sıralı tümcelerden oluşan karma sıralı tümce olarak tanımlamıştır. *Yapısına göre cümleler* bölümünde ise *girişik tümce*, *iç içe birleşik tümce*, *koşullu birleşik tümce*, *ki'li birleşik tümce (ilgi tümcesi)* ve *katmerli birleşik tümce (karmaşık tümce)* türlerine yer verir ve *katmerli birleşik cümleyi* de aynı türden en az iki yan yargıya dayalı birleşik tümceye katmerli birleşik tümce ya da karmaşık tümce olarak tanımlar (Sağlam, 1977: 186-202). Şimşek, *karma sıralı tümce* adını verdiği bu cümle türünü şu şekilde tanımlar: “Üç ya da daha çok bağımsız tümceden oluşan sıralı tümcelerde bağımsız sıralı tümce, bağımlı sıralı tümce birleşebilir. Böyle sıralı tümcelerin üçüncü bir türü ortaya çıkar, karma sıralı tümce” (Şimşek, 1987: 300-301).

Akbaş, yapılarına göre cümleleri *basit*, *birleşik*, *sıralı*, *bağlı* ve *karma cümle* olarak beş gruba ayırır. *Karma cümle* olarak adlandırdığı cümle tipiyle ilgili şu bilgilere yer verir: “Bazı cümleler, farklı birleşik cümlelerin bir araya gelmesi ile oluşur. Böyle cümlelere karma cümle denir” (Akbaş, 2011: 226-232). Dizdaroğlu, *katmerli birleşik cümle* adını verdiği cümle türü ile ilgili şu açıklamalara yer verir: “Aynı türden en az iki yan yargıya dayalı birleşik tümceye katmerli birleşik tümce denir. Bir başka deyimle, katmerli birleşik tümcede en az bir tümcemsi ile bir kaynaşık tümce¹², bir koşullu yan tümce ile bir girişik tümce, bir koşullu yan tümce ile bir kaynaşık tümce bulunur. Aynı tümcede bir ya da birkaç girişik tümce, bir ya da birkaç koşul tümcesi varsa, bu tür tümceler katmerli birleşik tümce değil, ortak yüklemli sıralı tümcedir” (Dizdaroğlu, 1976: 221-222).

Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı eserinde yapılarına göre cümleleri, *basit*, *birleşik*, *sıralı* ve *karmaşık birleşik cümleler* olarak sınıflandırır ve *karmaşık birleşik cümleyi*, şartlı, iç içe, açıklama, sıralı, ki'li birleşik cümleler ve arasözlerin bir kaçının bir araya getirilmesiyle meydana gelen birleşik cümleler olarak tanımlar (Özkan, 2010: 213-218). Karaağaç ise, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*nde *karmaşık cümleyi*, Türkçenin birleşik cümlelerinden olan *iç içe birleşik cümle* olarak tanımlar (Karaağaç, 2013: 525).

¹² H. Dizdaroğlu, kaynaşık tümceyi de şu şekilde tanımlar: “Yan yargısı içtümceye dayalı birleşik tümceye kaynaşık tümce denir. (s.205)

Araştırmacılar farklı türdeki birleşik cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşan cümlelere *Karmaşık Birleşik Cümle*, *Karmaşık Cümle*, *Katmerli Birleşik Cümle*, *Karışık Birleşik Cümle*, *Karma Cümle* gibi isimler vermişlerdir. Bağımlı ve bağımsız sıralı cümlelerin bir arada kullanıldığı cümlelere de yine benzer şekilde *Karma Sıralı Cümle* gibi isimler vermişlerdir. Biz cümle incelemelerimizde bu adlandırmalarla kabul edilen cümle türünü cümlelerin tümünden hareketle adlandırdık ve *karmaşık/katmerli/karma birleşik cümle* terimlerini kullanmadık. Cümledeki büyük parçaya bakarak cümle türünü belirttik, içerisinde yer alan cümleleri de ayrıca inceledik. Örneğin,

avička inçe tep tedi.. ol altun tag-ka tegser siz kök lenhua p(?) körgay siz ol lenhua sayu birer agulug yılan bar agu tını ıraktın ançulayu közüdür.. kaltı lenhua sayu tütün tüterçe ol erser ertinü alp ada tetir..ol lenhua yolug yoguru usar siz ötrü lö kanı erdinilig balık-ka ordu-ka teg-gey siz.. ol balık tegre yeme yetti kat karam içinte alku agu-lug lö-ler yılanlar yatur anı yoguru usar siz içgerü balıkka kirgey siy lö kanı-ğa közüngay siz erdini bulgay-siz.. men amtı ölür men siz yalhus-kıya kalır siz teñrim korkmañ busanmañ esen tükel teggey siz..inçip kayu kün burhan kutın bulsar.. meni titmeñ edgü köni yolçı yerçi bolup... “Yaşlı adam şöyle dedi: O altın dağa ulaşırsanız mavi lotus çiçeği göreceksiniz. O lotus çiçeklerinin her birinde birer zehirli yılan var. Zehirli nefesi uzaktan öylece görünür şöyle ki lotusların her birinden duman tüter gibidir. İşte aşırı derecede en büyük tehlikedir. O lotus çiçeklerinden yolu açabilerseniz o zaman ejderhalar hanının mücevherli şehrine, sarayına ulaşacaksınız. O şehrin çevresinde de yedi kat hendeğin hepsinin içinde zehirli ejderhalar, yılanlar yatar. Onların (arasından) yolu açabilerseniz içeriye şehre gireceksiniz, ejderhalar hanına görüneceksiniz, mücevheri bulacaksınız. Ben şimdi ölüyorum. Siz yalnız kalıyorsunuz. Efendim, korkmayın, dertlenmeyin, sağ salim ulaşacaksınız. Buddha’nın mutluluğunu bulursanız beni bırakmayın. İyi, doğru kılavuz olup... (PK XXXVII/XXXVIII/XL, s. 45-46)

Bu cümle bir açıklayıcı birleşik cümledir, içerisinde ise,

ol altun tag-ka tegser siz kök lenhua p(?) körgay siz “O altın dağa ulaşırsanız mavi lotus çiçeği göreceksiniz.” Şartlı Birleşik Cümle

ol lenhua sayu birer agulug yılan bar. “O lotus çiçeklerinin her birinde birer zehirli yılan var.” Basit/İsim Cümlesi

agu tını ıraktın ançulayu közünür.. kaltı lenhua sayu tütün tüterçe “Zehirli nefesi uzaktan öylece görünür şöyle ki lotusların her birinden duman tüter gibidir.” Sıralı Cümle

ol erser ertinü alp ada tetir. “İşte aşırı derecede en büyük tehlikedir.” Basit/İsim Cümlesi

ol lenhua yolug yoguru usar siz ötrü lö kanı erdinilig balık-ka ordu-ka teg-gey siz. “O lotus çiçeklerinden yolu açabilerseniz o zaman ejderhalar hanının mücevherli şehrine, sarayına ulaşacaksınız.” Şartlı Birleşik Cümle

ol balık tegre yeme yetti kat karam içinte alku agulug löler yılanlar yatur. “O şehrin çevresinde de yedi kat hendeğin hepsinin içinde zehirli ejderhalar, yılanlar yatar.” Basit/Fiil Cümlesi

anı yoguru usar siz içgerü balıkka kirgey siy lö kanıya közüngesiz erdini bulgay siz. “Onların (arasından) yolu açabilerseniz içeriye şehre gireceksiniz, ejderhalar hanına görüneceksiniz, mücevheri bulacaksınız.” Şartlı Birleşik Cümle

men amtı ölüer men. “Ben şimdi ölüyorum” Basit/Fiil Cümlesi

siz yalnus-kıya kalır siz. “Siz yalnız kalıyorsunuz.” Basit/Fiil Cümlesi

tenrim korkmañ busanmañ esen tükel teggey siz. “Efendim, korkmayın, dertlenmeyin, sağ salım ulaşacaksınız.” Sıralı Cümle

inçip kayu küin burhan kutın bulsar..meni titmeñ. “Buddha’nın mutluluğunu bulursanız beni bırakmayın.” Şartlı Birleşik Cümle

Görüldüğü üzere bu tarz cümleleri biz cümlelerin tümünden hareketle adlandırdık. Yukarıda verilen örnek cümle *açıklayıcı birleşik cümle*, içerisinde ise *şartlı birleşik cümle*, *sıralı cümle*, *basit isim* ve *basit fiil cümleleri* gibi cümleler yer alabiliyor, ama bu cümleler büyük parçanın içerisindeki parçalar olduğu için cümleyi adlandırırken bu parçacıklardan hareket etmiyoruz.

11. Yapısına göre cümlelerden değil de cümlelerin bağlanma şekillerinden mi söz edilmelidir?

Karahan, *Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine* adlı makalesinde konuyla ilgili şu bilgilere yer verir: “Cümle ile cümleler topluluğu arasında yapı bakımından bir sınıflandırma söz konusu olamaz, çünkü nitelikleri farklıdır. Cümlelerin yapısı tek yargı ve onu tamamlayan unsurlarla sınırlıdır. Unsurların yeri, sayısı ve niteliği değişik olabilir. Ancak bu değişiklik cümle sınırları içinde cereyan eder. Başka başka yapılar olmadığına göre cümlelerin yapı bakımından sınıflandırılmasına ihtiyaç yoktur. *Ayşe çok çalıştı ve sınıfını geçti, Ayşe öyle çalıştı ki sınıfını geçti. Ayşe çalışmış ve sınıfını geçmişti.* Söz dizileri birer cümleler topluluğudur. Ortak özellikleri birden fazla cümlelerin birbirlerine gramatikal unsurlarla bağlanmasıdır. Cümleler topluluğunda bağlantıya gramatikal unsurlar destek veriyorsa, “cümlelerin bağlanış şekilleri” bir sınıflandırma konusu olabilir. Bu sınıflandırmada edatlarla, eklerle ve diğer unsurlarla sağlanan bağlanışlar ele alınabilir. Böyle yapılar, hem metin dil biliminin hem de söz diziminin konusudur” (Karahan, 2000: 21-22).

Üstünova, *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri* adlı eserinde, cümlelerin yapılarına göre incelenmelerine gerek olmadığına, cümlede, görev almış birimlerin yüklemle girdikleri biçim ve anlam ilişkilerinin ortaya konması gerektiğine, bu bağlamda yapı kavramının dilin bütünüyle ilgili olduğuna dikkat çekerek (Üstünova, 2014: 8). Akbaba, *Nogay ve Türkiye Türkçesindeki Cümlelerin Bağlanma Şekilleri Bakımından Karşılaştırılması* adlı makalesinde Leyla Karahan’ın fikirlerini paylaşır, cümlelerin tek yargı eksenli olduğunu, bir bitmişlik ifade ettiğini, cümle ve basit cümlelerin tanımlarının örtüştüğünü belirtir ve ekler: “Cümlede bir yargı bulunabildiğine göre bunun birleşik, sıralı, bağlı vb. çeşitlerinin olması da mümkün değildir, o halde cümlelerin basiti veya birleşimi de yoktur. Dil birliklerinde bağlantıya gramatikal unsurlar destek veriyorsa *cümlelerin bağlanış şekilleri* bir sınıflandırma konusu olabilir.” Akbaba da Karahan gibi cümleleri bağlanma şekillerine göre, *bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler, ortak cümle öğeleriyle bağlanan cümleler, ortak kip/şahıs ekleriyle bağlanan cümleler, anlam ilişkisiyle bağlanan cümleler* olmak üzere dört grupta değerlendirir (Akbaba, 2013: 113-130).

Ceritoğlu, *Kırgız Türkçesinin Sözdizimi* adlı eserinde cümleleri yapılarına göre incelemeyi, cümleler birliğinden bahsederek bu birliğin yardımcı biçimbirimlerle, öğeler veya bağlaçlar aracılığıyla oluşturulduğunu belirtir (Ceritoğlu, 2012: 138). Kara, *Hakas Halk Masallarında Söz Dizimi* adlı eserinde cümleleri hem bağlanma şekillerine göre, hem de genel cümle sınıflandırmasına göre cümle çeşitleri başlığı altında iki bölümde inceler (Kara, 2013: 222-239). Sağlam, yapısına göre cümleleri basit ve birleşik olarak iki grupta, sıralı cümleleri ise bağlanışlarına göre cümle çeşitleri başlığı altında, bağımsız sıralı tümce, bağımlı sıralı tümce, açıklamalı sıralı tümce, karma sıralı tümce olmak üzere dört grupta değerlendirir ve konuyla ilgili şu bilgilere de yer verir: “Bağımsız kuruluştaki birden çok tümcenin anlam yakınlığı ile bağlanmasından oluşan tümcelere sıralı tümce denir. Sıralı tümce, yalın yada birleşik tümcelerin arka arkaya sıralanmasından oluşur, sıralı tümce yapı ilkesine değil, diziliş ve bağlanış ilkesine dayanır. Bu nedenle sıralı tümceyi birleşik tümce sayamayız” (Sağlam, 1977: 186-188). Dizdaroglu, cümleleri, yüklem cinsine göre, yapılarına göre, bağlanışlarına göre, kuruluşlarına göre, anlamlarına göre cümle türleri olmak üzere beş grupta inceler. Bağlanışlarına göre tümce türleri başlığı altında da sıralı tümcelere yer verir (Dizdaroglu, 1976: 223-243).

Yapısına göre cümleler yerine cümlelerin bağlanış şekillerinden söz edilmesi gerektiğini düşünen araştırmacılar yukarıda zikredilmiştir. Cümleler yapılarına göre incelenirken zaten sıralı ve bağlı cümleler cümlelerin bağlanış şekillerine göre değerlendirilmektedir. Biz cümlelerin yapılarına göre incelenmesi gerektiğini ve bağlanış şekillerinin de dizim ilkesi ile ilgili olduğunu ve sıralı cümlelerin bu dizim ilkesine göre incelendiğini düşünüyoruz.

2. İNCELEME

2.1.ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE CÜMLE

2.1.1.YÜKLEMİNE GÖRE CÜMLELER

Türkçede yüklemlerine göre cümleler, yüklem bir çekimli fiil veya isimden oluşmasına göre *fiil cümleleri* ve *isim cümleleri* olarak iki grupta incelenir. Yüklemi çekimli bir fiil veya isim ve isim soylu bir sözcükten oluşan cümle aynı zamanda yapısına göre de basit cümle sayıldığından biz çalışmamızda ayrıca basit cümleleri incelemek yerine *basit isim cümleleri* ve *basit fiil cümleleri* başlıkları altında bu cümle türlerine yer vermeyi uygun bulduk. Uygur Türkçesinde fişlediğimiz eserlerde isim cümleleri de fiil cümleleri de kendisinden bir önceki dönem olan Köktürk dönemine kıyaslandığında birçok yönden farklılıklar göstermektedir. Köktürkçenin kısa, düz ve kurallı olan cümle yapısı, Uygur Türkçesi döneminde kuruluş bakımından değişmiş, kısa ve kurallı cümleler yerine bağlaçlar ve fiilimsiler yardımıyla birbirine bağlanan farklı cümle türleri ortaya çıkmıştır. Bunun en büyük sebebi Uygurlarda görülen din değişiklikleri, bununla bağlantılı olarak görülen telif ve tercüme eserlerin artmasıdır. Bu temaslar sonucu da Köktürkçenin sade, kısa ve kurallı cümle yapısı yerini Uygur dönemindeki uzun, bağlaçlar ve fiilimsilerle desteklenen cümle yapısına bırakmıştır.

2.1.1.1. Basit İsim Cümleleri

Genel olarak Türkiye Türkçesinin söz dizimi kaynaklarında isim cümleleri, yüklemi isim veya isim soylu bir sözcükten oluşan cümle türü olarak tanımlanmıştır. Türkiye Türkçesinde isim cümleleri ek-fiil yardımıyla veya ek-fiilin düşürülmesiyle kurulmuştur. Türkçenin tarihi devirlerinde ise isim cümleleri kuruluş bakımından daha zengin bir görünüm arz eder. Özellikle Eski Uygur Türkçesinde isim cümleleri Türkçenin diğer tarihi dönemlerinde görülmeyen bir çeşitliliğe sahiptir. Ve sadece bu döneme has kullanımlar da mevcuttur. Tekin, *Orhon Türkçesi Gramerinde* ad asıllı yüklemelerin yani isim cümlelerinin temelinde yalın durumda bir ad, bir sıfat, bir zamir, bir eylem adı, bir eylem sıfatı ya da benzeri bir sözcük bulunduğunu ve yüklem bağlayıcısının bir yardımcı eylem ya da sona alınmış bir zamir olduğunu belirterek şu

başlıklara yer verir: *yüklem bağlayıcısı bir eylem*¹³; *yüklem bağlayıcısı sona alınmış bir zamir*¹⁴; *bağlayıcısız yüklem*¹⁵; *yüklem adları bar ve yok*¹⁶ (Tekin, 2000: 208-209).

Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinde Uygurcada isim cümlesinin yüklemine yüklem ismi denilen bir isim unsuru ile *er-* yardımcı fiilinin meydana getirdiği bir birleşik fiil olan cümle şekli olduğunu, bildirme adı verilen bu tür cümlelerde yardımcı fiilin kullanılmadığı gibi bazı farklılıklarda gösterdiğini belirterek Uygurcadaki isim cümlelerini, *er-fiili ile*¹⁷; *er- fiilinin düşmesi ile*¹⁸; *isim unsuru+şahıs unsuru*¹⁹; *isim-fiil+ol*²⁰; *bar unsuru ile*²¹; *yok unsuru ile*²²; *isim unsuru +titir*²³; *bildirme unsurunun bulunmayışı*²⁴ gibi sekiz başlık altında inceler (Eraslan, 2012: 526-527). Eraslan *tur-* ile yapılan isim cümlelerine *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinde yer vermemiş, ancak *Bar ve Yok Kelimelerinin Cümle Kuruluşundaki Yeri* adlı çalışmasında *tur-* ile kurulan isim cümlelerini incelemiştir. *Kergek* ile yapılan isim cümlelerine ise hiç yer vermemiştir.

Şinasi Tekin, *Eski Türkçe* adlı çalışmasında isim cümleleri ile ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Yüklemi, isim veya isim cinsinden bir kelime (=yüklem ismi) ve çekilmiş bir yardımcı fiilden (=bildirici veya bildirme bağı) ibaret olan cümleye isim cümlesi diyoruz. Yüklem ismi iyelik eklerini alabileceği gibi, edat gruplarından biri de bu vazifeyi görebilir. Bildirici umumiyetle *er-* ve pek az olarak *tur-* fiilinden teşkil edilir: *men+...(yüklem ismi) +er-ür men*; *sen+...(yüklem ismi) +er-ür sen*; *biz+...(yüklem ismi) +er-ür biz*; *siz+...(yüklem ismi) +er-ür siz*; *ol+...(yüklem*

¹³ *ayığıması ben ertim*. “Sözcüsü ben idim.” (T5) ; *beglik urı oğlu kul boltı*. “Bey olmaya layık erkek evladın köle oldu.” (KT D24)

¹⁴ *biz az biz* “Biz azız.” (O an 7); *tör apa içreki ben* “(Ben) saraya mensup Tör Apa’yım.” (Begre 1); *edgü ol* (Bu fal) iyidir.

¹⁵ *Küreg sabi antag* “Kaçağın sözleri şöyle (idi).” (T 9); *yaylagım ötüken kuzi* “Yaylam Ötüken dağlarının kuzeyi(dir)” (Tar. B 5)

¹⁶ *Eçü apa atı bar* “Atalarımın, dedelerimin (iyi) adları var.” (Tar. G 4-5)

¹⁷ *Şloki bo erür*. “Şiiri budur.” (Xuanzang-Biogr.432)

¹⁸ *Siz erser boşgut üze beg*. “Siz ise öğretmede beysiniz.” (Briefe Hts. 2-3)

¹⁹ *Tözi k(e)ntü kurug ol*. “Kökü bizzat boştur.” (Bewusstseinslehre, 367, 20)

²⁰ *Burhan bahşım(i)z anta togyuk ol*. “Burkan üstadımız orada doğmuştur.” (Biogr. Hts. 174-175)

²¹ *Biş törlüg ada bar*. “Beş türlü tehlike vardır.” (Prens KP, XVI)

²² *Tınl(ı)g-lı nom-lı ikigü birle yok*. “Canlı ve tasavvur (Skr. Dharma) her ikisi yoktur. (BTT, I, D, 36)

²³ *Ol kişi edgü kılınçı öngreki kişi edgü kılınçı birle tüz titir*. “Bu kimsenin iyi ameli önceki kimsenin iyi ameli ile aynıdır.” (Kuanşi, 92-93)

²⁴ *Yagmur yagıdgu-ga körser edgü*. “Falda yağmur yağacağı görülse, iyi olur.” (TT, VII, 29,1)

ismi)+er-ür ol; olar +...(yüklem ismi) er-ür ol (olar). Bazen bilhassa üçüncü şahısta bildirici, sonundaki ol ile birlikte kaldırılır ve yalnız yüklem ismi bırakılır: *edgü* ‘iyidir’ gibi. Bazen da bildirici kalkar, yalnız yüklem ismi ve şahıs zamiri kalır: *yrig men* ‘sefilim, perişanım’, *kim sn, irak ol, ölüg ol, togmak ol* vb. Bazan bildirici *bol-* fiilidir: *iki türlüg bolurlar* ‘iki türlüdür’: bazen da *titir (ler)* <[ti-t-ir] *nomlar titirler* ‘serlerdir’. Mani metinlerinde görülen şu tipik isim cümlesi dikkate değer: Yüklem ismi vasıta halinde! *Kentü üzütiniğ ög sini küçlüg +ün bedük+ün erür* ‘ruhunun bir uzvu olan (akıl), kuvvetli ve büyüktür’ (M III 17, 5), *köñülümüz busuşsuz+un kadgusuz+un turzun* ‘gönlümüz elemsiz ve dertsiz olsun’ (M I 28, 28), *ögrünçülüg+in erür biz* ‘biz neş’eliyiz’ vb.” (Tekin, 1992: 101-102).

Baskakov, eski ve yeni devirlerdeki yüklem tiplerinin, dış şekillerine göre fiil asıllı ve isim asıllı olmak üzere iki büyük guruba ayrıldığını, fiil asıllı yüklemelerin dört tip olduğunu isim asıllı yüklemelerin ise iki tip olduğunu belirtir ve şu bilgilere yer verir: “I.a) isim (zamir, sıfat, zarf, sayı sözleri ve: -mak, -gu, -ş, -iv vb. veya: -ar/-ır, -gan vb..) + b) kopula, yardımcı fiillerin ya tam veya morfoloji bakımından muhtelif surette kısaltılmış isim-fiil şekilleri; tur-, e---i (+er-), bol-, ol- 1.-dı/-tı, -dır (<turur); 2.eken/iken (<erken/irken); 3. emiş- imiş (<ermiş); 4.ese/ise (<erse<erigser); 5.edi (<erdi); 6.emes/imes (<ermez) vb..

I. tip: birür men, A (Attribut) = birür, S (Substantivum) = men.

II. tip (<e. Sen), A = eşidgil, S = (sen)

III. tip: bardı ul (<bardıg ol), A= bardı (g), S = ul

IV. tip: barasın (<bara turur sen), A = bara (turur), S = sen

V. tip: yok ermiş (<yok ermiş ol), A = yok ermiş, S = (ol)

VI. tip: küçlüg men (küçlüg erür men), A = küçlüg (erür), S. = men.

Bütün bu, yüklem gramatikal ve harici altı tipi (dört fiil ve iki isim asıllı), bir aslî yüklem tipinin morfolojik inkişaf merhalelerini gösteriyor. Bu aslî tip, iki unsurdan teşekkül eder: Attribut (A) ve Substantivum (S). Birinci unsur A daima mevcut olmuş ve fiillerin isim-fiil şekli olarak görünmüştür. Bu, zamanla morfolojik aşınmaya uğrar: bardı (<bardıg) veya manaca ehemmiyetsiz olan unsur kaybolur: bara (<bara turur). Öte

yandan Substantivum da, daima isim ve şahıs zamirleri şeklinde görünür. Şahıs zamirleri, bazı hallerde düşebilir” (Tekin, 1961: 147-148).

Alyılmaz, Orhun Yazıtlarının söz dizimini incelediği çalışmasında yüklem fiilin yüklem ismi ve ek fiil olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu belirterek *Yüklem Fiil* (Yüklem İsmi + Ek Fiil) yapılarını şu başlıklar altında inceler: 1. Cins Adı + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*eçim kagan olurtukda özüüm tarduş bodun üze şad ertim*); 2. Özel Ad + EF Kuruluşundan Oluşan YF; 2.1. Kişi Adı + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*bilge tonyukuk (Ben)*); 2.2 Yer Adı + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*il tutsık yir ötüken yış (e)rm(i)ş.*); 3. Niteleme Sıfatı + İsim + EF Kuruluşundan Oluşan YF; 3.1. Niteleme Sıfatı + İsim + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*ilig bodun ertim.*); 3.2. Niteleme Sıfatı + Ø + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*buyrukı yeme bilge ermiş erinç alp ermiş erinç.*); 4. Belirtili İsim Tamlaması + EF kuruluşundan Oluşan YF; 4.1. (Sıfatlarıyla Birlikte) Belirten İsim + Belirten Eki (Sıfatlarıyla Birlikte) Belirtilen İsim + Belirtilen Eki + İyelik Eki + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*tokuz oguz bodun kentü bodunum erti.*); 5. Belirtili Sıfat Tamlaması + EF Kuruluşundan Oluşan YF; 5.1. Sayı Sıfatı + Ø + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*süsi üç biñ ermiş biz eki bin ertimiz.* 5.2. Belirsizlik Sıfatı + (Sıfatlarıyla Birlikte) İsim + EF Kuruluşundan Oluşan YF 5.2.1. Belirsizlik Sıfatı + (Sıfatlarıyla Birlikte) İsim + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*bizinte eki uçı sñarça artuk erti.*); 5.2.2. Belirsizlik Sıfatı + Ø + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*biz az ertimiz.*); 6. Zamir + EF Kuruluşundan Oluşan YF; 6.1. İşaret Zamiri + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*barduk yirde edgüg ol erinç.*); 7. Fiilden Yapılan Yüklem İsmi + EF Kuruluşundan Oluşan YF (*atı ıgka bayur ertimiz.*) (Alyılmaz, 1994: 215-220).

Marcel Erdal, *A Grammer of Old Turkic* adlı eserinde Eski Türkçede isim cümlelerinin kurulması için her zaman bir koşaca ihtiyaç duyulmadığını, belirli koşullarda koşaçların kullanıldığını, isim cümlelerinin *bar*, *yok*, *yeg*, *kergek* yüklemeleri ile; *er-*, *tur-* ve *bol-* fiilleri ile, *ol* şahıs unsurunun kullanılması ile (koşaç fonksiyonunda), *tetir* unsuru ile kurulduğunu belirtir. Olumsuz isim cümlelerinde *ermez* yerine *tegülün*²⁵ de kullanıldığını, isim cümlelerinin bir formu olan *yeg* sözünün iki değerli şeyi kıyaslarken kullanıldığını, *kergek* sözünün de gereksinim ifade etmenin

²⁵ Marcel Erdal, *ermez*in yerine olumsuz isim cümlelerinde kullanılan *tegül* ve *tegel* sözlerinin her ikisinin de *teg ol* yapısından geldiğini belirtir.

yaygın yollarından biri olan bir ad yüklemi olduğunu, ayrıca isim cümlelerinin başka bir formu olan *bar* ve *yok* sözlerine alternatif olarak Uygur dönemi metinlerinde *bul-tuk-* ve *bultukmaz* sözlerinin kullanıldığını ekler ve bahsettiği bu ad yüklemeleri için şu örneklerle yer verir: “*etigi ertinü körkle* (koşaçsız isim cümlesi); *bo taş ertinü ağır turur* (tur- fiili ile); *men kololadokum kamağde erklig yultuz ermiş* (er- fiili ile); *ayaların kavşurup katıglamaklıklar üç etözke tegmekig üzlünçü tüp kilmaklıklar ol*; *teñri bahşı erklig ol* (ol şahıs unsurunun kullanılması ile); *el tutdaçı beg erke süli aşlı kertgünçli üçegü teñ kergek*; *nom boşgut boşgundaçı tüzünler yme nomlug tayakıg aşaguda yegüde kertgünçlüg elig kergek* (kergek sözü ile); *nom keñrılmeki yene kişi yalñukdın tetir* (tetir sözü ile); *altun sarıgıta körö eşiç karası yeg*; *yürün kümüşde körö ayak tolosi yeg* (yeg sözü ile); *asag tusu kılmakı yme beş türlüg ogrın bolur* (bol- fiili ile); *bay yme bar*, *yok çıgay yme bar* (bar sözü ile); *mini üçün emgenteçi kim erser yok* (yok sözü ile); *bultukar mu munuñ köñlinte köküzinte korkınç ayınçlıg edgü töz yultızı azu bultukmaz mu?* (bar ve yok sözlerinin kullanımına denk olan bultukar/ bultukmaz sözü ile)” (Erdal, 2004: 412-419).

Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri Fiil* adlı eserinde birleşik fiil konusunda karşılaşılan güçlüğü birleşik fiil yapan yardımcı fiil ile bildirme vazifesi gören yardımcı fiili birbirinden ayırmak olduğuna dikkat çekerek Karahanlı Türkçesinde bildirimin üç şekilde yapıldığını, belirtir: “Bildirici için hiçbir unsur kullanmadan, *biligli idi az biligsiz öküş* «bilgili insan az, bilgisiz çoktur» (36-199); «Ol» şahıs zamiri ile, *kanı ol bu dünya neñin tırgüçi* «bu dünya malını toplayan nerededir? (472-4713)»; er-, tur-, bol- yardımcı fiilleriyle, *ukuş ornı üstün mengede turur*, *ağır neñ üçün ornı başta erür* «aklın yeri üstte, beyindedir, kıymetli bir şey olduğu için yeri baştadır. (201-1836)», *yaşık boldı törtinç yaruttı ajun* «dördüncüsü güneştir, dünyayı aydınlatır (30-134)», *yağı erür yalñukun neñi tavar* «İnsanoğlunun malı düşmandır (DLT, 385-3)» (Ercilasun, 1984: 49-50).

Biz de Eski Uygur Türkçesi metinlerinden fişlediğimiz isim cümlelerinin şu yapılarda kurulduğunu tespit ettik:

2.1.1.1.1. İsim unsuru+ er- fiili ile kurulan isim cümleleri

2.1.1.1.2. İsim unsuru +şahıs unsurunun birlikte kullanılmasıyla kurulan isim cümleleri

2.1.1.1.3. İsim unsuru + titir/tetir ile kurulan isim cümleleri

2.1.1.1.4. İsim unsuru + bol-ur ile kurulan isim cümleleri

2.1.1.1.4.1. bol- fiilinin cevherî fiil olarak kullanıldığı cümleler

2.1.1.1.4.2. bol- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı cümleler

2.1.1.1.4.3. bol- fiilinin bir isim unsuru ile birlikte yardımcı fiil olarak kullanıldığı cümleler

2.1.1.1.5. İsim unsuru +tur-ur ile kurulan isim cümleleri

2.1.1.1.5.1. tur- fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı cümleler

2.1.1.1.5.2. tur- fiilinin fiil+zarf-fiil eki+fiil kuruluşunda yardımcı fiil olarak kullanıldığı cümleler

2.1.1.1.6. Bar ve yok adları ile kurulan (bildirme unsurunun kullanılmadığı) isim cümleleri

2.1.1.1.6.1. bar sözü ile (bildirici olmadan) kurulan isim cümleleri

2.1.1.1.6.2. bar+er- yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.6.3. bar+titir/tetir yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.6.4. bar ol yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.6.5. bar+bol-ur yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.6.6. yok sözü ile (bildirici olmadan) kurulan isim cümleleri

2.1.1.1.6.7. yok+er- yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.6.8. yok+titir/tetir yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.6.9. yok+tur-ur yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.7. Bildirme unsurunun kullanılmadığı isim cümleleri

2.1.1.1.7.1. için edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı isim cümleleri

2.1.1.1.7.2. teg edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı isim cümleleri

2.1.1.1.7.3. teg edatının teg+erür/teg+turur/teg+bolur yapısında kullanıldığı isim cümleleri

2.1.1.1.8. +mİş/gAlI kergek/ kergek yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.9. İsim + şahıs unsuru +er- +şahıs unsuru yapısındaki isim cümleleri

2.1.1.1.10. Bultukar (boltukar) ve bultukmaz (boltukmaz) sözcüğü ile kurulan isim cümleleri

2.1.1.1. İsim Unsuru+ er- Fiili İle Kurulan İsim Cümleleri

Eski Türkçe devresinden beri *er-* fiili Türkçenin ana yardımcı fiili olarak iki fonksiyonda karşımıza çıkmaktadır. Türkçe kaynaklarda *cevherî fiil*, *ana yardımcı fiil*, *isim fiil*, *cevher fiili*, *ek-fiil*, *ek eylem*, *yüklem fiil*, *salt fiil*, *i-mek fiili* gibi adlarla anılan, isim ve isim soylu sözcükleri yüklem yapan ve fiillerin birleşik zamanlı çekimlerini yapan bu fiil Eski Uygur Türkçesi metinlerinde isim bildirmesinde en yaygın kullanılan şekillerden birisidir. Bu devrede *er-* cevheri fiilinin yanı sıra *tur-*, *bol-* fiilleri de *er-* fiili ile aynı fonksiyonda cümlede bildirme işlevinde kullanılmıştır. *er-* fiilinin kullanımından farklı olarak²⁶ *tur-* ve *bol-* fiillerinin kullanıldığı cümlelerde dikkat edilmesi gereken nokta *tur-* ve *bol-* fiillerinin asıl fiil mi yoksa bildirme işleviyle mi kullanılmış olduğudur. Bu konu *bol-* ve *tur-* ile kurulan isim cümleleri bölümünde örneklerle ele alınacaktır.

Kemal Eraslan, bildiriminin çekimli *er-* veya ana yardımcı fiil ile kurulduğu cümlelerin isim cümleleri olup bunların da Eski Türkçede geniş zaman kipi, görülen geçmiş zaman kipi, öğrenilen geçmiş zaman kipi ve gelecek zaman kipi olmak üzere dört kipinin mevcut olduğunu, başlangıçta esas fiil olan *er-* “mevcut olmak, var olmak”, yardımcı fiil fonksiyonunu Eski Türkçe içinde kazandığını belirtir (Eraslan, 2012: 429-

²⁶ *er-* fiilinin de sınırlı sayıda örnekte asıl fiil olarak kullanıldığı görülmüştür, bkz. s.84.

430). Tahsin Banguoğlu *er-* cevherî fiili ile ilgili olarak, dilimizde kökü erimiş, yalnız çekim ekleri halinde kalmış bir fiil vardır ki anlamca bir durum fiilidir, bir halde bulunuşu anlatır, buna cevher fiili (verbe substantif) adını veririz. Bununla beraber fiilin kökü halâ konuşma ve yazıda yer yer *i-di*, *i-miş*, *i-se* gibi fiil gövdelerinde ortaya çıktığından onu *i-mek fiili* diye de anarız, bu cevher fiili, başka dillerde de olduğu gibi, yalın anlamlı bir durum fiili olduğu için salt fiil (verbe absolu) adını da alır, ifadelerine yer verir (Banguoğlu, 2007: 474).

Clauson'un *er-* fiili ile ilgili açıklamaları şöyledir: “Mutlaka bir yüklemle beraber kullanılır; tek başına ‘var olmak’ anlamında kullanılamaz (bunun için bk. Ba:r), fakat partisipten vs. diğer fiillerden sonra sık sık bir yardımcı fiil olarak kullanılıyor. En eski dönemde tamamen çekilebiliyor, fakat *-r-* oldukça erken kaybolmaya başlamış ve bundan sonra ilk sesi ünlü olan eklerin eklenmesiyle oluşturulan zamanlar kullanım dışı olmaya başlamış ve bazı şivelerde *bol-/ol-* ve diğerlerinde *tur-*’ın uygun zamanlarıyla yer değiştirmiş. Yine de, genellikle *-r-*’siz olmak üzere, bütün modern şivelerde yaşıyor” (Clauson’dan Akt., Erol, 2008: 270). Ercilasun, *Kutadgu Bilig Fiil* adlı eserde bildirme için en yaygın kullanılışın *turur* ve *ol* ile yapıldığını, *erür* ve *boldı* şekillerinin daha az kullanıldığını, *bolur* şeklinin de nadir olarak bildirme için kullanıldığını belirtir (Ercilasun, 1984: 50).

Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğünde*, ana yardımcı eylem olarak, Eski Türkçede *bolmak*, *ermek*, *turmak* eylemlerinin kullanıldığını, daha sonra da *ermek* ve *turmak* eylemlerinin kullanım alanlarını genişleterek, Türkçenin ana yardımcı eylemlerini oluşturduklarını, geçişsiz bir eylem olarak Türkçenin her yer ve zaman diliminde kullanılan *ermek* ve *turmak* eylem adlarının *ermek* ‘ermek, olgun, olgunlaşmak> olmak, var olmak’ ve *turmak* ‘kalkmak, canlanmak, yaşamak, bulunmak>olmak, var olmak’ biçiminde anlam alanlarını genişletip dilbilgiselleşerek, bağlı biçim birimlerinden biri olan ana yardımcı eylem haline geldiklerini ve Türkçenin bildirme yapısını oluşturduklarını belirtir (Karaağaç, 2013: 43). Şirin de, *Kül Tigin Yazıtı Notlar* adlı eserinde *er-* fiilinin Eski Türkçede yardımcı fiil kullanımının yanı sıra asıl fiil kullanımının da görüldüğünü, asıl fiil olarak temel anlamının “olmak, var olmak; ulaşmak, varmak, vasıl olmak” olduğunu, ayrıca erişmek, yetişmek” > (canlılar

için) büyüyüp gelişmek” > “(dinsel inanışta) kendini Tanrıya adayarak insanüstü aşamaya ulaşmak” anlam aşamalarından geçtiğini, günümüzde kullanılan *ergin* “olgun” ve yüksek olasılıkla *erik* meyve adının *er-* fiilinin (canlılar için) büyüyüp gelişmek anlamından türediğini, yazıtlar döneminde hem ad soylu sözleri fiil durumuna getirme görevi hem de basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı fiil çekimi oluşturma göreviyle çok yoğun olarak kullanıldığını belirterek şu örnekler üzerinden isim bildirmelerinde yüklemi sağlayan *er-* fiilinden tasarrufa gidilmesine daha Eski Türkçede başladığını tespit eder: *tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş* (*tabgaç bodun sabı süçig ermiş agısı yımşak ermiş*); *agılım on yilkım sansız erti* (*agılım on erti yilkım sansız erti*); *üze teŋrike asra yerke yūküntüküm bar erti yaŋıltukum yok* (Şirin, 2015: 86).

Turan ise *er-* fiilinin Batı Türkçesindeki şekli olan *i-* fiili için şu bilgilere yer verir: “*i-* fiilinin biri isim bildirme ekleri olarak karşımıza çıkan şekilleriyle isimleri fiil çekimine sokmak, diğeri de isim ve fiil şekillerinin sonuna gelip onlarla birleşik fiil yapmak gibi görünüşte iki; ancak, bildirme eklerinin, hakikatte, ismin *i-(er-)* fiiliyle yapılan çekimlerinden (meselâ, *men er-ür men > + (y)Im*, 1. teklik şahıs şekli) ibaret olduğu göz önüne alınırsa sadece bir vazifesi bulunduğu ve yalnız bu vazifeye hasredildiği anlaşılır. Buna karşılık, *i-* fiili, öbür fiillerin sahip olduğu müstakil manaların ve kullanışların hemen hiçbirisiyle görülmez. Acaba *i-*, baştan beri bu vazifeye hasredilmiş bir fiil miydi? Bunun cevabına *i-* fiilinin, bir taraftan “ne idiği belirsiz kişi = ne olduğu belirsiz kişi” türünden ifadelerdeki *i-= ol-* denkleğinde normal bir fiil hüviyetiyle görülen kullanılışının (istisnâ de olsa) ve hassaten Eski Anadolu Türkçesinde, *az ıduğın* HŞ 977, *hak ıduğın* HŞ 973, *hakikat ıduğına* ŞD.102-9, *fettân ıduğın* SF. 3-2 (*ıduğın=olduğun*) örneklerinin geçmesinden, diğer taraftan da *ol-* fiilinin cevherî fiil olarak kullanıldığı örneklerden hareket ederek yol bulabiliriz” (Turan, 1999: 269).

Adnan R. Karabeyoğlu da *Orhon Yazıtlarında Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine* adlı çalışmasında *er-* fiilinin hem esas fiil olarak hem yardımcı fiil olarak kullanımına dikkat çekerek kılınışı itibariyle bir durum fiili olan *er-* fiilinin yazıtlarda mevcudiyeti anlatma, bir yerde bulunmayı bildirme, kimlik (hüviyet) kazandırma ve tanımlama (varlığı göstermek, işaret etmek; hüviyetini; ne, kim olduğunu bildirmek) şeklinde dört ayrı

fonksiyonda görüldüğünü ve statik kılınıştaki olan *er-* yardımcı fiilinin varlığı göstermek işaret etmek, hüviyetini tanımlamak; ne, kim olduğunu, bir halde bulunmayı bildirmek görevleriyle bir varlığı o varlığın açıklayıcısı durumundaki adlara bağlama işlevleriyle diğer yardımcı fillerden ayrıldığını belirtir (Karabeyoğlu, 2007: 92-93).

Vahit Türk de *er-* fiilinin sözlük unsuru olarak kullanımının, genellikle göz ardı edildiğini, bu görüşün Türkiye Türkçesindeki *i-* biçimi için doğru kabul edilse bile, *ermek* “olmak” anlamı ve *er-* kökünden türemiş olan “ergen, ergin” vb. yapıların fiilin hâlen sözlük unsuru olarak kullanılışının göstergesi olduğunu belirtir (Türk, 2004: 2996).

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden fişlediğimiz isim cümleleri arasında en yaygın olarak kullanılan yapılardan birisi olan *er-* fiili bu dönem eserlerinde isim cümlesinin yüklemi olarak *er-* fiilinin geniş zaman çekimi *erür*, görülen geçmiş zaman çekimi *erdi* ve öğrenilen geçmiş zaman çekimi olan *ermiş* şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman çekimi ile kullanılışına nadir rastlanırken görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimlerine ise metinlerde sık rastlanmıştır:

antag alp ermiş. “Öyle cesurmuş.” (IB 40/II, s.23)

(bu) bişinç boşgutsuz arhant dı(ntar) erür. “Bu beşinci öğrenmeyen aziz dindardır.” (M 2. 12 = 4a 414/ 18-24, s.42)

(bu) tıltagın uluş balık budunu bukunu adasız tudasız ulug ögrü(nç)ün meñin erürler. “Bu sebeple memleket, şehir halkı tehlikesiz, sevinçlidirler.” (M, XI. Bölüm, 38. son = 53 128 287/46-49, s.90)

eki yegirminç bir yılka elig kün arıg dendarça vuş(a)nti olorsug törö bar erti. “On ikinci olarak bir yılda elli gün temiz rahipler gibi oruç tutma yasası var idi.” (HU II.A/282-285, s.88)

alku kızlar arasinta tag basgukı teg erür siz. “Bütün kızlar arasında dağ zirvesi gibisinizdir.” (AY-III/VII. Tegzinç, 822-824, s.167)

alku tınl(ı)glar arasinta kopda kötrülmüş erür siz. “Bütün canlılar arasında hepsinden (daha çok) yüceltilmişsiniz.” (AY-III/VII Tegzinç, 770-772, s.163)

alku edgü nomlar kösüş tözlüg köñülkermekdin togdaçı bürtmekdin yakıladaçı teginmekdin tartıladaçı dyandın üsteldeçı bilge biligligtin adrutaçı kutrulmakdın bküdeçı örüş tüblüg erür. “Bütün iyi öğretiler istek esaslı düşünmekten doğan, hissetmekten yaklaşan, kabullenmekten dışarı çıkarılan, istiğraktan çoğaltılan, bilge bilgisinden ayıran, kurtulmaktan sağlamlaştıran yükseliş temellidir.” (TT5/B, 65-68, s.344)

arığ baçak baçap tenrike ançolasık kergek erti. “Temiz oruç tutarak Tanrıya sunmak gerekli idi.” (HU II.A/285-287, s.88)

artok erüş erür. “Çok kalabalıktır” (HU I.A.1.a./61, s.28)

bir y(e)girminç yme yeti türlüg puşi arığ nomka ançolasık törö bar erti. “On birinci olarak da yedi türlü sadakayı temiz öğretiye sunma öğretisi var idi.” (HU II.A/259-261, s.87)

biregüsi bedük berke tutmuş, ikintisi (uruk tutmuş, üçünç...)i tolkuk (tutmuş törtünçi) bir kök ton(lug) atlıg beg ermiş). “Birisini büyük kamçı tutmuş, ikincisi kendiri tutmuş, üçüncüsü torba tutmuş, dördüncüsü bir gök elbiseli atlı bey imiş.” (AY-II/5, 22-23, AY-II/6, 1-3, s.30-32)

bo dar(a)nı temek sav yana neñ bulun yınak orun [o]rnag ermez. “Bu (Skr. dharani) sihir sözleri yine hiçbir tarafta, yerde değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 22-24, s.106)

bu (ok) yirde şiriş atlıg sögüt erdi. “Bu yerde Şirisa adlı bir ağaç vardı.” (M, XIV. Bölüm, 39. 10 = 139 152/ 33-34, s.91)

bu erür tokuzunç boşgutsuz arhant dıntar. “Budur dokuzuncu öğrenmeyen aziz dındar.” (M 2. 12 = 4a 414/48-49, s.43)

bu erür altınç boşguts(uz) arhant dıntar. “Budur altıncı öğrenmeyen aziz dındar.” (M 2. 12 = 4a 414/28-29, s.42)

bu erür sekizinç boşgutsuz arhant dıntar. “Budur sekizinci öğrenmeyen aziz dındar.” (M 36. 12 = 4a 414/42-43, s.42)

bu iki (türlüg) edgülerke tükellig bolmak-nıñ ograyu tıltığı yana bu nom erdini içinteki özlüglerig ölürmemek burhanlarınñ üç etüz tözin könisinçe titrü bilmek ukmak erür. “Bu iki türlü sevaba tam sahip olmanın sebebi de bu yasa cevherinin içindeki canlıları öldürmemek, burhanların üç vücut esasını dürüstçe bilmek, anlamaktır.” (AY-II/23, 7-12, s.66)

bu ok (yirde) udumbr atlıg sögü(t) (erdi). “Bu yerde Udumbara adlı bir ağaç var idi.” (M, XIV. Bölüm, 39. 10 = 139 152/ 37-39, s.91)

bu on türlü edgüleriniñ üç türlü titrü çıñaru sakınmak kolulamaknıñ tözi yana kirtgünç katıqlanmak ög dyan bilge bilig bu bişegü erür. “Bu on türlü iyilerin, üç türlü gerçek, tam düşünmek ve dilemenin esası da yine inanç, çaba, akıl, istigrak, bilgi (olmak üzere), bu beşidir.” (TT5/B, 14-17, s.342)

bu yitiñ boşgutsuz arhant dıntar erür. “Bu yedinci öğrenmeyen aziz dindardır.” (M 2. 12 = 4a 414/29-34, s.42)

çandaliniñ ikinti dyanı bo erür. “Candāli’nin ikinci meditasyonu budur.” (T/1133, s.172)

edgülüg dıntarlar ara teñri teñrиси burkanta yigrek yok erür. “Üstün dindarlar arasında Tanrılar Tanrısı Burkandan daha iyisi yoktur.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/34-37, s.116)

eki yegirminç bir yılka elig kün arıg dendarça vuş(a)nti olorsug törö bar erti. “On ikinci olarak bir yılda elli gün temiz rahipler gibi oruç tutma yasası var idi.” (HU II.A/282-285, s.88)

inçip sekiz on yaşayur karı erti. “Şöyle ki seksen yaşında bir ihtiyardı” (PK XXIV, c.2, s.38)

kayu ödün tükel bilge (t(e)ñri) t(e)ñrиси burhan bu yirtinçü yir suvta toga b(e)lgüre y(a)rılıkap bişilig yıl tüzi tınl(ı)glarka asıg tusu kılıp, biş asanki nayut sanınca tınl(ı)glar oğlanın ozgurıp kutkarıp nirvanka kirü y(a)rılıkamışta kin nomlug y(a)rılıgı öñdün tavgaç ilinte kiñürü yadıltukta t(e)ñri tavgaç han ödinte Kitsu Samatsu atl(ı)g bodis(s)t(a)v açarı küntin yınak suv yolınta kitip enetkek

yiriŋe barıp, tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan-nıŋ ıduk kutlug sekiz çaytı kılmuş yir orunların tükel körüp, otuz artukulug il uluşlarıg kezip, y(i)g(i)rmi yılı tüni yorıp, bu nom erdini başlap elig tümen şloklüg kamağ sanı dört yüz (. . .ene)tkekçe nom bitiglerig (kalısız ötkür)üp tavgaç tilinçe (evirtip yme) bu nom erdinig tavgaç (tilinçe) tüketip, takı edgüti (kiñürü) yadılmazkan, ötrü ol ogurta inçiv atl(ı)g balıkta, çang bağlıg Küü tav atl(ı)g bir beg balık begi erti. “Herhangi bir zamanda eksiksiz bilge Tanrıların Tanrısı Burhan bu dünyada doğarak, belirerek, buyurarak kırk beş yıl bütün canlılara faydalı olup, sayısız derecede çok insanoğullarını kurtarıp, nirvanaya geri gitmeyi buyurduktan sonra mukaddes kitabı doğudan Çin memleketinde geniş bir şekilde yayıldığı ilahi Çin hanı zamanında Kitsu Samatso adlı bodhisattva hoca güneyden su yolundan gidip Hind yerine varıp, eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Burhan’ın mukaddes, kutlu sekiz manastır yaptığı yerlerin hepsini görüp, otuzdan fazla büyük memleketi gezip, yirmi yıl yürüyüp, bu yasa cevherine başlayıp, elli tümen mısralı bütün sayısı dört yüz Hindçe yasa kitaplarını eksiksiz anlayıp, Çin diline çevirip, bu yasa cevherini Çin diline göre tamamlayıp ve iyice ayrıntılı tanıtılmazken, sonra o zamanda İnçiv adlı şehirde Çang ...bağlıg.....Küü Tav adlı bir bey şehir beyi idi.” (AY-II/3, 4-23, AY-II/4, 1-8, 26-28.)

kértü edgülüg edremin ertinü kutlug erür siz. “Gerçek iyilik erdeminizle çok kutlusunuz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 878-880, s.172)

kiçig iş ködügler yme бүдүн ermez. “Küçük işler güçler de bütün değildir.” (TT II Y 36. 3.9-10/73-74, s.247)

kop edgüleriñ turuğı ornı bolmış kop kamağ nomlar öze ikintisiz erklig türklüg kamağ (t)ınlıglar öze tüz ulug yarlıkançuçı (bi)liglig erür. “Bütün iyiliklerin sığınağı, yeri olan bütün öğretiler üzerinde, emsalsiz güçlü, kuvvetli bütün canlılar üzerinde saf, yüce merhametli, hikmetlidir.” (M, XVI. Bölüm, 2=108, 48. 3?=69/18-22, s.102)

koptın sıñar yagısız yavlaksız erti. “Her taraf düşmansız idi.” (AB 607/18-19, s.74)

körklüg körksüz körkünüz alku tükel bar erür. “Güzel, çirkin görünüşünüz, hepsi eksiksiz vardır.” (AY-III/VII. Tegzinç, 738-739, s.160)

Meñilig beg ermiş. “Mutlu bey imiş.” (IB 5/X, s.19)

neñ (bu kişi) belgülüg otgurak tüşiñe tegmişlerin ıdı körtüküm yok erti. “Asla bu kişilerin belli, kesin cezaya uğradıklarını hiç gördüğüm yoktu.” (AY-II/9, 4-6, s.38)

neñ buluñ yınak orun ornag ermedin ermez. “Hiçbir yönde, yerde bağımsız da değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 24-25, s.106)

neñ buluñ yınak orun ornag ermedin yme erm(e)z. “Hiçbir yer ve mekândan bağımsız da değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 36-38, s.108)

neñ ertmiş üd ermez. “Asla geçmiş zaman değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 39-41, s.108)

neñ kelmedük üd ermez. “Asla gelecek zaman değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 41, s.108)

neñ közünür üd ermez. “Asla şimdiki zaman değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 42, s.108)

neñ nom ermedin yme ermez. “Asla öğretisiz de değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 38-39, s.108)

neñ nom ermez. “Asla öğreti değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 38, s.108)

neñ sav ermetin yme ermez. “Asla sözsüz de değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 43, s.108)

neñ sav ermez. “Asla (bir) söz değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 42-43, s.103)

neñ tıltag ermetin yme ermez. “Asla sebepsiz de değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 44-45, s.108)

neñ tıltag ermez. “Asla sebep değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 43, s.108)

neñ yorık ermetin yme ermez. “Asla yöntemsiz de değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 46-47, s.109)

neñ yorık ermez. “Asla yöntem değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 45-46, s.108-109)

ol amançnıñ yana kop türlüg körkke meñizke tükellig kamağ kişilerke sevitmiş titik odgurak yaruk yaşuk kamağ şastır bitiglerig bütürü bilmiş san sakış edremeñe barçaka ötmış udakanışandı atlıg oğlı erti. “O hekimin yine her türlü güzelliğe sahip, kendisini herkese sevdirmiş, zihni açık, parlak, ışıltılı bütün tefsir kitaplarını bitirerek (onları) anlamış, sayı ve hesap ilmine, her şeye vakıf olmuş Udakanışandı adlı oğlu vardı.” (OB/1, 17-22, OB/2, 1-2, s.9-10)

ol antag osuglug çoglug yalınlig küçlüg küsünlig elig hannıñ uluğı hatunınta tugmış körgeli seviglig körklüg meñizlig üç oğlanı erti. “O böylesine parlak, ateşli, güçlü, kuvvetli hükümdarın büyük hatunundan doğmuş görünüşü sevimli, güzel, yakışıklı üç oğlan(ı) (var) idi.” (AB 607/20-22-608/1-6, s.74-75)

ol ödün baranas uluşta bir edgü alp yerçi suvçı bar erti. “O sıralarda Benares ülkesinde iyi, cesur kılavuz gemici vardı.” (PK XXIII c.3, s.38)

ol ögrünç[ümüz] tüketi sözlegü teg ermez. “O mutluluğumuz tamamıyla anlatılacak gibi değil.” (HU I.A.1.a/54-55, s.28)

ol tamırlar yumkı bir yalınuz kişite tükel bar erür. “O damarların hepsi bir tek kişide eksiksiz vardır.” (T/435/436, s.110)

onunç künke tört alkış ezrua t(e)ñrike küçlüg t(e)ñrike burhanlarka, bir biligin arıg köñülün alkansıg törö bar erti. “Onuncu olarak günde dört kez Ezrua Tanrıya, Güçlü Tanrıya, Buddhalara, aynı bilinçle, temiz gönülle övme öğretisi var idi.” (HU II.A/244-248, s.87)

ornanıp turur tēp yarlıkamış erür. “Yerleşip durur diye buyurmuştur.” (T/395, s.100)

ögi erür siz “Annesisiniz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 729, s. 159)

ölgülük belgüler bolar erür “Ölümün belirtileri bunlardır.” (T/232, s.76)

öñre ödün şakimum burkan nomınta açiti atlıg toyın erdiñiz. “Vaktiyle Şākyamuni Burkanın dininde Ajita adlı rahip idiniz.” (M, XV. Bölüm, 45. ?=257 321/3-4, s.98-99)

*öñlüglerniñ arasınta üküşte yeg erür siz.*²⁷ “Renklilerin arasında en iyisisiniz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 887-888, s.173)

öñre ertmiş üdde bo çambudivip uluşta m(a)harade atl(ı)g elig han bar erti. “Geçmiş zamanlarda bu dünyada Mahāratha adlı bir hükümdar var idi.” (AB 607/8-10, s.73)

ötrü ol yer suv ırşı teñri bar erti. “O zaman o ülkede bilge bir Tanrı vardı.” (PK LIX, c.1, s.56)

şariputriya s(e)n ötünmiş teg dar(a)nı tēmek sav neñ bulun yınak orun ornag ermez. “Ey Şariputri senin söylediğin gibi bu dharani denen sözler hiçbir yer ve tarafta değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 34-36, s.107)

t(e)ñriler iligiye inçip m(e)n ol üdde ol ugurta radnaprabi atl(ı)g kız ertim. “Ey Tanrılar hükümdarı, ancak ben o zamanda, o vakitte Ratnaprabhâ adlı kız idim.” (AY-V 186, III.30b./10-12, s.69)

takı yime bu ok kutlug yir orunta patal atlıg söğüt (er)di. “Ayrıca bu kutlu yerde Pātali adlı bir ağaç vardı.” (M, XIV. Bölüm, 39. 10 = 139 152/ 25-27, s.91)

²⁷ Marcel Erdal *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde iki değerli şeyi kıyaslarken kullanılan *yeg* yüklemine de isim cümlelerinin bir formu olduğunu kaydetmiştir, *altun sarığıta körö eşiç karası yeg; yürün kümüşde körö ayak tolosı yeg* (Ham Tou Hou 16,13-4).

takı yime şakimum burkannıñ inisi nanti atlıg tigin erdi. “Ayrıca Şākyamuni Burkan’ın küçük kardeşi Nanda adlı prens idi.” (M, XIX. Bölüm, 57. ? =307 512/10-11, s.114)

takı yime şrigupti atlıg bay er erdi. “Ve yine Srigupta adlı bir zengin kişi idi.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/13, s.115)

tamgaktaki üç tüş etöz erür. “Boğazdaki üç meyve vücuttur.” (T/498, s.116)

tegin kopuzka ertinü uz erti. “Prens kopuzda son derece mahirdi.” (PKLXX, c.4, s.61)

tldag üze bilgülük kavırasınça biş ygrmi andirabavlar erürler. “Bu sebeple bilinmesi gerekli, bir araya toplanan on beş Antarābhavalardır.” (T/2-3, s.54)

tınlıgların kirtgünçlüg iligi erdi “Canlıların inançlı hükümdarı idi” (TT5/B, 87-88, s.346.

tokuzunç on ç(a)hşap(a)t tutdukumiuzta b(e)rü üç agzın üç köñlün üç elgin bir k(a)m(a)g özüñ tüketi tutmak k(e)rgek erti. “Dokuzuncu olarak on emri yerine getirdiğimizden beri, üç ağız, üç düşünce, üç el, bir canla tamamen, eksiksiz yerine getirmek gerekli idi.” (HU II.A/229-233, s.86)

töpüdeki tört ulug meñilig et’öz erür. “Tepedeki dört büyük, ebedî vücuttur.” (T/498-499, s.116)

töpüdeki ulug meñilig tilgente otuz iki tamırlar bar erür. “Tepedeki büyük ebedî tekerlekte otuz iki damar vardır.” (T/398-400, s.102)

tört y(e)girminç bir yılka yeti y(i)mki olorsug törö bar erti. “On dördüncü olarak bir yılda yedi tören düzenleme öğretisi var idi.” (HU II.A/310-311, s.89)

tözi yürekniñ üç törlüg ornanıp turguluk yañları bar erür. “Yüreğin esasında üç türlü yerleşip duracak nizamları vardır.” (T/803-804, s.142)

ulug iş ködüg yme ögrünçlüg ermez. “Büyük iş güç de sevinçli değildir.” (TT II Y 36. 3.9-10/72-73, s.247)

ulug kölüngüdeki kizleklig yolka kirgüke biş türlü nomlar kergek erür. “Büyük taşıttaki gizemli yola girmek için beş türlü öğretiler gerektir.” (T/623-625, s.128)

üç y(e)girminç ay t(e)ηri künin sayu t(e)ηrike nomka arıg dendarlar, suyumuznu yazokumuznu boşuyu kolmak k(e)rgek erti. “On üçüncü olarak Ay Tanrı gününde Tanrıya, öğretiye, temiz rahipler ile günahlarımızı, suçlarımızı bağışlamak gerekli idi.” (HU II.A/299-303, s.88-89)

üçünç yme beş t(e)ηrike horm(u)zta t(e)ηri oğlanıa bir tintura t(e)ηri, ikinti yel t(e)ηri, üçünç y(a)ruk t(e)ηri, törtünç suv t(e)ηri beşinç ot t(e)ηri, sön yeklügün süñüşüp bal(ı)dukin k(a)raka kat(ı)ltukın üçün, t(e)ηri yerınerü baru umatın bo yerde erür “Üçüncü olarak beş Tanrıya, Indra Tanrının oğullarına, birincisi Hava Tanrı, ikincisi Rüzgar Tanrı, üçüncüsü Işık Tanrı, dördüncüsü Su Tanrı, beşincisi Ateş Tanrı, eskiden beri şeytanlarla savaşıp yaralanıp karanlığa karıştığı için, Tanrı yerine doğru varamadan bu yerdedir.” (HU II.A/70-80, s.81-82)

y(i)ne ök angulmali atlıg yol tuzumçı ogrı erdi. “Yine Angulimālya adlı yol kesen bir hırsız vardı.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/22-24, s.115)

yana munta basa bu nom erdininiñ ograyu tüz taplagın sözledükte burhannıñ nom nomlamaklıg iligi erdi. “Yine bundan sonra bu öğreti cevherini özellikle doğru bir şekilde rıza göstermeyi söylediğinde buddhanın öğreti açıklamaklı hükümdarı idi.” (TT5/B, 85-88, s.346)

yertinçünün iyesi teg erkliglerniñ arasınta linhua çeçek teg erür siz “Yeryüzünün sahibi gibi güçlülerin arasında nilüfer çiçeği gibisiniz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 793-795, s.165)

yine ök tükel bilge şakimun burkannıñ kokaliya atlıg inisi toyın erdi. “Yine mükemmel bilge Şākyamuni Burkanın Kokālika adlı bir kardeşi de rahip idi.” (M, XIX. Bölüm, 57. ? = 307 512/32-34, s.114)

yime beş t(e)ñri y(a)rukın kuvrat(ı)glı friştiler hroşt(a)g p(a)dvaht(a)g t(e)ñri, t(e)ñrigerü bardaçı boşuntaçı beş t(e)ñri y(a)rukın biz(i)ñerü k(e)lürdi erşer²⁸, biz adrok adrok etip y(a)ratıp nomka kigürsüg törö bar erti. “Ayrıca beş Tanrı ışığı ile toplanmış melekler, Hroştog, Padvaktag Tanrılar, göğe doğru gidecek, bağışlanacak beş Tanrının ışığıyla bize doğru getirildiyse, farklı farklı hazırlayıp, yapıp öğretiyeye girdirme yasası var idi.” (HU II.A/261-268, s.87)

yürekdeki ikisi nomlug etöz erür. “Yürekteki ikisi kanuna uygun vücuttur.” (T/497/498,s. 116)

er- fiili incelediğimiz metinlerde çoğunlukla cevherî fiil fonksiyonu ile isim cümlesi kuruluşunda karşımıza çıktı, *er-* fiilinin asıl fiil olarak kullanıldığı şu örnekler dikkat çekicidir:

ol üdün sarasvadi atl(ı)g t(e)ñri kızı ol kuvrag arasinta erür erti. “O zaman Sarasvati adlı (bir) Tanrıça o cemaat arasında bulunuyordu.” (AY-III/VII Tegzinç, 343-344, s.130)

yana ol agızıg yime terk tawrak bütürgülük ermez erti. “Sonra o set ağzını da hızlı acele olarak bitirmek olmazdı.” (OB/18, 11-12, s.27)

muntag osug-lug nom-lug et’öz-üm-in y(e)me ugrayu öñreki kum sanınça burkan-larığ nom nomlagalı nom-lug tilgen evirtgeli ötüğçi bolmış buyan edgü kılınç küçinte tanuklamış bolmış erür m(e)n “Böylece benzer şekilde öğretili vücudumlada özellikle önceki kum sayısınca Buddhaları öğreti açıklamak, öğreti tekerleşini çevirmek için ricacı olmuş iyi, güzel davranış sayesinde kanıtlamış olurum.” (AY-V/166, III.20b./ 17-22, s.53)

²⁸ Bu cümlede -sAr eki şart değil, -IncA eki fonksiyonunda zarf-fiil fonksiyonuyla kullanılmıştır. Bu sebeple cümleyi Şartlı Birleşik Cümleler içerisinde değerlendirmedik.”

2.1.1.1.2. İsim Unsuru +Şahıs Unsurunun Birlikte Kullanılmasıyla Kurulan İsim Cümleleri

İsim unsuru ve şahıs unsurunun birlikte kullanılmasıyla kurulan isim cümleleri Eski Uygur Türkçesinde sık kullanılan isim cümlesi kalıplarındandır. Bu yapıdaki isim cümlelerinin en sık kullanıldığı eser *Irk Bitig*²⁹ adlı eserdir, diğer eserlerde de rastlanmakla birlikte diğer isim cümleleri kalıplarına kıyaslandığında yoğun kullanılmadığı dikkat çeker.

Kemal Eraslan isim cümlelerinde bildirimin geniş zamanında yardımcı fiilin (er- veya tur-) kullanılmayışına daha Eski Türkçe içinde rastlandığına dikkat çekerek isim + şahıs unsuru ile kurulan cümlelere örnekler verir (Eraslan, 1988: 459). Talat Tekin bu yapıdaki cümleleri *yüklem bağlayıcısı sona alınmış bir zamir* başlığıyla inceler ve şu örnekleri verir: *biz az biz* “Biz azız” (O ön 7); *yaş ben* “Ben gencim” (Uyuk-Oorzak I 3) *tör apa içreki ben* “(Ben) saraya mensup Tör Apa’yım” (Begre I) *bilge tuñukuk añıg ol, üz ol* “Bilge Tonyukuk fenadır, kötü niyetlidir” (T 34) (Tekin, 2000: 208). Türk, konuyla ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Orhun metinlerinde ana yardımcı fiil olarak yaygın kullanılışını gördüğümüz er- fiilinin, geniş zaman yapısında eritildiğine şahit oluruz. Bilge Tonyukuk kitabesinin giriş cümlesi olan “Bilge Tonyukuk ben” ibaresinin “Bilge Tonyukuk erür ben” olması gerekirken, “erür” eritilmiştir. Bu erime yapının çok eski zamanlara uzandığını göstermek bakımından ilgi çekicidir” (Türk, 2004: 2998).

Şinasi Tekin de, *Eski Türkçe* adlı çalışmasında isim cümlelerinde bazen bildiricinin kalktığını yalnız yüklem ismi ve şahıs zamirinin kaldığına şu örneklerle birlikte yer verir: *yrlg men* ‘sefilim, perişanım’, *ırak ol, ölüg ol, togmak ol* vb. (Tekin, 1992: 102).

²⁹ *Irk Bitig* adlı eserde müstakil yapıda kullanılan 24 isim cümlesi tespit edilmiştir. İsim cümleleri bakımından en zengin eserlerden birisi olan bu eserde müstakil yapıdaki 24 isim cümlesinden 18 tanesi isim+şahıs unsurunun birlikte kullanılmasıyla; 2 tanesi isim +er- cevheri fiiliyle; 4 tanesi ise bildirici bağı olmadan sadece isimlerle kurulmuştur. Her falın sonunda kullanılan açıklayıcı birleşik cümle yapısındaki şu örnekler de dahil edildiğinde isim + şahıs unsuru ile kurulan isim cümlesinin en çok kullanıldığı eser olarak *Irk Bitig* karşımıza çıkar: *Ança bilinler: Edgü ol*. “Öylece biliniz: İyidir.” (IB 1/III, s.19); *Ança bilinler: Anyıg edgü ol*. “Öylece biliniz: Çok iyidir.” (IB 5/XI, s.19); *Ança bilinler: Yablak ol*. “Öylece biliniz: Kötüdür.” (IB 12/IV, s.20); *Ança bilinler: Munlug ol; anyıg yablak ol*. “Öylece biliniz: Kederlidir, çok fenadır.” (IB 22/III, s.21)...

Biz de *isim+er-ür/tur-ur+şahıs unsuru* yapısında *er-ür* ve *tur-ur* şekillerinden tasarruf edildiğini ve bu sebeple bildirmenin fonksiyonunu şahıs unsurunun yüklendiğini düşünmekteyiz. Örneklerde de görüleceği üzere fişlediğimiz eserlerde şahıs unsuru olarak *ol* zamiri, *men* zamiri ve *siz* zamirine rastladık³⁰. Diğer zamirlerin bu yapıda kullanıldığına denk gelmedik. İncelenen eserlerde bu yapıdaki isim cümlelerinde *ol* zamirinin kullanım oranı ise diğer zamirlere göre daha yüksektir:

āla atlıg yol teñri men. “Alaca atlı yol Tanrısıyım” (IB 2/I, s.19)

altun başlıg yılan men. “Altın başlı yılanım.” (IB 8/I, s.19)

altun kanatlıg talım kara kuş men. “Altın kanatlı, yırtıcı, kara kuşum” (IB 3/I, s.19)

antag küçlüg men. “O kadar güçlüyüm.” (IB 3/III, s.19)

esnegen bars men. “Esneyen kaplanım.” (IB 10/I, s.20)

karı yol teñri men. “İhtiyar yol Tanrısıyım .” (IB 48/I, s.24)

talım kara kuş men. “Yırtıcı kara kuşum.” (IB 51/I, s.24)

tensi men “Göğün oğluyum” (IB 1/I s.19.)

titir bugra men. “Dişi deve(li) erkek deveyim.” (IB 20/I, s.21)

Tokuz arlı sığun kiyik men. “Dokuz çatallı erkek geyiğim.” (IB 60/I, s.25)

ürür esri toğan kuş men. “Beyaz benekli şahin kuşum.” (IB 4/I, s.19)

Yargun kiyik men. “Yargun geyiğim.” (IB 62/I, s.25)

eken yengen sevinçlig ol. “Ablan, yengen sevinçlidir.” (TT II Y 36.1/155, s.251)

arığ süziük yig meñilig uluş anta ol. “Temiz, duru, üstün huzur diyarı oradadır.” (ETŞ/12.metin, s.122)

³⁰ Vahit Türk bildirme fonksiyonunda kullanılan bu yapının Kutadgu Bilig’de sık sık “ol” zamirinin kullanılmasıyla gerçekleştiğini belirtir.

beglig ol. “Beylidir.” (IB 57/III, s.25)

edgü ol. “İyidir” (IB 18/VI, s.21)

oluk ögüz kızıgında bir bire idiz temirliğ sögüt ol. “O ırmak kıyısında bir eğe yüksekliğinde bir demirli ağaç vardır.” (TCÜ/T.III.M., 64-65/s.253)

anda togmuş tınlıgların bu mundağ açığ emgekleri ol. “Orada doğmuş canlıların bu kadar acı azapları vardır.” (TCÜ/T III.M.,106-107,s.255)

k(a)m(a)g yer üzekin(i)η kutı kıvı öñi meñ(i)zi özi üzüti küçi y(a)rukı tözi yıldızi beş t(e)ñri ol. “Bütün yeryüzünün kutu, mutluluğu, görünüşü, ruhu, gücü, aydınlığı, esası, kökü beş Tanrıdır.” (HU II.A/83-86, s.81-82)

kara aynın tokuz yañısı bir y(ë)girmisi yme birkerü bolar iki kutlug tapınguluk kününüz ol. “Kara ayın dokuz ve on birinci günü ve birlikte bunlar iki kutlu ve hürmet edilmesi gereken günlerinizdir.” (AY-III/VII. Tegzinç, 763-766, s.162-163)

Kerekü içi ne teg ol? “Çadırın içi nasıl?” (IB 18/I, s.21)

Körüglüg ol. “Güzeldir.” (IB 18/IV, s.21)

küntin yınak orunta çaturi atl(i)g yaşın eligi ol “Güney yönünde Çaturi adlı Şimşek Hükümdarı (var)dır.” (AY-III/VII Tegzinç, 162-164, s.118)

ogluñ kişin ülüglüg ol. “Oğlun, prensesin kutludur.” (TTII Y 36.1/154-155, s.251)

ogluñ kişin ülüglüg ol. “Oğlun, prensesin kutludur.” (TT II Y 36.1/154-155, s.251)

ogrı tep tedükünüz negü ol. “Hırsız dediğiniz nedir?” (PK LIX, c.2, s.56)

ogrı tep tedükünüz negü ol. “Hırsız dediğiniz nedir?” (PK LIX, c.2, s.56)

ol taluy suvı ertiñü korkınçığ adalıg ol. “O okyanus suyu aşırı derecede korkunç, tehlikelidir.” (PK XXVI, c.1, s.39)

öñdün yıñak orunta agati atl(ı)g yaşın eligi ol. “Doğu yönünde Agati adlı Şimşek Hükümdarı (var)dır.” (AY-III/VII Tegzinç, 161-162, s.118)

takı y(e)me kavsikiya tört türlüg ayıg kılınçlar ol alp tarıkguluk kitgülik. “Ayrıca, ey Kausika dört türlü kötü davranışların zordur uzaklaşması, gitmesi.” (AY-V, 148, III.11b./6-8, s.40)

tört ulug çivlarta belgülig idiş ol. “Dört büyük Çiu’larda işaretli çömlektir.” (TT II Y 36.7/190-191, s.253)

tügünüki ne teg ol? “Bacası nasıl?” (IB 18/II, s.21)

yana başıñgı asanki içinte bışrungulug ögretingülüg alp kılğulug alp bütürgülüg köñül tüblüg köñül töz-lüg adınçığ muñadınçığ ağır iş ködüglerde ang başı süzüük kirtgünç köñül ol. “Yine başta olan asamkhyeya içinde öğrenmek için, öğretmek için, cesur olmak için, cesur (şekilde) yerine getirmek için gönül esaslı, gönül temelli olağanüstü, fevkalade ağır işlerde en önce olan saf, inançlı gönüldür.” (TT5/B, 7-10, s.340)

ençgü esenju könüllüg siz. “Barış, huzurlu gönüllüsünüz.” (AY-III/VII Tegzinç, 727-728, s.159)

kiçig teñri kızları tegi çın kertü savlıg siz. “Küçük Tanrıçalar gibi doğru sözlüsünüz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 827-828, s.168)

kişili t(e)ñrili kuvragıñ ayagın algalı tegimlig siz. “İnsanlı Tanrılı (bu) cemaatin saygısını kazanmaya uygunsunuz.” (AY-III/VII Tegzinç, 541-542, s.146)

uvut uyat üze çavıkmuş atl(ı)g küülüg bilge siz. “Utanmayla ünlenmiş, şan şöhret sahibi bilgesiniz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 728-729, s.159)

2.1.1.1.3. İsim Unsuru + titir/tetir İle Kurulan İsim Cümleleri

İsim unsuru + titir/tetir ile kurulan isim cümlelerine diğer Tarihi Türk Lehçelerinde rastlanmazken Eski Uygur Türkçesi döneminde rastlanması bu yapının bu döneme has bir kullanım olduğunu göstermektedir ve bu sebeple de ayırt edici bir

özelliğe sahiptir. *Titir/tetir* ile kurulan isim cümlelerinin dönem eserlerindeki kullanım oranları da ilgi çekicidir. Örneğin *Irk Bitig*, *Bayagut Oğlu Otaçı Beg*, *Huastuanift*, *Aç Pars Hikâyesi*, *Çaştani Bey* gibi eserlerde *titir/tetir* ile kurulan isim cümlelerine rastlanmamıştır. Bu yapı ile kurulan isim cümlelerine *Prens Kalyānamkara* ve *Papamkara*, *Altun Yaruk*, *Kuanşi İm Puser*, *Türkische Turfan Texte*, *Maytrisimit* ve *Totenbuch*, *Eski Türk Şiiri* adlı eserlerde rastlanmıştır. Eraslan bu yapıyı *titir* “denilir” unsuru ile kurulan isim cümleleri başlığıyla incelemiş ve Eski Türkçede isim cümlelerinde bildirimin geniş zamanının kalıplaşmış *titir* unsuru ile de kurulduğunu belirterek örnek cümlelere yer vermiştir (Eraslan, 1998: 460).

Şinasi Tekin isim cümlelerinde bildiricinin bazen *titir(ler)* < [ti-t-ir] olduğunu belirterek *nomlar titirler* ‘serlerdir’ örneğini vermiştir (Tekin, 1992: 102). Bu yapıyı Engin Çetin *tetir* (<te-t-ir) *bildirme parçacığı -Dir* (Çetin, 2012: 261); Ahmet Caferoğlu, *titmek*, “1. teberru etmek, bağışlamak, 2. adlandırılmak, değerlendirilmek” (Caferoğlu, 2011: 241); İsmail Doğan, Zerrin Usta, *tit-* “1. terk etmek, kabul etmemek, geri çevirmek, vazgeçmek, bırakmak, 2. feda etmek, bağışlamak, 3. adlandırılmak, denilmek, -dır/-dir” (Doğan-Usta, 2014: 329); Özlem Ayazlı, *tet-* “1. -Ir ekiyle birlikte: *tetir* {-Dir} koşaç, copula, 2. denilmek, denmek, diye adlandırılmak” (Ayazlı, 2012: 346); Şinasi Tekin, *tit-* “adlandırılmak, tesmiye olunmak” şeklinde kaydetmişlerdir.

Clauson *tét-(-d-)* için *té-* fiilinin ettirgen şekli olduğunu ve edilgenlik ifade ettiğini belirtir ve anlam olarak da “söylenir, adlandırılır” ifadelerine yer vererek şu örneklerle işaret eder: *edgü tétyük nomlug [ertinig]*; *tiz yokaru bélke tegi suv ulug tetir* (Clauson, 1972: 450). Ferruh Ağca da, *Budist Türk Çevre Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri* adlı çalışmasında *titir* yapısı ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Tarihi Türk dili alanının diğer alanlarında rastlanılmayan, buna karşılık Maniheizt-Budist Türk çevresi metinlerinde yaygın olarak kullanılan olumlu *titir* (<ti-t-ir) ve olumsuz *titmez* (<ti-t-mez) bildiricileri, genellikle *tép titir* kalıp ifade şeklinde tanıklansa da, aynı zamanda bağlı olduğu isim öbeklerini yüklemleştiren bildirici işlevi yüklenmiştir. Büyük bir ihtimalle erken ve klasik dönem Maniheizt-Budist Türk çevresi metinlerinde “denilir” anlamıyla çekimli temel fiil işlevinde olan *ti(t)-* fiili, daha sonra “-dXr” anlamlı bildirici işlevi kazanmış olmalıdır” (Ağca, 2010: 164-165).

Genellikle ti- fiilinin ettirgen çatı eki -t ile oluşturulan gövdesi olarak kabul edilen *tit-* fiili için araştırmacılar “denilir, söylenir, adlandırılır” anlamlarını verirler. Konuyu kapsamlı olarak ele alan Şaban Doğan ve Uluhan Özalan *Eski Uygurcada Tetir/Titir Cevher Fiili Üzerine* adlı çalışmalarında bu fiil ile ilgili şu bilgilere yer verirler: “Bize göre bu örnekteki -t- ekini “ettirgen çatı ekinin edilgenlik işleviyle kullanılması” olarak kabul etmek yerine doğrudan edilgen çatı eki olarak değerlendirmek gerekmektedir. Kanaatimizce burada üzerinde durulması gereken husus bahse konu ekin edilgenlik eki olarak kullanımına başka örnek olup olmadığıdır. -t-’nin edilgen çatı eki olarak kullanılması Türkçe için az da olsa görülen bir durumdur. Sevit- “sevil-” (Erdal, 1991: 784), ukıt- “anlaşıl-“ (Eraslan, 2012: 314). Netice itibariyle tetir/titir’in, te- fiili üzerine -t- edilgen çatı eki ve -ir geniş zaman ekinin gelmesi ile oluştuğu açıktır” (Doğan-Özalan, 2013: 255). Çalışmanın devamında *tetir/titir* yapısının *er-*, *tur-*, *bol-* fiilleri gibi cevherî fiil kabul edilip edilemeyeceği, dillerin genellikle ol-, mevcut ol-, kalkmak anlamındaki fiilleri cevher fiili olarak kullandığı ve Eski Uygurca dışında hiçbir zaman “de-” anlamındaki bir fiilden gelişen cevher fiili yapısı olmadığından hareketle tartışılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: “Dil mantığı açısından de- anlamlı fiillerin cevher fiili olarak kullanılması mümkündür. Erdal bu durumu “bir şeye...denmesiyle” “bir şeyin...olması” arasındaki doktrin benzerliğiyle izah eder; “bo tetir kertgünçniñ on törlüg yörügi” (Erdal, 2004: 325). Bazı çalışmalarda *tetir/titir*in bir anlam unsuru olarak değerlendirilip “denir” şeklinde anlamlandırıldığı görülmektedir. Marcel Erdal’a göre *titir/tetir* her zaman “denir şeklinde tercüme edilemez, özellikle dinî metinlerde bu unsur kopula işlevine oldukça yaklaşır (bk. Erdal, 2004: 325). Kanaatimizce *tetir/titir*in sadece Eski Uygurca metinlerde cevher fiili olarak kullanılması bu morfemin kopya olabileceğini düşündürmektedir. Kaynak dilde “de-” anlamına gelen bir fiilin cevher fiili işlevi kazandığı ve bu morfemin de Eski Uygurcaya kopyalandığı düşünülebilir. Mandarin Çincesinde cevher fiili olarak değerlendirilen (jiáo “denir”) yapısının bu noktada fikir verebileceği düşüncesindeyiz. Taranan Manihaist metinlerde çok az görülmesi, Hristiyanlık metinleriyle, din dışı metinlerde bulunmaması da bu unsurun Budist eserlerin Çinceден Türkçeye aktarılırken Eski Uygurcaya kopyalanmış olabileceğini akla getirmektedir” (Doğan-Özalan, 2013: 256-257).

Dönem eserlerinden fişlediğimiz isim cümleleri içerisinde *titir/tetir* ile kurulan isim cümlelerine şu örnekler verilebilir:

egin yokaru saç kızıgka degi yil ulug titir. “Omuzdan yukarı saç kadar rüzgâr asildir.” (TT5/A, 10-11, s.324)

ançulayu yime karımak iglemekniñ tıltagı üçüni togmak titir. “Yine bunun gibi ihtiyarlamak ve hastalanmanın sebebi doğmaktır.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/2-3, s.93)

anın antag titir. “Bu sebeple öyledir.” (TT5/B, 79-80, s.344)

anın bo ilinmeksiz atl(ı)g d(a)r(a)nı nom kapıgta yæg nom kapıgı yok tetir. “Bu sebeple bu bağlanmama adlı daharani öğreti kapısından daha iyi bir öğreti kapısı yoktur.” (AY-III/VII Tegzinç, 60-61, s.110)

anın iki türlüğ buşıta korkınçsız köñül buşı nom buşı; bular ikegünñ tüşi, utlısı ertñü ulug titir. “Bu sebeple iki türlü sadakadan; korkusuz gönül sadakası, yasa sadakası, bunların ikisinin karşılığı çok büyüktür.” (AY-II/21, 17-20, s.62)

anın kirtgünç kamağ nomlarnıñ başı titir. “Bu sebeple inanç bütün öğretilerin başıdır.” (TT5/B, 81, s.346)

bil yokaru kögüz eginke tegi ot ulug titir. “Belden yukarı göğüs, omuza kadar ateş asildir.” (TT5/A, 7-8, s.324)

bo nom erdinig eşidteçi tutdaçı bodun-ka kara-ka y(e)me tört türlüğ ulug asıg tusu <bar> titir. “Bu öğreti cevherini işitecek, tutacak millete de dört türlü yüce fayda vardır.” (AY-V/196, III.35b./13-15, s.77)

bo titir kavşiki-y-a tört türlüğ alp tarıkguluk tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlarıg y(e)me tarkarguluk kitergülük yig başdınkı ögretigler. “Budur, ey Kausika dört türlü, zor, uzaklaştırılması gerekli, günah, kötü, fena davranışları da uzaklaştıracak, giderecek en başta gelen öğretiler.” (AY-V/175, III.25a./3-7, s.60-61.)

bo titir nom tilgenin evirgüke ötügçi bolmaklıg yig ögretig. “Budur öğreti tekerleğini çevirmeye ricacı olmaklı daha üstün öğreti.” (AY-V/161, III.18a./6-8, s.49)

bo dört türlüğ alp tarıkguluk ayıg kılınçların yuründeki yene dört türlüğ yig üsdünkü ögretigler titir. “Bu dört türlü uzaklaştırılması zor kötü davranışların ilacı da dört türlü daha iyi, üstün derslerdir.” (AY-V/148, III.11b./19-22, s.40)

bu titir kirtgünçniñ on türlüğ yörügi. “Budur inancın on türlü izahı.” (TT5/B, 128-129, s.348)

bu törtünç boşgutsuz arhant dıntar titir. “Bu dördüncü öğrenmeyen aziz dindardır.” (M 2. 12 = 4a 414/15-16, s.42)

bu üçünç boşgutsuz arhant dıntar titir. “Bu üçüncü öğrenmeyen aziz dindardır.” (M 2. 12 = 4a 414/9-10, s.41)

bu yitegüde kirtgünç başda titir. “Bu yedisinden inanç başdadır.” (TT5/B, 62, s.344)

burhan kutınga katıglantaçı bodis(a)tlarını ulug y(a)rlıkançuçı köñüllerin bütürdeçi korkınç-sız (tükel bil)ge bilig (lig t(e)ñri t(e)ñrisi bur)han titir. “Burhan bahtına gayret edecek Bodisattvaların büyük merhametli gönüllerini tamamlayacak korkusuz. eksiksiz bilge bilgili Tanrı Tanrısı Burhandır.” (AY-II/21, 21-23, AY-II/22, 1-2, s.62-64)

inçip tigirtsiz tapırsız alku tiki çoğı ırak öñi üdrülmiş örüg amıl idigsiz erksinmekke tükellig inçgü meñi-lig üç üdlerte ertmiş erip yene üç üdlerig b(e)lgürtdeçi şravaklar pratyikabutların bilgülüklerintin ünmiş ertmiş öñi seçilmiş alku ulug bodis(a)t(a)vlarını bışrunu yorigulukı kamağ bügü biliglig burkanların adırsız bir teg tözi tüpi titir. “Böylelikle hareketsiz, sakın bütün gürültüsü sesi uzak, başka ayrılmış, sakın, durgun, hareketsiz egemenliğe eksiksiz, rahat, huzurlu üç zamanlarda geçmiş olup yine üç zamanları belirtecek Sravakalar ve Pratyekabuddhaların bilgilerinden ortaya çıkmış, geçmiş, ayrı, seçilmiş bütün ulu Bodhisattvaların, öğrenerek yaşamaları bütün

hikmetli, bilgili Buddhaların farksız kökleri, esasları aynıdır.” (AY-V/166, III.20b./ 5-17, s.53)

k(e)ntü özüüm bilmetin yazmış yanılmış ayıg kılınçımnu k(e)ntü ökünüp artı yitinçsiz titir. “Kendim bilmeden günah işlemiş, yanılmış kötü amelim pişman olup hiçbir şekilde erişilmezdir.” (AY-II/9, 11-13, s.38)

kaçıg atkangu törü bilig köñül birle kavışıp börtmek titir. “Duyu organları, onların nesneleri olan adet (kanun), bilgi, gönül ile birleşip temas etmektir.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/50-52, s.95)

kamag biş ajun tınl(ı)glar oğlanı ol nomlug et'özüm ugrınta edgüke meñike tegmeklerin yüz miñ tümen kalp üdlerke'degi nomlap sözlep tüketinçsiz titir. “Bütün beş varlık şeklindeki canlılar o öğretili vücudum sebebiyle iyiliğe, huzura ulaşmalarını yüz bin tümen devir, çağlara kadar anlatıp, söyleyip sonsuzdur.” (AY-V/164, III.19b./23, AY-V/165, III. 20a./1-5, s.52)

nom buşınıñ yene biş türlüg yig asıgı bar titir. “Öğreti sadakasının da beş türlü üstün yararı vardır.” (AY-V/162, III.18b./11-13, s.50)

nomta öçmeki inçip antag erip kamag bodis(a)t(a)vlarka ulug asıg tusu kılur üçün anın antag tetir. “Öğretide yok olması ancak öyle olup bütün Bodisattvalara büyük fayda sağlamak için, bu sebeple öyledir.” (AY-III/VII Tegzinç, 48-51, s.109)

ol tınl(ı)g<nıñ> tayak bultaçı töz nom yene sözlegülüksüz titir. “O canlının dayanak bulacağı esas öğretide söylenemeyecek olanlardandır.” (AY-V/146, III.10b./4-6, s.39)

ölüm bilge bilig paramid tedir. “Ölüm, hikmetli bilge, erdemdir.” (T/66-67, s.60)

ölüm çınlayu kirtü tedir. “Ölüm, doğru, gerçektir.” (T/66, s.60)

ölüm nomlug etöz tidir. “Ölüm akideli vücuttur.” (T/65, s.60)

ölüm yaruk yaşuk nomlug etöz titir. “Ölüm, parlak, aydınlık akideye ait vücuttur.” (T/284-285, s.86)

ölüm yaruk yaşuk tedir. “Ölüm parlak, aydınlıktır.” (T/65, s.60)

öz tözi yaruk tēp tidir. “Öz temeli aydınlıktır.” (T/64, s.60)

saç kılık töpinge tegi kök kalık ulug titir. “Saçtan ayağa kadar gökyüzü asildir.” (TT5/A, 14-15, s.324)

tatıglar bütgüke tayağı titir. “Aşları bitirmek için destektir.” (TT II Y 36.7/191-192, s.253)

tavgaçça kuanşı im titir. “Çincesi Kuanşı İm’dir.” (KİP/8, s.9)

tiz yokaru bilketgi suv ulug titir. “Dizden yukarı bele kadar su asildir³¹.” (TT5/A, 4, s.324)

togmak öçmek törülüğ ol ürlüksüz titir. “Meydana çıkmak ve kaybolmak kanununa tabidir.” (ETŞ 9. Metin, s.74)

yene y(e)me bo nomug nomladaçı toyınlarka dıntarlarka y(e)me tört türlüğ ulug asıg tusu <bar> titir. “Ayrıca bu öğretiyi açıklayacak rahiplere, seçilmişlere de dört türlü yüce fayda vardır.” (AY-V/196, III.35b./1-3, s.76)

yene y(e)me kavsikiya alku nomlar barça töz nomka tayaklıg titir. “Ayrıca ey Kausika, bütün öğretilerin hepsi esas öğretiye dayalıdır.” (AY-V/146, III.10b./2-4, s.38-39)

2.1.1.1.4. İsim Unsuru + bol-ur İle Kurulan İsim Cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde isimleri yüklem yapmak için *er-* ve *tur-* fiillerinin yanı sıra *bol-* fiilinden de yararlanılmıştır. İncelenen metinlerde *bol-* fiili yoğun olarak asıl fiil olarak kullanılmıştır. Tıpkı *er-* ve *tur-* fiilleri gibi bildirme fonksiyonunu üstlendiği cümlelerde *bol-* fiili geniş zaman çekiminde *bol-ur* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

³¹ Clauson *titir* unsurunu “denir, adlandırılır” olarak kabul eder ve bu cümleyi “dizden yukarı bele kadar suyun ulu olduğu söylenir” şeklinde aktarır.

Bol- fiilinin cevherî fiil olarak kullanımı ile ilgili araştırmacılar birçok dilde cevherî fiilin “olmak” anlamındaki fiillerden geliştiğini vurgularlar.

Vahit Türk, dünya dillerinde “var oluş” kavramına yakın olan bir “süreklilik” taşıyan “ol-” anlamlı fiillerin, “ana yardımcı fiil” işlevi üstlendiğini veya şimdiki zaman çekimi üstlendiklerini “ol-” anlamındaki fiillerin Türkçede ve değişik dünya dillerinde “ana yardımcı fiil” olarak kullanılmasının nedenli bir ilişki olduğunu ve söz dizimi ile ilgili olduğunu belirtir. Ayrıca *bol-* fiilinin Moğolcada benzer bir şekilde Macarca ve Fincede de ana yardımcı fiil olarak kullanıldığını örnekendirir (Türk, 2004: 2993-2994). Günay Karaağaç, dillerde ‘varoluş’ kavramına yakın olan ve bir ‘süreklilik’ taşıyan ‘olmak, var olmak, bulunmak’ anlamı eylemlerin ‘ana yardımcı eylem’ işlevi üstlendiklerini oluş bildiren ana yardımcı eylemin önündeki her şeyin, varlığın da eylemin de; söz ve söz öbeğinin de cümlelerin de, aynı değerde olduğunu, çünkü ‘var oluş’ bilgisinin varlık için de eylem veya olay içinde söz konusu olduğunu, ana yardımcı eylem olarak Eski Türkçede ‘*olmak~bolmak, ermek, turmak*’ eylemlerinin kullanıldığını, daha sonra da ‘ermek ve turmak’ eylemlerinin kullanım alanlarını genişleterek, Türkçenin ana yardımcı eylemlerini oluşturduklarını belirtmiştir (Karaağaç, 2013: 110-111).

Annemaria Von Gabain, *Eski Türkçe* adlı yazısında *er-* «er-, ulaş-» *bol-* «ol-, tam ol-» ve *tur-* «kalk-» fiillerinin sık sık kullanıldıkları için, tam anlamlarını kaybettiklerini ve muhtemelen tasvîrî yardımcı fiil, sonra tasvîrî fiil ve nihayet gerçek yardımcı fiil durumuna geldiklerini, esas anlamını *er-* en önce, *tur-* ise en sonra kaybettiğini, yardımcı fiilin her şeyden önce bir isme zaman ifadesi vermeye yaradığını kaydeder (Gabain, 1979: 61). Tahsin Banguoğlu, *Karmaşık Fiiller* başlığı altında *ermek* durum fiilinin yanibaşında *olmak~bolmak* oluş fiilinin yine salt fiil olarak Eski Türkçeden beri yardımcı fiil işleyişinde görüldüğünü, *olmak* fiilinin bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirmekle birlikte bir yandan da cevher fiili eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler yarattığını bu birleşiklere de karmaşık fiiller adının verildiğini belirtmiştir (Banguoğlu, 2007: 482).

Jean Deny, *Katmerli veya Yardımcı Fiiller* bahsinde *ol-* yardımcı fiiliyle yapılan katmerli fiillerle ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Bilindiği üzere birtakım kişi kipleri, aslında ad cümlelerinden ibarettir. Bunlarda yüklem olarak bir sıfat-fiil ile bunun ardınca gelen *imek* biçimindeki eksiltilmiş bir ek fiil vardı. Yazmışım gibi ki bu yazmışım; yani yazmış olanım yerindedir. Yine bilindiği üzere Türk dilinde *i-* fiilinin çekimi *ol-* fiiliyle tamamlanmaktadır” (Deny, 2012: 437). Mehmet Özmen, isimlerin üzerine gelerek, birleşik fiiller kuran *ol-* (<bol-) yardımcı fiilinin Eski Türkçe döneminden beri, Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biri olduğunu, *ol-* fiilinin bu tür kullanımı ile *i-* (<er-) fiilinin isimlerin üzerine gelerek onları fiilleştirmesi veya belirli fiil çekim eklerinin üzerine gelerek onlarla birleşik fiil çekimi oluşturması arasındaki yakınlık ve benzerliğin Eski Türkçe döneminden beri sürdüğünü, bu iki fiilin Türkçenin iki ana yardımcı fiili olduğunu belirtir (Özmen, 2000: 1417-1423).

Şinasi Tekin, isim cümlelerinde bildiricinin bazen *bol-* fiili bazen de *titir(ler)* olduğunu belirterek *iki türlü bolurlar* “iki türlüdür” örneğini kaydeder (Tekin, 1992: 102). Zikri Turan, *Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili* adlı çalışmasında *ol-* fiilinin de *i-* fiili gibi cevherî fiil olarak kullanıldığı örnekler üzerinden *bol-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde hem bir cevherî fiil olarak isimlerin bildirme teşkilleri yaptığına, hem de birleşik fiil çekimlerinde yer aldığına ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. (Turan, 1999: 269-284). Clauson, *bol-* maddesinde fiilin bir şey haline gelmek manasını kaydederek *er-* fiilinin karşıtı olarak bir durum değişikliği ifade ettiğini ve *er-* fiilinin bazen kullanım dışı olduğunda yerinin *bol-* fiili ile karşılandığını kaydeder (Clauson, 1972: 331).

Konuyu ayrıntılı ele alan çalışmalardan birisi de Uluhan Özalan’ın *Türk Dilinin Çağdaş Diyalektlerinde Cevherî Ek Fiil Olarak (B)o(l)-* adlı çalışmasıdır. Özalan, Türk dilinde cevherî ek fiil kategorisinin bir ismi fiil kategorisine aktararak artık o ismin fiilin üzerine gelen ekleri kabul etmesini sağladığını, bu morfolojik dönüşümü yaparken eklendiği ismin anlamına bir müdahalede bulunmadığını, cevherî ek fiille oluşturulan bir fiil biçimi “bir hâlde/durumda *ol-*, bir mahiyette *ol-*” şeklinde tarif edilebilecek bir anlama sahip olduğunu, *bol-* fiilinin Türk dilinde bu işlevi yerine getiren cevherî ek fiil şekillerinden biri olduğunu, anlam unsuru olarak *bol-* fiili ile

cevherî ek fiil işlevine sahip olan *bol-* şeklinin birbirinden ayrılması gerektiğini, Türk dilinin çağdaş diyalektlerinde cevherî ek fiil olarak *bol-* şeklinin birçok farklı teşkil içinde kullanıldığını belirtir (Özalan, 2014: 28).

Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri Fiil* adlı eserinde Karahanlı Türkçesinde bildirmenin bildirici için hiçbir unsur kullanmadan, «ol» şahıs zamiri ile ve *er-*, *tur-*, *bol-* yardımcı fiilleriyle üç şekilde yapıldığına dikkat çekerek *bol-* fiilinin geçmiş zaman şekli olan «boldı»nın «-dır, -dir» bildirme ifadesi ile kullanılışının dikkat çekici olduğunu «bolur» şeklinin nadir olarak bildirme için kullanıldığını belirtir (Ercilasun, 1984: 49-50)³².

İncelediğimiz eserlerde *bol-* fiilinin cevherî fiil fonksiyonunda kullanıldığı pek çok örneğe rastladık. Bu kullanım elbette *er-* fiilinin kullanım oranı göz önüne alındığında oldukça seyrek. Fiilin bildirme fonksiyonunda kullanıldığı cümlelerde geniş zaman *bolur* şekli *-dır, -dir* eki işlevindedir. İncelenen metinlerde daha çok asıl fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılan *bol-* fiilinin bazı cümlelerde fonksiyonunu tam ayırt edebilmek pek mümkün olmamakla beraber böyle durumlarda anlamdan hareket ederek fiilin bildirme işlevinde mi yoksa asıl fiil işlevinde mi kullanıldığını tespit etmeye çalıştık.

2.1.1.1.4.1. *bol-* Fiilinin Cevherî Fiil Olarak Kullanıldığı İsim Cümleleri

bol- fiilinin Eski Uygur Türkçesinde bildirme yani cevherî fiil fonksiyonunda kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

<anı> *üçün anın antag bolur*. “Onun için böyledir.” (AY 192, III.33b./12-13, s.73)

alkunun altun (kümüşlü)g kırtışları bolur. “Hepsinin altın ve gümüşe benzeyen güzel çehreleri vardır.” (M, XX. Bölüm, 63. son = 84 283/38-39, s.122-123)

³² Konu ile ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Serpil Ersöz, Bildirme Görevli “Olur”un Ahıska Ağzındaki İhtimal İşlevi ve Eski Türkçedeki İzleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 36, 2014, s.153-167.; Adnan R. Karabeyoğlu, Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.22, 2007, s.87-100.

altı törlüg bek yarp ornaglıg irü belgüler bolur. “Altı türlü, sağlam, güçlü işaretler, alâmetler vardır.” (T/637-638, s.128)

içdin sınar sakıg teg irü belgü bolur “İç taraftan serap gibi iz, işaret vardır.” (T/265, s.84)

içdin sınar tütüin tütneyür teg irü belgüler bolur. “İç taraftan duman tüter gibi işaretler, izler vardır.” (T/262-263s. 84)

içtinki yogaçarı-nıñ köñül-deki belgü-te kök kalıg-ta barır teg bolur. “İçerideki Yogācārya’nın gönüldeki işaretinde gökyüzünde gider gibidir.” (T/671-672, s.132)

kavırası yüz ygrmi tamır bolur. “Toplamda yüz yirmi damar vardır.” (T/369, s.96)

ol ödte sakınçsız bolur. “O zamanda endişesizdir.” (T/653-654, s130)

öz divay tñri-lrig kök kalıg-ta tolu körmeklerlig irü belgüler bolur. “Kendi Tanrıların gökyüzünde çok habersizce işaretleri vardır.” (T/720-722, s.136)

saña udruntaçı kişiler ançulayu bolur. “Sana karşı koyacak kişiler böyledir.” (TT II Y 36. 3.7/50-51, s.247)

saprir erdnilig kent vayturi erdni özeki itigi (yara)tıgı bolur. “Sphatika cevherli şehrin vaidurya cevherden yapılmış süsü vardır.” (M, V. Bölüm, 29 =72/ 19-21, s.79)

suv-nuñ tun yiil tutmuş belgü-si sakıg-ka okşatı belgü bolur. “Suyun nefes, rüzgâr tuttuğu işareti seraba benzer işarettir.” (T/641-643, s.128-130)

takı yime edgü aşay küçinte uvutlug uyatlıg bolurlar. “Ayrıca iyi niyet sayesinde edepli, terbiyelidirler”³³ (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/7-8, s.117)

³³ *takı yime edgü aşay küçinte uvutlug uyatlıg bolurlar* cümlesi “Ayrıca iyi niyet sayesinde edepli, terbiyelidirler” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılıp bol- fiili cevheri fiil olarak değerlendirilebileceği

takı yime ol kidin ortasında yarım bire kiñ yarım bire teriñ tört erdnin itilm(iş) çldar atlıg yul bolur. “Ayrıca o ev ortasında yarım mil genişliğinde yarım mil derinliğinde dört cevherle düzenlenmiş Jaladhara adlı yol vardır.” (M, V. Bölüm, 31. 12 =109 447/7-11, s.80)

tört buluntın adruk körtle sarvaglar (bo)lur. “Dört tarafta ayrı güzel kuleler vardır.” (M, V. Bölüm, 31. 12 =109 447/21-22, s.80-81)

tört erdinilig kerpiçlerin yapmış yiti kat karımları bolur. “Dört cevherli kerpişlerle örülmüş yedi kat su çukurları vardır.” (M, V. Bölüm, 29=72/5-6, s.78)

vayturi erdinilig kent tamınıñ saprir erdni özeke itigi yaratagı bolur. “Vaidurya cevherli şehir duvarının sphetika cevherden yapılmış süsü vardır.” (M, V. Bölüm, 29 =72/17-19, s.79)

2.1.1.1.4.2. bol- Fiilinin Asıl Fiil Olarak Kullanıldığı Cümleler

aviçka kamag taplamış üçün yerçi boltı. “İhtiyar tamamen onayladığı için kılavuz oldu.” (PK XXVII c.3/XXVIII, c.1, s.40)

az kılınç tıtagınta tutyak nızvanı belgülig bolur. “Hırs ve var olma sebebinden varlığa bağlanma ihtirası zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/33-35, s.94)

beş yüz koltguçı tegin anta egidti alku meñilig boltılar. “Beş yüz dilenciye prens orada besledi, hepsi mutlu oldular.” (PK LXXII, c.2, s.62)

bilig saña eş bolur. “Bilgi sana eş olur” (ETŞ/31. Metin, s.259)

biliglig er biliñe taş kuşansa kaş bolur. “Bilgili insan beline taş kuşansa kaş olur.” (ETŞ/31. Metin, s.259)

bolmak tıtagınta togmak bolur. “Var olmak sebebinden doğmak zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/7-8, s.93)

gibi, “Ayrıca iyi niyet sayesinde edepli, terbiyeli olurlar” şeklinde de aktarılıp asıl fiil olarak da değerlendirilebilir.

edgüli ayıglı iki türlüğ kılınçta ötgürü togum ajunlar belgülig bolurlar. “İyi ve kötü iki türlü amelden dolayı doğum ve varlık şekilleri zuhûr ederler.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/16-19, s.93-94)

ikinti yiti künte sarıg suv teg bolur. “İkinci yedi günde sarı su gibi olur.” (T/350-351, s.94)

ötrü tegin-niñ bir közi yarudı bütüg tolu boltı. “Bunun üzerine prensin bir gözü parladı, sapasağlam ve dolu oldu.” (PK A-Or.8212(118)/4-5, s.73)

paşañ (tag)da teñri teñrisi burkanka ... kavışıp toyın bolur. “Pasârak dağında Tanrılar Tanrısı Burkan’a ...kavuşup rahip olur.” (M I. Bölüm, 6 = 208 229 262 278 302 356 432/36-38, s.53)

törtünç yiti künte yogrut teg bolur. “Dördüncü yedi günde yoğurt gibi olur.” (T/352-353, s.94)

üçünç yiti künte süt teg bolur. “Üçüncü yedi günde süt gibi olur.” (T/351-352, s.94)

*yir suvka siñmişte etöz (suvka) taş kemişmiş teg ağır bolur*³⁴. “Toprak suya sindiğinde vücut taş atmak gibi ağır olur.” (T/42, s.58)

yme bo [siziñ eli[ñiz]de [siz]iñ y(a)[rl(ı)g]ın ulug edgü kılınçlar kılmuş bolur. “Ayrıca bu sizin memleketinizde sizin buyruğunuzla büyük, güzel davranışlar yapılmış olur.” (HU I.A.1.a/17-18, s.25)

2.1.1.1.4.3. bol- Fiilinin Bir İsim Unsuru İle Birlikte Yardımcı Fiil Olarak Kullanıldığı Cümleler

bu munça sav sözlep süzük köñülin yinçürü töpün yüküntükte ötrü tözün maytrı bodisvtnıñ kerti körki yitlinip toyın dıntar körki belgülig boltı. “Bunca sözü söyleyip temiz bir gönülle eğilerek secdeye vardıktan sonra asil Maytrı

³⁴ *yir suvka siñmişte etöz (suvka) taş kemişmiş teg ağır bolur* cümlesi de bol- fiilinin cevherî fiil mi yoksa asıl fiil mi olarak kullanıldığının çok net olmadığı cümlelerden birisidir. Bu cümle “Toprak suya sindiğinde vücut taş atmak gibi ağırdır” şeklinde de Türkiye Türkçesine aktarılabilir.

Bodhisattva'nın dünyevî vücudu kaybolup rahip, dindar vücudu ortaya çıktı.” (M II. Bölüm/19=Ib/10-14, s.65)

edgüli ayıglı iki türlüg kılınçta ötgürü togum ajunlar belgülig bolurlar. “İyi ve kötü iki türlü amelden dolayı doğum ve varlık şekilleri zuhûr ederler.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/16-19, s.93-94)

az kılınç tıtagınta tutyak nızvanı belgülig bolur. “Hırs ve var olma sebebinden varlığa bağlanma ihtirası zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/33-35, s.94)

altı kaçığ orunlar tıtagınta börtmek belgülig bolur. “Altı duyu organı sebebiyle temas zuhur eder.” M, XV. Bölüm, 42. 8 = 147a 235 237 354/3-5, s.95)

bir ulug köl suvı sugulup alkingalı ugramışın anıñ içinte yana üküş telim balıklar yatmışın anı körüp ötrü ol bayagut oğlu irinçkep tsuyurkap ulug yarlıkançuçı köñüli yügerü boltı. “Bir büyük göl suyunun çekilip telef olduğunu, onun içinde de birçok balığın yattığını görüp o bey oğlu merhamet edip acıyıp yüce merhametli gönlü izhar etti.” (OB/16, 5-11, s.25)

kin keligme üdlerte yavlak tüşin utlı-sın aşagalı tegimlig bolayın. “Gelecek olan zamanlarda kötü karşılığını kabul etmek için layık olayım.” (AY-V/138, III.6b./14-16, s.32)

2.1.1.1.5. İsim Unsuru +tur-ur İle Kurulan İsim Cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde isimleri yüklem yapmak için kullanılan *er-* *bol-* ve *tit-* (*ti-t-ir*) fiillerinin dışında *tur-* fiili de cevherî fiil fonksiyonunda kullanılmıştır. *Tur-* fiili incelenen Uygur Türkçesi metinlerinde daha çok asıl fiil olarak ve bazı zarf-fiil ekleriyle yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Cevherî fiil olarak kullanımı seyrek. Muharrem Ergin, Eski Türkçede ana yardımcı fiilin önce yalnız *er-* olduğunu, üçüncü şahıslarda da *er-* kullanıldığını, sonradan buna *tur-* yardımcı fiilinin katıldığını, Eski Türkçede üçüncü şahısların *turur*, *tururlar* yardımcı fiilinin aynı fonksiyonla Batı

Türkçesine geçtiğini bildirme üçüncü şahısların temelini teşkil ettiğini belirtir (Ergin, 2013: 316).

Mustafa Öner, *Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller* adlı çalışmasında *tur-* fiilinin bildirme işlevi ile ekleşmesi hakkında şu bilgilere yer verir: Eski Türkçede birleşik fiil yapısıyla görülen *agır turur* “ağırdır” gibi örneklerdeki *turur* bağlı morfemi (*tur-ur*) bildirme işlevi taşır. Nitekim dil tarihi içinde *durur* >-*dur*>-*dır*>-*tır*; -*dı*>-*d*>-*t* biçiminde ekleşip ses ve şekilce yıpranan morfem geniş zaman bildirme ekidir. Böylece “1.bulunmak, var olmak; 2. yaşamak; 3. kalkmak; 4. durmak, ayakta durmak; 5. hareketsiz kalmak, stop etmek” anlamlarına ulaşan *tur-* fiili, “bulunmak, var olmak” anlamı üzerinden ana yardımcı fiilin geniş zaman çekimine katılmış ve biçimce donuklaşan yeni bir eke yol açmıştır. Esas anlamları üzerinden evrim geçirerek gramer görevi kazanan *er-* “olmak; *bol-* “olmak”; *kıl-* “kılmak”; *tur-* “durmak” yardımcı fiillerini Eski Türkçenin ilk yazılı belgelerinde bile görmek ilgi çekicidir. İlk anlamı olduğunu tasarladığımız *tur-* “var olmak”; Eski Türk yazı dili başlangıcından beri gramerleşen *er-* “olmak” ile çakışan eş anlamlılığı dolayısıyla çok erkenden ana yardımcı fiil (cevherî fiil) gibi isim bildirmesi (copula) yapısına katılmıştır” (Öner, 2016: 9-11).

Clauson tarafından da *tur-* fiili durmak, ayakta durmak, hareketsiz durmak olarak kaydedilmiş ve eski tarihlerden itibaren -u;/-ü, -p veya -galı/-geli zarf-fiilleriyle birlikte farklı anlamlarda daha çok da bir şeyi yapmaya devam etmek anlamında kullanıldığı, geniş zaman şekli olan *tururdan* -*tur*/-*dur* şeklinde kısaldığı, başka hiçbir fiilin bildirme eki anlamında kullanılmadığı, *tururun* *erür* şeklinin yerini alacak şekilde kullanıldığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 529). Kemal Eraslan da isim cümlelerinde bildirmenin geniş zaman kipinde *er-* fiilinin yerine *tur-* fiilinin kullanıldığını Eski Türkçeden beri birçok lehçe ve şivelerde görüldüğünü, başlangıçta bütün şahıslarda kullanıldığını, sonraları kullanım sahasının daralıp 3. şahıslara inhisar ettiğini belirtir (Eraslan, 1988: 459). Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde hem asıl fiil fonksiyonuyla, hem zarf fiil ekleriyle birlikte yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılan *tur-* fiilinin 3. şahıslarda *er-* fiili gibi cevherî fiil fonksiyonunda kullanılarak kurduğu isim cümleleri örneklerinden bazıları şu şekildedir:

munçulayu sav turur. “Böyle sözdür.” (AY/7, 14, s.34)

yok kurug emgek tözlüg adalıg turur. “Yokluk, ızdırıp asıllı, tehlikelidir.” (M 3 = 37/3-4, s.39)

okısar m(e)n ol bitig içinte ol küinki biziñ aştı ölürgüçi ud koyn toñuz başlap tınl(ı)glarınıñ savı turur. “Okuyunca ben, o yazının içinde o günkü bizim ziyafette öldürülen öküz, koyun, domuz başta olmak üzere canlıların sözüdür.” (AY-II/6, 10-13, s.32)

bilig ulug meñi tözte ornanıp akıgsız meñike tükellig turur. “Bilgi, büyük, edebi kökte yerleşip, akıntısız ebediye noksansızdır.” (T348-349, s.92-94)

yüzlenip amranmak köñülin turur. “Karşı koyup sevmek gönüllüdür.” (T/360-361, s.96)

avduti otura bolup altun çok itişip urmuş teg turur. “Avadhüti ortada olup, altın yemek çubuklarını dizip koymak gibidir.” (T/374, s.98)

ol yme iki şilip kılınmış teg turur. “Yine iki kalkan yapılmış gibidir.” (T/447-448s.114)

ögsiremişte ölgeşügte ög karınta turur. “Kendinden geçtiğinde, ölürken akıl karındadır.” (T/567-568, s.124)

üze on kat kök asra sekiz kat yer beş t(e)ñri için turur. “Yukarıda on kat gök, aşağıda sekiz kat yer beş Tanrı içindir.” (HU II.A/80-82, s.81-82)

kişin bosuşlug kadgulug turur. “Prensesin sıkıntılı, kaygılıdır.” (TT II Y 36.4/216-217, s.254)

ol ok teginmek tıltagınta ajunlarka ed tavarka erkke türkke azlanmak turur. “İşte o hissetme sebebinde varlık şekilleri, mal mülk, güç kuvvet, arzulamadır.” (M,XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/44-47, s.94)

2.1.1.1.5.2. tur- Fiilinin Fiil+Zarf-Fiil Eki+Fiil Kuruluşunda Yardımcı Fiil Olarak Kullanıldığı Cümleler

berü yanısinta (sansız s)akışsız kişilerin (boy)unları bokaguluk iligleri adakları b(e)klig savların ayıtu öteklerin adırtlayı turur(lar.) “Beri yanda sayısız kişilerin boyunları bağlı, elleri ayakları bağlı, sözlerini söyleyerek, suçlarını ayırarak duruyorlar.” (AY-II/12, 15-20, s.44)

yıtı yıparı bura turur. “Güzel kokusu, anberi kokup durur.” (TT II Y 36. 7/193, s.253)

arslanlı barslı bōrili uzatı kavzadu turur siz. “Arslanlı, parslı, kurtlu sürekli kuşatarak durursunuz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 754-755, s.162)

ol yanı içi, yana bütürü yalbarmak ağırınmak müñremek inçiglamak-ta ulatı eşitkeli umaguluk ünleri öze yañkura turur. “O tarafın içi, yine tamamıyla yalvarmak, sızlamak, bağırarak, inlemekten başka işitilemeyecek sesleri ile yankılanarak duruyorlar.” (AY-II/12, 20-23, AY-II/13, 1, s.44-46)

allıg çevişlig kişiler altayı turur “Aldatıcı, hilekâr kişiler kandırıp durur.” (KB 28/s.45)

2.1.1.1.6. bar ve yok Adları İle Kurulan (Bildirme Unsurunun Kullanılmadığı) İsim Cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde sık karşılaşılan isim cümlesi kuruluşlarından birisi de varlık ve yokluk ifade eden *bar* ve *yok* adları ile kurulan isim cümleleridir. Bu kuruluşta *bar* ve *yok* bildirici olmadan kullanılır. Metinlerde *bar* ve *yok* adlarının *bar erür, yok erür; bar titir, yok titir; bar ol* (nadir); *bar bol-* (nadir); *yok tur-* (nadir) şeklinde kullanımlarına da rastladık. *Bar* ve *yok* adlarının bildirici unsuru olmadan kullanıldığı cümlelerde birçok araştırmacının da belirttiği gibi bildirme unsurunun kısaldığını, bildirme unsurundan tasarruf edildiğini düşünüyoruz. Şirin, isim bildirmelerinde yüklemi sağlayan *er-* yardımcı eyleminden tasarrufa gidilmesinin daha yazıtlar döneminde gerçekleştiğini belirterek şu örnekleri verir: *türk kagan ötüken yış olursar ilte buñ yok* “Türk kağanı Ötüken Yış’ta oturursa yurtta sıkıntı yok.” (KT G3: BK K2)

buşum yok “sıkıntım yok” (1. Del Uul 1) (Şirin, 2015: 67). Talat Tekin de yüklem adları *bar* “var” ve *yok* “yok”un genellikle bağlayıcısız olarak kullanıldığını örneklerle incelemiştir (Tekin, 2000: 209) .

Eraslan, *bar* ve *yok* unsuru ile kurulan isim cümleleri ile ilgili şu bilgileri verir: “İsim ve sıfat gibi kullanılan *bar* ve *yok* kelimeleri faile isnad edilen özelliğin, durumun bulunduğunu veya bulunmadığını ifade ederler. *bar* kelimesinin yüklem ismi olarak Eski Türkçede kullanılışı şöyledir: 1. *bar+er-* şeklinde, 2. *bar+bol-* şeklinde, 3. *bar+titir* şeklinde 4. *bar +Ø* şeklinde; *yok* kelimesinin Eski Türkçe’de yüklem ismi olarak kullanılışı da şöyledir: 1. *yok+er-* şeklinde, 2. *yok+tur-* şeklinde, 3. *yok+Ø* şeklinde” (Eraslan, 1988: 457-467). Gabain, *bar* “var”, *yok* “yok” ve *kergek* “gerek” aslında normal isimlerdir, fiil olarak kullanmak için bunlar *er-*, nadiren de *bol-* ile birleştirilir, der (Gabain, 2007: 89).

Marcel Erdal isim cümleleri bahsinde isim cümlelerinin bir başka çeşidi de *bar* ve *yok* ile yapılır diyerek şu örnekleri verir: “*bay yme bar, yok çıgay yme bar* (KP 6,1); *mini için emgenteçi kim erser yok* (U IV c152); *azu bo savımda igid bar gu?*” (Erdal, 2004: 417). Ferruh Ağca, Tarihsel Türk dili metinlerinde *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin, varlık ve yokluk ifade eden cümle tiplerinin iki temel işaretleyicisi olduğunu, Eski Türk dilinin isim ile sonlanan sözdizimsel yapıyı gramerleşmiş *erür*, *turur*, *bolur*, *titir* işaretleyicileri ile olumlu, *ermez* işaretleyicisi ile de olumsuz olarak sonlandırmışken, bu tür yapıların varlık ve yokluk ifadeli sonlamaları için gramerleşmiş “var, mevcut” temel anlamlı *ba:r* ile “yok, mevcut olmayan” temel anlamlı *yo:k* sözcüklerini kullandığını, Köktürkçe’de *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin geniş/şimdiki zamanı karşılayan ifadelerde isim öbeğini tek başlarına işaretlediklerini, buna karşılık başka bir zaman dilimine ait ifadelerde ise *er-* yardımcı fiili ile birlikte işaretlendiğini, *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin “varlık ve yokluk” ifadesi ile isim öbeklerini tek başlarına yüklemleştirebildiklerini, bunun Manihaist Uygur metinlerinde de görüldüğünü belirtir ve Türk dilinin erken dönemine ait metinleri ile DLT dahil olmak üzere ağız özelliklerinin baskın olduğu metinlerde isim ile sonlanan söz dizgelerinin şimdiki zamana ait varlık ve yokluk ifadelerinde sadece *ba:r* ve *yo:k* sözcüklerinin kullanılmasının, buna karşılık daha sonraki metinlerde aynı zamana ait varlık ve yokluk

ifadelerinde işaretleyicilerin *erür, bolur, turur, titir, ol* gibi ayrıca bildiriciler ile genişlemesinin, sözcüklerin gramer işaretleyicisi görevinin ilk evresinde olduklarını gösterdiğini kaydeder (Ağca, 2015: 95-96).

Clauson, Kaşgarlı'nın da tanımladığı gibi sözcüğün “var oluş, mevcudiyet veya bir yerde bulunma” anlamına geldiğini *bar* sözcüğünün *yok* sözcüğünün zıddı olduğunu ve neredeyse daima bir cümlemin yüklemi olduğunu, öznenin belirtildiğini veya kastedildiğini, zaman veya kip hali gerektiğinde *er-* yardımcı fiili veya benzeri ile desteklendiğini kaydeder. *Yok* sözü için de *yo-* fiilinden *yok* isminin türediğini, çeşitli kullanımlarının olduğunu, tıpkı *bar* gibi cümlemin yüklemi olduğunu, zaman veya kipe ihtiyaç duyulduğunda *er-* ve benzeri ile desteklendiğini, ara sıra “bir şeye sahip olmayan” anlamında genellikle başka sıfatlarla kullanıldığını belirtir (*yok çıgay, yok yodun vb.*) (Clauson, 1972: 353/895). İncelediğimiz metinlerde *bar* ve onun zıddı olan yokluk bildiren *yok* sözünün bildirici olmadan kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

2.1.1.1.6.1. *bar* Sözü İle (Bildirici Olmadan) Kurulan İsim Cümleleri

adın kişlertin tıdıg bar. “Yabancı kişilerden engel var.” (TT II Y 36.4/213-214, s.254)

altunug adırtlagulug blgü bar. “Altını ayıracak işaret var.” (TT II Y 36. 3.9-10/70-71, s.247)

mundada adın ülgüsüz sansız emgekleri bar. “Bundan başka ölçüsüz, sayısız eziyetleri de var.” (TCÜ/T III.M.,106-107,s.255)

ol pratapan atlıg tamuda korkgu teg iki ulug işiçler bar. “O Pratana adlı cehennemde korku gibi iki büyük kazanlar var.” (TCÜ/T III.M.,126-127,s.255)

emgek bar. “Eziyet var” (TT II Y 36.12-3/19, s.245)

etüzün tegre ada bar. “Bedenin etrafında tehlike var.” (TT II Y 36. 3.-7-9/60-61, s.247)

beş törlüg ada bar. “Beş türlü tehlike var.” (PK VVII, c.1, s.35)

bu buyan (k) üçinte közünür etüzleri adasız (tudasız) uzun kalın kutın
.....ölürür atlıg boşgutsuz tınlıg bar. “Bu sevap sayesinde şu andaki vücutları
 tehlikesiz, uzun sayısız saadette öldürür adlı öğrenmeyen canlı var.” (M 3 =
 37/66-68, M 4a 414/1, s.41)

il içinte tevlıg kürlüg buyrug bar. “Memleket içinde hilekâr buyruk var.” (TT II
 Y 36. 3.-7-9/63-64, s.247)

iltin kantın bosuş bar. “Ülkede, hükümdarda kaygı var.” (TT II Y 36. 3.-7-9/59-
 60, s.247)

kadgu bar “Sıkıntı var” (TT II Y 36.12-3/20, s.245)

koşavardi şasdirta söslemişi bar. “Koşovrtti Şāstra’da anlatılmışı var.” (T/79,
 s.60)

mundag iki ygrmi törlüg tüp yiltız kergeklig tamngaklarda ulug bahşı naropanıñ
yarlıkamışı bar. “Bu şekilde on iki türlü esas, gerekli talimatlarda büyük üstad
 Nādapāda’nın buyruğu var.” (T/620-623, s.128)

ol lenhua sayu birer agulug yılan bar. “O lotus çiçeklerinin her birinde birer
 zehirli yılan var.” (PK XXXVII/XXXVIII/XL, s. 45-46)

suvda suv öñlüg taglar bar. “Suda su renkli dağlar var” (PK XVII, c.1, s.35)

tag içinte iki yek bar. “Dağ içinde iki şeytan var.” (TT II Y 36. 3.-7-9/62-63,
 s.247)

takı yime tebrençsiz turmuş atlıg boşgutsuz tınlıg bar. “Ayrıca sarsılmadan
 ayakta duran adlı öğrenmeyen bir canlı var.” (M 2.12 = 4a 414/16-18, s.42)

takı yime tebrençsiz turmuş atlıg boşgutsuz tınlıg bar. “Ayrıca sarsılmadan
 ayakta duran adlı öğrenmeyen bir canlı var.” (M 2. 12 = 4a 414/16-18, s.42)

tüdüşgölüg emgek bar. “Savaşta eziyet var.” (TT II Y 36. 3.9-10/72, s.247)

tünerig tamuka tüşmeki bar. “Karanlık cehenneme düşmesi var.” (ETŞ/5.Metin,
 s.24)

tüpinte ol'ukma ölmeki bar. “Sonunda insanın yine şu ölmesi var.” (ETS/5.Metin, s.24)

yad kişilertin yağı bar. “Yabancı kişilerden düşman var.” (TT II Y 36.4/214-215, s.254)

yime ök etüzin küzedür atlıg boşgutsuz tınlıg bar. “Ayrıca vücudunu koruyan adlı öğrenmeyen canlı da var.” (M 2. 12 = 4a 414/10-12, s.41)

tevlig kürlüg buryuk bar. “Hilekâr yönetici var.” (KB 69, s.55)

adırtlaguluk b(e)lgü bar. “Ayırt edebilecek işaret var.” (KB 76, s.55)

2.1.1.1.6.2. bar+ er- Yapısındaki İsim Cümleleri

tözi yürekniñ üç törlüg ornanıp turguluk yañları bar erür. “Yüreğin esasında üç türlü yerleşip duracak nizamları vardır.” (T/803-804, s.142)

töpüdeki ulug meñilig tilgente otuz iki tamurlar bar erür. “Tepedeki büyük ebedî tekerlekte otuz iki damar vardır.” (T/398-400, s.102)

ol tamurlar yumkı bir yalınuz kişite tükel bar erür. “O damarların hepsi bir tek kişide eksiksiz vardır.” (T/435/436, s.110)

tözi yürekniñ üç törlüg ornanıp turguluk yañları bar erür. “Yüreğin esasında üç türlü yerleşip duracak nizamları vardır.” (T/803-804, s.142)

töpüdeki ulug meñilig tilgente otuz iki tamurlar bar erür. “Tepedeki büyük ebedî tekerlekte otuz iki damar vardır.” (T/398-400, s.102)

ol tamurlar yumkı bir yalınuz kişite tükel bar erür. “O damarların hepsi bir tek kişide eksiksiz vardır.” (T/435/436, s.110)

körklüg körksüz körkünüz alku tükel bar erür. “Güzel, çirkin görünüşünüz, hepsi eksiksiz vardır.” (AY-III/VII. Tegzinç, 738-739, s.160)

ol ödün baranas uluşta bir edgü alp yerçi suvçı bar erti. “O sıralarda Benares ülkesinde iyi, cesur kılavuz gemici vardı.” (PK XXIII c.3, s.38)

ötrü ol yer suv ırşı teñri bar erti. “O zaman o ülkede bilge bir Tanrı vardı.” (PK LIX, c.1, s.56)

2.1.1.1.6.3. *bar+ titir/tetir* Yapısındaki İsim Cümleleri

nom buşınıñ yene biş türlüg yig asıgı bar titir. “Öğreti sadakasının da beş türlü üstün yararı vardır.” (AY-V/162, III.18b./11-13, s.50)

yene y(e)me bo nomug nomladaçı toyınlarka dıntarlarka y(e)me tört türlüg ulug asıg tusu <bar> titir. “Ayrıca bu öğretiyi açıklayacak rahiplere, seçilmişlere de dört türlü yüce fayda vardır.” (AY-V/196, III.35b./1-3, s.76)

bo nom erdinig eşidteçi tutdaçı bodunka karaka y(e)me tört türlüg ulug asıg tusu <bar> titir. “Bu öğreti cevherini işitecek, tutacak millete de dört türlü yüce fayda vardır.” (AY-V196, III.35b./13-15, s.77)

2.1.1.1.6.4. *bar ol* Yapısındaki İsim Cümleleri

bağışı ne teg bar ol “İpleri nasıl? Vardır” (IB 18, s.21)

2.1.1.1.6.5. *bar+bol-ur* Yapısındaki İsim Cümleleri

kılınçlı tuymaklı tıltagınta ed öñ ötrü bar bolur. “Amel ve idrak sebebiyle vardır” (Bewusstseinslehre, 367, 11-12) (Eraslan, 1988: 462).

2.1.1.1.6.6. *yok* Sözü İle (Bildirici Olmadan) Kurulan İsim Cümleleri:

közün içinte küg yok. “Gözünün içinde sefalet yok.” (TT II Y 36. 8/ 144-145, s.251)

köñülün içinte kadgu yok. “Gönlünün içinde sıkıntı yok.” (TT II Y 36. 8/ 145, s.251)

kop işing tapıñça korı yok. “Bütün işin arzuna göre zarar yok.” (TT II Y 36. 8/ 148, s.251)

yok artdaçı siznite. “Yok sizden daha üstünü.” (AY-III/VII Tegzinç, 772, s.163)

sansarta irinç mini teg sakınsar erti kim me yok. “Samsāra³⁷’da benim gibi bir cefakârı düşünecek bir kimse bile yok” (ETŞ/17. Metin, s.174)

meniñ ıdı korkınçım ayınçım yok. “ Benim hiç korkum yok” (AY-II/609/8, s.74)

öñi adırılmaklıg bosuşum yme yok. “Ayrıca ayrılmak kederim dahi yok” (AY-II/609/8, s.74)

ayıǵlı savıñnıñ adırtı yok. “ (İyi) ve kötü sözün farkı yok.” (KB 87, s.59)

igiñe aǵrıǵıña emi yok. “Hastalığına ağrına ilaç yok.” (KB 235-236, s.99)

kaltı akıǵlıǵ akıǵsız ikileyü yok üçünçi. “Şöyle ki, āsvaralı āsvarasız yeniden yok üçüncüsü.” (Üİ 97b/8, s.29)

munda yok iki öçmek bulmaklıg yörüg. “Bunda yok(tur) iki sönme ve bulmanın manası.” (Üİ 115a/11-12, s.51)

2.1.1.1.6.7. yok+er- Yapısındaki İsim Cümleleri

edgölüg dıntarlar ara teñri teñrisi burkanta yigrek yok erür. “Üstün dindarlar arasında Tanrılar Tanrısı Burkandan daha iyisi yoktur.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/34-37, s.116)

neñ (bu kişi) belgölüg otgurak tüşiñe tegmişlerin ıdı körtüküm yok erti. “Asla bu kişilerin belli, kesin cezaya uğradıklarını hiç gördüğüm yoktu.” (AY-II/9, 4-6, s.38)

³⁷ sansar “samsāra, doğum ve ölüm döngüsü”, hem Manihaist hem de Budist Uygur metinlerinde yaygın olarak kullanılan bir terimdir. Budizmde “doğum ve ölüm, yeniden doğum ve yeniden ölüm, yaşam ve ölüm” gibi anlamları ifade etmekte olup altı hayat şeklindeki canlıların doğum ölüm döngüsü içinde sürekli doğumu ve ölümü tatmalarıyla ilgilidir. Canlıların şimdiki hayatları geçmişteki karmalarının gereğince ve bu doğum ölüm döngüsünden ancak aydınlandıkları vakit kurtulabileceklerdir. Manihazimdeki doğum ölüm döngüsü düşüncesi de aşağı yukarı Budist düşünceyle benzerdir, fakat Budizmde olduğu kadar katı olmayıp sınırlı bir düşüncedir (Tokyürek, 2012: 2901).

2.1.1.1.6.8. *yok +titir/tetir* Yapısındaki İsim Cümleleri

anın bo ilinmeksiz atl(i)g d(a)r(a)nı nom kapıgta yæg nom kapıgı yok tetir. “Bu sebeple bu bağlanmama adlı daharani öğreti kapısından daha iyi bir öğreti kapısı yoktur.” (AY-III/VII Tegzinç, 60-61, s.110)

2.1.1.1.6.9. *yok+tur-ur* Yapısındaki İsim Cümleleri

bu emgekimtin ıdı ozgum kutrulgum yok turur. “Bu eziyetimden kurtulmanın kesinlikle imkânı yoktur” (Suv. 610, 12-14) (Eraslan, 1988: 463).

2.1.1.1.7. Bildirme Unsurunun Kullanılmadığı İsim Cümleleri

Eski Uygur Türkçesi metinlerinden hem Budist hem Manihaist metinlerde karşılaşılan bir isim cümlesi yapısı da yüklem adının tek başına kullanıldığı hiçbir bildirme unsuru ile desteklenmediği bu kuruluştur. Bu yapıda muhtemelen bildiriciden tasarrufa gidilmiştir. Kemal Eraslan, isim cümlelerinde bildirimin geniş zamanında yardımcı fiilin (*er-* veya *tur-*) kullanılmayışına daha Eski Türkçe içinde rastlandığına dikkat çeker ve bu tarz cümleleri *er- fiilinin düşmesi ile oluşan isim cümleleri* başlığı altında inceler (Eraslan, 1988: 459). Talat Tekin de, *ad asıllı yüklem* bölümünde bu tarz cümleleri *bildiricisiz yüklem* başlığıyla inceler ve şu örnekleri verir: “*küreg sabı antag* ‘Kaçağın sözleri şöyle (idi)’ (T 9); *üç küreg kişi kelti, sabi bir* ‘Üç kaçak kişi geldi, sözleri aynı (idi)’; *yaylagım ötüken kuzi* ‘Yaylam Ötüken dağlarının kuzeyi(dir)’ (Tar. B5); *kamuş ara başım* ‘Kamışlar arasında başım’ (IB 10) (Tekin, 2000: 208-209).

Tıpkı yukarıda bahsettiğimiz *bar* ve *yok* adlarının hiçbir bildirici bağı olmadan tek başlarına yüklem adı olmaları gibi burada da doğrudan bir isim ve isim soylu kelimenin aynı şekilde yüklem ismi olması söz konusudur. İncelenen metinlerde özellikle *teg* “gibilik, benzerlik” edatının kullanıldığı isim cümlelerinde ve *üçün* edatının kullanıldığı isim cümlelerinde bildiricinin kullanılmadığı örneklerin ağırlıkta olduğu görüldü, *teg* edatının *teg+turur*, *teg+bolur* ve *teg + erür* yapısında yüklem ismi olarak kullanıldığı cümlelere de rastlanıldı. Herhangi bir ismin, sıfatın ve bahsettiğimiz *teg* ve *üçün* edatının bildirici bağı olmadan kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

yeri kumu alku kümüş. “Yeri, kumu tamamen gümüş(tür).” (PK XXXVI, c.3, s.44)

miñ miñ tümen yol yaruk. “On binlerce yol parlak(tır).” (TT5/A, 30-31, s.326)

ol yme m(a)harate elig han ertinü ulug bay barımlıg tsanları agılıgları ı tarıg ed tavar üze tolu alp atım süülüg küçiñe tükellig “O Mahāratha hükümdar son derece ulu, zengin ambarları, hazineleri ekin, mal, mülk ile dolu, cesur ordusunun gücü eksiksiz(dir).” (AB 607/10-14, s.73-74)

kamuş āra başım. “Kamışlar arasında(dır) başım.” (IB10/II, s.20)

üzeliksiz yig üsdünki. “Aralıksız, daha iyi, en üstteki.” (T/244, s.78)

tigli <üklimek> üklimek üze soltın sıñarkı lalananın içinde. “Damla damla çoğalmak ile sol taraftaki (skr.) Lalanā’nın içinde(dir).” (T/499-501, s.116)

kañ atanıñ yürün tigli. “Ata babanın beyaz damlası(dır).” (T/957, s.158)

ak kışın az “Ak kışın az(dır).” (TT II Y 36.1/159, s.251)

kişi ara edgülüg yolun alp. “İnsanlar arasında iyilik yolun güç(tür).” (TT II Y 36.1/160, s.251)

ol bodisavat erinç. “O bir Bodhisattva heralde.” (PK XLV, c.1, s.49)

yırak barmış kişi kelmeki sarp. “Uzağa gitmiş kişinin gelmesi zor(dur).” (KB 83, s.57)

kö[ñülün] kögüzün ökünmeği üküş. “Gönlün, bedenın pişmanlığı çok(tur).” (KB 87-88, s.59)

köñlün [kögüzü]ñ bütmeği az. “Gönlün, bedenın inancı az(dır).” (KB 88-89, s.59)

el han açığın b[ulmakın] alp. “Hükümdar takdirini bulman zor(dur).” (KB 89-90, s.59)

edlig sanlıg bolup yorımak[ın sarp]. “Zengin, soylu olarak ilerlemen zor(dur).” (KB 90, s.59)

2.1.1.1.7.1. *üçün* Edatının Bildirici Bağı Olmadan Kullanıldığı İsim Cümleleri

una kirtgünç kösüşke tayak bolmakı öze bu munça edgü nomlar büter üçün. “Şimdi inanç isteğine destek olmak, bu kadar iyi öğretileri tamamlamak içindir.” (TT5/B, 80-81, s.344-346)

yolta yaruk yaşuk bışurunmatuklar töz yaruk yaşukug bilmez üçün. “Yolda parlak, aydınlık gerçekleştirenler parlak aydınlığı bilmedikleri içindir.” (T/76-77, s.60)

öyre ünmiş bolmak etözlüg alku indrika tükellig üçün. “Önce yükselmiş olmak vücutlu bütün İndriya’ya eksiksiz olmak içindir.” (T/79-81, s.60-62)

2.1.1.1.7.2. *teg* Edatının Bildirici Bağı Olmadan Kullanıldığı İsim Cümleleri

anta ötrü badari bramn kentü evinte (o)luru kök kalıkda kalır teg. “Bu sırada Badhari Brahman kendi evinde oturup mavi gökyüzünde durur gibidir.” (M I. Bölüm, 10 = 49 154/8-10, s.55)

közünüki ne teg? “Penceresi nasıl?” (IB 18/III, s.21)

bağışı ne teg? “İpleri nasıl?” (IB 18/VII, s.21)

egni ne teg? “Çatısı nasıl?” (IB 18/V, s.21)

töpudeki tidim pisak teg. “Tepedeki taç, çelenk gibi.” (T/243-244, s.78)

kök kalıgtın ulug törlüg tag kaya tüşmiş yimrülmiş teg. “Gökyüzünden büyük, türlü türlü dağ, kaya inmiş, çökmüş gibidir.” (T325/326, s.90)

birerleri tamır yumki yıp teg. “Her bir damar iplik gibidir.” (T/433, s.110)

birerleri taramış saç yumuk teg. “Bazıları taranmış saç, düğüm gibidir.” (T/434, s.110)

bilip bışrundaçılarka inçip osakı bilişmiş edgü ögli kişi birle körüşmiş teg. “Bilip öğreneceklere rağmen daha erken bilinen iyi düşünceli kişi ile görüşmüş gibidir.” (T/71-72, s.60)

2.1.1.1.7.3. *teg* Edatının *teg + erür / teg + turur/ teg + bolur* Yapısında Kullanıldığı İsim Cümleleri

alku kızlar arasın̄ta tag basgukı teg erür siz. “Bütün kızlar arasında dağ zirvesi gibisinizdir.” (AY-III/VII. Tegzinç, 822-824, s.167)

yertinçünün̄ iyesi teg erkliglern̄in̄ arasın̄ta linhua çeçek teg erür siz. “Yeryüzünün sahibi gibi güçlülerin arasında nilüfer çiçeği gibisiniz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 793-795, s.165)

ol ögrünç[ümüz] tüketi sözlegü teg ermez. “O mutluluğumuz tamamıyla anlatılacak gibi değil.” (HU I.A.1.a/54-55, s.28)

içtinki yogaçarının̄ köñüldeki belgüte kök kalıgta barır teg bolur. “İçerideki Yogācārya’nın gönüldeki işaretinde gökyüzünde gider gibidir.” (T/671-672, s.132)

avduti otura bolup altun çok itişip urmuş teg turur. “Avadhūti ortada olup, altın yemek çubuklarını dizip koymak gibidir.” (T/374, s.98)

ol yme iki şilip kılınmış teg turur. “Yine iki kalkan yapılmış gibidir.” (T/447-448s.114)

inçe kaltı arıg turug linhua çeçek turur teg. “Şöyle ki arı, saf nilüfer çiçeği gibidir” (AY-III/VII. Tegzinç, 880-881, s.172)

2.1.1.1.8. *+mİş/+gAll kergek/ kergek* Yapısındaki İsim Cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde sık kullanılan *+mİş kergek/ +gAll kergek/ kergek* yapısındaki isim cümleleri aynı zamanda gereklilik ifadesi taşıdığı için birçok araştırmacı tarafından fiil çekimi içerisinde değerlendirilmiştir. Bazı araştırmacılar ise ne isim cümlesi ne fiil cümlesi bahsinde *kergek>kerek>gerek* ile kurulan cümlelere yer vermemişlerdir. Genellikle çalışmalar *gerek* kelimesi ile kurulan cümlelerin alabildiği öğeler veya gereklilik dışında bu yapıdaki cümlelerin tahmin, olasılık, istek, gelecek zaman vb. ifade etmesi ile ilgilidir. Mehmet Özmen, konuyla ilgili olarak *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde *Gerek İle Oluşturulan Fiil Soylu Yüklemler* başlığı altında şu bilgilere yer

verir: “Başlangıçta, *kergek*, *kerek* veya *gerek* isim cümlesinin yüklem ismi, kendisinden önce gelen, isim-fiil, sıfat-fiil veya kip eki almış unsurların ise özne konumunda bulunduğu, sonradan kalıplaşarak fiillik oluşturdıkları anlaşılmaktadır: olsar *kergek* +*turur* > *bolsa gerek* > *olsa gerek* “olmalı”. İsim cümlelerinin belirgin özelliği nesne almamalarıdır. Oysa bu tür cümlelerde nesne bulunmaktadır. Bunun için, *gerek* ile kendisinden önce gelen -*a/-e*, -*sa/-se*, -*mak/-mek* eklerinden birini almış fiil unsurunun birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Ayrıca fiil unsuru+ *gerek* biçiminde oluşturulan fiil şekilleri, anlam ve söz dizimi açısından değerlendirildiğinde bunların -*malı/-meli* gereklilik eki karşılığında kullanıldığı dolayısıyla, yüklemi fiil unsuru +*gerek* biçiminde oluşturulan cümlelerin fiil cümlesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür cümlelerin isim cümlesi kökenli olmaları ve *vermek gereksin* türündeki yüklem, bu cümlelerin fiil cümlesine dönüşmüş cümleler olduğu gerçeğini değiştirmez” (Özmen, 2013: 10-12).

Fevzi Karademir, *Türkçede İsim Cümlesi ve Alabildiği Ögeler Üzerine* adlı çalışmasında araştırmacıların -*mAktA*+*kişi eki*, -*mAk gerek/lazım*, -*mA* + *iyelik eki* +*gerek/lazım*, -*mAk zorunda/mecburiyetinde*+*kişi eki* gibi birimlerle kurulu yüklemelerin mahiyeti konusunda ayrılığa düştüklerini, tartışma konusu bu yüklemelerde bir görüşe göre, yüklem parçasını teşkil eden *gerek*, *lazım*, *zorunda*, *mecburiyetinde* gibi sözlerin isim cinsinden sözler olup ek-fiille yüklemleştiklerinin belirtildiği, aslında bu yapıların bir dil bilgiselleşme süreci yaşamakta olduğu, bu bakımdan söz konusu yapıların bir kip (gereklilik kipi/kalıbı) özelliği gösterdiğini ve bu kiplerle kurulu yüklemelerin fiil kategorisinde değerlendirilmesinin de bir seçenek olabileceğini belirtir (Karademir, 2015: 206-217). *Gerek* ile kurulan cümlelerin fiil kategorisinde değerlendirilmesinin bir başka sebebi de isim cümleleri nesne alamazken *gerek* ile kurulan cümlelerin nesne almasıdır. Hikmet Dizdaroğlu, ad tümcelerinde genellikle nesne yoktur, ancak yüklemi geçişli çatıdaki eylemsilerden ya da *var*, *yok*, *gerek değil*, *lazım* sözcüklerinden oluşan ad tümceleri nesne alabilir, der (Dizdaroğlu, 1976: 385). Dizdaroğlu’nun *gerek* ile kurulan yüklemeleri ad cümlesi saydığı anlaşıyor. Aynı şekilde Şükrü Haluk Akalın, cümle başı edatlarıyla kurulu isim cümleleriyle ilgili bir çalışmasında, *Madem en sonunda cihandan gitmek gerek* örneğini verir (Akalın, 2000: 61).

Türkçede Gereklilik Kipi adlı çalışmasında konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alan Oruç Aslan Birsell, konuyla ilgili olarak şu bilgilere yer verir: “Bugün fiil+ malı+şahıs eki yerine kullandığımız ‘fiil+mastar + iyelik ekleri gerek/lazım’ yapısını Türkçede nereye oturtabiliriz? Bu şekillere günümüze kadar olduğu gibi isim cümlesi gözüyle mi bakacağız, yoksa ‘fiil+makta+bildirme ekleri’ kalıplaşmasına yeni bir şimdiki zaman çekimi dediğimiz gibi, bu şekilleri de farklı bir gereklilik çekimi olarak mı kabul edeceğiz? Yüklemleri gerek, lazım, zorundayım, şart, mecburum gibi sözcüklerle kurulan cümleler şimdilik isim cümlesi, gerek- fiilinin çekimli şekilleriyle diğer sözcüklerin, ek eylemli şekilleri fiil cümlesi olarak alınmalıdır” (Birsell, 2007: 1256-1257).

Ferruh Ağca, Eski Türk dili alanında fillerin gereklilik ifadesinin bir takım ekler vasıtasıyla yerine getirildiğini, isimlerin ya da isim öbeklerinin gereklilik ifadesinin *kergek* sözcüğü ile karşılandığını, Budist Türk çevresi metinlerinde *isim+kergek* şeklinin, isim cümlelerinin olumlu gereklilik çekimini karşıladığını, bu kalıpla ifade edilen gereklilik çekim kategorisinin aynı zamanda isimler, isim öbekleri ya da isim cümlelerinin olumsuzluk şekli olan *ermez* işaretleyicisi ile olumsuzlaştırıldığını, Türk dilinde gereklilik ifadesinin *kergek* sözcüğünün farklı söz dizimsel yapılarda kullanılmasıyla ortaya çıktığını, daha sonra başka şekillerle değişerek ya da genişleyerek fiil çekim kategorisini karşılamak üzere de kullanılmaya başlandığını belirtir (Ağca, 2010: 41-42).

Marcel Erdal da, ad cümlesi başlığı altında gereksinim ifadesinden bahsederken –gUlUk ekine yer verdikten sonra gereksinim ifade etmenin diğer yaygın yolunun ad yüklemi olan *kergek* sözü olduğunu belirtir ve *kergek* ile kurulmuş ad cümleleri örnekleri verir (Erdal, 2004: 413). A. Von Gabain da *bar* “var”, *yok* “yok” ve *kergek* “gerek” sözlerinin aslında normal isimler olduğunu, fiil olarak kullanılmak için bunların *er-*, nadiren de *bol-* ile birleştirildiğini belirtir (Gabain, 2007: 89).

Biz çalışmamızda *kergek* ile kurulan cümleleri isim cümlesi olarak kabul etmenin daha uygun olduğunu düşündük. *Kergek* sözünün gereksinim ifadesinden dolayı, gereklilik kipi için kullanılmış olması sözcüğün bir isim olduğu ve ad yüklemi oluşturduğu gerçeğini değiştirmez. *Kergek* ile kurulan cümlelerin olumsuzluk şekilleri

için *er-* cevherî fiilinin kullanılması da düşüncemizi destekler niteliktedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kergek* sözü +mış ve +galı partisip ekleriyle veya tek başına kullanılmıştır:

(amti) (bu) nomlug savag kitumati (atlıg) uluştaki samntapuşp seņrem(te) (uk)mış kergek. “Şimdi bu dini hadiseyi Ketumati adlı şehirdeki Samantapuşa manastırında tasavvur etmek gerek.” (M, XIX. Bölüm, 1=18 52 519/7-9, s.111)

amti bu nomlug savag ang magt ilte raçagri kent uluşda ukmuş kergek. “Şimdi bu öğreti sözünü Magadha ülkesinde Rājagrha şehrinde anlamak gerek.” (M I. Bölüm, 1 = 20 42 227 436 439a/2-4, s.50)

amti bu nomlug savag badarı bramniñ e(v)inte ukmuş kergek. “Şimdi bu öğreti sözünü Badhari Brahmanın evinde tasavvur etmek gerek.” (M. II. Bölüm/1=135/2-3, s.62)

anı köñülkermişinizler k(e)rgek. “Onu düşünmüş olmanız gerek” (AY-III/VII Tegzinç, 16-17, s.106)

anı üçün kamag yalañuklar alkugun kuanşı im pusar atın atamış kergek. “Onun için bütün insanların Kuanşı İm Pusar adını söylemesi gerektir.” (KİP/8-88, s.9-12)

anın bu nom erdinig çinkirtü süzük kirtgünç köñül öze aymış ağırlamış kergek. “Onun için bu yasa cevherini hakiki, temiz, imanlı gönülle söylemek, saygı göstermek gerek.” (AY-II/24, 22-24, s.68)

anı üçün tüzkerinçsiz yig tözü köni tuymak atlg iduk burhan kutıña köñül öritmiş bodastvılgara burhan kutın kösemeklig köñüllerin bütürdeçi on türlüg edgüler üç türlüg titrü çınaru sakınmak kolulamak tükel krgk. “Bu sebeple kusursuz, eşsiz, eksiksiz, tümünden gerçek hissetmek adlı kutsal burkan kutuna gönül besleyen bodhisattvalara buddha kutunu dilemekli, gönüllerini tamamlayacak on türlü iyileri, üç türlü gerçeği tam olarak düşünmek, eksiksiz dilemek gerek.” (TT5/B, 10-14, s.340-342)

anta kin çmbudvip yir suv tolu ulug yil turgurmuşın sakınmış krgek. “Ondan sonra Çambudvip ülkesinde çok şiddetli rüzgârı durdurduğunu düşünmek gerek.” (TT5/A, 81-82, s.328)

anta ötrü tarni arvış sözlemiş krgek. “Bunun üzerine Arbiş Tarni söylemiş gerek.” (TT5/A, 66-67, s.328)

et’üz öze yaruk öntürmüş krgek. “Vücuttan ışığı uzaklaştırmak gerek.” (TT5/A, 29-30, s.326)

bu biş ulug yaruk yaşuk bolu sakınmışta kin ol yaruk içinte bir miñ yaprgaklag linhua sakınmış krgek. “Bu beş yüce ışık parıltı olup düşündükten sonra o ışık içinde bin bir yapraklı lotus çiçeği düşünmek gerek.” (TT5/A, 16-19, s.326)

bu nom erdinig boşgungalı, tutgalı, okıgalı, okıtgalı, bitigeli, bititgeli öğretig kılgalı k(e)rgkek. “Bu yasa cevherini öğrenmek, tutmak, okumak, okutmak, yazmak, yazdırmak, öğretmek gerek.” (AY/24, 15-17, s.68)

buluñ sayu sekiz sim küzedgüçi tñrilerig linhua örgün öze olurmuşın sakınıp öz öz biligleri tuta ört yalınlg küzedgü turmuşın sakınmış krgek. “Her tarafı, sekiz sınırı gözetecek Tanrıların lotus çiçekli tahta oturduğunu düşünüp kendi bilgilerini tutarak parlak bir şekilde korumayı düşünmek gerek.” (TT5/A, 62-66, s.328)

küçi yitginçe tarni söz sözlemiş krgek. “Güç yettiğince dhārani (büyü) sözü söylemek gerek.” (TT5/A, 73-74, s.328)

ol linhua örgün içinte miñ miñ tümen tümen huaşın burkanlar et’üzün blgürtmüşin sakınmış krgek. “O lotus çiçekli taht içinde on binlerce çiçeği, burkanların vücudunun belirdiğini düşünmek gerek.” (TT5/A, 32-34, s.326)

ol ot yalın içinte alngaddurgu biligler blgürtmiş krgek. “O ateş, alev içinde zayıflatacak bilgileri belirtmek gerek.” (TT5/A, 91-92, s.330)

ol tütüni linhua orun bolmuşın sakınmış krgek. “O dumanın lotus çiçeği taht olduğunu düşünmek gerek.” (TT5/A, 96-98, s.330)

ol uzak tegşilip kün tñri tilgeni teg arıg süzüik altun öñlüg altun yrırlıg luşanta burkan et'üzün bütmişin sakınmış krgkek. “O uzak değişip Gün Tanrı tekerleği gibi saf, temiz, altın renkli, altın ışıklı Luşanta Buddha'nın vücudunu bitirdiğini düşünmek gerek.” (TT5/A, 21-24, s.326)

ol yaruk içinte linhua örgünler sakınmış krgckm. “O ışık içinde lotus çiçekli tahtları düşünmek gerek.” (TT5/A, 31-32, s.326)

ontun sıñarkı burkanlar uluşınta bögüler kuvragınta yagmur yagmış teg hua çeçek yagmışın sakınmış krgkek. “Sağ taraftaki burkanların ülkesinde hekimler meclisinde yağmur yağmış gibi çiçek yağdığını düşünmek gerek.” (TT5/A, 106-108, s.330)

ontun sıñarkı burkanlary yultuz teg yaruk yula blğırtüp edgü yıdly yıparly tütsükin köyürmişin sakınıp ontun sıñarkı burkanlary tapınmış krgkek. “Sağ taraftaki burkanları yıldız gibi parlak meşale belirtip güzel kokulu tütsüyü yaktığını düşünüp sağ taraftaki burkanlara tapınmak gerek.” (TT5/A, 78-81, s.328)

ot öñlüg yaruk yaşuk alkudın sıñar yaltrmısın yaşumışın sakınmış krgkek. “Ateş renkli, parlak ışığın her taraftan parlamasını, ışmasını düşünmek gerek.” (TT5/A, 8-10, s.324)

öritmişte altı yaratıgıg üküş kılmuş kergkek. “Yükseldiğinde altı teşebbüsü çok kılmak gerek.” (T/1132-1133, s.172)

ötrü et'üz küzedgü tamga tutmış krgkek. “Bunun üzerine vücudu koruyacak damga tutmak gerek.” (TT5/A, 53-54, s.328)

kamag burkanlar bir ünin sadu sadu siti bolzun tēp alkış urmışın sakınmış krgkek “Bütün burkanların hep bir ağızdan sādhu sādhu siddhi (sihir) olsun diye dua ettiğini düşünmek gerek.” (TT5/A, 108-109, s.330)

süzük arıg sırıçka teg üç miñ ulug miñ yirtinçü yir suv ulatı ontun sıñarkı burkanlar uluşingategi alku et'üz öze közünmişin sakınmış krgkek. “Temiz, saf, ayna gibi üç bin ulu bin yeryüzünden başka sağ taraftaki burkanlar memleketine

kadar bütün vücutta mevcut olduğunu, gözüktüğünü düşünmek gerek.” (TT5/A, 24-27, s.326)

sva uzak urmuş krgk. “Suya uzak koymuş gerek.” (TT5/A, 11-12, s.324)

takı ne ayıtmış kergk. “Daha ne söylemek gerek.” (M, XIX. Bölüm, 58.? = 88 322/41, s.116)

tüü evini satu alku otlug ırgak blgürtmüş krgk. “Türlü türlü evini satarak ateşli çengel belirtmek gerek.” (TT5/A, 117-118, s.332)

tün sayu öd yaz-matın (?) dyan sakınça kirmiş krgk “Her gece vakit yanılmadan istiğrak niyetine girmek gerek.” (TT5/A, 116-117, s.330-332)

tütsülüğ lugta köyürmüş krgk. “Tütsülü buhurdanda yakmak gerek.” (TT5/A,130, s.332)

üstün tıri yiri altın tamu yiri dört togmak biş yol barça et'üz öze közünmüşin sakınmış krgk. “Üstte Tanrı yeri, aşağıda cehennem yeri dört doğmak, beş yol hepsinin vücutta gözüktüğünü düşünmek gerek.” (TT5/A, 27-29, s.326)

yörün yipin önlüg yaruk yaşuk alkudın sınar yarumışın sakınmış krgk. “Beyaz iplik renkli parlak ışığın her taraftan parladığını düşünmek gerek.” (TT5/A, 12-14, s.324)

2.1.1.1.9. isim + şahıs unsuru +er- +şahıs unsuru Yapısındaki İsim Cümleleri

Hiçbir kısaltmaya uğramamış olan isim+şahıs unsuru+er-+şahıs unsuru yapısındaki isim cümlelerine incelenen metinlerde çok nadir olarak rastladık:

ertihü katıglanmaklg bilge biligke tükellig yagız yir erkligi çştaniilig beg mn erür-mn (.) “Çok azimli, hikmetli bilgiye eksiksiz sahip, yağız yer hâkimi Hükümdar Çaştani Bey benim.” (Ui IV-A: ÇB/77-79, s.18)

*kutlugda kutlug siz erür siz*³⁸ “Kutlular kutlusu sizsiniz.” (M 90/11-12, s.164)

³⁸ Bu isim cümlesi *anta ötrü teñridem kuvrag brhmavati katunug körüp maytrı burkanka imermekin orunlarınta turup ayaların kavşurup eñgite etüzin brhmavati katunka yükünü inçe tēp tiyürler kutlugda*

2.1.1.1.10. **bultukar (boltukar) ve bultukmaz (boltukmaz) Sözcüğü İle Kurulan İsim Cümleleri**

Eski Uygur Türkçesinde isim cümlelerinin bir başka çeşidi de olumlu *bultukar* (*boltukar*) ve olumsuz *boltukmaz* (*bultukmaz*) ile kurulan yapıdır. *Bultuk-/boltuk-* fiili Caferoğlu tarafından “bulunmak” manasıyla (Caferoğlu, 2011: 53); Ölmez tarafından “olmak” (Ölmez, 1991: 89); Tekin tarafından “bulunmak, mevcut olmak” (Tekin, 1976: 374); Ayazlı tarafından “bulunmak” (Ayazlı, 2012: 302); Özönder tarafından “bulunmak” (Özönder, 1998:141) manalarıyla kaydedilmiştir. Bu yapıya Manihaist metinlerde rastlanmaz. Budist Uygur metinlerinde görülür.

Marcel Erdal, *bar* ve *yok* ile kurulan isim cümlelerinden bahsederken Uygur Türkçesinde *bar* ve *yok* sözlerine alternatif olarak *bul-tuk-* “bulunmak” fiilinden bahseder ve şu örneği verir: *bar mu munuñ köküziñte kutrulmaklag urug tarıg azu yok mu? bultukar mu munuñ köñlente köküziñte korkıñ ayıñlıg edgü töz yıldı azu bultukmaz mu?* (MaitrH Y 104-108) (Erdal, 2004: 416-417). Erdal, *Old Turkic Word Formation* adlı eserinde ise *bul-tuk-* fiilinin “bulunmak” manasında olduğunu, bununla birlikte Eski Uygur Türkçesinde çok farklı bir kullanımla varlık ifade ettiğini, *bar* ve *yok* sözlerine alternatif olarak Uygurcanın böyle bir ögeye gereksinim duyduğunu, *bultukar* şekline sadece iki yerde rastlandığını buna karşın *bultukmaz* şeklinin yaygın olarak kullanıldığını, yanı sıra *bultukgay*, *bultuksar*, *bultukup*, *bultukmasar* şekillerine de rastlandığını, *bultuk-* fiilinin açık ve net olarak Eski Türkçede bir koşaç olduğunu belirtir ve *bultukmaz* şeklinin de *bul-tuk ermez* yapısının büzüşüp kısaltılmış şekli olduğunu kaydeder (Erdal, 1991: 650).

Ağca, isim cümlelerinin yokluk şekillerinden bahsederken *bultukar* ve *bultukmaz* fiili ile ilgili şu bilgilere yer verir: Tarihî Türk dili alanında ve modern Türk dili alanının birçok yazı dilinde genellikle *bar/yok* sözcükleri ve bunların türevleri ile karşılanan varlık/yokluk ifadelerinin, Budist Türk çevresi metinlerinde aynı zamanda *bultuk-* (<*bul-tuk-*) fiilinin olumlu ve olumsuzluk işaretleyicileri ile de yerine getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. *bar* ve *yok* sözcüklerine oranla daha az örneğe sahip olan ve bu

kutlug siz erür siz kim muntag türlüg ogullug erdnig on ay tüni karnınta kötürü tutdumuz siz açıklayıcı birleşik cümlesinin içinde geçmektedir.

sözcükler kadar gramerleşmedikleri anlaşılan *bultukar* ve *bultukmaz* işaretleyicileri, aynı zamanda *bar* ve *yok* sözcükleri ile birlikte de kullanılmıştır. O hâlde Budist Türk çevresi metinlerde *yok* ve *bar* sözcüklerinin yanı sıra varlık ve yokluk ifadelerinin hemen hemen aynı anlam ve işlevde *bultukar* ve *bultukmaz* sözcükleri ile de karşılandığı söylenebilir. Budist Türk çevresi metinlerinde *bultukar* işaretleyicisi isim cümlelerinin varlık ifadesini, *bultukmaz* işaretleyicisi ise yokluk ifadesini karşılamıştır. Mesela *bo nomlug et'öz erser iki törlüg nom yoki bultukmazı üze ertinü b(e)kiz b(e)lgülüğ erür* “Bu dinî vücut ise iki türlü öğretinin yokluğu ile çok belli olur.”; *iki törlüg nom yoki bultukmazı üze b(e)kiz b(e)lgülüğ erür tēp tiser inçe k(a)ltı bo nomlug et'özde b(e)lgülüğ b(e)lgünün orunınlı ikegü barça yok titirler* “İki türlü öğretinin yokluğu ile çok belli olur denilse, şöyle ki bu dinî vücutta alâmet ve alâmetin yeri her ikisi tümüyle yok denilir” (Ağca, 2010: 206). İncelediğimiz metinlerde *bultukar* (*boltukar*) şekline iki yerde rastladık, birinde doğrudan basit isim cümlesi şeklinde, diğerinde ise şartlı birleşik cümlelerin asıl cümlesi şeklinde kullanılmıştı. *Bultukmaz* (*boltukmaz*) şekli ise, fiilin olumlu *bultukar* (*boltukar*) şekline göre daha yaygın olarak yokluk ifadesi için kullanılmıştır:

neçükin yene t(e)ñrim ol antag iki öñi yorıgta yoridaçı tözünler oğlı tözünler kızı bo kamağ tınlıglarınñ kılınış buyan edgü kılınçlarıña iyin ögırgeli boltukar. “Efendim, yine ne yolla o, öylesi iki ayrı davranışta davranacak asiller oğlu, asiller kızı, bütün bu canlıların işledikleri iyi güzel davranışlarına sevinmek vardır (mümkündür)?” (AY-V/150, III.12b./6-10, s.41)

ançulayı ok yme bo iki törlüg nomlar adırsar tūp tūz tutdaçı ok erip bolarnıñ ok küçinde erkinçe tapınça işlegülüğ iş küdügüg bütürgeli bultukar. “Böylece bu iki türlü öğreti ayrılrsa esas, doğru tutacak olup, bunların sayesinde arzuya göre çalışmak işi gücü bitirmek vardır.” (V/AY.P1.02)

birer şlok birer padak nom nomlamaktın tör(ü)miş buyan edgü kılınçıg takı ülgülegeli tenglegeli boltukmaz. “Birer şiir, birer koşuk ile öğreti açıklamaktan meydana gelmiş iyi, güzel davranışı da ölçmek, karşılaştırmak mümkün değildir.” (AY-V/167, III. 21a./5-8, s.54)

kertüde kertü tözte öñi adırıtsız tüp tüz tutdaçı bilge biligde adın burhanlar nomı yarlığı bultukmaz. “Gerçekte gerçek esasta ilki ayırt etmeden esas doğruyu tutacak bilge bilgide başka burkan öğreti buyruğu yoktur.” (V/AY B01.21)

tüz nomlug etöz ugrınta yana adrok adrok körk meñizleri arıtı bultukmaz. “Doğru öğretili vücut sayesinde yine türlü türlü güzel görünüşleri hiç yoktur.” (V/AY B01.21)

özleriniñ yaşlarınıñ ülgüsü kolosı bultukmaz. (V/AY.B01.26) “Kendi ömürlerinin uzunluğu, vakti yoktur.”

ençgün meñiñ bultukmaz “Huzurun yoktur.” (KB U 457 (T II Y 36; T II Y 36.2)/5-6, s.43)

anta ötrü ol tengri badarı (braman)ka inçe (tip) tidi emgeklig bususlug bolmañ burkan (belgürmek) ırak ol tip tigülüg törü bultukmaz “Bunun üzerine bu Tanrı, Badhari Brahmana şöyle dedi: Dertlenip, tasalanmayın! Bir burkan (zuhuru) uzaktır, diye söylenen rivâyet doru değildir.” (M 16/10-14, s.63)

asag tusu kıltaçılar ara anada yigrek bultukmaz. “Hizmet edenler arasında anadan daha iyisi yoktur.” (M 58/33-34, s.116)

bu yir suvda burkan kutınta yigrek adın ed tavar arıtı bultukmaz. “Bu yeryüzünde Burkan kutundan daha iyi başka mal mülk asla yoktur.” (M 100/5-7, 171)

bultukmaz muntag osuglug mün kadag. “Yoktur böyle bir suç, günah.” (Üİ 103b/6, 107b/15,109b/2, s.37, 42, 44)

bultukmaz muntag osuglug itiglig nom basutçısız. “Yoktur buna benzeyen şartlı öğreti, yardımcı sebepsiz.” (Üİ 121b/14, s.59)

2.1.1.2. Olumsuz İsim Cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde isim cümlelerinin olumsuzluk ve yokluk şekilleri üç şekilde sağlanmıştır. Bunlardan birisi *ermez* yapısı diğerleri de *yok* sözü ve ona alternatif olarak kullanılan ve yokluk bildiren *bultukmaz* (*boltukmaz*) sözüdür. Ağca, yokluk ifadesinin isimlerde ve isim cümlelerindeki mevcut olmamayı, olumsuzluk ifadesinin ise isim ve fiil cümlelerindeki gerçek olmayan durumu ifade ettiğini, Tarihî Türk dili alanında temel/sözlüksel anlamı “ol-, var ol-, bul-, ait ol-” olan *er-* fiilinin, -mAz olumsuzluk işaretleyicisinin kalıplaşması ile *ermez* şeklinde “olmaz, var olmaz, bulunmaz, ait olmaz” anlamlarıyla sadece isim cümlelerini olumsuzlaştıran bir işaretleyici fonksiyonu yüklendiğini, isim cümlelerinin yokluk ifadesinin de büyük ölçüde *yok* işaretleyicisi ile bazen de *bultukmaz* (<bultuk-maz) sözcüğü ile yerine getirildiğini belirtir (Ağca, 2010: 101-186).

İsim cümlelerinin olumsuz ve yokluk şekillerinde olumsuzluk ve yokluğu pekiştiren *arıtı* “tüm, tamamıyla, tekmil”; *neñ* “asla, hiçbir suretle, ...gelince” *idi/ıdı* “büsbütün, bundan dolayı, tam, herhangi: kesin olarak, hiç” (Caferoğlu, 2011: 19, 89, 136), sözlerine de sıkça başvurulmuştur. İsim cümlelerinin olumsuz şekilleri ve yokluk şekilleri için metinlerde rastladığımız örneklerden bazıları şu şekildedir:

2.1.1.2.1. İsim Cümlelerinin Olumsuz Şekli: *ermez*

ol ögrünç[ümüz] tüketi sözlegü teg ermez. “O mutluluğumuz tamamıyla anlatılacak gibi değil.” (HU I.A.1.a/54-55, s.28)

bo dar(a)nı têmek sav yana neñ buluñ yınak orun [o]rnag ermez. “Bu dharani sözleri yine hiçbir tarafta, yerde değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 22-24, s.106)

neñ buluñ yınak orun ornag ermedin ermez. “Hiçbir yönde, yerde bağımsız da değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 24-25, s.106)

şariputriya s(e)n ötünmiş teg dar(a)nı têmek sav neñ buluñ yınak orun ornag ermez. “Ey Şariputri senin söylediğin gibi bu dharani denen sözler hiçbir yer ve tarafta değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 34-36, s.107)

neñ buluñ yıñak orun ornag ermedin yme erm(e)z. “Hiçbir yer ve mekândan bağımsız da değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 36-38, s.108)

neñ nom ermez. “Asla öğreti değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 38, s.108)

neñ nom ermedin yme ermez. “Asla öğretisiz de değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 38-39, s.108)

neñ ertmiş üd ermez. “Asla geçmiş zaman değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 39-41, s.108)

neñ kelmedük üd ermez. “Asla gelecek zaman değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 41, s.108)

neñ közünür üd ermez. “Asla şimdiki zaman değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 42, s.108)

neñ sav ermez. “Asla (bir) söz değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 42-43, s.103)

neñ sav ermetin yme ermez. “Asla sözsüz de değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 43, s.108)

neñ tıltag ermez. “Asla sebep değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 43, s.108)

neñ tıltag ermetin yme ermez. “Asla sebepsiz de değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 44-45, s.108)

neñ yorık ermez. “Asla yöntem değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 45-46, s.108-109)

neñ yorık ermetin yme ermez. “Asla yöntemsiz de değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 46-47, s.109)

uluğ iş ködüg yme ögrünçlüğ ermez. “Büyük iş güç de sevinçli değildir.” (TT II Y 36. 3.9-10/72-73, s.247)

kiçig iş ködügler yme бүдүн ermez. “Küçük işler güçler de bütün değildir.” (TT II Y 36. 3.9-10/73-74, s.247)

2.1.1.2.2. İsim Cümlelerinin Yokluk Şekilleri: *yok* ve *bultukmaz*

neñ (bu kişi) belgüliüg otgurak tüşinge tegmişlerin ıdı körtüküm yok erti. “Asla bu kişilerin belli, kesin cezaya uğradıklarını hiç gördüğüm yoktu.” (AY/9, 4-6, s.38)

tüz nomlug etöz ugrınta yana adrok adrok körk menizleri arıtı bultukmaz. “Doğru öğretili vücut sayesinde yine türlü türlü güzel görünüşleri hiç yoktur.” (V/AY B01.21)

bo moñta tarta sentede adın biziñe umug ınag boltaçı tınlıg arıtı yok. “ Bu zor zamanlarda senden başka bize umut olacak canlı yok.” (DB 635-637, s.88)

okşatsız tıp timişi erser munda yok iki öçmek bulmaklıg yörüg. “Benzersiz diye dediğinde bunda iki sönme bulma mânası yoktur.” (Üİ 115a/11-12, s.51)

ayıglı savıñnıñ adırtı yok. “Kötü sözünün farkı yok.” (KB U 461/87, s.59)

közün içinte kög yok. “Gözünün içinde leke yok.” (KB U 465/154-155, s.77)

kop işiñ tapıñça korı yok. “ Her işin arzuna göre, ziyanı yok.” (KB U 465/158, s.77)

anın bo ilinmeksiz atl(i)g d(a)r(a)nı nom kapıgta yeg nom kapıgı yok tetir. “Bu sebeple bu bağlanmama adlı daharani öğreti kapısından daha iyi bir öğreti kapısı yoktur.” AY-III/VII Tegzinç, 60-61, s.110)

özleriniñ yaşlarınıñ ülgüsi kolosı bultukmaz. (V/AY.B01.26) “Kendi ömürlerinin uzunluğu, vakti yoktur.”

ençgün meñiñ bultukmaz. “Huzurun yoktur.” (KB U 457 (T II Y 36; T II Y 36.2) /5-6, s.43)

2.1.1.3. Devrik Yapıdaki İsim Cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde devrik yapıdaki isim cümleleri de yaygın olarak kullanılmıştır:

takı y(e)me kavsikiya tört türlüg ayıg kılınçlar ol alp tarıkguluk kitgülik. “Ayrıca, ey Kausika dört türlü kötü davranışların zordur uzaklaşması, gitmesi.” (AY-V/148, III.11b./6-8, s.40)

bo titir nom tilgenin evirgüke ötüğçi bolmaklıg yig öğretig. “Budur öğreti tekerleğini çevirmeye ricacı olmaklı daha üstün öğreti.” (AY-V/161, III.18a./6-8, s.49)

bu titir kirtgünçniñ on türlüg yörügi. “Budur inancın on türlü izahı.” (TT5/B, 128-129, s.348)

yok artdaçı siznite. “Yok sizden daha üstünü.” (AY-III/VII Tegzinç, 772, s.163)

bu erür altınç boşguts(uz) arhant dıntar. “Budur altıncı öğrenmeyen aziz dindar.” (M 2. 12 = 4a 414/28-29, s.42)

bu yitinç boşgutsuz arhant dıntar erür. “Bu yedinci öğrenmeyen aziz dindardır.” (M 2. 12 = 4a 414/29-34, s.42)

bu erür sekizinç boşgutsuz arhant dıntar. “Budur sekizinci öğrenmeyen aziz dindar.” (M 36. 12 = 4a 414/42-43, s.42)

bu erür tokuzunç boşgutsuz arhant dıntar. “Budur dokuzuncu öğrenmeyen aziz dindar.” (M 2. 12 = 4a 414/48-49, s.43)

inçe kaltı arıg turug linhua çeçek turur teg. “Şöyle ki arı, saf nilüfer çiçeği gibidir” (AY-III/VII. Tegzinç, 880-881, s.172)

bultukmaz muntag osuglug mün kadag. “Yoktur böyle bir suç, günah.” (Üİ 103b/6, 107b/15, 109b/2, s.37, 42, 44)

Sonuç olarak bakıldığında yükleme bir isim veya isim soylu bir sözcükle kurulan cümle türü olarak tanımlanan isim cümleleri Eski Uygur Türkçesi döneminde kuruluş bakımından zengin bir görünüm arz eder. Farklı yapılarla kurulan isim cümlelerinin eserlere göre kullanım oranları da değişiklik göstermektedir. Örneğin, hem Budist hem Manihaist eserlerde en sık kullanılan isim cümlesi yapısı isim unsuru ve er- fiili ile kurulan yapıdır. Titir/tetir ile kurulan isim cümlelerine ise *Irk Bitig*, *Bayagut Oğlu Otaçı*

Beg, Huastuaniŧ, A Pars Hikâyesi, atani Bey gibi eserlerde rastlanmamıştır. Bu yapı ile kurulan isim cümlelerine *Prens Kalyānamkara ve Papamkara, Altun Yaruk, Kuanşi Ġm Pusa, Türkische Turfan Texte, Maytrısimit ve Totenbuch, Eski Türk Şiiri* adlı eserlerde rastlanmıştır.

2.1.1.4. Basit Fiil Cümleleri

Yüklemi çekimli bir fiilden oluşan cümle olarak tanımlanan fiil cümleleri Eski Uygur Türkçesi döneminde Türkçenin diğer tarihi devirlerinde olduğu gibi isim cümlelerine oranla daha sık kullanılmıştır. T. Tekin, fiil cümlelerini *eylem asıllı yüklem* başlığıyla incelemiş ve eylem asıllı yüklemi çekimli bir eylem, bir eylem öbeği ya da eylem temelli bir söz öbeği olarak tanımlamıştır (Tekin, 2000: 207). Ş. Tekin de, yüklemi bir esas fiil olan cümleyi fiil cümlesi olarak tanımlar ve esas fiilin bazen birleşik fiil şeklinde de olabileceğini, bu durumda çekim eklerinin sondaki yardımcı fiile geldiğini belirtir (Ş. Tekin, 1992: 101). Gabain, fiil yüklemının bir kelimedenden ibaret olabileceği gibi bir fiil grubu da olabileceğini ve böyle bir bağlantının ilk öbeğinin sona gelene tabi olduğunu belirtir (Gabain, 2007: 122).

Eski Uygur Türkçesinde fiil cümlelerinin en belirgin özelliği kendisinden bir önceki dönem olan Köktürk dönemine oranla daha uzun olmasıdır. Zarf-fiiller yardımıyla birbirine bağlanan yapılar bu cümlelerin kuruluşunda büyük pay sahibidir. Uzun cümlelerin kullanımları eserlere göre de farklılık göstermektedir. Maytrısimit, Altun Yaruk gibi eserlerde kompleks yapıdaki uzun cümlelere çok sık rastlanırken diğer Manihaist ve Budist eserlerde kısa ve anlaşılır cümlelerin daha çok tercih edildiği dikkati çekmektedir. Fiilimsilerle kurulan yapılar tarafımızdan yardımcı cümle sayılmadığı için, fiilimsiler yardımıyla kurulan bu cümleler basit cümleler içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca -sAr şart ekinin Eski Uygur Türkçesi döneminde hem şart kipi hem -InC zarf-fiil eki fonksiyonunda kullanılıyor olması da -sAr ekinin kullanıldığı cümlelerin bazen basit fiil cümleleri, bazen birleşik cümle olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Örneklerde de görüleceği üzere -sAr ekinin -InC zarf-fiil eki fonksiyonunda kullanıldığı cümleler basit/fiil cümleleri; şart kipi fonksiyonunda kullanıldığı cümleler ise şartlı birleşik cümleler içerisinde değerlendirilmiştir. Dönem eserlerinden fişlediğimiz örneklerde yüklem fiil ya tek

sözcükten oluşan çekimli bir fiil ya da birleşik fiil olarak görülmektedir. Ayrıca Eski Uyğur Türkçesinde sık kullanılan ikizlemelerden oluşan yüklem fiiller de vardır. Bu sebeple çalışmamızda basit fiil cümlelerini şu başlıklar altında incelemeyi uygun bulduk:

2.1.1.4.1. Yüklemi Basit Çekimli Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

2.1.1.4.1.1. Yüklemi Basit Zamanlı Çekimli Fiilden Oluşan Yüklem

2.1.1.4.1.2. Yüklemi Birleşik Zamanlı Çekimli Fiilden Oluşan Yüklem

2.1.1.4.2. Yüklemi Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

2.1.1.4.2.1. Yüklemi *isim+yardımcı fiil* Kuruluşundaki Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

2.1.1.4.2.2. Yüklemi *fiil+zarf-fiil+fiil* Kuruluşundaki Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

2.1.1.4.3. Yüklemi Aynı Kökten Teşkil Edilmiş İkizlemelerden Oluşan Fiil Cümleleri

2.1.1.4.4. Olumsuz Fiil Cümleleri

2.1.1.4.5. Devrik Yapıdaki Fiil Cümleleri

2.1.1.4.1. Yüklemi Basit Çekimli Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

Yüklemi basit çekimli bir fiilden oluşan fiil cümlelerini yüklemelerinin *basit zamanlı* ve *birleşik zamanlı* bir fiilden oluşmasına göre iki grupta inceledik:

2.1.1.4.1.1. Yüklemi Basit Zamanlı Çekimli Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

antag yavız kılınçlar kıldı. “Böyle kötü davranışlar yaptı.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/40-41, s.116)

buyan edgü kılınç kıl. “Sevap, iyi davranış kıl” (TT II Y 36.12-4/30, s.246)

ol ödte berü alku çambudvip uluştaki tınlıglar öküş türlüğ buyan edgü kılınç (kı)lurlar. “O zamandan beri bütün yeryüzündeki canlılar, çok çeşitli sevap, iyi amel işlerler.” (M III. Bölüm, 25. 13 =118/5-8, s.74)

kut buyanlag satagın bulmuş üçün ol ogurdaki yalanuklar kişi etüzin teñri meñisin meñileyürler. “Bahtı, iyi ameli olan satını buldukları için o zamandaki insanlar insan vücudunu ve Tanrı saadetini tadarlar.” (M, V. Bölüm, 31. 12 =109 447/4-7, s.80)

ötrü ol üdün t(e)ñrikanı kormuzta t(e)ñri kamag t(e)ñriler kuvragı birle kañ ügüz katunı ulatı alku ulug tirin kuvragı birle tükel bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñri-si burkannıñ ol y(a)rukluğ yalınçıña tardılıp kamagun barça t(e)ñri burkan tapa keltiler. “Sonra Tanrılar hanı Indra Tanrı Budist cemaat ile birlikte Ganj ırmağı Tanrıçası ve bütün ulu cemaat ile eksiksiz bilge bilgili Tanrılar Tanrısı Budanın o ışıltılı parıltısına kapılıp bütün hepsi Tanrı Budaya doğru geldiler.” (AY-V/131, III.2a./4-12, s.23)

kaçan t(e)ñri t(e)ñrisi burkan üzkinde tegdüklerinde töpülerin ‘eñitdürüp biş tilgenin yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp üç yolu oñarula tegzinip kitip birtin sıñar olurdılar. “Tanrılar Tanrısı Budanın huzuruna vardıklarında kafalarını eğip beş uzuvlarını yere değdirirp secde ederek başlarını eğip üç kere sağa doğru dönüp, uzaklaşıp sağ tarafa oturdular.” (AY-V/131 III.2a. /12-17, s.23)

kılmağuk ayıg kılınç-larığ ikileyü takı kılmağ m(e)n .. “Yapmadığım kötü davranışları bir daha yapmam.” (AY-V/139, III.7a./4-6, s.32)

kılmağuk ağır ayıg kılınçlarığ ikileyü takı kılmağ m(e)n. “Yapmadığım kötü davranışları ikinci bir kez yapmam.” (AY-V/139, III.7a./16-18, s.33)

anın m(e)n kirtüdin kelmiş öñi öñi b(e)lgülerin tutmakıg öñi öñi b(e)lgülerin öçmekig y(a)rıkayur m(e)n. “Bu yüzden ben gerçeklikten gelmiş farklı farklı işaretlerle tutmayı, farklı farklı işaretlerle yok olmayı buyuruyorum.” (AY-V/144, III.9b./22-23, AY-V/145, III.10a./1-2, s.38)

anı bo yörügüğ tutup munçulayu ulug asıgın körüp ökünmek yalbarmak ksanti kılmak üze anın ağır ayıg kılınçlıg kkir tapçaların birtem öçürmekin arımakın

y(a)rılıkayur m(e)n. “Onun için bu açıklamayı yerine getirip, bu şekilde büyük faydasını görüp pişman olmak, yalvarmak, af dilemekle, böylece kötü davranışlı, kirli lekelerini, toptan yok etmeyi, temizlemeyi buyuruyorum.” (AY-V/146, III.10b./20-23, AY-V/147, III.11a./1-2, s.39)

bo meniñ iyin ögirmektin tör(ü)miş buyan edgü kılınçlarım küçinde üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak atl(ı)g burkan kutılıg ulug tüşke utlıka tegdeçi bolayın. “Bu benim sevinmekten dolayı meydana gelen iyi davranışlarım sayesinde en üstün, eksiksiz, doğru, gerçek sezme adlı Buda kutuna sahip yüce karşılığa, ödüle ulaşacak olayım.” (AY-V/151, III.13a./19-23, AY-V/152, III.13b./1, s.42-43)

anta ötrü ol tözünler oğlu tözünler kızı ertinü ulug bedük buyanlığı yükmekin buyanlığı tirginig tözü tüketi kılmuş kazanmış bolurlar. Sonra o soylular oğlu, soylular kızı son derece yüce, büyük iyilik yığını ile iyilik toplamını tamamıyla yapmış, kazanmış olurlar.” (AY-V/155, III.15.a/9-13, s.45)

kavşikiya üç miñ ulug miñ yirtinçüde tolu yiti ertini urup buşı birmek buyan y(e)me tör(ü)zün. “Ey Kausika, üç bin ulu bin yeryüzünde bütün yedi mücevheri vurup sadaka vermek iyiliği de meydana gelsin.” (AY-V/161, III.18a./20-23, s.49)

k(a)ltı m(e)n öñre asankılıg uzun yolta bodis(s)t(a)vlar yorigınta yoriyur erken üküş kurla burkanlarka nom tilgenin evirtgeli ötügçi boltum. “Şöyle ki ben eskiden sayısız, uzun yolda Bodhisattvalar yürüyüşünde yürürken, pek çok defa Budalara öğreti tekerleğini çevirmeleri için ricacı oldum.” (AY-V/163, III.19a./14-19, s.51)

ol ok nomlug et'özümte yene alku nomlar barça kalısız tutulurlar. “O öğretili vücudumda yine bütün öğretiler hep kalmamamacasına tutulurlar.” (AY-V/165, III.20a./5-7, s.52)

bo meniñ irinç umugsuznuñ buyan edgü kılınçlarım küçinte kamag biş ajun tınl(ı)glar barça çintamani ertinilig iligke tükellig bolzunlar. “Bu benim zavallı umutsuzun iyi, güzel davranışlarım sayesinde bütün beş varlık şeklindeki canlılar tamamen Cintâmani (adlı) mücevherli ele sahip olsunlar.” (AY-V/170, III.22a./10-14, s.56)

ayaların yaddukta tüü türlüğ ertini yinçü yağıp kamag tınl(ı)glar küşüşin kanturdaçı bolzunlar. “Ayalarını yaydıklarında pek çok türlü mücevher, inci yağdırıp bütün canlıların dileğini tatmin edecek olsunlar.” (AY-V/170, III.22a./15-18, s.56)

bayumaklıg meñiler üze alkınçsız bilge biliglig edremler üze tüketinçsiz edgü nomta tılangurmaklar üze tıdıgsız bolup ol kamag tınl(ı)glar birle üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutıña tükel bilge biligke t(e)rk tegmekim bolzun. “Zengin olma sevinçleri ile tükenmez iyi öğretide tartışmalarla engelsiz olup o bütün canlılar ile en üstün, mükemmel, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutuna eksiksiz bilge bilgiye çabuk ulaşmam mümkün olsun.” (AY-V/170, III.22a./18-23, AY-V/171, III.23a./1-3, s.56-57)

bo buyan edgü kılınçım küçinte kamag biş ajun tınl(ı)glar birle köni tüz tuymak burkan kutıña tükel bilge biligke t(e)rk tegmekim bolz-un. “Bu iyi, güzel davranışım sayesinde bütün beş varlık şeklindeki canlılar ile gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutuna, eksiksiz bilge bilgisine çabuk ulaşmam (mümkün) olsun.” (AY-V/171, III.23.a/22-23, AY-V/172, III.23b./1-3, s.57)

tört türlüğ yavlak yollarıntın t(e)rk tavrak üntürgüke ötlemiş buyan edgü kılınç tınl(ı)glarnıñ kılmuş ayıg kılınçların öküntürüp ksanti kılğalı ötlemek buyan edgü kılınçka yitmez. “Dört türlü kötü yollarından çabucak çıkarmaya öğütlemiş iyi, güzel davranış, canlıların yaptığı kötü davranışlardan pişman olup, (onları) itiraf etmeyi öğütlemek, iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/179, III.27a./15-21, s.64)

tınl(ı)glarıg kılmuş ayıg kılınçların öküntürüp ksanti kılğalı ötlemiş buyan edgü kılınç alku emgeklig tolgaklıg tınl(ı)glarıg ozgurguka kutgarguka ötlemek buyan

edgü kılınçka yitmez. “Canlılara, işledikleri kötü davranışlarından pişman olup, itiraf etmelerini öğütlemiş (olma), iyi, güzel davranış, bütün ıstıraplı, eziyetli canlıları kurtarmayı öğütlemek, iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/179, III.27a./21-24, AY-V/180, III.27b./1-2, s.64)

alku emgeklig tolgaklıg tınl(ı)glarıg ozgurguka kutgarguka ötlemiş buyan edgü kılınç emgek üze yürekleri yançılmış korkınçta sıkışta turmuş irinç y(a)rılıg umugsuz inagsız tınl(ı)glarıg boşumak kutgarmak buyan edgü kılınçka yitmez. “Bütün sıkıntılı, eziyetli canlıları kurtarmayı öğütleyen iyi, güzel davranış ve ıstırap ile yürekleri parçalanmış tehlikede, sıkıntıda kalmış, zavallı, fakir, umutsuz, sığınaksız canlıları serbest kılmak, kurtarmak, iyi güzel davranışa yetmez.” (AY-V/180, III.27b./2-9, s.64)

emgek üze yürekleri yançılmış korkınçta sıkışta turmuş umugsuz inagsız irinç y(a)rılıg tınl(ı)glarıg boşumak kutgarmak buyan edgü kılınç kamag üç üdki burkanlar üzkinde tınl(ı)glar edgüsiñe iyin ögirip aňayu burkan kutın küzetdürmek buyan edgü kılınçka yitmez. “Eziyet ile yürekleri parçalanmış, tehlikede, sıkıntıda kalmış, umutsuz, sığınaksız, zavallı, sefil canlıları serbest duruma getirmek, kurtarmak, iyi, güzel davranış, bütün üç zamanlardaki Budalar huzurunda, canlıların iyiliğinden dolayı sevinip, bundan başka Buda kutunu gözetirmek, iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/180, III.27b./10-18, s.64)

kamag üç üdki burkanlar üzkinde tınl(ı)glar edgüsiñe iyin ögirip aňayu burkan kutın küzetdürmek buyan edgü kılınç tınl(ı)glarıñ adınlarıg sökmek tokımak urmak emgetmekte ulatı y(a)vlak kılınçlarıg kodd(u)rup alku edgü törülerte yaratıp ajun ajunta üç ertiniğ ayamak ağırlamaklıg küsüşte turgurmak burkan kutılıg yorıglarıg bütürgüke katıgılanmak buyan edgü kılınçka yitmez. “Bütün üç dönemlerdeki Budalar huzurunda, canlıların iyiliğinden dolayı sevinip, ayrıca Buda kutunu gözetmek, iyi, güzel davranış, canlıların başkalarını azarlamak, vurmak, dokunmak, eziyet çektirmekten başka kötü davranışları bıraktırp, bütün iyi öğretilerde donanıp, varlıkta üç mücevhere saygı, hürmet göstermeyi istemeleri, Buda kutuna sahip yöntemleri bitirmeye çabalamak, iyi, güzel

davranışa yetmez.” (AY-V/180, III.27b./18-23, AY-V/ 181, III.28a./1-7, s.64-65)

bo munça türlüg edgülig işlerig bütürgeli ötlemek buyan edgü kılınç yalanuz nom tilgenin evirtgüke ödügçi bolmak buyan edgü kılınça yitmez. “Böyle çeşitli, iyi işleri bitirmeyi öğütlemek, iyi, güzel davranış, yalnız öğreti tekerleğini çevirmek için ricacı olmak, iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/181, III.28a./7-12, s.65)

bo nom erdini içindeki yörügleri adruk adruk nom b(e)lgüleri ögredingülük yorıgları yine burkan kutın bulguka ertinü edgü yaraşı erürler t(e)ñrim tēp ötünü tüketip ötrü ol k(a)rtirakut tag töpüsinte adruk adruk t(e)ñridem körkle mantarik m(a)hamantarikte ulatı t(e)ñri yirindeki kua çeçeklerig t(e)ñri t(e)ñrisi burkan üze birgerü saçdılar. “Bu öğreti mücevheri içindeki yorumları farklı farklı öğreti belirtileri, öğrenilmesi gereken davranışları, yine Buda kutunu bulmak için son derece iyi, uygundurlar efendim diye arz edip, sonra o Grdrakûta dağının tepesinde farklı farklı Tanrısal güzellikte Mandâraka, Mahâmandâraka çiçeklerinden başka Tanrı yerindeki çiçeklerini de Tanrılar Tanrısı Buda üzerine hep birlikte saçtılar.” (AY-V/ 183, III.29a./5-16, s.66-67)

t(e)ñridem aldun küvrügler kentün etdiler. “Tanrısal altın davullar kendi kendine öttüler.” (AY-V/183, III.29a./18-20, s.67)

başdınkı kuvragıña nom nomlayı y(a)rılıkadukda yüz miñ kolti nayut tümen tınl(ı)glar alku akıgların alkıp nızvanılıg kkirlerin tarkarıp arhant kutın bulup üç türlüg y(a)ruk bilge bilig altı türlüg büyülenmek edremke tıdıgsız erklig boltılar. “Baştaki topluluğuna öğretiyi açıklayarak buyurduğunda yüz bin koti, Nayuta, on bin canlılar, bütün zararlı eğilimlerini yok edip, tutkulu, kirlerini uzaklaştırıp, Arhant kutunu bulup üç türlü parlak bilge bilgi altı türlü inanç erdemine engelsiz sahip oldular.” (AY-V/185, III.30a./18-23, AY 186, III.30b./1-2,s.68)

ikinti kuvragıña nom nomlayı y(a)rılıkadukta tokuz on miñ kolti nayut tümen tınl(ı)glar y(e)me bo edgülerke tükellig bolup arhant kutın bultılar. “İkinci topluluğuna öğreti açıklayarak buyurduğunda doksan bin Koti, Nayuta tümen

canlılar da bu iyiliklere tamamıyla sahip olup, Arhant kutunu buldular.” (AY-V/186, III.30b./2-6,s.68)

üçünç kuvrag-uña nom nomlayu y(a)rılıkadukta tokuz on sekiz miñ kolti nayut tümen kişiler y(e)me ök arhant kutın bultılar. “Üçüncü topluluğuna öğreti açıklayarak buyurduğunda doksan sekiz bin Koti, Nayuta on bin insan daha, Arhant kutunu buldular.” (AY-V/186, III.30b./7-10, s.69)

t(e)ñri yirinte tugdukumta t(e)ñrilerte yig'adruk boltum. “Tanrı yerinde doğduğumda, Tanrılardan daha iyi, farklı oldum.” (AY-V/187, III.31a./18-19, s.70)

yene sekiz on dört yüz miñ kata aldun tilgenlig yiti ertinike tükellig çakravart kan boltum. “Yine sekiz yüz kırk bir defa altın tekerlekli, yedi mücevhere eksiksiz Cakravartin han oldum.” (AY-V/187, III.31a./13-16, AY-V/188, III.31b./1-2,s.70)

altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom ertini içinte kılınç adartmakın öçürmek atl(ı)g nom yörügin ukıtdaçı bişinç ülüş bölük üçünç tegzinç nom bitig bitiyü yadıltı. “Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden daha çok yükseltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti cevheri içinde, davranış engellemesini yok etme adlı öğretinin yorumunu anlatacak beşinci bölüm üçüncü tomar, öğreti kitabı yazılıp yayıldı.” (AY-V/199, III.37a./6-14, s.79)

(emti munta) bu nom'nun kiñürü ulalmış so tıtagın az teginçe (yana) ukıtalm. “Şimdi burada bu kutsal akidenin geniş temelinin sebeblerini az da olsa yine anlatalım.” (AY-II/2, 4-6, s.24)

anı yme kop süzük (köni arıg) köñülin eşidiñler. “Onu da çok temiz (dürüst, saf) gönülle dinleyin.” (AY-II/3, 2-3, s.26)

ol beg balık begi bolup erte ked ölüñçi boltı. “O bey şehir beyi olup çok erken katil oldu.” (AY-II/4, 8-10, s.28)

kin bir tuşta kız aş tıtagında ud koyn toñuz kaz ödirek takıguta ulatı öküş telim özlügerig ölürüp, ulug aş içkü kıldı. “Sonra bir zamanda kızının toyu nedeniyle

sığır, koyun, domuz, kaz, ördek, tavuktan başka pek çok canlıları öldürüp büyük ziyafet kıldı.” (AY-II/4, 10-14, s.28)

aş kılı tüketmişse kin on kün ertmezken, ötrü ol beg belin teg ağır igledi. “Ziyafet bittikten (sonra) on gün geçmemişken o bey korkunç şekilde ağır hastalandı.” (AY-II/4, 14-17, s.28)

ölüp bütün etüzi tumulup, t(e)k yalanuz yüreki taşın ta bir tançu eti tumulmatı. “Ölünce bütün vücudu soğuyup sadece yüreği dışında bir parça eti soğumadı.” (AY-II/4, 20-22, s.28)

törtünç kün tañda erte ört.....turur erken, ol beg tirilip kelip örü olurup aş içkü kıldı. “Dördüncü gün şafaktan önce ışık kalkarken, o bey dirilip, gelip, doğrulup, oturup yemek yedi.” (AY-II/5, 3-6, s.30)

kaçan bu (tört yekler mini bir) ev kapığıña (iltdükt)e, ötrü ol kök tonlug beg attın kodı tüşüp mini okıdı. “Bu dört cin beni bir ev kapısına götürdüğünde, o gök elbiseli bey attan aşağıya inip beni çağırdı.” (AY-II/6, 3-6, s.32)

m(e)n ol begin gözinke tegdükte koyunıntın bir keğde bitig öndürüp, maña okıdı. “Ben o beyin yanına geldiğimde koynundan bir kâğıda yazılmış yazıyı çıkarıp bana okudu.” (AY-II/6, 7-9, s.32)

ötrü ol kök tonlug beg (tuta) teginiñler tip kıkırdukta, üç yekler maña yakın kelip birsi uruk öze boyunumun batı. “Sonra o gök elbiseli bey tutarak kalkınız diye bağırdığında üç cin bana yaklaşıp, birisi kendire boynumu bağladı.” (AY-II/7, 16-19, s.34)

birisi tolgakta tınımın altı. “Birisi torbayla nefesimi aldı.” (AY-II/7, 19-20, s.34)

yana mintide adın nece neçe ki(şiler)ning (sansız) sakışsız özlü(g-üg ölürmek)lerin körtüm. “Yine benden başka bunca kişilerin sayısız canlıları öldürdüklerini gördüm.” (AY-II/9, 1-4, s.38)

anın ikinj ara yana m(e)n muni teg irnim beklenip ölmek emgekke tegdim. “Onun ikisi arasında yine ben bunun gibi dudaklarımı kilitleyip ölmek eziyetine ulaştım.” (AY-II/9, 6-9, s.38)

bu savıg eşitip m(e)n ötrü takı otgurak korkınçım emgekim üsteldi. “Bu sözü işitip benim şüphesiz korkum, sıkıntım arttı.” (AY-II/10, 5-7, s.40)

manj manj sayu ketkire töpün tüşe, öndürti tarta, kindirti uru soka takı takı ked tavrattılar. “Her adımda sürüklenerek, aşağı düşerek, önden çekerek, arkadan vurarak, döverek daha da çok acele ettirdiler.” (AY-II/10, 7-10, s.40)

(bu kopta) kötrülmüş nom (iligi atl(ı)g nom er)dinig tükel (bititip ...t(e)ñri azunta tapıgçı(sı bolgay)mn. “Bu çok yükseltilmiş yasa şahı adlı yasa cevherini eskizsiz yazdırıp... Tanrı âleminde (onun) hizmetçisi olacağım.” (AY-II/12, 3-6, s.44)

ança yoriyu anıj ara bir balık kapıgı közünti. “Böyle yürürken o esnada bir şehir kapısı göründü.” (AY-II/12, 9-11, s.44)

ol balık kapıgıça kigürüp bir bök içinge iltip tagdın yınak özlentürdiler. “O şehir kapısından sokup bir zindan içine ulaştırıp dağdan tarafa çıkardılar.” (AY-II/12, 11-13, s.44)

mn boşug y(a)rılgka tegip, ol balıktın öndüm. “Ben bağışlama buyruğuna ulaşip o şehirden çıktım.” (AY-II/16, 12-14, s.52)

balık uluş(ta bu nomug) istep tapışmatı. “Şehir ve memlekette bu yasayı arayıp karşılaştılar.(AY-II/17, 6-7, s.54)

neçete i(nçiv) atl(ı)g balıktaki suvasdigsı atl(ı)g sañramta tapışıp ötrü kodturup altı. “Bir süre sonra İnçiv adlı şehirdeki Suvasdigsı adlı manastırda karşılaşıp, sonra koydurtup aldı.” (AY-II/17, 7-10, s.54)

yana anta kin ol ok inçiv balıkta anku atl(ı)g kıytaki künçin atl(ı)g begniñ kişisi bir yıl tüni uzun iglep aş(tın) kitip sav söz kodtı. “Yine bundan sonra aynı İnçiv

adlı şehirde Anku adlı mahalledeki Künçin adlı beyin eşi bir yıl geceleri sürekli hastalanıp, yemekten kesilip, konuşmayı bıraktı.” (AY-II/17, 17-20, s.54)

ögsüz yattı. “Kendinden geçmiş halde yattı.” (AY-II/17, 20-21, s.54)

ötrü antada kin ol kunçuylar kün küniye edgü bolup, öhreki teg igsiz kem(siz bol)tu. “Ondan sonra o prenses günden güne iyi olup, eskisi gibi hastaliksız, ağrısız oldu.” (AY-II/20, 17-20, s.60)

adınlarka korkınçsız köñül buşi birmeklig iduk nomta üzüksüz ögretig kılzunlar. “Başkalarına korkusuz gönül sadakası vermeyi kutsal yasada sürekli öğreti kılınlar.” (AY-II/22, 8-11, s.64)

t(e)ñri t(e)ñrиси burhannıñ bu nom erdinig nomlayı y(a)rlıkamış körkın bedizin bediz etzünler. “Tanrı Tanrısı Burhan’ın bu yasa cevherini öğreterek buyurduğu güzelliğini, resmini resmetsinler.” (AY-II/22, 16-19, s.64)

adınlarığ yme özlüg ölürmektin tıdzunlar. “Başkalarını da canlı öldürmekten menetsinler.” (AY-II/22, 19-20, s.64)

anın bu biş çöpdik kelyük bulganyuk yavlak ödteki tınl(ı)glar közünür. “Onun için bu beş temizlik, bulaşık, fena zamandaki canlılar hazır bulunur.” (AY-II/23, 24-25, s.66)

tüzünlerim, bu avant tıtag öze kinki yme maitri burhanta ulatı alku burhanlarığ okatmadın şeşmetin otgurak tuşkaysızlar. “Adillerim, bu sebeple daha sonraki Maitri Budalar ve başka bütün Budaları öğretmeden, kesinlikle karşılaşsınız.” (AY-II/24, 18-21, s.68)

yeme bodısavat tegin bu uluş bodun ayıg kılınçlıg(=lar?) kılmışın körüp ertünü buşuşlug kadguluk bolup ıglayı balıkka kirdi. “Ayrıca prens bodhisattva bu ülke halkının kötü davranışlar yaptığını görüp son derece üzüntülü kaygılı olarak ağlayarak kente girdi.” (PK III c.2 /IV c.1 sy.28)

köñülçe berdi. “Gönlüne göre verdi” (PK VII, c.1, s.30)

ol edgü kü at tört buluş-da yadıltı. “Bu güzel ün dört bir taraf yayıldı.” (PK VII, c.2, s.30)

künine ayıña munçulayı berip ağıltıktağı ağı barım azkına kaltı. “Günden güne aydan aya böyle verip hazinedeki zenginlik, mal mülk azıcık kaldı. (PK VII, c.4, sy.30)

ötürü küniñe tıdırsız berdi. “Bunun üzerine (prens) her gün engelsiz verdi.(PK VIII, c.3, sy.30)

ötrü bu yarlıg eşidip beş yüz satıgçı erenler terilip içgerü ötüğ berdiler. “Sonra bu buyruğu işitip beş yüz tüccar erkek toplanıp içeriye (saraya) rica ettiler.” (PK XXII c.4/XXIII c.1 s.37-38.)

ol beş yüz er kamuğun ol körmez yerçike ötüntiler. “O beş yüz er hepsi birlikte o görmeyen kılavuza başvurdular.” (PK XXIV, c.3, s.38)

ol ödün tegin özi barıp kolın yetip içgerü kañı kan tapa kigürdi. “O zaman prens kendisi gidip (onu) kolundan tutarak içeriye babası hana doğru getirdi.” (PK XXV c.1 s.39)

ulus barça tegin üçün busanur. “Bütün ülke prens için üzülür.” (PK XXVII, c.1, s.40)

avıçka kamağ taplamış üçün yerçi boltı “İhtiyar tamamen onayladığı için kılavuz oldu.” (PK XXVII c.3/XXVIII, c.1, s.40)

ol ödün kañı kan teginke septi. “O zaman babası han prense malzeme sağladı.” (PK XXVIII, c.2, s.40)

beş yüz erenniñ aşı-suvı kölüki takı ne kergekin alku tüketi berip uzatıp öntürdi. “Beş yüz adamın yiyeceğini, suyunu yük hayvanını ve ne gerekiyorsa hepsini tamamıyla verip, eşlik edip uğurladı.” (PK XXVIII, c.3, s.40)

amtı birle barayın. “Şimdi birlikte gideyim!” (PK XXIX c.2, s.41)

ol ödün kañı kan ulus bodun ıglayu sıktayı edgü ögli teginig uzatı öntürüp taluyka ıdtılar. “O zaman babası han, ülkedeki insanlar ağlayarak, hıçkırarak İyi

Düşünceli Prensi götürüp uğurlayıp okyanusa gönderdiler.” (PK XXX, c.4/XXXI, c.1, s.41-42)

kaltı taluy ögüzke tegip yetti kün turup kemi yarattı. “Okyanusa ulaştığı zaman yedi gün durup gemiyi hazırladı.” (PK XXXI, c.2, s.42)

yetti temir sua kemi solap turgurdu. “Yedi demir zincir gemiyi bağlayıp durdurdu.” (PK XXXI, c.3,s.42)

tegin kutı ülügi üçün adasız tudasız kaç kün içinte erdinilig otrugka? tegdiler. “Prensin kutu, talihi sebebiyle tehlikesiz, engelsiz birkaç gün içinde mücevherli adaya ulaştılar.” (PK XXXIII, c.2, s.43)

yetti kün anta tıntılar. “Yedi gün orada dinlendiler.” (PK XXXIII, c.3/XXXIV, c.1, s.43)

ötrü kadaşı ayıg ögli teginig ötlep kemi tutuzup yantru idtı. “Sonra, kardeşi Kötü Düşünceli Prensi öğütleyip gemiyi emanet edip geri gönderdi.” (PK XXXV, c.2, s.44)

tegin yerçi avıçka birle ekkigü kaltılar. “Prens, kılavuz ihtiyar birlikte, ikisi kaldılar.” (PKXXXV, c.3/XXXVI, c.1, s.44)

ol ödün edgü ögli tegin yerçi avıçka kolın yetip yetti kün belçe boguzça suvda yorıp kümüşlüg otrukka tagka tegdi. “O zaman İyi Düşünceli Prens kılavuz ihtiyarın kolunu tutup, yedi gün bellerine, boğazlarına kadar suda yürüyüp gümüşlü adaya, dağa ulaştılar.” (PK XXXVI, c.2, s.44)

ötrü tegin balık içiñe kirdi. “Sonra prens kentin içine girdi.” (PK XLI, c.5, s.47)

öñtün kapagka tegdi. “Doğu kapısına ulaştı.” (PK XLII, c.1, s.47)

ol kapagda sekiz körkle tañ arıg kızlar sarıg altun yıp ejirerler. “O kapıda sekiz güzel, şaşılası temizlikte kızlar sarı altından bir ip eğiriyordu.” (PK XLII, c.5/XLIII, c.1, s.47-48)

ol ödün ol kapagçı kırınlar içgerü kirip ötüntiler. “O zaman muhafız kızlar içeri girip arz ettiler.” (PK XLIV, c.2, s.48)

ol ödün tegin içgerü kirdi. “O zaman prens içeri girdi.” (PK XLV, c.3, s.49)

lö kanı.. utru önti. “Ejderhalar hanı karşılamaya ilerledi.” (PK XLV, c.4/XLVI, c.1, s.49)

elgin tuta kigürüp erdinilig orunluk erklig üze olgurtı. “Elini tutarak içeriye sokup mücevherli taht üzerine oturttu.” (PK XLVI, c.2, s.49)

lö kanıña tatıglıg sogançıg nom nomladı. “Ejderha hanına tatlı, iyi, kutsal yasaları öğretti.” (PK XLVI c.3, s.49)

ulug ögrünçülüğ köñlin poşı bermek asgı nomladı. “Büyük sevinçli yüreğin sadakasını vermenin yararlarını öğretti.” (PK XLVI, c.4, s.49)

ol ödün edgü ögli tegin yetti kün löler tapagın uduğın aşadı. “O zaman İyi Düşünceli Prens yedi gün ejderhaların tapması, saygısıyla beslendi.” (PK L, c.2, s.51)

yettinç kün löler kanı narata atlıg lö kanı kulkakındaki çintemeni erdini alıp söküp teginke berdi. “Yedinci gün Ejderhalar Hanı Nārada adlı Ejderha Hanı kulağındaki cintāmaṇi mücevherini alıp çıkarıp prense verdi.” (PK L, c.3/LI, c.1, s.51)

ötrü löler kanı kalıtı elitti. “Daha sonra ejderhalar, hanı yükselterek götürdüler.” (PK LII, c.2, s.52)

taluy ögüzke kızığıña tegürdi. “Okyanus ırmağına, sınırlarına ulaştırıldı.” (PK LII, c.3, s.52)

kaltı anta tegdükte inisi birle kavıştı. “Oraya ulaştığında küçük kardeşiyle buluştu.” (PK LII, c.4, s.52)

ötrü edgü ögli tegin başıntakı erdinig (η?) alıp inisiñ berdi. “O zaman İyi Düşünceli Prens, başındaki mücevheri alıp küçük kardeşine verdi.” (PK LV, c.4/LVI, c.1, s.54)

ol ödün ayag ögli tegin köñliñe yek sakınçı kirdi. “O zaman Kötü Düşünceli Prensın gönlüne şeytanca bir düşünce girdi.” (PK LVI, c.4, s.54)

ötrü turup ekki kamış sış ılıp ekki köziñe sançıp tezti. “Sonra kalkıp iki kamış şış sıvrılıp, iki gözüne saplayıp kaçtı.” (PK LVII, c.2/LVIII, c.1, s.55)

ötrü edgü ögli tegin yokkaru turdı. “O zaman İyi Düşünceli Prens ayağa kalktı.” (PK LX, c.2, s.56)

bodunka tegdi. “Halka ulaştı.” (PK LX, c.4, s.56)

ür keç timin öglenti. “Uzun zaman sonra bilincine kavuştu.” (PK LXII, c.1, s.57)

elgin adakın beklep kınlıkta urdılar. “Elini ayağını zincire vurup hapishaneye attılar.” (PK LXIII, c.3, s.58)

kaltı balık kapagda olurur erken kan udçısı beş yüz ud süre önti. “(Prens) kentin kapısında otururken han sığirtmacı beş yüz sığır güderek ilerledi.” (PK LXIV, c.2/LXV, c.1, s.58-59)

ötrü kapıgçı er turgurup yolta öñi olgurtı. “Sonra bekçi (onu) ayağa kaldırıp yoldan dışarıda oturttu.” (PK LXVI, c.2 s.59)

bir ay artuk açıntı. “Bir aydan fazla bakımını yaptılar.” (PK LXVIII, c.2, s.60)

anta uduzup balık ortusınta beltirde kalın kovrag ara olgurtı. “(Prensi) oradan alıp götürüp şehrin ortasında kavşakta yoğun kalabalığın arasına oturttu.” (PK LXX, c.3, s.61)

'elgi kopuz etizü agzı yırlayı olurdı. “Eli kopuz çalıp ağzı şarkı söyleyerek oturdu.” (PK LXXI, c.1, s.61)

ulus bodun alku kovradı. “Ülke halkının tamamı (oraya) toplandı.” (PK LXXI, c.2, s.62)

ötrü teginig elitgeli sözledi. “Sonra prensi götürmekten söz etti.” (PK LXXIII, c2, s.63)

ötrü tegin ol borlukçı er birle bardı. “Sonra prens o bahçıvan ile gitti.” (PK LXXVIII, c.3/LXXIX, c.1, s.65-66)

bir ugurta ol elig han üç oglanı birle taştın tagda arıgta ilinçüke bartı. “Bir gün o hükümdar üç oğlu ile birlikte dışarıya dağa, ormana eğlenmeye gitti.” (AB 608/6-8, s.75)

anda monda inaru berü yoriyu bir ulug kamışlıg berk arıgka kirip ötrü anda tıñalı olordılar. “Oraya buraya, ileri beri yürüyerek bir büyük kamışlı sıkı ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular.” (AB 608/12-15, s.75)

ol üdün bo öç teginler öz öz köñüllerinteki sakınmış savların sözleşip ötrü örü turup ol arıg içinte dakı içgerü kirtiler. “O zaman bu üç prens kendi akıllarındaki düşündükleri sözleri konuşup sonra o orman içinde daha içeri girdiler.” (AB 609/12-15, s.77)

ança yoriyu yañı enüklemiş bir barsıg körtiler “Öylece yürüyerek yeni yavrulamış bir dişi kaplanı gördüler.” (AB 609/16-17, s.77)

bodis(a)t(a)v anı körüp ötrü ediz tagka agdınıp et’özin kudı kemişdi. “Bodhisattva onu görüp bunun üzerine yüksek dağa çıkıp vücudunu aşağı attı.” (AB 616/13-15, s.87-88)

ötrü kurumuş katıg kamış alıp anı üze ömgen tamırın sançıp kan ündürüp akuru akuru barska yakın bardı. “Bunun üzerine kurumuş sert (bir) kamış alıp onu artar damarına batırıp kan çıkarıp yavaş yavaş kaplana yaklaştı.” (AB 616/20-22, s.88)

ne anı körüp ök at’özlerin ol süñök üze kemişip ögsirep tınsırıp kamıldılar. “Onu görünce kendilerini o kemiklerin üzerine atıp, kendilerinden geçip, nefesleri kesilip bayıldılar.” (AB 619/16-18, s.92)

ançagınça sapça ikindi buryukı kelip elig begke tegdi. “O sırada ikinci kumandanı gelip hükümdara ulaştı.” (AB 624/4-5, s.99)

ol üdün ikinti buryuk ötrü bodis(a)t(a)v tegin et’özin buşı berip nedeg kılmış işlerin eyin kezigçe tüzü tüketi ötündi. “O zaman ikinci kumandan Bodhisattva prensin vücudunu sadaka verip nasıl işler yaptığını sırasıyla tamamen arz etti.” (AB 624/20-23, s.100-101)

oglunuñ ölmüş yerin körügsep t(e)rkin tavradı yügrük adların koşuglug kanlıta olorup ol kamışlıg arıgka tavrak bartılar. “Oğlunun öldüğü yeri görmek isteyip, derhal çabuk koşan atlarının koşulduğu arabaya oturup o kamışlı ormana hızlıca gittiler.” (AB 625/3-7, s.101)

ötrü ol üdün ol buyruklar başın tegreki begler inançlar sogık su bükürüp yelpigü üze yelpiyü elig begig hatunug neçete ken temin ançakaya öglendürtiler. “Sonra o zaman kumandanlar, başlarının çevresindeki vezirler soğuk su serpip, yelpazeyle yelpazeleyerek hükümdarı, eşini o zaman hemen biraz kendilerine getirdiler.” (AB/17-22, s.102)

yme bo [siziñ eli[niz]de [siz]iñ y(a)[rl(i)g]ın ulug edgü kılınçlar kılmış bolur. “Ayrıca bu sizin memleketinizde sizin buyruğunuzla büyük, güzel davranışlar yapılmış olur.” (HU I.A.1.a/17-18, s.25)

yme [tar]kan k(e)lgi[n]çe siz[iñ] elinizde kılmış [boltı]. “Tarkan gelinceye kadar da sizin memleketinizde (güzel davranışlar) yapılmış oldu.” (HU I.A.1.a/18-20, s.25)

yme t(e)ñri elig dendarlar birle ik[i] [kün] tün bo savlar(i)g sözleştiler. “Tanrı hükümdar, rahipler ile birlikte iki gün iki gece bu hadiseleri konuştular.” (HU I.A.1.a/27-28, s.25)

ol üdün t(e)ñri elig böğü han k(e)ntü [dendarl]ar erigli kuvraggaru k(e)lti. “O zaman Tanrı hükümdar Böğü Han, kendisi rahiplerin bulunduğu topluluğa doğru geldi.” (HU I.A.1.a/33-34, s.26)

ol üdün k(a)ltı t(e)ñri elig böğü han [inçe] aydukta ötrü biz dendarlar kam(a)g elteki b[odun] ert(i)ñü ögrünçülüğ boltumuz. “O zaman Tanrı hükümdar Böğü Han böyle buyurduktan sonra biz rahipler bütün memleketteki halk, son derece mutlu olduk.” (HU I.A.1.a/52-54, s.28)

ötrü bir iki[ntike] savlaşıp eştrüşüp ögrünçülenti. “Sonra herkes birbiriyle sözleşip, birbirine anlatıp sevindi.” (HU I.A.1.a/55-56, s.28)

o[l] üdün minlig tümenlig kuvrag terilti. “O zaman binli on binli topluluk bir araya geldi.” (HU I.A.1.a/56-58, s.28)

anta ötrü üzügsüz üzütlüg işke edgü kılınçka kat(i)glantılar. “Ondan sonra daima manevi işlere, iyi davranışlara gayret ettiler.” (HU I.A.1.a/86-87, s.30-31)

t(e)ηrili [y]ekli y(a)ruklu karalı ol üdün k[at]ıldı. “Tanrı, şeytan, aydınlık, karanlık o zaman karıştı.” (HU II.A/6-7, s.78)

hormuzta t(e)ηri ogla[ı] beş t(e)ηri, bizniñ üzüüt(ü)müz sön [ye]klügün süñüşüp balıg başl(ı)g boltı. “Indra Tanrının oğulları, beş Tanrı bizim ruhlarımız uzun müddet şeytanlarla savaşmış yaralandı.” (HU II.A/7-10, s.78-79)

yme kam(a)g yekler ul[ug]lar todunçsuz uvutsuz suk yek [birle] yüz artokı kırk tümen yek[niñ yavlak] biligiñe katılıp ögsüz köñülsüz boltı. “Ayrıca bütün şeytanlar, büyükler, doymaz, utanmaz, aç gözlü şeytan ile yüzden fazla, kırk tümen şeytanın kötülüğüne karışmış düşüncesiz oldu.” (HU II.A/10-14, s.79)

sekizinç kertü t(e)ηrig arıg nomug biltükümüzde b(e)rü, eki yıltızg üç üdki nomug biltim(i)z. “Sekizinci olarak gerçek Tanrıyı, temiz öğretiyi bildiğimizden beri, iki esası, üç devirdeki öğretiyi öğrendik.” (HU II.A/194-197, s.85)

y(a)ruk yıltızın t(e)ηri yerin tünerig yıltızın tamu yerin biltim(i)z. “Aydınlık esasını, Tanrı yerini, karanlık esasını, cehennem ülkesini öğrendik.” (HU II.A/198-200, s.85)

yme yer t(e)ηri yok erken öñre ne bar ermiş tepen biltim(i)z. “Ayrıca yer, gök yok iken, önceden neyin var olduğunu öğrendik.” (HU II.A/200-202, s.85)

t(e)ηrili yekli nede ötrü süñüşmiş, y(a)ruklu k(a)ralı kaltı katılmış yerig t(e)ηrig kim yaratmış tepen biltim(i)z. “Tanrının şeytanın neden dolayı savaştığını, aydınlık ve karanlığın da nasıl karıştığını, yeri göğü kimin yarattığını öğrendik.” (HU II.A/202-207-, s.85)

yme arkun yer t(e)ηri nede ötrü yok bolgay, y(a)ruklu k(a)ralı k(a)ltı adr(ı)lgay antada kesre ne bolgay tepen biltim(i)z. “Ayrıca sonra yerin, göğün neden dolayı

yok olacağını, aydınlık ve karanlığın nasıl ayrılacağını, ondan sonra ne olacağını öğrendik.” (HU II.A/207-211, s.85-86)

todunçsuz uvutsuz suk yek için, sakınçın sözün kılınçın yme közin körüp kulkakın eşidip tilin sözlep elgin sunup adakın yorip ürke üzüksüz emgetir biz. “Utanmaz, ahlaksız, açgözlü şeytan için düşüncelerimiz, sözlerimiz, davranışlarımızla, (şeytanın) gözü ile görüp, kulağıyla işitip, dili ile söyleyip, elleri ile kavrayıp, ayaklarıyla yürüyüp, uzun süre, aralıksız acı çektiririz.” (HU II.A/348-353, s.90)

yarın kiçe altun örgin üze olurupan menileyür men. “Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu olurum” (IB 1/II, s.19)

yarın kiçe eşür men. “Sabah akşam atı hızlı sürüyorum.” (IB 2/II, s.19)

utru eki yalığ kişi oğlın sokuşmış. “Güleryüzlü iki insanoğluna rastlamış.” (IB 2/III, s.19)

kişi korkmuş. “İnsanoğlu korkmuş.” (IB 2/IV, s.19)

çıntan ığaç üze olurupan menileyür men. “Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum.” (IB 4/II, s.19)

beg er yuntınaru barmış. “Bey atlarına doğru gitmiş.” (IB 5/I, s.19)

āk bisi kulunlamış. “Ak kısrığı yavrulamış.” (IB 5/II, s.19)

altun tuyuglug adgırlık yaragay. “Altın toynaklı aygır olmak iyi olacak.” (IB 5/III, s.19)

tebesiñerü barmış. “Develerine doğru gitmiş.” (IB 5/IV, s.19)

ürün iñeni botulamış “Beyaz dişi devesi doğurmuş.” (IB 5/V, s.19)

altun budl(a)lug bugralık yaragay. “Altın halkalı buğralık iyi olacak.” (IB 5/VI, s.19)

ebiñerü barmış “Eve doğru gitmiş.” (IB 5/VII, s.19)

üçünç kunçuyı urılanmış. “Üçüncü prensesi erkek çocuğu doğurmuş.” (IB 5/VIII, s.19)

er terkleyü kelir. “Adam acele ile geliyor.” (IB 7/I, s.19)

uluğ eb örtenmiş. “Büyük ev yanmış.” (IB 9/I, s.20)

ança biliñler. “Öyle biliniz.” (IB 10/IV, s.20)

er abka barmış. “Adam ava gitmiş.” (IB 11/I, s.20)

tagda kamulmiş. “Dağda yere yıkılmış.” (IB 11/II, s.20)

kuzgunug ıgaçka bāmiş. “Kuzgunu ağaca bağlamış.” (IB 14/I, s.20)

yana teñri kutınta üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş. “Tekrar Tanrının kutunda üçüncü yılda hepsi sağ salim görüşmüşler.” (IB 15/III, s.20)

toruk at semritti. “Zayıf at semirdi.” (IB 16/I, s.20)

yirin öpen yügürü barmış. “Yerini düşünerek koşarak gitmiş.” (IB 16/II, s.20)

utru yirde ogır sookuşup tutupan minmiş. “Karşısına hırsız çıkıp (atı) tutarak binmiş.” (IB 16/III, s.20)

ürün köpükimin saçar men. “Beyaz köpüğümü saçarım.” (IB 20/II, s.21)

udıgımag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men . “Uyuyanı uyandırarak, yatanı kaldırarak yürüyorum.” (IB 20/IV, s.21)

karı üpgük yıl yarumazkan etdi. “Yaşlı hüthüt kuşu yıl aydınlanmadan öttü.” (IB 21/I, s.21)

uzun tonluğ közüñüsin kökle ıçgınmış. “Kadın aynasını göle düşürmüş.” (IB 22/I, s.21)

oglan kekük tezekin bultı. “Oğlan kartal tezeğini buldu.” (IB 23/I, s.21)

teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür. “Kör tay erkek attı meme arıyor.” (IB 24/I, s.21)

eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. “İki öküzü bir sabana koşmuş.” (IB 25/I, s.21)

ili turmış. “Devleti ayakta tutmuş.” (IB 28/II, s.22)

oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış. “Bir sakatatçı adam oğlunu, zevcesini rehin olarak koyup karın içi oymaya gitmiş.” (IB 29/I, s.22)

oğlın kisisin utuzmaduk, yana tokuz on boş kony utmış. “Oğlunu, zevcesini kaybetmediği gibi üstüne doksan koyun kazanmış.” (IB 29/II, s.22)

çığany er oğlu kazgançka barmış. “Yoksul bir adamın oğlu kazanmaya gitmiş.” (IB 30/I, s.22)

yolu yaramış. “Yolu başarılı olmuş.” (IB 30/II, s.22)

kidizig subka sukmiş. “Keçeyi suya sokmuş.” (IB 33/I, s.22)

kan süke barmış. “Han savaşa gitmiş.” (IB 34/I, s.22)

yagığ sançmış. “Düşmanı mızraklamış.” (IB 34/II, s.22)

köçürü konturu kelir. “Göç ettirerek, kondurarak geliyor.” (IB 34/III, s.22)

er süke barmış. “Adam orduya gitmiş.” (IB 35/I, s.22)

yolta atı armış. “Yolda atı yorulmuş.” (IB 35/II, s.22)

er kugu kuşka sokuşmış. “Adam kuğu kuşuna rastlamış.” (IB 35/III, s.22)

kugu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan ögiğe kañıña tegürmiş. “Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçarak gidip anasına babasına ulaştırmış.” (IB 35/IV, s.22)

bir karı öküzüg bilin biçe kumursga yimiş. “Bir yaşlı öküzü belini biçerek karınca yemiş.” (IB 37/I, s.23)

kamış āra kalmış. “Kamışların arasında kalmış.” (IB 38/I, s.23)

tığıg tertrü kişemiş. “Doru atı ters kösteklemiş.” (IB 39/II, s.23)

ürün esri inek buzagulaçu bolmış. “Beyaz benekli inek doğurmuş.” (IB 41/I, s.23)

ürün esri irkek buzagu kelürmiş. “Beyaz benekli erkek buzağı dünyaya getirmiş.” (IB 41/III, s.23)

ıdukluk yaragay. “Kutluluk iyi olacak” (IB 41/IV, s.23)

uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış. “Kadın, tabağını fincanını bırakarak gitmiş.” (IB 42/I, s.23)

yana edgüti sakınmış. “Sonra iyice düşünmüş.” (IB 42/II, s.23)

yana kelmiş. “Tekrar gelmiş.” (IB 42/IV, s.23)

idişin ayakın esen tükel bulmuş. “Tabağını, fincanını sağlam bulmuş.” (IB 42/V, s.23)

togan ügüz kuşu kuşlayu barmış. “Şahin ırmak kuşu avlamaya gitmiş.” (IB 43/I, s.23)

togan kuş tenriden kodı tabışgan tipen kapmış. “Şahin göklerden aşağıya tavşan diyerek kapmış.” (IB 44/I, s.23)

er ürmeleyü barmış. “Adam konukluğa gitmiş.” (IB 47/I, s.24)

tenrike sookuşmış. “Tanrıya rastlamış.” (IB 47/II, s.24)

kut bolmuş. “Kut dilemiş.” (IB 47/III, s.24)

kut birmiş. “Kut vermiş.” (IB 47/IV, s.24)

ilig itmiş men. “Ülkeyi düzene sokmuşum.” (IB 48/III, s.24)

bars kiyik enleyü menleyü barmış. “Kaplan avlanmaya gitmiş.” (IB 49/I, s.24)

ortu yirde amgaka sokuşmış. “Orta yerde yaban keçisine rastlamış.” (IB 49/II, s.24)

tagda turupan menileyür men. “Dağda durup seviniyorum.” (IB 51/III, s.24)

alp er oğlu süke barmış. “Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.” (IB 55/I, s.25)

kanı nelük ölgey ol? “Gözdesi nasıl ölecek?” (IB 57/II, s.25)

köneki nelük toḡgay? “Kovası nasıl donacak?” (IB 57/IV, s.25)

küneşke olurur ol. “Güneşte oturur.” (IB 57/V, s.25)

oglu öginte kañınta öbkelepen tezipen barmış. “Oğlu anne babasına öfkelenerek kaçıp gitmiş.” (IB 58/I, s.25)

bed[ük] tiz üze ünüpen möñreyür men. “Yüksek dizlerimin üstüne çıkarak böğürüyorum.” (IB 60/II, s.25)

turnya kuş tüşnekiñe konmış. “Turna kuşu tüneğine konmuş.” (IB 61/I, s.25)

tuymatın tuzakka ilinmiş. “Sezmeden tuzığa takılmış.” (IB 61/II, s.25)

kanlık süsi abka ünmiş. “Hanın ordusu ava çıkmış.” (IB 63/I, s.26)

sagır içre elik kiyik kirmiş. “Av alanı içerisine erkek ceylan girmiş.” (IB 63/II, s.26)

eligin tutmuş. “Elleri ile tutmuş.” (IB 63/III, s.26)

semiz at agzı katıg boltı. “Semiz atın ağzı sert oldu.” (IB 65/I, s.26)

bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantaki kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig Sangun İtaçuk üçün bitidim. “Kaplan yılında, ikinci ayın on beşinde, Tayguntan manastırındaki genç dindar fal liderinden işitip, ağabeyimiz aziz Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım. (IB 67/I, s.26)

anı üçün bu bodisvt aryavalokdişvar tēp atanur. “Onun için bu bodhisattva Aryavolokdişvar diye çağrılır.” (KİP/7-8, s.9)

yarlıkasar ötrü kuanşı im pusar ol buşı birmiş erdnilig küntegüg alıp iki ülüş kıldı. “(Böyle) söyleyince Kuanşı İm Pusar o sadaka olarak verilmiş mücevheri, gerdanlığı alıp iki kısma böldü.” (KİP/166-167, s.16)

bir ülüşin erüş erdni burkanka tutdı bir ülüşin teñri şakimun burkanka tutdı. “Bir parçasını Prabhūtaratnabu Burkan’a bir parçasını Tanrı Şākyamuni Burkan’a sundu.” (KİP/167-169, s.16-17)

drmuruç seli upasi kulkiya küsüşine bitidim. “Upāsaka Drmuruç Seli’nin isteği üzerine yazdım.” (KİP/223, s.18)

bu nom bitimiş buyan edgü kılınç ülüşin evirer biz. “Bu öğretide yazılmış sevap, iyi amel bölümünü çeviririz.” (M 3 = 37/38-39, s.40)

bu buyan küçinte teñridem kutı küçi çoğ yalınları aşılmakı bolzun. “Bu sevap sayesinde ilahi kutu, kudreti, parlak alevleri artsın.” (M 3 = 37/56-58, s.41)

teñridem közin berü kayıp balık uluşug burkan şazının kop adada küyü küzedü tutmakı bolzun. “İlahi gözünü beri çevirip şehri, memleketi, Burkan akidesini bütün tehlikelerden koruyup, gözetip tutsun.” (M 3 = 37/ 58-61, s.41)

tömkesiz üçün arhant kutın bulur. “Hilesiz olduğu için azizlik kutunu bulur.” (M 2. 12 = 4a 414/2-3, s.41)

kaltı gotiki atlıg arhant toyın kentü yülügüsi öze bogzın bıçıp nırvanka bardı. “Godhika adlı bir aziz rahip kendi usturası ile boğazını kesip Nirvāna’ya ulaştı.” (M 2. 12 = 4a 414/6-9, s.41)

arhant kutın bulup taymaz. “Aziz saadetini bulup düşmez.” (M, 2.12 = 4a 414/14-15, s.41)

takı yime yüz klp üç asañı ödte berü paramantal yolta kataglanu tükel türlüg burkan kutıña yivikin yivitip tözkerinçsiz burkan kutılıg çkrvrt ilig kan orıña olurgulug tigin öge atıña abişik kılmış biş ajun tınlıglarag urunçak teginmiş biş yigirmi asañı nayut sanınça tınlıg oğlanınıñ umu(gı) inag kin kelir ödün sekiz tümen yaşlag tınlıglarınıñ özinte yaşında tört erdnilig yarataglag sekiz tümen tört miñ kent uluşlarda barçada baştm açsız kızsız kısıgsız kavırsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötişvr bayagutlar evleri barkları öz tık —(?) vityastan yigi (?) sekiz yigirmi ulugin itilmiş kayların beltirlerin yarataglag yir teñrisiniñ dıdımı pasakiñe okşatı kutlugda kutlug kitumati atlıg kent uluşta sekiz yigirmi vityastan şasatar boşgunmuş közünür kut teñrisiñ yüleşi brhmayu atlıg bramanlar iligintin brhmavati atlıg ög işike okşatı katuntın togup belgülüg bolup burkan kutın bulu yarlıkadaçı tujit teñri yirinteki uçadivaç atlıg karşıda oluru yarlıkar ayagka tegimlig tözün maytrı bodisvt kutıña yine yine yalvara inçke ötüg ötüñü etüzümin (uru)nçak tutuzu kop ajuntakı etüzin yinçürü töpün yükünür men. “Ayrıca yüz

Kalpa, üç Asamkhyeya zamanından beri Parimandala yolunda gayret göstererek eksiksiz Burkan kutuna malzeme donatıp anlaşılmaması güç Burkan kutuna sahip Cakravartin hükümdarın yerine oturmak için şehzade vekili adına takdis edilmiş beş alemdeki canlıları emanet kabul etmiş on beş Asamkhyeya sayısınca canlıların umudu, inancı sonra gelecek zamanda 80.000 yaşlı canlıların hayatında dört cevherle bezenmiş 84 000 şehrin hepsinden üstün, tok, dertsiz, hür, düşmansız, baskısız, minnetsiz, vergisiz, sıkıntısız, dertsiz çok varlıklı sayısız, çok zenginlerin evleri barkları kendi tık- (?) Vidyasthana sıkı on sekiz büyük düzenlenmiş sokaklarını, dört yol ağızlarını, bezenmiş yeryüzü Tanrısının tacına benzeyen yüceden yüce Ketumati adlı şehirde on sekiz Vidyā-sthāna Śāstra'yı öğrenmiş şimdiki kut Tanrısına benzer Brahmāyu adlı Brahman hükümdarından Brahmāvati adlı ana kadına benzer hanımdan doğup işaret olup Burkan kutunu bularak buyuracak Tusita Tanrı yerindeki Uccadhuaya adlı sarayda oturup buyuran saygıya değer asil Maytrı bodisvt kutuna tekrar tekrar yalvararak incelikle rica ederek vücudumu rehin tutarak bütün alemlerdeki vücudumla secde ederim.” (M 2. 12 = 4a 414/61, M 3. 13 = 4/1-42, s.43-44)

kim yime takı teṅri teṅrisi burkan nīrvāṇa barmışta kin şazanta ulug tusu kıltilar. “Ayrıca Tanrı Tanrısı Burkan Nirvāṇa'ya ulaştıktan sonra dine büyük fayda kıldılar.” (M 3. 13 = 4/43-46, s.44)

enetkek ilteki vaybaş şastar yaratdaçı karungrivi sangabtri gunaprabhi manoratide ulatı bakşılar kutıña yükünür men. “Hindistan ülkesindeki Vaibhāṣika adlı eseri düzenleyecek Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha, Manaratha'dan başka üstatların kutuna secde ederim.” (M 3. 13 = 4/46-49, s.44)

viru(t)ak ili(g) beg basa basa sakilarag utmak adak asra kılmak sav(lar)ag sözlemişiṅe altı katunlar yirinçülüḡ bolup tod tolı savın utruntilar. “Virūdhaka hükümdar sonra Śākyaaları yenmek ayak altına almak sözlerini söylediğinden altı kraliçe kötü olup sefil, kötü sözlerle (birbirlerine) karşı geldiler.” (M 5. = 93 182 224/2-7, s.47)

takı yime bilge bilig suvsamakın avantlıḡ tınlıḡlarka asag tusu kılkalır üçün (ort)un entkek ilinte ograyu (dkşan)pt ilke bardı. “Ayrıca bilge bilgisine susamış

sebepli canlılara fayda kılmak için Hint ülkesinde özellikle Dakṣiṇāpatha memleketine gitti.” (M I. Bölüm, 6 = 208 229 262 278 302 356 432/23-27, s.52)

anta (te)gip badari bramanta ulatı ulug bilgelerig og(rın)ta muṇadturđı. “Oraya ulaşıp Badhari Braman ve büyük bilgeleri hayrete düşürdü.” (M I. Bölüm, 6 = 208 229 262 278 302 356 432/27-30, s.52-53)

amti yine tükel bilge (burkan)nıñ yirtinçü yir suvda (belgürmişin) ukup işidip kadaşı (bir)le ikigü dkṣnapt (iltin) yine magat ilke kelirler. “Şimdi yine mükemmel bilge Burkan’ın yeryüzünde belirmediğini anlayıp işitip arkadaşı ile ikisi Dakṣiṇāpatha memleketinden yine Magadha ülkesine gelirler.” (M I. Bölüm, 6 = 208 229 262 278 302 356 432/31-36, s.53)

paşañ (tag)da teñri teñrisi burkanka kavışıp toyın bolur. “Paşarak dağında Tanrılar Tanrısı Burkan’a kavuşup rahip olur.” (M I. Bölüm, 6 = 208 229 262 278 302 356 432/36-38, s.53)

maña yime bu savag tünki tünle şutavas teñri yirinteki teñriler tüzü tüketi ukıtdılar. “Bana da bu sözü dün gece Şuddhāvāsa adlı Tanrı ülkesindeki Tanrılar tamamıyla eksiksiz anlattılar.” (M I. Bölüm, 9 = 59 239/ 20-22, s.54)

anta ötrü bringiki upasvami bu iki urılar badarı bramanıñ ikidin yolayu tuta ilitdiler. “Ondan sonra Bhrngika ve Upasvāmin, bu iki oğul Badhari Brahmanın her iki taraftan yoluna çıkıp, onu tutup götürdüler.” (M I. Bölüm 12. 12=9/32-35, s.59)

inçip yime ağı baramka azlanmakın başsız közsüz ezük yalğan savın sini sökti. “Yine mal, servet arzulamayla, başsız, gözsüz, yalan yanlış sözlerle sana sövdü.” (M I. Bölüm 13. 13=27/1-3, s.59-60)

anta ötrü badarı bramn bu muntag türlüğ öñre kisre işidmedük teñri teñrisi burkannıñ edgü atın küsin işidip alku etüzinteki tü tüpleri barça yokaru turdı. “Bunun üzerine Badhari Brahman böyle türlü, eskiden işitmediği, Tanrılar Tanrısı Burkanın iyi adını, şöhretini işitip bütün vücudundaki tüylerin kökleri hepsi yukarı kalktı.” (M I. Bölüm 13. 13=27/21-26, s.60)

kaşip burkan nırvanka barmışta berü evrilmedük nomlug tilgen branas kent uluşta tevirdi. “Kāşpaya Burkan Nirvāna’ya vardığından beri döndürülmeyen öğreti tekerleğini Benares şehrinde döndürdü.” (M II. Bölüm/ 1=135/10-13, s.62)

karı kul boltum. “İhtiyar bir kul oldum.” (M II. Bölüm/146b 171 264/ 6, s.63)

kim muñta kutgardaçı kutlug tınlıgag körmedin alku adada (kutgar)guçı adınçıg teñri teñrisi burkan körmedin ölür men. “Sıkıntılardan kurtaran aziz canlıyı görmeden bütün tehlikelerden kurtaran, mükemmel Tanrılar Tanrısı Burkanı görmeden ölürüm.” (M II. Bölüm/146b 171 264/ 6-10, s.63)

anta basa ezrua teñri ötügiñe barns uluşta arşivadan seņremde nomlug tilgen tevirdi. “Ondan sonra Ezrua Tanrı’nın ricası üzerine Benaras ülkesinde Rsivadana manastırında öğreti tekerliğini döndürdü.” (M II. Bölüm/146b 171 264/ 23-26, s.63-64)

bu nom kutıña inanur men. “Bu öğreti kutuna inanıyorum.” (M II. Bölüm/19=Ib/4, s.65)

bursoñ kuvrag erdni kutıña inanur men. “Burkan ve rahipler cemaati cevherine, kutuna inanıyorum.” (M II. Bölüm/19=Ib/4-6, s.65)

bükünthe inaru ölü ölginçe çşapat tamga arıg küzedür men. “Bugünden itibaren ölünceye kadar Çşapat (ahlâk kaidesi) damgasını temiz bir şekilde koruyacağım.” (M II. Bölüm/19=Ib/7-9, s.65)

takı yime alku yir suvlarda sadu kılmak ün iştilti. “Yine bütün dünyalarda Sādhu (iyilik yapmak) sesi işitildi.” (M II. Bölüm/19=Ib/23-24, s.65)

bu muntag ögrünçülüğ edgü ödlar üstün öñ alkuñsı teñri yiri altın aviş tamuka³⁹ tegi tüzü iştilti. “Bu şekilde sevinilecek iyi zamanlar, yukarıdaki ilk ve

³⁹ aviş tamu: Budizmde sekiz sıcak cehennem arasında sayılır ve bu cehennemlerden de en kötüsü ve en sıcakıdır. Terim, “kesintisiz ıstırap, günahkârların öldüğü ve kesintisiz ıstırapla doğduğu yer olarak tanımlanır (Tokyürek, 2012:2902)

son Tanrı yeri, aşağıdaki Avici cehennemine kadar tamamıyla işitildi.” (M II. Bölüm/19=Ib/25-28, s.65)

çintan nikişi birle kataglıg edgü yıdlağ kuzışay mn tark ulatı teñridem hua çeçekler yüzken yağmur osuglug yağıdılar. “Sandal ağacı ile pek güzel kokulu nilüfer çiçeği ve ilahi çiçekler durmadan yağmur gibi yağdırdılar.” (M II. Bölüm/19=Ib/34-38, s.66)

takı yime gantari gantarviler teñridem kövrüglerig tültürdi. “Ayrıca Gandhāra ve Gandharvalar ilahi davulları çaldılar.” (M II. Bölüm/19=Ib/38-40, s.66)

yinçe katunlarınñ külüşmek katgurşmak ünüg kök kalık yañkurdı. “Zarif kadınların gülüşme seslerini gökyüzü aksettirdi.” (M II. Bölüm/19=Ib/40-42, s.66)

ko(p) kamag şastrlarag koduru uka yarlıkadaçı vaybaş şastarlarag arsayın içmiş aryaçntri bodisvt kşi açarı entkek tilintin tohrı tilinçe yaratmış prtirakşit krmavaziki tohrı tilintin (tü)rk tilinçe evirmiş maytrısimit nom bitigde maytrı bodisvtnıñ toyın bolmak atlıg ikinti (ülüş) tükedi. “Bütün şāstraları tamamıyla, haşmetle anlamış Vaibhāsika şāstralarını iksir içmiş üstad Āryacandra Bodhisattvanın Hint dilinden Tohar diline çevirmiş Prajnārāksita Krmavaziki’nin de Tohar dilinden Türk diline çevirdiği Maytrısimit öğreti kitabında Maytrı Bodhisattvanın rahip olması adlı ikinci bölüm bitti.” (M II. Bölüm/19.son=83 142/46-55, s.68)

t(ükel) bilge teñri teñrisi burkan b(irle) sokuşmış biz. “Eksiksiz bilge Tanrılar Tanrısı Burkan ile rastlaştık.” (M III. Bölüm, 23=113 290 376/3-5, s.72)

anta öt(rü) mhaprçapati gautami katun başlap sekiz t(ümen) şakılar işileri tükkel bilge (teñ)ri teñrisi burkkan(ka) bardılar. “Ondan sonra Mahāprajāpati Gautami kraliçe başta olmak üzere 80.000 Gautami kadınları e eksiksiz bilge Tanrılar Tanrısı Burkana gittiler.” (M III. Bölüm, 23=113 290 376/8-11, s.72)

amtı aymançsız korkınçsız köñ(ülin) nom tıñlalım. “Şimdi korkusuz gönülle öğretti dinleyelim.” (M III. Bölüm, 23=113 290 376/21-22, s.72)

ol nomug işidip sekiz (t)ümen kunçuylar kutka tegdiler. “O öğretiyi işitince 80.000 prenses kuta ulaştı.” (M III. Bölüm, 23=113 290 376/26-28, s.73)

tört türlüğ işiler kut bultılar. “Dört türlü hanımlar kut buldular.” (M III. Bölüm, 23=113 290 376/31-32, s.73)

arıtı altaçı önmedi . “Hiç almadı.” (M III. Bölüm, 24 = 60/19-20, s.74)

teñri teñrиси burkan gautami katun ogrınta yiti türlüğ sañalamban atlıg buyan bökteg kılmaknuñ utlısın tüşin kiñüri yarlıkadı. “Tanrı Tanrısı Burkan Gautami kraliçe sebebiyle yedi türlü Samghalambana adlı sevap, iyi amel kılmanın karşılığını, mükâfatını ayrıntılı bir şekilde buyurdu.” (M III. Bölüm, 25. 13 =118/1-4, s.74)

ol ödte berü alku çambudvip uluştaki tınlıglar öküş türlüğ buyan edgü kılınç (kı)lurlar. “O zamandan beri bütün yeryüzündeki canlılar, çok çeşitli sevap, iyi amel işlerler.” (M III. Bölüm, 25. 13 =118/5-8, s.74)

kut buyanlag satagın bulmuş üçün ol ogurdaki yalañuklar kişi etüzin teñri meñisin meñileyürler. “Bahtı, iyi ameli olan satını buldukları için o zamandaki insanlar insan vücudunu ve Tanrı saadetini tadarlar.” (M, V. Bölüm, 31. 12 =109 447/4-7, s.80)

kişi köñülin saça tagun sav sözlemezler. “İnsanın gönlünü saçarak riyakârlık sözü söylemezler.” (M, VI. Bölüm, 32. 9 =501/2-3, s.81)

anta oynayu ırlayurlar. “Orada oynayarak şarkı söylüyorlar.” (M, VI. Bölüm, 32. 9 =501/11-12, s.81)

ol süzük köñül küçinte sekiz tümen dört miñ tü tüpintin yaruk yaltrık (öner). “O temiz gönül sayesinde 84.000 saçının dibinden aydınlık ışık çıkar.” (M, X. Bölüm, 2= 64 85 156 242 sonu levha 98/28-30, s.83)

alku uçar yultuz osuglug kentü kentü ordularında teñriler teñri katunları nırvan bulmak küsüşin yalañuklar yirin suklanıp tözün maytrı udusında yırtinçüke kodı inerler. “Hepsi uçan yıldızlar gibi kendi saraylarında Tanrılar, Tanrı hanımları,

Nirvāna'yı bulmak arzusuyla insanlar âlemini isteyip asil Maytrı maiyetinde dünyaya inerler.” (M, X. Bölüm, 34. 10 son = 47 179 219/7-13, s.84-85)

ol savag işidip şanki çkrvirt ilig yiti erdnisi kamağ çmbudvip uluştaki iligler begler birle ayagka tegimlig maytrı bodisvtag bakşı tutar. “Bu sözleri işitip Şankha Cakravartin hükümdar, yedi cevheri ve bütün dünyadaki hükümdarlar, beyler ile birlikte saygıya değer Maytrı Bodhisattvayı üstat sayar.” (M, XI. Bölüm, 38. son = 53 128 287/38-43, s.89-90)

terk vyakran ulatı şastrlarığ adırtlayu uktaçı vaybajiki aryaçintri bodisvt kş'i açarı yaratmış prtyarakşiti kş'i açarı tohrı tilintin türk tilinçe evirmiş maytrısimit nom bitigde bodisvtnağ belgüsin atlıg bir yigirmiş bölük nom tükedi. “Çabuk bir şekilde vyākarana ve şāstraları ayrıntılı olarak anlayan Vaibhāsika Aryacandra Bodhisattvanın üstat Prajnāraksita'nın Tohar dilinden Türk diline çevirdiği Maytrısimit adlı öğretti kitabında “Bodhisattvanın Alâmetleri” adlı on birinci bölüm bitti.” (M, XI. Bölüm, 38. son = 53 128 287/50-57, s.90)

anta ötrü ayagka tegimlig bodisvt tebrençsiz etüzin tütrüm teriğ dyan sakınç yügerü kılur “Bunun üzerine saygıya lâyık bodhisattva sarsılmayan vücuduyla kesin, derin düşünceye hemen dalar.” (M, XIV. Bölüm, 39. 10 = 139 152/ 3-6, s.91)

alku tirig tınlıg ödüş özlüg tınlıglar siziğe yüküntiler. “Bütün canlı varlıklar, nemli canlılar size secde ettiler.” (M, XIV. Bölüm, 39. 10 = 139 152/ 22-24, s.91)

koduru kolulap titrü ukar. “Tamamıyla derin düşünüp doğru anlar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/6-7, s.93)

bolmak tıtagınta togmak bolur. “Var olmak sebebinden doğmak zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/7-8, s.93)

kılınçta ötgürü ajun bolur. “Amelden dolayı varlık şekli zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/11-12, s.93)

oňalı köňülkerip utgurak ukar. “Açıkca düşünüp tamamıyla anlar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/22, s.94)

tutyakta ötgürü kılınç bolur. “Varlığa bağlanmaktan dolayı var olma zuhûr eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/22-23, s.94)

tutyak yime munta üç eňim sansardaki nızvanılar ogrınta tört türlüg adrılurlar. “Varlığa bağlanma da böyle üç kısımlı samsaradaki ihtiraslar nedeniyle dört kısma ayrılırlar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/23-26, s.94)

oňalı köňülte (sak)ınıp adara ukar. “Açık olarak gönülde düşünüp ayrıntılı bir biçimde anlar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/32-33, s.94)

antag oňalı бүгүш urup utguratı ukar. “Bu şekilde açıkca prajñā (hikmet) oratay koyup tamamıyla anlar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/42-43, s.94)

teginmek tıtagınta azlanmak bolur. “Hissetme sebebiyle arzulama zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/43-44, s.94)

utgurak bilge biligin adırtlayı ukar. “Tamamıyla hikmetli bilgisiyle ayrıntılı olarak anlar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/49-50, s.95)

ol börtmek tıtagınta teginmek bolur. “O temas etme sebebinden hissetme zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/52-53, s.95)

börtmek tıtagınta meñi teginmek emgek teginmek igin açagı teginmek belgülig bolur. “Temas etme sebebinden, sevinç duygusu, ızdırap duygusu, hastalık acısından doğan duygu zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/59-61, s.95)

anı titrü sakını bilge biligin utgurak ukar. “Bunu doğru bir şekilde düşünerek hikmetli bilgisiyle tamamıyla anlar.” (M, XV. Bölüm, 42. 8 = 147a 235 237 354/2-3, s.95)

teginmek tıtagınta az kıl(ınç) bolur. “Hissetmek sebebinden hırs ve var olma zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/1, s.97)

az kılınç tıtagınta tutyaklanmak bolur. “Hırs ve var olma sebebinden varlığa bağlanmak zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/2-3, s.97)

tutyak tıltagınta kılınç bolur. “Varlığa bağlanma sebebinden var olma zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/3-4, s.97)

kılınç tıltagınta togmak bolur. “Var olma sebebinden doğmak zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/4, s.97)

togmak tıltagınta karımak ölmek bolur. “Doğmak sebebinden ihtiyarlamak, ölmek zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/5-6, s.97)

busuş kadgu emgek tolgak sıkıg tañıg ulug emgeklig ökmek belgülitg bolmakı bolur. “Keder, kaygı, eziyet, ızdırıp, sıkıntı, korku, büyük ızdırıplı düşünceler zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/6-9, s.97)

ötrü ayagka tegimlig bodisvt sansarnıñ berü (e)vrilmekin ukup naru tevrilmekin emgeksiz uçuz ukar. “Bunun üzerine saygıya layık bodhisattva, samsāranın beriye çevrilişini anlayıp ileriye çevrilişini zahmetsiz kolayca anlar.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/9-12, s.97)

yalañuklar begi ilkideki ulug katag sav sözlemişiñizni öñ sakınıñ. “İnsanların beyi! İlk zamanlarda çok sert sözler söylediğinizi önce düşünün.” (M, XV. Bölüm, 45. ?=257 321/1-2, s.98)

bu ok etüzin teñri yiriñe agtınıp hormuzta teñri birle bir orunta olurdum. “Bu vücutla Tanrı yerine çıkıp Indra Tanrı ile birlikte bir yerde oturdum.” (M, XV. Bölüm, 45. ?=257 321/8-10, s.99)

kentü on edgü kılınç küzetdürdüm. “Kendim on iyi ameli yerine getirdim.” (M, XV. Bölüm, 45. ?=257 321/10-11, s.99)

buşılıg yağış turgurdum. “Sadaka olarak kurban sundum.” (M, XV. Bölüm, 45. ?=257 321/111-12, s.99)

ança sav yarlıkaduk(ta) yitiñsiz yitiz yağız yir tebreyür. “Bu kadar sözü buyurduğunda ulaşılamayan yüksek kara yer titrer.” (M, XVI. Bölüm, 2=108, 48. 3?=69/22-23, s.102)

takı yime kalmış buyruklar yime öküş ajunlarda üç erdni ögüg kañıg tapınmış udunmış üçün burkan körkin itip vrhar yirin sipirmiş üçün nom işidip nom bitig bitimış üçün ton etük aş içgü buşı birmiş üçün çikin etüzlüg ulug (tegi)mliḡ arhantlar bolurlar. “Ayrıca kalan kumandanlar da birçok âlemlerde üç cevhere, anneye, babaya hürmet ettikleri için, burkan heykellerini yapıp, tapınağı süpürdükleri için, vaazı dinleyip dini eserleri yazdıkları için, elbise ayakkabı, yiyecek, içecek sadaka verdikleri için ibrişimli vücutlu, büyük azizler olurlar.” (M, XVI. Bölüm, 50. 10=62/ 1-10, s.103)

ötrü maytrı burkan kañı brhmayu purohit sekiz tümen tört miñ purohit bramanlar birle purohitler erkin türkin erdniliḡ evlerin kodup ıdalap ulug tikiñ çugın balık uluḡlug budun bukuntın ağır ayag teginü kitumati balıktın önüp supuşpit yimişlikke (bardı). “Bunun üzerine Maytrı Burkan, babası ev imamı Brahmay, 84.000 purohita brahma ile purohitalar güç ve kuvvetli, mücevherli evlerini bırakıp, terkedip büyük gürültüyle şehir halkından büyük hürmet görüp Ketumati şehrinden çıkıp Supuspita koruluḡuna gitti.” (M, XVI. Bölüm, 50. 10=62/22-30, s.104)

ötrü yaşovati katun linhua çeçeklig otrugların tegriklemiḡ kut teñri osuglug sekiz tümen tört miñ kunçuy katunlar birle idiz karşıdın inip yavaş miñülerke minip sansız tümen kitumati kent ul(uḡlug)lardın ayag çilteg alı balık(tın) önüp supuşpit yimişlik kapagıñ(a) tegirler. “Sonra Yaşovati hatun, nilüfer çiçekli adalarını çevrelemiḡ kut Tanrısı gibi, 84.000 kraliçe ile yüksek saraydan inip yavaş hayvanlara binip sayısız, on binlerce Ketumati halkından hürmet görüp, şehirden çıkıp Supispita koruluḡunun kapısına ulaşırlar.” (M, XVI. Bölüm, 51. 14 57 75/46-54, s.106)

kentü kentü miñü kölüñütün inip yorıyurlar. “Kendilerinin binek hayvanlarından, nakil vasıtalarından inip yürürler.” (M, XVI. Bölüm, 51. 14 57 75/54-55, s.106)
yinçün yimişlik yirin tolu töşep samntapusp yimişlikig satgın alır. “İncilerle koruluḡu tamamen döşeyip Samantapuspa koruluḡunu satın alır.” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/1-3, s.107)

ötrü (ar)şidati arhant birle seşrem (itgeli) tokıgali tyan yip tuta ülügleyürler. “Sonra Aziz Rsidatı ile manastır yapmak için tyan ipini tutup paylaşırlar.” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/3-5, s.107)

ötrü sudani bay er erdni bir bire ulug tört erdnilig samntapuşp atlıg seşrem itip teşri burkan başın kamağ bursoş kuvragka buşı birür. “Sonra zengin Sudhana cevher bir mil büyüklüğünde dört cevherli Samantapuspa adlı manastırı yapıp Tanrı Burkan başta olmak üzere bütün rahipler cemaatine sadaka verir.” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/23-27, s.108)

ö(t)rü sudani bay er erdni sekiz (t)ümen tört miş bayagutlar birle üç ay küni teşri teşrisi burkanag ayap ağırlayıp toyın bolup arhant kutın bulurlar. “Sonra zengin Sudhana cevher 84.000 zengin ile üç ay Tanrılar Tanrısı Burkana hürmet edip rahip olarak aziz kutuna ulaşırlar.” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/35-40, s.108)

tü türlüğ kök sarıg kızıl yörün yipün öşlüğ esri kusrı suvdaki kurgakd(a)kı çeçekler yarılıp açılıp tö(k)(ülür). “Çeşitli, mavi, sarı, kızıl, beyaz, kırmızı renkli alaca, sudaki, topraktaki çiçekler yarılıp açılıp dökülür.” (M, XIX. Bölüm, 1=18 52 519/24-28, s.112)

arıg çşapt küzedti. “Saf ahlâk kaidelerini korudu.” (M, XIX. Bölüm, 56. ? =125 216/9, s.113)

antada basa şakimuni teşri teşrisi burkanıg bir körmüşke bakşım siz tēp yinçürü yükünüp sevip taplap toyın bolup vzanpat edgüsişe tegd(i). “Bundan sonra Şākyamuni’yi, Tanrılar Tanrısı Burkanı bir defa görmekle üstadımsınız diye secde edip, eğilip, sevip, kabul edip, rahip olup Upasampada iyiliğine ulaştı.” (M, XIX. Bölüm, 56. ? =125 216/9-13, s.113)

bir kata nom işidip alku nızvanılarıg arıtıp arhant kutıña teginti. “Bir defa vaaz dinleyip bütün ihtirasları temizleyip aziz kutuna ulaştı.” (M, XIX. Bölüm, 56. ? =125 216/13-15, s.113)

anı alpın emgekin toyın kılı. “Onu güçlkle, ızdırapla rahip yaptı.” (M, XIX. Bölüm, 57. ? =307 512/12, s.114)

altı tü(rlüg) budıktaki nom boşguntı. “Altı türlü budaktaki dini öğrendi.” (M, XIX. Bölüm, 57. ? =307 512/20-21, s.114)

üç (türlüg) anantrıs atlıg ayıg kılınç tükel kılı. “Üç çeşit Anantarya adlı kötü davranışları hep işledi.” (M, XIX. Bölüm, 57. ? =307 512/26-28, s.114)

ol tıltagın avış tamu otı taşgaru önüp divdat toyınag tirigde yörgep tartıp avıç tamuka kigürdi. “Bu sebepten Avici cehenneminin ateşi dışarı çıkıp rahip Devadatta’yı canlı olarak sarıp, çekip Avici cehennemine soktu.” (M, XIX. Bölüm, 57. ? =307 512/29-31, s.114)

teşri teşrisi burkanıg ölürgeli sakınıp eviñe aşka ötünti. “Tanrılar Tanrısı Burkanı öldürmeyi düşünüp evine yemeğe buyur etti.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/14-15, s.115)

taş kapagınta uy kazıp tolu ört yalın koz kodup belgüsüz agzın örtü. “Taş kapıda çukur kazıp hep alev, kızgın kömür bırakıp belirsiz bir şekilde ağzını örttü.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/15-17, s.115)

(an)ta tegdükte soklunup tüş(zün) inçe sakıntı. “Oraya ulaştığında gözleri kamaşıp düşsün diye düşündü.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/18-19, s.115)

añ kin togurmuş anasın (ölürgeli) (sakın)tı. “İlk önce kendisini doğuran anasını öldürmeyi düşündü.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/26-27, s.116)

ötrü angulmali ogrı teşri burkanıg körüp anasın kodup teşri burkanıg ölürgeli sakıntı “Sonra Angulimālya adlı hırsız Tanrı Burkanı görüp anasını bırakarak Tanrı Burkanı öldürmeyi düşündü.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/29-32, s.116)

bu iki kutluglarıg ölürgeli sakıntı. “Bu iki kutluları öldürmeyi düşündü.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/37-38, s.116)

yine şariputri arhantka ok süzülti. “Yine aziz şariputra tarafından temizlendi.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/52-53, s.116)

nomlarnıñ (öz) tözin kamaglık tözin adırtladaçı bilge biligin örütü uyurlar. “Öğretilerin aslını bütün esaslarını ayırt edecek bilge bilgisiyle yükseltip başarırlar.” (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/4-7, s.117)

ayıg ögliniñ edgüsiñe küni öritmez(ler). “Kötü düşüncelinin üstünlüğünü kıskanmazlar.” (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/8-9, s.117)

ürük amal (nırvan)ıg bulurlar. “Ebedî, sakın nirvānayı bulurlar.” (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/12-13, s.117)

kop kamag tınlıglarıg emgetmeksiz sakınç sak(in)guçı bolurlar. “Bütün yaratıklara eziyet etmemeyi düşünürler.” (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/14-16, s.117)

ol yarukka börtülüp ol t(amudakı) tınlıglar süzük köñül (öritip) anta etüz kodup teñri yi(rinte) yalañuk etüzinte togarlar. “O ışığa temas edip cehennemdeki canlılar, temiz gönül besleyip vücutlarını orada bırakıp Tanrılar ülkesinde, insanlar aleminde doğarlar.” (M, XX. Bölüm, 63. son = 84 283/14-17, s.122)

(k)içmedin ara ikile tükel bil(ge) (ma)ytrı burkan birle kavışır(lar). “Derhal yeniden mükemmel bilge Maytrı Burkan ile kavuşurlar.” (M, XX. Bölüm, 63. son = 84 283/18-19, s.122)

amarıları anagam kut(ka) tegirler. “Bazıları Anagamin kutuna ulaşırılar.” (M, XX. Bölüm, 63. son = 84 283/35-36, s.122)

amarıları toyın (dınta)r bolup arhant kutka (tegi)rler. “Bazıları rahip, dindar olarak azizlik kutuna ulaşırılar.” (M, XX. Bölüm, 63. son = 84 283/36-38, s.122)

yirin suvın bağıın borlukın erin atın oklatdımız. “Yerini, suyunu, bağıını bahçesini, adamlarını, atlarını taksim ettik.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/13-14, s.129)

ol antag ayıg kılınç kılıp ulug tamularda togdumuz. “Bu şekilde kötü davranışlar kılıp büyük cehennemlerde doğduk.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/16-18, s.129)

ol yarukka börtülüp tamuluglar antran kurtulup kitumati kent ulušta ulatı sekiz tümen tört miñ erdnilig balklarda ajun tutarlar. “O ışığa temas edince cehennemlikler oradan kurtulup Ketumati şehrinde ve 84.000 cevherli şehirlerde doğarlar.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/30-34, s.130)

ança sakınç sakıntukta ikile olarnı ayıg kılınçlıg yil tokıp ulug tamularda kemişür “Böyle düşündüklerinde tekrar onları, kötü amelli rüzgâr çıkıp, büyük cehennemlere atar.” (M, XXIII. Bölüm, 70. 1 = 16 138 518/23-26, s.131)

kayusı tolp (et)üzi örtenü yala ulug ünün ıglayu sıktayu maytrı burkan tapa kelirler. “Bazılarının bütün vücutları yanarak, alev alarak yüksek sesle ağlayarak Maytrı Burkana doğru gelirler.” (M, XXIII. Bölüm, 71.=15 326 327/7-10, s.133)

antran alpin emgekin ozup kurtulup amtı bu kiçig tamularda togdılar. “Oradan zorlukla kaçıp kurtulup şimdi bu küçük cehennemlerde doğdular.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/5-7, s.135)

olar amtı kızartmış isiçler irklikler öze kötürüp sızgurmuş kızıl bakır örtlüg kamıçın susup içerler. “Onlar şimdi kızıl kazanlar, tencereler üzerine götürüp eritilmiş kızıl bakırı, alevli kepçelerle daldırıp içerler.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/8-12, s.135)

olar alku teğri yirinte togdılar. “Onların hepsi Tanrılar ülkesinde doğdular.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/42-43, s.136)

teğri yirintin kodı inip şanki çkrvrt ilig kan birle teğri meñisi meñilep kiniñe nırvan meñisin bultaçı bolgaylar. “Tanrılar ülkesinden aşağı inip dünya hükümdarı Şankha ile Tanrılar saadetine ulaşp sonunda Nirvana saadetini bulacaklar.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/43-47, s.136)

ol tıltagın biz tıtsılarıg boş ıdmış üçün anta ölüp kamagın tamuda togdumuz. “Bu sebeple biz talebeleri serbest bırakıp gönderdikleri için orada ölüp hepimiz cehennemde doğduk.” (M, XXIII. Bölüm, 73. 7=3b/3-5, s.136)

amarıları kurug süñük köyük etüzin örtenü köye kel(ir)ler. “Bazıları kuru kemik, yanmış vücutları ile yanıp, alevlenerek gelirler.” (M, XXIII. Bölüm, 74. 9 =28/4-6, s.138)

amarıları kentü saçlarında kömülüp içtin sıñar kurt kavşayı yıdıyu sasıyu kelirler. “Bazıları kendi saçlarında gömülüp içlerinde kurtlar kaynaşp, kokarak gelirler.” (M, XXIII. Bölüm, 74. 9 =28/6-9, s.138-139)

yir öze yiti bı bıçgun oksuz teginçsiz ölüürler. “Yerde keskin bıçaklarla geliş güzel öldürürler.” (M, XXV. Bölüm, 82. 5 = 25 241 244a 245/1-2, s.151)

uzatı ulmak möñremek ünler iştilür. “Daima uluma, böğürme sesleri işitilir.” (M, XXV. Bölüm, 82. 5 = 25 241 244a 245/2-3, s.151)

üç adrı şişlerig tevîp kozlug oylarda südrüyürler. “Üç çatallı şişleri saplayıp alevli çukurlarda sürüklerler.” (M, XXV. Bölüm, 84. 7 = 1d 217 362 407a 416/49-50, s.156)

temirliğ örtlüg yalınlig kürin temirliğ kozlarıg ülüglegeli ayurlar. “Demirli, alevli ölçeklerle demirli, kızgın kömürleri taksim etmeyi emrederler.” (M, XXV. Bölüm, 84. 7 = 1d 217 362 407a 416/50-52, s.156)

örtlüg yalınlig ütüg tolp etüzlerin ütileyürler. “Alevli ütülerle bütün vücutlarını ütülerler.” (M, XXV. Bölüm, 84. 7 = 1d 217 362 407a 416/53-54, s.156)

ol emgekke basa basa (ö)lüp basa basa tirilürler. “Bu acılardan arkası arkasına ölüp, arkası arkasına dirilirler.” (M, XXV. Bölüm, 84. 7 = 1d 217 362 407a 416/54-56, s.156)

öz etimizni iskep üzüp tilimizni bıçıp yiyür biz. “Kendi etimizi kesip, parçalayıp, dilimizi bıçıp yeriz.” (M, XX-XXV. Bölüm, 110. = 89/19-20, s.180)

burkanlar yarlıgı arıg çhşa(ptıg) sıgalı artatgalı sakınmadılar. “Burkanların vaazını, temiz ahlak kaidelerini bozup, mahvetmeyi düşünmediler.” (M, XX-XXV. Bölüm, 111. = 111/16-17, s.181)

nomı yitlinip belgü nomı kaltukda ötrü ol ugurta dıwanındır aprabı atlıg ilig kan yirtinçüde belgürüp imerigme kamağ kara bodunug kaltı ögi kañı oğlın kızın igidürçe köni nomça törüçe uz başladı. “Kutsal akide yitirilip izi kaldıktan sonra o devirde Dıvandır Aprabı adlı hükümdar yeryüzünde belirip etrafını kuşatan bütün halkı, anne babanın oğlunu kızını besleyip büyüttüğü gibi doğru akideye, kurallara göre usta bir şekilde (yönetmeye) başladı. (OB/1, 1-7, s.9)

bir ugurta ol dıwaındır aprabı atlıg ilig begniñ ilinte uluşınta ig kegen bolup bodunı karası koduru emgenti “Bir vakitler o Dıvandır Abrabı adlı hükümdarın memleketinde hastalık olup, bütün milleti, halkı eziyet çekti.” (OB/2, 2-5, s.10)

ol ögrünç sevinçleri tıltagınta igleri emgekleri yime tarıkıp kitip bayakı teg küçlüg küsünlüg boltılar. “O sevinç, mutlulukları sebebiyle hastalıkları, sıkıntıları da dağılıp gidip eskisi gibi güçlü kuvvetli oldular.” (OB/13, 13-16, s.22)

ötrü ol bayagut oğlı urı yime olarnıñ igleriñe yaraşı öñi öñi türlüg ot em birip barçanı bir yañlıg inç kıldı. “Sonra o bey oğlu da onların hastalıklarına uygun, farklı farklı türlü ilaç verip hepsini aynı şekilde sağlıklı kıldı.” (OB/13, 22-23, OB/14, 1-3, s.22-23)

ötrü anıñ atı küüsi çambudıwıp uluşda kiñürü yadıltı. “Sonra onun namı, şöhreti bu dünyada geniş bir şekilde yayıldı.” (OB/15, 8-9, s.24)

bu savıg eşidip artukrak ol balıklar üze yarlıkançuçı köñülü asıltı. “Bu sözü işitip daha çok o balıklar üzerinde merhametli gönlü bağlandı.” (OB/17, 6-8, s.26)

ne bu bayagut oğlın körtükte ötrü ol umunçlug köñülün titrü körüp közlerin ançakıya yime öñi kitermedin titrü körüp yattılar. “Bu bey oğlunu gördükten sonra o umutlu gönülle doğru görüp gözlerini öylece başka tarafa götürmeden doğruca görüp yattılar.” (OB/17, 13-16, s.20)

anın ol ögüz suvınıñ berü bu kölke kelgölük tog agızın yimirip suvug öñi kemişmişlerin körti. “Bu sebeple o nehir suyunun bu taraf göle gelecek set ağzını tahrip edip suyu farklı tarafa çektiklerini gördü.” (OB/18, 8-11, s.27)

köñülüñe munadıp tañlap terkin yigirmi ulug yana birtürü yarlıkadı. “Gönlü sıkılıp, şaşırıp derhal yirmi büyük fil verdirmeyi buyurdu.” (OB/20, 1-2, s.28)

ol bayagut oğlu udakanışandı atlıg urı yime tapınça yigirmi talu ulug yanalar alıp kentünün iki oğlanı birle üküş telim kaplarta tolkuklarta ol yanalarka küçi yitmişçe suv yüdtürüp tavrata iltip ol [köl] suvı öñrekide ikileyü tolı bolmışda ötrü ol bayagut oğlu dört yınakdın tegzinü yorıp ol balıklarığ körti. “O bey oğlu Udakanışandı adlı evlat da isteğine göre yirmi seçkin büyük fili alıp iki oğlu ile birlikte birçok kaplarda, tulumlarda o fillere gücü yettiğince su yükletip derhal sevk edip o göl suyu öncekinden iki kat dolu olduktan sonra o bey oğlu dört taraftan dolaşıp o balıkları gördü.” (OB/20, s.3-13, s.28-29)

bulgu umunçın tegzinürler. “Bulma umuduyla dolanıyorlar.” (OB/21, 1, s.29)

yüz miñ tümen ulatı neçe küçi yitmişinçe sözlezün [!] “Yüz binlerce gücü yettiğince konuşsun.” (TT5/A, 67-68, s.328)

ölügsüz buyan edgü kılınç kut asılır. “Ölümsüz sevap, iyi davranış saadeti arttırır.” (TT5/A, 74-75, s.328)

yana bu nom erdeni ogrınta yañırtı kirtgünç togar. “Yine bu öğreti cevheri sayesinde yeniden inanç doğar.” (TT5/B, 29-30, s.342)

çhşaptka kirtgünmiş süzülmüş üçün yok çıgay bolmaklıg tıltagındın öñi ödrülür. “Öğretiye inandığı, arındığı için fakir olmak sebebinden farklı seçilir.” (TT5/B, 39-41, s.342)

kirtgünçüg ilig kılıp titmek ıdalamakıg azıg kılıp iki eginlerinde edgü nomlug yüküg yüderler. “İnancı hükümdar kılıp bağışlamayı, dağıtmayı erzak kılıp iki omuzlarına iyi kanun yükü yüklerler.” (TT5/B, 47-50, s.342-344)

kirtgünçlüg ed tavar başda üçün boşgutçı ulug sartawahılar nom erdinilig kezikde tezikde kirtgünçlüg ed tavarı başda aşnu işletürler. “İnançlı mal mülk önde olduğu için öğretici yüce Sarthavāhalar (kervanbaşılar) öğreti cevherli sırada inançlı mal mülkü önce kullanırlar.” (TT5/B, 56-58, s.344)

bu yörüğü begülüg kılğalı kin yuu şı kao luen tigme sadarma wiyakiyan atlg şastrta sözleyür “Bu izahı belirli kılmak için Kien Yuu Şı Kao Lun denilen Saddharma Vyakhyâna adlı şāstrada söylüyor.” (TT5/B, 58-60, s.344)

iki ilig tutuşup sansarlıg kök titigdin öntürdi tēp. “El ele tutuşup Samsāralı gök çamurundan uzaklaştırdı.” (TT5/B, 88, s.346)

arslanlarının yorığın yorıp uçayan balığın kidininte turup inaru berü yorıdı. “Aslanların yürüyüşüyle yürüyüp Uçayini şehrinin batısında durup öteye beriye yürüdü.” (Ui IV-A: ÇB/1-2, s.14)

ötrü ilig beg dört beltir yolta yorıy anı arasına sansız öküş yeklerig kördi. “Sonra hükümdar dört yol kavşağında yürürken yolların arasında sayısız, pek çok şeytanları gördü.” (Ui IV-A: ÇB/2-4, s.14)

anta ok ol yekler çştani iligni küçin küsünün çoğın yalının kutın kıvın körüp artukrak korktılar. “Orada o şeytanlar Hükümdar Çaştani Beyin gücünü, kuvvetini, nurunu, haşmetini, azametini görüp daha çok korktular.” (Ui IV-A: ÇB/50-52, s.16)

katıg köñül öritip korkunçsuz ayınçsız köñülin sizlerni birle söñüşgeli kelyükmn. “Cesur bir gönül besleyip, korkusuz, endişesiz gönülle sizler ile savaşmaya geldim.” (Ui IV-A: ÇB/80-82, s.18)

ança sözlep ört yalın teg yti kılıçın ilginte tuta yekler tapa yakın sikrip içgerü kirdi. “Böyle söyleyip ateş, alev gibi keskin kılıcını elinde tutarak şeytanlara doğru koşup içlerine girdi.” (Ui IV-A: ÇB/86-88, s.18)

ança yorıy ıraktın koñkiyu üni yır üni işdilti. “Öylece yürüyorken uzaktan harp (çalgı aleti) sesi, şarkı sesi işitildi.” (Ui IV-A: ÇB/163-164, s.24)

anta ok ilig beg kapkara tünle taviş tuş sayu bir ödünki-e turdı. “Orada hükümdar bey kapkara geceyle sesi dinlemek için biraz durdu.” (Ui IV-A: ÇB/164-166, s.24)

ol yır üni işidmişte ök bodistvlarnan [b!] bilge biligin utgurak bilti. “O şarkı sesini işitince Bodhisattvaların hikmetli bilgisi sayesinde kesin olarak tanıdı.” (Ui IV-A: ÇB/166-168, s.24)

ança sözleyü turur erken anıñ arasın ta çştani iligke yakın belin teg yav lak ün yan ku teg eşitildi. “Böyle söyleyip durur iken o arada Hükümdar Çaştani’ye yakın, korku gibi kötü bir ses yankı gibi işitildi.” (Ui IV-A: ÇB/233-236, s.30)

yekler trz ul [b!] badruk çkir bintipalta ulatı bı bıçguları bir ikintike salmış tokumış üniñe miñ artuk kövrükler üninte üstünrek yav lak ün turdı. “Şeytanların trişula (üç dişli yaba), bayrak, çark, mızrak ve diğer bıçakları birbirlerine salıp vuruşlarının gürültüsünden bin davul sesinden daha fazla şiddetli bir ses yükseldi.” (Ui IV-A: ÇB/236-240, s.30)

maitri bodistv inçe kılalım tēp sözleyü ikisi barça çştani ilig tapa bardılar. “Maitreya Bodhisattva “öyle yapalım” deyip ikisi birlikte hükümdar Çaştani’ye doğru gittiler.” (Ui IV-A: ÇB/291-293, s.34)

agzlarıntın közlerintin burunlarıntın barça korkgu teg ört yalın öntürüp tişlerin azıgların çıktratıp sıçgnakların urunu ayaların yapıntı. “Ağızlarından, gözlerinden, burunlarından hep korkunç ateş ve alevler çıkarıp dişlerini ve azı dişlerini gıcırdatıp adalelerini vurarak, avuçlarını yumdular.” (Ui IV-A: ÇB/296-299, s.34)

satagiri haimavadi pañçikita ulatı yekler uruñutları erdinilig yarıgların kedip bosuşlug sakınçlıg köñülin kelip //hıg-ta ınaru berü yorıdılar. “Satagiri, Haimavata, Pañçika ve diğer şeytanlar savaşçı, cevherli zırhlarını giyip kederli düşünceli gönülle gelip öteye beriye yürüdüler.” (Ui IV-A: ÇB/300-303, s.34)

boltung .“Oldun.” (TT II Y 36.12-1/1, s.245)

kamag il uluşlar tapıgı yögerü klti. “Bütün memleketlerin, devletlerin hürmeti hazır oldu.” (TT II Y 36.12-1/1, s.245)

üzkününde tıridem kut buyan utmak yigedmek kntün ornantı. “Huzurunda ilahi kut, sevap kazanmak, artırmak kendi kendine yerleşti.” (TT II Y 36.12-1/2-3, s.245)

yürün bulıt önüp yagmur yagdı. “Beyaz bulut yükselip yağmur yağdı.” (TT II Y 36.12-1/4-5, s.245)

toz toprak özin söndi. “Toz toprak kendi kendine dindi.” (TT II Y 36.12-1/5-6, s.245)

bağın çuyun yoluntı. “Bağın bahçen yolundu.” (TT II Y 36.12-1/9, s.245)

ig agrıg kitdi. “Ağrılar, hastalıklar gitti.” (TT II Y 36.12-2/11, s.245)

könlünün ögrünçlüg kılğıl. “Gönlünü sevinçli kıl.” (TT II Y 36.12-2/12, s.245)

yirke tırike sevinç tutgıl. “Yeryüzüne, Tanrıya neşe tut.” (TT II Y 36.12-2/12-13, s.245)

kök kalıgta uçar kuş uçu umadın turdı. “Gökyüzünde uçan kuş uçamadan durdu.” (TT II Y 36.12-3/23-24, s.245)

edgü kişiler yolın kese katıglanur. “İyi kişilerin yolunu keserek uğraşır.” (TT II Y 36.12-4/28, s.246)

biş yek talaşur. “Beş şeytan dalaşır.” (TT II Y 36.12-4/28, s.246)

üç üzüt ökleşür. “Üç ruh vuruşur.” (TT II Y 36.12-4/29, s.246)

kamag iş kotgıl. “Bütün işleri bırak” (TT II Y 36.12-4/29-30, s.246)

buyan edgü kılınç kıl. “Sevap, iyi davranış kıl” (TT II Y 36.12-4/30, s.246)

ada ertgey. “Tehlike geçecek.” (TT II Y 36.12-4/30, s.246)

edgü kelgey. “İyi gelecek.” (TT II Y 36.12-4/30, s.246)

işte tuşta seçiltiñ. “Arkadařta seçildin.” (TT II Y 36. 3.7/48, s.247)

tüdüş kerişte tesgil. “Savaşta, kavgada kaç.” (TT II Y 36. 3.7/48, s.247)

tuurika turuşka barma. “Kavgaya gitme.” (TT II Y 36. 3.7/49, s.247)

igin agrığın açıldı. “Hastalığın, ağrın acıdı.” (TT II Y 36. 3.7/49, s.247)

edin tvarın yayıldı. “Malın mülkün dağıldı.” (TT II Y 36. 3.7/50, s.247)

kum üze kudu tartıp işi ködügi bütmeyük teg yirke tırıke sevinç tut. “Kum üzerine deniz çekip işi gücü sona ermeyecek gibi yeryüzüne, Tanrıya sevinç tut.” (TT II Y 36. 3.7/51-53, s.247)

edgü kılınçlıg iş öküş kıl. “İyi amelli işi çok yap.” (TT II Y 36. 3.7/53, s.247)

yañırdı il olurgay sn. “Yeniden memleketi düzenleyeceksin.” (TT II Y 36. 3.7/53-54, s.247)

kut kelti. “Saadet geldi.” (TT II Y 36. 17.-13/94, s.249)

on kat kas oyun yañuruş eşidilir. “On defa kabuk, oyun sesi işitilir.” (TT II Y 36. 17.-13/94-95, s.249)

t(a)mak utru kelir “Damak karşı gelir.” (TT II Y 36. 17.-13/96, s.249)

kas tıñı teg edgün basdı. “Kabuk sesi gibi iyiliğin yayıldı.” (TT II Y 36. 17.-13/97-98, s.249)

bosuş köñül kotgıl. “Kaygılı gönlü bırak.” (TT II Y 36. 17.-14/101, s.249)

üntedeçi til ağız tapgay. “Seslenecek dil, ağız bulacak.” (TT II Y 36. 5.-15/108, s.249)

begke işike inanğıl. “Erkeğe, kadına inan.” (TT II Y 36. 5.-15/108-109, s.249)

emin yürüntegin anutgıl. “İlacı hazırla.” (TT II Y 36. 5.-15/109, s.249)

egri yorıg kemişgil. “Eğri yolu bırak.” (TT II Y 36. 5.-15/110, s.249)

tetrü sakınç tarkargıl. “Aksi düşünceleri uzaklaştır.” (TT II Y 36. 5.-15/110, s.249)

buyanıg sevgil. “İyi ameli sev.” (TT II Y 36. 5.-15/111, s.249)

kaltı bulıtdın önmiş ay tñri teg arıg süzük boltılar. “Buluttan yükselen Ay Tanrı gibi arı, temiz oldular.” (TT4/A, 8-9, s.434)

kaçan kayu ödün umugumuz inagımz ulug yrlıkançuçı köñüllüg kañımız tñri tñrısı maitri burhan üskinte kolti sanınça arhantlar ödinte bu meniñ kşanti kılıp arımaduk tsuy irinçülerimin boşug kolup birdem ozup kutrulup maitri burhanta burhan kutıña alkış alıp üç asanki yüz mhaklp içinte altı pramit tört içkermekde ulatı buyan edgü kılınçlıg işke tükel katıglanıp añ kininte vaçrazan örgün öze olurup tört türlüg şmnu süüsın utup yigedip alku türlüg nızvanılarıg yıldı yokingadegi kalısız-z öçürüp tüzkerinçsiz yig üztünki burhan kutın bulup alku türlüg tsuynıñ tözin yıltızın birdem üzmelep kamag biş ajun tınlglarıg inçgüülüğ meñjülüğ ürük amıl kalısız nurvan meñisiñe tegmekimiz bolzun. “Umudumuz, yüce merhametli gönüllü babamız Tanrı Tanrısı Maytrı Burkan huzurunda koti sayısınca azizler zamanında bu benim tövbe edip arınmadığım günahlarımı bağışlayıp tamamen uzaklaşıp, kurtulup, Maytrı Burkanda Burkan saadetine hayır dua alıp, üç devir, yüz Mahākalpa içinde altı Pāramitā dört tabi olmaktan başka sevap, iyi davranışlı işe eksiksiz gayret gösterip en sonunda amelli Vajrāsana taht üzerine oturup dört türlü şeytan ordusunu yenip, üstün gelip her türlü ihtirasları tamamiyle eksiksiz söndürüp eşsiz, en üstün Burkan saadetini bulup her türlü suçun esasını tamamen kökünden yok edip bütün beş dünya canlıları sükûnet, sürekli sakin, eksiksiz Nirvana neşesine ulaşalım.” (TT4/B, 45-61, s.442)

kop türlüg tsuyda irinçüde örtüglüg yazuklug bolmalım. “Her türlü gūnahtan gizli suçlu olmayalım.” (TT4/B, 64-65, s.444)

oom suvasdı sidam çinkirdü ulug erdini bahşı kudıña yükünür men. “Om Suasti sade, gerçek, doğru, büyük cevher, üstad saadetine secde ederim.” (T/1-2, s.54)

yıtka siñmişte burun yıt tuymaz. “Miske sindiğinde burun koku duymaz.” (T/39-40, s.58)

tört mahabutlar iyin kesigçe siher. “Dört Mahābhūta kendi isteği ile düzenli bir şekilde siner.” (T/41, s.58) BFC

suv<od>ootka siñmişte ağız burun kurıyur. “Su ateşe sindiğinde ağız, burun kurur.” (T/43-44, s.58)

oot yiilke siñmişte elig adak sogışur. “Ateş yele sindiğinde el ayak çarpışır.” (T/45-46, s.58)

bilig inçke siñmişte dört kşanta dört bilge bilig yaruyur. “Bilgi sükûnete sindiğinde dört tövbe, dört bilge bilgi parlar.” (T/47-48, s.58)

üçünç kşanta bilge bilig bolmakı yaruyur. “Üçüncü tövbe bilge bilgi olmak parlar.” (T/57, s.60)

osakıtın köñül ulug yaruyur. “Geçmişten gönül çok ışıldar.” (T/59, s.60)

alku tınlaqlarınñ tösinde uguşinta yaruyurlar. “Bütün canlıların temelinde, soyunda parlarlar.” (T/67-68, s.60)

bahşılarnıñ çinkertü nom yañın bilmemeklig mün kadak üze anıñ tözin ukmazlar. “Üstadların gerçek yasa, ayin bilmemekli günah, kusur sebebiyle esasını anlamazlar.” (T/68-70, s.60)

kentü özi korkmuş belıñlemış teg bolup köñüllüg etözüg andırabv tudar. “Kendisi korkmuş, ürkmüş gibi olup gönüllü vücudu Antarābhava muhafaza eder.” (T/77-79, s.60) BFC

suv mahabud ootka siñmek üze til ağız kurıp tilte kara çıışıg bolur. “Su elementinin ateşe sinmesi sebebiyle dil ağız kuruyup dilde kara çizgi olur.” (T/264, s.84)

köñül inçke köñülke siñmek üze içtin sıñar yivli kömen teg irü belgü (bolur). “Gönlün zarif gönle sinmesiyle iç taraftan sihir gibi izler, alametler olur.” (T/274, s.84)

ikinti yiti künte sarıg suv teg bolur. “İkinci yedi günde sarı su gibi olur.” (T/350-351, s.94)

üçünç yiti künte süt teg bolur. “Üçüncü yedi günde süt gibi olur.” (T/351-352, s.94)

törtünç yiti künte yogrut teg bolur. “Dördüncü yedi günde yoğurt gibi olur.” (T/352-353, s.94)

altınç yiti künte balıkka okşatı bolur. “Altıncı yedi günde balığa benzer.” (T/354-355, s.94)

kulukta ün işitilmek bolur. “Kulakta ses duymak olur.” (T/565, s.122)

taştınkı belgüte tört törlüg yığılguluk ig kemler kök kalıktaki bulut açılmış teg bolur. “Dışarıdaki alâmette dört türlü toplanacak hastalıklar gökyüzündeki bulut açılmış gibi olur.” (T/875-877, s.148)

yürekteki tamır tügüni şeşilür. “Yürekteki damar düğümü çözülür.” (T/802-803, s.142)

ünñürlerte ögüzte arata yme turur siz. “Mağaralarda, ırmakta, ortada da durursunuz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 745-746, s.161)

sögütlerte arıgta üküş üdün tayanıp bo orunlarta turur siz. “Ağaçlarda, ormanda çok zaman dayanıp bu yerlerde durursunuz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 746-748, s.161)

antag yavız kılınçlar kılta. “Böyle kötü davranışlar yaptı.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/40-41, s.116)

2.1.1.4.1.2.Yüklemi Birleşik Zamanlı Çekimli Fiilden Oluşan Yüklemeler

an bitig içinte seniñ öz yaş sanı sakıştı takı tükemeyük ermiş. “O yazı içinde senin yaşının hesabı daha tükenmemişmiş.” (AY-II/8, 8-10, s.36)

ne al altağ kılzar-mn ikileyü tirig öz bulgay erdim erki? “Ne çıkaryol, yardım kılarak ikinci defa hayat bulacaktım acaba?” (AY-II/9, 9-10, s.38)

taşgaru ilinçüke atlanturdu erti. “Dışarıda eğlenmesi için ata bindirmişlerdi.” (PK I, c.1, sy. 27)

balık taştın tarıgçılarag körür erti. “Kentin dışında çiftçileri görüyordu.” (PK I, c.2, sy.27)

kaç kata taluyka kirip beşer yüz erin barıp esen tükel kelmiş erti. “Kaç kere okyanusa girip beşer yüz erle gidip sağ salım gelmişti.” (PK XXIV c.1.s.38)

yeme kañı ogul kılınçı yavlak üçün sevmez erti. “Bununla birlikte babası oğlunun davranışları kötü olduğu için (onu) sevmezdi.” (PK XXX, c.2, s.41)

yırıg tañlayu esirkeyü ıglayu tegre tolı tururlar erti. “Şarkıyı olağanüstü bulup yüreği yanarak, ağlayarak çevreyi doldurup duruyorlardı.” (PK LXXI, c.3, s.62)

ol aç bars yme enüklep yeti kün ertmiş erti. “O aç kaplan yavruyalı yedi gün geçmişti.” (AB 609/17-18, s.77)

yeti enükleriñe egirdip kavzadıp açmak suvsama üze sıkılıp tor(o)mış yavrımış sınmış et’özleri alañ urup küçi küsünü üzülüp unakaya yatur erti “Yedi yavrusu onu çevreleyerek acıkma, susama nedeniyle eziyet çekip zayıflamış, parçalanmış vücutları bitkin hale gelip gücü kuvveti kesilip neredeyse ölmek üzere yatıyorlardı.” (AB 609/18-22, s.77)

adıglı toñuzlı ārt üze sokuşmış ermiş. “Ayı ile domuz dağ geçidi üzerinde çarpışmış imiş.” (IB 6/I, s.19)

(takı) yime titik sekiz biliglig (öze) tömke biligliglerig utgur(atı) uka yarlıkar erdi. “Ayrıca akıllı sekiz bilgiyle hile bilgilerini tamamıyla anlayıp hizmet ederdi.” (M 4 = 2d 255/23-25, s.46)

ol sütleriniñ (küç)inte kop kamağ tınlıglarığ emgeksiz meñilig kılayın erti. “O sütlerin sayesinde bütün canlıları eziyetsiz, mutlu kılsaydım.” (M, X. Bölüm, 2= 64 85 156 242 sonu levha 98/6-9, s.82)

ne yime kaşıp oğuştın tözdin belgü(r)mış üçün mahakaşıp tip atayurlar erdi. “Yine Kaşpaya soyundan, neslinden zuhûr ettiği için Mahākāşyapa diye ad vermişlerdi.” (M, XIX. Bölüm, 56. ? =125 216/4-6, s.113)

on edgü kılınçlıg yolug artat(ur)lar erdi. “On iyi amel yolunu mahvederlerdi.” (M, XIX. Bölüm, 57. ? =307 512/5-7, s.114)

bir kılıçın tümenke bir egsük kişi yalanukug ölürdi erdi. “Bir kılıç ile 10.000’den bir eksik insan öldürmüştü.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/24-26, s.115-116)

antran kurtulup amtı bu kiçig tamularda togmuş erür biz. “Oradan kurtulup şimdi bu küçük cehennemlerde doğarız.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/18-19, s.129)

teyri yirintin kodı inip şankıçkrvrt ilig kan birle meñi meñilep añ kininte sizin şazanıñızta ulug edgüke teggey erdimiz. “Tanrılar ülkesinden aşağıya inip dünya hükümdarı Şankha ile saadete ulaşip en sonunda sizin dininizde büyük üstünlüğe ulaşacaktık.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/32-38, s.135-136)

tapıg udug kılmadın kirtgünçlüg upasılarınañ birmiş buşılarnın tapınur erdiler. “Saygı, tapınma göstermeden, inanılır müminlerin verdiği sadakalarla hürmet ederler.” (M, XXIII. Bölüm, 73. 7=3b/1-3, s.136)

tamudın ozup bu kiçig tamularda togmuş erür biz. “Cehennemden kurtulup bu küçük cehennemlerde doğduk.” (M, XXIII. Bölüm, 73. 7=3b/6-7, s.136)

ançagınça ol köl suvı künçgı üze çolup sugulup azkıya kalmış erti. “Öylece o göl suyu güneş ışıkları sebebiyle suyu çekilip, kuruyup azıcık kalmıştı.” (OB/17, 8-10, s.26)

ol on miñ balıklar ölüm kapıgına kirip ağıtarılı töñderilü ağınayurlar erti. “O on bin balık ölüm kapısına girip ters dönüp debeleniyorlardı.” (OB/17, 10-12, s.26)

ol ögüz kıldığınta üküş telim balıkçı kuvragı yığılıp balık tartgu simekin kılurlar erti. “O nehir kıyısında pek çok balıkçı topluluğu bir araya gelip balık çekme, yakalama işini yapıyorlardı.” (OB/18, 5-8, s.27)

yana ol agızıg yime terk tavrak bütürgülük ermez erti. “Sonra o set ağzını da hızlı acele olarak bitirmek olmazdı.” (OB/18, 11-12, s.27)

ol yme yekler yaljuklarnı etin yyü kanın içip bagarsukların et'üzlerine yörgeyürler erdi. “O şeytanlar insanların etini yiyerek kanını içip bağırsaklarını vücutlarına doluyorlardı.” (Ui IV-A: ÇB/5-7, s.14)

korkgu teg körk meñiz tutup yavlak katıg ünin kıkırışu drzulb adruk iliglerinte tutup kapk(a)ra ulug bedük tag teg et'üzün öneyü oot öñlüg işin saçların eñinlerinte tüşürüp agulug yılanların et'üzlerin itinip yarartınıp kay beltir sayu yorıyolar erdi. “Benizleri korkunç görünüp, kuvvetli yüksek sesle bağırsarak ellerinde trişula (yabaya benzer üç dişli alâmet) ve bayrak tutup kapkara, ulu, yüksek dağ gibi vücutlarıyla dikilip, ateş renkli örgülü saçlarını omuzlarına düşürüp zehirli yılanlarla vücutlarını süsleyip donatıp her yol kavşağında yürüyorlardı.” (Ui IV-A: ÇB/7-14, s.14)

ol üdün sarasvadi atl(ı)g t(e)ñri kızı ol kuvrag arasınta erür erti “O zaman Sarasvati adlı (bir) Tanrıça o cemaat arasında bulunuyordu.” (AY-II/VII Tegzinç, 343-344, s.130)

2.1.1.4.2. Yüklemler Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde birleşik fiiller sık kullanılmıştır. Bu birleşik fiiller *İsim+Yardımcı Fiil* veya *Fiil+Zarf-Fiil Eki+Fiil* kuruluşundadır. Bu kuruluşlardan *Fiil+Zarf-Fiil Eki+Fiil* kuruluşunda, Türkçenin diğer tarihî devirlerinde asıl fiil olarak karşımıza çıkan pek çok fiilin Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde kuruluşta yer alan birinci fiilin anlamına katkı yapan bir yardımcı fiil fonksiyonunda olduğu görülmüştür. *Fiil+Zarf-Fiil Eki+Fiil* kuruluşunda olan birleşik fiiller için Türkiye Türkçesi dil bilgisi kaynaklarında tasvir fiili, tasvirî fiil adlandırması yaygın olarak kullanılmış ve tasvir fiilleri, *yeterlik*, *tezlik*, *sürerlik* ve *yaklaşma* fiilleri olarak dört grupta incelenmiştir. Eski Uygur Türkçesinde yeterlik fiili için *u-* fiili; sürerlik için *tur-* fiili ve tezlik için de *bir-* fiili kullanılmıştır. Bu fiillerin dışında bu dönem eserlerinde hem asıl fiil manasında hem de *fiil+zarf-fiil+fiil* kuruluşunda yardımcı fiil olarak birinci fiile sürerlik, tezlik, yeterlik ve yaklaşma anlamları dışında, bir hareketin tamamlandığını, hareketin yapılmakta olduğunu, hareketin yapılması için çaba gösterildiğini, hareketin yapılmasının istendiğini, hareketin sürekli yapıldığını,

hareketin saygıyla gerçekleştiğini belirten anlam ifadeleri katan birçok fiil kullanılmıştır. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde tasvir fiillerini, *yeterlik fiilleri*, *ivedilik fiilleri*, *sürek fiilleri* ve *yaklaşık fiiller* olmak üzere dört grupta inceler. Bunların dışında *yarı tasvir fiilleri* başlığında ise şu bilgilere yer verir: “Dilimizde tıpkı tasvir fiilleri kalıbında kurulmuş olup tasvir fiili anlatımı taşımayan, yani ikinci fiilin esas anlamında olan birleşiklere rastlanmakta (çıkagelmek, alakoymak), buna karşılık da *-ip* ulama zarf-fiilleri ile yapılmış olup tasvir fiili anlatımı bağlamış olan birleşik fiillerimiz bulunmaktadır (yapıp durmak, sürüp gitmek, apışıp kalmak).” Banguoğlu yarı tasvir fiilleri başlığı altında bu bilgilere yer verdikten sonra bu birleşiklerin Eski Türkçede de (oplayu tegmek, kılı almak) yaygın olduğunu belirtir (Banguoğlu, 2007: 488-493).

Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde Orhun Türkçesinde *ıd-* “bir şeyi tamamlayıp bitirmek”, *bar-* “gittikçe yoğunlaşmak”, *kör-* “birinin bir şey yaptığından emin olmak” fiillerinin hem asıl fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirtir. Uygur Türkçesinde kullanılan yardımcı fiiller olarak da *alk-*, *bar-*, *bol-*, *er-*, *ıd-*, *kal-*, *kel-*, *tur-*, *tut-*, *tüket-* ve *yori-* fiillerini kaydeder ve bu fiillerin Uygur Türkçesindeki yardımcı fiil listesinin tamamı olmadığını, bir fiilin yardımcı fiil mi veya asıl fiil mi olarak kullanıldığının anlaşılmasının güç olduğunu belirtir. Erdal, *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* fiillerini de sosyal yapıyı yansıtan birleşik fiiller olarak başka bir başlık altında değerlendirir (Erdal, 2004: 246-257). Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde birleşik eylemlerin *Ad ya da Sıfat +Yardımcı Eylem ve Eylem Zarfı+Tasvir Eylemi* şeklinde oluştuğunu, *Ad ya da Sıfat+ Yardımcı Eylem*in iki türlü olduğunu, birincisinin *ad ya da sıfat +bol-* “olmak” ; ikincisinin *ad ya da sıfat+kıl-* ya da *kış-* “birlikte kılmak” olduğunu örneklerle inceler. *Eylem Zarfı + Tasvir Eylemi* başlığı altında ise bu tür birleşik eylemler genellikle ünlülü bir eylem zarfı ile onu izleyen *bar-*, *ber-*, *ıd-*, *elt-*, *kal-*, *kel-*, *kör-* ve *u-* eylemlerinden oluştuğunu belirterek, *bar-* “gitmek” fiilinin eylemin tamamlandığını (*adırl-u bar-* “ayrılıp gitmek” (O 12)); *ber-~bir-* “vermek” fiilinin, eylemin başkası yararına yapılmış olduğunu (*it-i bir-düzenleyivermek* (KT D1)); *ıd-* “göndermek” fiilinin eylemi pekiştirdiğini (*ıçgun-u ıd-* “elden çıkarıvermek (KT D6)); *elt-/ilt-* “iletmek, göndermek” fiilinin eylemi pekiştirdiğini (*sür-e elt-* “sürüvermek” (KT D 23)); *kal-* fiilinin eylemin sürüp gittiğini

ya da gideceğini (*yat-u kal-* “yata kalmak, uzun süre yatmak (KT K 9)); *kel-* fiilinin eylemin sürüp gittiğini ya da gideceğini (*ud-u kel-* “ardı sıra gelmek, takip edip durmak” (MÇ D 2)); *kör-* “görmek” fiilinin eylemin gecikmeden, çabucak yapılması istediğini (*yel-ü kör!* “çabuk (atları) dörtnele sürün!” (T 26); *u-* “yapabilmek, gücü yetmek, muktedir olmak” fiilinin eylemin yapılabileceğini, bunun için yeterli gücün bulunduğunu (*artat-ı u-* “bozabilmek, yıkabilmek” (BK D 19)); *yori-* “yürümek” fiilinin uzunca bir zaman sürüp gittiğini (*ud-u yori-* “uzun süre izlemek” (MÇ D 4)) belirten tasvir fiilleri olduğunu kaydeder. Tekin saygı ifade eden, bir işin hürmetle yerine getirildiğini belirten *yarlıka-*, *ötün-*, *yükün-*, ve *ötün-* gibi tasvir fiillerine yer vermemiştir (Tekin, 2000: 99).

Gabain, *birleşik fiiller* başlığı altında şu bilgilere yer verir: “ I. (Mantıkî) esas fiil ve (gramerlik çekimli) yardımcı fiil (a. *kıl-gu er-* “yapabilmek”, *kıl-gu bol-* “muvafık olmak, elverişli olmak” *kıl-guluk bol-* “yapmak zorunda olmak”/b. birleşik zamanlar; önceden geçmiş zaman ve alışılmış iş ve hareket ve oluş, *kıl-ur ertim* “kıldardım, yapardım”, *kıl-ur ermiş men* “kılarırmışım, yaparmışım”, c. şart, -sar ile teşkil edilir: *kıl-ur men erser* “kılar isem, yapar isem” d. gerçekleşmemiş ve benzerleri, *kıl-gay ertim* “kılacaktım, yapacaktım”. II. (Mantıkî) esas fiil ve (gramerlik çekimli) modal yardımcı fiil, birinci zarf fiildir. a) *kıl-u u-yur men* “kılabilirim, yapabilirim), *kıl-galı sakın-ur men* “kılmayı düşünürüm, yapmayı düşünürüm”; b) *kıl-u tegin-ür men* “gayretle kılıyorum, gayretle yapıyorum”; c) *ti-p ötün-ür men* “...deyip rica ediyorum.” III. (mantıkî) esas fiil ve (gramerlik çekimli) tasvirî fiil, birinci bir zarf-fiil yahut ondan türemiş bir şekildir. a) *kıl-u tut-ar men* “yapıp dururum”; b) *ert-ip kal-ır men* “geçip giderim”; c) *kıl-galı yat-ur men* “hemen yapacağım”; ç) *kıl- kalır men* “hemen yapacağım” Gabain *u-* ve *sakın-* *tegin-* ve *ötün-* fiillerini modal yardımcı fiil başlığı altında incelemiştir. (Gabain, 2007: 109-110). C. Brockelmann, ‘Osttürkische Grammatik...’ adlı eserinde “et-, kıl-, bol-“ gibi yardımcı fiillerin isimlerle teşkil ettiği “çin et-, kengeş kıl-, kabul kıl- vb.” birleşik fiilleri ‘Die Stammbildung des Verbuns (fiil yapımı) konusu içinde ‘verbalumschreibungen’ adı altında ele almıştır. Aynı eserde iki tarafı da fiil olan, yani gerundiumlu şekillerle “tur-, bol-, kal-, bar-, kel-, kir-, yaz-, yürü-, yat-, tüş-,un-, bil-, kör-, al-, bir-, ıd-, kod-, ve sal-” yardımcı fiillerinin meydana getirdiği kelime grupları

ise ‘söz dizimi’ konusu içinde ve ‘Gerundien mit Hilfsverben (yardımcı fiillerle gerundiumlar) başlığı altında incelemiştir. (Brockelmann’dan Akt. Cemiloğlu 2000: 27).

Şinasi Tekin, *tarifî (tasvirî) yardımcı fiiller* olarak adlandırdığı yardımcı fiiller ile ilgili şu bilgileri verir: “Tarifî (=tasvirî) yardımcı fiiller, esas fiillerin mânâlarını yakından ‘tarif’, tayin ve ‘tasvir’ ederler; esas fiil yalnız, her şahıs ve zamanda zarf-fiil şekillerinde değişmeden kaldığı halde yardımcı fiil bundan sonra gelir ve çekim ekleri alır: -u, -a: *kıl-u udum* ‘yapabildim’ vb. *kör-ü bil-* ‘itaat etmeyi becermek’, *bol-u sakın-* ‘olmayı tasarlamak’, *tıd-a katıglan-* ‘mâni olmaya çalışmak’, *ıd-u yara-* ‘gönderilmesi uygun olmak’, *ayıt-u ıd-* ‘sordurmak’, *kıl-u tegin-* ‘hürmetle yapmak’, *yükün-ü ötün-* ‘hürmetle eğilmek’, *nomla-yu yarlıka-* ‘haşmetle, lûtfen vaaz vermek’ vb. -geli: *bol-galı u-* ‘olabilmek’, *ert-geli ogra-* ‘geçmeyi tasarlamak’, *körkit-geli kılın-* ‘göstermeye çalışmak’, *yi-geli kılın-* ‘yemeğe hazırlanmak’, *yi-geli titin-* ‘yemeğe cesaret etmek’, *kel-geli küse-* ‘gelmeyi istemek’, *okıt-galı ay-* ‘öğretmeyi emretmek’, *yarman-galı sakın-* ‘yukarı çıkmayı düşünmek’, *üz-geli katıglan-* ‘kırmaya çalışmak’, *yükün-geli anun-* ‘hürmet etmeğe hazırlanmak’, *ölür-geli alk-* ‘tamamiyle öldürmek’, *titgeli köhül örit-* ‘vazgeçmeye karar vermek’, *bar-galı ötün-* ‘hürmetle (huzura) çıkmak’, *boşur-galı yarlıka-* ‘lûtfen öğretmek’, *aşa-galı tegimlig bol-* ‘yok etmeğe lâayık olmak’” Şinasi Tekin örneklerle birlikte kaydettiği bu fiilleri tasvirî fiil olarak değerlendirmiştir. (Ş. Tekin, 1992: 98).

Eraslan, *tasvirî yardımcı fiilleri* birlikte bulundukları zarf-fiil hâlindeki esas fiillerle birleşik fiil teşkil eden fiiller olarak tanımlar ve esas fiil teşkilin birinci, yardımcı fiil ise ikinci unsurudur, teşkilin asıl manasını esas fiil yüklenir, yardımcı fiil ise bu çekime devamlılık, tamamlama, başlama, saygıyla yapma, lûtfen yapma gibi farklı ifadeler kazandırır, tasvirî fiilleri, asıl yardımcı fiillerden ayıran husus, bunların esas fiil olarak kullanıldıkları gibi, zarf-fiil hâlindeki esas fiillerle birleşik fiil teşkil etmeleridir, der ve Uygurcada kullanılan tasvirî yardımcı fiilleri ve esas fiile kazandırdıkları anlamları ile birlikte sıralar. Eraslan tasviri fiiller başlığı altında *al-* ‘almak’, *alk-* ‘bitirmek, tüketmek’, *anun-* ‘hazırlanmak, hazır olmak’, *bar-* ‘varmak, gitmek’, *ber-, bir-* ‘vermek’, *bil-* ‘bilmek’, *bol-* ‘olmak’, *bultuk-* ‘bulunmak’, *ıd-* ‘göndermek’, *kal-* ‘kalmak’ *katıglanmak* ‘katlanmak, tahammül etmek’ *kel-* ‘gelmek’

kılın- “esaslı yapmak, meşgul olmak, hazırlanmak, gayret etmek” *kod-* “koymak, bırakmak, terk etmek” *küse-* “istemek, arzu etmek” *ogra-*, *ugra-* “uymak, kastetmek, niyetinde olmak” *ötün-* “rica etmek, arz etmek” , *sakın-* “düşünmek, tasarlamak”, *tegin-* “erişmek”, *titin-* “cesaret etmek”, *tut-* “tutmak, bulundurmak”, *tüket-* “bitirmek”, *una-* “uygun bulmak, razı olmak”, *yarlıka* (<yarlıgka-) “buyurmak, bağışlamak”, *yat-* “yatmak”, *yorı-* “yürümek, devam etmek”, *yükün-* “saygıyla eğilmek”, *könül örit-* “duygu beslemek, karar vermek, *küşüş örit-* “duygu beslemek, istek duymak”, *tegimlig bol-* “layık olmak” fiillerine yer verir (Eraslan, 2012: 443-448).

Araştırmacıların listelediği tasvirî fiiller içerisinde yer alan ve Eski Uygur Türkçesinde pek çok örneğine rastlanan *tezlik*, *sürerlik*, *yeterlik* fiilleri olan *u-*, *bir-*, *tur-* fiilleri dışında Eski Uygur Türkçesinde hem asıl fiil olarak kullanılan hem de *fiil+zarf-fiil+fiil* kuruluşunda esas fiilde belirtilen hareketin tamamlandığını, hareketin yapılmakta olduğunu, hareketin yapılması için çaba gösterildiğini, hareketin yapılmasının istendiğini, hareketin sürekli yapıldığını, hareketin saygıyla gerçekleştiğini belirten ve asıl fiile çeşitli anlam ifadeleri katan *tetin-~titin-*, *una-*, *yarlıka-*, *ötün-*, *yükün-*, *tegin-*, *bar-*, *ıd-*, *tüke-*, *kal-*, *kod-*, *kel-*, *yorı-*, *tut-*, *ogra-* fiilleri, birleşik fiil kuruluşunda fiil cümlelerinin yüklemi olarak sık kullanılmıştır. Bu fiillerin içerisinde de *yarlıka-*, *ötün-*, *tegin-* ve *yükün-* saygı ve hürmet bildiren tasvirî fiiller olarak ayrı bir yere sahiptir. *yarlıka-*⁴⁰ fiili öznenin üst statüde olduğu durumlarda, *ötün-*⁴¹, *tegin-*⁴²,

⁴⁰ *yarlıka-* fiili için ayrıca bkz. Mustafa Öner, *Yarlık Sözü Hakkında*, Türkçe Yazıları, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011, s.247-251; Galip Güner, *Yarlıg “Buyruk, Emir, Ferman” ve Yarlıka- “(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek” Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler*, Turkish Studies, Ankara, 2013, s.1553-1560); Hatice Şirin, *Kül Tigin Yazıtı Notlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s.119-121; S. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press, s.968; Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* Leiden, 2004, s.528.

⁴¹ *ötün-* fiili için ayrıca bkz. S. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press, s.62; Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, Leiden, 2004, s.528; Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s.446; H. A. Erol, *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s.438.

⁴² *tegin-* fiili için ayrıca bkz. S. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press, s.484; Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, Leiden, 2004, s.528; Şinasi Tekin, *Eski Türkçe*, Türk Dünyası El Kitabı (2. Cilt), TKAE Yayınları, Ankara, 1992, s.471.

*yükün*⁴³ ise tam tersi öznenin daha alt statüde olduğu durumlarda kullanılır. Yükleme *isim+yardımcı fiil* kuruluşundaki birleşik fiillerin oluşturduğu basit fiil cümleleri ise Eski Uygur Türkçesinde yükleme *fiil+zarf fiil eki+fiil* kuruluşundaki basit fiil cümlelerine oranla daha az kullanılmıştır. Eraslan, Uygurcada asıl yardımcı fiillerin *er-*, *kıl-* ve *tur-* fiilleri olduğunu ve başlıca iki görevlerinin bulunduğunu, birincisinin bir isimle veya isim grubuyla birleşik fiil teşkil etmek, ikincisinin de isim cümlelerinde yüklem unsuru olarak bildirmeyi sağlamak olduğunu kaydeder (Eraslan 2012: 424). *er-*, *tur-* ve *bol-* fiilleri dönem eserlerinde özellikle isim cümlelerinde bildirmeyi sağlamışlardır. *er-* fiiline nadir olarak asıl fiil olarak, *tur-* ve *bol-* fiillerine de hem asıl fiil hem de yardımcı fiil fonksiyonunda rastlanmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *isim+yardımcı fiil* kuruluşunda *tegimlig bol-* “layık olmak”, *könül örit-*, “gönül beslemek, inanmak”, *könül turgur-* “istemek”, *könül tut-* “gönül beslemek”, *belgölüg bol-* “zuhur etmek, ortaya çıkmak”, *kşanti kıl-* “tövbe etmek, itiraf etmek”, *kşanti bir-* “tövbe etmek, pişman olmak, itiraf etmek”, *kşanti ötün-* “itiraf etmek, pişman olmak, tövbe etmek” vb. birleşik fiilleri de fiil cümlelerinin yükleme olarak kullanılan yapılarıdır.

2.1.1.4.2.1. Yükleme *isim+yardımcı fiil* Kuruluşundaki Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

bu munça sav sözlep süzük könülün yinçürü töpün yüküntükte ötrü tözün maytrı bodisvtnıñ kerti körki yitlinip toyın dıntar körki belgölüg boltı. “Bunca sözü söyleyip temiz bir gönülle eğilerek secdeye vardıktan sonra asıl Maytrı Bodhisattva’nın dünyevi vücudu kaybolup rahip, dindar vücudu ortaya çıktı.” (M II. Bölüm/19=Ib/10-14, s.65)

edgüli ayıglı iki türlüg kılınçta ötgürü toğum ajunlar belgölüg bolurlar. “İyi ve kötü iki türlü amelden dolayı doğum ve varlık şekilleri zuhûr ederler.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/16-19, s.93-94)

⁴³ *yükün-* fiili için ayrıca bkz. Engin Çetin, *Orhon Yazıtlarında ‘İtaat’ Kavramı*, Turkish Studies, Ankara, Sayı 4/8, s.831-832, S. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press, s. 913; Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s.448.

az kılınç tıltagınta tutyak nızvanı belgölüg bolur “Hırs ve var olma sebebinden varlığa bağlanma ihtirası zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/33-35, s.94)

altı kaçığ orunlar tıltagınta börtmek belgölüg bolur. “Altı duyu organı sebebiyle temas zuhur eder.” M, XV. Bölüm, 42. 8 = 147a 235 237 354/3-5, s.95)

bir ulug köl suvı sugulup alkingalı ugramışın anıñ içinte yana üküş telim balıklar yatmışın anı körüp ötrü ol bayagut oğlu irinçekp tsuyurkap ulug yarlıkançuçı köñülü yügerü boltı. “Bir büyük göl suyunun çekilip telef olduğunu, onun içinde de birçok balığın yattığını görüp o bey oğlu merhamet edip acıyıp yüce merhametli gönlü izhar etti.” (OB/16, 5-11, s.25)

öküş telim ögrünç köñül tutqıl “Çok sevinçli gönül besle.” (TT II Y 36. 17.-13/100, s.249)

üç erdni ödinte bagrın yatıp kılmış yazukların aç a yada yalvaru ötünü ökünü boşunu kşanti kıltilar. “Üç cevher zamanında göğüs üstü uzanıp, kıldıkları günahlarını açarak veya yalvararak pişman olup, tövbe edip itiraf ettiler.” (TT4/A, 5-7, s.434)

bursoñ kuvraglar yme kşanti birdiler. “Rahipler cemaati de tövbe ettiler” (TT4/A, 7-8, s.434)

ançulayu yme mn il tüzmiş ödinte bursoñ erdni ödinte kılmış kazanmış tsuy ayag kılınçımıznu ökünü boşunu aç a yada kşanti ötünür biz. “Bu şekilde benim devleti düzenlediğim zamanda cemaat cevheri zamanında işlenmiş, birikmiş günahlarımızdan, fena davranışlarımızdan pişman olup tövbe edip açarak itiraf ederiz.” (TT4/A, 15-19, s.434)

kin keligme üdlerte yavlak tüşin utlısın aşagalı tegimlig bolayın. “Gelecek olan zamanlarda kötü karşılığını kabul etmek için layık olayım.” (AY-V/138, III.6b./14-16, s.32)

edgü kutlug tınlıglarnıñ (a)yagın çiltegin körüp kız kıvır(kak) (k)öñül turgurmaz(lar). “İyi, kutlu canlıların hürmetini, saygısını görüp hais gönül beslemezler.” (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/4-7, s.117)

teñri teñrısı burkan kuanşı im pusarnıñ alkudın sınar kutadmak erdemin nomlayı vidıyag kılmaşın eşidigli kuvragda sekiz tümen tört miñ tınlıglar alkugun tözkerinçsiz burkan kutıña köñül turgurdılar. “Tanrılar Tanrısı burkanın Kuanşı İm Pusar’ın her yerde mutlu etme faziletini öğreterek büyü yaptığını işiten topluluktaki seksen dört bin canlı varlığın hepsi, anlaşılması güç burkan kutuna kavuşmak istediler.” (KİP/217-221, s.18)

bu savıg ne eşidü birle ök, ötrü mn baştınkıta baştınkı ıdı süzük köñülüm öze ol ol tınl(ı)glarıg ölürtmiş ayıg kılınça ökünü katınu koduru süzük kirtgünç (köñül)te turup, ötrü altun öñlög y(a)ruk yaltrıklıg kopta kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom erdinig tolu tükel bititgüke köñül öritdim. “Bu sözü işitince, ben baştan başa, tamamen temiz gönlümle o canlıları öldürmüş fen amele pişman olarak tamamıyla temiz imanlı gönülde durup, altın renkli, parlak ışıklı, çok yükseltilmiş, yasa cevherini tamamen yazdırmaya gönül besledim.” (AY-II/11, 9-18, s.42)

2.1.1.4.2.2. Yükleme fiil+zarf-fiil eki+fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri

Fiil+Zarf-Fiil Eki+Fiil kuruluşundaki birleşik fiilden oluşan yüklemlerde iki fiil arasındaki bağlantıyı gerçekleştiren zarf fiil ekleri -a, -e, -p ve -galı, -geli ekleridir.

ol ok buyan küçinte on [türlüg] küç tört türlüg [korkınç-sız bilge bilig-ning] ürüg uzadı ornanmış ög turuglar ulug edgü ögli köñül ulug yarlıkançuçı köñülte ulatı sansız sakışsız kamağ-lıg nom-larıg tanuklagalı boltum. “O iyilik sayesinde on türlü güç, dört türlü korkusuz bilge bilginin uzun süre yerleşmiş anne durular (gibi) yüce, iyi düşünceli gönül, yüce merhametli gönülde, ayrıca sayısız, hesapsız bütün öğretileri kanıtladım.” (AY-V/164, III.19b./7-12, s.51)

ol üdün tegin monça sav sözlep ol aç bars öskinte suna yatdı. “O zaman prens bu kadar söz söyleyip o aç kaplanın önüne uzandı.” (AB 616/9-10, s.87)

(bu) (ya)rlıg yarlıkadukta ol sansız (tümen) (y)ıgılmış kuvrag yadılıp bardılar. “Bu vaazı buyurduğunda o sayısız toplanmış cemaat dağıldı.” (M II. Bölüm/19.son=83 142/45-46, s.68)

ançulayu iderü yoriyu neçede bir yirke tegip körti. “O şekilde takip edip yürüyerek bir yere ulaştı.” (OB/16, 4-5, s.25)

anı körüp çştani ilig beg yürekin katrunup toñalar begiteg kşatrik begler meniz menlep korkınçsız ayınçsız köñülin ol yekler arasın ta kirip bardı. “Bunu görünce Hükümdar Çaştani Bey yüreğini cesaretlendirip kaplanlar beyi gibi, askeri sınıfa mensup olan beyler gibi bir tavır takınıp korkusuz, endişesiz gönülle o şeytanlar arasına girdi.” (Ui IV-A: ÇB/14-18, s.14)

anta ötrü çştani ilig beg bar küçin öntürüp tölükün sikriyü barıp urumuki atlg yekniñ töpüsinteki saçın tarta tutup kılıçın örü kötürüp başın bıg alı ogradı. “Bunun üzerine Hükümdar Çaştani Bey bütün gücünü toplayıp kuvvetle seğirtip, gidip Urumukha adlı şeytanın tepesindeki saçını çekerek tutup kılıcını yukarı kaldırıp başını kesmeye niyet etti.” (Ui IV-A: ÇB/45-50, s.16)

ötrü ilig beg trkin ök ol rakşasıg tilegeli bardı. “Bunun üzerine hükümdar bey hemen o dişi şeytanı aramak için gitti.” (Ui IV-A: ÇB/136-137, s.22)

anta ötrü çştani ilig beg alp katıg yürekin ol rakşasıg tilegeli bardı. “Bunun üzerine Hükümdar Çaştani Bey, alp ve cesur bir yürekle o dişi şeytanı aramaya gitti.” (Ui IV-A: ÇB/161-163, s.24)

menizlig kutlug buyanlıg bilge biliglig törülüg bolup ol y(a)ruklar içinte közünmiş burkanlarıg körgeli udılar. “Soluk, kutlu, mutlu bilge bilgin öğretili olup o ışıklar içinde görünmüş Budaları görebildiler.” (AY-V/131, III.2a./1-4, s.23)

közünür üdde tugmakın tuggalı umaguça erser ötrü kin keligme üddeki tüş birdeçi adartmakı y(e)me ikileyü takı turu umaz. “Görünen zamanda doğmakla doğamayacak olduklarında gelecek zamandaki yemiş verecek olan engellemeyi de ikinci kez durduramaz.” (AY-V/145, III.10a./10-13, s.38)

yana bu nom erdinig bititgeli kut kösüş öritmiş buyan edgü kılınçım küçinte ol ol tınl(ı)glarig yılki azuntaki açığ tarka emgeklerintin ozguka kutrulguka b(e)k (katıg süzüük köñülin) kut kolunu (ötünü) ünin kıkıra (birdim) “Yine bu yasa cevherini yazdırmaya baht, arzu beslemiş sevap, iyi amelim sayesinde o canlıları hayvan alemindeki acı, sıkıntı zahmetlerinden kurtulması için pek sağlam, temiz gönülle baht vaad ederek,. sesle bağırıverdim.” (AY-II/11, 19-23, AY-II/12, 1-3, s.42-44)

berü yanısinta (sansız s)akışsız kişilerin (boy)unları bokagulug iligleri adakları b(e)klig savların ayıtu öteklerin adırtlayı turur(lar.) “Berî yanda sayısız kişilerin boyunları bağlı, elleri ayakları bağlı, sözlerini söyleyerek, suçlarını ayırarak duruyorlar.” (AY-II/12, 15-20, s.44)

ol yanı içi, yana bütürü yalbarmak ağırınmak müñremek inçiglamakta ulatı eşitkeli umaguluk ünleri öze yañkura turur. “O tarafın içi, yine tamamıyla yalvarmak, sızlamak, bağırarak, inlemekten başka işitilemeyecek sesleri ile yankılanarak duruyorlar.” (AY-II/12, 20-23, AY/13, 1, s.44-46)

öñi öñi kazganç kılmak ayu berdiler. “ Farklı farklı kazanç sağlamayı anlatıverdiler.” (PK XIII, c.1, sy.33)

teñrîsi ünteyü yol ayu berdi. “Tanrısı seslenerek yol gösteriverdi.” (PK LX, c.3, s.56)

yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men. “Yazlık dağıma çıkıp yazı geçiriyorum.” (IB 62/II, s.25)

ulug küçlüg teñriler kök kalıkag yüzinte tıkmış teg tolu turdılar. “Büyük, güçlü Tanrılar mavi gökyüzünü kaplamış gibi doldurup durdular.” (M II. Bölüm/19=Ib/17-19, s.65)

biz yine az almır köñülümüz küçlüg bolup söz kılınçımıznı tıda umad(ımız). “Bizim de hırslı kalbimiz güçlenip, söz ile işlediğimiz amellere engel olmadık.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/47-49, s.136)

yıtı yıparı bura turur. “Güzel kokusu, anberi kokup durur.” (TT II Y 36. 7/193, s.253)

etözün̄de ayag çilteğ ornaşu berti. “Vücudunda saygı ve hürmet yerleşiverdi.” (KB 122-123, s.67-68)

k(e)ntün̄ü ulug yarlıkançuçı köñüllüg çoğı yalını ugrınta ol aç bars yegeli tedinmedi “Kendisinin yüce, merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan (onu) yemeğe çalışmadı.” (AB 616/11-13, s.87)

kuanşı im pusar algalı unamadı. “Kuanşı İm Pusar almaya razı olmadı.” (KİP/159, s.16)

bu emgekimizni boşuyu biriñ. “Bu eziyetimizi bağışlayıverin.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/26-27, s.130)

biz yine az almır köñülümüz küçlüğ bolup söz kılınçımıznı tıda umad(ımız). “Bizim de hırslı kalbimiz güçlenip, söz ile işlediğimiz amellere engel olmadık.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/47-49, s.136)

arslanlı barslı börili uzatı kavzadu turur siz. “Arslanlı, parslı, kurtlu sürekli kuşatarak durursunuz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 754-755, s.162)

inçip igleyü birle ök sav söz kodup tutar kapar erken ölüp bartı. “Böyle hastalanmayla birlikte konuşamayıp, tutulup kalırken ölüp gitti.” (AY-II/4, 17-19, s.28)

anı körüp evinteki kişiler ulug yığıt sığıt kılı(p, ölügüg) semeglegeli(... iltmezken) üç kün ertip ba(rtı). “Bunu görüp evindeki kişiler büyük matem kılıp ölüyü ilaçlamak için götürmeden üç gün geçip gitti.” (AY-II/4, 23-24, AY-II/5, 1-3, s.28-30)

anın bizni sini algalı ıdtı. “Onun için bizi seni almaya gönderdi.” (AY/7, 13, s.34)

bu savlarığ bitigde m(e)n tükel okıyu tüke(tim). “Bu sözleri yazıda ben eksiksiz okuyarak bitirdim.” (AY-II/7, 14-15, s.34)

tek s(e)n munça munça tınl(ı)glarig öldürmiş k(e)n ol seniñ isig öz alımçılarını ogurınta anın sini (alg)alı ıdtılar. “Tek sen bu kadar canlıları öldürmüşken o senin canını alacaklıların yüzünden, seni almaya gönderdiler.” (AY-II/8, 10-14, s.36)

isig öz alımçılarrımın yavlak köñülleri şeşilzün tıp tiyü, ünümin ıdı üzmetin kıkıra bartım. “Hayat alacaklılarımın kötü gönülleri çözölsün diyerek, sesimi hiç kesmeden bağırarak gittim.” (AY-II/12, 6-9, s.44)

ö(trü) erklig han yana yumışçı yeklerig ıdıp bag tutug kayusı tınl(ı)glar arasına isletgeli ıdtı. “Sonra kudretli han yine hizmetçi cinleri gönderip bağlı tutulan bazı canlılar arasında aramaya gönderdi.” (AY-II/13, 15-18, s.46)

kaltı altı küin ertip bardı. “Aradan altı gün geçip gitti.” (PK XX, c.2, s.36)

kaçan anda tegip ilinçü meñi işin ertürdükte ötrü ol üç tegidler hua çeçek tüş yemiş evdigeli adaları elig begke ötünüp ayıdıp kaltılar. “Oraya ulaşıp eğlenip, neşelendikten sonra o üç prens çiçek, meyve, yemiş toplamak için babaları hükümdara sürekli rica ettiler.” (AB 608/8-12, s.75)

sürüg ud kamağ öntükte tilin yalgap ekki közinteki sışın alıp kodtı. “Sürü, sığır hepsi ilerleyince diliyle yalayıp iki gözündeki şişleri aldı.” (PK LXV, c.3 / LXVI, c.1, s.59)

ol iki tegitler monçulayu yañın keyir kençig kılını ulıy sığdayu talıp yügüp ançata ken temin andıran öñi yorıp bartılar. “O iki prens böyle acıklı inleyerek, feryat ederek, yorulup, yıkılıp sonra derhal yürüdüler.” (AB 620/9-12, s.93-94)

monçulayu tüşayü yatur erken yer tepremeki üze belinlep odunup kelti. “Böylece rüya görüp yatıyorken yerin titremesiyle korkup uyanıverdi.” (AB 620/23, 621/1, s.94)

inçip olarnıñ arasında agladı dakı m(a)has(a)tve tegin ol barsnıñ açın torokın emgekin tolgakın tedrü körüp tegre tegzinip közin idi andıran kederü umatın ür keç tedrü körü turup ötrü kodup öñi yorıp bardılar “Fakat onların arasında özellikle de Mahāsattva prens o kaplanın açlığını zayıflığını, eziyetini, ızdırabını

dikkatlice görüp etrafında dönüp gözünü hiçbir şekilde ondan uzaklaştırmadan uzun süre dikkatlice bakıp durup sonra bırakıp başka (tarafa) yürüdüler” (AB 612/13-18, s.81-82)

özlük at öñ yirde arıp oñup turu kalmış. “Binek atı kurak yerde yorulup benzi solup kalmış.” (IB 16/IV, s.20)

kuanşı im pusar antag uz al çevişin timin bu yirtinçüde asıg tusu kılı yoriyur. “Kuanşı İm Pusar böyle kudretli çarelerle kolayca bu yeryüzünde devamlı fayda kılıyor.” (KİP/169-170, s.17)

bu savıg işidip niridani bramn yağışlıg yirdin önüp bardı. “Bu sözü işitip Nirdhana Brahman kurban yerinden çıkıp gitti.” (M I. Bölüm, 10 = 49 154/6-8, s.55)

ulug küçlüg teñriler kök kalıkag yüzinte tıkmış teg tolu turdılar. “Büyük, güçlü Tanrılar mavi gökyüzünü kaplamış gibi doldurup durdular.” (M II. Bölüm/19=İb/17-19, s.65)

anta ötrü (bu) (i)ki urı şortapan kutın bulup ul(ug) agar ayamakın teñri teñrisi burk(an)tın boşug yarlıkap kerti igil etüzin bakşısı badarıka ol savlarag ögrünçü iştürgeli dkşanpt ilke önüp bardı. “Bunun üzerine bu iki oğul Şrota-āpanna kutunu bulup büyük bir hürmetle Tanrı Tanrısı Burkana veda edip dünyevî, bayağı vücudu ile üstadı Badhari’ye o sözleri sevinçle bildirmek için Dakṣināpatha ülkesine çıkıp gitti.” (M II. Bölüm/19.son=83 142/14-20, s.67)

uladı biş pñçak biş upançik şariputri motgalyini mhakşp bt(ri)ki anuritide uladı arhantlarka yakın tegürüp tutdı. “Ayrıca beş pancaka, beş upançik, şariputra, motgalyan, Mahākāşpaya, Bhadraka, Anuruddha ve azizlere yakınlaştıırıp ulaştırdı.” (M III. Bölüm, 24 = 60/15-19, s.74)

amtı men bularnıñ basasinta barıp sınayu baka köreyin tip sakınıp ötrü olarnıñ basasinta iderü bartı. “Şimdi ben bunların arkasından gidip tecrübe edip bakıp göreyim diye düşünüp onların arkasından takip etti.” (OB/16, 1-3, s.24-25)

anta ok kormuzta tjriniñ çitraviri atlg ogulı tjrıdem tonun biliñe yörgeyü alıp intradanu yasın ilginte tutup çştani iligniñ tegresinte keze yorıdı. “Orada hemen Kormuzta Tanrının Çitravırya adlı oğlu ilahi elbisesini beline sarıp alıp Indra Tanrının yayını elinde tutup hükümdar Çaştani’nin çevresinde sürekli gezdi.” (Ui IV-A: ÇB/240-245, s.30)

anta ötrü yırtınçü yirsuv tebremişin körüp maitri bodistv yaşomaitri bodistv birle kök kalıg yolınça yorıyu ktiler. “Bunun üzerine yerin sarsıldığını görünce Maitreya Bodhisattva, Yaşomitra Bodhisattva ile birlikte gökyüzü yolundan yürüdüler.” (Ui IV-A: ÇB/245-248, s.30)

ol ok buyan küçinte burkan kutın bultukumta üç miñ ulug miñ yırtınçünün kañı ulug ezrua t(e)ñri mini nom tilgenin evirgeli ötündi. “O iyilik sayesinde Buda kutunu bulduğumda üç bin ulu bin yeryüzünün babası, yüce Brahma Tanrı benim öğretti tekerleğini çevirmemi istedi.” (AY-V/163, III.19a./19-22, AY-V/164, III.19b./1, s.51)

antadata berü t(e)ñrim yek kılınçına anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnu ögümüzni sakınçım(i)znı azgurdukın a[r]kun biligsiz ögsüz boltukumuz üçün kam(a)g y(a)ruk üzütlerniñ tö[zina] [yıl]tızuñ[a], arıg y(a)ruk ezrua t(e)[ñ]rike [neçe y]azıntım(i)z yañılt(ı)m(i)z erser, [y(a)ruk] karalı t(e)ñrili yekli tözi yıltızı [ol tedim(i)z] erser tırgürser t(e)ñr[i tırgürür], ölürser t(e)ñri ölürür te[dim]iz erser, edgüg anıgıg kop t(e)ñri y(a)ratmış ol tedim(i)z erser, meñigü t(e)ñrilerig [yarat(ı)g]lı ol tedim(i)z erser, hormuzta [t(e)ñrili ş](i)mnulı inili eçili ol [tedi]m(i)z erser, t(e)ñrim söde berü [b]ilmetin t(e)ñrike ig(i)deyü montag ulug çulvu sav sözledim(i)z erser mondag bo boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(i)z erser, t(e)ñrim amtı m(e)n raym(a)st f(e)rzind ökü[nür m(e)n ya]zokda boşunu ötünür m(e)n m(a)n[astar] hirza, kutlug bars “O zamandan beri efendim, şeytan davranışına, kötü davranışlı Şimnu aklımızı, düşüncemizi saptırıp nihayet bilgisiz, düşüncesiz olduğumuz için bütün aydınlık ruhların esasına, temeline, arı, aydınlık Ezrua Tanrıya karşı ne kadar günah işleyip, hata yaptıysak, ışık ve karanlık, Tanrı ve şeytanın esası, temelidir dediysek, diriltirse Tanrı diriltir, öldürürse Tanrı öldürür dediysek, iyiyi kötüyü hep Tanrı yaratmış dediysek,

ebedi Tanrıları yaratandır dediysek, Indra Tanrı, Şimnu kardeş, ağabeydir dediysek, Tanrım uzun zamandan beri bilmeden Tanrıya yalan söyleyerek böyle büyük yalan sözler söyledimse, böyle affedilmez günah işlediysek, Tanrım şimdi ben pişman olurum, günahlarımdan bağışlanmayı dilerim.” (HU II.A/16-39, s.79-80)

törtinç söki t(e)ḥri yalavaçi burhanlarka buyançi bügte<g>çi arıg dendarlarka bilmetin neçe yaz(i)nt(i)m(i)z erser, yme kertü t(e)ḥri yalavaçi burhan tepen edgü kılınçl(i)g arıg dendar tep kertünmed(i)m(i)z erser, t(e)ḥri nomın sözleser biligsiz(i)n utru üzned(i)m(i)z erser, nomug törög yadturmatın tıdtım(i)z erser, t(e)ḥrim amtı ökünür biz yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza “Dördüncü olarak eskiden Tanrı elçisi Buddhalara, iyiliksever, sevap sahibi temiz rahiplere, bilmeden ne kadar günah işlediysek, ayrıca gerçek Tanrı elçisi Buddha, iyi davranışlı rahip diye onlara inanmadıysak, Tanrının öğretilerine, söylediklerine bilgisizce karşı geldiysek, yasayı, öğretiyi yaymadan engellediysek, Tanrım şimdi pişman oluruz, günahlardan bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/102-116, s.82)

beşinç beş türlüg tınl(i)gka bir yme eki adakl(i)g kişike ekinti tört butlug tınl(i)gka üçünç uçugma tınl(i)gka törtünç suv içreki tınl(i)gka beşinç yerdeki bag(i)rın yorıgma tınl(i)gka söde berü t(e)ḥrim bo beş türlüg tınl(i)g(i)g tural(i)g(i)g ulugka kiçigke t(e)gi, neçe korkıt<t>(i)m(i)z ürkit<t>(i)m(i)z erser, neçe urt(u)muz yünt<t>ümüz erser, neçe açıt<t>ım(i)z agrıt<t>ım(i)z erser neçe öldürdüm(ü)z erser, monça tınl(i)gka tural(i)gka öz ötegçi boltumuz amtı t(e)ḥrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Beşinci olarak beş türlü canlıya, ilk olarak iki ayaklı insana, ikinci olarak dört bacaklı canlıya, üçüncü olarak uçan canlılara, dördüncü olarak su içindeki canlılara, beşinci olarak sürüngen canlılara, uzun zamandan beri Tanrım bu beş türlü canlıya, mahlûka büyükten küçüğe onları ne kadar korkutup ürküttüysek, ne kadar vurduk, aşağıladıysak, ne kadar öldürdüysek, bunca canlıya, mahlûka can borçlu olduk, şimdi Tanrım günahlardan bağışlanmayı diliyoruz.” (HU II.A/117-132, s.83)

t(e)ñrim biligim(i)zni köñülümüzni bo dört türlüğ t(e)ñrilerde agıtd(i)m(i)z erser, ornıta kamşat<t>(i)m(i)z erser teñri tamgası buzultı erser, amtı t(e)ñrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Tanrım bilgimizi, gönlümüzü bu dört türlü Tanrılardan başka tarafa yönelttiysek, yerinden oynattıysak, Tanrı damgası bozulduysa, şimdi Tanrım günahlardan arınmayı dileriz.” (HU II.A/222-229, s.86)

kılmış ayıg kılınçlarımın barçanı ökünü bilinü ksanti ötünü teginür'm(e)n. “Yaptığım kötü davranışlarımın hepsini itiraf ederek, pişman olarak tövbe ederim.” (AY-V/138, III.6b./4-6, s.32)

yene bo muntag buyan evirmeklig⁴⁴ tıltagtın ötgürü ötlüm tör(ü)miş buyan edgü kılınçlarıg y(e)me burkan kutınga ok evire teginür'm(e)n. “Yine bu şekilde iyilik çevirmekli sebepten dolayı meydana gelmiş iyi güzel davranışları da Buda kutuna çevirip ulaştırıyorum.” (AY-V/171, III.23a./3-6, s.57)

ol üdün ol kamağ ulug tirin kuvrag tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrısı burkan y(a)rılığın töz töpülerinte tuta teginip ertiñü uz ögrünçlüğ sevinçlig bolu tegindiler. “O zaman o bütün yüce topluluk eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Budanın buyruğunu başlarında saygıyla tutup, son derece sevinçli, mutlu oldular.” (AY-V/198, III. 36b./23, AY-V/199, III.37a./1-5, s.78-79)

kılmış ayıg kılınçlarımın barçanı ökünü bilinü ksanti ötünü teginür'm(e)n. “Yaptığım kötü davranışlarımın hepsini itiraf ederek, pişman olarak tövbe ederim.” (AY-V/138, III.6b./4-6, s.32)

⁴⁴ Şinasi Tekin, *Buyan Evirmek* adlı çalışmasında bu kavramla ilgili şu bilgileri verir: “Genel olarak Burkancı Uygurlarda, yapılan herhangi bir hayrat veya vakıf işinden hasıl olacak sevabın başkalarına intikal ettirilmesi adeti vardı. Bu adeti ilkin Türklerin komşuları olan Burkancı milletlerde görüyoruz; bununla birlikte Türklerde buna benzer bir adet de öteden beri mevcut idi, savaşlarda öldürülen düşmanın ruhu, öbür dünyada öldürenin kölesi olsun diye, bir taş dikilmek suretiyle galibe verilmiş olurdu. Galip daha sağlığında bunu sevdiği kimselere hediye edebilirdi. Buna göre kazanılan faydalı şey başkalarına devredilebiliyor demektir. Köktürklerde balbalın başkalarına hediye edilmesi şeklinde tarif edebileceğimiz bu adet ile Türk İslam çevresindeki Mevlid duası, malzemeleri değişik olmakla birlikte, Burkancı Uygurların buyan evirmek “sevabın tevcihi” (skr. punyamodana, pali pati-dāna) geleneği ile aynıdır. Sevabın başkalarına devri düşüncesinin menşei ata ruhları için yapılan hayır işlerinde aranmalıdır.”

ol üdün ol kamağ ulug tirin kuvrag tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkan y(a)rılığın töz töpülerinde tuta teginip ertinü uz ögrünçlüğ sevinçlig bolu tegindiler. “O zaman o bütün yüce topluluk eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Budanın buyruğunu başlarında saygıyla tutup, son derece sevinçli, mutlu oldular.” (AY-V/198, III. 36b./23, AY-V/199, III.37a./1-5, s.78-79)

siz taplamış edgü törü toku taplayu teginür men. “Sizin tasdiklediğiniz iyi adet ve meraasimleri kabul edip yapıyorum.” (M II. Bölüm/19=Ib/1-2, s.65)

burkan kutıña ulug umug tuta teginür men. “Burkan kutuna büyük umut besliyorum.” (M II. Bölüm/19=Ib/2-3, s.65)

közünür üdki ondın sıñarkı alku kamağ burkanlarka üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymakıg tuymışlarka sogançıg tatıglıg nom tilgenin evirteçilerke tütrüm terin nomlug tilgenig tutdaçılarka ulug nomlug yulag tamturdaçılarka ulug nomlug yagmur yağıtdaçılarka ulug nomlug küvrügüg yañkurdu tokıdaçılarka ulug nomlug labayıg ürdeçilerke ulug nomlug tuugug örü tikdeçilerke ulug nomlug y(a)rukug örü tutdaçılarka inçip alku tınl(ı)glar oğlanın inçgülüg meñilig asıglıg tusulug kılğalı küstüşin ürüg uzatın om buşı birip azmışlarıg yırçilep ulug tüške utlıka tegürüp meñü meñig tanuk olatdurtaçılarka bo muntag osuglug kamağ büğü biliglig burkanlarka ol adı kötrülmüşlerke et'özüm üze tilim üze köñülüm üze kop ugurın töpümin 'eñidip süzük kirtgünç köñülin yinçürü töpün yükünü teginür'm(e)n. “Şimdiki on taraftaki bütün Budalara ulaşılmaz, en üstün, mükemmel, gerçek, doğru sezmeyi hissetmişlere, sevimli, tatlı öğreti tekerleğini çevireceklere, keskin, derin, öğreti tekerleğini tutacaklara, ulu öğreti meşalesini tutuşturacaklara, ulu öğreti yağmurunu yağdıracaklara, ulu öğreti davulunu yankılatarak çalacaklara, ulu öğreti borusunu üfleyeceklerle, ulu öğreti tuğunu yukarı kaldıracaklara, ulu öğreti ışığını yukarı tutacaklara, böylelikle bütün canlıların çocuklarını huzurlu, mutlu, kazançlı kılmak için isteğiyle uzun süre sadaka verip yoldan çıkmışları doğru yola getirip, ulu ödüle ulaştırıp sonsuz mutluluğu kanıtlatacaklara, böyle benzer bütün bilgelik sahibi Budalara, o adı yüceltilmişlere vücudumla, dilimle, gönlümle, hep tam zamanında kafamı eğip

temiz inançlı gönülle secde ederek başımla saygıyla eğilirim.” (AY-V/132 III.3a.23, III.3b.1-23, AY-V/133, III.4a., 1., s.25-26)

kılmış ayığ kılınçlarımın barçanı ökünü bilinü ksanti ötünü teginür'm(e)n. “Yaptığım kötü davranışlarımın hepsini itiraf ederek, pişman olarak tövbe ederim.” (AY-V/138, III.6b./4-6, s.32)

ol arığın kelmiş ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı altı yüz sekiz on kolti kalp üdün bo yirtinçüde turu y(a)rlikap tınl(i)glarka ulug asıg tusu kılı y(a)rlikadı. “O, temiz olarak gelmiş, saygıya değer, gerçek, doğru, düz sezişli, altı yüz seksen koti devir, zaman bu yeryüzünde durup, buyurup canlılara yüce fayda kılıp buyurdu.” (AY-V/185, III.30a./13-17, s.68)

köñülüñe munadıp tañlap terkin yigirmi ulug yana biltürü yarlıkadı. “Gönlü sıkılıp, şaşırıp derhal yirmi büyük fil verdirmeyi buyurdu.” (OB/20, 1-2, s.28)

neñ inçip nırvanka kirü y(a)rlikamatın yirtinçüde ür keç uzun üdün meñün turu y(a)rlikap alku tınl(i)g oğlanların kop emgeklerintin özguru kutgaru y(a)rlikap alkınmaksız tükemeksiz inçgü meñi üze kamağunı bir teg inçgülig meñilig kılı y(a)rlikazunlar. “Sonra asla Nirvâna’ya girmeye lütfetmeden yeryüzünde uzun süre, ebedî kalıp, bütün canlıları bütün eziyetlerinden kurtarıp, sonsuz, tükenmeyen rahat, huzurla hepsini ayrı rahat, huzurlu duruma getirsinler.” (AY-V/160, III.17b./4-12, s.48)

ol arığın kelmiş ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı altı yüz sekiz on kolti kalp üdün bo yirtinçüde turu y(a)rlikap tınl(i)glarka ulug asıg tusu kılı y(a)rlikadı. “O, temiz olarak gelmiş, saygıya değer, gerçek, doğru, düz sezişli, altı yüz seksen koti devir, zaman bu yeryüzünde durup, buyurup canlılara yüce fayda kılıp buyurdu.” (AY-V/185, III.30a./13-17, s.68)

muntada ulatı öküş türlüğ ulug yarlıka(nçu)çı bilig küçinte sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılı yarlıgkadı. “Bunlardan başka çok türlü yüce merhametli bilgi sayesinde sayısız canlılara fayda kılarak hizmet etti.” (M 4 = 2d 255/6-10, s.45)

muntada ulatı sansız tümen tınlıglarka köligesi öze asag tusu kılı yarlıkadı.
 “Bundan başka sayısız canlılara gölgesiyle fayda kılıp hizmet etti.” (M 5. =93
 182 224/33-35, s.48)

*ötrü ayagka tegimlig mayrı burkan anası katunta ulatı teñridem kuvragka
 togmak ölmek tüşmek taymak örtenmek sınımakta ulatı emgeklerig ukıtu yarlıkar.*
 “Sonra hürmete layık Mayrı Burkan annesine ve ilahi cemaate doğmak, ölmek,
 düşmek, kaymak, alevlenmek, kırılmak ve diğer eziyetleri haşmetle anlatır.” (M,
 XXVI. Bölüm, 91. 4 = 99/3-9, s.165)

*emgek tıltagın emgek öçmekin emgek öçmekiñe bargulug sekiz türlüğ tözün
 yolug ukıtıp iki yigirmi nayut sanı teñri kuvragı birle anası katunug kutka tegürü
 yarlıkar.* “Acının sebebini, acının ortadan kalkmasını götüren sekiz türlü asil
 yolu anlatıp on iki nayuta sayısınca Tanrılar cemaati ile anası hanımı kuta
 haşmetle ulaştırır.” (M, XXVI. Bölüm, 91. 4 = 99/9-15, s.165)

*yene bo muntag buyan evirmeklig tıltagın ötgürü ötlüm tör(ü)miş buyan edgü
 kılınçlarig y(e)me burkan kutıña ok evire teginür'm(e)n.* “Yine bu şekilde iyilik
 çevirmekli sebepten dolayı meydana gelmiş iyi güzel davranışları da Buda
 kutuna çevirip ulaştırıyorum.” (AY-V/171, III.23a./3-6, s.57)

*ol üdün ol kamağ ulug tirin kuvrag tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkan y(a)rılığın
 töz töpülerinte tuta teginip ertinü uz öğrünçlüğ sevinçlig bolu tegindiler.* “O
 zaman o bütün yüce topluluk eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Budanın buyruğunu
 başlarında saygıyla tutup, son derece sevinçli, mutlu oldular.” (AY-V/198, III.
 36b./23, AY-V/199, III.37a./1-5, s.78-79)

*ol arıgın kelmış ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı altı yüz sekiz on kolti kalp üdün
 bo yirtinçüde turu y(a)rılıkap tınl(ı)glarka ulug asıg tusu kılı y(a)rılıkadı.* “O,
 temiz olarak gelmiş, saygıya değer, gerçek, doğru, düz sezişli, altı yüz seksen
 koti devir, zaman bu yeryüzünde durup, buyurup canlılara yüce fayda kılıp
 buyurdu.” (AY-V/185, III.30a./13-17, s.68)

*anı üçün tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan biş çahşapt on karmaptlar içinte bu
 özlüglorig ölmekke çahşaptıg başta uru y(a)rılıkadı.* “Onun için eksiksiz bilge

Tanrı Tanrısı Buddha beş şikşapada⁴⁵ on karmapatha⁴⁶ içinde bu canlıları öldürmeye şikşapada akideleri başta olmak üzere emretti.” (AY-II/21, 8-13, s.62)

budarakışit srvarakışiti ajokrakışiti olarka yime yinçürü yükünür men. “Budharaksita, Sarvaraksita, Aşbaraksita’ya onlara da hürmet ederek secde ederim.” (M 3. 13 = 4/55-61, s.45)

muntada ulatı öküş türlü ulug yarlıka(nçu)çı bilig küçinte sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılı yarlıgkadı. “Bunlardan başka çok türlü yüce merhametli bilgi sayesinde sayısız canlılara fayda kılarak hizmet etti.” (M 4 = 2d 255/6-10, s.45)

muntada ulatı sansız tümen tınlıglarka köligesi öze asag tusu kılı yarlıgkadı. “Bundan başka sayısız canlılara gölgesiyle fayda kılıp hizmet etti.” (M 5. =93 182 224/33-35, s.48)

biş pñiki toyınlarag sekiz tümen tejriler(ig) kutgaru yarlıkap barnas kent ul(u)šta y-a(?) yine magat il(ke) (baru) yarlıkadı. “Beş pancaka rahipleri 80.000 Tanrıyı kurtarıp, buyurup Benares şehrinden yine Magadha ülkesine varıp gitti.” (M II. Bölüm/146b 171 264/ 26-29, s.64)

siz taplamış edgü törü toku taplayu teginür men. “Sizin tasdiklediğiniz iyi adet ve meraasimleri kabul edip yapıyorum.” (M II. Bölüm/19=Ib/1-2, s.65)

burkan kutıña ulug umug tuta teginür men. “Burkan kutuna büyük umut besliyorum.” (M II. Bölüm/19=Ib/2-3, s.65)

toyın bolup vzanpat kılı teginür men. “Rahip olarak vaftiz edilirim.” (M II. Bölüm/19=Ib/6-7, s.65)

⁴⁵ Hacer Tokyürek *Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Manihaizme Etkisi* adlı çalışmasında biş çahşapat “beş şikşapada/on çahşapat “on şikşapada” hakkında şu bilgilere yer verir: “Bu terim Budizmde rahiplerin uyması gereken beş ve on yasağı yani on emri ifade eder. Buna göre, öldürmemek, çalmamak, zina etmemek, yalan söylememek, sarhoşluk verici içkileri içmemek, saati dışında yemek yememek, etkileyici parfüm kullanmamak, yüksek terde uyumamak, şarkı söylememek, dans etmemek ve altın, gümüş gibi değerli eşyalardan kendini korumaktır.”

⁴⁶ Skr. karmapatha, iyi veya kötü iş, iş yolu.

ikinti ogurlug nom nomlayu yarlıkadı. “İkinci sebep öğreti anlatıp buyurdu.” (M III. Bölüm, 23=113 290 376/28-29, s.73)

ol savıg körüp arşidati arhant küle yarlıkar. “O hadiseleri görüp Aziz Rsidati haşmetle güler.” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/13-15, s.107)

anta ötrü ayagka tegimlig maytrı burkan üstün edgü kılınçların aşgalı toyın kuvragıñ edgülig iş ködüglerin bütürgeli ü(çün) sansız öküş muñadıñıg kü (kelig) (er)demler öntürü teñri yalañukug ögirtürü sevintürü supuşpit seşremke keli yarlıkar. “Bunun üzerine hürmete lâıyk Maytrı Burkan yukarıda iyi amellerini artırmak için rahip cemaatinin iyi iş güçlerini bitirmek için sayısız, çok, hayrete şayan, meşhur faziletlerini çıkarıp Tanrıları, insanları sevindirip Supuspita manastırına gelirler.” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/27-35, s.108)

ötrü tükel bilge maytrı burkan lu ordusıntın önüp kitumati kent uluştaki tınlıglarka yiti kat inal kentler içinteki tınlıglarka sakınu sözleyü yitiñsiz asag tusu kılı yarlıkap samantapusş seşremke keli (y)arlıkar. “Sonra mükemmel bilge Maytrı Burkan ejderha sarayından çıkıp Ketumati şehrindeki yaratıklara yedi kat Inal şehirleri içindeki canlılara düşünerek, söyleyerek ifadesi mümkün olmayan fayda kılıp Samantapuspa manastırına haşmetle gelir.” (M, XVIII. Bölüm, 54. 9 ? = 58/9-14, s.110)

tükel bilge maytrı burkan yime y(arlıkan)çuçı biligin yaruk idu yarlık(adı) “Mükemmel bilge Maytrı Burkan yine merhametli bilgisiyle, haşmetle bir ışık gönderdi.” (M, XX. Bölüm, 63. son = 84 283/11-13, s.122)

anta ötrü tükel maytrı burkan yarlıkanç(uçı) biligin ol tamuluglar öze yaruk yaltrık idu yarlıkar. “Bunun üzerine mükemmel Maytrı Burkan merhametiyle o cehennemlikler üzerine haşmetle ışık, parlaklık gönderir.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/27-30, s.130)

ötrü ayagka tegimlig maytrı burkan anası katunta ulatı teñridem kuvragka togmak ölmek tüşmek taymak örtenmek sınımakta ulatı emgeklerig ukıtu yarlıkar. “Sonra hürmete layık Maytrı Burkan annesine ve ilahi cemaate doğmak, ölmek,

düşmek, kaymak, alevlenmek, kırılmak ve diğer eziyetleri haşmetle anlatır.” (M, XXVI. Bölüm, 91. 4 = 99/3-9, s.165)

emgek tıltagın emgek öçmekin emgek öçmekine bargulug sekiz türlüg tözün yolug ukutıp iki yigirmi nayut sanı teñri kuvragı birle anası katunug kutka tegürü yarlıkar. “Acının sebebini, acının ortadan kalkmasını götüren sekiz türlü asil yolu anlatıp on iki nayuta sayısınca Tanrılar cemaati ile anası hanımı kuta haşmetle ulaştırır.” (M, XXVI. Bölüm, 91. 4 = 99/9-15, s.165)

bu yörüğüg blgülüğ kılğalı tüzün yavaş iligler kanlar nom nomlayu yrılıkamış. “Bu izahı belirli kılmak için asil, müşfik hükümdarlar haşmetle öğüt vermiş.” (TT5/B, 4-5, s.340)

budarakişit srvarakişiti ajokrakkişiti olarka yime yinçürü yükünür men “Budharaksita, Sarvaraksita, Aşbaraksita’ya onlara da hürmet ederek secde ederim.” (M 3. 13 = 4/55-61, s.45)

kim hormuzta teñrite ulatı ulug küçlüg teñriler kirit atlıg dıdımlıg başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün burson kuvrag erdni kutıña men kirtülüğ upası boz bay tirek yidleg birle ilgimizni kavışurup töpümin yirke tegürüp ayayu ağırlayu yinçürü yükünür men. “Tanrı Hormuzta ve öteki büyük, güçlü Tanrılar, Kirita denen taçlarla süslü başları ile önünde eğildikleri asil cemaat cevheri huzurunda ben gerçek mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz.” (M 2.12, 52-61, s.43)

2.1.1.4.3.Yüklemi Aynı Kökten Teşkil Edilmiş İkizlemelerden Oluşan Fiil Cümleleri

Türkiye Türkçesi söz dizimi kaynaklarında kelime gruplarının içerisinde *yineleme, tekrar öbeği, ikileme, ikiz kelime, ikizleme, bağlam öbeği, hendiadyoin, çift söz, sinonim* terimleriyle karşılanan ikizlemeler ses ve mana bakımından oluşumlarına göre çeşitli başlıklar altında incelenirler⁴⁷. *Gramer Terimleri Sözlüğü*nde (Alm.

⁴⁷ İkilemeler için ayrıca bkz. Mehmet Ali Ağakay, *İkizlemeler Üzerine*, Türk Dili, TDK Yayınları, Ankara, 1953, s.189-191, Mehmet Ali Ağakay, *Türkçede Kelime Koşmaları*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, 1954, s.97-104, Hasan Eren, *İkiz Kelimelerin Tarihine Dair*, A. Ü. Dil Tarih ve

Hendiadyoin; Fr. *hendiodyoin*; İng. *hendiadyoin*; Osm. *terkîb-i ihtimâlî, mühmelât*) aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu olarak tanımlanan ikilemelerin cümle içerisinde ad, sıfat ve zarf görevi yüklendiği de belirtilir (Korkmaz 2007: 123-124).

Eski Uygur Türkçesindeki ikilemelerle ilgili en kapsamlı çalışmalardan birisi olan *Uygurca'da Hendiadyoinler* adlı çalışmasında S. Çağatay, hendiadyoini aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir anlam ifade etmesi olarak tanımlar, hendiadyoinleri fonetik, gramer ve anlam cihetleri başlıklarıyla üç grupta inceleyerek Uygur Türkçesinde kullanılan hendiadyoinlerin bir listesini verir. Çağatay, alliteration ile yapılan hendiadyoinler bölümünde, aynı kökten teşkil edilmiş ikizlemeler ile ilgili olarak, örneklerini listediği alliteration ile oluşan ikilemelerden başka, aynı kökten olan iki kelimenin ayrı gramatikal şekillerle (tabanlarla) yapılan hendiadyoinleri de kaydeder: “*ton tonangu* “elbise, ton elbise”, *alp alpagut* “yiğitler, kahramanlar”, *al altag* “hile, iğfal”, *içi içegüsi*, *kadın kadmagin* (Kaş.) “kaynana ve kayınpeder, dünür, umumiyetle evlenen iki tarafın akrabası”, *kür kürlüg* “hile, iğfal”, *bı bıçgu* “bıçak””. Çağatay yeni Türkçede bunların aynı kökten olan isim (matar) ve fiilden yapılanları da vardır diyerek *sormak soruştur-*, *vermek veriştir-* örneklerini verir (Çağatay 2008: 234-269). Çağatay Eski Uygur Türkçesinde aynı kökten türeyen bir isim ve bir fiil şeklinin yan yana kullanıldığı, *nom nomlamak*, *meñi meñilemek*, *yarlıg yarlıkamak*, *emgek emgenmek*, *ötüg ötünmek*, *kılınç kıl-*, *sü süle-*, *belgü belgür-*, *tarıg tarı-* vb. gibi örneklere ise yer vermez.

Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara 1949, c.VII, s.283-286, Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkilemeler*, TDK Yayınları, Ankara, 1981, Osman Nedim Tuna, *Türkçede Tekrarlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c.III, s.429-447, Necmi Akyalçın, *Türkçede İkilemeler Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, Zuhâl Kargı Ölmez, *Kutadgu Biligde İkilemeler*, Türk Dilleri Araştırmaları 7, Ankara, 1997, s. 19-40, Bülent Özkan, *Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar*, International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1, s.1625-1648, Gülsel Sev, *Divan-ı Lügati't Türkte İkilemeler*, Türk Dili Dergisi, Ankara, 2004, s.497-511, Kerime Üstünoğlu, *Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi: TDK Yayınları, S. 557, Ankara, 2002, s. 398-406.

Ağca, *Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine* adlı çalışmasında, aynı kökten türemiş iki sözcüğün bir arada kullanıldığı sıralı sözlere *ıştikaklı ikilemeler* terimini kullanarak dilbiliminde bu ikilemelerin *figura etymologica* olarak adlandırıldığını belirtir, ayrıca *isim+isim tarzında*, *fiil+fiil tarzında* ıştikaklı ikilemelerin kullanıldığına dikkat çeker⁴⁸. *Ortak köke sahip sıralı söz dizgeleri* başlığı altında da bizim ikizleme olarak yer verdiğimiz yapılarla ilgili şu bilgileri verir: “Eski Uygurcada aynı kökten türemiş olan, biri isim, diğeri de fiil türünde olan sıralı sözcükler de bulunmaktadır. Bu tür söz dizgelerinin farklı sözcük türlerinde oldukları için ikileme bağlamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği açık değildir. Ortak kökene sahip bu tür söz dizgelerini meydana getiren sözcükler ya *isim+fiil* ya da *fiil+isim* şeklinde sıralanmıştır.” Ağca *isim+fiil* şeklindeki sıralı söz dizgeleri başlığı altında *sakınç sakın- “düşünmek”, nom nomla- “va’z etmek, öğüt vermek”, yarlıg yarlıka- “emretmek”, ötüğ ötü- “rica etmek”, takşut takşur- “şiir söylemek”, küsüş küse- “arzu etmek, istemek”, boşgut boşgun-/r- “öğrenmek/öğretmek”, örneklerini, fiil+isim şeklindeki sıralı söz dizgeleri başlığı altında küsemış küsüş, alkamış alkış, nomlamış nom, işlegü iş örneklerini verir (Ağca 2015:17-30). Bizim ayrı bir başlık altında değerlendirdiğimiz fiil cümlelerinin yüklemi olarak karşımıza çıkan aynı kökten bir isim ve bir fiilin beraber kullanıldığı ikizlemeleri Ağca, *isim+fiil* şeklindeki sıralı söz dizgeleri başlığı altında incelemiştir.*

Kocasavaş, *Aynı Köke Dayalı Unsurları İsim ve Fiil Olan İkilemeler* adlı çalışmasında aynı kökten bir isim ve bir fiilin birlikte kullanıldığı ikilemelerin, aynen tekrarlar, zıt manalı tekrarlar, eş manalı tekrarlar ve ilaveli tekrarların beşinci bir çeşidi ve aynen tekrarın değişik bir biçimi olarak alınabileceğini belirtir, iki unsurun da bağlı olduğu kökün aynı olmakla beraber kelime kategorisi bakımından birinci unsurun isim, ikinci unsurun fiil olduğunu, bu yapıların birleşik fiili andırdığını ancak buradaki fiilin yardımcı fiil olmadığını bu sebeple kök itibarıyla aynen tekrarlara yaklaştığını, şekil

⁴⁸ Ağca, *isim+isim tarzında ıştikaklı ikilemeler* başlığı altında *ka kadaş* “aile, akraba”, *san sakış* “sayı, hesap”, *bı bıçgu* “bıçak”, *alp alpagut* “kahraman, yiğit”, *baş başagut* “önder, lider”, *uz uzagut* “mahir”, *kadın kadnagut* “kadın”, *bilge bilig* “bilgi”, *kız kışga* “pahalı; az, nadir; cimri”, *yalhuz yalıntık* “kimsesiz, ıssız, sade” ikilemelerini; *fiil+fiil tarzındaki ıştikaklı ikilemeler* başlığı altında da *kü-küzed-* “korumak”, *yarıl- yırtıl-* “yırtılmak”, *kat- kar-* “karıştırmak”, *tölt töşek* “döşek, yatak” ikilemelerini kaydeder.

itibarıyla da aynen tekrarlardan uzaklaştığını ve aynen tekrarların iki grupta incelenmesi gerektiğini kaydeder (Kocasavaş, 2002: 141).

Tekin, *Eski Türkçe* adlı yazısında, Türk dilinin mühim hususiyetlerinden birinin de, bir mefhumun ifadesi için iki ayrı kelimenin yanyana kullanılması olduğunu, ikizlemelerin en çok kullanıldığı devrenin Uygur devresi olduğunu belirtir ve ikizlemeleri ses bakımından, mana bakımından sınıflandırır. Ayrıca bu iki başlık dışında bizim fiil cümlesinin yüklemi olarak bu bölümde yer verdiğimiz, cümle içerisinde yüklem dışında, zarf fonksiyonunda kullanılabilecek aynı kökten bir isim ve bir fiille teşkil edilen ikizlemeler ile ilgili şu bilgilere yer verir: “İkizlemeler ile ilgili olarak şu terkipler dikkate değer: Aynı kökten teşkil edilmiş iki ayrı kelime yanyana kullanılır; bunlardan ilki isim, ikincisi fiil veya her ikisi de isimdir (bunlara ıstikaklı cinas’da denebilir), *yarın yaru-* ‘şafak sökmek’, *çasut çasur-* ‘iftira etmek’, *alkış alka-* ‘övmek’, *ant antik-* ‘ant içmek’, *nom nomla-* ‘vaaz vermek’, *etin etine-* ‘ses çıkarmak’, *ka kadaş* ‘büyük ve küçük kardeş’ vb.” (Tekin 1992: 100). Tekin’in de belirttiği üzere Eski Uygur Türkçesinde ikizlemeler en sık karşılaşılan yapılardandır. Bu dönem eserlerinde ikizlemeler aynı kelimelerin tekrarı ile, eş anlamlı kelimeler ile, zıt anlamlı kelimeler ile, yabancı asıllı kelimeler ve Türkçe kelimelerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Bu yapıların dışında bir de aynı kökten oluşan bir isim ve fiilin beraber kullanıldığı ikizlemeler de vardır. İkizlemeler cümle içerisinde çeşitli görevlerde kullanılabilir. Aynı kökten teşkil edilmiş ikizlemeler özellikle ya fiil cümlelerinin yüklemi ya da cümlenin zarfı olarak sık kullanılmıştır. Biz fiil cümlesi bahsinde Eski Uygur Türkçesinde dikkate değer oranda kullanılan aynı kökten türemiş isim ve fiilin birlikte kullanıldığı ikizlemeleri ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun bulduk. Dönem eserlerinde bahsettiğimiz yapıların fiil cümlesinin yüklemi olarak kullanıldığı bazı örnekler şunlardır:

anı eşidip virutak ilig beg çantallar(ka) yarlıq yarlıkadı. “Bunu işitince Virūdhaka hükümdar cellatlara emretti.” (M 5. = 93 182 224/7-9, s.47)

erdnilig kimide olurup biş türlüg yinçe oyun etizü kekük kızıgulug kalvink yuy kuşlar ünin işidü balık uluş kay kidinligler sayu keze yoriyu menî (menileyürler). “Cevherli gemide yaşayıp beş türlü zarif oyun çalarak guguk kuşu, kalavinka

kuşlarının sesini işiterek, her şehir, memleket, sokak, evleri gezerek, yürüyerek seviniyorlar.” (M, VI. Bölüm, 32. 9 =501/12-18, s.82)

ol antag uzun künün tünün bir tümen altı miñ yıl yaş yaşap emgek emgenürler. “Öyle uzun gün ve gecede 16000 yıl yaşayıp acı çekerler.” (M, XXV. Bölüm, 84. 7 = 1d 217 362 407a 416/46-48, s.156)

lö kanıña tatıglıg sogançıg nom nomladı. “Ejderha hanına tatlı, iyi, kutsal yasaları öğretti.” (PK XLVI c.3, s.49)

adruk adruk emgek (emge) emgenür. “Farklı farklı sıkıntı çekiyorlar.” (PK II c.4, sy.27)

üstün teñri yirinte tört uluşılarda barmış yuruklar silik burkanlar yime antag türlüg nom nomlayurlar. “Yukarıda Tanrılar ülksinde dört ülkeye gitmiş olan ışıklar burkanlar da bunun gibi çeşitli vaaz verirler. (M, XXVI.Bölüm, 88.13=146a/21, s.161)

ol antag uzun künün tünün sekiz miñ yıl yaşap emgek emgenürler. “Bunun kadar uzun bir gün ve gecede 8000 yıl yaşayıp acı çekerler.” (M, XXV. Bölüm, 84.7=1d 217 362 407a 416/6-9, s.155)

anı eşidip virutak ilig beg çantallar(ka) yarlıg yarlıkadı. “Bunu işitince Virüdhaka hükümdar cellatlara emretti.” (M 5. = 93 182 224/7-9, s.47)

yürek yarılınçıg emgek emgenürler. “Yürek yarılacak derecede eziyet çekerler.” (TCÜ/T III.M.,134-135,s.255)

ol antag uzun künün tünün bir tümen altı miñ yıl yaş yaşap emgek emgenürler. “Öyle uzun gün ve gecede 16000 yıl yaşayıp acı çekerler.” (M, XXV. Bölüm, 84. 7 = 1d 217 362 407a 416/46-48, s.156)

Bazı durumlarda ise ikizleme olarak kullanılan yapıların cümle içerisinde birlikte değil, biri diğerinin bir ögesi olarak da kullanıldığı örneklerle de rastladık:

antag yavız kılınçlar kıldı. “Böyle kötü davranışlar yaptı.” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/40-41, s.116)

buyan edgü kılınç kıl. “Sevap, iyi davranış kıl” (TT II Y 36.12-4/30, s.246)

ol öde berü alku çambudvip uluştaki tınlıglar öküş türlüg buyan edgü kılınç (kı)lurlar. “O zamandan beri bütün yeryüzündeki canlılar, çok çeşitli sevap, iyi amel işlerler.” (M III. Bölüm, 25. 13 =118/5-8, s.74)

kut buyanlag satagın bulmuş üçün ol ogurdaki yalañuklar kişi etüzin teñri meñisin meñileyürler. “Bahtı, iyi ameli olan satını buldukları için o zamandaki insanlar insan vücudunu ve Tanrı saadetini tadarlar.” (M, V. Bölüm, 31. 12 =109 447/4-7, s.80)

2.1.1.4.4. Olumsuz Fiil Cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde geniş zaman hariç bütün fiillerin çekimli şekillerinin olumsuzu *-mA* fiilden fiil yapım eki ile, geniş zamanın olumsuzu da *-mAz* eki ile yapılır. Olumsuz fiil cümlelerinde de tıpkı isim cümlelerinin olumsuz şekillerinde olduğu gibi *neñ, arıtı, idi~ıdı* olumsuzluk pekiştireçleri kullanılır.

arığı üze seçilmiş adınka idi ogşamaz “Temizliğiyle seçkin, başkalarına hiç benzemez.” (AY-I/VI Kitap, 1151-1152, s.152)

burhan kutılıg küsüşinte ançakıya yme tınmadın kılğulug işiñe aruksuz köñülin arıtı armadı “Buda kutuna olan isteği sayesinde azıcık bile dinlenmeden yapacağı işine yorgun olmayan gönlüyle hiç yorulmadı.” (ÇB 334-336, s.62)

neñ teñrim siz yarlıkaguçı bo nom erdinike yüz miñ tümen kolti nayut san üze arıtı ogşayu teginmez. “Ancak Tanrım, sizin açıkladığınız bu öğreti mücevheri yüz bin tümen Koti, Nayuta sayısına hiç benzemez.” (AY-I/VI Kitap, 740-743, s.120)

bu nom erdinike arıtı ogşayu teginmezler. “Bu öğreti cevherine hiç benzemez.” (AY-I/VI Kitap 755-756, s.121)

ögi kañı atlıgı yüzlügi ıglayu busanu turgurup neñ unamadı. “Annesi, babası, unvanlı, mevkili kişiler ağlayarak, kederlenerek kaldırıncı hiç razı olmadı.” (PK XX c.3, s.36)

ötrü tegin başın tönitip ıglayu yerde yatıp yokkaru turgalı aş aşılagar(=l)ı unamadı. “O zaman prens başını eğip ağlayarak yerde yatıp kalkmaya yemek yemeğe razı olmadı.” (PK XIX, c.3, s.36)

ötrü yarlığın eşidip kim nen un[a]madı-lar (ün[te]medi-ler). “Sonra buyruğunu işitip kimse rıza göstermedi.” (PK XXXII, c.2, s.42)

üç inag almak buyan edgü kılınç yazınçsız arıg ç(a)kşap(a)t küzetmek buyan edgü kılınçka yitmez. “Üç dayanak saymak iyi, güzel davranış, temiz dini öğretiyi (Siksâpada) gözetmek iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/178, III.26b./16-20, s.63)

isig özleri üzülmez. “Hayatları tükenmez.” (TCÜ/T III.M.,135-136,s.255)

yazınçsız arıg ç(a)kşap(a)t küzetmiş buyan edgü kılınç kamağ tınl(ı)glarıg üç türlüg kutlarka köñül öritdürmeli ötlemek buyan edgü kılınçka yitmez. “Temiz, saf dini öğreti (Siksâpada) gözettiği, iyi, güzel davranış, bütün canlıları üç türlü kutlara, gönül beslemek için öğütlemek iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/178, III.26b./20-23, AY-V/179, III.27b./1, s.63)

üç türlüg kutlarka köñül öritdürmeli ötlemiş buyan edgü kılınç üç üdki kamağ tınl(ı)glarınıg edgülerine tıdıg ada kılmamak buyan edgü kılınçka yitmez. “Üç türlü kutlara, gönül beslemek için öğütlenen, iyi, güzel davranış, üç zamandaki bütün canlıların iyiliklerine engel olmamak iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/179, III.27b./1-6, s.63)

üç üdki kamağ tınl(ı)glarınıg edgülerinte tıdıg ada kılmamış buyan edgü kılınç üç türlüg kutlarıg bulguka tıdıg ada kılmamak buyan edgü kılınçka yitmez. “Üç zamanlardaki bütün canlıların iyiliklerine engel olmamış, iyi, güzel davranış, üç tür kutları bulmaya engel olmamak, iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/179, III.27a./6-11, s.63-64)

üç türlüg kutlarıg bulguka tıdıg ada kılmamış buyan edgü kılınç kamağ tınl(ı)g oğlanın dört türlüg yavlak yollarıntın t(e)rk tavrak üntürgüke ötlemek buyan edgü kılınçka yitmez. “Üç türlü kutları bulmaya engel olmamış, iyi, güzel

davranış, bütün canlıların dört türlü kötülük yollarından çabucak çıkarmak için öğütlemek, iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/179, III.27a./11-15, s.64)

kılmayuk ayıg kılınçlarıg ikileyü takı kılmaz m(e)n “Yapmadığım kötü davranışları ikinci kez yapmam.” (AY-V/138, III. 6b./3-4, s.32)

alku nomlarta yene nomlug et'özüm tutulmaz. “Bütün öğretilerde yine öğretili vücudum tutulmaz.” (AY-V/165, III.20a./7-9, s.52)

menü meni erip inçip menü tip adkandaçı körümke sanmaz. “Sonsuz huzur olup ancak sonsuz diyerek bağlanacak görünüşe saymaz.” (AY-V/165, III.20a./9-11, s.52)

ötrü bodis(a)t(a)v örü turup inaru berü körüp bı bıçgu tilep bulmadı. “Sonra Bodhisattva ayağa kalkıp, öteye beriye bakınıp bıçak arayı bulamadı.” (AB 616/18-20 s.88)

bo adatın ozgulug yolun orukun közünmez. “Bu tehlikeden kurtulacak yolun görünmez.” (KB 22-23, s.43)

işin bütmez. “İşin bitmez.” (KB 39, s.47)

2.1.1.4.5. Devrik Yapıdaki Fiil Cümleleri

Eski Uygur Türkçesinde devrik yapıdaki fiil cümlelerine de rastlanır, ancak genel olarak bu dönem eserlerine bakıldığında devrik yapıdaki cümlelerin büyük bir çoğunluğunun isim cümlesi olduğu görülür. Devrik yapıdaki fiil cümlelerinin kullanım oranı devrik yapıdaki isim cümlelerinin kullanım oranına göre oldukça düşüktür.

yalañuk ajunıta tugdukumta yalañuklarta yig'başdınku boltum anıñ ikin arasınta. “İnsan aleminde doğduğumda insanlardan daha iyi, ilk baştaki oldum, onun ikisinin arasında.” (AY-V/187, III.31a./19-22, s.70)

udıdı ol. “Uyudu.” (PK LVI, c.3, s.54)

evinteki ulug kiçigke tutuztı artuk edgü açınıñlar tep. “Ona iyi bakın diyerek onu evindeki büyüklere ve küçüklere emanet etti.” (PK LXVII, c.4/LXVIII, c.1, s.60)

anı körünler siz toyınlar. “Bunu görün, siz rahipler!” (M, XIX. Bölüm, 58. ? = 88 322/32-33, s.116)

antada kin bir ugurta ol bayagut oğlu otaçı udakaburı udakakalyanı atlıg iki oğlanı birle balık uluş sayu kezigçe keze yorıyu bir kuru göleñde [ter]iñ kudugdın erter erken körtiler kalın kuş keyikler kuvragın manu irbiz tilkü karsakyuy kara kuşul atı et yideçi kan içdeçi tınlıglar tavrak yügürü yiti uça yumgı birtin yınak yolanı paşanmaklaşu barmışların. “Ondan sonra bir vakitte o bey oğlu hekim, Udakaburı ve Udakakalyanı adlı iki oğlu ile birlikte sırasıyla şehir şehir gezerek, yürüyerek bir kuru bataklıkta derin kuyudan geçerken gördüler çok fazla kuş, yabani hayvanlar topluluğunu, yabani kendi, tilki, step tilkisi, siyah kuşlar ve et yiyen, kan içen canlıların hızla koşarak, ulaşarak, uçarak hepsinin bir taraftan gidip telaşla hareket ederek gittiklerini.” (OB/15, 10-10, s.24)

atın küñ yadıldı yıd yıpar teg. “Adın, şöhretin yayıldı, güzel koku, anber gibi.” (TT II Y 36. 8/ 145, s.251)

aqzanmış savın edikdi altun kümüş teg. “Söylenmiş sözün başarılı oldu, altın, gümüş gibi.” (TT II Y 36. 8/ 147-148, s.251)

erklig kannıñ ekese ürüg uzatı keder siz kök öñlüg bındatu tan. “Güçlü hükümdarın ablası sürekli giyersiniz mavi renkli ham ipek elbise.” (AY-III/VII. Tegzinç, 736-737, s.160)

2.1.2. YAPILARINA GÖRE CÜMLELER

Söz dizimi ile ilgili çalışmalarda üzerinde ortak bir tutum sergilenemeyen ve araştırmacıların fikir birliğine varamadığı konuların başında yapısına göre cümle incelemeleri gelir. Son yıllarda yapısına göre cümleler genel olarak *basit* ve *birleşik* cümleler olmak üzere iki grupta incelenir. Birçok eserde de yapısına göre cümleler *basit*, *birleşik*, *sıralı* ve *bağlı* cümleler olmak üzere dört grupta ele alınır. Konuyla ilgili yapılan tasniflere ve tartışmalara tezimizin giriş bölümünde *Cümle Tasnifi* ve

*Terminolojisi Araştırmacıların Fikir Birliğine Varamadığı Konular*⁴⁹ bölümünde ayrıntılı bir şekilde yer verdiğimiz için burada tekrar üzerinde durmayacağız. Tezimizde yapısına göre cümleler *basit, birleşik, sıralı* ve *bağlı* cümleler olmak üzere dört grupta şu alt başlıklarla birlikte incelendi:

2.1.2.1. Basit Cümle

2.1.2.2. Birleşik Cümle

2.1.2.2.1. Şartlı Birleşik Cümle

2.1.2.2.1.1. Bağlayıcı Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.1.1. *kaltı* Bağlayıcısı İle Kurulan Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.1.2. *kaltı neçük, kaltı neçük kin, kaltı neteg, inçe kaltı* Öbek Bağlayıcılarıyla Kurulan Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.1.3. *birök/birökin/birükiye* Bağlayıcıları İle Kurulan Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.1.4. *birök kim kayu, kaçan birök, neçete birök, ançata birök, abam birök, kimde birök, yme birök, takı yme birök* Öbek Bağlayıcılarıyla Kurulan Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.1.5. *yme* Bağlayıcısı İle Kurulan Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.1.6. *takı yme, takı yme kayu, takı yme kim kayu, azu yme, yene yme, yene yme kayu, nece yme, kim yme, ne yme* Öbek Bağlayıcılarıyla Kurulan Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.1.7. Diğer Bağlayıcılar (*azu, kayu, kim kayu, anın kim kayu, anı üçün kim kayu, anı üçün, inçip yene*) İle Kurulan Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.2. Bağlayıcısız Şartlı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.1.3. *tip tiser/tiser* İle Kurulan Şartlı Birleşik Cümleler

⁴⁹ bkz. s. 9-67.

2.1.2.2.2. Ki’li/Kim’li Birleşik Cümle

2.1.2.2.3. Açıklayıcı Birleşik Cümle

2.1.2.2.3.1. *inçe* (tep/tèp/tip) *ayıt-* Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.3.2. *inçe* (tep/tèp/tip) *ötün-/inçe* tep/tèp/tip *ötüg* *ötün-* Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.3.3. *inçe* (tep/tèp/tip) *sakın-/inçe* (tep/tèp/tip) *sakınç* *sakın-* Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.3.4. *inçe* (tep/tèp/tip) *sözle-* Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.3.5. *inçe* (tep/tèp/tip) *te-* Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.3.6. *inçe* (tep/tèp/tip) *yarlıka-/inçe* tep/tèp/tip *kiginç* *yarlıka-/yarlıg* *yarlıka-* Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.3.7. Esas Cümlelerin Yüklemine Emir Kipiyle Çekimlendiği Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.3.8. Herhangi Bir Hükmü, Durumu Açıklayan Diğer Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.1.2.2.4. İç İç Birleşik Cümle

2.1.2.2.4.1. Yardımcı Cümle +*tep/tèp/tip* *ayıt-* Yapısındaki İç İç Birleşik Cümleler

2.1.2.2.4.2. Yardımcı Cümle +*tep/tèp/tip* *ötün-* Yapısındaki İç İç Birleşik Cümleler

2.1.2.2.4.3. Yardımcı Cümle +*tep/tèp/tip* *sakın-* Yapısındaki İç İç Birleşik Cümleler

2.1.2.2.4.4. Yardımcı Cümle +*tep/tèp/tip* *te-* Yapısındaki İç İç Birleşik Cümleler

2.1.2.2.4.5. Yardımcı Cümle *+tep/tép/tip yarlıka-* Yapısındaki İç İçe Birleşik Cümleler

2.1.2.2.5. Açıklayıcı/İç İçe Birleşik Cümleler

2.1.2.3. Bağlı (Bağlaçlı) Cümle

2.1.2.3.1. *anın* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

2.1.2.3.2. *anı için* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

2.1.2.3.3. *azu* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

2.1.2.3.4. *inçip* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

2.1.2.3.5. *takı* Bağlacı İle Bağlanan Bağlı Cümleler

2.1.2.3.6. *takı yeme* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

2.1.2.3.7. *uladı* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

2.1.2.3.8. *yeme* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

2.1.2.3.9. *yana/yene* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

2.1.2.4. Sıralı Cümle

2.1.2.1. Basit Cümle

Basit cümle, bir düşüncüyü bir duyguyu veya bir oluş ve kılışı tek bir yargı halinde anlatan ve en az bir yüklemden oluşan cümle türü olarak tanımlanır (Korkmaz 2007: 37). Basit cümlelerin yüklemi isim veya isim soylu bir sözcükten ya da çekimli bir fiilden oluşur. Yani yüklemi isim veya isim soylu bir sözcük olan basit cümle aynı zamanda bir isim cümlesi, yüklemi çekimli bir fiil olan basit cümle aynı zamanda bir fiil cümlesidir. Yüklemine göre cümleler bölümünde Eski Uygur Türkçesinde isim ve fiil cümleleri, basit isim cümleleri ve basit fiil cümleleri olarak dönem eserlerindeki

kullanımları ve kuruluşları bakımından ayrıntılı olarak incelendiği için burada tekrar yer verilmeyecektir⁵⁰.

2.1.2.2. Birleşik Cümleler

2.1.2.2.1. Şartlı Birleşik Cümleler

Şartlı birleşik cümle başlığı altında birleşik cümlenin bir türü olarak ele aldığımız bu cümle türü Türkiye Türkçesi dil bilgisinde en çok tartışılan yan cümle türlerinden birisidir. Bu tartışmanın temelinde son yıllarda şart ekinin sadece bir zarf-fiil eki olduğunu düşünen araştırmacıların bu yöndeki çalışmaları ve şart ekinin bitmiş, tam bir yargı bildirmediği görüşü yer almaktadır. Konuyla ilgili araştırmacıların yaklaşımlarına tezimizin giriş bölümünde yer verilmiştir⁵¹. Korkmaz, şart cümlesini temel cümleyi yargı bildirmeden zaman, şart, sebep ve benzetme işlevi ile tamamlayan zarf görevindeki yardımcı cümle türü olarak tanımlar (Korkmaz, 20007: 202). Karaağaç da şart kipi ve şartlı birleşik cümle ile ilgili şu bilgilere yer verir: “Olayların gerçekleşme şartları dil ve düşünce dünyasında şart kavramını ve bu şartı bildiren

⁵⁰ bkz. s. 68-190.

⁵¹ bkz. s. 34-40.; Ayıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kemal Eraslan, *-sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları*, Hasan Eren Armağanı, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s.92-127; Leyla Karahan *-sa/-se Eki Hakkında*, Türk Dili, TDK Yayınları, Ankara 1994, s.516; Gürer Gülsevin, *Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine*, Türk Dili, TDK Yayınları, Ankara, 1990, s.276-279; A.B. Ercilasun, *Kaşgarlı Mahmud'da -sa/-se Eki*, Makaleler 1, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, s.140-145; Zeynep Korkmaz, *-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?* Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, TDK Yayınları, Ankara, 1995 s.160-167; Hayati Develi, *-sa Eki Nedir? Kip mi, Zarf-fiil mi?*, İlmi Araştırmalar, c.I, İstanbul, 1995, s.84-94; Hayati Develi, *Klasik Osmanlı Türkçesi Devresinde -sa Morfemiyle Kurulan Cümleler Üzerinde Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987; Hayati Develi, *{sa} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, 1997, TDK Yayınları, s. 115-152; Nadir İlhan, *Birleşik Cümle Kuruluşunda Şart Cümlesi Ya da Zarf Grubu*, Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 253-260; Şahap Bulak, *Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2011, S. 30, s.71-97; Şahap Bulak, *-sa Ekinin İşlevleri*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Erzurum, 2011, S. 46, s.25-38; Ahmet Benzer, *-sa Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2010, Sayı 28-Güz, s.131-140.

yapıları doğurur. Şart çekimi hiçbir dilde temel cümle kurmaz; bir olayın gerçekleşebilmesi için gerekli bir başka olayı bildirdiği için, şart çekimiyle bitmiş bir cümle kurmak mümkün olamamaktadır. Bu yüzden şart cümlesi bütün dillerde yardımcı cümledir. Bir başka cümleyi zaman, şart, neden ve benzetme anlamlarıyla tamamlar, şart cümlesi genellikle ana cümlelerin zarfı gibidir ve ana cümlelerin başında veya içinde bulunur” (Karaağaç, 2013: 788).

Tulum, *Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle İle Yardımcı Cümle İlişkileri* adlı çalışmasında şart ilişkisi başlığı altında Türkçenin temel yardımcı cümlesi olarak kabul ettiği şart cümlesinin bir durum ve oluş-kılışın zaman içinde gerçekleşmesinin farz ve tahmine dayanan objektif veya yerine getirilmesi şüpheli veya temenni halinde bulunan bir şarta bağlı bulunduğunu ifade etmek üzere iki cümle arasında ilişki kurduğunu belirtir. Ayrıca şart cümlelerinin şart ifadesi yanında zaman ifadesi de taşımalarının sebebini, varlığın ve varlık içindeki her türlü ilişkinin kavranmasının zamansız olamayacağı, zamanın her türlü oluş-kılış için bir şart olduğu gerçeğine dayanması olarak açıklar (Tulum, 1994: 196-199).

Eckmann, yardımcı cümleyi baş cümlelerin cümle şekline sokulan bir bölümü olarak tanımlar ve en eski Türkçe metinlerde şart cümlesi dışında yardımcı cümlelerin olmadığını, Uygurca devrinden itibaren bazı Hind-Avrupa dillerinden yapılan tercümelerin, Türkçede de yardımcı cümlelerin türemesine yol açtığını belirtir (Eckmann 1959: 27). Gabain, cümleyi genişleten diğer bir unsurun, başta, sonda veya araya sokulmuş olarak ana cümlelerin ortasında yer alabilen yan cümleler olduğunu ve muhtemelen Uygurcada yeni bir oluşum olan gerçek yan cümlelerin, bir şart, bir soru kelimesi veya her ikisi ile birlikte gelen kelime grupları olduğunu belirtir. Şart cümlelerinin menşe bakımından, şekil olarak bir başkasıyla bağlantısı olmayan, fakat mantık bakımından bağımlı esas cümleler olduklarını, çok kısa bir şart cümlesinin, bir cümle öbeğinin yükseltilmesine yaradığını da ekler (Gabain 2007: 123-124).

Tekin, *-sAr ekli eylem zarfı* başlığı altında *-sAr ekli eylem zarfının şart eylem zarfı olduğunu, asıl eylemin hangi şart ya da şartlar altında işlendiğini belirtmek ve asıl eylemin hangi durumlarda ve ne zaman işlendiğini belirtmek gibi iki görevinin olduğunu kaydeder. Asıl eylemin hangi şart altında işlendiğini belirtmek başlığı altında,*

ötügen yir olorup arkış tırkiş ı-sar neñ buñug yok “Ötüken ülkesinde oturup kervanlar gönderirsen hiç derdin ve sıkıntın olmaz” (KT G 8); *ol yirgerü barsar, türük bodun ölteçi sen* “O yere gidersen (ey) Türk halkı, öleceksin!” (KT G 8); asıl eylemin hangi durumlarda ve ne zaman işlendiğini belirtmek başlığı altında, *sünüş bolsar çerig iter erti, ab ablasar ermeli teg erti* “Savaş olunca orduyu düzenler idi, av avlasa yarış atı gibi idi” (KÇ B 9); *koli as tutsar küç üç eçim e* “Ey elleri kakım tutacak kadar güçlü üç ağabeyim! (Uybat III 1) gibi örneklere yer verir (Tekin 2000: 178-179).

Şirin, günümüz şart eki olan -sA ekinin ilk biçimi olan -sAr şeklinin yazıtlar dönemi Türkçesinde zarf-fiil eki olduğunu, runik yazıtlarda bu ekle çekimlenen eylemin hiçbir zaman şahıs ögesi almamasının nedeninin -sAr’ın zarf-fiil göreviyle çalışmasına bağlandığını kaydeder (Şirin 2015: 69). Hunutlu, *Köktürk ve Uygur Türkçesinde Yan Cümleler* adlı çalışmasında Muharrem Daşdemir’in sınıflandırmasını esas alarak şart cümlelerini yapıcı bağımsız görünüşlü yan cümleler başlığı içerisinde bazı cümle başı ya da soru edatlarıyla kurulan yan cümlelerle birlikte ele alır. Ayrıca Hunutlu, Orhun Yazıtlarında -sAr ekinin tam bir zarf-fiil özelliği gösterdiği için şahıs eki almadığını, yazıtlarda bağımsız görünüşlü şart yan cümlesi olmadığını, İyi ve Kötü Prens öyküsünde şart yan cümlelerinin zarf-fiil ve çekimli fiil arasında kararsızlık gösteren geçiş aşamasında olduğunu kaydeder (Hunutlu 2015: 106). Eski Uygur Türkçesinde -sAr ekinin hem şahıs unsuru almadan kullanıldığı cümlelere hem de şahıs unsurunu da alarak kullanıldığı örneklere sık rastlanmıştır:

k(a)ltı bo közüñür üddeki kamağ tınl(ı)g-larñıñ kılmiş buyan edgü kılınç-larıña edgüñüg evriş-leriñe neteg iñin ögürür erser m(e)n ançulayu y(e)me öñre ertmiş üddeki tınl(ı)glar-ñıñ kılı tüketmiş buyan-larıña kin keligme üddeki tınl(ı)glarñıñ kılğuluk buyanlarıña alkuka barça bir teg iñin ögürür m(e)n sevinür m(e)n. “Öyle ki bu görünen zamandaki bütün canlıların işledikleri güzel, iyi davranışlarından, iyi tavırlarından dolayı ne kadar sevinirsem öyle de önceki geçmiş zamandaki canlıların yapıp tamamladıkları iyiliklerine, ileride, gelecek zamandaki canlıların işleyecekleri sevaplar bütününe, hep aynıymış gibi sevinir, kıvanırım.” (AY-V/152, III.13b./1-11, s.43)

bititkeli koddurgalı küsüş turgursarlar, k(a)ltı öñdün tavgaç ilinteki Küü Tav atl(ı)g beg beg yügerü otgurak ulug tüşiñe utlısıña tegirler. “Yazdırmaya, koydurmaya, arzu ederlerse, tıpkı doğuda Çin ilindeki Küü Tav adlı bey gibi şimdiki güvenilir büyük karşılığa ulaşırlar.” (AY-II/23, 18-22, s.66)

yme t(e)ñrim birö[k k(e)n]tü özünüzke te[rser] [siz] edgü törü edgü kılınç alku kalgay yme [t](a)rkan bo montag türlüg k[z] ada [ıy(ı)nç basınç] anıg kılınç kılınış bolgay siziñ [eliniz artagay tenri yer]iñerü bargu yolunuz [antı]n öñi bolgay, yme bo sav(ı)g ay(ı)g ant[a ken] t(e)ñri mojak eşidgey neñ taplamagay yme [sev]megey “Ayrıca efendim eğer kendi kendinizden uzaklaştırırsanız iyi yasa iyi davranış hepsi kalacak ve Tarkan bunun gibi çeşitli tehlike, baskı, kötü davranış yapmış olacak, sizin memleketiniz mahvolacak, Tanrı yerine giden yolunuz oradan farklı olacak ve bu sözünden sonra Tanrı, başpiskopoz işitecek, hiç onaylamayacak, sevmeyecek.” (HU I.A.1.a/20-27, s.25)

Eraslan, şartlı birleşik cümleyi, yardımcı cümlelerin yüklemi şart kipinde olan ve esas cümledeki hükmü şarta bağlayan cümle olarak tanımlar. Bu birleşik cümle türünde bir esas cümleye bağlı birden fazla şart cümlesinin olabileceğini, iki şartlı birleşik cümlelerin paralel birleşik cümle şeklinde olabileceğini ve bir şart cümlesine bağlı sıralama şeklinde birden fazla hüküm cümlesinin olabileceğini örneklerle belirtir (Eraslan 2012, s. 529). Taranan eserlerde Eraslan'ın da işaret ettiği gibi birden fazla şart yan cümlesinin bir esas cümleye bağlandığı veya tam tersi bir şart yan cümlesine bağlı birden fazla esas cümlelerin olduğu veya birden fazla şart cümlesinin paralel cümle şeklinde sıralandığı örneklerle sık rastlanmıştır:

Birden fazla şart yan cümlesinin bir esas cümleye bağlandığı örnekler:

klı tamir kazkukug yirke tokısar neçeke degi yirte yatsar yogunatu uzayu umaz erser ançulayu yme ol bizing tsuy irinçülerimz asılmadın öklimedın korayu turzun. “Eğer demir kazığı yere vursa her ne kadar yerde yatsa, kalınlaştırarak uzayamazsa o şekilde de bizim suçlarımız, günahlarımız artmadan, çoğalmadan azalsın.” (TT4/B, 42-45, s.442)

*birök ertmiş üdki nomlar tiltagları küçinte **öçser alkınsar** ayıg kılınçlıg kkir tapça idi y(e)me **kılmasar** ötrü tugdaçı nomlar inçip bo közüñür üdde tugmakın **tuggalı umazlar**. “Eğer geçmiş zamanlardaki öğretilerin sebepleri sayesinde sönse, yok olsa, kötü davranışlı kirli, lekeli şeyleri asla tekrar yapmasa, doğacak olan öğretiler olan böylelikle bu görünen zamanda doğmakla doğmuş olamazlar.” (AY-V/145, III.10a./4-9, s.38)*

*birök kim kayu kişi kan ügüz-teki kum sanınça üç miñ ulug miñ yirtinçü-lerte tolu yiti ertiniler urup kamag burkanlarka ağır ayag tapıg udug **kılsar** ikinti yene bir kişi yalañuz birök burkanıg nom tilgenin evirtgeli ötüğçi **bolsar** munuñ buyanı y(e)me ök aşnukı buyanta **utar yigedür**. “Eğer bazı insanlar Ganj ırmağındaki kum sayısınca üç bin ulu bin dünyalarda bütün yedi mücevherleri vurup, bütün Budalara büyük saygı, hürmet gösterecekler, yine bir insan yalnız bir kez Budaya öğreti tekerleğini çevirtmek için ricacı olsa, bunun sevabı da önceki sevaptan daha başarılı olur, daha iyidir.” (AY-V/161, III.18a./23, AY-V/162, III.18b./1-9, s.49-50)*

*takı yime kim kayu tınlıg kuanşı im (pusa)r atın uzun turkaru **a(tasar)** tünle küntüz atayu **tutsar** antag ogır bar ulug otka kirser ulug suvka **kirser** ölimegey sıgta tegip **öngey**. “Yine herhangi bir canlı Kuanşı İm Pusar adını daima söylese, gece gündüz söyleyerek dursa, öyle büyük ateşe girse, büyük suya girse, ıslanmayacak, sıg yere ulaşıp çıkacak.” (KİP/13-17, s.9-10)*

Bir şart yan cümlesinin birden fazla esas cümleye bağlandığı örnekler:

*abam birük bu törülerte öğretingeli **usarlar**, aşnuça k(e)ntüleri öñre ölürü tüketmiş tınl(ı)glar üçün bu nom erdinig **bititzünler, okızunlar, okıtzunlar**. “Eğer bu kanunları öğrenebilirlerse, önce kendileri önceden öldürerek tükettikleri canlılar için bu yasa cevherini yazdırsınlar, okusunlar, okutsunlar.” (AY-II/22, 11-16, s.64)*

*yime t(e)ñrim birö[k k(e)n]tü özünüzke **te[rser]** [siz] edgü törü edgü kılınç alku **kalgay** yime [t](a)rkan bo montag türlüg k[z] ada [ıy(ı)nç basınç] anıg kılınç kılmuş **bolgay** siziñ [eliñiz **artagay** teñri yer]ingerü bargu yoluñuz*

*[antı]n öñi **bolgay**, yme bo sav(ı)g ay(ı)g ant[a ken] t(e)ñri mojak eşidgey neñ **taplamagay** yme [sev]megey.* “Ayrıca efendim eğer kendi kendinizden uzaklaştırırsanız iyi yasa iyi davranış hepsi kalacak ve Tarkan bunun gibi çeşitli tehlike, baskı, kötü davranış yapmış olacak, sizin memleketiniz mahvolacak, Tanrı yerine giden yolunuz oradan farklı olacak ve bu sözü ondan sonra Tanrı, başpiskopoz işitecek, hiç onaylamayacak, sevmeyecek.” (HU I.A.1.a/20-27, s.25)

*t(e)ñrim siz törösüzün üdsüzke k(e)ntü [özünüz] **yaz(ı)nsar siz**, ötrü kam(a)g eliñiz **bulgan[gay]** bo kam(a)g türk bodun t(e)ñrike y[azok] kıltaçı **bol[gay]lar.*** “Efendim siz kanunsuzca, zamansız kendi kendinize günah işlerseniz, sonra bütün memleketiniz karışacak, bu bütün Türk halkı Tanrıya karşı günah işleyecek olacaklar.” (HU I.A.1.a/8-11, s.24)

Birden fazla şart cümlesinin paralel şekilde sıralandığı örnekler:

biligsiz bilig öçser tavrannmak öçer tavrannmak öçser bilig köñül öçer. “Cehalet sönse, davranmak söner; davranma sönse, şuur söner.” (M, XV. Bölüm,44a. 10= 110a/24-25, s.98)

at öñ öçser altı kaçığ orunlar öçer. “Ad, renk sönse altı duyu organları söner; altı duyu organları sönse temas söner, sükûnete erer.” (M, XV. Bölüm,44a. 10= 110a/27-29, s.98)

az bilig öçser amrıl sar tutyak öçer amrılur tutyak öçser amrıl sar kılınç öçer amrılur. “Hırs, şuur sönse, sükûnete erse varlığa bağlanmak söner, sükûnete erer; varlığa bağlanmak sönse, sükûnete erse var olma söner, sükûnete erer.” (M, XV. Bölüm,44a. 10= 110a/33-35, s.98)

Eski Uygur Türkçesinde -sAr eki hem şart kipi fonksiyonunda hem de tamamen zaman bildiren zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır. Bu sebeple -sAr ekinin zarf-fiil olarak kullanıldığı cümleler tarafımızca basit cümleler içerisinde değerlendirilmiştir:

kor(=l)tguçılar yıglayu barsar tegin yeme ıglayu kalır erti. “ Para istemeye gelenler ağlayarak gittiğinde prens de ağlayarak kalıyordu. (PK X, c.3, sy.31)

küniñe munçulayu küvrüg tokıp yarlıg yarlıgkap kim neñ üntemeser yettinç kün temir sua açtı temir ışık yorıdı. “Her gün böyle davul çalınır, buyruk söylenir hiç kimse sesini çıkarmayınca yedinci gün demir zincirler açıldı, demir halatlar çözüldü.” (PK XXXIII, c.1, s.43)

kaçan bodis(a)t(a)vnıñ et’özin buşı bermiş yer oronka tegdiler erser; anda ötrü bodis(a)t(a)vnıñ yaş sünökleri inaru berü anda monta saçılıp yatmışın körüp et’özlerin birgerü yerke çalıp ögsirep tınsırıp inçe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yeelke tokıdılıp kamılmış teg tüşdiler kamıldılar; öglerin köñüllerin ıçgınıp ne kılınmışın arıtı bilinmez boltular. “Bodhisattva’nın vücudunu sadaka verdiği yere ulaştıklarında, orada Bodhisattva’nın yaş kemiklerini oraya buraya saçıldığını görüp vücutlarını birlikte yere vurup kendilerinden geçip nefesleri kesilip tıpkı büyük (bir) ağacın güçlü sert yele vurulup devrildiği gibi düştüler, bayıldılar, akıllarını, gönüllerini kaybedip ne yaptıklarını hiç bilmez oldular.” (AB 625/7-17 s.101-102)

Eski Uygur Türkçesinde şart yardımcı cümleleri ile kurulan şartlı birleşik cümlelerde dikkati çeken bir nokta da cümlelerin bazen hiçbir bağ olmadan bağlayıcısız bir şekilde kullanılması, bazen de Uygur Türkçesine ait birçok bağ kullanılarak oluşturulmuş olmasıdır. Konuyla ilgili olarak Mansuroğlu, *Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları* adlı çalışmada Türkçede aslında şart cümlesi dışında yardımcı cümlelerin olmadığını, başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini Türkçenin zengin isim-fiilleri ve zarf-fiilleri ile, yani çekimli fiil veya bildirici sayılamayacak unsurlarla karşıladığını, yabancı dillerle kültür alışverişine girdiği zamanlardan, yani Uygur devresinden itibaren birinci derecede dinî metinlerde aslına uygunluk isteği ile sözü sözüne tercüme sonunda Türkçeye sıra söz ve cümle bağlama edatlarının girdiğini belirtir. Bağlama edatlarının sıra söz ve cümleler ile yardımcı cümleleri bağladığını, Türkçenin tek aslî cümlesi olan şart cümlesinin bağlama edatı olmaksızın baş cümle ile bağlanabildiğini kaydeder (Mansuroğlu, 1955: 59-65). Mansuroğlu’nun burada dikkat çektiği bağlama edatları ile ilgili olarak Grönbech, kitabelerin bağ olarak

gösterebileceği tek kelimenin *azu* olduğunu ve Uygur Türkçesinde de bağ göreviyle sık kullanıldığını, ayrıca Uygurcadaki *ulatı* sözünün de cümlede şart gerektiğinde tam bir bağ olarak yer aldığını, Uygur tercüme edebiyatında bir sürü Türkçe kelimenin Türkçeye aykırı bir şekilde bağ olarak kullanıldığını belirtir ve *kaltı* sözünün zaman bildiren bir bağ olarak, soru kelimesi *kaçan* sözünün ise yine zaman bildiren bir bağ olarak şart ile birlikte kullanıldığını kaydeder (Grönbech 2011: 46).

Şinasi Tekin, *Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasında yardımcı cümlelerde *-sar/-ser*; *-ur* ve *-p* olmak üzere üç yüklem tipi belirlemiş, bu yardımcı cümleleri baş cümle yüklemiyle olan ilgisine göre bölümlendirmiş, yardımcı cümleleri *bağlayıcı* ve *bağlayıcısız* olarak incelemiş sonra her ana bölümde bağlayıcıların aldıkları çeşitli görevlere göre alt bölümler oluşturmuştur. Şart cümlelerini *gerçek ve mümkün olan şart* ve *gerçeksiz şart* olmak üzere iki başlıkta incelemiştir. Gerçek ve mümkün şart cümleleri başlığı altında, Uygurcada şart cümlelerinin genel olarak *-sar* ekiyle yapıldığını, bunların başında bazen hiçbir bağlayıcının bulunmadığını bazen de *apam*, *apam birük*, *kaltı*, *kaltı birük*, *birük*, *kim*, *kaltı*, *birük kim kayu*, *kim birük* bağlayıcılarının bulunduğunu; gerçeksiz şart cümlelerinin ise örneklerinin az olduğunu yüklemeler arasındaki bağıntının *birük ...-mış erser-ur*; *kaltı birük...-sar.....maz*; *birük...-sar ...-gay*; *....-sar...gay erti*; *birük-tngz erser...gay erti*; *....gay.....-sar* şeklinde olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca, Tarım bölgesinde Türklerin ilk karşılaştıkları Hint-Avrupa uluslarından türlü İranlı kavimlerin ve Toharların dillerindeki yardımcı cümle bağlayıcılarının Türkler tarafından kısmen taklit edildiğini ve Türkçede öteden beri var olan *kaçan*, *kanyu*, *kim*, *ne* gibi kelimelere yabancı dillerdeki yardımcı cümle bağlayıcılarını karşılamak üzere yepyeni anlamlar verildiğini, dilde biçim olarak karşılığı bulunmayanlar için de yeni sözler yaratıldığını (*ne+çe+ök > neçük*, *neçükin*, *neteg*, *bir+ök > birük*), yardımcı cümle fikrinin yabancı bir dilden alındığını, ama bunun en önemli bir bölümü olan bağlayıcı ögesinin dilin kendi olanaklarından yaratıldığını belirtir (Tekin 1966: 35-62).

Eraslan, şart ifadesi veren cümle başı edatları başlığı altında Uygur Türkçesinde şart ifadesi veren edatların *abam*, *apam* “eğer”; *birök*, *birük* (<*bir+ök*) “eğer, şimdi, fakat, ise”; *kaçan* “vaktaki”, *kaltı*, “eğer” olduğunu, bunlardan *birök* edatının birleşik

kelime yapısında olduğunu, bu edatın başında bulunduğu cümleye şart ifadesi verdiğini, cümlelerin fiilinin de şart kipinde bulunduğunu, şart bildiren cümleden sonra gelen esas cümlelerin genellikle *ötrü*, bazen de *kaltı* veya *inçip* edatlarıyla başladığını, *birök* edatının cümlelerin başında veya ortasında yer alabileceğini kaydeder. Eraslan *abam*, *apam*, *birök*, *birük*, *kaçan* ve *kaltı* edatlarının dışında bir de şart ifadesi veren edatlardan kelime grubu halinde olanları ise şu şekilde listeler: *abam birök* “eğer şimdi”; *ançata birök* “ne zaman ki”; *birök kim* “eğer”; *birök takı* “fakat bir de”; *birök yana* “eğer yine”; *kaçan birök* “eğer hemen”; *kaltı birök* “eğer”; *yme birök kim* “eğer” (Eraslan, 2012: 286-287).

Savran, Uygur döneminde sık kullanılan bağlayıcılar ile ilgili şu bilgileri verir: “Yardımcı cümlelerin dilimizde en yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dönem Uygurlar dönemidir, Orhun yazıtlarında yardımcı cümleler bağlayıcı olmaksızın ana cümleye bağlanmaktadır. Bugünkü Doğu Türkistan’a gelen Uygurların, bölgedeki Hint-Avrupa kökenli kavimlerle ticarî ve kültürel ilişkilere girmesi, dinî ve sosyal hayatları ile birlikte yazı dilinde de değişim yaratmıştır. Yardımcı cümlelerle birlikte, bu cümleleri ana cümleye bağlayan pek çok sayıda bağlayıcılar da dilimize girmiştir. Önceleri yabancı kaynaklı bağlayıcılar taklit edilmiş, daha sonra bunların yerine *kim*, *kaçan*, *kanyu*, *ne* gibi Türk dili kaynaklı kelimeler kullanılmıştır. Daha önce bağlayıcı olmadan cümle kuruluşunda yer alan fiilimsi kuruluşları ve şartlı cümleler bu dönemde bağlayıcı ile birlikte görev yaparak kuruluş olarak taklidi olan bu cümleleri Türkçeleştirmiştir” (Savran 2004: 319-333).

Hacıeminoğlu, Eski Türkçede bağlama edatının olmadığını, daha çok tekit vazifesi gören *ok/ök*, *ma/me*, *takı*, *erki* vb. ile cümle açıcısı olan *kaltı*, *kalı*, *ulayu*, *ançula*, *ançulayu* gibi sözleri bağlama edatı olarak kabul etmenin mümkün olduğunu, Türkçede bağlama edatlarının teşekkülünün Karahanlı devresinden itibaren olduğunu kaydeder (Hacıeminoğlu, 2015:112). Korkmaz, Hacıeminoğlu’nun bu düşüncesine karşı çıkmış ve Eski Türkçede kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan bağlama görevinde birçok kelime, edat, -A, -I/-U ve -p’li zarf-fiillerin olduğunu, bunların Köktürk yazıtlarındaki sayısının sınırlı olduğunu, Uygur metinlerindeki sayılarının ise hayli kabarık olduğunu belirtmiş ve Köktürkçe için *azu* “ve, veya”, *artukı*

“daha fazlası, aşırısı” *biriki* “ve”, *takı* “ve”, *udu* “ve”, *ulayu* “ve”, *yime* “ve, da, yine”; Uygurca için de *azu*, *amti* “şimdi, o halde”, *amti yana* “ve şimdi”, *amti yine*, *ançula*, *ançulayu* “öyle, şimdi, yine” *ançula yine* “yine öyle”, *anta basa* “bunun üzerine”, *anta kin*, *anta kisre* “bunun üzerine, ondan sonra”, *antada basa*, *ap yme...ap yme* “hem...hem”, *birök* “şimdi, fakat, ise”, *inçe kaltı* “yani”, *inçip* “ancak, veya”, *kaltı* “...ki”, *ötkürü* “-den dolayı, -den beri”, *ötrü* “sonra” *kayu yme* “ve yine”, *udu* “sonra”, *ulatu* “ve başkaları, ve daha”, *yana* “yine” bağlaçlarını kaydetmiştir (Korkmaz, 2005: 119).

Eski Uygur Türkçesinde yaygın olarak kullanılan, araştırmacıların bağlayıcı olarak nitelendirdikleri sözlerle ilgili en kapsamlı çalışmayı Akartürk Karahan yapmıştır. Karahan, Eski Türkçe döneminde hem bağlaç yerine geçen yapıların hem de bağlaçların bulunduğunu, cümle bağlaçlarının çeviri eserlerde çeviri yapılan dilin etkisiyle daha fazla iken, sivil belgelerde ve benzeri telif eserlerde daha az sayıda görüldüğünü, ama kullanılan bağlaçların tamamına yakın kısmının Türkçe olmasının konunun en dikkat çekici tarafı olduğunu belirtir. Karahan bağlaçları yapı ve köken bakımından, işlevleri bakımından bağlaçlar başlıkları altında incelemiştir (Karahan, 2014:35).

Bağlaçlar, edatlar, bağlayıcılar başlıklarıyla ele alınan ve yapılarına, kökenlerine, işlevlerine göre incelenen bu yapıların yardımcı cümleleri ana cümleye bağlamak gibi bir işlevi olduğu için biz bu yapıları Şinasi Tekin gibi *bağlayıcı* terimi başlığı altında incelemeyi uygun bulduk. İki veya daha çok bağlacın bir arada kullanılmasıyla oluşan bağlayıcıları ise, Eraslan, *kelime grubu halinde olan edatlar* başlığı altında (Eraslan, 2012:286), Gabain, cümle başı edatları bölümünde, *kelime yığılmaları* olarak (Gabain, 2007: 116), Karahan ise *öbekleşmiş bağlaçlar* başlığı altında ikili, üçlü, dörtlü öbekler başlıklarıyla inceler (Karahan, 2014: 86-116). Biz basit yapıda olan bağlaçlar için *bağlayıcı* terimini, iki veya daha fazla bağlacın bir arada kullanılmasıyla oluşan yapılar için ise *öbek bağlayıcı* terimini tercih ettik. Dönem eserlerinde bağlayıcı olmadan kullanılan şart cümlelerine de rastlanmakla birlikte daha çok bağlayıcılı şart cümlelerinin kullanıldığını tespit ettik. Bu sebeple Eski Uygur Türkçesi’ndeki şartlı birleşik cümleleri *bağlayıcılı şart cümleleri* ve *bağlayıcısız şart cümleleri* olmak üzere temelde iki başlık altında incelemeyi uygun bulduk. Eski Uygur

Türkçesinde şart cümlelerinde kullanılan bağlayıcılar şunlardır: “*kaltı* “eğer, nasıl, ...dığı gibi, yani, ...ince, ki” , *kaltı neçük* “gibi, benzer şekilde”, *kaltı neçük kin* “öyle ki, nasıl ki”, *kaltı neteg* “nasıl, ...dığı gibi”, *inçe kaltı* “şöyle ki, mesela, gibi, şayet, ayrıca” , *kayu* “herhangi, hangi, kim”, *anın kim kayu* “onun için, bu sebeple”, *anın* “bu sebeple”, *birök kim kayu* “eğer”, *takı yeme* “ve, ve yine, tekrar”, *takı yeme kayu* “ve yine, ayrıca”, *takı yeme kim kayu* “ve yine, ayrıca”, *anın kim kayu* “onun için, bu sebeple”, *kim kayu* “kim, ki”, *kaltı birök* “eğer ki”, *kaçan birök* “ne zaman ki, eğer, eğer hemen”, *neçete birök* “her defasında”, *birök* “eğer, şimdi, fakat, ise”, *birökin* “eğer, şayet, fakat”, *birökiye* “eğer, şayet, fakat”, *birökçi* “eğer, şayet”, *ançata birök* “ne zaman ki”, *abam birök* “eğer şimdi, şayet ki, eğer ki”, *kimde birök* “eğer ki”, *takı yeme birök* “ve yine eğer”, *azu* “veya, yahut, ya da, hem...hem de”, *azu yeme* “veyahut, ayrıca”, *yene yeme kayu* “yine, tekrar”, *yene yeme* “ve yine, tekrar, onun için”, *bu yeme* “yine, ayrıca”, *yeme* “yine, ve, tekrar, hem, ayrıca” , *neçe yeme* “ne kadar, nasıl”, *kim yeme* “yine, tekrar”, *ne yeme* “yine”, *yeme birök* “ayrıca”, *kaçan* “ne zaman ki, -iken,-diğinda, olur olmaz, bu noktada”, *anı üçün* “bu sebeple, onun için”. Şart cümlelerinde kullanılan bu bağlayıcıları *bağlayıcılı şart cümleleri* başlığı altında kullanılan bağlayıcılara göre alt başlıklarla inceledik. Bu dönem eserlerinde *bağlayıcılı* ve *bağlayıcısız şartlı birleşik cümleler* dışında bir de *tép tiser* kalıbıyla kurulan şart görünümünde olup aslında daha çok açıklayıcı birleşik cümle gibi bir işleve sahip olduğunu düşündüğümüz *tép tiser* kalıbıyla kurulan şartlı birleşik cümleleri de üçüncü bir başlık olarak değerlendirdik:

2.1.2.2.1.1. Bağlayıcılı Şart Cümleleri

2.1.2.2.1.1.1. *kaltı* Bağlayıcısı İle Kurulan Şart Cümleleri

kltı tamir kazkukug yirke tokısar neçeke degi yirte yatsar yogunatu uzayu umaz erser ançulayu yme ol biziñ tsuy irinçülerimz asılmadın öklimedın korayu turzun. “Eğer demir kazığı yere vursa her ne kadar yerde yatsa, kalınlaştırarak uzayamazsa o şekilde de bizim suçlarımız, günahlarımız artmadan, çoğalmadan azalsın.” (TT4/B, 42-45, s.442)

bititkeli koddurgalı küsüş turgursarlar **k(a)ltı** öñdün tavgaç ilinteki Küü Tav atl(ı)g beg yügerü otgurak ulug tüşiñe utlısıña tegirler. “Yazdırmaya, koydurmaya, arzu ederlerse, tıpkı doğuda Çin ilindeki Küü Tav adlı bey gibi şimdiki güvenilir büyük karşılığa ulaşırlar.” (AY-II/23, 18-22, s.66)

k(a)ltı m(e)n ilkisiz uzun sansartın'berü ötgürü bökünkü künke'degi tört tugum biş ajun altı yoltaki tınl(ı)glar birle katılı karılı ayıg yavlak törü iyin evrilip üsdün bavagirtin altın tüp avış tamuka'tegi üç eñim sansar içinde bir elig orunlarta az övke biligsiz biligde ulatı udun nızvanılarnıñ küçeddükinte ötgürü kañlı tilgeni teg üsdün altın arkuru turkuru aqtarılı toñdarılı evrilü tevrilü tuga teg[z]i(nü) ilki ilki et'özlerte ortunkı kinki et'özlerte bo et'özte burkan ertinig bilmetin nom erdinig bilmetin bursañ kuvrag erdinig bilmetin edgüli ayıglı iki türlüg kılınçlarig bilmetin et'özin kılını yañçdım erser tilin sözleyü yañçdım erser köñülin sakını yañçtım erser yavlak köñülin t(e)ñri t(e)ñrisi burkannıñ etözinte kan üntürdim erser köni kirtü nomug ayıgladım tantım erser tüz köñüllüg bursañ kuvraglarig iki arka kılım erser arıg turug arhant dıntarlarig ölürdüm erser ögümin kañımın yokaddurdım erser bo biş türlüg utrunmak atl(ı)g tsuy ayıg kılınçlarig kılım ku[v]ratdım erser et'özin üç tilin tört köñülin üç on türlüg kılınç yolların buzdım artatdım erser bo ayıg kılınçlarig k(e)ntü özüim kılım erser adınaguka ayıp kılurtım erser kılı turmışlarig körüp iyin ögirdim sevintim erser kıltaçılar birle bir köñüllüg boldım erser kılmışların y(e)me tutup ögdüm alkadım erser edgü kutlug yalañuklar üze yok kurug yala urup mün kadag sözledim erser azu y(e)me teñin tirazugın çıgın tsunın şingın kavın kürin kürilikin tınl(ı)glarig artım ezükledim erser azu yavızig edgü tip kökeddürüp edgüg [yavız tıp kodıkarturup ezüküg] kirtü ermezig erür tip tidim erser azuça y(e)me kkirliig tapçalıg yavız artak aş içgülerig adınlarka birdim erser inçip aldı yol içinteki ög kañka kadaş bolmış tınl(ı)glarig örletdim emgetdim isig özlerintin öñi adırtım erser azu vıhar sañram asdupka sanlıg edig tavarıg azu y(e)me törttin sıñarkı bursañ kuvraglarka sanlıg edig tavarıg [azuça y(e)me yügerüki közünügme bursañ kuvraglarka sanlıg edig tavarıg] kuntum altım ogurladım erkimce tapımca işletdim erser t(e)ñri t(e)ñrisi burkannıñ iduk nomlug y(a)rılığınça e[v]rilmedim yorımadım erser bakşıların ulugların

*körkitmiş boşg(u)tmuş ötinçe eriginçe inçip evrilmedim erser yine burkan
 pratyikabut arhant bo üç türlüğ kutluglarka teggülik köni nomta yoridaçılarığ
 körüp söküp sarsıp todap ucuzlap köñüllerin karınların irintürdüm
 burçinturdum örletdim emgetdim erser özümte yiglerig körüp küiledim erser
 özümte yavızlarığ körüp uçuzladım asgançuladım erser nom buşıda tavar buşıda
 azlantım kıvirgaklantım erser biligsiz biligke örlütüp t(e)rs tetrü körüm üze
 köñülüm köküzüm tetrülüp edgü törülerte bışrunmatın öğretinmetin amru ayığ
 kılınçlarığ ok asdım üklitdim erser burkanlarınñ ulsuz tüpsüz edgüleri üze ülgü
 teñ tutup ayıgladım tandım erser nomug nom ermez tip tidim erser nom ermezig
 nom ol tip kökeddürtüm erser muni munçulayu türe büke kılmuş ku[v]ratmış kop
 türlüğ tsuy irinçü ağır ayığ kılınçlarımın amtı bökünkü bo künte kamağ ontın
 sıñarkı бүгү biliglig burkanlar çın'kirtü arıg süzük bilge biligleri üze çın kirtü
 y(a)ruk yaşuk közleri üze çın kirtü tanuklamakları ukmakları üze çın'kirtü
 tüzülmekke tegmekleri üze alkugun bir teg bilü y(a)rılıkazununlar alkugun bir teg
 körü y(a)rılıkazun-lar. “Ayrıca ben başlangıçsız uzun Samsâra’dan beri bugünkü
 güne kadar, dört doğum, beş varlık şekli, altı yoldaki canlılar ile katılıp karışarak
 kötü, fena yasadın dolayı çevrilip, üstün Bhavaraga’dan aşağıdaki esas Avici
 adlı cehenneme kadar üç bölümlü Samsâra içinde kırk bir yerlerde, hırs, öfke,
 bilgisiz bilgede ve kötü tutkuluların güçlendiklerinden beri kağrı tekerleği gibi
 yukarı, aşağı, enine, boyuna, çevrilip dönderilerek, dönerek, dolaşarak, meydana
 gelip yuvarlanarak ilk bedenlerde, ortadaki, sonraki bedenlerde, bu bedende
 Buda mücevherini bilmeden, yasa cevherini bilmeden rahipler topluluğunun
 cevherini bilmeden, iyili kötülü iki türlü davranışları bilmeden, vücudumla kötü
 davranışta bulundum ise, kötü gönülle Tanrılar Tanrısı Budanın vücudundan kan
 çıkardım ise, düzgün, gerçek yasayı kötüledim, inkar ettim ise, düz gönüllü
 toplulukları iki parçaya ayırdım ise, temiz, duru, aziz dindarları öldürdüm ise,
 annemi babamı yok ettim ise, bu beş türlü karşı gelme adlı kötü, fena
 davranışları yaptım, bir araya getirdim ise, vücutla üç dille, dört gönülle, üç kez
 on türlü davranış yollarını bozdum, çürüttüm ise, bu kötü davranışları kendim
 yaptım ise, başkalarına söyleyip yaptırdım ise, yapıp duranları görüp bunlardan
 dolayı sevindim, kıvandım ise, yapacak olanlar ile bir gönüllü oldum ise,*

yapanları da tutup övdüm, methetdim ise, iyi kutlu insanlar üzerine olmayan, boş iftira atıp, günah suç söyledim ise, ve ayrıca ölçüyle, tartıyla, adımla, ölçek, miktar ile canlıları dolandırdım, kandırdım ise, ayrıca kötüyü “iyi” diyerek yüceltip iyiyi “kötü” diye alçaltıp yanlış gerçek, olmazı olur diye söyledim ise, ve dahi kirli, pasaklı, kötü, bozuk yiyecek ve içecekleri başkalarına verdim ise, sonra altı yol içindeki ana, baba, akraba olmuş canlıları üzüp, eziyet ettim, onları canlarından ayırdım ise, ve manastır, tapınak Stûpa’ya ait malı mülkü, ayrıca dört taraftaki rahipler topluluğuna ait malı mülkü çaldım, aldım, gücüme kuvvetime göre kullandım ise, Tanrılar Tanrısı Budanın kutsal öğretili buyruğunca değişmedim, yaşamadım ise, üstadların uluların göstermiş, öğretmiş oldukları nasihatlerince değişmedim ise, yine Buda Pratyekabuddha ve aziz, bu üç türlü kutlulara ulaşmak için doğru öğretide yaşayanları görüp azarlayıp, incitip, değersiz sayıp, küçümseyip gönüllerini, içlerini sefil ettim, incittim, üzdüm, ıstırap çektirdim ise, kendimde iyi şeyleri görüp kıskandım ise, kendimde kötü şeyleri görüp küçümsedim, alay ettim ise, öğreti sadakasında, mal sadakasında cimrilik, pintilik ettim ise, bilgisiz bilgiyle örtölüp, ters aksi görüşle aklımı, fikrimi, yanlış yöne çevirip iyi öğretilerde çalışmadan, öğrenmeden sürekli kötü davranışları artırdım, çoğalttım ise, Budaların temelsiz, esassız iyilikleri ile denk, eşit tutup kötüledim, inkar ettim ise, öğretiye öğreti değil dedim ise, öğreti olmayanı da öğretidir o diye yücelttim ise, bunu bu şekilde dürüp bükerek yapmış, biriktirmiş (olduğum) çok türlü fena kötü davranışlarımı şimdi, bugünkü bu günde bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar, gerçek, doğru, temiz, pak bilge bilgileri ile gerçek, doğru, temiz, pak bilge bilgeleri ile gerçek doğru, aydınlık- parlak gözleri ile gerçek doğru tanıtımları, anlamaları ile, gerçek, doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lütfedip hepsini aynı bilsinler, aynı bilerek yerine getirsinler, hepsini aynı görsünler.” (AY-V/133, III.4a./ 12-22, AY-V/134, III.4b./ 1- 22, AY-V/135, III.5a./1-22, AY-V/136, III.5b./1-22, AY-V/137, III.6a./1-15, s.26-31)

k(a)ltı öñre ertmiş üdteki alku ulug bodis(a)t(a)vlarnıñ burkan kutıña katıglanur erken ökünüp bilinip ksanti çamkuy kılınıp tsuy irinçü ağır ayıg kılınçları neteg arıdı alkındı tijit ksanti boldılar erser ançulayu ok meniñ y(e)me olarnıñ teg tsuy

irinçü ağır ayıg kılınçlarım arızun alkinzun alkinzun tijit ksanti bolzunlar. “Öyle ki geçmiş zamandaki bütün ulu Bodhisattvaların Buda kutuna (ulaşmak için) çabalarken pişman olup, itiraf edip, bağışlanma dileyip, günah olan kötü davranışları nasıl silinip temizlendi, affedilip bağışlandılarsa, bu şekilde benim de onlarınki gibi kötü, günah olan davranışlarım temizlensin, yok olsun, bağışlansınlar.” (AY-V/138, III.6b./16-23, AY-V/139, III.7a./1-3, s.32)

k(a)ltı bo közünür üddeki kamağ tınl(ı)glarnıñ kılmuş buyan edgü kılınçlarıña edgülig evrişleriñe neteg iyn ögirür erser m(e)n ançulayu y(e)me öñre ertmiş üddeki tınl(ı)glarnıñ kılı tüketmiş buyanlarıña kin keligme üddeki tınl(ı)glarnıñ kılğuluk buyanlarıña alkuka barça bir teg iyn ögirür m(e)n sevinür m(e)n. “Öyle ki bu görünen zamandaki bütün canlıların işledikleri güzel, iyi davranışlarından, iyi tavırlarından dolayı ne kadar sevinirsem öyle de önceki geçmiş zamandaki canlıların yapıp tamamladıkları iyiliklerine, ileride, gelecek zamandaki canlıların işleyecekleri sevaplar bütününe, hep aynıymış gibi sevinir, kıvanırım.” (AY-V/152, III.13b./1-11, s.43)

k(a)ltı bo közünür üddeki bodis(a)t(a)vlarnıñ kılı turur buyan edgü kılınçlarıña edgülig işleriñe neteg iyn ögirür erser m(e)n ançulayu y(e)me öñre ertmiş üddeki bodis(a)t(a)vlarnıñ kılı tüketmiş buyanlarıña kin keligme üddeki bodis(a)t(a)vlarnıñ kılğuluk buyanlarıña alkuka barça bir teg iyn ögirür m(e)n sevinür'm(e)n öger'm(e)n alkayur m(e)n. “Ayrıca bu görünen zamandaki Bodhisattvaların yaptıkları, sevap, iyi davranışlarına, iyi işlerine ne kadar sevinirsem, öyle de önceki geçmiş zamandaki Bodhisattvaların yaptıkları iyi davranışlarına gelecek zamandaki Bodhisattvaların yapacakları iyi davranışlarına, hepsine, tamamen aynı şekilde kıvanır, sevinir, onları över, methederim.” (AY-V/153, III.14a./ 6-16, s.43-44)

k(a)ltı bo biziñ bakşımız kañımız umugumuz inagımız ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüğ tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkan 'eñ magat ilte narayançan ügüz kıdıgınta m(a)habodi söğüt tüpinte v(a)jırlıg v(a)çirazan örgün üzesinte b(e)k bağdaşını oluru y(a)rlıkap sakinguluksuz sözlegülüksüz tıdıgsız arıg süüzük alkinçsiz tüketinçsiz nom agılıkta ornanıp d(a)rni tigme edremler

şuronggassamapadi atl(i)g teriñ samati dyanka tayaklığın korkınçığ kasınçığ ş(i)mnu kanın ülgüsüz sansız süülüg kuvragı birle barçanı udup yigedip kayu neçe tuyguluk bilgülük nom <bar> erser alkunı barça bir ksan üdte k(e)ntin tuyunup üzeliksiz üsdünki yig burkan kutın bulu y(a)rlıkap artamaksız meñülüg nomug artamaksız meñülüg asıgıg birtemleti tanuklayu y(a)rlıkadı erser ançulayu ok y(e)me biz umugsuz kañım idege toyın ögim suntari azgan çeçek terim imerigm(e) alku kamag tınl(i)glar birle bo kamag biş ajun tınl(i)g oğlanların birle iış alınıp munçulayu yig başdınkı köni tüz tuymakıg tuyup üzeliksiz üstünki yig burkan kutın bulayın. “Ayrıca bu bizim hocamız, babamız, umudumuz, dayanağımız, yüce merhametli gönüllü, eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Buda olağanüstü Magadha memleketinde Nairañjanâ ırmağı kıyısında Mahâbodhi (adlı) ağaç dibinde, elmaslı taht üzerinde sağlam bağdaş kurup, oturup, buyurup, düşünölmeyecek, söylenilmeyecek, engelsiz, arı, temiz, sonsuz, tükenmez öğreti hazinesinde yerleşip Dhârani denilen erdemler, Sûram-gama-samâdhi adlı derin düşünce, iç bakışa dayalı olmasıyla korkunç, korku verici şeytan hanını, sayısız, hesapsız asker topluluğu ile hepsini yenip, alt edip, ne kadar sezilecek, bilinecek öğreti var ise, hepsini tamamen bir kısa vakitte kendiliğinden sezip, ulaşılmaz, en üstün, daha iyi Buda kutunu bulup, yerine getirip, bozulmayan, sonsuz öğretiyi, sağlam, sonsuz faydayı tamamıyla kanıtlatıp buyurdu ise, aynı şekilde de biz umutsuzlar, babam İdege Toyın, annem Sundari Azgan Çeçek Terim, çevredeki bütün canlılar ile, bu bütün beş varlık şeklindeki canlılar ile eş seçilip, böyle mükemmel, başta gelen gerçek, doğru sezmeyi sezip olağanüstü, en üstün, daha iyi Buda kutunu bulalım.” (AY-V/172, III.23b./3-23, AY-V/173, III.24a./1-11, s.57-59.)

2.1.2.2.1.1.2. *kaltı neteg, kaltı neçük, kaltı neçük kin, inçe kaltı Öbek Bağlayıcılarıyla Kurulan Şart Cümleleri*

klı neteg bizing kılınçımız kşanti kılıp neteg arıyur erser ançulayu yme kamag biş ajun tılg oğlanlarının kop türlüğ ağır tsuy irinçü öküş kılınçları arızun alkınzun tijit kşanti bolzun.“Biz davranışlarımızdan tövbe edip nasıl temizliyorsak, o şekilde de bütün beş dünya canlılarının her türlü büyük

günahları, hataları, pek çok amelleri temizlensin, kaybolsun, tövbe olsun.” (TT4/B, 37-40, s.442)

k(a)ltı neteg öñre ertmiş üddeki bodis(a)t(a)vlar bodis(a)t(a)vlar yorıgınta yorıp kılmuş buyan edgü kılınçlarıg burkan kutıña tükel bilge biligke evirtiler erser amtı közünür üddeki kin keligme üddeki bodis(a)t(a)vlar y(e)me kılmuş buyan edgü kılınçların neteg burkan kutıña tükel bilge biligke evirtiler evirerler evirgeyler erser ançulayu ok y(e)me m(e)n evrinçençig kog parmanular sanınça tınl(ı)g uguşları birle kop kamag kılmuş buyan edgü kılınçlarımın üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutıña tükel bilge biligke evire teginür'm(e)n. “Nasıl önceden geçmiş zamandaki Bodhisattvalar, Bodhisattvaların yolunda yürüyüp, işledikleri iyi, güzel davranışları Buda kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye çevirdiler ise, şimdi, bu görünen zamandaki, sonraki gelecek zamandaki Bodhisattvalar da işledikleri iyi, güzel davranışlarını nasıl Buda kutuna, eksiksiz bilge bilgesine çevirdiler, çevirirler, çevirecekler ise, aynı şekilde ben de sürekli dönen zerreler sayısınca canlı soyları ile bütün işlediğim iyi, güzel davranışlarımı ulaşılmaz, en üstün, daha iyi doğru-gerçek sezme (adlı) Buda kutuna eksiksiz bilge bilgisine çevirip ulaştırırım.” (AY-V/171, III.23.a/6-22, s.57)

k(a)ltı neçük kin keligme üddeki alku ulug bodis(s)t(a)vlar burkan kutıña katıglantuklarınta tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların ksanti çamkuy kılıp neteg arıtdılar alkındurtılar erser ançulayu meniñ y(e)me tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlarım olarnıñ teg arızun alkınzun tijit ksanti bolzunlar “Öyle ki nasıl gelecek zamandaki bütün ulu Bodhisattvalar Buda kutuna (ulaşmak için) çaba gösterdiklerinde kötü, fena davranışlarını, pişman olup nasıl temizlediler, yok ettilerse, bunun gibi benim de kötü, fena davranışlarım onlarınki gibi temizlensin, yok olsun, bağışlansınlar.” (AY-V/139, III.7a./6-15, s.32-33)

k(a)ltı neçük amtı bo közünür üddeki ondın sıñar yirtünçülerte erigme alku ulug bodis(a)t(a)vlar burkan kutıña katıglanıp tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların ökünüp kakınıp bilinip ukunup ksanti ç(a)mkuy kılıp neteg arıtdı alkındurtılar erser ançulayu ok meniñ y(e)me tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlarım olarnıñ teg ök

arızun alkınzun tijit ksanti bolzunlar. “Öyle ki nasıl şimdi bu görünen zamanda, on taraftaki dünyalarda var olan bütün ulu Bodhisattvalar Buda kutuna ulaşmak için çaba gösterip, kötü, fena davranışlarından pişman olup, itiraf edip, af dileyip nasıl temizledi yok ettilerse, bu şekilde benim de kötü, fena davranışlarım onlarınki gibi temizlensin, yok olsun, bağışlansınlar.” (AY-V/139, III.7a./15-22, AY-V/140, III.7b./1-7, s.33)

yene ikinti ugurun bo ok közünür üddeki ondın sıyar yirtinçüde erigme kamağ bodis(a)t(a)vlarnıñ neçe buyan edgü kılınçları edgülüg işleri <bar> eraser inçe k(a)ltı ‘eñ’ilki burkan kutıña yañırdı köñül öritmek yüz kalplarığ ertürüp anıñ içinte kılğuluk ulug buyanlarığ bütürmek tugmaksız nom taplağın bulmak evriliñsiz törüke tegmek bir tugumlug ikinti orunta olurmakta ulatı amtı m(e)n ol kamağ bodis(a)t(a)vlarnıñ ol antağ edgülüg işleriñe barça yiliktin süñüktin’berüki kop süzük kirtgünç köñülüm üze ağır ayamakın artukrak iyin ögirür’*m(e)n sevinür m(e)n.* “Ayrıca ikinci bir sebeple bu görünen zamandaki on taraf yeryüzünde var olan bütün Bodhisattvaların ne kadar sevap, iyi davranışları, iyi işleri var ise, öylece ilk Buda kutuna yeniden gönül beslemek, yüz çağları (Kalpa) geçirip onun içinde yapılacak yüce iyilikleri tamamlamak, doğmaksız öğreti memnuniyetini bulmak, sarsılmaz öğretiye ulaşmak, bir doğumluk, ikinci yerde oturmaktan başka, şimdi ben o bütün Bodhisattvaların o öylesi iyi işlerinden dolayı tamamen ilikten, kemikten ileri, tam saf, gerçek gönlüm ile, son derece büyük bir saygıyla sevinirim, kıvanırım.” (AY-V/152, III.13b./11-23, AY-V/153, III.14a./1-6, s.43)

2.1.2.2.1.1.3. birök (birük), birökin, birökiye, birökçi Bağlayıcıları İle Kurulan Şart Cümleleri

birök tükellig eraser bolar törteğüke ötrü atı bolur ulug şastir tip. “Eğer bu dördüne sahip ise o zaman adı büyük sāstra diye olur.” (Üİ 100b/12-13, s.34)

birök ertmiş üdki nomlar tıtagları küçinte öçser alkınsar ayıg kılınçlıg kkir tapça idi y(e)me kılmasar ötrü tugdaçı nomlar inçip bo közünür üdde tugmakın tuggalı umazlar. “Eğer geçmiş zamanlardaki öğretilerin sebepleri sayesinde

sönse, yok olsa, kötü davranışlı kirli, lekeli şeyleri asla tekrar yapmasa, doğacak olan öğretiler olan böylelikle bu görünen zamanda doğmakla doğmuş olamazlar.” (AY-V/145, III.10a./4-9, s.38)

***birök** meniñ savımın kertgünmeser sen yarın kentü özüñ körgil.* “Eğer benim sözüme inanmazsan yarın kendin gör.” (V/UPF 001-UPF069)

***birük** edgü tüške tegdeçiler erser, kimler tegdiler erki tēp muntag sakınçıñızlar tursar, emti bu sakınçıñızlar iyin bu nom erdini tıtagınta edgüke tegmiş tınl(ı)glarığ sözle(miş k(e)rgek).* “Eğer iyi mükâfata ulaşacaklar ise, kimler ulaşacak acaba diye böyle düşünceleriniz varsa, şimdi bu düşüncelerinize göre bu yasa cevheri sayesinde iyiliğe ulaşmış canlıları söylemek gerek.” (AY-II/2, 19-23, AY-II/3, 1, s.24-26)

*tözünüm **birük** bu yırtınçüde sansız tümen t(inlıglar) emgenser ol emgekinte kuanşı im pusarka umug inag tutup atasar bu bodisvt kentüni atamış üçün anta ok eşidür.* “Asilim eğer bu yeryüzünde sayısız canlılar eziyet çekse o eziyette Kuanşı İm Pusar’a umut bağlayıp seslense bu bodhisattva kendisini çağırdıkları için hemen işitir.” (KİP/9-10, s.9)

***birük** ol sarıtbav satıgçılar uluğı ol kalın satıgçılarka inçe tēp tiser sizler kamağ korkmañlar arıg süzüük kirtgünç köñülin kuanşı im pusar atın atañla ol bodisvt sizlerke korkunçsuz buşı birgey sizler kamağun atamışka bu kalın yağı yavlakta ozgay sizler tip tiser ol kamağ satıgçılar eşidip tüzü bir ünin namo kuanşı im pusar tip atamışta ol kamağ satıgçılar ol kalın erüş yağı yavlakta ozar kurtulurlar.* “Eğer o kılavuz, satıcıların başı, o birkaç satıcıya şöyle dese sizler hepiniz korkmayın, temiz, duru, imanlı gönülle Kuanşı İm Pusar adını söyleyin. O Bodhisattva sizlere korkusuz kurtuluş verecek sizler hepiniz söylediğiniz için bu bütün düşman, alçaktan kurtulacaksınız diye söylese o bütün satıcılar işitip hepsi bir ses ile Kuanşı İm Pusar diye söylediğinde o bütün satıcılar, bütün düşmandan, alçaktan kaçır kurtulurlar.” (KİP/48/57, s.11)

***birök** sözleser sizler kök kalık bir erür bolmaz bölgele adırıtlagalı tip netegin bolur sözlegeli alku nomlar anda tüzü yapa yaruk yaşuk ukulur üçün tip.* “Eğer

gök birdir, bölüp ayırt edilemez diye söylerseniz, bütün dharma⁵²lar onda mükemmelen aydın bir şekilde anlaşılır olduğu için gök denmiştir diye nasıl söylenebilir.” (Üİ 102b/3-5, s36)

***birükin** biz kamag kuvragıñ tegingülüğ anutmış aş içgüsin öñre yimedimiz yuñlamadımız erser alku teñri yirinte toggay erdimiz.* “Eğer biz bütün cemaatin kendisine ait ve onun için hazırlanmış olan yiyecek ve içeceğini önce yemeseydik ve sarfetmeseydik hepimiz Tanrılar ülkesinde (skr. Deva loka) doğacaktık.” (M.72/29-32, s.135)

***birökin** sizler mini kodup teñ teñrиси burhan tapa toyın bolgalı barsar sizler telim üküş tınlıglar seziklig bolgaylar.* “Eğer sizler beni bırakıp Tanrılar Tanrısı Budaya doğru rahip olmak için giderseniz, birçok canlı şüpheli olacak.” (V/Maitr.2.04)

***birökin** bo ogul evde barkta erser yeti erdinike tükellig tört yertinçü yer suvda erklig çakravart elig han bolur.* “Eğer bu oğul evde ise yedi mücevhere sahip dört dünyada güçlü dünya hükümdarı (skr. cakravartin) olur.” (V/Maitr 1.15)

***birükiye** birmez ök erser siz mini ikile tünerig kınlıkta kemişgeyler tünin künin tokıgaylar.* “Eğer bana bir şey vermez iseniz beni tekrar karanlık hapishaneye atacaklar gece gündüz dövecekler.” (M 11/4-7, s.56-57)

*andag kılmadın **birökçi** arıgka balıktın ünser sen atlarıñnı azu kañlıñnı arata puşı bermegil.* “Böyle yapmadan eğer mukaddese şehirden yükselsen atlarını veya kağnını sadaka olarak verme.” (V/BT 13.03.01)

*sıçgankaya **birökçi** bo şatu üze agtırıp aşureler çerigin sıgalı buzgalı uguluk erser azu yme ay teñriniñ tilgenin köşitgeli küçi yetser ançata temin tilegülük ol teñri teñrиси burkan şarır-ın.* “Sıçan eğer bu merdivenden tırmanıp şeytanlar

⁵² İ. V. Stebleva, *dharmanın* Budist mitolojide Buddha Şakyamuni'nin öğretisini ifade eden temel kavramlardan biri olduğunu, bu öğretinin yardımıyla nirvanaya ulaşmanın mümkün olacağını ve bu öğretinin metinlerinin Budizmin psiko-fizik dünyasının temel unsuru olduğunu belirtir.

ordusunu kırıp parçalayabilse ayrıca ay Tanrının öğreti tekerleğini kapatmaya gücü yetse hemen arzu edendir Tanrı Tanrısı Buda emanetini.” (V/AY P2.03)

2.1.2.2.1.1.4. *birök kim kayu, kaçan birök, kaltı birök, neçete birök, ançata birök, abam birök, kimde birök, yme birök, yene yme kayu birök, takı yme birök* Öbek Bağlayıcılarıyla Kurulan Şart Cümleleri

kavşikiya birök kim kayu tınl(ı)glar kayu kayu avant tıtag ugrınta tsuy ağır ayıg kılınçığ kılzarlar ötrü ol tınl(ı)glar ol ol kılmış ayıg kılınçların ‘eñ’mıntın bir ksan üdde y(e)me kizlegülük yaşurguluk ermez. “Ey Kausika! Eğer ki bazı canlılar bazı bazı sebeplerden dolayı kötü, fena davransalar, sonra o canlılar o yaptıkları kötü davranışlarını kısa bir zamanda tekrar saklamaları gizlemeleri olmaz.” (AY-V/140, III.7b./15-21, s.33-34)

anın t(e)ñrileriligiye birök kim kayu tözünler oğlu tözünler kızı süzük kirtgünç köñül-lüg tınl(ı)glar altun öñlög y(a)ruk yaltrıklıg kopta kötrülmüş nom ilig atl(ı)g nom ertini içinteki kılınç adartmakın öçürmek atl(ı)g bölüküg boşgunsar tutsar okısar sözleser öyü sakınu unıtmadın ötgürü yene adınaguka kiñürü nomlayı birserler ötrü ol antag tözünler oğlu tözünler kızı süzük kirtgünç köñüllüg tınl(ı)glar ülgülençsiz tenlençsiz ulug buyanlık tirginig yıggalı tirgeli ugaylar. “Onun için, ey Tanrılar hükümdarı, eğer bazı soylular oğlu, soylular kızı, temiz, inançlı gönüllü canlılar, altın renkli, parlak, ışıklı, her şeyden yükseltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevheri içindeki davranış engellemesini yok etme adlı bölümü öğrense, tutsa, okusa, söylese, düşünüp, unutmadan açıklayıp yine başkalarına genişleterek açıklayıverseler, o zaman soylular oğlu, soylular kızı, temiz, inançlı gönüllü canlılar ölçülemez, karşılaştırılmaz yüce iyilikli topluluğu toplayıp bir araya getirebilecekler.” (AY-V175, III.25a./7-22, s.61)

birök kim kayu kişi bir şlok nom erdini bititser bir şlok nom içinte iki kırk uzık ol. “Eğer bir kişi bir şiir akidesi cevherini yazdırsa bir şiir akidesi içinde otuz iki mukaddes kanun vardır.” (V/AY.BO1.06)

kavsikiya **birök kim kayu** tözünler oglı tözünler kızı bo muntag tütrüm teriñ yörüglüg çinsu tigme ertük'deg nom tözinte kirip ağır ayag kop süzük kirtgünç köñül öritip nom tözin tuyunu igid yanluk sakınçlarığ öçürü ksanti kılsar antag tsuy irinçü ağır ayıg kılınç yok öçmegülük arımaguluk. “Ey Kausika, eğer bazı soylular oğlu, soylular kızı, bu şekilde derin, keskin yorumlu gerçek denen olduğu gibi öğreti temelinden girip, büyük bir saygı ile saf, inançlı karar verip öğreti temelini kavrayıp yanlış, hatalı düşünceleri yok edip af dilese, öylesi suç, günah, büyük kötü davranış yoktur, yok olmayacak, temizlenmeyecek.” (AY-V/146, III.10b./9-18, s.39)

kavşikiya **birök kim kayu** kişi bo üç miñ ulug miñ yirtinçüde tolu yiti ertini urup kirtüdin kelmişke ağır ayag tapıg udug kılsar ikinti yene bir kişi kirtüdin kelmişig nom tilgenin evirtgeli ötüğçi bolsar munuñ buyanı aşnukı yirtinçüde tolu yiti ertini urup buşı birmiş buyanta utar yigedür. “Ey Kausika, eğer bazı insanlar bu üç bin ulu bin yeryüzünde, bütün yedi mücevheri vurup gerçeklikten gelmişe büyük bir saygı, hürmet gösterse, yine bir insan gerçeklikten gelmiş öğreti tekerleğini çevirmek için ricacı olsa, bunun iyiliği, önceki yeryüzünde hep yedi mücevher vurup, sadaka vermiş iyilikten daha başarılı olur, daha iyidir.” (AY-V/161, III.18a./8-17, s.49)

birök kim kayu kişi kañ ügüzteki kum sanınça üç miñ ulug miñ yirtinçülerte tolu yiti ertiniler urup kamag burkanlarka ağır ayag tapıg udug kılsar ikinti yene bir kişi yalañuz birök burkanıg nom tilgenin evirtgeli ötüğçi bolsar munuñ buyanı y(e)me ök aşnukı buyanta udar yigedür. “Eğer bazı insanlar Ganj ırmağındaki kum sayısınca üç bin ulu bin dünyalarda bütün yedi mücevherleri vurup, bütün Budalara büyük saygı, hürmet gösterecekler, yine bir insan yalnız bir kez Budaya öğreti tekerleğini çevirtmek için ricacı olsa, bunun sevabı da önceki sevaptan daha başarılı olur, daha iyidir.” (AY-V/ 161, III.18a./23, AY-V/162, III.18b./1-9, s.49-50)

antag erser kavsikiya **birök kim kayu** tınl(ı)glar bo altun öñlög y(a)ruk yaltrıklıg kopta kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom ertini içinteki kılınç adartmakın öçürmek atl(ı)g bölüküg boşgunsar tutsar okısar sözleser öyü sakınu unitmatın ötgürü

yene adınlarka nomlasar bo buyan edgü kılınç yüz ülüşinte biriye y(e)me yitmez. “Öyle ise ey Kausika, eğer bazı canlılar bu altın renkli, parlak ışıklı, herşeyden yükseltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevheri içindeki davranış engellemesini yok etme adlı bölümü öğrense, tutsa, okusa, söylese, düşünüp unutmadan, açıklayarak yine başkalarına izah etse, bu iyi, güzel davranış, yüz parçasından birine bile yetmez.” (AY-V/ 177, III.26a./4-15, s.62)

bir kün bir tün ulatı üküş telim uzun üdlerte kizleser yaşırsar kaçan birök ol tınl(ı)glar ol antag ağır ayıg kılınçlarıntın arınmak tileser öz kılmuş kılınçlarıña ertinü uyatsar aymansar kin keligme üddeki ayıg yavız tüş birgüsiñe artukrak korksar belinleser ötrü ol tınl(ı)glar k(a)ltı başta tamtulmuş tonta tutunmuş köyer otug öçürgeli tavraturça ol tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların aç a yada ökünü bilinü ksanti kılmuş k(e)rgek. “Bir gün bir geceden başka pek çok uzun zamanlarda gizlese, saklasa, ne zaman ki o canlılar, o öylesi kötü davranışlarından temizlenmeyi dilesse, kendi yaptıkları davranışlarından dolayı son derece utansalar, çekinseler, ilerde gelecek zamandaki kötü, fena karşılık vermesinden fazlasıyla koksalar, ürkseler, sonra o canlılar baştan tutuşturulmuş, elbisede tutuşmuş yanan ateşi söndürmek için davranırcasına o kötü, fena davranışlarını açıklayarak, tanıtarak pişman olup, itiraf edip af dilemiş olması gerek.” (AY-V/140, III.7b./21-22, AY-V/141, III.8a./1-12, s.34)

kaltı birök suvtakı çaluk atlıg kurtkıyanın agızı içinte neçete yürün tışleri töröser ol tışleri uzayu süñü uçı teg boltokta ançata temin tilegülük ol teñri teñrisi burhan şarir-ın. “Eğer sudaki çaluk (skr.jalukā) adlı böceğin ağzının içinde hemen beyaz dişleri çıksa, o dişleri uzayıp mızrak ucu gibi olduğunda o zaman hemen arzu edendir Tanrı Tanrısı Buda emanetini.” (V/AY P2.03)

kaltı birök neçete tavişgan başınta müyüz ünüp ol müyüzüg kavşurup şatu etgeli bultukup ol şatu üze yarmanıp teñri yeriñe agtingatı bultokta ançata temin tilegülük ol teñri teñrisi burhan şarir-ın. “Eğer hemen tavşanın başında boynuz çıkıp o boynuzu bitıştırıp merdivene çıkıp Tanrı ülkesine çıktığında hemen arzu edendir Tanrı Tanrısı Buda emanetini.” (V/AY P2 03)

kaltı birök ulug bedük keŋ alkıg kemi içinte telim üküş ed tavar erdiniler birle tolu urup suzsuz kurug yerlerte neçete yorigalı bultuksar ançata temin tilegülük ol teŋri teŋrisi burkan ŝaririn. “Eğer büyük, geniş bir gemi içini çok fazla mal mülk mücevherler ile doldurup susuz kuru yerlerde hemen hareket etse hemen arzu edendir Tanrı Tanrısı Buda emanetini.” (V/AY P2.04)

neçete birök m(e)n nırvanka kirü y(a)rılıkasar m(e)n y(e)me inçip edgü tityük nomlug ŝazınım öçülmetin alkınmatın ŝuradi üdke'teginç kedki yirtinçüde serilip turur. “Ne zaman eğer ben Nirvâna'ya girsem, böyle iyi diye adlandırılan öğretili öğretim ortadan kalkmadan, bitmeden işitilmiş zamana kadar, sonraki yeryüzünde kalıp durur.” (AY-V/164, III.19b./12-17, s.51-52)

neçete birök adınlarka asıglığın balıkka kelser aşnuça men çıgaynıŋ kıyında kelir erdi. “Her defasında yabancılara faydalı olmak için şehre gelse ben yoksulun mahallesine gelirdi.” (V/ HTV-HtStPSI Uig 382b)

ançata birök bo nom ertini yok bolsar ötrü ançata birök bo nom ertini yok bolsar ötrü ançata köni nomlar kirtü yörügler yitlinür yokadur. “Ne zaman bu öğreti cevheri yok olsa, sonra o zaman doğru öğretiler, gerçek yorumlar kaybolur, yok olur.” (AY-V/198, III. 36b./7-9, s.78)

abam birük bu törülerte öğretingeli usarlar, aşnuça k(e)ntüleri öŋre ölüürü tüketmiş tınl(ı)glar üçün bu nom erdinig bititzünler, okızunlar, okıtzunlar. “Eğer bu kanunları öğrenebilirlerse, önce kendileri önceden öldürerek tükettikleri canlılar için bu yasa cevherini yazdırsınlar, okusunlar, okutsunlar.” (AY-II/22, 11-16, s.64)

apam birök bo törölerde öğretingeli usarlar yarlıkançuçı köŋül bilge biliglig bo iki törlüg edgülerke tükellig bolgu kergek. “Eğer bu kanunlarda öğrenebilirlerse merhametli gönül bilge bilgili bu iki türlü üstünlüğe sahip olmak gerek.” (V/AY B01.05)

kimde birök kirtgünç bar erser ol kişi timin çın kişi titir. “Eğer kimde inanç varsa, o kişi gerçek kiŝidir.” (TT5/B, 112-113, s.346)

yene y(e)me kayu tınl(ı)glar birök tört türlüg nomlarka tükellig ertser ötrü ol tınl(ı)glar tsuy ayıg kılınçlıg kkir tapçaların birtem arıtgalı uyurlar. “Ayrıca bazı canlılar eğer dört türlü öğretilere sahip iseler, sonra o canlılar kötü, fena davranışlı kir-lekelerini tamamen temizleyebilirler.” (AY-V/147, III.11a./3-7, s.39)

yme t(e)ñrim birö[k k(e)n]tü özünüzke te[rser] [siz] edgü törü edgü kılınç alku kalgay yme [t](a)rkan bo montag türlüg k[z] ada [ıy(ı)nç basınç] anıg kılınç kılınmış bolgay sizin [eliniz artagay teñri yer]iñerü bargu yolunuz [anti]n öñi bolgay, yme bo sav(ı)g ay(ı)g ant[a ken] t(e)ñri mojak eşidgey neñ taplamagay yme [sev]megey. “Ayrıca efendim eğer kendi kendinizden uzaklaştırırsanız iyi yasa, iyi davranış hepsi kalacak ve Tarkan bunun gibi çeşitli tehlike, baskı, kötü davranış yapmış olacak, sizin memleketiniz mahvolacak, Tanrı yerine giden yolunuz oradan farklı olacak ve bu sözü ondan sonra Tanrı, başpiskopoz işitecek, hiç onaylamayacak, sevmeyecek.” (HU I.A.1.a/20-27, s.25)

takı yime birük bu üç miñ ulug miñ yirsuvda tolu yavlak yek içgek erser kelip ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar añar utru kuanşı im pısar atın ursar ol kamağ yekler ol kişi tapa kınırıtı yavlak közin körü umagaylar anı takı ne timiş kergek kim ol kişig ölürü usar azu adın kor yas kılı usar. “Yine bu sınırsız yeryüzünde sayısız düşman, alçak toplanıp, birçok düşman, alçağın arasında birçok satıcılar yola çıkarak geçmeyi düşünse korkmuş kederli olsalar, yine o beş yüz satıcılardan bir bilgili kişi, kılavuz, satıcıların başı o birçok satıcının başına geçip kılavuzu olarak çok fazla mal, hazine, ağır yükler ile o düşmanlar arasından geçirip ulaştırmayı düşünse fazla cesurdur.” (KİP/29-35, s.10)

2.1.2.2.1.1.5. y(e)me Bağlayıcısı İle Kurulan Şart Cümleleri

bu yme altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopta kötrülmüş, nom iligi atl(ı)g nom erdinig boşgundaçı tutdaçı okıdaçı tınladaçı bitideçi bititdeçi tüzünler oğlu tüzünler kızı toyın samnanç upası upasanç, tört türlüg tirin kuvraglarınñ köñülüñüzlerde antag sakınçınızlar tursar, bar-mu erki antag tınlıglar kim bu nom erdini tıltagınta ok közünür azunta edgü tüşke tegdeçi? “Bu yine altın

renkli, parlak ışıklı, her yerde yükseltilmiş, kutsal yasa kralı adlı yasa cevherini öğretecek, tutacak, okuyacak, dinleyecek, yazacak, yazdıracak adiller oğlu, adiller kızı, rahip, rahibe, mümin, mümine, dört türlü cemaat topluluklarının gönüllerinizde böylece düşünceleriniz varsa, var mı acaba böyle canlılar ki, bu yasa cevheri sayesinde görünür dünyada iyi karşılığa, mükâfata ulaşacak?” (AY-II/2,6-19, s.24)

yme (özlüg)lerig ölmek erser ertijü (yavlak) ayıg kılınç titir. “Yine canlıları öldürmekse, çok kötü ameldir.” (AY-II/21, 6-8, s.62)

yme korkmatın ermegürüp edgüti tüketi alkanmad(ı)mız erser, yme alkanur erken köñlümüzni sakınçım(ı)znı t(e)ñrigerü tutmad(ı)m(ı)z erser, alkışım(ı)z ötüğümüz t(e)ñrike arığın t(e)gmedi erser, ne yerde tıdıntı tutıntı erser, amtı t(e)ñrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Ayrıca korkmadan, tembellik edip iyi bir şekilde, eksiksiz övmediyse, överken gönlümüzü, düşüncelerimizi, Tanrıya doğru yöneltmediyse, övgülerimiz, isteklerimiz, Tanrıya temiz bir şekilde ulaşmadıysa, hangi yerde engele takıldı, tutulduysa, şimdi Tanrım günahlardan bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/249-258, s.87)

yme ev bark tutduk üçün ylıkı bar(ı)mka bolup azu muñumuz takım(ı)z t(e)gip, yme todunçsuz uvutsuz suk yek üçün yme korkınçsız köñlümüz üçün, erinip ermegürüp erkliğin erksiz(i)n başak sıd(ı)m(ı)z erser, t(e)ñrim amtı yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Ayrıca ev bark tutmak için hayvan sürüsü, mal varlığına (sahip) olup veya sıkıntımıza, ihtiyaçlarımıza erişip, utanmaz, ahlaksız, aç gözlü şeytan için, yine korkusuz gönlümüz için üşenip, tembellik edip irademizle veya iradesiz olarak orucu bozduysak, Tanrım şimdi günahlardan bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/287-298, s.88)

yme erkliğin erksiz(i)n erinip ermegürüp işke küdögke tıtanıp yazokda boşungalı barmad(ı)m(ı)z erser, t(e)ñrim amtı yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Ayrıca irademizle veya iradesiz olarak üşenip, tembellik ederek işe, uğraşa bahane bulup günahlardan arınmaya devam etmediyse, Tanrım şimdi günahlardan bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/303-309, s.89)

yme y(a)ruk t(e)ñrilerke arıg nomka t(e)ñriçi nomçı arıg dendarlarka, neçe yaz(ı)nt(ı)m(ı)z yañ(ı)lt(ı)m(ı)z erser yme t(e)ñri aymış ötçe biligçe yorımad(ı)m(ı)z erser, t(e)ñriler köñlin b(e)rtd(ı)m(ı)z erser yme y(i)mki baçak alkış ç(a)hşap(a)t nomça töröçe tutu umad(ı)m(ı)z erser, neçe egsüt<t>ümüz k(e)rget<t>im(ı)z erser, kün sayu ay sayu suy yazok kılur biz, y(a)ruk t(e)ñrilerke nom kutıña arıg dendarlarka suyda yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Ayrıca aydınlık Tanrılara, temiz öğretiye, vaize, din bilginine, temiz rahiplere (karşı) ne kadar hata yaptık, yanıldık ise, Tanrının buyurduğu öğütlere, bilgilere göre davranmadıysak, Tanrıların gönlünü incittiysek, tören, oruç, ibadet, buyruk öğretilerine göre davranamadıysak, ne kadar eksik yaptık, kusur işlediysek, her gün, her ay günah işliyoruz, aydınlık Tanrılara, öğreti kutuna, temiz rahiplere (karşı) işlediğimiz günahlardan bağışlanmayı dileriz.”⁵³ (HU II.A/361-376, s.90)

özlüg ölürmekniñ ayıg kılınçı neteg ağır erser, ölürmemekniñ yme buyan edgü kılınçı yme an(ça ok) ülgüsüz kolusuz titir. “Canlıları öldürmenin fena ameli ne kadar ağır ise, öldürmemenin de sevabı iyi ameli o kadar ölçüsüz, sayısızdır.” (AY-II/21, 13-17, s.62)

2.1.2.2.1.1.6. takı yme, takı yeme kayu, takı yeme kim kayu, azu yeme, yene yeme, yene yeme kayu, neçe yme, kim yime, ne yime Öbek Bağlayıcılarıyla Kurulan Şart Cümleleri

takı yime miñ tümen tınlıqlar altun kümüş erdni monçuk satıqsız erdniler tilegeli taluy ögüzke kirser taluy içinteki kara yıl kelip kemisin tokıp yekler ergüsi otruglarınta ölüm yirke tegürser anıñ ara bir bilge kişi kuanşı im pusar atın atasar ol kamağ tınlıqlar taluydaki tişi yeklerde ozar kurtulur esen tükel öz yirinte (barur)lar. “Yine sayısız canlılar altın, gümüş, mücevher, boncuk, paha biçilemeyen mücevherler aramak için okyanusa girse okyanus içinde kara yel çıkıp gemisini batırıp devlerin yeri adalarına ulaştırırsa onların arasında bir bilge

⁵³ Şartlı Birleşik Cümlenin içerisinde geçen bu yapı “kün sayu ay sayu suy yazok kılur biz” ara cümle olarak kullanılmıştır.

kişi Kuanşı İm Pular adını söylese o bütün canlılar denizdeki dişi devlerden kaçır, kurtulur, sağ salim kendi yerlerine varırlar.” (KİP/17-24, s.10)

takı yme mn tüzmiş birle biş türlüğ anantrissabag atlg agar tsuy ayag kılınç kılımız eraser inçe kaltı ög kañ birle katılımız eraser bodisvtlarığ boşgutluglarığ boşgutluglarığ öldürdümüz eraser bursoñ kuvraglarınñ ağıña kirgüyim içim tvar yidimiz yuñladımız eraser vrhar sangram buztumuz söktümüz eraser bu biş türlüğ anantris-sabag atlg ağır tsuy irinçü kılımız eraser amtı anı barça ökünürbiz bilünürbiz tsuy irinçüde boş bolalım kşanti bolzun. “Ayrıca ben devleti düzenleyen ile birlikte beş türlü Anantarya Sabag adlı günah, kötü davranış kıldık ise, eğer anne baba ile katıldık ise, Bodhisattvaları, öğrencileri, öğrenenleri öldürdük ise rahipler cemaatinin ağına girecek yemek içecek, malı yedik, kullandık ise Vrsçika⁵⁴ manastır kırdık, kopardık ise bu beş türlü Anantarya Sabag adlı kötü günah, suç işlediysek şimdi hepsinden pişman oluruz, itiraf ederiz, günah ve suçlardan uzaklaşalım, tövbe olsun.” (TT4/A, 33-42, s.436)

takı yme mn il tüzmiş birle tokuz türlüğ kat atlg agar tsuy irinçü kılımız eraser inçe kaltı vrhar sanlg sagdıçlg tvarın altımız yuñladımız eraser bursoñ kuvrag öze erksintimiz eraser ölütlük etlik itdimz turgurdumuz eraser yağışlık teñirlik itdimz eraser dyan sakınça katıglantaçı kutluglarka ada kılımız eraser nom boşgutçılarka tıdıg kılımız eraser berklerde arıglarda ////itdimz eraser arıg sımnançlarığ artatdımız eraser bu tokuz türlüğ kat atlg agar tsuy ayag kılınç kılımız eraser amtı anı barça ökünür-biz bilünürbiz irinçüde boş bolalım tijit kşanti bolzun. “Ayrıca ben devleti düzenleyen ile birlikte dokuz türlü kat adlı kötü günah, suç işlediysek yine Vrsçika’ya ait malı aldık, harcadık ise rahipler cemaatiyle güçlendik ise mezbaha hazırladık, kurduk ise kurbanlık mabet hazırladık ise dhyāna (istiğrak) niyetine gayret gösterecek kutlulara bela olduysak, akide öğrenenlere engel olduysak, ormanlarda, mukaddes yerlerde //// kaybolduysak, mukaddes rahipleri bozduysak, bu dokuz türlü kat adlı fena suç,

⁵⁴ bir yıldız adı.

kötü davranış kıldıysak, şimdi hepsinden pişman oluruz, itiraf ederiz, günahlardan arınalım, tövbe olsun.” (TT4/A, 42-52, s.436-438)

takı y(e)me meniñ irinç umug-suznuñ b(e)lgüke ilinmemek köñültin b(e)lgüdin y(e)me öñi bulmamak köñültin tugmuş neçe buyan edgü kılınçlarım <bar> erser anı alkunı barça biş ajun tınl(ı)g oğlanıña evire teginür m(e)n. “Ayrıca benim zavallı, umutsuzun belirtiyeye bağlanmamak gönülden, işareten ve farklı bulmamak gönülden doğmuş ne kadar iyi güzel davranışlarım var ise onlar, hepsini toptan beş varlık şeklindeki canlılara çevirip ulaştırıyorum.” (AY-V/170, III.22a./4-10, s.56)

takı yme mn il tüzmiş birle on türlüñ krmputugsıp tsuy ayag kılınç kılınç erser inçe kaltı yinin ölüit ölürdümüz erser adnagunuñ tıvarın ogurladımız erser avıñ yutuzıña yazıntımız erser tilin ezük yalğan sav sözledimz erser çasurdumuz yonadımız erser evrik sarsıg sav sözledimz erser asgançuladımız tagurdumuz erser övke uz boz köñül tutdumuz erser trs tetrü körüm öritdimz erser bu on krmputugsıp on ayag kılınç tükel kılınç erser amtı anı alku ökünürbiz bilünürbiz kop yazukumuzta boş bolalım. “Ayrıca ben devleti düzenleyen ile birlikte on türlü Karmapathayı⁵⁵ kırıp, günah, kötü davranış kıldıysak, eğer deriyi katledip öldürdüysek, başkasının malını çaldıysak, yabancı zevceye karşı geldiysek, dille yalan, sahte söz söylediysek, iftira attık, itham ettiysek, kaba, kötü söz söylediysek, alay ettik, riyakârlık ettiysek, öfkeli, nefretli gönül beslediysek, yanlış, ters bakış yükselttiysek, bu on Karmapathayı kırıp on kötü davranışı eksiksiz yaptıysak şimdi hepsinden pişman oluruz, itiraf ederiz, bütün günahlarımızdan arınalım.” (TT4/A, 52-66, s.438)

takı yme mn taznıñ artukaçnıñ ilkisizdin berüki kılınç neçe tsuy ayıg kılınçımız bar bar erser burhan nom bursañ kuvrag üç erdini ödinte ökünür biz bilünür biz. “Ayrıca ben Taz’ın Artukaç’ın eskiden beri işlediğimiz ne kadar günah, kötü davranışımız var ise Burkan akide rahipler meclisi, üç cevher zamanında pişman oluruz, itiraf ederiz.” (TT4/B, 61-64, s.442-444)

⁵⁵ amel yolu.

takı y(e)me kayu uzun tonlug *tınl(ı)glar tişi et'özin bulayın tip küseserler y(e)me bo ok iyin ögirmeklig yig ögretigde ögretinmiş k(e)rgek.* “Ayrıca bazı uzun giysili canlılar, dişi vücutla bulayım diye dileseler, bundan dolayı sevinilesi, daha iyi öğretide öğrenmiş olmaları gerek.” (AY-V/157, III.16a./7-12, s.46)

takı y(e)me kim kayu *tınl(ı)glar ajun ajunta üküş edlig tavarlıg bay barımlıg evte barakta tugayın tip küseser azu y(e)me 'eñ'ilki burkan kutıña yañırtı köñül öridip mahayan nom içinte bışrungalı ögredingeli sakınsar ötrü ol tınl(ı)glar y(e)me ök ökünmek yalvarmaklıg ksanti kılmaklıg arıg süzük sav üze k(e)ntü ağır ayıg kılınçlıg kkirlerin tapçaların yumış arıtmış k(e)rgek.* “Ayrıca bazı canlılar varlık şeklinde çok fazla mal mülk, zengin bir evde barkta doğayım diye dileseler ve ilk Buda kutuna yeniden karar verip Mahâyâna öğretisi içinde çalışmayı öğrenmeyi düşünseler, sonra o canlılar da pişman yalvarmaklı (olup), af dilemekli, temiz, duru söz ile kendi kötü fena davranışlı kirlerini, pisliklerini temizlemiş, arıtmış olsalar gerekli.” (AY-V/141, III.8a./14-22, AY-V/142, III.8b./1-3, s.34-35)

takı yime kim kayu *tınlıg kuanşı im (pusa)r atın uzun turkaru a(tasar) tünle küntüz atayu tutsar antag ogrı bar ulug otka kirser ulug suvka kirser ölimegey sıgta tegip öney.* “Yine herhangi bir canlı Kuanşı İm Pusa adını daima söylese, gece gündüz söyleyerek dursa, öyle büyük ateşe girse, büyük suya girse, ıslanmayacak, sığ yere ulaşır çıkacak.”. (KİP/13-17, s.9-10)

takı yime kim kayu *tınlıg beglerde ağır yazuklug bolup tutup ölürgeli azu kınagalı sakınsar kılıçı biçgesi kağılı tsun tsun sınar uvşanur neñ bat kılı umaz kurtulur.* “Yine herhangi bir canlı beylere karşı ağır suçlu olsun olmasın yine de sanık olarak tutulup gelip hapishaneye girip köstekte yatıp eziyet çekse o eziyetinde Kuanşı İm Pusa adını söylese rahmet isteyerek, yalvararak söylese, köstekte de o canlı serbest kalır, kurtulur.” (KİP/25-29, s.10)

takı yime kim kayu *tınlıg beglerde ağır yazuklugun yazuksuzun yana yokıla kelip kınlıkta kirip ba. . -mış bagda bukaguda yatıp emgek emgenser ol*

emgekinte kuanşı im pular atın atasar kut kolu yalvara ötünser bagda bukaguda yime (ol) tınlıg boşunur kurtulur. “Eğer o kılavuz, satıcıların başı, o birkaç satıcıya şöyle dese sizler hepiniz korkmayın, temiz, duru, imanlı gönülle Kuanşı İm Pular adını söyleyin. O Bodhisattva sizlere korkusuz kurtuluş verecek sizler hepiniz söylediğiniz için bu bütün düşman, alçaktan kurtulacaksınız diye söylese o bütün satıcılar işitip hepsi bir ses ile Kuanşı İm Pular diye söylediğinde o bütün satıcılar, bütün düşmandan, alçaktan kaçır kurtulurlar”. (KİP/36-41, s.10-11.)

takı y(e)me kim kayu uzun tonlug tişi tınl(ı)glar bo t(e)ñri t(e)ñrısı burkanıg b(e)k katıg süzüük kirtgünç köñülin üküş atayu ögretig kılsarlar et'öz kodgaysuk üdde ol t(e)ñri t(e)ñrısı burkanıg körgeli bolgaylar. “Ayrıca bazı uzun giysili, dişli canlılar bu Tanrılar Tanrısı Budayı pek sıkı, temiz, inançlı gönülle pek çok kez anarak çalışsalar, vücudun bırakılacağı zamanda o Tanrılar Tanrısı Budayı görebilecekler.” (AY-V/190, III.32b./18-23, AY-V/191, III.33a./1, s.72)

takı yime kim kayu tınlıg upası upasançlarınıñ biş çışaput bir kün bir tün küzedgülig baçag sekiz çışaput arag turug köñülin tutsar alku ol tınlıglar maytrı burkan birle togarlar. “Ayrıca bazı canlılar mümin ve müminelerin beş ahlâk kaidesini bir gün bir gece koruyacak orucu, sekiz ahlâk kaidesini temiz, duru gönülle yaparsa bütün o canlılar Maytrı Burkan ile birlikte doğarlar.” (M IV. Bölüm, 27 = 46a 56/11-17, s.77)

azu y(e)me üsdünki yig uguşta tözte bramanlar uguşinta begler uguşinta tugayın ulatı yiti ertinike tükellig çakiravart ilig kan bolayın tip küseser y(e)me ök ökünmek yalvarmaklıg ksanti kılmaklıg arıg süzüük sav üze ayıg kılınçlıg kkirin tapçasın aradı yumış arıtmış k(e)rgek. “Ayrıca üstün, mükemmel nesilde, yaratılışta Brahmanalar soyunda doğayım ve yedi mücevhere, eksiksiz Cakravartin, hükümdar olayım diye dileseler, ayrıca pişman, yalvarmaklı, itiraf etmekli olduğu temiz, duru söz ile kötü davranışlı kirini, pisliğini yıkayıp, temizlemiş, arıtmış olmaları gerekli.” (AY-V/142, III.8b./3-11, s.35)

azu y(e)me çaturm(a)haraaçik t(e)ηri yirinte astrayastiriş t(e)ηri yirinte yam t(e)ηri yirinte tujit t(e)ηri yirinte nirmanarati t(e)ηri yirinte parinirmidavaşavarti t(e)ηri yirinte tugayın tip küseserler y(e)me ök ökünmek yalvarmaklık ksanti kılmaklık süzüük sav üze yavlak ayığ kılınçlık kkirlerin tapçaların yumış arıtmış k(e)rgek. “Ayrıca Catur-mahârâjika Tanrı yerinde, Trâyastri Tanrı yerinde, Yâma Tanrı yerinde, Tusita Tanrı yerinde, Nirmânaratı Tanrı yerinde, Pranirmitasavartin Tanrı yerinde doğayım diye dileseler, dahası pişman, yalvarmaklı, itiraf etmekli, temiz-pak söz ile kötü davranışlı kirlerini, pisliklerini temizlemiş, arındırmış (olmaları) gerekli.” (AY-V/142, III.8b./12-21, s.35)

azu y(e)me brahmakayik atl(i)g ezrua kuvragı t(e)ηri yirinte brahma-purohit atl(i)g ezrua buyrukları ergülüg t(e)ηri yirinte m(a)habrahmi atl(i)g ulug ezrua ergüsi t(e)ηri yirinte paritab atl(i)g az y(a)rukluğ t(e)ηri yirinte apramanab atl(i)g ülgüsüz y(a)rukluğ t(e)ηri yirinte abasvar atl(i)g arıg y(a)rukluğ ünlüg t(e)ηri yirinte paritaşub atl(i)g az arıg t(e)ηri yirinte apramanasub atl(i)g ülgüsüz arıg t(e)ηri yirinte şubakr(a)s atl(i)g tolğ arıg t(e)ηri yirinte anabarak atl(i)g bulutsız t(e)ηri yirinte punya-parsap atl(i)g buyan tugma t(e)ηri yirinte barhatpal atl(i)g kiñ tüşlüg t(e)ηri yirinte abark atl(i)g buzulmaksız t(e)ηri yirinte adap atl(i)g çolmaksız t(e)ηri yirinte sidarşa atl(i)g uz körür t(e)ηri yirinte sidarsan atl(i)g uz közünür t(e)ηri yirinte akanişun atl(i)g öñ alkinçusi t(e)ηri yirinte tugayın tip küseserler y(e)me ok ökünmek yalvarmaklık ksanti kılmak süzüük arıg sav üze alku ayığ kılınçlık kkirlerin tapçaların arıtı yumış arıtmış k(e)rgek. “Ayrıca Brahmakâyika adlı Brahma topluluğu Tanrı yerinde Brahma purohita (Skr.) adlı Brahma vekillerinin bulunduğu Tanrı yerinde, Mahâbrahman adlı yüce Brahma yeri Tanrı yerinde, Apramâñâbha adlı sonsuz ışıklı Tanrı yerinde, Âbhâsvara adlı temiz ışıklı adıyla tanınan Tanrı yerinde Parittasubha adlı az temiz Tanrı yerinde, Apramâñasubha adlı sonsuz temiz Tanrı yerinde, Subhakṛtsna adlı tam temiz Tanrı yerinde, Anabhraka adlı bulutsuz Tanrı yerinde, Punyaprsava adlı sevaptan olma Tanrı yerinde, Brhatphala adlı bol yemişli Tanrı yerinde, Avṛha adlı sağlam Tanrı yerinde, Atapa adlı sıkıntısız Tanrı yerinde, Sudṛsa adlı ustaca gören Tanrı yerinde, Sudarsara adlı usta görünen Tanrı yerinde, Akanisdh adlı renk bitimi Tanrı

yerinde doğayım diye dileseler, yine pişman, yalvarmaklı af dilemek, temiz, saf söz ile bütün kötü davranışlı kirlerini, lekelerini kesinlikle yıkamış, temizlemiş olmaları gerek.” (AY-V/142, III.8b./21-23, AY-V/143, III.9a./1-22, AY-V/144, III.9b./1-4, s.35-36-37)

azu y(e)me sorıdpan kutın sakardagam kutın anagam kutın arhant kutın pratyakabut kutın bulayın tip küseserler ulatı üzlünçü orunka tegip tükkel bilge biligke arıg süzük bilge biligke sakınguluksuz sözlegülüksüz bilge biligke teprençsiz bilge biligke köni tüz tuymak bilge biligke tegeyin tip küseserler y(e)me ök ökünmek yalbarmaklıg ksanti kılmaklıg arıg silig suv üze ayıg yavlak kılınçlıg kkirlerin tapçaların artuk arıtı yumış arıtmış k(e)rgek. “Ayrıca Srota-āpanna kutunu, Sakṛd-âgâmin kutunu, Anâyâmin kutunu, Arhant kutunu, Pratyekabuddha kutunu bulayım diye dileseler, daha sonra da son merhaleye ulaşıp, eksiksiz bilge bilgisine saf, temiz bilge bilgiye düşünilemeyecek, söylenemeyecek bilge bilgiye, sağlam bilge bilgiye, doğruyu, gerçeği sezme, bilge bilgisine ulaşayım diye dileseler, yine pişman olmaklı, yalvarmaklı, af dilemekli, saf, temiz su ile kötü, fena davranışlı günahlarını, lekelerini, fazlasıyla, kesinlikle yıkamış, arıtmış olmaları gerek.” (AY-V/144, III.9b./4-18, s.37)

yene y(e)me üçünç ugurın m(e)n bo ok közüñür üddeki ontın sıyarkı yırtınçüde erigme kayu neçe köni tüz tuyuglı iduk burkanlar üzeliksiz üzdünki yig köni tüz tuymakıg tuyup alp bulguluk burkan kutın bulup imerigme kamag tınl(ı)g oğlanı üçün üzeliksiz nom tilgen evirip tıdıgsız nom buşı birip nomlug küvrügüg tokıp nomlug labayıg ürüp nomlug tugug örü tikip nomlug yagmur yağıtıp biş ajun tınl(ı)g oğlanların süzük kirtgünç köñül öridip nom bulunçına tegürüp alkınmaksız tükemeksiz inçgü meñi üze todurup k(a)ltı bodis(a)t(a)vlarnıñ pratyakabutlarnıñ arhantlarnıñ edgülüğ töz yıldırlarına tükellig kılı y(a)rılmaklıg kayu iduk işleri <bar> erser amtı m(e)n ol kamag burkanlarnıñ ol antag iduk işleriñe kop süzük kirtgünç köñülün artukrak iyin ögürür m(e)n sevinür m(e)n öge alkayu teginür'm(e)n. “Yine üçüncü bir sebeple ben bu görünen zamandaki on taraftaki yeryüzünde var olan ne kadar gerçek, doğru

sezişli kutsal Budalar ulaşılmaz, en üstün, çok iyi, gerçek, doğru sezişi hissedip bulunması zor Buda kutunu bulup etraftaki bütün canlılar için ulaşılmaz öğreti tekerleğini çevirip, engelsiz öğreti sadakası verip, öğreti davulunu vurup, öğreti borusunu üfleyip, öğreti tuğunu yukarı kaldırıp, öğreti yağmurunu yağdırıp, beş varlık şeklindeki canlılara saf, gerçek gönül besleyip, öğreti kazancına ulaştırıp, bitmez tükenmez, rahat, huzur ile doyurup, böylelikle Bodhisattvaların, Pratyekabuddhaların, Arhantların iyi esası köklerine hakim kılıp, buyurmaklı bazı kutsal işleri var ise, şimdi ben o bütün Budaların o öylesi kutsal işlerine, tam temiz, gerçek gönülle, fazlasıyla sevinir, kıvanırım, överek, methederek yerine getiririm.” (AY-V/153, III.14a./17-23, AY-V/154, III.14b./1-18, s.44)

yene y(e)me kavşikiya kayu meniñ nomlug et'özüm erser arıg süzük okşatguluksuz adruk adruk sogançıg öñ körk b(e)lgülerin ülgülençsiz teñlençsiz edgü edremlerin sakınu sözleyü yitiñsiz titir. “Yine ey Kausika, benim öğretili vücudum ise arı, temiz, benzersiz, seçkin, tatlı, güzellik, görkem işaretlerini, sayısız, denksiz iyilik erdemleri ile düşünüp söylemeye uzaktır.” (AY-V/164, III.19b./17-23, s.52)

yene meniñ kutrulmak bölüklüg edgü yiltızta tutulmuş k(a)ltı tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrиси burkannıñ bilgülüki körgülüki iduk tayşın nomlarka sanlıg ülgülençsiz teñlençsiz tıdıgsız tutugsuz arıg süzük neçe buyan edgü kılınçlarım <bar> erser olarnı y(e)me biş ajun tınl(ı)g oğlanıña evire teginür m(e)n. “Ayrıca benim kurtulmak bölümlü iyi esasta tutulmuş ve eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Budanın bilinmesi, görülmesi kutsal Mahâyâna öğretilere ait, ölçülemez, karşılaştırılmaz, engelsiz arı, temiz, ne kadar iyi, güzel davranışlarım var ise onları da beş varlık şeklindeki canlılara çevirip ulaştırıyorum.” (AY-V/169, III.22a./16-22, AY-V/170, III.22a./1-3, s.56)

neçe yime tömke biliglig erser inçip etüzin artuk saklanu tutar. “Ne kadar hileli bilgili ise de vücudunu fazla koruyup tutar.” (M 2. 12 = 4a 414/12-14, s.41)

neçe yime arhant kutıntın taygulug tıtaglar ötrü tursar inçip etüzin küzedmeser saklanmasar yime arhant kutıntın yime arıtı taym(az). “Ne kadar aziz kutundan

ayrılacak sebeplerden olsa, öylece vücudunu korumasa, saklamasa da aziz kutundan tamamıyla ayrılmaz.” (M 2. 12 = 4a 414/ 18-24, s.42)

kim yime *kurtulmak küsüşin burkan nomınta evig barkag kodup toyın bolsar azu toyın bolguçıka basutçı bolsar alku tınlıg maytrılag yañı kün körünçinte meñileyürler.* “Yine kim kurtulmak arzusuyla Burkan öğretisinde evi barkı bırakıp rahip olursa veya rahip olacak kişiye yardımcı olursa bütün canlılar Maytrı hakkında “yeni gün” piyesinde seviniyorlar.” (M IV. Bölüm, 27 = 46a 56/6-11, s.76-77)

kim yime *tözün yumşak köñüllüg (tevs)iz kürsüz kılınçlıg burkanıg (nomin) (b)ursıñ kuvragıg nomçı (törüçi)lerig sevgüçi erserler (ötr)ü tükel bilge maytrı burkanıg (kö)rüp antag sakınç sakınurlar biz tükel bilge maytrı burkan kutıñ yakın teggeli yüzün körgeli bolalım erdi kentü tsuyumuzın yazukumuznı açalım yadalım erdi biziñ ilkideki kılınçımıznı biziñ ilkideki kılınçımıznı yığılmış kuvragka yarlıkazun erdi.* “Kim yine asil yumuşak gönüllü, hilesiz amelli burkanı, rahipler cemaatini, vaizleri severse, o zaman hikmetli bilge Maytrı Burkanı görüp şöyle düşünürler: Biz mükemmel bilge Maytrı Burkanın kutuna yaklaşabilelim, yüzünü görebilelim. Kendi günahlarımızı, suçlarımızı açalım, itiraf edelim. Bizim eskiden yaptığımız davranışlarımızı toplanmış cemaate arz etsin.”⁵⁶ (M, XXIII. Bölüm, 70. 1 = 16 138 518/39-52, s.132)

kim yime *tözün yumşak kılınçlıg köni kirtü biliglig erserler kentü münlerin kadagların körünçüçi erserler kılınç tsuyların irinçülerin tijit kşanti kılı öğrenmiş erserler olar tükel bilge maytrı burkanıg körüp inçe sakınç sakınurlar bzni tükel bilge maytrı burkan körzün erdi*⁵⁷. “Yine asil, yumuşak amelle doğru, gerçek bilgili olanlar, kendi günahlarını, suçlarını gösterenler ve işledikleri günahları itiraf etmeye alışmış olanlar ise mükemmel bilge Maytrı Burkanı görüp şöyle düşünürler: Bizi mükemmel bilge Maytrı Burkan görsün.” (M, XXIII. Bölüm, 74. 9 =28/21-29, s.139)

⁵⁶ Bir önceki cümle gibi içerisinde açıklayıcı birleşik cümle de var, büyük parça şartlı birleşik cümle olduğu için cümleyi şartlı birleşik cümle olarak değerlendirdik.

⁵⁷ Cümle şartlı birleşik cümle, içerisinde açıklayıcı birleşik cümle de var.

kim yime *kişi ajunıta erken kişig tokıguçı erserler ogrı igid erserler ol tınlıglarıg saıat tamuda örtlüg yalınlıg temirliĝ çomakın bergen tokıyurlar tültürürler.* “Yine insanlar âleminde insanları döven iseler, hırsız hilekâr iseler o yaratıklara, Sanghâta adlı cehennemde alevli, demirli çomak, kamçılarla vururlar, çarparlar.” (M, XXV. Bölüm, 82. 5 = 25 241 244a 245/19-25, s.151)

kim yime *kın kızgut kıltaçı erserler küniçi yağıcı silik irinç yarlıg tınlıglarıg yazuk yaınlukka tüşürgüçi erserler ezük yalĝan savın tınlıglarıg örletgüçi erserler ögüg kaııg burkan tıtsıların ö(lürgüçi) erserler tamuda ol tınlıglarka törtđin yınak örtlüg yalınlıg temirliĝ çkarlar kelip tançu tançu etüzlerin bıçar uşarlar.* “Yine işkence yapanlar iseler, kıskanç, kinci, temiz, sefil, perişan canlıları yanlışlıĝa düşürenlerden iseler yalan yanlış sözlerle canlıları rahatsız edenlerden iseler, anayı babayı, Burkanın öğrencilerini öldürenlerden iseler cehennemde bu canlılara dört taraftan alevli, demirli tekerlekler gelip parça parça vücutlarını bıçer, ufalarlar.” (M, XXV. Bölüm, 82. 5 = 25 241 244a 245/25-35, s.151-152)

ne yime *yalaıuklar al(tı) tü(men) yüz bir otuz kolti al(tı) (miı) tümen yıllar ertser timin ök (tapan) tamuda bir kün bir tün bolur.* “Yine insanlar 60121 koti ve 60 000 000 yıl geçse hemen Tapan cehenneminde bir gün bir gece olur.” (M, XXV. Bölüm, 84. 7 = 1d 217 362 407a 416/42-46, s.156)

2.1.2.2.1.1.7. Diĝer Baĝlayıcılar (azu, kayu, kim kayu, anın kim kayu, anı üçün kim kayu, anı üçün, inçip yene) İle Kurulan Şart Cümleleri

azu *muı üçün azu puşı bergeli kızanıp yeti türlüĝ puşı nomka tüketi berü umad(i)m(i)z erser, t(e)ıırigerü bardaçı boşuntaçı beş t(e)ııri y(a)rukın evke bark(k)a bad(i)m(i)z erser, anıĝ kılınçl(i)ĝ kişıke y(a)vlak tınl(i)gka tural(i)gka berd(i)m(i)z erser, töktümüz saçıtm(i)z erser t(e)ııri y(a)rukın y(a)vlak yergerü ıdtım(i)z erser, t(e)ıırim amtı yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza.* “Hem bunun için hem de sadaka vermekten kaçınıp yedi türlü sadaka öğretisini tam olarak yerine getirmediyse, Tanrıya doğru gidecek, baĝışlanacak beş Tanrının ışığını eve barka baĝladıysak, kötü davranışlı insanlara, kötü canlılara, mahlûklara verdiysek, döküp saçıysak, Tanrı ışığını kötü yerlere doğru

gönderdiysek, Tanrım şimdi günahlardan bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/268-281, s.87-88)

kayu ödün maytrı burkan yirtinçüde belgürser teñri yirintin kodı inip sumani inal birle tuşup altun öñlüg altun kırtıslıg arhant (bolurlar). “Ne zaman Maytrı Burkan yeryüzünde belirse Tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sumana ile karşılaşır altın renkli, altın yüzlü aziz olurlar.” (M, XVI. Bölüm, 51. 14 57 75/13-18, s.105)

kayu meniñ üç yavlak yollarta kemişteçi tamu prit yılkı ajunıta asurılar yirinte ulatı sekiz türlüg teginçsiz orunlarka iltdeçi ağır ayıg kılınçlarım <bar> eraser olar barça kalısız yomkı arızun alkınzun tijit ksanti bolzunlar. “Benim üç kötü yollarda terk edecek olduğum cehennem, şeytan, hayvan şekillerinde, şeytanlar yerinde ve sekiz türlü ulaşılmaz yerlere iletecek kötü davranışlarım varsa onların hepsi tamamen temizlensin, tükensin, bağışlansınlar.” (AY-V/138, III.6b./6-13, s.32)

kim kayu bu b(ur)kan nomıta sansardın ozgalı kutrulgalı irgürmeser ol tınlıg utguratı maytrı burkan ödinte kurtulur. “Kim bu Burkanın öğretisinde Samsāra’dan kurtulmayı başaramazsa, o canlı şüphesiz Maytrı Burkan zamanında kurtulur.” (M I Bölüm, 6 = 208 229 262 278 302 356 432/43-47, s.53)

anın kim kayu tınl(ı)glar üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutın küseserler ötrü olar birer şlok birer padak nomlarıg nomlagalı nomlatgalı y(e)me öğretinmiş k(e)rgek. “Onun için bazı canlılar, ulaşılmaz, en üstün, daha iyi, doğru, gerçek sezme (adlı) Buda kutunu dileseler, sonra onlar birer şiir, birer koşuk ile öğretiyi açıklamak, açıklamak için de öğrenmiş olmaları gerek.” (AY-V/166, III.20b./23, AY-V/167, III.21a./1-5, s.53-54)

anın kim kayu toyın samnanç upası upasanç tört türlüg tirin kuvrag kayuları eraser birök kayu kayu yir orunta bo nom ertiniğ okısar sözleser kiñjürü nomlasarlar ötrü ol yir orunta tört türlüg ulug asıg tusu bolgay. “Onun için bazı rahip, rahibe, inançlı kişi, inançlı kadın, dört türlü topluluktan hangileri ise,

herhangi bir yerde, bu öğreti cevherini okusa, söylese, ayrıntısıyla öğretseler, sonra o yerde dört türlü yüce fayda olacak.” (AY-V/191, III.33a./14-21, s.73)

sonra onlar ikinci kez dişi varlığına sokulmayacaklar.” (AY-V/191, III.33a./2-5, s.72)

2.1.2.2.1.2. Bağlayıcısız Şart Cümleleri

kılu tüketmiş ağır ayığ kılınçlarım arızun kılmaduk ağır ayığ kılınçlarıg ikileyü takı kılmaz m(e)n tip munçulayu sözleyü ökünü kakınu bilinü ukunu ksanti ç(a)mkuy kılsarlar ötrü tsuy irinçü ağır ayığ kılınçlar arıyur alkınur. “Yaptığım kötü, fena davranışlarım temizlensin, yapmadığım kötü davranışları ikinci bir defa daha yapmam deyip, böyle söyleyip, pişman olup, itiraf edip, af dileseler, ondan sonra kötü, fena davranışlar temizlenir, yok olur.” (AY-V/140, III.7b./7-14, s.33)

munı munçulayu bilinü ukunu ksanti kılsar bo titir yok tözlüg nomlarta bar tözlüg nom bütme. “Bunu bu şekilde bilip anlayıp af dilese, budur boş esaslı öğretilerde, dolu esaslı öğreti bitmesi.” (AY-V/146, III.10b./18-20, s.39)

ol öğretiglerte öğretinser bo ayığ kılınçlar tarıkar kiter. “O dersleri öğrenirse bu kötü davranışlar uzaklaşır, gider.” (AY-V/148, III.11b./ 22-23, AY-V/149, III.12a./1, s.40-41)

iyin ögirmektin tör(ü)miş buyan edgü kılınç erser sansız sakışsız ülgüsüz kolusuz titir. “Sevinmekten dolayı meydana gelen iyi, güzel davranış ise, sayısız, hesapsız, ölçüsüz, zamansızdır.” (AY-V/156, III.15b./18-20, s.46)

bo biziñ ötüğçi bolmakımız tıltagınta ötgürü ötlüm neçe buyan edgü kılınçlarımız tör(ü)di erser ol buyan edgü kılınçlarımıznı barça üzeliksiz yig köni tüz tuymak burkan kutıña evire teginür'biz. “Bu bizim ricacı olmamız sebebinden dolayı ne kadar iyi, güzel davranışlarımız meydana geldiyse, o iyi davranışlarımızın hepsini daha üstü bulunmayan, daha iyi, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutuna yönelerek yerine getiririz.” (AY-V/160, III.17b./12-18, s.48-49)

kavsikiya bo aldun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom ertini erser ök munçulayu yangın adruk adruk asıg tusu kıltaçı bodis(a)t(a)vlarnıñ adruk adruk kusalamul tigme edgülig töz yıldıztarın üklitdeçi

astaçı tınl(ı)glarnıñ öñi öñi türlüg tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlıg kkir tapçaların yudaçı arıtdaçı ertinü ulug asıglıg titir. “Ey Kausika, bu altın renkli, parlak, ışıklı, her şeyden yükseltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti cevheri ise böyle farklı farklı fayda kılacak Bodhisattvaların farklı farklı iyi esas denilen iyilik, esas köklerini çoğaltacak, artıracak, canlıların ayrı ayrı türlü fena, kötü davranışlı kir, lekelerini yıkayacak, arıtacak olan son derece ulu, yararlıdır.” (AY-V/191, III.33a./5-14, s.72-73)

anı körüp, kamagka-sıkadası başlap, kim ol törüte yığılmış neçe kişiler erti erser, olar barça korkup belilep ırak taşdılar kaçtılar. “Bunu görünce, bütün akraba, kardeşlerinden başta olmak üzere, o törende toplanan ne kadar kişi varsa, onların hepsi korkup şaşırıp uzaklaştılar, kaçtılar.” (AY-II/5, 7-11, s.30)

tagdın yınak(ka) körser mn, törte erklig (han) olurur. “Dağdan tarafa baksam, şeref makamında han oturuyor.” (AY-II/12, 13-15, s.44)

t(e)ñrim siz törösüzün üdsüzke k(e)ntü [özünüz] yaz(ı)nsar siz, ötrü kam(a)g eliñiz bulgan[gay] bo kam(a)g türk bodun t(e)ñrike y[azok] kıltaçı bol[gay]lar. “Efendim siz kanunsuzca, zamansız kendi kendinize günah işlerseniz, sonra bütün memleketiniz karışacak, bu bütün Türk halkı Tanrıya karşı günah işleyecek olacaklar.” (HU I.A.1.a/8-11, s.24)

ka[nyuda] n(i) goşaklar(ı)g sartlar(ı)g bulsar alkunı ölürgey bir ti[ri]g [ı]dماغaylar. “Nerede müminleri, tüccarları bulsalar hepsini öldürecek, bir canlı bırakmayacaklar.” (HU I.A.1.a/15-17, s.24)

antadata berü t(e)ñrim yek kılınçıña anıg kılınçlı(ı)g ş(i)mnu ögümüzni sakınçım(ı)znı azgurdukın a[r]kun biligsiz ögsüz boltukumuz üçün kam(a)g y(a)ruk üzütlerniñ tö[zina] [yıl]tıznı[a], arıg y(a)ruk ezrua t(e)[ñ]rike [neçe y]azıntım(ı)z yañılt(ı)m(ı)z erser, [y(a)ruklı] karalı t(e)ñrili yekli tözi yıldı [ol tedim(i)z] erser tırgürser t(e)ñr[i tırgürür], ölürser t(e)ñri ölürür te[dim]iz erser, edgüg anıgıg kop t(e)ñri y(a)ratmış ol tedim(i)z erser, meñigü t(e)ñrilerig [yarat(ı)g]lı ol tedim(i)z erser, hormuzta [t(e)ñrili ş](i)mnulı inili eçili ol [tedi]m(i)z erser, t(e)ñrim söde berü [b]ilmetin t(e)ñrike ig(i)deyü montag ulug

çulvu sav sözledim(i)z erser mondag bo boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(ı)z erser, t(e)ñrim amtı m(e)n raym(a)st f(e)rzind ökü[nür m(e)n ya]zokda boşunu ötünür m(e)n m(a)n[astar] hirza, kutlug bars. “O zamandan beri efendim, şeytan davranışına, kötü davranışlı Şimnu aklımızı, düşüncemizi saptırıp nihayet bilgisiz, düşüncesiz olduğumuz için bütün aydınlık ruhların esasına, temeline, arı, aydınlık Ezrua Tanrıya karşı ne kadar günah işleyip, hata yaptıysak, ı ışık ve karanlık, Tanrı ve şeytanın esası, temelidir dediysek, diriltirse Tanrı diriltir, öldürürse Tanrı öldürür dediysek, iyiyi kötüyü hep Tanrı yaratmış dediysek, ebedi Tanrıları yaratandır dediysek, Indra Tanrı, Şimnu kardeş, ağabeydir dediysek, Tanrım uzun zamandan beri bilmeden Tanrıya yalan söyleyerek böyle büyük yalan sözler söylediysek, böyle affedilmez günah işlediysek, Tanrım şimdi ben pişman olurum, günahlarımdan bağışlanmayı dilerim.” (HU II.A/16-39, s.79-80)

ikinti [ym]e kün ay t(e)ñr[ike] iki y(a)ruk ordo içre olugma t(e)ñri[lerke, kam(a)g] burhanlarn(ı)ñ, [arığ nomnuñ] y(a)ruknuñ, tözi yıldızi ternegüsi t(e)ñri yerinjerü barsar öñü kapıgı kün ay t(e)ñri ol. “İkinci olarak Güneş, Ay Tanrıya, iki aydınlık saray içinde oturan Tanrılara, bütün Buddhaların, temiz öğretinin, ışıgın esası, kökü, Tanrı yerine doğru gitse ilk kapısı Güneş, Ay Tanrıdır.” (HU II.A/39-46, s.79)

t(e)ñrim söde berü bil[metin] kün ay t(e)ñrike [iki] y(a)ruk ordo iç[re] olugma t(e)ñrile[rke] neçe yaz(ı)nt(ı)m(ı)z erse[r] yme kertü erklig küçlü[g] t(e)ñri tepen kertkünmed(i)m(i)z erser neçe üküş y(av)lak çulvu sav sözled(i)m(i)z erser, yme kün ay ölür ted(i)m(i)z erser, erks(i)z(i)n tugar batır erki bar erser tugmazun ted(i)m(i)z erser, k(e)ntü özümüzni künte ayda öñi biz ted(i)m(i)z erser, bo ikinti bilmetin yaz(ı)nmuş yazokug boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Tanrım uzun zamandan beri bilmeden Güneş, Ay Tanrıya iki aydınlık saray içinde oturan Tanrılara (karşı) ne kadar günah işlediysek, doğru, kudretli, güçlü Tanrı deyip inanmadıysak, ne kadar çok yalan söz söylediysek, ayrıca güneş, ay ölür dediysek, kendiliğinden doğar batarsa doğmasın dediysek, kendimiz güneşten,

aydan ayırınız dediysek, bu ikinci olarak bilmeden işlediğimiz günahlardan azat olmayı diliyoruz.” (HU II.A/50-69, s.80-81)

t(e)ηrim söde berü beş t(e)ηrig bilmetin an(i)g y(a)vlak biligin neçe sıd(i)m(i)z b(e)rt<t>im(i)z erser, dört yeg(i)rmi türlüg baş kılt(i)m(i)z erser, on yılan başl(i)g erηekin iki kırk tişin tirig özüg aş içkü t(e)ηrig neçe açıt<t>im(i)z agrıt<t>im(i)z erser, kurug öl yerke beş türlüg ota ığaçka neçe yaz(i)nt(i)m(i)z erser, amtı t(e)ηrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Tanrım uzun zamandan beri beş Tanrıyı bilmeden kötü, fena bilgilerle ne kadar kırıp, incittiysek, on dört türlü yaraladıysak, on yılan başlı parmakla, otuz iki dişimizle canlı yiyecek içecek Tanrısına ne kadar acı çektirip, ağrıttıysak, kuru, ıslak yere, beş türlü ota, ağaca karşı ne kadar günah işlediysek, şimdi Tanrım günahlardan bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/87-101, s.82)

törtinç söki t(e)ηri yalavaçı burhanlarka buyançı бүгте<g>çi arıg dendarlarka bilmetin neçe yaz(i)nt(i)m(i)z erser, yme kertü t(e)ηri yalavaçı burhan tepen edgü kılınçl(i)g arıg dendar tep kerkünmed(i)m(i)z erser, t(e)ηri nomın sözleser biligsiz(i)n utru üzned(i)m(i)z erser, nomug törög yadturmatın tıdtım(i)z erser, t(e)ηrim amtı ökünür biz yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Dördüncü olarak eskiden Tanrı elçisi Buddhalara, iyiliksever, sevap sahibi temiz rahiplere, bilmeden ne kadar günah işlediysek, ayrıca gerçek Tanrı elçisi Buddha, iyi davranışlı rahip diye onlara inanmadıysak, Tanrının öğretilerine, söylediklerine bilgisizce karşı geldiysek, yasayı, öğretiyi yaymadan engellediysek, Tanrım şimdi pişman oluruz, günahlardan bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/102-116, s.82)

beşinç beş türlüg tınl(i)gka bir yme eki adakl(i)g kişike ekinti dört butlug tınl(i)gka üçünç uçugma tınl(i)gka törtünç suv içreki tınl(i)gka beşinç yerdeki bag(i)rın yorıgma tınl(i)gka söde berü t(e)ηrim bo beş türlüg tınl(i)g(i)g tural(i)g(i)g ulugka kiçigke t(e)gi, neçe korkıt<t>(i)m(i)z ürkit<t>(i)m(i)z erser, neçe urt(u)muz yünt<t>ümüz erser, neçe açıt<t>im(i)z agrıt<t>im(i)z erser neçe ölürdüm(ü)z erser, monça tınl(i)gka tural(i)gka öz ötegçi boltumuz amtı t(e)ηrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Beşinci olarak beş türlü

canlıya, ilk olarak iki ayaklı insana, ikinci olarak dört bacaklı canlıya, üçüncü olarak uçan canlılara, dördüncü olarak su içindeki canlılara, beşinci olarak sürünen canlılara, uzun zamandan beri Tanrım bu beş türlü canlıya, mahluka büyükten küçüğe onları ne kadar korkutup ürküttüysek, ne kadar vurduk, aşağıladıysak, ne kadar öldürdüysek, bunca canlıya, mahluka can borçlu olduk, şimdi Tanrım günahlardan bağışlanmayı diliyoruz.” (HU II.A/117-132, s.83)

altınç yme t(e)ñrim söde berü sakınçın sözün kılınçın, on türlüğ suy yazok kılınç(ı)z erser, neçe igid igided(i)m(i)z erser yme neçe igideyü ant(ı)kd(ı)m(i)z erser, neçe igid kişi tanukı boltumuz erser, yme yazoksuz kişig neçe kovlad(ı)m(i)z erser, yme sav elitip sav kelürüp kişig neçe kıkşürü sözled(i)m(i)z erser, köñülin biligin artatd(ı)m(i)z erser, neçe yelvi yelviled(i)m(i)z erser, yme neçe üküş tınl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı)g ölürdümüz erser, neçe t(ev)l(e)d(i)m(i)z erser, neçe eviñ oronçak, yed(i)m(i)z erser, kün ay t(e)ñri taplamaz işig neçe işled(i)m(i)z erser, yme ilki özün bo özün uzun tonlug urılar öz bolup neçe yaz(ı)nt(ı)m(i)z yañ(ı)lt(ı)m(i)z erser, monça üküş tınl(ı)gka neçe üz buz kıl(ı)m(i)z erser, t(e)ñrim amtı bo on türlüğ yazokda boşunu ötüñür biz m(a)nastar hirza. “Altıncı olarak Tanrım uzun zamandan beri düşüncelerimiz, sözlerimiz, davranışlarımız ile on türlü günah işlediysek, ne kadar yalan söylediysek, yine ne kadar yalan söyleyerek yemin ettiysek, ne kadar yalancı şahit olduysak, günahsız kişiye ne kadar iftira ettiysek, yine söz taşıyıp, söz getirip insanları ne kadar öfkelenendirip anlattıysak, düşüncesini aklını mahvettiysak, ne kadar büyü yaptıysak, yine ne kadar çok canlıyı, mahluku öldürdüysek, ne kadar aldattıysak, ne kadar başkalarının emanetlerine hıyanet ettiysek, güneş, ay Tanrının onaylamadığı işleri ne kadar yaptıysak, kadın ve erkek olarak ne kadar hata edip, yanıldıysak, bunca çok canlıyı ne kadar harap ettiysek, Tanrım şimdi bu on türlü gūnahtan, bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/133-162, s.83-84)

yetiñç yme söde b(e)rü eki agulug yol başıña tamu kap(ı)gıña azguruglı yolka kim teser, bir igid nomug törög tutugma, ekinti yme yekke t(e)ñri tepen yükünç yükünügme, söde b(e)rü t(e)ñrim kertü t(e)ñrig arıg nomug bilmetin ukmatın,

burhanlar arıg dendarlar nomlasar kertkünmed(i)n t(e)rtrü yene ig(i)deyü teñriçi men nomçı men t(e)gmeke artızıp anıñ savın alıp neçe yañ(ı)lu bacak başad(ı)m(ı)z erser, neçe yañ(ı)lu yüküntümüz erser neçe yañ(ı)lu puşı ber(i)m(i)z erser, yme buyan bügteg kılur biz tep yañ(ı)lu neçe anıg kılınç kıl(ı)m(ı)z erser yme yekke içgekke t(e)ñri tepen tınl(ı)g(ı)g tural(ı)g(ı)g ölürip yüküntümüz erser, yme burhan tepen igid nomka uduntumuz tap(ı)nt(ı)m(ı)z erser, kut kolu yüküntümüz erser, t(e)ñrike yazınıp yekke tap(ı)nt(ı)mız erser, t(e)ñrim amtı ökünür biz m(a)nastar hirza. “Yedinci olarak eskiden beri iki zehirli yol başına cehennem kapısına, saptıran yola (nasıl girilir?) diye kim söylese, birinci olarak yalan öğretiyi savunmak, ikinci olarak şeytana Tanrı diyerek secde etmek, Tanrım gerçek Tanrıyı, temiz öğretiyi bilmeden, anlamadan temiz rahipler öğretseler, onlara inanmadan aksine yalan söyleyerek “Tanrıya hizmet edenim, vaizim” diyenlere aldanıp onların sözüyle ne kadar yanılıp secde ettiysek, ne kadar yanılıp sadaka verdiysek, yine sevap işliyoruz diye yanılıp ne kadar kötü davranış kıldıysak, yine şeytana, iblise Tanrı diyerek canlıları, mahlukları öldürüp secde ettiysek, Buddha diyerek yalan öğretiye saygı gösterip tapdıysak, kut isteyerek secde ettiysek, Tanrıya (karşı) günah işleyip, şeytana taptıysak, Tanrım, şimdi pişman oluruz.” (HU II.A/162-193, s.84-85)

t(e)ñrim biligim(i)zni köñülümüzni bo dört türlü t(e)ñrilerde agıtd(ı)m(ı)z erser, ornınta kamşat<t>(ı)m(ı)z erser teñri tamgası buzultı erser, amtı t(e)ñrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Tanrım bilgimizi, gönlümüzü bu dört türlü Tanrılardan başka tarafa yönelttiysek, yerinden oynattıysak, Tanrı damgası bozulduysa, şimdi Tanrım günahlardan arınmayı dileriz.” (HU II.A/222-229, s.86)

t(e)ñrim bilip bilmetin et’öz s(e)viginçe yorıp y(a)vlak eş tuş adaş kudaş savın alıp köñülin körüp ylıkıa bar(ı)mka bolup, azu muñumuz takım(ı)z t(e)gip bo on ç(a)hşap(a)t(ı)g sıd(ı)m(ı)z erser, neçe egsüt<t>ümüz k(e)rget<t>im(i)z erser, amtı t(e)ñrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “Tanrım bilip bilmeden beden tutkusuna göre yaşayıp kötü eşin, dostun, arkadaşın sözüyle, akıllarıyla görüp, hayvan sürüsüne, varlığa (hevesli) olup veya sıkıntılarımıza,

ihtiyaçlarımıza erişip bu on emri yerine getirmediyse, ne kadar eksik yaptık, kusurlu hareket ettiyse, şimdi Tanrım günahlardan bağışlanmayı diliyoruz.” (HU II.A/233-243, s.86-87)

t(e)ñrim yeti y(i)mki tüketi oluru umad(i)m(i)z erser bir aykı ç(a)hşap(a)t(i)g edgüti tüketi arıtı tutu umad(i)m(i)z erser, yme çaydanta y(i)mki baçak edgüti nomça töröçe oluru umad(i)m(i)z erser, bir yılki yazokumuznu bir biligin köñülte b(e)rü boşuyu kolmad(i)m(i)z erser, neçe egsüg k(e)rgek boltı erser, t(e)ñrim amtı yazokda boşunu ötüñür biz m(a)nastar hirza “Tanrım yedi töreni eksiksiz yapamadıysak, bir ayki dini emirleri iyi bir şekilde, eksiksiz, arımp yerine getiremediyse yine dini ayinleri, orucu iyi bir şekilde, yasalara uygun olarak yapamadıysak, bir yılki günahlarımızdan aynı bilinçle, gönülden affedilmeyi dilemediyse, ne kadar eksik gerek oldu ise, Tanrım şimdi günahlardan arınmayı dileriz.” (HU II.A/318-330, s.89)

togmak bolmasar karımak ölmek bolmaz. “Doğmak olmasa, ihtiyarlamak, ölmek olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/12-13, s.97)

kılınç bolmasar togmak bolmaz. “Var olma olmasa, doğmak olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/13-14, s.97-98)

tutyuklanmak bolmasar kılınç bolmaz. “Varlığa bağlanmak olmasa, var olma olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/14-15, s.98)

az almır bolmasar tutyak bolmaz. “Hırs olmasa, varlığa bağlanmak olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/15-16, s.98)

teginmek bolmasar az almır bolmaz. “Hissetme olmasa, hırs olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/16-17, s.98)

börtmek bolmasar teginmek bolmaz. “Temas olmasa, hissetme olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/17-18, s.98)

altı kaçığ orunlar bolmasar börtmek bolmaz. “Altı duyu organı olmasa, temas olmazdı.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/18-19, s.98)

at öñ bolmasar altı kaçığ orunlar bolmazlar. “Ad, renk olmasa, altı duyu organları olmazlar.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/19-20, s.98)

bilig köñül bolmasar at öñ bolmaz. “Hikmetli gönül olmasa, ad, renk olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/20-21, s.98)

tavranmak bolmasar bilig köñül bolmaz. “Davranma olmasa, hikmetli gönül olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/22, s.98)

biligsiz bilig bolmasar tavranmak bolmaz. “Cehalet olmasa, davranma olmaz.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/23, s.98)

biligsiz bilig öçser tavranmak öçer. “Cehalet sönse, davranmak söner.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/24, s.98)

tavranmak öçser bilig köñül öçer. “Davranma sönse, şuur söner.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/25, s.98)

bilig köñül öçser at öñ öçer. “Şuur sönse, ad, renk söner.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/26, s.98)

at öñ öçser altı kaçıg orunlar öçer. “Ad, renk sönse altı duyu organları söner.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/27-28, s.98)

altı kaçıg orunlar öçser börtmek öçer amrılır. “Altı duyu organları sönse temas söner, sükûnete erer.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/28-29, s.98)

börtmek öçser teginmek öçer. “Temas sönse, hissetme söner.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/29-30, s.98)

az bilig öçser amrılısar tutyak öçer amrılır. “Hırs, şuur sönse, sükûnete erse varlığa bağlanmak söner, sükûnete erer.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/33-34, s.98)

tutyak öçser amrılısar kılınç öçer amrılır. “Varlığa bağlanmak sönse, sükûnete erse var olma söner, sükûnete erer.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/34-35, s.98)

kılınç öçser amrılısar togmak öçer amrılır. “Var olma sönse, sükûnete erse doğmak söner, sükûnete erer.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/35-36, s.98)

togmak öçser amrılısar karımak ölmek öçer amrılır. “Doğmak sönse, sükûnete erse, ihtiyarlamak, ölmek söner, sükûnete erer.” (M, XV. Bölüm, 44a. 10= 110a/37-38, s.98)

linhua çeçeklig köl osuglug kayudın sınar teñri teñrisi burkan erser antın sınar yakın barırlar. “Nilüfer çiçekli göl gibi Tanrılar Tanrısı Burkan hangi tarafta ise, o tarafa doğru yaklaşırlar.” (M, XVI. Bölüm, 51. 14 57 75/55-58, s.106-107)

idiş tavar buşı birser kop kamag ajunta bilge biligke tükellig bolur. “Kap, mal, sadaka verse bütün âlemlerde hikmete eksiksiz sahip olur.” (M, XVIII. Bölüm, 54. 9 ? = 58/24-26, s.111)

ulug ulug edgü(ke) (er)d(em)ke tegmiş erser yime küvenç (köñül) (turgur)mazlar. “Çok büyük üstünlüğe, güce ulaşırsalar da gurur duymazlar.” (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/16-18, s.117)

ança munça (müni) yazuki bar erser arıtı örtmez. “Bunca günahı suçu varsa asla saklamaz.” (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/18-19, s.117)

ayagka tegimlig maytrı burkanıg körüp kim öñre kişi etüzinte erken üç erdnig aklaquçı sarsıg salık tevlig kürlüg urunçak yigüçi erserler olar inçe tip sakınç sakınurlar tükel bilge maytrı burkanıg körmelim erdi nomın işidmelim erdi bursoñ kuvrag erdn(i)sin yime körmelim erdi. “Hürmete layık Maytrı Burkanı görünce eskiden insanlar âleminde iken üç cevheri reddettilerse, kaba, pis, hilekâr, hileli olup emaneti yedilerse bunlar şöyle düşünürler: Hikmetli Bilge Maytrı Burkanı görmeyelim, vaazını işitmeyelim, cemaat cevherini de görmeyelim.” (M, XXIII. Bölüm, 70. 1 = 16 138 518/14-23, s.131)

neçe iglig kemlig agrıglıg tikiglig anar yakın kelserler olarnı barça igintin agrıgıntın ozgurur öñedtürür erti. “Ne kadar hastalıklı, ağrılı, sancılı ona gelse onların hepsini hastalığından, ağrısından kurtarır, onları iyileştirirdi.” (OB/1, 13-17, s.9)

olarta kayu igleri agrıgları ağır alp emlegülük igligler ertier erser yumgı ol bayagut oğlu tapa barıp kentü kentü iglerin agrıgların emletgeli öñedtürgeli ötüntiler. “Onlardan hangilerinin hastalıkları ağır, zor tedavi edilen hastalıklar idiyse hepsi o hekimin oğluna gidip kendi hastalıklarını, ağrılarını tedavi ettirmek, iyileşmek için talepte bulundular.” (OB/13, 17-22, s.22)

kul küñüg işletdimz erser ne yme suvdaki tınlglarig kurkadga kemişip ölürdümüz erser kurkadga tınlglarig suvda kemişip ölürdümüz erser adınagunun isig özin üzüp kntü özümüzni igdületimz erser azu süü sülep yarıkka dip yağı sançıp okın

adıp adınagunun isig özin adırtırmz erser irinç yrlg tınlglarig yazuksuzın bulkatırmz erser amragınta adırtırmz erser ne yme mn taz artukaç birle tüzün yavaş edgü kişilerig küñ kul kılıp ucuz yinik tutup emgedip irintürdümüz erser ilig törüg bulkatırmz erser il bulkakıña katıldımz erser ıduk kutlug tüzünlerke yanluk sakınç sakındım erser ne yme balık uluşug iki arka kılıp turgurdumuz erser balıkdın balıkka uluşdın uluşka ildin ilke tıñçı savcı bolup yorıdımz erser amtı anı barça ökünürbiz bilünürbiz inçip tükel bilge tñri tñrısı burhan kañımıznı körürbiz nomın eşidürbiz bursoñ kuvragın tapınurbiz. “Kul, cariye çalıştırdık ise, yine sudaki canlıları toprağa bırakıp öldürdüyssek, topraktaki canlıları suya bırakıp öldürdüyssek, başkasının vücuduna zarar verip kendi vücudumuza özendiyssek veya ordu sevk edip, zırh giyip, düşmanı yaralayıp ok atıp başkasının vücudunu ayırdıysak, sefil, yoksul canlıları, günahsızları karıştırdık ise, sevgilisinden ayırdık ise, yine ben Taz Artukaç ile asil, müşfik, iyi kişileri cariye, kul kılıp kolay, değersiz tutup, eziyet edip, felakete sürükledik ise, memleketi bozduk ise, memleket karışıklığına katıldık ise, aziz, kutlu asillere yanlış niyet beslediysem, yine memlekete ayrılık soktuysak, şehirden şehre, memleketten memlekete, ülkeden ülkeye haberci olarak gittiysek şimdi hepsinden pişman oluruz, itiraf ederiz, sonra mükemmel bilge Tanrı Tanrısı burkan babamızı görürüz, öğretisini iştiriz, rahipler cemaatine tapınırız.” (TT4/B, 7-24, s.440)

amtıkan ökünser biz ol yig bolgay. “Şimdi pişman olursak daha iyi olacak.” (TT4/B, 24-25, s.440)

antag erip yana bu biş nomlarnıñ tözi erser tütrüm teriñ mhayan taişij nom nomladaçı burhan kutıña kındurdaçı edgü edgü ögli artukrak basutçı tıltagı titir. “Bu şekilde var olup yine bu beş öğretinin esası ise derin Mahāyāna Tai-çing (Mançu hanedanını adı) öğreti açıklayacak buddha kutuna iştihak edecek, güzel düşünceli daha fazla koruyucu sebebidir.” (TT5/B, 17-20, s.342)

uzatı bu dyan sakınçig sakınıp işleser ölügsüz buyan edgü kılınç et'üz öze asılur “Daima bu istiğrak fikrini düşünüp çalışsalar ölümsüz sevap, iyi davranış vücutta artar.” (TT5/A, 39-40, s.326)

üzüksüz muntag sakınç kılıp tarni sözleser siziksiz siti tigme işi ködügi büter
 “Durmadan bu şekilde düşünüp dhārani (büyü) söylese, şüphesiz siddhi (büyü)
 adlı işi gücü tamamlanır.” (TT5/A, 68-70, s.328)

kut asgalı sakınsar kün öner ogurda munçulayu sakınç kılıp küñerü yuzlenip
edgü yıdlg yıparlg tütsük köyürüp sakınçın ontun sıñarkı [sic] burkanag
tapınmış krgk “Saadet artırmak için niyet etse güneşin yükseldiği vakitte böyle
 düşünüp güneşe doğru yüz çevirip güzel kokulu tütsü yakıp niyeti sağ taraftaki
 burkana tapınmak gerek.” (TT5/A, 70-73, s.328)

ikinti kirtgünç erser kirtülerke kirtülerniñ çın kirtü töziñe kirmekniñ tözi titir.
 “İkinci inanç ise gerçeklere, gerçeklerin asıl temeline girmenin temelidir.”
 (TT5/B, 23-24, s.342)

kirtgünç erklig bar bolsar ötrü tümen türlü edgüler bu tıtagdın togar. “İnanç
 kudreti var ise sonra binlerce türlü iyiler bu sebepten doğar.” (TT5/B, 26-28,
 s.342)

törtünç kirtgünç erser edgüke tegmeklig yüküğü yüdmekniñ tayakı titir.
 “Dördüncü inanç ise iyiye ulaşmaklı yükü yüklemenin desteğidir.” (TT5/B, 42-
 43, s.342)

kirtgünç erser nomlug tatıgıg aşagulug ilig erür. “İnanç ise kanuna uygun
 yemek yemek için hükümdardır.” (TT5/B, 45-46, s.342)

nom boşgut boşgundaçılar erser gantahast atlg yañalar kanı teg titir. “Akide
 öğrenecekler ise Gandhahasti adlı fillerin hükümdarı gibidir.” (TT5/B, 46-47,
 s.342)

bişinç kirtgünç erser kut bulmuş tüzünlerlerniñ yiti türlü nomlug ed tavar da añ
başı titir. “Beşinci inanç ise saadeti bulan asillerin yedi türlü öğretili mal mülkde
 en başıdır.” (TT5/B, 54-56, s.344)

yiti türlü nomlug ed tavar erser kirtgünç çşapt eşidmek titmek bilge bilig uvut
avyat bu yitegü erür. “Yedi türlü öğretili mal mülk ise inanç, ahlak, işitmek,
 vermek, bilge, bilim, utanma (olmak üzere), bu yedisidir.” (TT5/B, 60-62, s.344)

kösüş tözlüg ol tip timeki erser kösüşüg umunçug turgurur üçün. “İstek esaslıdır diye söylenirse isteği, umudu durdurmak içindir.” (TT5/B, 68-69, s.344)

köñülkermekdin togdaçı ol tip timeki erser köñülkermek basa basa udgurtaçı üçün. “Düşünmekten doğandır diye söylenirse düşünmekten başka yenmek içindir.” (TT5/B, 69-70, s.344)

bürtmekdin yakıladaçı ol tip timeki erser köñül köñüldekiler birle bürtüşüp yig adruk tıtaglarka tuş kılur üçün. “Hissetmekten yaklaşıacaktır diye söylenirse akıl ve gönüldekiler ile birbirine dokunup iyi, başka sebeplere tesadüf kıldığı içindir.” (TT5/B, 70-72, s.344)

teginmekdin tardıladaçı tip timeki erser teginmek nomug özge alınıp köñülde kılur üçün. “Kabullenmekten çekilecektir diye söylenirse kabullenmek öğretiyi kendisi için alıp gönülde yapmak içindir.” (TT5/B, 72-73, s.344)

bilge biligdin adrudaçı tip timeki erser bilge bilig edgüli ayıglı nomlarıg çıkarıp adırtlap ayıgıg kodup edgüg alar üçün. “Hikmetli bilgiden ayıran diye söylenirse bilge bilgi, iyili kötülü öğretileri araştırıp ayıklayıp kötüyü bırakıp iyiyi almak içindir.” (TT5/B, 75-77, s.344)

kutrulmaktın bküdeçı tip timeki erser kutrulmak egriklerig baglarıg birtem amırtgurdaçı üçün. “Kurtulmaktan sağlamaşan diye söylenirse kurtulmak girdapları, zenginleri birlikte yatıştırmak içindir.” (TT5/B, 77-78, s.344)

örüş tüblüg tip timeki erser tuygulug bilgülüg yol toolmuş tükemiş üçün. “Yükseliş esaslı diye söylenirse hisli, bilgili yol doldurmak, tükenmek içindir.” (TT5/B, 78-79, s.344)

yitinç kirtgünç erser töz tüblüg kapıgıg açguka yig adruk ilig titir boşgut nomlug ilig tutar üçün. “Yedinci inanç ise asalet esaslı kapıyı açmaya, iyi başka bir eldir, öğrenme öğreteli eli tutmak için.” (TT5/B, 82-83, s.346)

sekizinç kirtgünç erser köñüllüg suvug toruldurtaçı süzdeçı erdini titir köñülüg süzer erıdur üçün. “Sekizinci iman ise gönüllü olarak suyu durultacak, süzecek cevherdir, gönlü süzmek, arıtmak için.” (TT5/B, 96-98, s.346)

tokuzunç kirtgünç erser atlg yollug kılmaknı yiveki titir. “Dokuzuncu inanç ise sanlı, kutlu kılmanın donatımıdır.” (TT5/B, 102-103, s.346)

kirtgünç yok erser ol neñ kişi sanıya kirmez. “İnanç yok ise o kişi asla vücuda girmez.” (TT5/B, 113-114, s.346)

onunç kirtgünç erser sevitmek ayatmak edgüke tegürdeçi titir. “Onuncu inanç ise sevilme, itibar görmek, iyiye ulaşmaktır.” (TT5/B, 119-120, s.348)

ay yeklere çinkirtü alp katıg erser sizler mini birle söñüşgeli anuk turunlar. “Ey şeytanlar! Gerçek alp ve kuvvetli iseniz sizler benimle savaşmaya hazır olun.” (Ui IV-A: ÇB/82-84, s.18)

körü kolulayu sakınsar alku tınl(ı)glar arasına kopda kötrülmüş erür siz “Derinlemesine düşünülürse bütün canlılar arasında hepsinden yüceltilmişsiniz.” (AY-III/VII. Tegzinç, 769-772, s.162)

üç andirabv erser tugmak ölmeklig andirabav tülteki andirabav ara bolmaklıg andirabav erür. “Üç Antarābhava (ara varlık) ise doğmak ve ölmekli Antarābhava, düşteki Antarābhava, ortasında olmaklı Antarābhavadır.” (T/4-6, s.54)

üç etöz erser tugmak ölmeklig ed etlig kanlıg etöz tüldeki abiyaz tüşüdlüg etöz ara bolmaklıg köñüllüg etöz erür. “Üç vücut ise doğmak ve ölmekli mal, etli kanlı beden, düşteki abhyāsa hayalli beden arasında olmaklı sevilen bedendir.” (T/6-9, s.54)

üç yaraşdurmak erser iki ög kañ yaraşturmakındın tugmak ölmeklig andirabav bolur “Üç faydalı duruma getirmek ise iki anne baba tanzim etmekten doğmak, ölmekli Antarābhavadır.” (T/9-10, s.54)

üç kadışdurmak erser tugmak ölmeklig andirabav az birle kadışmak tülteki andirabav biligsiz bilig birle kadışmak [ara] bolmaklıg andirabav öpke birle kadışmak erür. “Üç karıştırmak ise doğmak ölmekli Antarābhava hevesiyle karışmak, düşteki Antarābhava biligsiz bilgiyle karışmak arasında olmaklı Antarābhava öfke ile karışmaktır.” (T/13-16, s.54)

üç törlüg tanıklamaklar erser tugmak ölmeklig andirabavta iki törlüg yiviglerig kooşa bışırınup tanuklamak tülteki andirabavta yivli etöz yaruk yaşuk bo ikegü üze tanuklamak [ara] bolmaklig andirabavta andirabav bilmek üze tanuklamak erür. “Üç türlü tanıklamak ise doğmak ve ölmekli Antarābhava’da iki türlü malzemeleri iki kere olgunlaşıp, tanıklık etmek, düşteki Antarābhava’da sihirli beden, ışık, parıltı, bu ikisiyle tanıklık etmek arasında olmaklık Antarābhava’da Antarābhava bilmek ile tanıklık etmektir.” (T/16-22, s.54)

munçulayu bo biş ygrmiler erser tıldag üze bilgülük kavırasınça andirabav tip kamıg bilgülük yañ bo erür. “Böylece bu on beşler ise bu sebepten dolayı bilinmesi gerekli kısaca Antarābhava diye bütün bilinmesi gereken nizam budur.” (T/22-24, s.54-56)

başı örü ködürser sançar “Başı yukarı kaldırırsa deler.” (T/43, s.58)

taşdın sınar körser kar yağmış teg yürün kösünür. “Dışarıdan görse kar yağmış gibi beyaz gözüdür.” (T/51-52, s.58)

taşdın sınar körser kün tugmış teg kısıl kösünür. “Dışarıdan görse gün doğmuş gibi kırmızı gözüdür.” (T/54-55, s.58)

içdin sınar körser kadyod kurtnıñ yarukı teg azkya azkya yaruk kösünür. “İçeriden görse ateş böceğinin ışığı gibi azıcık azıcık aydınlık gözüdür.” (T/55-56, s.58-60)

taşdın sınar körser (añar karañgu) <karañgu> kösünür. “Dışarıdan görse ona karanlık gözüdür.” (T/57-58, s.60)

içdin sınar körsr yula yarukıça kösünür. “İçeriden görse meşale ışığı gözüdür,” (T/58-59, s.60)

taşdın sınar körser tañ sarıgındaki yaruk teg kösünür. “Dışarıdan görse tan vakti sarısındaki ışık gibi gözüdür.” (T/61-62, s.60)

içdin sıyar körser yaruk erip sakınçsız tözlüg bolup kök kalıgtaki bulıd açılmış teg yaruyur. “İçeriden görse ışık olup endişesiz temelli olup gökyüzündeki bulut açılmış gibi parlar.” (T/62-64, s.60)

alku indrika tükellig erser köz kulgakta uladılarka tükellig erür. “Bütün İndriya’ya noksansız olmak ise göz ve kulaktan başka noksansızdır.” (T/83-85, s.62)

tıdıgsız bolmakı erser tört devip sumir tagt’a uladı ed nomlarka tıdıgsız erür. “Yasaksız olmak ise dört kıta, dünyanın merkezi dağdan başka mülk, akidelere engelsizdir.” (T/85-87, s.62)

taştınkı belgüte yaraşmasar tıdıg antıray bolur. “Dışarıdaki işarete uymasa engel, zorluk vardır.” (T/654-655, s.130)

anıñ ülgüsi erser yiti künlüg erür. “Onun hissesi ise yedi günlüktür.” (T/93-94, s.62)

2.1.2.2.1.3. tip tiser/tiser İle Kurulan Şart Cümleleri

İncelenen eserlerde en sık karşılaşılan yapılardan birisi de *tiser* ve *tip tiser* ile yapılan şartlı birleşik cümlelerdir. Bu cümleler şekil olarak şartlı birleşik cümle görünümünde olmakla birlikte işlev bakımından açıklayıcı birleşik cümle fonksiyonunda kullanılmıştır. Bu cümleler genellikle,

ne üçün tip tiser,
ne üçün tip tiser,
ne üçün titir tip'tiser,
ne üçün tip'tiser... inçe k(a)ltı,
kayu-lar tip'tiser .. inçe k(a)ltı,
neteg-in tip tiser,
ne üçün tiser, netegin....titir tiser,
netegin titir tip tiser,

kalıplarıyla kurulmuştur. *Ne için denirse, hangileridir denirse* gibi bir başlangıçtan sonra açıklama bölümüne *inçe kaltı* “şöyle ki” bağlayıcısı kullanılarak veya doğrudan

geçilir. Biz bağlayıcı ve bağlayıcısız şartlı birleşik cümlelerden başka üçüncü bir şartlı birleşik cümle türü olarak bu cümlelere, şartlı birleşik cümle başlığını altında yer vermeyi uygun bulduk. Bu kalıplarla kurulan cümleler, Eraslan tarafından birleşik cümle başlığı altında birleşik cümlelerin bir türü olarak *edatlı birleşik cümleler* olarak değerlendirilmiş ve bizim sıraladığımız kalıplardan biriyle kurulan şu örnek verilmiştir: “*netegin boltılar tēp tēser, inçe kaltı fukēn atlıg han üdinte drmardi atlıg açari nom agtardı* ‘Nasıl oldular dense, hükümdar Fu Jien zamanında Dharmanandi adlı üstad nom aktardı’ (Huanzang Biogr 14771481).” Eraslan *inçe kaltı* “bunun gibi, mesela, şayet, ayrıca” edatının iki cümleyi bağladığını düşünerek bu cümleyi edatlı birleşik cümle olarak inceler; çünkü edatlı birleşik cümleyi birbirine bağlama edatı ile bağlanan cümle olarak tanımlar. Eraslan’ın burada dikkatinden kaçtığını düşündüğümüz nokta bu cümlelerde *inçe kaltı*nın tek başına iki cümleyi bağlama fonksiyonundan başka yukarıda sıraladığımız kuruluşların bir parçası olarak görev yapmasıdır.

Şinasi Tekin de *Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasında bu cümleleri *bağ cümlesi* başlığı altında incelemiştir. Bağ cümlesini ilk baş cümleyi ya da bir cümlelerin öğelerini bağlayan cümle olarak tanımlayan Tekin bu cümleleri *ayt-sar, tip-ser* biçimleriyle yapılan ve *kayular...tip tiser, ...; ne üçün (tip) tiser, ...; ne üçün ...tip tiser; ...neteg ol tip tiser,...; neteg(in)...tip tiser,...; ...negü üçün...tip tiser,...; neglük ...tip tiser,...* kalıplarıyla yapılan cümleler olmak üzere iki bölümde inceler ve *ayt-sar* ve *tip-ser* biçimleriyle yapılan cümlelerin de, bir düşünceyi, bir savı, bir hükmü veya herhangi bir nesneyi açıklamak için karşılığında olumlu ya da olumsuz, herhangi bir karşılık beklenilmeyen soru cümlelerinin de baş cümle ile ne zaman ne şahıs bakımından hiçbir ilişkisinin olmadığını belirtir (Ş.Tekin, 1966: 258). Gabain, *Dolaysız ve Dolaylı Anlatım* başlığı altında *ne üçün tiser* “ne için dese (ne için diye sorarsa; niçin?), *kayular ol on tip tiser* “onlar kimlerdir deyip dese (denirse)” yapılarını *özelliği olan deyimler* olarak inceler (Gabain, 2007: s.126). Marcel Erdal da bu tarz yapıları *Direct Speech* (Dolaysız Anlatım) başlığı altında örneklendirir (Erdal, 2004: 504). Eski Uygur Türkçesinde *tiser* ve *....tip tiser* kuruluşundaki şartlı birleşik cümle örnekleri şu şekildedir:

kayular ol biş tip tiser .. inçe kaltı eñ'ilki nom buşı erser özke adınaguka birle asıglıg titir tavar buşı neñ inçip antag ermez ikinti nom buşı erser tınl(ı)glarığ üç uğuş yirtinçüdin üntürgeli udaçı titir tavar buşı yalañuz az amranmak uğuş yirtinçüdin y(e)me üntürü ermez üçünç nom buşı erser töz nomlug et'özüg arıtdaçı titir tavar buşı yene yanturu et et'özüg erser üklitür törtünç nom buşınıñ tözi neçeke'tegi alkınçsız tüketinçsız titir tavar buşı tözi yene t(e)rkkeye üdün alkıntaçı tükedeçi erür bişinç nom buşı erser ugrayu biligsiz biligig üçegüni tarkartaçı titir. “Hangileridir, o beş denirse, şöyle ki, en ilki öğreti sadakası ise, kendine, başkasına da yararlıdır, mal sadakası asla öyle değildir. İkincisi, öğreti sadakası ise, canlıların üç kuşak yeryüzünden çıkarabilmektir, mal sadakası yalnız hırs, açgözlülük olan (bölgeden) yeryüzünden de çıkarmaz. Üçüncüsü öğreti sadakası ise esas, öğretili vücudu temizleyecektir, mal sadakası yine somut vücudu artırır. Dördüncü öğreti sadakasının esası nice zamana kadar sonsuz, tükenmezdir, mal sadakasının esası da çabuk bir şekilde zaman azaltacak, bitecektir. Beşinci öğreti sadakası ise özellikle bilgisizliği, üçünü birlikte uzaklaştıracaktır.” (AY-V/162, III.18b./13-23, AY-V/163, III.19a./1-9, s.50)

kayular ol on tip tiser añ'ilki kirtgünç erser özelenü tüşke iltmekniñ añbaşlayukı tıltagı tip yörüg ol. “Nelerdir o on türlü denirse en ilki inanç ise yükselerek sonuca iletmenin en başta olan sebebi şeklinde izahtır.” (TT5/B, 2-3, s.340)

kayular ol tört tip tiser .. inçe k(a)ltı 'eñ'ilki ol yir oruntakı begler buyruklar inançlar bir ikintişke ayaştaçı amraştaçı bolgaylar ikinti ilinte kanınta açığka ayagka tegdeçi bolgaylar üçünç edig tavarıg uçuz tutup nomug törüg ağır tutdaçı bolgaylar yirtinçüg asıglıg tilemetin ad küü bulunç alınç özin ok kelip kamagka ayaguluk çiltegülük bolgaylar törtünç özleri yaşları uzun inç meñilig bolgaylar. “Hangileridir o dört denirse, öyle ki en ilki o yerdeki beyler, kumandanlar, memurlardan biri diğetine saygı gösterecek, sevineceklerdir, ikincisi hükümdarlar huzurunda ödüle, saygıya değer olacaklar, üçüncüsü malı mülkü değersiz tutup yasayı, öğretiyi değerli tutacaklar, yeryüzünü, faydayı dilemeden, şan, şöhret, fayda, kazanç gelip herkes katında saygı görecekler,

dördüncüsü, hayatları, ömürleri uzun, huzurlu, sakin olacak.” (AY-V/195, III.35a./10-23, s.75-76)

kayular ol tört tip'tiser .. inçe k(a)ltı 'eñ'ilki ol yir oruntakı iligi kanı ıgsız agrırsız adasız tudasız bolgay ikinti özi yaşı uzun bolgay üçünç süülüg küçi asılıp üsdelip yağırsız yavlaksız bolgay törtünç bodun kara bay meñilig köni törüçe evrildeçi bolgay. “Hangileridir o dört denirse, şöyle ki, birincisi o yerdeki hükümdar, hastalıksız, ağrısız, engelsiz, dertsiz olacak. İkincisi, ömrü uzun olacak. Üçüncüsü, askeri gücü artıp çoğalıp, düşmansız olacak. Dördüncüsü halkı zengin, huzurlu, doğru öğretiye göre değişmiş olacak.” (AY-V/191, III.33a./14-21, AY-V/192, III.33b./1-6, s.73)

kayu-lar ol tört tip'tiser .. inçe k(a)ltı 'eñ'ilki bodis(a)t(a)vlar yığınmakınta ertinü ağır ayıg kılınçığ kılmuş erser ikinti tayşın nomlarta til salmış çulvu sözlemiş erser üçünç k(e)ntünün edgü yıltızın birtem üzmiş kesmiş erser törtünç yırtınçüke artukrak ilinmiş yapşınmış kongüllüg erser bo tört türlü kılınçlar alp tarıkguluk titirler. “Hangileridir o dört (kötü davranış) denirse, şöyle ki: Birincisi Bodhisattvalar toplantısında son derece kötü, fena davranış yapmış ise, ikincisi Mahâyana öğretilerde dedikodu yapmış, iftira etmiş ise, üçüncüsü kendisinin iyi esasını tamamen kesmiş, koparmış ise, dördüncüsü yeryüzüne çok fazla bağlanmış, yapışmış ise bu dört türlü davranışların uzaklaştırılması zordur.” (AY-V/148, III.11b./8-19, s.40)

kayular ol tört tip'tiser .. inçe k(a)ltı 'eñ'ilki köni oñaru köñül turgurmaktın köni ögke tükellig erser ikinti tütrüm terin yörüglüg nom tözinte ayıglamaksız çulvusuz erser üçünç yañı boşgutlug bodis(a)t(a)vlar üze y(e)me ükel bilge biliglig ol tip ayançañ köñül öritmiş erser törtünç alku tınl(ı)g oğlanıña edgü sakınç sakınsar bo titir tört türlü nomlar ayıg kılınçığ kkir tapçalarıg birtem öçürteçi arıtdaçı. “Hangileridir o dört (öğreti) denirse, şöyle: Birincisi doğru, sağlam gönül beslemek bakımından doğru düşünceye sahip ise, ikincisi keskin, derin, anlamlı öğreti esasında kötülemeksiz, küfürsüz ise, üçüncüsü yeni öğrenci Bodhisattvalarla da eksiksiz bilge bilgilidir diye saygılı gönül beslemiş ise, dördüncüsü bütün canlılara iyi düşünce beslerse, budur dört türlü öğretiler, kötü

davranışlı kir, lekeleri toptan yok edecek, temizleyecek.” (AY-V/147, III.11a./7-19, s.39-40)

kayular ol tört türlüg tip'tiser .. inçe k(a)ltı 'eñ'ilki bodun kara bisiz bıçgusuz bay meñilig bolgaylar ikinti igsiz kegensiz açsız kızsız yağsız yavlaksız bolgaylar üçünç satıgçılar kuvragı keli barı üküş ed tavar bultaçı bolgaylar törtünç yig başdınkı buyan kılınçka tükellig bolgaylar. “Hangileridir o dört türlü denirse, şöyle ki, en ilki millet, halk, bıçaksız, bıçkısız, zengin, rahat olacaklar, ikincisi, ağrısız, hastalıksız, tok, gözü tok, düşmansız olacaklar, üçüncüsü tüccarlar topluluğu gelerek giderek pek çok mal-mülk bulacak olacaklar, dördüncüsü, mükemmel, en üstün, iyi davranışa eksiksiz sahip olacaklar.” (AY-V/196, III.35b./15-23, AY-V/197, III.36a./1-2, s.77)

kayular ol tört türlüg tip'tiser .. inçe k(a)ltı 'eñ'ilki tört türlüg tapıgka udugka egsüksüz tükel tegdeçi bolgaylar ikinti inç köñül üze nom işin işledeçi bolgaylar üçünç taglarta arıglarta kısıl arayadan orunlarta inçin meñin erdeçi bolgaylar törtünç küsemiş küsüşleri köñül iyin kangay(lar). “Hangileridir o dört denirse, şöyle ki en ilki dört türlü saygıya, hizmete eksiksiz, mükemmel ulaşacak olacaklar, ikincisi rahat gönülle, öğreti işini yürütecek olacaklar, üçüncüsü, dağlarda, ormanlarda, vadi, manastır gibi yerlerde rahatla huzurla yaşayacak olacaklar, dördüncüsü, dilemiş oldukları dilekleri gönülden tatmin olacaklar.” (AY-V/196, III.35b./3-12, s.76-77)

kayular ol tört türlüg yig başdınkı öğretigler tip'tiser inçe k(a)ltı 'eñ'ilki ondın sıñarkı burkanlarka ögin köñülün yakın tutup kılmuş ayıg kılınçların yaşırmatın baturmatın aça yada sözlemek ikinti alku biş ajun tınl(ı)glar üçün ol ok burkanlarıg nom nomlayı y(a)rılıkaguka ödügçi bolmak üçünç kamağ tınl(ı)gların kılmuş edgüleriñe iyin ögirmek törtünç k(e)ntü ök kılmuş buyan edgü kılınçların barçanı üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutıña evirmek. “Hangileridir o dört türlü daha iyi, baştaki dersler denirse, şöyle ki: Birincisi on taraftaki Budalara aklını gönlünü yakın tutup, yaptığı kötü davranışlarını gizlemeden saklamadan, açarak, yayarak söylemek, ikincisi bütün beş varlık şeklindeki canlılar için o Budaların öğretiyi anlatıp buyurmaları için

ricacı olmak, üçüncüsü bütün canlıların işledikleri iyi davranışlarından dolayı sevinmek, dördüncüsü kendisinin işlediği iyi, sevaplı davranışlarının hepsini daha üstü olmayan daha iyi, üstün, doğru gerçek bir şekilde sezmek, Buda kutuna çevirmek.” (AY-V/149, III.12a./1-16, s.41)

ne üçün sözlegülüksüz titir tip'tiser alku b(e)lgülertin ertmiş keçmiş ketmiş üçün anın antag titir. “Ne için söylenemeyecek olanlardandır denirse bütün işaretlerinden geçmiş gitmiş olduğu için öyledir.” (AY-V/146, III.10b./6-9, s.39)

ne üçün teser biz t(e)ηri y(a)rl(i)gın adrok kılmaz biz. “Ne için denirse biz Tanrı buyruğundan başkasını yapmayız.” (HU I.A.1.a/4-5, s.23)

ne üçün antag bolur tip'tiser bo nom ertinig ayayu ağırlayu yir oruntaki ilig kanıg begig iişig bodunug karag ezrua kormuzta tört m(a)haraaç t(e)ηriler başın kamağ t(e)ηriler ürüg uzatı küyü küzetü tutarlar. “Ne için öyle olur denirse, bu öğreti mücevherini sayıp, saygı gösterip o yerdeki, hanı, beyi, kadını, halkı, Brahmâ, Indra, dört Mahârâja Tanrılar başta olmak üzere bütün Tanrılar uzun süre daima koruyup, gözetip tutarlar.” (AY-V/192, III.33b./6-12, s.73)

ne üçün antag titir tip tiser yogalun tigme sapdadaşabumik yog şastrta sözleyür. “Ne için öyledir denirse Yü-kia denilen Sapdataşabumik Yoga şâstrada söylüyor (anlatıyor).” (TT5/B, 63-65, s.344)

ne üçün tip tiser bizni osuglug ok tapıgçılar erdiler kim açsız suksuz köni köñülin bursı kuvragıg tapın(t)ı uduntılar. “Ne için denirse bizim gibi hizmetkârdılar ki tok gözlülük ve gerçek gönülle rahipler cemaatine hürmet etti, tapındılar.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/38-42, s.136)

ne üçün tip tiser kavsikiya k(a)ltı öyür m(e)n öñre ertmiş ür ırak ülgüsüz sansız yüz miñ asankı kalp üdlerte aşnu bo yirtinçü yir suvta raca-radna-prabasi atlıg t(e)ηri burkan oñ b(e)lgüre y(a)rılıkamış erti. “Ne için denirse, ey Kausika, şöyle düşünüyorum: Uzun süre önce, uzak, sayısız, hesapsız, yüz bin Asamkhyeyakalpa sayısız devir, zamanlardan önce bu yeryüzü, dünyada Râjaratnaprabhâsa adlı Tanrı Buda doğru görünerek buyurmuştu.” (AY-V/185, III.30a./6-13, s.68)

ne üçün tip tiser atı kötrülmışe biz kamağ t(e)ñriler kuvrağı üzelişiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutı küsüşlüğ teginür biz. “Ne için denirse, ey adı yüceltilmiş, biz bütün Tanrılar topluluğu, daha üstü bulunmayan, en üstün, daha iyi, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutu isteğine ulaşıyoruz.” (AY-V/183, III.29a./1-5, s.66)

ne üçün tip tiser tıtagları öñi öñi üçün kavsikiya “Ne için diye denirse, sebepleri farklı farklı olduğu için, ey Kausika!” (AY-V/145, III.10a./2-4, s.38)

ne üçün tip tiser yüz (yıl) yaşadım tünüg adıra sanasar tört tümen üç miñ iki yüz tünler ertdi. “Ne için denirse yüz yıl yaşadım, gece ayrıntılı bir biçimde sayılsa 43200 gece geçti.” (M I. Bölüm, 9 = 59 239/ 5-8, s.54)

ne üçün tip'tiser a kavşikiya inçe k(a)ltı kañ ügüzdeki kum sanınça üç miñ ulug miñ yirtinçüler bolsarlar ol ança yirtinçüdeki tınl(ı)glar barça arhant kutın bulup akırsız edgü törüke tegmiş bolsarlar anta yine kim erser bir tözünler oğlı tözünler kızı ol ança teñlig sansız sakışsız arıg turug arhantlar kuvrağıña bir ajunta kedgülik tonın kedimin yigülik içgülik aşın suvsuşın töşegülik töl(i)tin töşekin iglemişteki otın emin bo tört türlüğ tapıgın udugın tapınsar udunsar ol ança çın kirtü bursañ kuvraglarka tapınmaktın tör(ü)miş ulug buyan edgü kılınçığ yine bo iyin ögirmeklig buyan edgü kılınçığ okşatsar yöleşdürser miñ ülüşinte biriñe y(e)me yitmez. “Ne için denirse, ey Kausika, şöyle ki Ganj ırmağındaki kum sayısınca üç bin ulu bin dünyalar var olsalar, o (kadar) yeryüzündeki canlılar, bütünüyle Arhant kutunu bulup, akırsız, iyi öğretiyeye ulaşmış olsalar, orada yine bazı soylular oğlu, soylular kızı o, böyle denksiz, sayısız, hesapsız, arı, duru Arhantlar topluluğuna bir varlıkta giyilecek elbise, kıyafet ile, yenilecek içilecek aş, su ile, döşek, yastık ile, döşekle, hastalandığındaki ilaç ile bu dört türlü hizmet ile hürmet etse, öyle gerçek, doğru rahipler topluluğuna saygı göstermekten ortaya çıkmış, yüce, iyi davranışı, yine bundan dolayı sevinmekli iyi, güzel davranışı karşılaştırsa bin parçasından birine bile yetmez.” (AY-V/155, III.15a./13-23, AY-V/156, III.15b./1-12, s.45-46)

ne üçün tip'tiser inçe k(a)ltı bo üç miñ ulug miñ yirtinçüdeki tınl(ı)glar barça bir üdde koluda tükellig kişi et'özin bulup pratyikabut kutın bulsarlar anta yene kim erser bir kişi ol ança tenlig yañı kut bulmuş pratyikabut dıntarlarka bir ajunta tört türlüğ tapıgın udugın ağır ayag tapıg udug kılıp birer birer pratyikabutlarka birer birer sumır tağça yiti ertinilerig ögüp buşı birser kaçan yene ol pratyikabutlar nırvanka kirtüklerinte şarırlıg süñüklerin yiti ertini üze ikirer y(e)g(i)rmi yoçan idiz körkle körü kanınçsız asduplar ıdıp ol sarırların anta urup tüü türlüğ kua çeçekin yıdın yıparın erdini tuug bra kuşatrilerin uzatı ayasar ağırlaslar tapınsar udunsar kavsikiya köñülünde neteg ol ol kişiniñ bulmuş buyan edgü kılınçı ertinü üküş erür mü. “Ne için denirse, şöyle ki, bu üç bin ulu bin yeryüzündeki canlılar, hepsi aynı zamanda, çağda, eksiksiz insan vücudunu bulup, Pratyekabuddha kutunu bulsalar orada yine birisi, o öyle sayılı, yeni kut bulmuş, Pratyekabuddha (adlı) seçilmişlere bir varlıkta dört türlü saygı hürmetle, büyük saygı, hürmet, ikram kılıp, birer birer (bütün) Pratyekabuddhaların birer birer (bütün) Sumeru dağınca yedi mücevherleri övüp, sadaka verse, ne zaman ki yine o Pratyekabuddhalar Nirvâna’ya girdiklerinde arta kalan kemiklerini yedi mücevher ile on ikişer Yojana yüksek, güzel, bakmaya doyulamayan Stûpalar yükseltip o arta kalanlara, orada koyup, pek çok türlü çiçekle, güzel kokuyla, mücevher, tuğ gölgeliklerle sürekli saygı gösterse, hizmet etse, ey Kausika, gönlünde nasıldır? O kişinin bulduğu iyi, güzel davranışı çok mudur?” (AY-V/175, III.25a./23, AY-V/176, III.25b./1-23, AY-V/177, III.26a./1-2, s.61-62)

ne üçün tip'tiser aşnukı buyan erser tavar buşı titir kinki buyan erser nom buşı titir “Ne için denirse önceki iyilik ise mal sadakasıdır, sonraki iyilik ise öğreti sadakasıdır.” (AY-V/161, III.18a./17-20, s.49)

ne üçün tip'tiser kavsikiya alku nomlar barça tıltagtın ötgürü tugarlar tıltagtın ötgürü öçerler. “Ne için denirse, Ey Kausika, bütün öğretiler tamamıyla, sebepten dolayı doğarlar, sebepten dolayı ölürler.” (AY-V/144, III.9b./18-22, s.37-38)

ne üçün tiser klı çuen tsiu atlg bitigde sözleyür kimneñ birök bar erser yaruk yaşuk kirtgünçi ol kirtgünçi öze özlerdeki özeklerdeki yava çigidem suvlardaki

ögenlerdeki sargan otı yaşı yaş bularnı alıp kut vahşik tırilerke ağır ulug iliglerke kanlarka ançulasar tapınsar bu tapıgı yarayur tip. “Ne için denirse ilk ve son bahar adlı kitapta söylüyor (anlatıyor): Kimin eğer varsa aydınlık, ı ışık inancı, o inancıyla derelerdeki ekin bitkisi, sulardaki, nehirlerdeki sargan⁵⁸ bitkisi, tazedir. Bunları alıp kutlu ruhlu Tanrılara, yüce beylere, hükümdarlara hürmet etse, tapınsa bu hürmeti yakışır diye.” (TT5/B, 120-126, s.348)

ne üçün turu umaz tip tiser alku idiglig nomlar tözi yok kuurug üçün kirtüdin kelmiş mensiz kişisiz tınl(ı)gsız yaşaglısız üze y(a)rlıkançuçı b(e)lgü tözlüg nomlarta töz üze tutsar tugmakı öçmeki yok üçün yine tugdaçı nomlar y(e)me yok kurug tözlüg üçün anın ökünmek yalbarmaklıg ksanti kılmaqlıg arıgta arıg süzüük suv üze yu<n>maktın arıdınmaktın ötrü kin keligme üdlerte ikileyü tepretgeli tugurgalı umaz. “Ne için duramazlar denirse, bütün işlek öğretilerin esası yok, kuru olduğu için, gerçeklikten gelmiş insafsız, canlısız, merhametli, işaretli, esaslı öğretilerde yaratılışla tutsa, doğması, yok olması olmadığı için, yine doğacak öğretiler de boş, kuru temelli olduğu için pişman olmaklı, yalvarmaklı, af dilemekli, temizden temiz, saf su ile yıkanmaktan, arıtmaktan dolayı gelecek zamanlarda ikinci kez kıpırdatmaya, doğurmaya güçleri yetemez.” (AY-V/145, III.10a./13-23, AY-V/146, III.10b./1-2, s.38)

ne üçün yitmez tip tiser tapıg udug kılmaktın tör(ü)miş buyan edgü kılınç erser sanlıg sakışlıg ülgüliug kolulug titir yine alku buyanlar barça anta tutulmaz üçün anın antag titir. “Ne için yetmez denirse saygı, hürmet göstermekten meydana gelen iyi, güzel davranış ise, sayılı, hesaplı, ölçülü, zamanlıdır ve bütün iyiliklerin hepsi orada tutulmaz olduğu için böyledir.” (AY-V/156, III.15b./12-17, s.46)

netegin tayakı titir tip tiser klı waibaş şastrda sözleyür. “Nasıl desteğidir denirse Vaibhâsâ şāstrada söylüyor.” (TT5/B, 44-45, s.342)

⁵⁸ sargan: sert, katı ve çorak arazide yetişen kuru bitki.

netegin tözi titir tiser yme burhan kutılıg kurka kezikke kirkeli ograsar kirtgünç erklig küç krgk. “Nasıl köküdür denirse yine buddha saadetli silsileye girmek için uğrasa, inanç, kudretli güç gerek.” (TT5/B, 24-26, s.342)

netegin utar yigedür tip tiser kinkisi nom buşı titir aşnukısı tavar buşı titir. “Nasıl daha başarılı olur, daha iyidir denirse, sonraki öğreti sadakasıdır, önceki mal sadakasıdır.” (AY-V/162, III.18b./9-11, s.50)

2.1.2.2.2. Ki’li/Kim’li Birleşik Cümleler

Bir temel cümle ile o temel cümleye Farsça *ki*, Türkçe *kim* nispet zamiri ile bağlanan açıklayıcı bir yardımcı cümleden oluşan birleşik cümle (Korkmaz, 2007: 148) olarak tanımlanan ki’li birleşik cümlelerin Türkçenin söz dizimine aykırı olduğu ve Türkçenin yabancı diller ile temasıyla birlikte özellikle dinî içerikli eserlerin telif ve tercümesi sırasında Türkçeye geçtiği, Türk dili ile ilgili kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır. Eski Türkçenin ilk döneminde çok fazla bağlaç görülmezken, ikinci dönem olan Uygur döneminde cümle yapısı değişmiş ve bağlaçlar sayesinde temel cümleye bağlanan yardımcı cümle türlerinin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bunda Hint-Avrupa dillerinden yapılan tercümelerin büyük payı olmakla birlikte Türkçe yabancı dillerdeki bağlayıcıları olduğu gibi almamış yerlerine Türkçe sözleri bağlayıcı olarak kullanmayı tercih etmiştir.

Eski Uyğurcada Bağlaçlar konusunda kapsamlı bir çalışma yapan Akartürk Karahan, Uyğurcada bağlaçların yapı bakımından basit, türemiş ve öbekleşmiş biçimler olarak çeşitlilik gösterdiğini, bu bağlaçların hemen hemen tamamının Türkçe kökenli olmasının da dikkat çekici olduğunu belirtmiştir (Karahan, 2014: 57). Buradan hareketle, bu devrede Türkçenin cümle yapısı bakımından tercüme eserler yoluyla tanıdığı dillerin yapısından etkilendiğini ama bu dillerde yer alan farklı cümle yapılarını doğrudan almak yerine bu yapıları karşılamak üzere kendi çözümlerini ürettiğini söylemek yanlış olmaz. Farsça *ki* bağlama edatının yerine Türkçe *kim* soru sözünün aynı işlevle yardımcı cümle, asıl cümle bağlantısını kurmak için kullanılması bu durumu tanımlayan örneklerindendir.

Şirin, *kim* soru zamiri ile ilgili şu bilgilere yer verir: “*kim* soru zamiri Eski Türkçenin ikinci döneminden itibaren Türk dili tarihinde adeta devrim denebilecek bir rol üstlenerek Hint-Avrupa dillerinde görülen *relative clause* yapılarının Türkçe çevirilerinde görev almış ve kim’li birleşik cümleler oluşturulmuştur. Böylelikle daha sonraki dönemlerde Farsçadan alınan *ki* edatıyla kurulan ki’li birleşik cümle yapıları, Türkçe konuşan topluluklar tarafından kolaylıkla benimsenmiştir” (Şirin, 2015: 183-184).

Even Houdhaugen, *Relative Clauses In Turkish* adlı yazısında Türkçede *relative clause* olmadığı konusunda genel bir kabul olduğunu aslında Türkçede partisiplerin bu yapıyı karşıladığını ve *o yazdığım mektubu masanın üstünde bıraktı* gibi bir cümlenin ben mektubu yazdım, o mektubu masanın üstünde bıraktı şeklinde iki cümle içerdiğini belirtir (Houdhaugen, 1975: 551).

Hacıeminoğlu, bağlama edatları arasında yer verdiği *kim* sözünün Eski Türkçe devresinden beri Türk dilinin her sahasında kullanıldığını, bağlama ve kuvvetlendirme edatı olduğunu, İslâmî Türk edebiyatı devrinden itibaren Farsça *ki* ile yan yana kullanıldığını, Batı Türkçesinin son yıllarında tamamen kaybolup yerini ki’ye bıraktığını belirtir ve *kim* sözünün Eski Türkçede, netice, sebep, gaye ve konuşulan ibareyi bildirdiğini ekler (Hacıeminoğlu, 2015: 169-170). Karaağaç da ki’li birleşik cümlenin Türkçenin söz dizimi yapısına ters olarak, yardımcı cümlenin ana cümleden sonra geldiği bir cümle türü olduğunu, Türkçenin yapısına aykırı olan bu kullanımın, Türkçeye komşu dillerden alındığını, Eski Uygur Türkçesinden başlayarak, Türkçenin *kim* soru zamirinin *ki* bağlama zamiri yerine de kullanıldığını belirtir (Karaağaç, 2013: 543).

Clauson, *kim* sözünün aynı doğrultuda olan *ne* gibi bir soru zamiri olduğunu, fakat ondan farklı olarak *ne* sözünün hiçbir zaman bağlama zamiri olarak kullanılmadığını, *kim* sözünün bağlama zamiri olarak kullanımının tamamiyle Türkçeye yabancı olduğunu, Hint-Avrupa dillerinde bağlama zamirlerinin partisipler gibi kullanıldığını, Türklerin bu dillerden dinî çeviriler yapmaya başladığında *relative pronoun*larla tanıştığını, *kim* soru zamirinin fonetik benzeri olan Farsça *ki*’nin bütün anlamlarıyla kullanıldığını belirtir (Clauson, 1972: 720-721).

Karahan, basit yapılı Türkçe bağlaçlar başlığı altında yer verdiği kim soru sözünün Eski Türkçede, aynı zamanda belgisizlik zamiri ve bağlaç görevlerinde, *kim erse, kim kim, kim kayu, her kim, negü kim* biçimlerinde de görüldüğünü, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde soru işlevi yanında bağlaç işlevinde de kullanılan *kim* sözünün, Köktürk metinlerinde yalnızca soru zamiri olduğunu belirtir (Karahan, 2014: 58). Çetin, *kim* soru sözünün görevli bir sözcük durumuna gelmesinde İran dillerinden alınan *kim* bağlacının etkili olduğunu, on üçüncü yüzyıl öncesi Türkçesinde *kaltı* ve *ne* gibi kimi soru sözcüklerinin ilişkide bulunan dillerdeki ses ve görev benzerliği bulunan sözcükler nedeniyle bağlaç görevi üstlendiklerini belirtir (Çetin, 2008: 182).

Gabain, nispet cümleleri başlığı altında, soru kelimelerinin bir kısmının özellikle de *kim* sözünün yan cümlelerin başına geldiğini, soru ve ünlem cümlelerini başlattıklarını, ister tercüme yoluyla, ister geçiş yolları üzerinde bulunan Türkistan ahalisinin çok dilliliğinden dolayı, yabancı tesirle, git gide, daima genişleyen bir çerçevede soru kelimelerinin kaideye uygun nisbet cümlelerinde, yani yan cümlelerde kullanıldığını ifade eder (Gabain, 2007: 124). Şinasi Tekin, daha Köktürk devrinde, VIII. yüzyılda Tarım'da başlayan Uygurca dini eserler döneminde, Türk dilinin tarihinde ilk defa yepyeni cümle türleri kazandığını, yardımcı cümle adı verilen bu yeni ifade şekillerinin umumiyetle soru kelimeleri ile başladığını belirtir (Tekin, 1992: 102).

Eski Uygur Türkçesinde *kim* sözü, soru zamiri işlevinin yanı sıra cümle başı edatı olarak özellikle şartlı birleşik cümlelerde çok sık kullanılmıştır. Bu kullanımda bazen soru bazen de belirsizlik ifade etmiştir. Ayrıca Eski Uygur Türkçesinde başka bağlayıcılarla birlikte kullanılarak öbek bağlayıcıları oluşturmuş ve birleşik cümlelerde sıkça yer almıştır. *Kim* sözü, *anın kim kayu* “onun için, bu sebeple”, *birök kim kayu* “eğer”, *taki yeme kim kayu* “ve yine, ayrıca” *anın kim kayu* “onun için, bu sebeple”, *kim kayu* “kim, ki”, *kimde birök* “eğer ki”, *kim birök, birök kim* “ki eğer, eğer ki”, *kim yeme* “yine, tekrar, ki yine”, *kim amtı, amtı kim* “ki şimdi”, *anın kim* “onun için ki”, *kaçan kim* “ne zaman ki”, *inçip kim* “bu durumda şöyle ki”, *yime kim* “yine ki”, *anı için kim* “bunun için ki”, *anta birök kim* “öyle ki”, *munta birök kim* “burada eğer ki”, *taki yime kim* “ve yine”, *anta birök yana kim* “ondan dolayı da şöyle ki” gibi birçok bağlayıcının yapısında yer almaktadır.

Şartlı birleşik cümlelerde;

*anı körüp, kamagka-sıkadası başlap, **kim** ol törüte yığılmış neçe kişiler erti erser, olar barça korkup belinlep irak taşdılar kaçtılar.* “Bunu görünce, bütün akraba, kardeşlerinden başta olmak üzere, o törende toplanan ne kadar kişi varsa, onların hepsi korkup şaşırıp uzaklaştılar, kaçtılar.” (AY-II/5, 7-11, s.30)

***kim yime** kın kızgut kıltaçı erserler küniçi yağıcı silik irinç yarlıg tınlıglarıg yazuk yañlukka tüşürgüçi erserler ezük yalğan savın tınlıglarıg örletgüçi erserler ögüg kañıg burkan tıtsıların ö(lürgüçi) erserler tamuda ol tınlıglarka törtin yınak örtlüg yalınlıg temirliç çkarlar kelip tançu tançu etüzlerin bıçar uşarlar.* “Yine kim işkence yapanlardan iseler, kıskanç, kinci, temiz, sefil, perişan canlıları yanlışlığa düşürenlerden iseler yalan yanlış sözlerle canlıları rahatsız edenlerden iseler, anayı babayı, Burkanın öğrencilerini öldürenlerden iseler cehennemde bu canlılara dört taraftan alevli, demirli tekerlekler gelip parça parça vücutlarını biçer, ufalarlar.” (M, XXV. Bölüm, 82. 5 = 25 241 244a 245/25-35, s.151-152)

***kim kayu** bu b(ur)kan nomınta sansardın ozgalı kutrulgalı ırgürmeser ol tınlıg utguratı maytrı burkan ödinte kurtulur.* “Kim bu Barkan’ın öğretisinde Samsāra’dan kurtulmayı başaramazsa, o canlı şüphesiz Maytrı Burkan zamanında kurtulur.” (M I Bölüm, 6 = 208 229 262 278 302 356 432/43-47, s.53)

*ol ödün yir tutar bodisvt ornınta turup teñri burkanka inçe tip ötüğ ötünti **kim kayu** tınlıg bu kuanşı im pusar erdemin bögülenmekin kutadmakın eşidser atın atayu tutsar men inçe kolulayur men ol tınlıgıñ edgü kılınç utlısı ertinü öküş titir.* “O zaman yeryüzünü tutan bodhisattva yerinden kalkıp Tanrı burkana şöyle söyledi: Herhangi bir canlı bu Kuanşı İm Pusar faziletini, bilmesini, mesut etmesini işitse, adını söyleyerek dursa ben ant içerim o canlının iyi amellerinin neticesi pek çoktur.” (KİP/213-217, s.18)

Yukarıda verilen örneklerde *kim* soru sözü bağlama işleviyle değil soru ve belirsizlik işleviyle kullanılmıştır. İncelenen eserlerde, *kim* sözünün Farça bağlama edatı

ki gibi yardımcı cümle ana cümle bağlantısını kurarak *kim*’li birleşik cümle oluşturduğu cümle örnekleri ise şu şekildedir:

*men alkunı kşanti ötünü teginür men **kim** meniñ kılmuş neçe kılınçlarım erser emgeklik tüş utlılarıg tükel birteçig alkunı barça burkanlıg kañlarımniñ üskinte kirtü köngülin kşanti kılı teginim.* “Ben hepsine tövbe ederim ki benim ne kadar yaptığım davranışlar varsa kötü sonuçlarını, karşılıklarını hepsini Buddha kutunda olan babalarımın sayesinde samimi gönül ile itiraf ettim.” (AY-IV/II.37b 108/1-7, s.109)

*teñrim altın öñlüg küvrügdin bo montag sav sözler eşidülür **kim** men bo şlok nomlarıg tülümde eşidip oduğumdakıda yigrek bekiz belgölüg köñülümde tuta tegintim.* “Tanrım altın renkli davuldan bu şekilde sözler işitilir ki ben bu şiir akidelerini düşümde işitip uyanık olduğumda daha iyi açık gönlümde tutarak hissettim.” (AY-IV/II.46a 125/10-15, s.116)

*kim ol t(e)ñri t(e)ñrisi burkan muntagı kutruldaçı tınl(ı)glarıg kutgaru tüketip bo sap(a)lokadatu atl(ı)g yırtınçününñ soka öñdün yınakınta yüz miñ kañ ügüzdeki kum sanınça burkanlar uluşınta inaru ratna-alangari atl(ı)g ertinin idiglig yırtınçüde oluru ornanu y(a)rıkıap takı nırvanka kirü y(a)rıkıamatın tınl(ı)glarka asıg tusu kılı nom nomlayu y(a)rıkıkar **kim** amtı sizlerke y(a)rukluğ tilgen içinte közünü y(a)rıkıkadaçı t(e)ñri burkan erser ol t(e)ñri t(e)ñrisi burkan erür.* “O Tanrılar Tanrısı Buda, bu şekilde kurtulacak canlıları kurtarmayı tamamlayıp bu Sâhalokadhâtu adlı dünyanın tam özellikle doğu tarafında yüz bin Ganj ırmağındaki kum sayısınınca Budalar ülkesinden beri Ratna-alamkâarakalyâna adlı mücevherle süslü yeryüzünde oturup, yerleşip, buyurup ve Nirvâna’ya girmeyi buyurmadan, canlılara fayda kılıp öğreti açıklayıp buyurur ki şimdi sizlere ışıklı tekerlek içinde görünerek buyuran Tanrı Buda ise, o Tanrıların Tanrısı Budadır.” (AY-IV/189, III.32a./16-22, AY-IV/190, III.32b./1-8, s.71-72)

*anta yek içkek yok **kim** alngadmasar ulug alngadturgu iş büter.* “Orada şeytan, kötü ruh yoktur ki zayıflamasa çok zayıflatacak iş sona erer.” (TT5/A, 96-98, s.330)

*takı yime topulur tözlüg atlıg boşgutsuz tınlıg bar **kim** kam(ag)da üstünki arhantlarını edgüsin erdemin bulgalı tegimlig bolur.* “Ayrıca yığılan asıllı adlı öğrenmeyen canlı vardır ki hepsinden üstün olan azizlerin iyiliğine, erdemin bulmaya, ulaşmaya layıktır.” (M 2. 12 = 4a 414/24-28, s.42)

*takı yime bir bilge biligin kutrulmuş atlıg boşgutsuz tınl(ı)g (bar) **kim** bilge bilig küçinte nızvanılag yağılarag utmuş inçip öçmek dyan samarda ulatı dyan sakınçlar öze erk tarta umaz.* “Ayrıca bir bilge bilgisiyle kurtulmuş adlı öğrenmeyen canlı vardır ki bilge bilgisi sayesinde ihtiraslı düşmanları yenmiş ancak dhyānalardan güç alamaz.” (M 2. 12 = 4a 414/35-41, s.42)

*takı yime bar ikidin sıñar ülüşin kutrulmuş atlıg boşgutsuz tözün tınlıg **kim** alku nızvanılarag arıtı alkmuş alku dyan samarlar öze erk türk (bo)lmış.* “Ayrıca vardır her iki taraftaki kısmıyla kurtulmuş adlı öğrenmeyen asil canlı ki bütün ihtirasları tamamıyla yok etmiş, bütün dhayāna samādhiler ile güçlü kuvvetli olmuş.” (M 2. 12 = 4a 414/43-48, s.42-43)

*bu muntag türüg tözünlerin tıkmış teg tolu bursonı kuvrag erdni (titirler) **kim** hormuzta teyrte ulatı ulug küçlüg teyriler kirit atlıg dıdımlıg başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursonı kuvrag erdni kutıña men kirtülüg upası (bo)z bay tirek yidleg birle (i)lgimizni kavısurup töpümin (yir)ke tegürüp ayayu ağırlayu (yinçürü) (y)ükünür men* “İşte böyle çeşitli asillerle kaplanmış gibi dolu burkan ve cemaat cevheridirler ki Tanrı Hormuzta ve büyük küçük Tanrılar Kirita adlı taçlı başlarıyla secde ederek başını eğmiş asil burkan ve cemaat cevheri saadetine ben mümin Boz Boy Tirek, Yidleg ile ellerimizi kavuşturup başımızı yere eğerek saygı ve hürmetle secde ederiz.” (M 2. 12 = 4a 414/49-61, s.43)

*takı yime dört küşen ulušta bakşılar boltılar **kim** burkan şazınıña ulug asag tusu kıltilar* “Ayrıca Dört Küşen ülkesinde üstatlar vardılar ki Burkan akidesine büyük fayda kıldılar.” (M 3. 13 = 4/55-61, s.45)

*kılmış mün yazukka ökünç köñül öritmiş kergek **kim** antag antag asıgka tusuka tegmek bolur.* “İşlediği günah, suçlara pişman olması gerek ki o şekilde faydaya ulaşmak mümkün olur.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/39-42, s.130)

kim yime süçig suvsuş ülegüçiler erdiler olar amtı örtlüg yalınlig burnaç eñinlerinte kötürüp sızgurmış kızıl bakır içerler.⁵⁹ “Tatlı içki taksim edenler vardı ki onlar şimdi alevli parlak ibrikleri omuzlarında götürüp eritilmiş kızıl bakır içerler.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/15-19, s.135)

adruk adruk çın kirtü erür körümelerin yörer tınlıklarının nızvanılıg bek bağların çugların antag bag çug yok kim yörülmeğülük şeşilmegülük. “Farklı farklı gerçektir, rüyalarını açıklar, canlıların ihtirashı sağlam bağlarını, bahçelerini, öyle bağ bahçe yoktur ki çözülmeyecek.” (AY-IV/III.20a 165/16-21, s.132)

ay kavşıkıya ol yaruklug tilgen içinte közünü yarlıkadaçı teñri teñrиси burkan erser neñ belgürtme üze közünteçi belgürtme burkan ermez kim ol bayadın berü men nomladaçı maña burkan kutıña alkış birü yarlıkadaçı raçaratnaprabası atlıg teñri teñrиси burkan kentü özü yarlıkar. “Ey Kausika ışıklı tekerlek içinde görünerek buyuracak Tanrı Tanrısı Buddha ise asla görünme ile ortaya çıkacak Buddha değildir ki o eskiden beri öğretecek bana Buddha saadetini överek buyuracak.” (AY-IV/III 32a 189/8-16, s.141)

yitiñsiz yidiz yagız yir teprep kökke agtıngay kim men ötünü teginmiş bo kirtü savım neñ inçip idi adınsıg bolu teginmegey. “Erişilmez kara yer sallanıp göğе çıkacak ki benim hürmetle söylediğim bu gerçek sözüm asla seçkin olup ulaşmayacak.” (AY-IV/447, 10-13, s.253)

ne kergek boltı kim ança emgenip bu yerke keltiñiz. “Ne gerek oldu ki o kadar sıkıntı çekip bu yere geldiniz?” (PK XLVI, c.5/XLVII, c.1, s.49-50)

teñrim ne muñtak boltı kim antag teñri teg erdini teg ögükünüzni ölüm yeriñe ıdur siz. “Efendim nasıl bir sıkıntı, üzüntü oldu ki onun gibi, gök gibi, mücevher gibi evladınızı ölüm yerine gönderiyorsunuz?” (PK XXV, c.3, s.39)

ol ödün edgü ögli tegin kentünün kutı ülügi üçün kutı wxşiki uduzup öz kadını yeriñe tegdi kim kañı kan ol ellig kan kızın edgü ögli teginke kolmış erti tünür büşük bolmış erti. “O sırada İyi Düşünceli Prens kendisinin kutu, talihi sebebiyle

⁵⁹ kim cümle başında kullanılmış.

koruyucu meleği yanına alıp kendi kaynatasının ülkesine ulaştı ki babası han o hükümdarın kızını iyi düşünceli prense istemişti, dünür akraba olmuştu.” (PK LXIII, c.4/LXIV, c.1, s.58)

Bazen *kim*’li birleşik cümleler, açıklayıcı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, gibi cümlelerin içerisinde yer almıştır. Farklı cümle türleri içerisinde yer alan *kim*’li birleşik cümleler aşağıdaki örneklerde işaretlenmiştir:

*anta ötrü teñridem kuvrag brhmavati katunug körüp maytrı burkanka imermekin orunlarında turup ayaların kavşurup eñgite etüzin brhmavati katunka yükünü inçe tip tiyürler kutlugda kutlug siz erür siz **kim** muntag türlüğ ogullug erdnig on ay tüni karnıta kötürü tutdumuz siz*⁶⁰ “Daha sonra ilahi kalabalık Brahmavati (Maytrı’nın annesi) hatunu görüp Maitreye Buddhanın etrafını çevirerek avuç içlerini birleştirip hürmetle eğilerek Brahmavati hatuna saygıyla şöyle söylerler: Kutlular kutlusu sizsiniz ki bunun gibi bir oğul cevherini on ayın gecesi karnınızda taşıdınız.” (M 90/4-14, s.164)

*ötrü ol üdün m(a)has(a)tve bodis(a)t(a)v yoriyu inçe tep sakındı, çak amtı maña ugrayu et’özümün isig özümün tidgülük idalaguluk üd kolu soka kelti, ne üçün tep teser kim m(e)n ilkisizdin berü bo yıdıg sarsıg kanlıg yirinlig sevgüsüz taplagusuz yarsınçig et’özke inçip inandım aş içgü ton kedim oron töşek ad yaña kanlı kölök erdini yinçü ed tavar üze tapındım ardamak buzulmak törölüg üçün ürüg uzadı artadı buzuldı, neñ yme bo et’özüg küyü küzeti ayayu tudup artatmagalı idi umadım neçe ked uzanıp igiddim erser yme k(a)ltı yavlak yağı törösınçe yanduru meni kemişü udup sevinçsiz utlısız kılta meniñ küçümün anın inçe bilmiş k(e)rgek, et’öz erser b(e)ksiz menjüstüz tetir, özke yanduru asıgsızı üze yavlak yağı teg korkınçig erür, yarsınçig kirligi üze tutsar arıgsızlıg kıg yügmek tetir, anı üçün m(e)n bökünki künte bo et’özümün yonlap muñadınçig ulug iş küdök kılayın sansarlıg taloy ügüz içinde tar kemi bolayın, tugmak ölmeklig tegzinçdin taşgaru tardıp üntüreyin tep sakındı.*⁶¹ “Sonra o vakit Mahāsattva

⁶⁰ Altı çizili olan *ki*’li birleşik cümle bu örnekte bir açıklayıcı cümlelerin içerisinde yer almaktadır.

⁶¹ Bu cümle açıklayıcı birleşik cümle olmakla birlikte içerisinde *ki*’li birleşik cümle ve şu cümle türlerini barındırmaktadır. *çak amtı maña ugrayu et’özümün isig özümün tidgülük idalaguluk üd kolu soka*

Bodhisattva yürüyerek şöyle düşündü: Tam şimdi bana tam olarak vücudumdan hayatımdan vazgeçecek, feda edecek zaman kesin geldi, ne için diye söylenirse ki ben ezelden beri bu kötü kokan, çürük, kanlı, irinli, sevilmeyen, seçilmeyen, iğrenç vücuda böylelikle inandım, yiyecek içecek, üst baş, ev bark, at, fil, araba, yük hayvanı, mücevher, inci, mal mülke taptım, bozulma, mahvedilme öğretili olduğu için uzun süre çürüdü, bozuldu, ancak yine bu vücudu koruyarak gözeterек tutup bozmamayı hiç yapamadım, ne kadar çok uğraşıp beslediysem de tıpkı kötü düşman gibi tekrar beni terk ederek yenip mutsuz, neticesiz kıldı. Benim gücümü bu nedenle öyle anlamış olmalı. Vücut ise dayanıksız, huzursuzdur, kendine tekrar faydasızlığından dolayı kötü düşman gibi korkunçtur, iğrenç, kirliliğinden dolayı pis, gübre yığındır, onun için ben bugün bu vücudumu harcayıp hayranlık verici, yüce iş yapayım Samsāra denizi içinde sal, gemi olayım, doğmak, ölmek girdabından dışarıya çekip çıkarayım diye düşündü.” (AB 612/18-23, 613/1-23, s.82-83)

*tegin inçe tep ötünti lö kanlarınta çintemeni erdini bulsar bar **kim** ülüglüg kutlug kişi ol erdini bulsar kamag tı[n]lig-larka asıg tusu kılur anı üçün taluyka kirigseyür men tep ötünti*⁶². “Prens şöyle söyledi: Ejderha hanlarında çintāmani mücevheri var ki şanslı, talihli kişi o mücevheri bulsa bütün canlılara faydası dokunur, onun için okyanusa gitmek istiyorum dedi.” (PK XXI c.2, s.37)

*ötrü ol avıçka er ıglayu kanka inçe tep ötünti teñrim ne muñ tak boltı **kim** antaq teñri teg erdini teg ögükünüzni ölüm yeriñe idur siz ol taluy suvı ertinju korkınçig*

kelti→Basit/Fiil Cümlesi; ne üçün tep teser kim m(e)n ilkisizdin berü bo yıdığ sarsıg kanlıg yirinlig sevgüsüz taplagusuz yarsınçig et'özke inçip inandım aş içgü ton kedim oron töşek at yaña kanlı kölök erdini yinçü ed tavar üze tapındım artamak buzulmak törölüg üçün ürüg uzatı artadı buzuldu, neñ yme bo et'özüg küyü küzeti ayayu tutup artatmagalı idi umadım neçe ked uzanıp igiddim erser yme k(a)ltı yavlak yağı törösınçe yanturu meni kemişü utup sevinçsiz utılsız kltı→ Ki'li Birleşik Cümle; meniñ küçümin anın inçe bilmiş k(e)rgek→Basit İsim Cümlesi; et'öz erser b(e)ksiz meñüsüz tetir→Basit/İsim Cümlesi; özke yanturu asıgsız üze yavlak yağı teg korkınçig erür→Basit/İsim Cümlesi; yarsınçig kirligi üze tutsar arıgsızlık kığ yügmek tetir→Şarh Birleşik Cümle; anı üçün m(e)n bökünki künte bo et'özimin yonlap muñadınçig ulug iş küdök kılayın sansarlıg taloy ügüz içinde tar kemi bolayın, tugmak ölmeklig tegzinçdin taşgaru tartıp üntüreyin→Sıralı Cümle.

⁶² Bu cümlede de ki'li birleşik cümle açıklayıcı cümlelerin içerisinde yer almaktadır.

*adalıg ol üküş tınlıglar barıp ölügli bir barsar yarağay mu tep ötünti.*⁶³ “Bunun üzerine yaşlı adam ağlayarak hana şöyle söyledi: Efendim nasıl bir sıkıntı, üzüntü oldu ki onun gibi, gök gibi, mücevher gibi evladınızı ölüm yerine gönderiyorsunuz? O okyanus suyu aşırı derecede korkunç, tehlikelidir. Pek çok insan gidip hep ölüyor. Bir gitse uygun olacak mı diye sordu.” (PK XXV, c.3/XXVI, c.1 s.39)

ne üçün tip tiser bizni osuglug ok tapıgçılar erdiler kim açsız suksuz köni köñülin bursı kuvragıg tapın(t)ı uduntılar. “Ne için denirse bizim gibi hizmetkârdılar ki tok gözlülük ve gerçek gönülle rahipler cemaatine hürmet etti, tapındılar.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/38-42, s.136)

neçede birök bo nom erdini yok bolsar ötrü ançada köni nomlar kirtü yörügler yitlinür yokadur anı üçün sizler kamag tözünler bo tütrüm terin yörüglüg nom erdini içinteki birer padakın birer şlökin birer bölükin birer kesinin bir uçlug kop süzüük kirtgünç köngülin okınlar, sözlenler, boşgununlar, tutunlar, sakınunlar, bışrununlar, adın tınlıglarka kiñürü aça ya da okıtınlar kim uzun üdün ünçkü menigig bulğay sizler alkinçsız buyan edgü kılınçig yme alğay sizler tip yarlıkadı. “Eğer hemen bu öğreti cevheri yok olsa, sonra derhal gerçek öğretiler, gerçek izahlar yok olur bu sebeple siz bütün asiller bu derin, kesin izahlı öğreti cevheri içindeki birer manzumeyi, birer şiiri, birer parçayı, bir uçlu tamamen saf, samimi gönülle okuyun, söyleyin, öğrenin, tutun, düşünün, olgunlaşın, başka canlılara geniş bir şekilde açarak okutun ki uzun zaman huzur, sevinç bulacaksınız, sonsuz sevap, iyi davranış alacaksınız diye buyurdu.” (AY-IV/198 III.36b/7-23, s.144-145)

ötrü tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrısı burkan inçe tip y(a)rılıkadı ay kavsikiya ol y(a)ruklug tilgen içinte közünü y(a)rılıkadaçı t(e)ñri t(e)ñrısı burkan erser neñ b(e)lgürtme üze közündeçi b(e)lgürtme burkan ermez kim ol bayatın berü m(e)n

⁶³ Cümlelerin içerisinde : *teñrim ne muş tak boltı kim antağ teñri teg erdini teg ögükünñüzni ölüm yeriğe ıdur siz* “Efendim nasıl bir sıkıntı, üzüntü oldu ki onun gibi, gök gibi, mücevher gibi evladınızı ölüm yerine gönderiyorsunuz?” Ki’li Birleşik Cümle; *ol taluy suvı ertinñü korkınçig adalıg ol* “O okyanus suyu aşırı derecede korkunç, tehlikelidir.” Basit İsim Cümlesi; *bir barsar yarağay mu* “Bir gitse uygun olacak mı?” Şartlı Birleşik Cümle.

nomladaçı maña burkan kutıña alkış birü y(a)rlıkadaçı raça-ratna-prabasi atl(i)g t(e)ñri t(e)ñrisi burkan k(e)ntü özi y(a)rlıkar. “Sonra eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Buda şöyle söyledi: Ey Kausika, o ışıltılı tekerlek içinde görünüp buyuracak Tanrı Tanrısı Buda ise, asla vücut bulmuş şekli ile görünecek, vücut bulan Buda değildir ki o zamandan beri (ben) anlatacak olanım, bana, Buda kutuna destek verip buyuran Râjaratnaprabhâsa adlı Tanrılar Tanrısı Buda kendisi buyurur.” (AY-IV/189, III.32a./6-16, s.71)

Bazı örneklerde *kim* soru sözü *kayu* sözü ile birlikte *kim kayu* şeklinde *kim*’li birleşik cümlelerdeki aynı işlevle kullanılmıştır:

bu muntuda yegrek çintemeni erdini algalı barayın kim kayu tınlıglarka tüzü tüketi asıg tusu kılı usar men. “Ben burada en üstün cintâmañi mücevherini almak için gideyim ki canlılara tamamıyla yetene dek fayda sağlayayım.” (PK XXXIV, c.2/XXXV, c.1, s.43-44.)

2.1.2.2.3. Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Açıklayıcı birleşik cümle, esas cümlede belirtilen hükmü açıklayan yardımcı cümle veya cümlelerden oluşan cümledir (Eraslan, 2012: 530). Eski Uygur Türkçesinde en sık kullanılan cümle türlerinden birisi olan açıklayıcı birleşik cümlelerde daha çok *ti-*, *sözle-*, *ayt-*, *yarlıka-*, *ötün-*, *sakın-*, *tegin-* fiilleri kullanılmıştır. Bu fiillerle kurulan açıklayıcı birleşik cümlelerin dışında emir cümlelerinin arkasından gelen yardımcı cümlelerle kurulan ve herhangi bir durumla ilgili bilgi vermek, bir hükmü açıklamak için kullanılan açıklayıcı birleşik cümleler de vardır. Esas cümlemin yüklemine oluşturan *ti-*, *sözle-*, *ayt-*, *yarlıka-*, *ötün-*, *sakın-*, *tegin-* fiilleri açıklayıcı birleşik cümlelerde yardımcı cümleden önce şu kalıplarda kullanılır:

inçe (tep/tép/tip) yarlıka-

inçe tep/tép/tip kiginç yarlıka-

yarlıg yarlıka-

inçe (tep/tép/tip) ötün-

inçe tep/tép/tip ötüg ötün-

inçe ayıtu ötün-
inçe (tep/tép/tip) ti-
inçe (tep/tép/tip) sakın-
inçe (tep/tép/tip) sakınç sakın-
ayıtu tegin-
sakınu tegin-

Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* fiillerini sosyal yapıyı yansıtan birleşik fiiller başlığı altında değerlendirir (Erdal, 2004: 246-257). *yarlıka-* fiili sadece bir üst söz konusu olduğunda, *tegin-* ve *ötün-* fiili ise tam tersi statü söz konusu olduğunda kullanılır. *Söylemek*, *demek*, *konuşmak* anlamındaki *ay-*, *ti-*, *sözle-* fiileri arasında da *ay-* fiilinin *ti-* ve *sözle-* fiillerinden biraz farklı olarak saygı ifadesi de taşıdığı Clauson tarafından belirtilmiştir (Clauson, 1972: 266). Bu kullanımın en güzel örneklerinden birisi Prens Kalyanamkara ve Papamkara adlı hikayede görülmektedir. Hükümdar ve oğlu arasında geçen konuşmalarda hükümdarın konuşmaları aktarılırken *yarlıka-* ve *ayıt-* fiilleri; prensin babasıyla konuşmaları aktarılırken *ötün-* fiili, kardeşi ile konuşmaları aktarılırken *ayıt-* ve *te-* fiilleri, mahiyetindeki kişilerle konuşmaları aktarılırken *yarlıka-* fiili, yine hükümdarın dostları, bakanları, haznedarlarının hükümdarla konuşmaları aktarılırken *ötün-* fiili, hikaye genelinde konuşmalar aktarılırken herhangi bir statü ifade etmeyen *te-* fiili tercih edilmiştir:

kañı kan inçe tep yarlıgkadı amrak ögüküm yer teñri törümişte berü bay yeme bar yok çıgay yeme bar kayusıña emgekte ozgurgay sen. “Babası han şöyle buyurdu: Sevgili yavrum yer ve gök yaratıldığından beri zengin de var yoksul da var, hangisini sıkıntıdan kurtaracaksın?” (PK V c.4/VI c.1, sy.29)

kañı kan inçe tep ayıttı neke ıglayu buşuşlug keltiñ. “Babası han şöyle söyledi: Neden ağlayarak kederli geldin? (PK V c.2 sy.29)

tegin kañı kanka inçe tep ötünti ıglayu bu ne emgeklig yer ermiş neglük togdum men. “Prens babası hana ağlayarak şöyle söyledi: Bu ne acılı yermiş, neden doğdum ben? (PK IV c.3 sy.28/V c.1, sy.29)

ö[t]rü tegin inçe tep ayıttı amrak kadaşım eşin tuşuñ biziñ beş yüz eren kança bardı esen tegdi mü. “Sonra prens şöyle söyledi: Sevgili kardeşim eşin dostun bizim beş yüz adamımız nereye gitti? Sağ ulaştılar mı?” (PK LIII, c.2, s.53)

inisi ayıg ögli tegin inçe tep tedi taluy içinte yokadı kutsuz kovılar üçün alku yokadı alku öltiler. “Küçük kardeşi Kötü Düşünceli Prens şöyle dedi: Okyanus içinde yok oldular, kutsuz, talihsiz oldukları için hepsi yok oldu, hepsi öldü.” (PK LIII, c.3/LIV, c.1, s.53)

yetinç kün tañ adınçig erdini yençü kemike tükeğüçe urup tegin inçe tep yarlıgkadı amtı men bu erdini birle barsar men kamag tınlıglarka artuk asıg tusu kılı umagay men sizler barıñlar men bu muntuda yegrek çintemeni erdini algalı barayın kim kayu tınlıglarka tüzü tüketi asıg tusu kılı usar men. “Yedinci gün olağanüstü özel mücevher inci gemiye ulaşınca yerleştirip prens şöyle söyledi: Şimdi ben bu mücevher ile gidersem ben bütün canlılara fazla yarar sağlayamayacağım. Sizler gidin. Ben burada en üstün cintāmañi mücevherini almak için gideyim ki kim olursa olsun canlılara tamamıyla yetene dek fayda sağlayayım.” (PK XXXIV, c.2/XXXV, c.1, s.43-44.)

ol ödün inançları buyrukları eşidip kanka inçe tep ötüntiler teñrim elig törüg ağı barım tutar ağı barım alkınsar el törü neçük tutar biz teñrim. “O zaman dostları, bakanları işitip hükümdara şöyle söylediler: Efendim devlet ve kurumları zenginlik ayakta tutar, zenginlik tükenirse devlet ve kurumları nasıl ayakta tutarız efendim?” (PK VIII c.4, sy.30/IX c.1, sy.31)

üküş bilge kişiler inçe tediler ol közsüz kişi ayıg bilge tetir aña ayıtıñ. “Birçok bilge kişiler şöyle dedi: O gözsüz kişi pek bilgedir, ona sorun” (PK LXXIV, c.2, s.63)

yene kız inçe tep tedi amtı kertgüntüñüz mü ki. “Kız yine şöyle dedi: Şimdi bana inandınız mı?” (PK-A-8212(118)/5-6, s.73)

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bahsi geçen *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* fiilleri hem *asıl fiil* hem de *fiil+zarf-fiil+fiil* kuruluşunda yardımcı fiil olarak da kullanılır. Yardımcı fiil olarak kullanılışlarında tasviri fiil olarak karşımıza çıkarlar ve bu kullanım

dönem metinlerinde oldukça yaygındır. Bu fiillerin açıklayıcı birleşik cümlelerde ise genelde statü bildiren asıl fiil olarak kullanımları söz konusudur, ancak tasviri fiil olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur, *tegin-* fiilinin *ayıtu tegin-* ve *sakınu tegin-* şeklinde, *ötün-* fiilinin de *ayıtu ötün-* şeklinde *fiil+zarf-fiil+fiil* kuruluşunda tasviri fiil olarak kullanıldığı örneklerle de bu dönem metinlerinde rastlanmıştır:

ol ödün alkınçsız kögüzlüg bodisvt şlok takşutın teñri burkanka inçe tip ayıtu teginti sogançığ körkiñe tükelligim teñrim ikileyü ayıtu teginür men bu bodisvt ne üçün ne tıltagın kuanşı im pusar tip atantı “O zaman eksizsiz kavrama gücü olan bodhisattva beyitlerle Tanrı burkana şöyle söyledi: Sevimli, güzelliğine noksansız Tanrım ikinci kez söylüyorum, bu bodhisattva ne için ne sebeple Kuanşı İm Pusar diye adlandırıldı?” (KİP/170-174, s.17)

anı üçün inçe sakınu tegintimiz ilki ajunta öküş türl(ü)g buyan edgü kılınç kılmuş ogrınta ... // ... — — ta tükellig alp bulgulug kişi etüzin bultum edgü ög kañ silik tutdum ög kañ teg eçim sintar selike bu maytırı(sm)it nom bititgeli ötüntümüz erti muna ertimlig etüzümüz ertip barsar al(ku) ed tavar barça tolپ karılsar alp bulgulug kişi etüzin bulmuşım yoksuz bolgay anın amtı türk yigit erken kayu erser bir nom bitig bititelim burkan şazınnta nomka ulag sapag asag tusu kılmuş bolalım tip ol ogurka kataglanıp bu teñri burkannıñ üç asañı yüz mñaklpta kataglanmışın tujit teñri yirintin kodı inip ajun tutup toga yarlıkamışın evde önüp altı yıl tapavan berkthe duşkrçar emgek emgenmişin vçrazan örgün öze olurup tört türlüg şmnu süsin utup tözkerinçsiz burkan kutın bulmuşın nomlug tilgen tevrip biş pañçaki toyınlarag sekiz tümen teñrilerig kutgarmışın ulatı biş yigirmi asañı nayut sanınca yavaniki tınlıglarag kutgaru yarlıkap kaujnagar kentke (ya)kın şalavan berkthe kalı(nçsız) nurvanka kirü kirü yarlıkamışına tegi alku nomlarag ukıtdaçı maytırısmit yiti otuz ülüş ulug nom bitigig bititü tegintimiz. “Bu yüzden şöyle düşündük: İlk alemde çok türlü sevap, iyi davranış kıldığımızdan dolayı ...// ... — —da eksiksiz, güçlü insan vücudunu buldum. İyi anne, baba, temiz tuttum. Anne baba gibi ağabeyim Sıtar Seli’ye bu Maytırısimit öğretti(yi) yazmasını rica ettik. İşte fani vücudumuz geçip gidince bütün mal mülk hepsi karışınca zor bulunacak insan vücudunu bulmuş

olmam boşuna olacak, bu yüzden şimdi güçlü, kuvvetli iken hangisi olursa bir öğreti kitabı yazdıralım. Burkan akidesinde öğretiye zincir, sıra, fayda kılmış olalım diye bu sebeple çaba gösterip bu Tanrı Burkan'ın üç Asamkhyeya ve yüz Mahākalpa devresince çaba gösterdiğini Tusita (adlı) Tanrı ülkesinden aşağıya inip dünya tutup doğarak buyurduğunu evden çıkıp altı yıl inziva ormanında ızdırıp, eziyet çektiğini, elmas taht üzerine oturup dört türlü şeytan ordusunu yenip temelli olmayan Buda kutunu bulduğunu, öğreti tekerleğini çevirip beş Pancaka'yı (bir şeytan adı), rahipleri, seksen bin ilahı kurtarıp on beş Asamkhyeya kadar nayuta sayısınca vahşi canlıları kurtararak buyurup Kausināgara adlı şehre yakın Sālavana adlı ormanda kalıntısız Nīrvānaya girinceye kadar bütün öğretileri anlatacak maytrısimit, yirmi yedi bölümlü yüce öğreti kitabını yazdırdık.” (M 3 = 37/4-38, s.39-40.)

*ötrü toyınlar tamuluglarıg körüp tükel bilge maytrı burkanka **ince tip ayıtu ötüdürler** ayagka tegimlig teñrim kimler erki bular muntag ajunlarda togdılar erki.* “Sonra rahipler, cehennemlikleri görüp mükemmel bilge Maytrı Burkana şöyle söyleyerek sorarlar: Hürmete layık Tanrım! Acaba bunlar, böyle ızdırıp çekenler kimlerdir? Kötü davranışları yüzünden mi böyle âlemlerde doğdular?” (M, XXIII. Bölüm, 74. 9 =28/41-47, s.140)

tegin- fiili bu kullanımlarda *fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşunda tasvir fiili olarak kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde “duçar olmak, kabullenmek; yaklaşmak, erişmek, sevk olunmak; saygı ve hürmetle bir şey yapmak, ceht ve say etmek; hissetmek” anlamlarıyla kaydedilen fiilin (Caferoğlu, 2011: 230-232) *ötün-* fiili ile birlikte daha düşük statüde olan kişiler için kullanıldığı ve fiilin eylemleri bildirirken kullanıldığı Erdal tarafından belirtilmiştir (Erdal, 2004: 528). Eraslan, *tegin-* “erişmek” fiilinin esas fiilde belirtilen hareketin hürmetle yapıldığını, yapılmak istendiğini, lütfen yapıldığını, yapılmaya kalkışıldığını ifade ettiğini belirtir (Eraslan, 2012: 446). Clauson, *tegin-* fiilinin Budist metinlerdeki teknik terimlerden *vedana* için kullanıldığını belirtir ve “his, kavrayış, alçak gönüllülük” anlamlarını kaydeder ayrıca dolaylı olarak *yarlıka-* fiilinin zıddı olduğunu, -u,-ü zarf-fiil ekiyle birlikte bir şeyi yapmaya gözü kesmek manasında kullanıldığını da belirtir ve bu kullanım için *okıyu tegindim, ötüni*

teginürmen gibi örnekler verir (Clauson, 1972: 484). Yukarıda verdiğimiz örneklerde *ayıtu tegin-* ve *sakınu tegin-* şekillerinde *tegin-* fiili kendisinden önce kullanılan *ayıt-* “söylemek” ve *sakın-* “düşünmek” eylemlerinin anlamlarına bu eylemlerin hürmetle yapıldığını ve tamamlandığını belirten anlam ifadeleri katmıştır. Diğer örnekteki *ayıtu ötün-* şekli de *ayıtu tegin-* ve *sakınu tegin-* yapılarında olduğu gibi tasvir fiili olarak kullanılmıştır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sık kullanılan açıklayıcı birleşik cümlelerin dikkat çeken bir özelliği de esas cümleden sonra gelen açıklama niteliğindeki yardımcı cümlelerin içerisinde birden çok cümle türü barındıran yapılar olmasıdır. Bir açıklayıcı cümle esas cümleden sonra içerisinde birçok cümle türünü barındırabilir:

inçe (tip yar)lıkadı tözüünüm birük bu yirtinçüde sansız tümen t(ınlıglar) emgenser ol emgekinte kuanşi im pusarka umug ınag tutup atasar bubodisvt kentüni atamış üçün anta ok eşidür. . o-. . emgeklerinte ara kirip kutgarur ol k(amag) emgekligler emgekinte antag kurtulur anı üçün bu bodisvt kuanşi im tip atanur takı yime kim kayu tınlıg kuanşi im (pusa)r atın uzun turkaru a(tasar) tünle küntüz atayu tutsar antag ogrı bar ulug otka kirse ulug suvka kirser ölimegey sıgta tegip öngey takı yime miñ tümen tınlıglar altun kümüş erdni monçuk satıgsız erdniler tilegeli taluy ögüzke kirser taluy içinteki kara yil kelip kemisin tokıp yekler ergüsi otruglarında ölüm yirke tegürser anıñ ara bir bilge kişi kuanşi im pusar atın atasar ol kamag tınlıglar taluydaki tişi yeklerde ozar kurtulur esen tükel öz yirinte (barur)lar anı üçün bu bodisvtkuanşi im pusar tip atanur takı yime kim kayu tınlıg beglerde ağır yazuklug bolup tutup ölürgeli azu kınagalı sakınsar kılıcı biçgesi kagılı tsun tsun sınar uvşanur neñ bat kılı umaz kurtulur takı yime birük bu üç miñ ulug miñ yir suvda tolu yavlak yek içgek erser kelip ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar añar utru kuanşi im pusar atın ursar ol kamag yekler ol kişi tapa kınırta yavlak közin körü umagaylar anı takı ne timiş kergek kim ol kişig ölüri usar azu adın kor yas kılı usar takı yime kim kayu tınlıg beglerde ağır yazuklugun yazuksuzun yana yokıla kelip kınlıkta kirip ba. . .-miş bagda bukaguda yatıp emgek emgenser ol emgekinte kuanşi im pusar atın atasar kut kolu yalvara ötünser bagda bukaguda yime (ol) tınlıg boşunur

kurtulur takı yime bu üç miñ ulug miñ yirsuvda sansız tümen yağı yavlak kuvrap ol kalın yağı yavlak ara kalın satıgçılar yolayu ertgeli sakınsar korkunçlug busuşlug erser yana ol biş yüz satıgçılarda bir bilür er sartbav satıgçılar uluğı ol kalın satıgçılarıg başlap yolçısı yırçısı bolup ertinü öküş ağı barım ağır yükler birle ol yağılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertinü alp erür birük ol sartbav satıgçılar uluğı ol kalıns atıgçılarka inçe tip tiser sizler kamag korkmanlar arıg süzük kirtgünç köñülin kuanşı im pusar atın atañlar ol bodisvt sizlerke korkunçsuz buşı birgey sizler kamagun atamışka bu kalın yağı yavlakta ozgay sizler tip tiser ol kamag satıgçılar eşidip tüzü bir ünin namo kuanşı im pusar tip atamışta ol kamag satıgçılar ol kalın erüş yağı yavlakta ozar kurtulurlar anı üçün kuanşı im pusar tip atanur anı üçün siz alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe bilin ukun kuanşı im pusar kutadmak erdemi antag kasıncıgulug titir takı yime (kim) kayu tınlıg amranmak uvutsuz biligi küçlüg erser kuanşı im pusar atın atasar övkesi korayur ögrünçülüğ köñüllüg bolur birü(k) kim ayıg kılınçlıg kararıg biligsiz kögüzlüg erser uzun turkaru kuanşı im pusar atın atayu tapınu udunu t(eginse)r erüş kar(arıg biligsiz) biliginteki terk ögüzi bolur yaruk bilge alkınçsız kögüzlüg bodisvt kuanşı im pusarnı kutadmak küçi erdemi antagulug titir anı üçün kamag yalañuklar ayayu ağırlayu tutmış kergek kim tünle küntüz unıtmasar takı yime kim kayu tişi tınlıg urı ogul tileser kuanşı im pusarka tapınu udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köñülteki teg körkle kutlug ülüglüg urı ogul kelürür birük kız tileser yime körkle kız kelürür ertinü öküş edgü kılınç kazganç kazganur alku kişike amrak bolur kim kayu kişi kuanşı im pusarka tapıg udug ayamak çiltemek atamak (kirt)günmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neñ yoksuz bolmaz anı üçün kamag yalañuklar alkugun kuanşı im pusar atın atamış kergek takı yime alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe bilin kim kayu tınlıg altmış iki koti sanı gañ ögüz içinteki kum sanınca bodisvtlar atın atayu tapınu udunu kataglansar ölüm küniñe tegi atayu tapıgın udugın egsütmeser aşın içgüsin tonın tanangusın . . . –Itin töşekin otıña emiñe tegi alku tüketi tegürser ol edgü kılınç erüş mu titir “Şöyle söyledi: Asilim eğer bu yeryüzünde sayısız canlılar eziyet çekse o eziyette Kuanşı İm Pusar’a umut bağlayıp seslense bu bodhisattva kendisini çağırdıkları için hemen işitir. Eziyetlerinin arasına girip

kurtarır. Bu bütün eziyetliler eziyetlerinden böylece kurtulur onun için bu bodhisattva Kuanşi İm diye adlandırılır. Yine herhangi bir canlı Kuanşi İm Pular adını daima söylese, gece gündüz söyleyerek dursa, öyle büyük ateşe girse, büyük suya girse, ıslanmayacak, sığ yere ulaşır çıkacak. Yine sayısız canlılar altın, gümüş, mücevher, boncuk, paha biçilemeyen mücevherler aramak için okyanusa girse okyanus içinde kara yel çıkıp gemisini batırıp devlerin yeri adalarına ulaştırırsa onların arasında bir bilge kişi Kuanşi İm Pular adını söylese o bütün canlılar denizdeki dişi devlerden kaçır, kurtulur, sağ salim kendi yerlerine varırlar. Onun için bu bodhisattva Kuanşi İm Pular diye adlandırılır. Ayrıca herhangi bir canlı beylere ağır günah olup, (onu) tutup öldürmek veya eziyet etmeyi tasarlasa kılıcı, bıçağı, kırbaçı ufak ufak kırılır, ufalanır, asla zarar veremez, kurtulur. Ayrıca eğer bu sayısız yerde hep kötü dev olsa gelip o kişiyi öldürmeyi, rahatsız etmeyi düşünseler, onlara karşı Kuanşi İm Pular adını vursa o bütün devler o kişiye karşı, yan bakışla, kötü gözle bakamayacaklar, onu ayrıca ne demek gerek ki o kişiyi öldürebilseler veya başka zarar ziyan verebilseler. Yine herhangi bir canlı beylere karşı ağır suçlu olsun olmasın yine de sanık olarak tutulup gelip hapishaneye girip. . . . köstekte yatıp eziyet çekse o eziyetinde Kuanşi İm Pular adını söylese rahmet isteyerek, yalvararak söylese köstekte de o canlı serbest kalır, kurtulur. Yine bu sınırsız yeryüzünde sayısız düşman , alçak toplanıp, birçok düşman, alçağın arasında birçok satıcılar yola çıkarak geçmeyi düşünse korkmuş kederli olsalar yine o beş yüz satıcılardan bir bilgili kişi, kılavuz, satıcıların başı o birçok satıcının başına geçip kılavuzu olarak çok fazla mal, hazine, ağır yükler ile o düşmanlar arasından geçirip ulaştırmayı düşünse fazla cesurdur. Eğer o kılavuz, satıcıların başı, o birkaç satıcıya şöyle dese sizler hepiniz korkmayın, temiz, duru, imanlı gönülle Kuanşi İm Pular adını söyleyin. O Bodhisattva sizlere korkusuz kurtuluş verecek,sizler hepiniz söylediğiniz için bu bütün düşman, alçaktan kurtulacaksınız diye söylese o bütün satıcılar işitip hepsi bir ses ile Kuanşi İm Pular diye söylediğinde o bütün satıcılar, bütün düşmandan, alçaktan kaçır kurtulurlar. Onun için Kuanşi İm Pular diye adlandırılır. Onun için siz eksilmeyen, düşünceli bodhisattva şöyle bilin, anlayın Kuanşi İm Pular'ın mutlu etme gücü böyle çok büyüktür. Yine

herhangi bir canlı sevmeye hayasızlığı güçlü ise Kuanşi İm Pusar adını söylese kızgınlığı azalır. Sevinçli gönüllü olur. Eğer birisi kötü amelli, kararmış, bilgisiz düşünceli ise uzun süre daima Kuanşi İm Pusar adını söyleyerek tapınıp, uyup isterse bütün kararmış, bilgisiz bilgisi gider, düşüncesi olur parlak, bilge. Tükenmez gücü olan bodhisattva Kuanşi İm Pusar'ın mutlu etme gücü, fazileti böyle yücedir. Onun için bütün insanlar saygı göstererek, ağırlayarak tutmaları gerektir ki gece gündüz unutmaya. Ayrıca herhangi bir dişi canlı, erkek çocuk istese Kuanşi İm Pusar'a tapınıp, uyup, isteyip adını durmaksızın söylese, gönlündeki gibi güzel, kutlu, kısmetli erkek evlat dünyaya getirir. Eğer kız isterse de güzel kız dünyaya getirir. Çok fazla iyi amel, sevap kazanır. Bütün insanlara sevimli olur. Herhangi bir kimse Kuanşi İm Pusara saygı, hürmet, saygı göstermek, çağırmak, inanmakta ve sunmakta eziyet çekse o eziyeti hiç boşuna olmaz. Onun için bütün insanların Kuanşi İm Pusar adını söylemesi gerektir. Ayrıca eksilmeyen kavrama gücü olan bodhisattva, şöyle bilin herhangi bir canlı altmış iki koti⁶⁴ sayısınca Ganj ırmağı içindeki kum sayısınca bodhisattvalar adını söyleyerek tapınıp uyup, gayret etseler ölüm gününe kadar söyleyerek saygısını, hürmetini eksiltmezse yiyeceğine, içeceğine, giyimine kuşamına.....döşeceğine, ilacına kadar hepsini eksiksiz sunsa (getirse) o iyi amel çok mudur?" (KİP/8-88, s.9-12)

Bu yapı açıklayıcı birleşik cümle olmakla beraber içerisinde:

tözünüm birük bu yirtinçüde sansız tümen t(ınlıglar) emgenser ol emgekinte kuanşi im pusarka umug inag tutup atasar bu bodisvt kentüni atamış üçün anta ok eşidür →Şartlı Birleşik Cümle

o-. . .emgeklerinte ara kirip kutgarur →Basit/Fiil Cümlesi

ol k(amag) emgekligler emgekinte antag kurtulur anı üçün bu bodisvt kuanşi im tip atanur →Bağlı Cümle

⁶⁴ koti: skr. koti "en yüksek sayı; on milyon"

takı yime kim kayu tınlıg kuanşı im (pusa)r atın uzun turkaru a(tasar) tünle küntüz atayu tutsar antag ogri bar ulug otka kirser ulug suvka kirser ölimegey sıgta tegip öngey →Şartlı Birleşik Cümle

takı yime miñ tümen tınlıglar altun kümüş erdni monçuk satıgsız erdniler tilegeli taluy ögüzke kirser taluy içinteki kara yıl kelip kemisin tokıp yekler ergüsi otruglarında ölüm yirke tegürser anıñ ara bir bilge kişi kuanşı im pusar atın atasar ol kamag tınlıglar talıydaki tişi yeklerde ozar kurtulur esen tükel öz yirinte (barur)lar →Şartlı Birleşik Cümle

anı üçün bu bodisvt kuanşı im pusar tip atanur →Basit/Fiil Cümlesi

takı yime kim kayu tınlıg beglerde ağır yazuklug bolup tutup ölürgeli azu kınagalı sakınsar kılıçı bıçgesi kağılı tsun tsun sınar uvşanur neñ bat kılı umaz kurtulur. →Şartlı Birleşik Cümle

takı yime birük bu üç miñ ulug miñ yirsuvda tolu yavlak yek içgek erser kelip ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar añar utru kuanşı im pusar atın ursar ol kamag yekler ol kişi tapa kınırtı yavlak közin körü umagaylar anı takı ne timiş kergek kim ol kişig ölüri usar azu adın kor yas kılı usar →Şartlı Birleşik Cümle

takı yime kim kayu tınlıg beglerde ağır yazuklugun yazuksuzun yana yokıla kelip kınlıkta kirip ba. . .-mıñ bağda bukağuda yatıp emgek emgenser ol emgekinte kuanşı im pusar atın atasar kut kolu yalvara ötünser bağda bukağuda yime (ol) tınlıg boşunur kurtulur →Şartlı Birleşik Cümle

takı yime bu üç miñ ulug miñ yirsuvda sansız tümen yağı yavlak kuvrap ol kalın yağı yavlak ara kalın satıgçılar yolayu ertgeli sakınsar korkunçlug busuşlug erser yana ol biş yüz satıgçılarda bir bilür er sartbav satıgçılar uluğı ol kalın satıgçılarıg başlap yolçısı yırçısı bolup ertinü öküş ağı barım ağır yükler birle ol yağılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertinü alp erür →Şartlı Birleşik Cümle

birük ol sartbav satıgçılar uluğı ol kalın satıgçılarka inçe tip tiser sizler kamag korkmanlar arıg süzük kirtgünç köñülin kuanşı im pusar atın atañlar ol bodisvt sizlerke korkunçsuz buşı birgey sizler kamagun atamışka bu kalın yağı yavlakta

*ozgay sizler t p tiser ol kamag satıgçılar e idip t z  bir  nin namo kuanşi im
pusar tip atamı ta ol kamag satıgçılar ol kalın er   yagı yavlamakta ozar
kurtulurlar → artlı Birleşik Cümle*

anı    n kuanşi im pusar tip atanur →Basit/Fiil Cümlesi

*anı    n siz alkin s z k g z l g bodisvt inçe bili  ukun kuanşi im pusar kutadmak
erdem  antag kasın ıg ulug titir →Açıklayıcı Birleşik Cümle*

*takı yime (kim) kayu tınlıg amranmak uvutsuz biligi k  l g erser kuanşi im
pusar atın atasar  vkese korayur  gr n  l g k   l g bolur → artlı Birleşik
Cümle*

*bir (k) kim ayıg kılınçlıg kararıg biligsiz k g z l g erser uzun turkaru kuanşi im
pusar atın atayu tapınu udunu t(eginse)r er   kar(arıg biligsiz) biliginte kiter
k g zi bolur yaruk bilge → artlı Birleşik Cümle*

*alkın s z k g z l g bodisvt kuanşi im pusarnı  kutadmak k  i erdem  antag ulug
titir →Basit/ sim Cümlesi*

*takı yime kim kayu ti i tınlıg  rı ogul tileser kuanşi im pusarka tapınu udunu
teginip atın üzüksüz atasar ötrü k   lteki teg körkle kutlug ülüglüg  rı ogul
kelürür → artlı Birleşik Cümle*

bir k kız tileser yime körkle kız kelürür → artlı Birleşik Cümle

erti    k   edgü kılınç kazganç kazganur →Basit/Fiil Cümlesi

alku ki ike amrak bolur →Basit/Fiil Cümlesi

*kim kayu kişi kuanşi im pusarka tapıg udug ayamak  iltemek atamak
(kirt)g nmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki ne  yoksuz bolmaz
→ artlı Birleşik Cümle*

*anı    n kamag yalan uklar alkugun kuanşi im pusar atın atamı  kergek
→Basit/ sim Cümlesi*

*takı yime alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe biliñ kim kayu tınlıg altmış iki koti sanı
gañ ögüz içinteki kum sanınça bodisvtlar atın atayu tapınu udunu kataglansar
ölüm küniñe tegi atayu tapıgın udugın egsütmeser aşın içgüsin tonın tanangusın
... –ltin töşekin otıña emiñe tegi alku tüketi tegürser ol edgü kılınç erüş mu titir
→ Şartlı Birleşik Cümle*

Eski Uygur Türkçesinde açıklayıcı birleşik cümleler, esas cümlede kullanılan fiillere göre şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

2.1.2.2.3.1. inçe (tep/tép/tip) ayıt- Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

ay-(ı-t-) “söylemek, konuşmak, haber vermek” (Caferoğlu, 2011: 233) anlamındaki fiil açıklayıcı birleşik cümlede esas cümlelerin yüklemi olarak kullanılan fiillerden birisidir. Şirin, *ay-* fiilinin “demek, söylemek; talimat vermek, buyurmak; yol göstermek, öğütlemek, danışmanlık yapmak; (kıyın sözüyle) ceza tebliğ etmek, (teñri ve yer sözleriyle) egemen olmak, hükmetmek” anlamlarını verir (Şirin, 2015: 351). Arslan Erol, *ay-* fiilinin Eski Türkçe döneminde çok anlamlı bir yapı arz ettiğini, ancak 11. yüzyıldan itibaren anlamının daralmaya başladığını, ve bu yüzyıldan sonra kelimeye Batı Türkçesinde rastlanmadığını, kelimenin yerini *te-* ve *sözle-* fiillerine bıraktığını belirtir (Erol, 2008: 95).

Gabain, *dolaysız ve dolaylı anlatım* başlığı altında, dolaysız anlatımın alışılmış bir cümle olduğunu, ekseriye bir *inçe* yahut *ançulayu tip tidi* yahut *...aytdı* “böyle dedi” yahut “sordu” ile başlatıldığını kaydeder (Gabain, 2007: 126). Clauson, “konuşmak; söylemek, bildirmek, (bir şeyi) öngörmek, dolaysız anlatımda söylemek” anlamındaki *ay-* fiili ile, *te-* ve *sözle-* fiillerinin anlamları arasında küçük bir fark olduğunu, *ay-* fiilinin erken zamanlarda saygı ifadesi ile genişlediğini, diğerlerinin böyle bir ifade taşımadığını belirtir (Clauson, 1972: 266). Özmen, Türkçede birinin sözünü dolaysız anlatımla, hiç değiştirmeden aktarabilme imkanı veren iki fiil olduğunu, bunlardan birinin *ay-* fiili ve türevleri, diğerinin ise *ti-/di-* fiili olduğunu, Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati’t-Türk’te *ay-* fiili ile kurulan cümle tipinin Türkçe olduğunu ve *ay-* ile oluşturulan dolaysız anlatım cümlelerinin temel cümlesinin başta, nesne konumundaki aktarma cümlesinin sonda bulunduğunu, bu durumun dış etkiyle ilgisinin

bulunmadığını, Türkçenin olağan cümle dizilişinin yanında devrik cümle özelliğini taşıyan bir cümle tipi olduğunu ifade eder (Özmen, 2004: 67-77).

Açıklayıcı birleşik cümlelerde açıklama yardımcı cümlelerinden önce esas cümlede *inçe (tip) ayıttı* “şöyle söyledi”/ *inçe (tip) ayur* “şöyle söyler”/ *biri ayur* “birisi der” kalıplarında kullanılan *ayıt-* fiilinin Eski Uygur Türkçesindeki kullanımı şu şekildedir:

biri ayur *kazganç neñ tarıg tarımakda edgü yok kim bir tarısar miñ tümen bulur.* “Birisi söyler: Kazanç konusunda tarla ekmekten daha iyisi yoktur. Her kim bir tohum ekse on bin elde eder. (PK XIII c.2, sy.33)

biri ayur *koy yılkı egidser yılıña aş(s?)ılur bay bolur.* “Birisi söyler: Koyun, büyük baş hayvan beslense yıldan yıla artar, (insan) zengin olur.” (PK XIII c.3, s.33)

biri ayur *öñtün kedin satıgka yulugka barsar bay bolur.* “Birisi söyler: (İnsan) Doğuya ve Batıya ticarete giderse zengin olur.” (PK XIII c.4/XIV c.1, s.33)

ötrü sudani bay er erdni inçe tip ayıttur ne ogurka ne tıltagın kültünüz erki. “Sonra zengin Sudhara cevheri şöyle söyler: Ne sebeple ve niçin güldünüz acaba?” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/15-17, s.107)

ö[t]rü tegin inçe tep ayıttı amrak kadaşım eşin tuşuñ biziñ beş yüz eren kança bardı esen tegdi mü. “Sonra prens şöyle söyledi: Sevgili kardeşim eşin dostun bizim beş yüz adamımız nereye gitti? Sağ ulaştılar mı?” (PK LIII, c.2, s.53)

udçı er körüp inçe tep ayıttı siz kişide adruk begrek er közünür siz neglük inçe irinç yarlıg boltuñuz. “Sığırtmaç görüp şöyle söyledi: Siz diğer insanlardan farklı çok soylu bir kişi gibi görünüyorsunuz, siz nasıl böyle zavallı acınası oldunuz?” (PK LXVI, c.3, s.59)

kanı kan inçe tep ayıttı neke ıglayu buşuşlug keltiñ. “Babası han şöyle söyledi: Neden ağlayarak kederli geldin? (PK V c.2 sy.29)

anta ötrü atlıg yüzlüg-ke inçe tep ayıttı neçükin agı barım kazgansar üküş bulur.
 “Daha sonra ünvanlı önemli kişilere şöyle söyledi: Zenginlik mal mülk kazanmak istenirse nasıl çok elde edilir? “ (PK XII c.2, sy.32)

ikinti ada öçüğü [lies: öçürgü] üçün sakınç ayu birelim ingir ogurta tagdın sınar yüzlenip yme ançulayu sakınç kılıp tarni sözlemiş krgk. “İkinci tehlikeyi yok etmek için fikir söyleyiverelim: Şafak vaktinde dağa doğru yüz çevirip yine o şekilde niyet edip dhārani (büyü) söylemek gerek.” (TT5/A, 75-78, s.328)

törtünç ayaglg bolmak dyan sakınç ödin ayu birelim üç küzet ödün kidin yınak yüzlenip bayakı teg et'üz tegşürüp burkan et'üzün blgürtüp ol burkan et'üzinte miñ miñ tümen tümen yol yaruk öntürüp ol yaruk içinte bögte blgürtmiş huaşın burkanlar blgürtüp iliglerinte tañ teg tñridem hua çeçek tuta kamağ burkanlar bir ünin tarni sözlemişin sakınıp ol hua çeçek tuta ontun sinkargı burkan tapınmışın sakınıp saçmış krgk. “Dördüncü itibarlı olmak istiğrak niyetini söyleyiverelim: Üç karakol öne arkaya yüz çevirip evvelki gibi vücut değiştirip burkan vücudunu belirtip, o burkan vücudunda on binlerce yol ışık gönderip o ışık içinde hançerin belirttiği çiçeği burkanlar belirtip ellerinde şafak gibi ilahi çiçek tutarak bütün burkanların hep bir ağızdan dhārani söylemelerini düşünüp, o çiçeği tutarak sağ taraftaki burkana tapınmaya niyet edip saçmak gerek.” (TT5/A, 98-106, s.330)

2.1.2.2.3.2. *inçe (tep/têp/tip) ötün-/inçe tep/têp/tip ötüg ötün-* Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

ötün- fiilini Clauson *ötüg* sözüyle kökteş olarak değerlendirmiş, “saygıyla arz etmek veya rica etmek” anlamlarıyla kullanıldığını, kendisinden önce -u/-ü zarf-fiil ekiyle birlikte “gözü kesmek” anlamında, genellikle de “rica etmek” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 62). Marcel Erdal, *ötün-* fiiline sosyal yapıyı yansıtan yardımcı fiiller başlığı altında yer verir ve bu fiilin *yarlıka-* fiilinin tevazu karşılığı olarak “dua etmek, bir şeyi kibar bir şekilde yapmak” anlamlarıyla özellikle de tırnak işaretinin de bulunduğu açıklayıcı birleşik cümlelerde kullanıldığını belirtir.

Saygı ve hürmet bildiren *ötün-* fiilinin daha düşük statüde kişiler için kullanıldığını da ekler (Erdal, 2004: 528).

Erol, *ötün-* fiilini “nedamet etmek, pişman etmek; ricada bulunmak, dilemek, küçüğün büyüğe hitabı; büyüklerden bir dilek istemek; hikaye söylemek; arz etmek, dilekte bulunmak; şefaet istemek, niyaz etmek anlamlarıyla kaydeder (Erol, 2008: 438). *ötün-* fiili Caferoğlu tarafından “nedamet etmek, pişman etmek, pişman olmak; ricada bulunmak, dilemek, küçüğün büyüğe hitabı” anlamlarıyla (Caferoğlu, 2011: 155); Ş. Tekin tarafından “rica etmek, sormak, (bir şeyi) hürmetle yapmak anlamlarıyla (Ş. Tekin, 1960: 448); Ayazlı tarafından “arz etmek, rica etmek, bildirmek, sormak, söylemek” anlamlarıyla (Ayazlı, 2012: 335); Hamilton tarafından “saygılı bir biçimde anlatmak, arz etmek, dilemek, bir dilek sunmak” anlamlarıyla (Hamilton, 2011: 158) kaydedilmiştir.

ötün- fiili de Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde hem asıl fiil olarak hem de saygı bildiren tasvir fiili olarak kullanılmıştır. Tasvir fiili olarak kullanıldığında *fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşunda karşımıza çıkar. Eraslan, yardımcı fiil olarak kullanıldığında esas fiilde belirtilen hareketin yapılmasının rica edildiğini, arz edildiğini veya hürmetle yapıldığını ifade ettiğini belirtir (Eraslan, 2012: 446). *ötün-* fiilinin *fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşunda saygı bildiren tasvir fiili olarak kullanım oranı yüksektir:

t(e)ηrim biligimizni köñülümüzni bo dört türlü t(e)ηrilerde agıtd(i)m(i)z erser, ornınta kamşatt(i)m(i)z erser teñri tamgası buzultı erser, amtı t(e)ηrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastır hirza. “Tanrım bilgimizi, gönlümüzü bu dört türlü Tanrılardan başka tarafa yönelttiyse, yerinden oynattıysak, Tanrı damgası bozulduysa, şimdi Tanrım günahlardan arınmayı dileriz.” (HU II.A/222-229, s.86)

törtinç söki t(e)ηri yalavaçı burhanlarka buyançı bügteçi arıg dindarlarka bilmetin neçe yaz(i)nt(i)m(i)z erser, yme kertü t(e)ηri yalavaçı burhan tepen edgü kılınçl(i)g arıg dendar tep kertkünmed(i)m(i)z erser, t(e)ηri nomın sözleser biligsiz(i)n utru üzned(i)m(i)z erser, nomug törög yadturmatın tıdtım(i)z erser,

t(e)ñrim amtı ökünür biz yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza.
 “Dördüncü olarak eskiden Tanrı elçisi Buddhalara, iyiliksever, sevap sahibi temiz rahiplere, bilmeden ne kadar günah işlediyseniz, ayrıca gerçek Tanrı elçisi Buddha, iyi davranışlı rahip diye onlara inanmadıysak, Tanrının öğretilerine, söylediklerine bilgisizce karşı geldiysek, yasayı, öğretiyi yaymadan engellediysek, Tanrım şimdi pişman oluruz, günahlardan bağışlanmayı dileriz.”
 (HU II. A/102-116, s. 82)

ötün- fiili “ricada bulunmak, sormak, bildirmek, söylemek, arz etmek” anlamlarından dolayı açıklayıcı birleşik cümlelerde esas cümlenin yüklemi olarak sık kullanılmıştır. Tevazu ifadesine sahip bir fiildir. Esas cümlede *inçe (tip) ötündi(ler)/ötünür(ler)* “şöyle sordu(lar), şöyle söyledi(ler), şöyle rica etti(ler)” *inçe tip ötüğ ötündi(ler)/ötünür(ler)* “şöyle rica etti(ler)/söyledi(ler)/rica eder(ler)” kalıplarında kullanılır. *ötüğ ötüñ-* “rica etmek” manasında *yarlıg yarlıka-* örneğinde olduğu gibi aynı kökten türemiş ikizleme olarak kullanılır. *ötün-* fiilinin açıklayıcı birleşik cümlelerde esas cümlelerin yüklemi olarak kullanıldığı örnekler şu şekilde sıralanabilir:

ötrü purunu arhant ayasın kavşurup tükel bilge maytrı burkannıñ çkr lakşanın itilmiş adakanta yinçürü yükünüp inçe tip ötünür inçe bolzun teñrim neteg yarlıkasar siz antag ok kılıu tegineyin “Bunun üzerine aziz Purna ayalarını birleştirip mükemmel bilge Maytrı Burkanın tekerlek alameti ile süslü ayağının önünde eğilerek şöyle söyler: Böyle olsun Tanrım! Nasıl buyurursanız öyle yaparak kabulleneyim.” (M, XXV. Bölüm, 81. 3 = 19 79/14-19, s.149)

anı işidip ol kiçig tamuluglar ulug ünün möñreyü inçe tip ötünürler inçe ök erdi ayagka tegimlig teñrim antag ok erdi yarlıkançuçı biliglig teñrim biz ilkide amarı koyun ölürgüçi etçiler erdimiz erüş öküş koyun torug yılkı ölürmüş üçün tamuda togdumuz tamudın kurtulup amtı bu kiçig tamularda togdumuz munta togup örtin yalınun yörgeñmiş ulug bedük et kötkiler osuglug etüzl(e)rimiz eür vijir tumşuklug karga kuzgun karakuş teglügenler kelip buza butarlayu etimizni yinimizni üzüp iskep tançu tançu yiyürler açığ emgek teginür biz amtı teñrim münümüzni yazukumızni bilinür biz kop irinçüde boş bolalım kşanti bolzun.
 “Bunu işitince o küçük cehennemlikler yüksek sesle böğürerek şöyle söylerler:

Böyleydi, hürmete layık Tanrım. Böyle idi, merhametli Tanrım. Eskiden bazılarımız koyun öldüren kasaplardık. Pek çok koyun, zayıf hayvan öldürdüğümüz için cehennemde doğduk. Burada doğup alevlerle sarılmış büyük ve yüksek et tepeleri gibi vücutlarımız vardır. Elmas gagalı karga, kuzgun, karakuş, akbabalar gelip, bozup, parçalayarak etimizi, derimizi didik didik edip, parça parça yerler, acı eziyet çekeriz. Şimdi Tanrım günahlarımızı, suçlarımızı itiraf ederiz, bütün günahlardan kurtulalım, affedilsin.” (M, XXIII. Bölüm, 78. 12=2/6-27, s.144-145)

toyınlar inçe tip (ötünürler) kayu erki teyr(im biş) türlüg tıtagl(ar). “Rahipler şöyle derler: Hangileri acaba Tanrım, beş çeşit sebep?” (M, XXIV. Bölüm, 79 .5 = 117 155/6-8, s.146)

yakın tegdükte teyrri teyrri burkan adakınta yinçürü töpün yükünüp yılınçga yumşak ayaların kavşurup inçe tip ötünürler kop kamag tınlıglar öze yarlıkançuçı biligin yüz klp üç asañı ödte edgü kılınç yıgdıñız teyrim anıñ tüşinte tözkerinçsiz burkan kutın bultuñuz. “Yaklaştıklarında Tanrılar Tanrısı Burkanın ayaklarına kapanıp ılık, yumuşak ayalarını birleştirip hürmetle şöyle söylerler: Bütün yaratıklar için merhametli bilgisiyle yüz kalpa ve üç asamkhyeya müddetince iyi ameller biriktirdiniz, ey Tanrım! Bunların sayesinde derinleştirilemeyen Burkan kutuna ulaştınız.” (M, XVI. Bölüm, 51. 14 57 75/58-66, s.107)

ol ödün yir tutar bodisvt ornınta turup teyrri burkanka inçe tip ötüg ötünti kim kayu tınlıg bu kuanşı im pusar erdemin bügülenmekin kutadmakın eşidser atın atayu tutsar men inçe kolulayur men ol tınlıgñıñ edgü kılınç utlısı ertinñü öküş titir “O zaman yeryüzünü tutan bodhisattva yerinden kalkıp Tanrı burkana şöyle söyledi: Herhangi bir canlı bu Kuanşı İm Pusar faziletini, bilmesini, mesut etmesini işitse, adını söyleyerek dursa ben ant içerim o canlının iyi amellerinin neticesi pek çoktur.” (KİP/213-217, s.18)

ol ödün alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe tip ötüg ötünti teyrim biz amtı kuanşı im pusarka tapıg udug tegürelim. “O zaman eksiksiz kavrama gücü olan

bodhisattva şöyle ricada bulundu: Tanrım biz şimdi Kuanşi İm Puser'a saygı sunalım.” (KİP/154-156, s.16)

takı yime alkinçsız kögüzlüg bodisvt teñri burkanka inçe tip ötüg ötünti teñrim bu kuanşi im puser neçükin ne alın çevişin bu çambudvip yir suvda yoriyur tınlıglarka asıg tusu kılur nom nomlayur alı çevişi neteg erki. “Ve yine eksiksiz kavrama gücü olan bodhisattva Tanrı Burkana şöyle soru sordu: Tanrım bu Kuanşi İm Puser nasıl, ne çareler ile bu Jambudvıpa yerinde yaşar, canlılara fayda kılar, yasa öğretir, çareleri nasıl acaba?” (KİP/96-100, s.13)

anta ötrü t(e)ñrikanı kormuzta t(e)ñri t(e)ñri t(e)ñrisi burkanka inçe tip ötüg ötündi adı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ñrim inçip bo yirtinçüdeki tınl(ı)glarta bar antag tözünler iduk tayşın nomtaki y(a)rılıgça yoridaçılar bar y(e)me antag tınl(ı)glar iduk tayşın nomtaki y(a)rılıgça yorımadaçılar neçükin yine t(e)ñrim ol antag iki öñi yorigta yoridaçı tözünler oğlu tözünler kızı bo kamag tınl(ı)gların kılmuş buyan edgü kılınçlarıya iyin ögirgeli boltukar. “Sonradan Tanrılar hanı Indra Tanrı, Tanrılar Tanrısı Budaya şöyle soru sordu: Adı yüceltilmiş, saygıya değer efendim, bu yeryüzündeki canlılardan var böyle soylular kutsal Mahâyâna öğretideki buyruğa göre davranacaklar, yine var canlılardan kutsal Mahâyâna öğretideki buyruğa göre davranmayacaklar da. Neden efendim o öyle iki farklı davranışta davranacak soylular oğlu, soylular kızı, bu bütün canlıların işledikleri iyi, sevaplı davranışlarından dolayı sevinirler?” (AY-V/149, III.12a./18-22, AY-V/150, III.12b./1-10, s.41)

ol üdüñ sansız sakışsız ezrua t(e)ñriler t(e)ñrikanı kormuzta t(e)ñri kan ügüz katunı tört m(a)haraaç t(e)ñriler kuvragı kamagun barça olurmuş orunlarıntın örü turup on 'eñinlerinteki tonların birtin sıñar açınıp on'tizlerin çökitip ayaların kavşurup ağır ayamakın töpülerin yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp t(e)ñri t(e)ñrisi burkanka inçe tip ötündiler atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ñrim biz kamag t(e)ñriler kuvragı bo aldun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom ertiniğ eşidü teginip bo künte inaru bo nom ertiniğ boşguñalı tutgalı okıgalı sözlegeli ötgürü yine adınlarka nomlagalı bo nom ertini içindeki y(a)rılıgça yorigalı ötünü teginür biz. “O zaman hesapsız,

sayısız, Brahmâ Tanrılar, Tanrılar hanı Indra Tanrı, Ganj ırmağı Tanrıçası, dört Mahârâja Tanrılar topluluğu, hepsi birlikte, oturdukları yerlerinden kalkıp, sağ omuzlarındaki giysilerini sağ taraftan açıp, sağ dizlerini çökertip, ayaklarını kavuşturup, saygı göstererek, başlarını yere değdirip, secde ederek, başını eğip, Tanrılar Tanrısı Budaya şöyle söylediler: Adı yüceltilmiş, saygıya değer efendim!, Biz bütün Tanrılar topluluğu, bu altın renkli parlak, parıltılı, her şeyden yükseltilmiş, öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini işitip, yerine getirip, bu günden sonra bu öğreti mücevherini öğrenmeyi tutmak, okumak, söylemekten başka yine başkalarına açıklamak, bu öğreti cevheri içindeki buyruğa göre davranmayı rica edip yerine getiririz.” (AY-V/182, III.28b/2-23, AY-V/183, III.29a./1, s.66)

tegin kañi kanka inçe tep ötünti ıglayu bu ne emgeklig yer ermiş neglük togdum men “Prens babası hana ağlayarak şöyle söyledi: Bu ne acılı yermiş, neden doğdum ben? (PK IV c.3 sy.28/V c.1, sy.29)

tegin inçe tep ötünti taştın ilinçüke önmiş erdim üküş yok çıgay emgeklig tınlıglarag körüp ıgladım. “Prens şöyle söyledi: Dışarıda eğlenceye çıkmıştım, çok yoksun, sefikl, sıkıntılı canlıları görüp ağladım. (PK V c.3, sy.29)

tegin inçe tep ötü[n?]/ti kañım kutı meni sever mü siz. “Prens şöyle söyledi: yüce hükümdarım beni seviyor musunuz? (PK VI c.2, sy.29)

ol ödün ağıçı uluğı kanka inçe ötünti teñrim ağık kurug bor(=l?) kalır ağı barım alkınsar uvatsar yazukka tüşe teginmegey ertimiz teñrim. “O zaman hazine başkanı hana şöyle söyledi: Efendim hazine boşalmak üzere, mal mülk, zenginlik tükenirse, azalırsa hataya düşmeyecek miyiz efendim? (PK VII, c.5/VIII c.1, sy.30)

ol ödün inançları buyrukları eşidip kanka inçe tep ötüntiler teñrim elig törüg ağı barım tutar ağı barım alkınsar el törü neçük tutar biz teñrim. “O zaman dostları, bakanları işitip hükümdara şöyle söylediler: Efendim devlet ve kurumları zenginlik ayakta tutar, zenginlik tükenirse devlet ve kurumları nasıl ayakta tutarız efendim?” (PK VIII c.4, sy.30/IX c.1, sy.31)

ötrü kanı kanka inçe tep ötünti eçim tegin ölüm yerke barır ol neglük kalır men teyrim men yeme barayın edgü yavlak bolsar birle bolalım tep. “O zaman babası hana şöyle söyledi kardeşim prens ölüm yerine gidiyor, ben niçin kalayım efendim? Ben de gideyim iyi kötü olsa birlikte olalım.” (PK XXIX c.3/PK XXX, c.1, s.41)

toynlar inçe tip ötü(g ötünürler) bilip ukup ayıg kılınç(ları kaç) türlüğ bolur erki “Rahipler şöyle diyerek sorarlar: Bilip anlayarak işlenen kötü ameller kaç türlüdür acaba?” (M, XXIV. Bölüm, 79 .5 = 117 155/18-20, s.146-147)

bo y(a)rılıgı eşidip ol üdün ezrua kormuzta t(e)ñri dört m(a)haraaç t(e)ñriler başın kamag t(e)ñriler ulatı yene ulug tirin kuvrag kamagun barça t(e)ñri t(e)ñrisi burkanka inçe tip ötüğ ötündiler teñleyü kolulayu teginser biz t(e)ñrim tütrüm teriñ yörüglüg bo nom erdini neçeke'tegi yırtinçüde turup yitlinmeser batmasar ançaka'tegi bo yırtinçü-de yiti kırk türlüğ boda-paksik atl(ı)g tıyınmak arkalıg nomlar oçmedin üzülmetin turgay. “Bu buyruğu işitip o zaman Brahmâ Indra Tanrı, dört Mahârâja Tanrılar başta olmak üzere bütün Tanrılar ve yüce topluluk hepsi birlikte Tanrı Tanrısı Budaya şöyle söylediler: Ölçerek, düşünerek ulaşırsak efendim, keskin, derin yorumlu bu öğreti cevheri ne zamana kadar yeryüzünde durup kaybolmasa, yok olmasa o zaman kadar bu yeryüzünde otuz yedi türlü Bodhi-Paksika adlı sezmek destekli öğretiler yok olmadan, sona ermeden duracak.” (AY-V/197, III.36a./5-17, s.77-78)

takı yime alkınçsız kögüzlüg bodisvt teñri burkanka inçe tip ötüğ ötünti teyrim bu kuanşı im pusar neçükin ne alın çevişin bu çambudvip yir suvda yorıyur tınlıglarka asıg tusu kılur nom nomlayur alı çevişi neteg erki. “Ve yine eksiksiz kavrama gücü olan bodhisattva Tanrı Burkan’a şöyle soru sordu: Tanrım bu Kuanşı İm Pusar nasıl, ne çareler ile bu Jambudvıpa yerinde yaşar, canlılara fayda kılar, yasa öğretir, çareleri nasıl acaba?” (KİP/96-100, s.13)

ol ödün alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe tip ötüğ ötünti teyrim biz amtı kuanşı im pusarka tapıg udug tegürelim. “O zaman eksiksiz kavrama gücü olan

bodhisattva şöyle ricada bulundu: Tanrım biz şimdi Kuanşi İm Puser'a saygı sunalım.” (KİP/154-156, s.16)

ol ödün yir tutar bodisvt ornınta turup teñri burkanka inçe tip ötüğ ötünti kim kayu tınlıg bu kuanşı im puser erdemin büğülenmekin kutadmakın eşidser atın atayu tutsar men inçe kolulayur men ol tınlıgıñ edgü kılınç utlısı ertıñü öküş titir. “O zaman yeryüzünü tutan bodhisattva yerinden kalkıp Tanrı burkana şöyle söyledi: Herhangi bir canlı bu Kuanşi İm Puser faziletini, bilmesini, mesut etmesini işitse, adını söyleyerek dursa ben ant içerim o canlının iyi amellerinin neticesi pek çoktur.” (KİP/213-217, s.18)

2.1.2.2.3.3. inçe (tep/tép/tip) sakın- /inçe /tep/tép/tip) sakınç sakın- Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Açıklayıcı birleşik cümlelerde yardımcı cümleden önce esas cümlede sık kullanılan *sakın-* fiili Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde “düşünmek, plan kurmak, düşünüp taşınmak, endişelenmek” anlamlarıyla kayıtlıdır (Caferoğlu, 2011: 194). *sakın-* fiili Eski Uygur Türkçesinde hem asıl fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerden birisidir. *Fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşunda tasvir fiili olarak kullanılır. Marcel Erdal, Orhun Türkçesinde *ıd-* “bir şeyi tamamlayıp bitirmek”, *bar-* “gittikçe yoğunlaşmak”, *kör-* “birinin bir şey yaptığından emin olmak” fiillerinin hem asıl fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirtir. Uygur Türkçesinde kullanılan yardımcı fiiller olarak da *alk-*, *bar-*, *bol-*, *er-*, *ıd-*, *kal-*, *kel-*, *tur-*, *tut-*, *tüket-* ve *yori-* fiillerini verir ve bu fiillerin Uygur Türkçesindeki yardımcı fiil listesinin hepsi olmadığını, bir fiilin yardımcı fiil mi veya asıl fiil mi olarak kullanıldığının anlaşılmasının güç olduğunu belirtir (Erdal, 2004: 246-257).

Şinasi Tekin, tarifi (tasvirî) yardımcı fiiller olarak adlandırdığı yardımcı fiillerin asıl manaları dışında yardımcı fiil olarak mana derecelenmeleri ifade etmesinin Uygur Türkçesinde Köktürkçe'ye göre çok daha yaygın olduğunu, bunun sebebinin de Uygur edebiyatına kaynaklık etmiş olan yabancı diller olduğunu, tarifi (tasvirî) yardımcı fiillerin, esas fiillerin manalarını yakından tarif, tayin ve tasvir ettiklerini belirtir. Tekin *u-*, *bil-*, *sakın-*, *katıglan-*, *yara-*, *ıd-*, *ogra-*, *kılın-*, *titin-*, *alk-*, *küse-*, *ay-*, *katıglan-*, *anun-* fiillerini tasvirî fiiller olarak kaydeder, *sakın-* fiili için *bolu sakın-* “olmayı tasarlamak”

örneğini verir (Ş. Tekin, 1992: 98). Eraslan da *sakin-* “düşünmek, tasarlamak” fiilinin, tasvirî yardımcı fiil olarak kullanıldığında esas fiilde belirtilen hareketin yapılmasının düşünüldüğünü, tasarlandığını ifade ettiğini belirterek şu örneği verir: *yilvikip agukup ölürgeli sakınsar* (Kuanşı, 184) “(bir kimse) canlı varlıklara büyü yapıp (onları) zehirlmeyi, öldürmeyi düşünse...” (Eraslan, 2012: 446). *sakin-* fiili tasvir fiili olarak kullanıldığında esas fiile gelen -p, -u/-ü ve -gAll zarf-fiil eklerinden sonra kullanılır.

Şirin, *sakin-* fiili ile ilgili şu açıklamalara yer verir: “sak- fiilinin -n- fiilden fiil yapma eki ile genişleyen *sakin-* türevi *sakin-* ‘düşünmek’ fiilinde Clauson’un da belirttiği gibi “özlemle düşünmek” ve “endişeyle düşünmek” anlam nüansları vardır. ö-eyleminin Eski Türkçede eş anlamlısı *sakin-* Eski Uygurcada ikileme olarak (hendiadyoin) sık sık karşımıza çıkabilir, *bu savı ömek sakınmak kergek* ‘Bu sözü düşünmek taşınmak gerek’ (M III 12, 7-8) *edgüti ögil sakıngıl* ‘iyice düşün, taşın’ (AY : B01/16) Bu dönemde *sakınç sakın-* “düşünceye dalmak” ikilemesi de yaygındır, *kayu tütrüm teriñ sakınç sakınur erki siz* ‘Hangi derin düşüncelere dalarsınız acaba siz?’ *sakin-* Türk dili tarihi boyunca sık kullanılmış bir fiildir. Günümüz Türkiye Türkçesinde “esirgemek, korumak” anlamıyla yaşar. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bu yeni anlamla kullanıldığı örnekler mevcuttur. Bu anlam ses yapılarındaki benzerlikten dolayı, *sakla-* fiilinin anlamının “korumak, esirgemek” *sakin-* eyleminin anlamına bulaşmasıyla ortaya çıkmış olabilir. Clauson da bu etkileşimden bahsederek anlam benzerliğini halk etimolojisine bağlar” (Şirin, 2015: 189-190).

Clauson *sak-* fiilinin dönüşlü şekli olarak verdiği *sakin-* fiilinin orijinalinde basit bir şekilde “düşünmek” anlamına geldiğini, fakat çoğu zaman “bir şey hakkında uzun süre düşünmek, arzulamak veya bir şey hakkında endişeyle düşünmek, kaygılanmak” ve benzer anlamlarda kullanıldığını Osmanlı Türkçesinde “birisini korumak, tedbirli olmak, himaye etmek, korumak” anlamlarında kullanıldığını ve *sakla-*, *saklan-* fiillerinin anlamına yaklaştığını, bunun sebebinin de halk etimolojisi olduğunu kaydeder (Clauson, 1972: 812-813).

Eski Uygur Türkçesinde hem asıl fiil hem tasvir fiili hem de *sakınç sakın-* şeklinde aynı kökten türemiş *isim +fiil* şeklinde oluşmuş ikizleme şekliyle dönem metinlerinde sıkça yer alan *sakin-* fiili açıklayıcı birleşik cümlelerde *inçe (tip) sakınur*

“şöyle düşünür”/inçe (tip) sakıntı “şöyle düşündü” / inçe (tip) sakınç sakınur /inçe (tip) sakınç sakıntı “şöyle düşünür” /“şöyle düşündü”, inçe sakınç bolur “düşüncesi şöyledir” kalıplarında yardımcı cümleden önce kullanılmıştır:

ötrü bodisvt **inçe sakınur** ol yime togmak ne tıtagda ötgürü belgüüg bolur. “Bunun üzerine bodhisattva şöyle düşünür: Bu doğmak da hangi sebepten dolayı ortaya çıkar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/3-6, s.93)

ötrü bodisvt **inçe sakınur** ol tutyak nızvanı yime negüde (ö)tgürü belgürer. “Sonra bodhisattva şöyle düşünür: Bu varlığa bağlanma ihtirası da hangi sebepten dolayı zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/30-32, s.94)

ötrü bodisvt **inçe sakınur** ne tıtagın ne üçün teginmek bolur erki. “Bunun üzerine bodhisattva şöyle düşünür: ne sebepten dolayı, ne için hissetme zuhur eder acaba?” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/47-49, s.94-95)

kim yime yaşut batut kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp ökünç köñül öritmegüçiler olar **inçe tip sakınurlar** bizni tükel bilge maytrı burkan körmezün erdi bu yığılmış kuvrag biziñ münümüzni yazukumuznı ukmazun erdi. “Yine gizli amellerle günah işleyip pişmanlık duymayanlar şöyle düşünürler: Bizi mükemmel bilge Maytrı Burkan görmesin. Bu toplanmış cemaat bizim günahlarımızı, suçlarımızı bilmesin.” (M, XXIII. Bölüm, 74. 9 =28/10-16, s.139)

ötrü bodisvt **inçe sakınç sakınur** kılınç yime ne tıtagın belgüüg bolur basutçısı kim erür. “Sonra bodhisattva şöyle düşünür: Var olma da ne sebeple zuhûr eder, yardımcısı kimdir?” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/19-21, s.94)

ötrü bodisvt **inçe sakınç sakınur** az kılınç yime ne başlıgın kayu basutçın belgüüg bolur. “Bunun üzerine bodhisattva şöyle düşünür: Hırs ve var olma da nasıl bir başlangıç, hangi yardımcı ile zuhur eder?” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/40-42, s.94)

ötrü yine **inçe sakınç sakınur** kayu kayu törüler bolmışka karım(ak) ölmek bolur erki “Bunun üzerine yine şöyle düşünür: Acaba hangi kanunlardan dolayı ihtiyarlamak, ölmek zuhur eder?” (M, XV. Bölüm, 43. ? = 63/18-21, s.96)

ötrü şanki çkravrt ilig k(an) (ögrün)çülüğ sevinçlig bolup inçe (saki)nç sakınur ançama edgü meñi erür küsemiş küsüşler kanmakı amtı men irteki kün ök ordug karşığ kodup toyın dıntar bolayın. “Bunun üzerine Cakravartin (dünya hükümdarı) sevinerek şöyle düşünür: Arzu edilen isteklerin olması bu kadar güzel, zevklidir. Şimdi ben yarın sarayı bırakıp rahip dindar olayım.” (M, XVI. Bölüm, 1=7, 47. ? 285/16-21, s.101)

anta ötrü tükel bilge maytrı burkan (inçe) (sak(inç) sakınur ilkide ertmiş burkanlar mhasma(ç) atlıg sudurug nomladı kin keligme burkanlar yime inçe ök nomlayurlar men yime amtı nomlamışım kergek. “Bunun üzerine mükemmel bilge Maytrı Burkan şöyle düşünür: Eski, geçmiş burkanlar, Mahāsamaja adlı sutrayı vaaz etti. Sonra gelen burkanlar da bu şekilde vaaz ederler. Benim de şimdi vaaz etmem gerek!” (M, XVI. Bölüm, 50. 10=62/31-37, s.104)

ötrü inçe sakınç sakınur maña yime okşatı ermez kim şanki çkrvrt ilig kanta öñi ödrülüp orduta karşıda olursar men anın men yime şmnanç bolayın. “Bunun üzerine şöyle düşünür: Bana da benzer olmaz ki dünya hükümdarı Şankha’dan ayrılıp sarayda yaşarsam bu sebeple ben de rahibe olayım.” (M, XVI. Bölüm, 51. 14 57 75/25-30, s.105-106)

lö kanı inçe tep sakınç sakıntı ulug küçlüğ kutlug bodısavatlar ermeser bu yerke neñ tegmegey erti ol bodısavat erinç. “Ejderhalar hanı şöyle düşündü: Büyük, güçlü, kutsal Bodhisattvalardan olmasa bu yere asla ulaşamazdı. O bir Bodhisattva heralde.” (PK XLV, c.1, s.49)

tegin inçe tep sakınç sakıntı tözümin oğuşumın belgürti sözleser inim ölgey. “Prens şöyle düşündü kökenimi oymağımı belirtirsem küçük kardeşim ölecek.” (PKLXVI, c.4/LXVII, c.1, s.59-60)

ol ödün kadını kan borlukçısı teginig körüp inçe tep sakıntı içgerülüğ edgü yemişig kuşlar artatır üçün turkaru kınka teginür men amtı bu erig eliteyin borlukumın közedzün anta açınayın tep. “O sırada kayınpederi hanın bahçıvanı prensi görüp şöyle düşündü: Saraydaki iyi yemişi kuşlar berbat ettiği için durmadan cezaya uğruyorum, şimdi bu kişiyi götüreyim, bağımı gözetsin, orada bakayım” (PK LXX II, c.3/PK LXXIII, c.1, s.62-63)

yana ok **inçe tep sakındı**, apam birök bo et'özümün tidser m(e)n ötrü ülgüsüz sansız mün kadaglarıg kartıg bezig yiriñig kanıg igig agrıgıg korkınçig ayınçig barçanı tidmiş ıdalamış bolur m(e)n, daki yme bo et'öz erser altı kırk törlüg arıgsızların tolu suv üzeki ker(e)kü teg b(e)ksiz yarpsız kamag kurtların koñuzların tergini kannıñ yiriñniñ ornagı siñirin tamırın yörgelmiş süñökler ulagı üze tuduşmış ertinü yirinçig yarsınçig erür anı üçün tegimlig ol amtı maña bo et'özümün tidip ıdalap üzeliksiz üsdünki yeg apamulug menü nirvanıg tilegülük busuş sakınç emgek tolgakıg birtem tarkarguluk tugmak ölmeklig tegzinçig amırtgurguluk nizvanılıg ilişig üzgülük dyan bilge biliglig küçüg küçlendürgülük tolu tükel bışrunmaklıg edgüg egsüksüz bütürgülük yüz buyanılıg edigin edingülük, tolu tükel bilge biligig tüpgergülük, alku burhanlar üze ögitimiş ıdok nomlug et'özüg tanuklaguluk kamag beş azun tınl(ı)glar oğlanın nom buşılıg menü üze meniletgülük tep. “Ayrıca şöyle düşündü: “Eğer bu vücudumu bırakırsam o vakit ölçüsüz, sayısız günahları, suçları, yaraları, çibanları, irinleri, kanı, hastalığı, korkuyu, hepsini bırakmış olurum ve bu vücut ise otuz altı türlü pislikle dolu, su üstündeki köpük gibi dayanıksız, geçici, bütün böceklerin, kurtların toplandığı, kanın, irinin yeri sinirlerle, damarlarla sarılmış, kemikler ile bağlanmış, tutuşmuş son derece iğrençtir, onun için şimdi bana şu yakışır: Vücudumu bırakıp ulaşılmaz, üstün daha iyi, sonsuz, ölümsüz Nirvāṇa'yı dilemeli, keder, düşünce, eziyeti, acıyı tamamen uzaklaştırmalı, doğmak, ölmek döñüsünü teskin etmeli, tutku bağlarını koparmalı; dhyāna bilge, bilinçli gücü güçlendirmeli, dolu, tam öğrenmeli, iyiyi, mükemmeli tamamlamalı, yüz sevaplı süsü hazırlamalı, tamamen bilge bilgililerin aslını araştırmalı, bütün Budaların övdüğü zarif, ilahi vücudu tanıklamalı, bütün beş dünya canlılarının çocuklarını din sadakasıyla sevindirmeli.” (AB 613/23, 614/1-23, 615/1-4, s.83-84-85)

kaçan yerke tegdükte bodis(a)t(a)v yana **inçe tep sakındı**, inçip bo bars torokı küçsüzi ugrunta anın meni yegeli umaz tep “Yere düştüğü zaman Bodhisattva yine şöyle düşündü: “Fakat bu kaplan zayıf, güçsüz olması sebebiyle beni yiyemez.” (AB 616/15-18, s.88)

küvez kagal kiçig balık az inallar inçe tip sakınç sakıntılar birükin bu yir suvda tükel bilge burkan yig ermedi erser anıñ (n)omlamış nomı yigde yig bolmadı erser antag oğlagu antag ///ngiligin ulgadmış yaşıda (ına)llar çorlar evlerin (barkların) kodup toyın dıntar (bolmaz)lar erti anın amtı kop yilik tutuk ev (bark) (kod)up toyın dıntar bolalım. “Küvez Kagal Kiçig, Balık, Az Inallar şöyle düşündüler: Eğer bu yeryüzünde eksiksiz bilge Burkan çok iyi olmadıysa, onun anlattığı dini, en iyisi olmadı ise, böyle yumuşak böyle /// büyümüş Yaşa ... vekiller, Çorlar evlerini barklarını bırakıp rahip dindar olmazlardı ... Bu yüzden şimdi ...bütün valiler evleri barkları bırakıp rahip, dindar olalım.” (M I. Bölüm, 1 = 20 42 227 436 439a/46-58, s.51)

ötrü ol bayagut oğlu anı körüp inçe tip sakıntı ne tıltagın bu kamag kuş keyikler kuvragı bir yınakdın yügürürler uçarlar erki. “Sonra o bey oğlu bunu görüp şöyle düşündü. Ne sebeple bu bütün kuş, yabani hayvanlar topluluğu bir taraftan koşarlar, uçarlar acaba? (OB/15, 20-23, s.24)

ötrü bodisvtnıñ inçe sakınçı bolur kayu tıltagda ötgürü börtmek belgülig bolur erki “Bunun üzerine bodhisattvanın düşüncesi şöyledir: Hangi sebepten dolayı temas etme zuhur eder acaba?” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/61-62, M, XV. Bölüm, 42. 8 = 147a 235 237 354/1-2, s.95)

2.1.2.2.3.4. inçe (tep/tép/tip) sözle/sözle- Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Eski Uygur Türkçesinde açıklayıcı birleşik cümle yapısında *ayt-*, *ti-*, *yarlıka-*, *ötün-*, fiilleri gibi kullanılan fiillerden birisi de “söylemek” anlamındaki *sözle-* fiilidir. Şirin, “söz söylemek” anlamındaki bu fiilin yazıtlarda kök biçim söz şeklinin “söylenen laf, lakırdı, kelam” bir kez geçtiğini⁶⁵, Eski Türkçede *sab>sav* sözünün yakın anlamlısı olduğunu, Türk dili tarihinde “laf, söz, vaat”, “dedikodu” gibi anlamlarla kullanımının sürerek günümüz Türk lehçelerine intikal ettiğini belirtir (Şirin, 2015: 244). Eraslan, fiili “söylemek” ve “ezberden okumak” anlamlarıyla kaydeder (Eraslan, 2012, 602). Erol, *sözle-* fiilinin *sö:z*’den türemiş bir fiil olduğunu, “konuşmak”, “söylemek”

⁶⁵ *Söziñe yazmayın yañılmayın tidi.* “Sözüme kanmayın, yanılmayın dedi” (ŞU B 5)

anlamına geldiğini ve fiilin Eski Anadolu Türkçesinin sonuna kadar anlam alanını genişlettiğini belirtir (Erol, 2008: 475). Clauson *sözle-* fiilinin *ay-* fiili gibi “konuşmak, söylemek” anlamına geldiğini, fakat *ti-* fiilinden farklı olduğunu, büyük bir ihtimalle dolaysız anlatımlarda önceki veya devam eden konuşmalarda kullanıldığını ve 13. yüzyıllarda bilinmeyen sebeplerle s- ve z- seslerinin yan yana gelmesinden kaçmak için bazı lehçelerde *söyle-* şekline geldiğini belirtir (Clauson, 1972, 863).

Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde *sözle-* fiilinin, açıklayıcı birleşik cümlelerde kullanım oranı *ti-* fiili kadar yaygın değildir, ve esas cümlede *inçe (tip) sözleyür* “şöyle söyler”, *inçe (tip) sözleti* “şöyle söyledi” şeklinde, bir de din ile alakalı eserlerden aktarım yapmak için örneğin, *Z-in wang pan ki altg sudurda sözleyür* “Zin Vang Pan Ki adlı sūtrada söylüyor” şeklinde kullanılmıştır:

burhanların nomının ulug türlüğün yme eşitiñler tip tiyü, ötrü inçe tip sözleti: m(e)n igledükte añ başlayu maña tört yekler yakın kelti. “Buddhaların akidesinin büyük değişikliğini de işitin diyerek, sonra şöyle söyledi: Ben hastalandığımda önce bana dört cin yakın geldi.” (AY-II/5, 18-22, s.30)

anta ötrü inçe tip şlök sözledi ağır ayamakın yükünür men narayan teñri kıziña yirtinçü yir suv içinte ulug erksinmekke tegmişke amtı men öge küleyü teginür men ol ayagka tegimligig. “Daha sonra şöyle şiir söyledi: Derin bir saygıyla eğilirim, Tanrıça Narayan’a yeryüzünde, yüce güce ulaşmışa, şimdi ben saygıya layık olanı övüyorum.” (AY-IV/VII 16a/719-724, s.159)

arşidati arhant inçe tip sözleyür señrem takı bütmezken ite başladukta ok altı kat teñri yirinte siziñe olurgulug teñ(ri)d(em) ordular belgülig boltı anın kültüm. “Aziz Rsidati şöyle söyler: Manastır daha bitmemişken yapılmaya başlandığında altı kat Tanrılar yerinde sizin için oturacak ilahi saraylar ortaya çıktı, bu sebeple güldüm.” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/17-23, s.107-108)

waphuaki atlg nom çeçeki sudurda sözleyür kirtgünç on türlüğ yörüglüg bolur tip “Vaphuaki adlı öğreti çiçeği sūtrada söylüyor: İnanç on türlü izahlıdır diye.” (TT5/B, 1-2, s.340)

Z-in wang pan ki altg sudurda sözleyür kut bulmuş tüzünler kurınta kezikinte. barmaknıñ aybaşlayukı tıltagı kirtgünç ol tip. “Zin Vang Pan Ki adlı sūtrada söylüyor: Saadeti bulan asiller toplantısında gitmenin en başta olan sebebi inançtır diye.” (TT5/B, 5-7, s.340)

anı üçün bu nom erdininiñ sastrında sözleyür süzük kirtgünç köñül yügerü turur tip “Bu sebeple bu öğreti cevherinin kitabında söylüyor: saf, imanlı gönül hazırdır diye.” (TT5/B, 41-42, s.342)

bu yörüğüg blgülüğ kılgeı anı üçün küşalun atlg kuşawati şastrda sözleyür tartıp tınlglarig taşgaru öntürti sansarlıg kök titigdin tip. “Bu izahı belirli kılmak için bu sebeple Kuseveti adlı Kusāvātī şastrada söylüyor: Çekip canlıları dışarı çıkardı, ölüm doğum sırası gök çamurdan diye.” (TT5/B, 83-85, s.346)

bu yörüğüg blgülüğ kılgaı anı üçün wişiklun şastrda sözleyür kirtgünç erser suw süzgeli umusı teg kirtgünçsüz töz öze bulganmış çug bolmış köñülüğ süzer tip. “Bu izahı belirli kılmak için Vişikulan şastrada söylüyor (anlatıyor): İnanç ise suyu süzecek Umusı gibi inançsız temelle karışmış, bulanmış gönlü temizler diye.” (TT5/B, 98-102, s.346)

2.1.2.2.3.5. *inçe (tep/tép/tip) te-/ti-* Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

ti- fiilinin özellikle “söylemek, demek” anlamında olduğu “konuşmak” anlamındaki *ay-* veya *sözle-* fiilleri gibi “konuşmak” anlamında olmadığı, bu fiillerin erken dönemde dolaysız anlatımlarda kullanıldığı, *tip* sözcüğünün de *tip tidi*, *tip sakıntım* şeklinde de kullanıldığı Clauson tarafından kaydedilir (Clauson, 1972: 433). Şirin, fiilin Eski Türkçede *ti-* ve kapalı /e/li *té-* biçimleriyle karşımıza çıktığını, çok yaygın bir kullanımı olduğu için “demek, söylemek” anlamının yanı sıra “düşünmek”, “ad vermek”, “adlandırmak” mecazlaşmalarının da ortaya çıktığını, Eski Türkçede *ti-/té-* eyleminin -yIn ve -p zarf-fiil ekleriyle kalıplaşıp *tip/tép* ve *tiyin/téyin* bağlaçlarını oluşturduğunu, her ikisinin de görevinin günümüz Türkçesindeki *diye* bağlacıyla aynı olduğunu belirtir (Şirin, 2015: 106). Eraslan da -p ekiyle teşkil edilen zarf- fiillerin edat olarak kullanılışının bütün zarf- fiiller için söz konusu olmadığını, böyle bir kullanılışın

Uygurcada sadece *ti-* “demek” fiilinde görüldüğünü, *tip* “diye” şeklinin edat olarak kullanılışının kalıplaşmayla ilgili olduğunu belirtir (Eraslan, 2012: 418). *ti-* fiilinin *-p* zarf-fiil ekiyle kalıplaşmış *tip* “diye” şekli hem açıklayıcı birleşik cümlelerde hem iç içe birleşik cümleler de *inçe tip ti-*, *inçe tip ayıt-*, *inçe tip sözle-*, *inçe tip sakınmak* vb. kalıplarda çok sık kullanılmıştır. Dikkat çeken bir nokta da açıklayıcı birleşik cümlelerde *ti-* fiilinin *ayıt-* ve *sözle-* fiillerine oranla çok daha fazla kullanılmasıdır. Yaylagül, *Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller* adlı çalışmasında açıklama fiilleri başlığı altında *ti-*, *ay-*, ve *sözleş-* fiillerine yer verir ve usamlama fiillerinin beyinde oluşan bir dizi karmaşık etkinliği gösterdiğini, açıklama fiillerinin ise, bunun sonucunda ortaya çıkan söz veya davranışları gösterdiğini, yani çıktı eylemler olduğunu, mental etkinlik sürecinin son halkasını oluşturduğunu ve sürecin açıklama fiilleriyle sonuçlandığını, Türk Runik harfli metinlerde en sık kullanılan açıklama fiilinin *ti-* fiili olduğunu, bunu *ay-* ve *sözleş-* fiillerinin izlediğini belirtir (Yaylagül, 2005: 45). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde açıklama yardımcı cümlesinden önce esas cümlede *inçe (tip) tidi(ler)* “şöyle dedi(ler), şöyle söyledi(ler)” *inçe tip tiyür(ler)/tir(ler)* “şöyle der(ler), şöyle söyler(ler)” kalıplarında yer alan *ti-* fiili ile kurulan açıklayıcı birleşik cümle örnekleri şu şekilde sıralanabilir:

ku(nçuylug) (erdni)siñe inçe t(ip) tiyür öd boltı katunum ili(nçü)legü yimişlikke öñül(üg). “Kraliçeye ait cevherine şöyle der: Kraliçem eğlenme koruluğuna gitme zamanı geldi.” (M, XI. Bölüm, 35. 5= 148 149 236 265 294 429/1-3, s.85)

sntuşıti teñri inçe tip tiyür muna kün burnı toga kelti. “Samtusita Tanrı şöyle der: İşte gün burnu doğup geldi.” (M, XI. Bölüm, 37. ? = 82/8-10, s.88)

ötrü h(ormuzta) (teñri) (inçe) (tip) tiyür meriçi amtı bodisvtnañ ögi katun ulug karı işiler birle tegriklep ornınta turup ol altunlug pariçatr sözgütke okşatı alku söğütlerniñ begi osuglug butık çubık yap yavışgu hua çeçeklerin tegriklemiş çambu söğüt tapa bardı. “Sonra Indra Tanrı şöyle der: Mleccha şimdi bodhisattvanın anası kraliçe çok yaşlı kadınlar ile çevrenip yerinden kalkıp o altınlı paricitra ağacına benzeyen bütün ağaçların beyi gibi dal, budak, yaprak, çiçeklerle çevrenmiş elma ağacına doğru gitti.” (M, XI. Bölüm, 37. ? = 82/12-20, s.88)

katunlar inçe tip tirler biz yime siznide ödrülüp öñi munta kalmaz biz sizni birle şmnanç bolur biz. “Hanımlar şöyle derler: Biz de sizden ayrılıp artık burada kalmayız. Sizinle birlikte rahibe oluruz.” (M, XVI. Bölüm, 51. 14 57 75/42-45, s.106)

amarıları inçe tip tiyürler biz yime öñre toyınlar şmnançlar erdimiz señik señrem sanlıg soçusı az erdi mçnk sunçuk kidiz töşekde ulatı idişin tavarın yalıñuz erksinip meniñ ol işletdim andın adın kertilerka yime ök tartıp birür erdimiz ol tıtagın anta ölüp ulug tamuda togdumuz tamudın kurtulup kiçig tamularda togdumuz munta togup toyın başlıg şuşutsi azan mançak tült töşek tagar keyiz sunçuk isiç bukaç burnaç etüzlüg erür tolپ etüzümüztin otın örtenür yalar bu emgekin ölü yime umaz biz. “Bazıları şöyle derler: Biz de eskiden rahip, rahibe idik. Manastıra ait evleri azdı. Yatak, dilenci kâsesi, keçe, döşek ve mal mülkü yalnız gasbedip benimdir (diye) kullandım. Onlardan diğer dünyevi kimselere de çekip verirdik. Bu sebepten orada ölüp büyük cehennemde doğduk. Burada doğup rahip başlı, tarak, sedir, yatak, yastık, döşek, torba, keçe, dilenci kâsesi, kazan, tencere, ibrik vücutludurlar. Bütün vücudumuz ateşle yanar, alev alır. Bu eziyetten yine de ölmeyiz.” (M, XXIII. Bölüm, 73. 7=3b/20-36, s.137)

amarıları inçe tip tiyürler biz yime ilkide şakimun burkan şazanında toyınlar şmnançlar erdimiz señik señrem sanlıg tarıglag yirin kalınlıkların borlukların söğütün yimişin erksinip adın igil kertilerka birdimiz özümüz yalıñuz inlep erksintimiz yidimiz yuñladımız ol tıtagın anta ölüp ulug ulug tamurlarda togdumuz tamudın kurtulup bu kiçig tamularda togmış erür biz munta togup kayusı kalınlık etüzlüg kayusı kalın etüzlüg kayusı söğüt etüzlüg kayusı ataz etüzlüg alku toyın başlıg erür biz turkaru otın yalar biz etüzümüz öze örtlüg taş sası yağar. “Bazıları şöyle derler: Biz de eskiden Şākyamuni Burkanın dininde rahip, rahibe idik, manastıra ait tarlaları, asmaları, bağları, ağaçları, meyveleri gasp edip başka sıradan kimselere verdik. Kendimiz yalnız gasp ettik, yedik, kullandık. Bu sebeple orada ölüp çok büyük cehennemlerde doğduk. Cehennemden kurtulup bu küçük cehennemlerde doğduk. Burada doğup bazısı bağ vücutlu, bazısı büyük vücutlu, bazısı ağaç vücutlu, bazısı sulama kanalı

vücutlu, hepimiz rahip başlıyız. Daima ateşle yanarız. Vücutlarımız üzerine alevli taşlar, çöpler yağar.” (M, XXIII. Bölüm, 73. 7=3b/36-54, s.137-138)

amarı inçe tip tiyür biz öñre keyikçiler erdimiz erüş öküş keyiklerig isig özlerinte öñi kılımız sansız tümen keyiklerig balık başlıg kılımız ol tıltagın anta ölüp ulug tamuda togdumuz tamudın ozup kurtulup amtı bu kiçig tamularda togmuş erür biz munta togup örtlüg temirlig torların yörngenmiş ulug bedük etüzümüz erür yine yime toñuz başlıg sıgun başlıg tamulug özütler tegremizte yorıp üç adrı süñün sançarlar tartarlar emgek tolgak teginür biz amtı teñrim tsuyumuznu yazukumuznu bilinür biz kşanti bolzun “Bazıları şöyle der: Biz eskiden avcı idik. Pek çok geyiği canından ettik. Sayısız, on binlerce geyiği, balık başlı kıldık. Bu sebeple orada ölüp büyük cehennemde doğduk. Cehennemden kaçıp kurtulup şimdi bu küçük cehennemlerde doğduk. Burada doğup alevli, demirli ağlarla sarılmış büyük, yüksek vücutlarımız vardır. Ve yine domuz başlı, geyik başlı cehennemlik ruhlar çevremizde dolaşp üç ayrı mızrakla vururlar, çekerler. Acı, ızdırıp çekeriz. Şimdi Tanrım günahlarımızı, suçlarımızı itiraf ederiz, affedilsin.” (M, XXIII. Bölüm, 78. 12=2/27-45, s.145)

savın inçe tir biz kamagun yilkılarınñ öñre yalañuk azunlardakı ayıg kılınç(lar kü)çinte bu ogurta yılkı azun(in)ta togdumuz erti. öteg birim öteglegölük yıl ay öd kolu sakış tolsa tükeser, munta etüz kodup kişi azunında togar ertimiz. İnçip biziñ yılkı azunındaki ozguluk kutrulguluk ödümüz künümüz takı tükemezken (İnçiv balıktakı çang) bağlıg Küü Tav (atl(ı)g beg bizni) ölürtti. Anıñ (üçün biz) kamagun ikileyü yana yıl(kı azun) togguluk ötegke emgek(ke tegerbiz) bu muntag emgek tolgakka tegmiş ögte bu muñumuznu emgekimizni aç a yada ukıtu sözlegeli uguluk küçümüz küsünümüz yok erti kanta takı utrunguluk turuşguluk küçümüz bolgay? “Sözünü şöyle der: Biz vaktiyle hayvanların daha önce insan alemindeki fena amelleri yüzünden o zaman hayvan aleminde doğdu idik. Karşılık ödeyecek yıl, ay zamanı dolsa, tükense, burada vücudumuzu bırakıp insan aleminde doğardık. Böylece bizim hayvan aleminden kurtulma zamanımız, günümüz daha tükenmezken İnçiv şehrindeki Çang Küü Tav adlı bey bizi öldürttü. Onun için biz hepimiz yeniden tekrar hayvan aleminde doğmak icap

eden zahmete ulaşırsınız. Bunun gibi zahmete, kedere ulaştığımız zamanda bu sıkıntımızı, zahmetimizi açarak, açıklayarak anlatıp söyleyebilecek gücümüz, kuvvetimiz yoktu. Nerede karşı gelecek, savaşıacak gücümüz olacak?” (AY-II/6, 13-23, AY-II/7, 1-11, s.32-34)

anta yene ol tözünler oğlu tözünler kızı inçe tip timiş k(e)rgek k(a)ltı bo ondın sıjarkı yırtınçüdeki kamag tınl(ı)g oğlanının yügerü bo közünür üdde kılı turur neçe buyan edgü kılınçları edgü evrişleri <bar> erser inçe k(a)ltı buşı birmek ç(a)kşap(a)t küzetmek bilge biligde öğretinmekte ulatı amti m(e)n olarnıñ ol antag buyan edgü kılınçlarıña edgülig evrişleriñe artukrak iyn ögirür m(e)n sevinür m(e)n. “Orada yine o soylular oğlu, soylular kızı şöyle söylemiş (olsa) gerek: Öyle ki bu on yöndeki yeryüzündeki bütün canlıların şimdi, bu görünen zamanda yapıp durdukları ne kadar sevap, iyi davranışları varsa, bu şekilde sadaka vermek, öğreti gözetmek, bilge bilgede öğrenmekten başka, şimdi ben onların, öyle iyi, güzel davranışlarından dolayı çok fazla sevinirim, kıvanırım.” (AY-V/151, III.13a./7-19, s.42)

olarnıñ taşmışların körüp, ol Küü Tav atl(ı)g beg örtü olarnı okıyü inçe tip tidi kelenler⁶⁶ edgülerim, m(e)n tirilmişke sizler negülüğ ança ked kaçarsızlar, korkmanlar m(e)n emti sizlerke tirilmiş tıtagımın sözleyin. “Onların kaçtığını görüp o Küü Tav adlı bey onları çağırıp şöyle dedi: Geliniz iyilerim, benim dirilişimden sizler niçin böyle çok kaçıyorsunuz, korkmayın ben şimdi sizlere dirilmemin sebebini söyleyeyim.” (AY-II/5, 11-18, s.30)

(bu savı)g eşidip m(e)n ötrü olarga inçe tip tidim ay-a edgülerim, t(e)ñrimlerim, kim m(e)n ol ödte yalañukların yırtınçülüğ et köz öze ayıg kılınç kılmuşıg körür bilir ertim erser, yme neñ ol ayıg kılınçnıñ emtikı teg yavlak tüşin utlısın bilmez ertim. “Bu sözü işitip, ben sonra onlara şöyle dedim: Ey iyilerim, haşmetlilerim, ben o zamanda insanların dünyadaki vücudları, görüşleri ile kötü amel kıldıklarını gören, bilen olsaydım, asla o kötü amelin şimdiki gibi kötü karşılığını, neticesini bilmezdim.” (AY-II/8, 16-23, AY-II/9, 1, s.36-38)

⁶⁶ Saadet Çağatay: “Belki bu kelime *keliñler* yerinde tertip hatası veya herhangi başka bir hataya maruzdur.”

muntag tiser m(e)n ötrü ol yekler maña inçe tidiler anı ara kim seniñ isig öz alımçılarıñ otuz artuk bağlıg tutuglug tınl(ı)glar öñin öñin erklig hannıñ karşınta kın közin, salınmış karaglığın sini küte tururlar. “Böyle deyince, sonra o cinler bana şöyle dediler: Bu esnada hayat alacaklıların otuzdan fazla bağlı tutulan canlılar farklı farklı kudretli hanın karşısında, kıskanç gözle, dikilen bakışlarla seni bekleyip duruyorlar.” (AY-II/9, 14-21, s.38)

ötrü m(e)n yana olarga yalbaru inçe tip tidim ay edgülerim, m(e)n özüm teñlesermn bu emgekimtin ıdı ozgum kutrulğum yok turur. “Sonra ben yine onlara yalvararak şöyle dedim: Ey iyilerim, ben kendim düşününce bu eziyetlerden asla kurtuluşum yoktur.” (AY-II/10-14, s.40)

atımın eşitü birle (inçe tip) tidi ay yumışçılar ol yal(añuknıñ) ayıg kılınçı ertinü (öküş) ulug yazuklar erür anı negülüg munça keç kelürtünüzler. “Adımı işitince şöyle dedi: Ey hizmetçiler, o insanoğlunun fena ameli gayet çok, büyük günahlardır. Onu niçin bu kadar geç getirdiniz?” (AY-II/13, 4-8, s.46)

avıçka inçe tep tedi ol altun tagka tegser siz kök lenhua p(?) körgey siz ol lenhua sayu birer agulug yılan bar agu tını ıraktın ançulayu közünür kaltı lenhua sayu tütün tüterçe ol erser ertinü alp ada tetir ol lenhua yolug yoguru usar siz ötrü lö kanı erdinilig balıkka orduka teggey siz ol balık tegre yeme yetti kat karam içinte alku agulug löler yılanlar yatur anı yoguru usar siz içgerü balıkka kirgey siy lö kanıña közüngesiz siz erdini bulgaysız men amtı ölüer men siz yalhuskıya kalır siz teñrim korkmañ busanmañ esen tükel teggey siz inçip kayu küñ burhan kutın bulsar meni titmeñ edgü köni yolçı yerçi bolup [Burada dört sayfalık iki yaprak eksik.] “Yaşlı adam şöyle dedi: O altın dağa ulaşırsanız mavi lotus çiçeği göreceksiniz. O lotus çiçeklerinin her birinde birer zehirli yılan var. Zehirli nefesi uzaktan öylece görünür şöyle ki lotusların her birinden duman tüter gibidir. İşte aşırı derecede, en büyük tehlikedir. O lotus çiçeklerinden yolu açabilerseniz o zaman ejderhalar hanının mücevherli şehrine, sarayına ulaşacaksınız. O şehrin çevresinde de yedi kat hendeğin hepsinin içinde zehirli ejderhalar, yılanlar yatar. Onların (arasından) yolu açabilerseniz içeriye şehre gireceksiniz, ejderhalar hanına görüneceksiniz, mücevheri bulacaksınız. Ben

şimdi ölüyorum. Siz yalnız kalıyorsunuz. Efendim, korkmayın, dertlenmeyin, sağ salim ulaşacaksınız. Buddha'nın mutluluğunu bulursanız beni bırakmayın. İyi, doğru kılavuz olup...(eksik) (PK XXXVII/XXXVIII/XL, s. 45-46)

inisi ayıg ögli tegin inçe tep tedi taluy içinte yokadı kutsuz kovılar için alku yokadı alku öltiler. “Küçük kardeşi kötü düşünceli prens şöyle dedi: Okyanus içinde yok oldular, kutsuz, talihsiz oldukları için hepsi yok oldu, hepsi öldü.” (PK LIII, c.3/LIV, c.1, s.53)

ötrü inisi inçe tep tedi siz aruk siz aruklay az udıy erdini maña beriñ men tutayın. “Sonra küçük kardeşi şöyle dedi: “Siz yorgunsunuz, dinlenin, biraz uyuyun, mücevheri bana verin, ben tutayım.” (PK LV, c.3, s.54)

tegin inçe tep tedi küden ür tursar yaramaz siz maña kadaş boltunuz maña edgü sakınçınaz bar erser maña amtı bir kuñkayu tilep kelürün elgim 'etizü agzım yırlayü öz egideyin. “Prens şöyle dedi: Konuk kişi uzun süre kalsa uygun olmaz. Bana kardeş oldunuz. Bana iyi bir düşünceniz var ise bana şimdi bir kopuz isteyip getirin. Elim çalarak, ağzım şarkı söyleyerek kendime bakarım.” (PK LXIX, c.2/LXX, c.1, s.61)

üküş bilge kişiler inçe tediler ol közsüz kişi ayıg bilge tetir aña ayıtın. “Birçok bilge kişiler şöyle dedi: O gözsüz kişi pek bilgedir, ona sorun” (PK LXXIV, c.2, s.63)

yene kız inçe tep tedi amtı kertgüntünüz mü ki. “Kız yine şöyle dedi: Şimdi bana inandınız mı?” (PK-A-8212(118)/5-6, s.73)

ol ödün kız teginke inçe tep tedi siz ertiñü sevinçsiz er ermiş siz men el kan kızı yermetin yarsımatın özü. “O zaman kız prene şöyle dedi: Siz son derece minnetsiz kişiymişsiniz. Ben hükümdar kızı (olarak) tiksinden, çürümeden kendi...” (eksik cümle) (PK-A-8212(118)/7-8-9-10, s.73)

ötrü kız yalğan tep kertgünmetin teginke inçe tep tedi ertiñü kal muntuz ermiş siz neçük antag çulvu sav agzınızta öner baranas uluştaki kan oğlu taluyka kirdi takı kelmez neçük men erür men ter siz. “Bunun üzerine kız yalan olduğunu düşünüp

inanmadan prene şöyle dedi: Son derece deli, şaşkın imişsiniz. Nasıl böyle hakaret sözü ağzınızdan çıkar. Benares ülkesi hükümdarının oğlu okyanusa gitti ve gelmedi. Nasıl ben oyum dersiniz.” (PK-A-8212(118)/12-17, s.74)

ötrü tegin inçe tep tedi men toga ezük sözlemez men. “Bunun üzerine prens şöyle dedi: Ben doğduğumdan beri yalan söz söylemedim.” (PK-A-8212(118)/18-19, s.74)

kız inçe tedi sizin yalğan köni sözünüzni [kim?] bilir men ıdı kertgünmez men te[p?] “Kız şöyle dedi: Sizin sözünüzün yalan mı doğru mu olduğunu kim bilir? Ben kesinlikle inanmıyorum.” (PK-A-8212(118)/19-21, s.74)

tingalı olormışta ‘eñ uluğı tegin iki inileriñe inçe tep tedi ay inilerim meniñ bökünki kün ertijü kork<g>um belinlegüm kelir, inçe bolmazun k(a)ltı bo arıg semek içinde kadır yavlak keyikler bar bolup, biz yokadguluk emgengülük bolmalım tep “Dinlenmek için oturduklarında en büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi: Ey küçük kardeşlerim, benim bugün çok korkum var, öyle olmasın, eğer bu orman içinde vahşi, kötü hayvanlar var olup biz yok olacak, ızdırıp çekecek olmayalım.” (AB 608/15-22, s.75-76)

ikintisi tegin inçe tep tedi, eşidü y(a)rılıkazun eçim a kim meniñ bo et’özümün esirkegüm idi kelmez, tek biziñe neçökin erser amraklartın adırılguluk emgek bolmazun erti tep korkar m(e)n tep. “İkinci prens şöyle dedi: Ey ağabeyim dinle! Ki benim bu vücudumu esirgeyeceğim hiçbir şekilde gelmez, yalnız bize nasılsa sevdiklerimizden ayrı kalma eziyeti olmasın diye korkuyorum.” (AB 608/22-23, 609/1-4, s.76)

bo savıg eşidip kiçigi inisi inçe tep tedi, eşidtim m(a)has(a)tvenin tsuyurkayu sözlemiş çın savın teminkeye körmüşte, torok küçsüz aç barsıg, aç emgekke egirdip, enükin yegeli kalmışın, anın sezindim inimke et’özin tidti erki mü tep. “Bu sözü işitip küçük kardeşi şöyle dedi: Mahāsattvanın merhamet ederek söylediği doğru sözü işittim, biraz önce gördüğünde zayıf, güçsüz aç kaplanın açlık eziyeti ile kuşatılıp yavrusunu yemek üzere olduğundan dolayı kardeşim

vücudunu feda etti mi acaba diye şüphelendim.” (AB 618/22-23, 619/1-5, s.91-92)

anta ötrü hymavati inçe tip tidi amtıkiya yakaru yirde ödde belgüüg bolmuş erür kim tejrı tejrısı burkan burkan kutın bulu yarlıkap bir prnadaşunu oluru yarlıkap bir pranadaşunu oluru yarlıkap yiti yiti kün dyanlag menji teginü ertürü yarlık(a)dı kimke yime neş nom nomlay(u) ya(r)lıkamadı amtı biş ay tün (kün) ulug ilig ezrua tejr(i) iligişe barnas kentde er... arıgda üç tegzin(ç) (iki) yigirmi bölük nomlug t(ilgen) tevirip atnakaudani aşıvaç(it) (badirik) kaşpi mahanmıda ulatı biş pañçaki toyınlarag sekiz tümen tejrilerig kutgaru yarlıkadı. “Ondan sonra Haimavati şöyle dedi: Şimdi yakın yerde, zamanda belirli olmuştur ki Tanrı Tanrısı Burkan kutunu bulup, ona ulaşp, bir Prnadasunu oturup buyurup yedi defa yedi gün dhyana saadetini kabullenip geçip buyurdu, kimseye asla öğretiyi anlatmadı. Şimdi beş ay, gece gündüz yüce hükümdar Brahman Tanrı hükümdara Benares şehrinde ...ormanda üç devir on iki kısımlı öğreti tekerleğini çevirip Ajnāta-Kaundinya, Aşvajit, Bhadrıka, Kaşpaya, Mahānāmadan başka beş rahibi 80.000 Tanrıyı kurtardı.” (M I. Bölüm, 1= 20 42 227 436 439a/15-31, s.50-51)

sadagari inçe tip tidi antada basa barnaslıg bay bedük kişiler oğlanı yaşı purnı vimali gavanpati subahuda ulatı biş inallar arhant kutın bultılar yaşınıñ anası klyani birle upasañç boltılar. “Sadāgiri şöyle dedi: Bundan sonra Benaresli zengin, büyük kişilerin çocukları Yaşa, Pūrna, Vimala, Gavāmpati, Subāhul’dan başka beş vekiller azizlik kutunu buldular, Yaşa’nın anası Kalyāni ile birlikte mümine oldular.” (M I. Bölüm, 1 = 20 42 227 436 439a/32-39, s.51)

tejrı burkan birle bir yigirmi sadagari inçe tip tidi muna amtı yakurukiya öd erür yig yig “Tanrı Burkan ile on bir Sadāgiri şöyle dedi: İşte şimdi yakın zamandır. Çok iyi, çok iyi!” (M I. Bölüm, 1= 20 42 227 436 439a/43-46, s.51) ögire sevinü küler yüzün badari braman inçe tip tidi edgü edgü tözüñ oğlum anşız inç artuk edgü erdim “Sevinerek güler yüzle Badhari Brahman şöyle dedi: İyi, iyi asil oğlum! Hep huzurlu çok iyi idim.” (M I. Bölüm, 9 = 59 239/ 2-5, s.54)

ötrü mogaçı urı inçe tip tidi teñri bakş(ı) bu muntag biş çöbik bulganyuk iritmiş kysga özte yašta burkanlar yirtinçüde belgürdi tip timiş savag kirtgürürmu erki “Sonra Māgharāja oğul şöyle dedi: İlahi üstat! Bu böyle beş kötü, karışacak, iğrenç kısa yaşamda Burkanlar yeryüzünde belirdi diye söylenen söz gerçek mi acaba?” (M I. Bölüm, 9 = 59 239/ 22-27, s.54-55)

ötrü badari braman inçe (tip) tidi ..tözün oglum // —... kirtgünür men ne üçün (tip) tiser söki kutluglar öñreki bilgelerde antag işidmişim bar (a)ntag türlüg alp erdemlig kanamlag yürekli bek kat(ıg) köñüllüg tınlıg bolur bu mu(ntag) (kö)ñülin birdi tözün maytrı bodistv nom buşı birür erti amtı ol antag kutlug yağışlıg törü alkıntı takı saña buşı tavar kergek erser badari bramannañ (ev)ine barıp buşı kolgıl. “Sonra Badhari Brahman şöyle dedi: Asil oğlum//... inanırım ben. Ne için denirse eskiden azizlerden, önceki bilgelerden şöyle işitmişliğim var: Öyle türlü türlü, cesur, erdemli, tok yürekli, sert gönüllü canlı vardır. Bu böyle kalbiyle verdi. Asil Maytrı Bodhisattva öğretti sadakası verirdi. Şimdi o öyle kutlu kurbanla ilgili adet azaldı. Yine sana sadaka, mal gerek ise Badhari Brahmanın evine gidip sadaka iste.” (M I. Bölüm, 9 = 59 239/28-35, M 49 154/1-6, s.55)

bu savag işidip emgeklig yüzün iye taya badari braman inçe tip tidi aya yavaşıım kim meniñ kiçigde berü yıgmuş kazganmı(ş) edim tavarım erdi erser anı alku tözün maytrı birle sokuşup ezrua teñri yirinte togmak küsüşin buşı birgeli sakınçın iki yigirmi yıl tüni küni üz(lünçüsüz) paşantak atlıg yağış yagadım(ız) ed tavar esirgençsizin alk(u) buşıçılarka buşı birdim amtı sinite takı yok çıgay ınka erü(r) men biş bakar teñinçe tavartı(m) yok kanta takı biş yüz yaratmak birü ugay men. “Bu sözleri işitip ızdıraplı bir yüzle sıkıla çekine Badhari Brahman şöyle dedi: Ey yumuşak huylum! Benim küçüklüğümde beri biriktirip kazandığım ne kadar malım mülküm varsa, onların hepsini asil maytrıya rastlayıp Ezrua Tanrının ülkesinde doğmak arzusuyla, sadaka verme düşüncesiyle on iki yıl, gece gündüz aralıksız Pāsandika adlı kurban sunduk. Mal mülk esirgemedim hep sadaka toplayarak sadaka verdim. Şimdi senden de fakir, yersiz, yurtsuzum. Beş bakır mangır bile malım yok. Nereden beş yüz altın verebileceğim.” (M I. Bölüm, 10= 49 154/24-40, s.56)

bu savag işidip titreyü ünin badari braman inçe tip tidi ay oglum ulug karı yüz yigirmi yaşlag men kaçan neñ ezük sözlemeçi men bir bakar teñinçe edim tavarım yok biş yüz bakar takı kanta (b)ulgay. “Bu sözleri işitip titrek bir sesle Badari Brahman şöyle dedi: Ey oğlum! Çok ihtiyar ve 120 yaşındayım. Hiçbir zaman yalan söylemem. Bir mangır bile malım mülküm yok. Beş yüz mangırı nereden bulacağım?” (M I. Bölüm 11 = 100/7-14 s.56)

purnabtri inçe tip tidi tözün maytrınıñ teñri burkan nomunta toyın bolgusı üçün biziñe ukıtgalı yarlıkar “Pūrnabhadra şöyle dedi: Asil Maytri, Tanrı Burkanın öğretisinde rahip olduğu için bize anlatıp buyurur.” (M I. Bölüm 11 = 100/27-30, s.56)

manibtri inçe tidi antag erser tözün maytrika ok ukıtgalı aymaz. “Manibhadra şöyle dedi: Eğer böyle ise asil Maytriya da öğretmeyi buyurmaz.” (M I. Bölüm 11 = 100/31-33, s.56)

anı işidip badari braman küler yüzün kutgurur kaşın teñridem uruñu tapa körü muñadu adını inçe tip tidi kim erki tözünüm bu yir suvda tüpüg ukguçı kayu erki töpüdin tüşmekin bilgüçiler. “Bunu işitince Badhari Brahman güler yüzle saadet saçan kaşları ile ilahi muharibe doğru bakıp hayret, şaşkınlıkla şöyle dedi: Kim acaba asilim, bu yeryüzünde esaslı anlayan? Hangileridir acaba tepeden düşmeyi bilenler?” (M I. Bölüm 13. 13=27/3-10, s.60)

anta ötrü purnabtri tükel bilge teñri teñrisi burkannıñ sakını yitiñsiz edgüsin öp sakınıp inçe tip tidi kim kentü tükel bilge biligi öze vijir örgün öze olurup nızvanılarag tarkardı üzmeledi ukgulug törülerig alku uktı bilti bulgulug edlerig tükel bultı atı küsi yadaltı teñri yalañuknuñ bakşısı ol ukar tüpüg olok töpüdin tüşmekig taymakag. “Ondan sonra Pūrnabhadra eksiksiz bilge, Tanrılar Tanrısı Burakanın düşünerek ulaşılamayan iyiliğini düşünüp şöyle dedi: Kim kendi mükemmel bilge bilgisiyle elmas taht üzerine oturup ihtirasları uzaklaştırdı, bozdu, bilinmesi gereken adetlerin hepsini anladı, bildi, bulunması gereken malları eksiksiz buldu, adı, şöhreti yayıldı, Tanrıların, insanların, üstadı odur. Anlar o tepeden düşmeyi, kaymayı.” (M I. Bölüm 13. 13=27/10-21, s.60)

süzük köñülin yaruk yüzün aňsız ögrünçülügin eñite etüzin külçire yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi tözün tınlıg kim ol burkan atlıg kim anıñ atın işidip inçe sakınçım boltı nızvanılag agar uvin udımıñ tınlıglar ara yalıñuz odugsak ol ermiş⁶⁷. “Temiz gönülle, parlak yüzle, büyük bir sevinçle eğilerek vücuduyla gülümseyerek, yüzüyle Tanrıya doğru bakarak, şöyle dedi: Asil canlı, Kim o Burkan adlı ki onun adını işitip şöyle düşüncem oldu: İhtirasın ağır uykusunu uyumuş canlılar arasında yalnız o uyanık imiş.” (M I. Bölüm 13. 13=27/26-34 s.60-61)

anta ötrü purnabtrı inçe tip tidi meniñ antag küçüm küsünüm yok kim teñri burkannıñ edgüsin erdemin kiñ alkıg küleyü sözlegülüg ne yime tire yıgyırak (!) ayu bireyin himavanti tagıñ yınakınta bagirati atlıg küsençig körkle balık bar ol balıkta çkrvrt ilig kanlarnıñ keziginte tiziginte gaudam oğuştın (t)özdin belgürmiş kamağ şaki tözlüg budun bukun öze erklig türklüg şudotan atlıg hormuzta teñrike yüleşi ilig kan bar ol ilig begniñ mahamay atlıg işi teñridin lumbani atlıg arıgda aşok atlıg adınçig söğüt altınınta ikinti ay sekiz yañıka puş yultuzka viçay atlıg muhurtka iki kırk kut buvanlıg irü belgüke tükellig on türlüğ nayragın yarataglıg körtle körkle koluça yarukın yaltrayu kaltı bulıtdın (eksik...) “Bunun üzerine Purnabhadra şöyle dedi: Benim öyle gücüm kuvvetim yok ki Tanrı Burkan’ın iyiliğini, erdemini çok çok överek söyleyecek, ne de toplayarak, kısaca söyleyivereyim: Himalaya dağının tarafında Bhāgiratha adlı şirin güzel şehir var. O şehirde Cakravartin hükümdarlarının silsilesinde Gautama sülalesinden soyundan zuhur etmiş bütün Şākya soylu millet üzerine hükmeden Şuddhadona adlı, Ezrua Tanrıya benzeyen bir hükümdar var. O hükümdarın Mahāmāyā adlı eşi ilahdan Lumbini adlı ormanda Aşoka adlı mükemmel bir ağacın altında ikinci ayın sekizinde Pusya yıldızına Vijaya adlı muhurta, otuz iki kutsal sevaplı laksana alâmetine eksiksiz seksen türlü ikinci dereceden alâmet ile bezenmiş güzel zamana göre ışıltıyla parlayarak tıpkı buluttan...” (M I. Bölüm 13. 13=27/35-60, s.61)

⁶⁷ Bu cümlede açıklayıcı birleşik cümlelerin içerisinde, yardımcı cümlede tekrar açıklayıcı birleşik cümle kullanılmıştır.

ötrü külçire yüzin tözün maytrı inçe tip tidi antag erser (ayagka) tegimlig. “Bunun üzerine gülümseyen yüzüyle asil Maytrı şöyle dedi: Öyleyse hürmete layık.” (M II. Bölüm/ 1=135/14-17, s.62-63)

anta öt(rü) ol teñri badarı (braman)ka inçe (tip) tidi emgeklig (b)usuşlug bolmañ burkan (belgürmek) ırak ol tip tigülüğ törü (bultu)kmaz. “Bunun üzerine o Tanrı, Badhari Brahmana şöyle dedi: Sıkıntılı, eziyetli olmayın! Bir burkanın zuhur etmesi uzaktır diye söylenen teamül doğru değildir.” (M II. Bölüm/146b 171 264/ 10-14, s.63)

kök kalıkdaki teñriler ulug ünin inçe tip tidiler sizin toyın dıntar bolmuşınızka yinçürü töpün yükünür biz biziñ alkışımızka kiçmedin ara tigin öge atıña tegmekimiz bolzun kayu ödün burkan yirtinçüde belgürser siz ol ödün bizni yime unitmañ. “Gökyüzündeki Tanrılar yüksek sesle şöyle dediler: Sizin rahip oluşunuza hürmetle eğiliriz. Bizim övgümüze gecikmeden şehzade vekil adına ulaşalım. Hangi devirde Burkan olarak yeryüzünde zuhur ederseniz, o devirde bizi de unutmayın.” (M II. Bölüm/19=Ib/43-51, s.66)

anta ötrü ezrua teñri titrü közin tözün maytrı bodisvtag körüp hormuzta teñrike inçe tip tidi körüñ siz kaujiki ançama körkle kraza ton birle yaraşmış erür artukta artuk teñri teñrisi burkan birle okşatı erür aglakta aglak toyın körki birle yaraştı. “Bunun üzerine Ezrua Tanrı keskin bakışlarıyla asil Maytrı Bodhisattvayı görüp Indra Tanrı’ya şöyle dedi: Bakın siz Kauşika, bu kadar güzel elbise ile birlikte yakışmıştır. Fevkalade Tanrı Tanrısı Burkana benziyor. Issız rahip vücuduyla birlikte yakıştı.” (M II. Bölüm/19=Ib/51-59, s.66-67)

ötrü ol yekler çştaniilig ig körüp siñir kelir osuglug kılınıp tegirmileyü avlap inçe tip tidiler ay kim sn negülüğ kntü özüñ ök biziñ üstün altın tagtışımızke yoki bolgalı keltiñ. “Sonra o şeytanlar Hükümdar Çştani’yi görünce onu yutup mahvedecekmiş gibi davranıp etrafını çepeçevre sarıp şöyle dediler: Ey sen kimsin? Niçin kendiliğinden bizim üst ve alt dağ gibi olan dişimizde yok olmaya geldin?” (Ui IV-A: ÇB/18-22, s.14)

bu savag eşidip çştaniilig beg yürekin katrunup ançakıa yme korkmadın ol yeklerke inçe tip tidi ay yekler trkin maña sözlenler meniñ balıkımtakı budunug bukunug negülüp ölürürsizler sizlerke bu balıkka kirkülüg küç küsün kim birdi bu meniñ yti kılıcımın körünler et'üzünüzlerni bıçıp öñi öñi kemişeyin balıkımnıñ uluşumnıñ bu muntag tod ucuz savların körüp sergüm teg ermez. “Hükümdar Çaştani Bey bu sözleri işitince yüreği cesaretlenip hiç korkmadan o şeytanlara şöyle dedi: Ey şeytanlar çabuk bana söyleyin, benim şehrimdeki halkı, ahaliyi neden öldürüyorsunuz? Sizlere bu şehre girme güç kuvvetini kim verdi? Bu benim keskin kılıcımı görün. Vücutlarınızı bıçıp parça parça atayım. Şehrimin halkımın böyle hazin, acıklı vaziyetlerini görünce tahammül edemiyorum.” (Ui IV-A: ÇB/22-32, s.14-16)

ötrü ol yekler çştaniilig begniñ munçulayı küçlüg yavlak savın eşidip övkelerinte ötkürü artukrak bulganıp anta ok yekler ötin öneyü küdeyü yırlayı ayaların yapınıp şıçganakların tutunup oot öñlüg kıpkızıl saçların artlarında itdip ört yalın teg drz-ulb adruk vz-ırlg-g tokmak eliglerinte tuta çştaniilig begig sançgalı urgalı kılınıp bir ikintiske inçe tip tiştiler. takı negü küdersizler (.) terkin munı sançınlar bıçınlar isig özin üzüp adın azunka ıdınlar. “Sonra o şeytanlar Hükümdar Çaştani Beyin böyle güçlü, cesur sözlerini işitip öfkelerinden daha çok heyecana kapılıp orada şeytanlar hiddetle bağırarak haykırıp, ellerini yumup adelerlerini sıkıp ateş renkli kızıl saçlarını arkalarına itip ateş ve alev gibi trişulayı (üç dişli yabayı) bayrak ve şimşekli tokmağı ellerinde tutarak Hükümdar Çaştani Beyi vurup öldürmeye hazırlanıp birbirlerine şöyle dediler: Daha ne bekliyorsunuz? Derhal bunu vurunuz, doğrayınız. Canını bedeninden ayırıp diğer dünyaya gönderiniz.” (Ui IV-A: ÇB/32-45, s.16)

ünlerin ösürüp ilig begke inçe tip tidiler yalñuklarınñ arslanı iligler beglerniñ kut tñrisie yrlıkançuçı-ı köñül öritip köñülüniñ süzgil birök bizni ölürsersn yme neñ seniñ balıktakı ig toga kitgüsü yok amtı biziñ isig özümüzke edgü köñül turgurup umug inag bolgıl. “Seslerini yükselterek hükümdara şöyle dediler: Ey insanların aslanı, hanların, beylerin kut Tanrısı! Merhametli gönül besleyip gönlünü temizle. Eğer bizi öldürsen de asla senin şehrindeki hastalığın, derdin

gideceği yok. Şimdi bizim canımıza karşı iyi gönül besleyip bize umut ve inanç ol.” (Ui IV-A: ÇB/52-60, s.16)

ilig beg inçe tip tidi ay yekler trkin sözlenler neçükledi meniñ balıkımtakı uluşumtakı ig toga kitmez. “Hükümdar şöyle dedi: Ey şeytanlar, hemen söyleyin, neden benim şehrimdeki, ülkemdeki hastalık, dert gitmez.” (Ui IV-A: ÇB/60-63, s.16-18)

ilig beg inçe tip tidi balıkımdakı uluşumdakı adasın körüp bu meniñ kılıcım sizlerniñ kanıñızlarnı içgeli tapım ol. “Hükümdar bey şöyle dedi: Şehrimdeki, ülkemdeki tehlikeyi görüp bu benim kılıcıma sizlerin kanını içirtmek isteğimdir.” (Ui IV-A: ÇB/104-108, s.20)

yekler inçe tip tidiler ulug ilig munta inaru iki ertinü yavlak rakşaslar bar bir uru atlg ikinti agni kişi atlg biz y//gü olarka sanlg erür biz olarnı utgalı yigedgeli usarsn köñülünteki ne köşüşün erser köñül kangay. “Şeytanlar şöyle dediler: Yüce hükümdar, buradan ileri iki kötü dişi şeytan var. Biri Uru adında, diğeri Agnikeşa adında. Biz onlara tâbiyiz. Onları yenip mağlup edersen gönlünde ne arzun varsa gönül tatmin olacak.” (Ui IV-A: ÇB/108-114, s.20)

ol yme duşta atlg rakşasilig begig ıraktın körüp ök öz körkin tegşürüp çştani iligniñ yig üstünki amrak katununıñ körkin blgürtüp ilig beg basasınta yoriyu oglagu ünin ünteyü ilig begke inçe tip tidi amrak begim mini orunta yatguru kodup kança bargalı sakınursız azu yme adın sever amrakıyız bar erki anı üçün mini kodup barırsız trkin maña sözlen amrak begime, birök sözleşmesersiz muna isig özüm üzülgele turur. “O Duşta adlı dişi şeytan hükümdar beyi uzaktan görüp kendi kıyafetini değiştirip Hükümdar Çaştani’nin en üstün sevgili hatununun suretini takınıp hükümdar beyin arkasında yürüyerek zarif bir sesle çağırıp hükümdar beye şöyle dedi: Sevgili beyim, beni döşekte yatırılmış olarak bırakıp nereye gitmeyi düşünüyorsunuz? Yoksa başka sevdiğiniz bir sevgiliniz mi var? Onun için beni bırakıp gidiyorsunuz. Hemen bana söyleyin sevgili beyim, eğer söylemezseniz işte şimdi çok üzülürüm.” (Ui IV-A: ÇB/137-149, s.22-24)

ötrü dušta atlg rakşas ertinü korkup öz rakşas körkinök ilig begneñ [b!] adakınta bagarın suna yatıp inçe tip tidi ulug ilig amtı mn saña sanlg erürmn neteg yrılıkasar anı bütürgeli anukturun mn munta inaru ayı irak ermez tariçanta atlg yavlak rakşas bar seniñ uluşundaki ig emgeknin tözi yıltızı ol erür anıñ yrılıña erksizin mn bu muntag yavlak ada kılurmn. “Bunun üzerine Dušta adlı dişi şeytan fazlasıyla korkup kendi kılığıyla hükümdar beyin ayağına bağrını sunarak yatıp şöyle dedi: Yüce hükümdar şimdi ben sana tâbiyim. Ne buyurursan onu yerine getirmek için hazır duruyorum. Buradan ileri çok uzak değil, Trijata adlı kötü bir dişi şeytan var. Senin ülkendeki hastalık ve eziyetin asıl sebebi, kaynağı odur. Onun emrine karşı güçsüz olduğum için ben böyle kötülük yapıyorum.” (Ui IV-A: ÇB/151-161, s.24)

vrunitñri inçe tip tidi arvışçılar begi tüzün kamrakkıta amtı çştaniilig beg közünmez bolup bardı kalın yekler tegirmileyü avlap iltirler ergey. “Varuna Tanrı şöyle dedi: Ey büyücüler beyi âdil Kamarakta! Şimdi Hükümdar Çaştani Bey görünmez olup gitti. Pek çok şeytanlar etrafını çevirip ona saldırmış olacaklar.” (Ui IV-A: ÇB/229-233, s.30)

ötrü maitri bodistv inçe tip tidi tüzün yaşomaitria bu çştaniilig beg siziksiz bu tün ök alku yeklerig barça bulun yınak saçgay. Bu tñriler yoksuz emgenürler birök yağız yir arkasındaki topraknıñ prmanukogkıçmık sanı neçe erser yana yme alku tınlıglarnıñ sanı sakışı neçe tenlig bolsar neçe tenlig kalın küçlüg yavlk yek içkek bolsarlar bodistv oğuşlug ilig begniñ anmıntın etüzinteki bir evin tüsiñe yme ada tuda tegürgeli ugulug ermezler, ne üçün tip tiser ögil sakıngıl tüzünüme bu ilig begniñ öñreki savların bu btraklpdaki biş yüz bodistvlar barça muntada öñre burhan kutın bulup sansardın oz-guçılar erdi kentü öziniñ katıgılanmakıña köñülin yürekin vjirteg kılıp alku bizni barça utup yigedip biznide öñre burhan kutın bultaçı boltı kınıg köñüllü gavişın sit satan kılıp köñülin yürekin buyan edgü kılınçka öklitdi astı burhan kutılıg küsüşinte ançakıa yme tınmadın kılğulug işiñe aruksuz köñülin arıtı armadı öz isig özin ıdalayu yaraş yarap adınların emgekin kötürü kntü öziniñ emgekke emgenip uzun turkaru adın tınlglarig edgü gerü katıglantı tavrantı bu kutlug tınlğ nırvan kapagıñ ayagukki-a turur

kiçmedin ara bu yirtinçü yir suvda burhanlıg kün tñri örleyü toga kelgey üstün tñri altın yalñuk azu yek içkek kim erser anıñ utru turdaçı yok toñalar begi teg korkınçsız ayançsız [b!] köñülin tebrençsiz turup kalın yeklerniñ yavlakın ömetin muna amtı barçanı utar yigedür. “Sonra Maitreya Bodhisattva şöyle dedi: Adil Yaşomitra bu Hükümdar Çaştani Bey şüphesiz bu gece bütün şeytanları her tarafa dağıtacak. Bu Tanrılar yok yere eziyet çekiyorlar. Eğer yağız yer arkasında toprağın, atomun ufacık parçaları sayısınca ne kadar çok ise, yine bütün canlıların sayısı ne kadar çok ise, ne kadar sık, güçlü, kötü şeytan, vampir olsalar Bodhisattva neslinden olan hükümdar beyin vücudundaki bir tek kılına bile zarar vermeye muktedir olamazlar, ne için dersin düşün, hesap et, ey adilim! Bu hükümdar beyin önceki hadiseleri, bu Bhadra’daki beş yüz bodhisattvaların hepsi bundan önce burhan kutuna ulaşip samsaradan kurtulmuşlardı. Kendisinin uğraşmasıyla gönlünü, yüreğini şimşek gibi kılıp hepimizi tamamen yenip, geride bırakıp bizden önce Burhan kutunu bulacak oldu. Müessir sihir formüllerini, yüksek sihir formüllerini yaparak gönlünü yüreğini iyi amellere alıştırdı. Burhan kutu arzusunda zerre kadar dinlenmeden yapacağı işine zinde bir gönülle hiç bezmedi. Kendi canını feda edip hazırlık yapıp başkalarının eziyetini yüklenip kendinin eziyeti gibi çekip uzun zaman başka canlıları iyiliğe doğru yöneltmeye uğraştı. Bu kutlu canlı Nirvana kapısına yakıncacık duruyor. Arası çok geçmeden dünyada Burhanlı Güneş Tanrı yükselerek doğacak, üstteki Tanrılar alttaki insanlar veya şeytanlar, vampirler kim olursa olsun ona karşı duracak yok. Kaplanlar beyi gibi korkusuz, endişesiz gönülle sarsılmadan durup birçok şeytanın kötülüğünü, düşünmeden işte şimdi hepsini yener, mağlup eder.” (Ui IV-A: ÇB/248-286, s.30-34)

yaşomaitrı bodistv inçe tip tidi ayagka tegimlig tüzün maitria amtı biz yme ol edgülig çştaniiliggerü yakın barıp ol kutlug tınlıg körmekin közüümüzni kutlug kıvılg kılalım. “Yaşomitra Bodhisattva şöyle dedi: Hürmete layık asil Maitreya, şimdi biz de o merhametli hükümdar Çaştani’ye doğru yaklaşıp o kutlu canlıyı görmekle gözümüzü kutlu kılalım.” (Ui IV-A: ÇB/286-291, s.34)

bular üçegü kök kalıkdak(ı) (yo)lça uça kelip bir ikintişke (söz) savın sözleşü purnaki inçe (tip) tidi körünler küçlügler bu yirtinçüde anşız öküş nomlug telim taşım çoğ yalın belgölüg bolmış erür. “Bunların üçü gökyüzündeki yol boyunca uçarak gelip birbirleriyle konuşturlarken Purnāka şöyle dedi: Bakınız, kudretliler, bu yeryüzünde bütün öğretili çok parlak alev işaret olmuştur.” (M I. Bölüm, 1 = 20 42 227 436 439a/8-14, s.50)

2.1.2.2.3.6. inçe (tep/tép/tip) yarlıka-/inçe tep/tép/tip kiginç yarlıka-/yarlıg yarlıka- Kuruluşundaki Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Açıklayıcı birleşik cümlelerde esas cümlelerin yüklemi olarak yer alan *yarlıka-* fiili Caferoğlu tarafından “buyurmak, vaaz vermek, öğüt vermek, haşmetle yapmak; iltifat etmek, şefkat göstermek” anlamlarıyla (Caferoğlu, 2011: 287), Hamilton tarafından “(bir üst söz konusu olduğunda) dile getirmek, buyurmak, izin vermek, söylemek, düşünmek, yapmak” anlamlarıyla (Hamilton, 2011: 230); Ölmez tarafından, “buyurmak, emretmek, lütfetmek, lütufta bulunmak anlamlarıyla (Ölmez, 2017: 561); Ayazlı tarafından “buyurmak, açıklamak” anlamlarıyla (Ayazlı, 2012:360), Ş. Tekin tarafından bu anlamlara ek olarak bir de “tavsiye etmek” anlamıyla (Tekin, 1960: 503) kaydedilmiştir. Eraslan, “buyurmak, bağışlamak” anlamındaki bu fiilin yardımcı fiil olarak kullanıldığında esas fiilde belirtilen hareketin buyrulduğunu, lütfen yapıldığını, haşmetle yapıldığını belirttiğini ifade eder (Eraslan, 2012: 447).

Clauson, fiilin temelde aşağı derecede olan kimseye emirleri bildirmek için, *yarlıg yarlıka-* şeklinde *yarlıg* kelimesinin merhametli, şefkatli anlamından dolayı merhametli, şefkatli anlamında; -u/-ü zarf-fiili ile bir şey yapmaktan memnun olmak anlamında kullanıldığını belirtir ve -u/-ü zarf-fiil ekiyle birlikte kullanımı için (*adirthıg*) *yazukumıznu boşuyu yarlıkazunlar* örneğini verir (Clauson, 1972: 968). Marcel Erdal, *yarlıka-* fiiline sosyal yapıyı yansıtan fiiller başlığı altında yer vererek, bu fiilin yardımcı fiil olarak kullanıldığında anlamının “bir şeyi kibar bir şekilde yapmak” olduğunu, asıl fiil olarak kullanıldığında ise anlamının “bir kişiye merhamet etmek” olduğunu belirtir. Özellikle birisine saygı, hürmet duyulduğunda ve kibar olmak istendiğinde bu fiilin kullanıldığını ve öznenin sosyal statüsünü belirleyen fiillerden birisi olduğunu kaydeder (Erdal, 2004: 528). *yarlıka-* fiili Eski Uygur Türkçesi dönemi

metinlerinde araştırmacıların belirttiği gibi yardımcı fiil fonksiyonunda da asıl fiilde belirtilen hareketin saygı ve hürmetle yapıldığını ifade etmek için çok sık kullanılmıştır. Bu kullanımda *fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşundadır:

muntada ulatı üküş türliüg ulug yarlıkançuçı bilig küçinte sansız tümen tınıglarkka asag tusu kılı yarlıkadı. “Bunlardan başka çok türlü yüce merhametli bilgi sayesinde sayısız canlılara fayda kılarak hizmet etti.” (M 4= 2d 255/6-10, s.45)

ötrü ayagka tegimlig maytrı burkan anası katunta ulatı teñridem kuvragka togmak ölmek tüşmek taymak örtenmek sınmakta ulatı emgeklerig ukıtu yarlıkar. “Sonra hürmete layık Maitreya Buddha annesine ve ilahi cemaate doğmak, ölmek, düşmek, kaymak, alevlenmek, kırılmak ve diğer eziyetleri haşmetle anlatır.” (M, XXVI. Bölüm, 91.4=99/3-9, s.165)

Açıklayıcı birleşik cümlelerde *yarlıka-* fiili “buyurmak, lütf etmek” anlamıyla asıl fiil olarak sık kullanılmıştır, “buyurmak ve lütf etmek” anlamlarında olduğu için de sosyal yapıda üst statüdeki kişilerin konuşmaları aktarılırken tercih edilir. Yardımcı cümleden önce *inçe (tip) yarlıkadı* “şöyle buyurdu”, *inçe (tip) yarlıkayur/yarlıkar* “şöyle der, buyurur” *yarlıg yarlıkadı* “(şöyle) emretti”, *inçe (tip) kiginç yarlıkadı* “şu şekilde cevap verdi” kalıplarında kullanılır. *yarlıg yarlıka-* Eski Uygur Türkçesinde *sakinç sakın-* “düşünmek”, *nom nomla-* “va’z etmek, öğüt vermek”, *ötüg ötün-* “rica etmek”, *takşut takşur-* “şiir söylemek”, *küsüş küse-* “arzu etmek, istemek”, *boşgut boşgun-/r-* “öğrenmek/öğretmek”, *yarın yaru-* ‘şafak sökmek’, *çasut çasur-* ‘iftira etmek’, *alkış alka-* ‘övmek’, *ant antık-* “ant içmek”, *emgek emgenmek* “eziyet çekmek” örneklerinde olduğu gibi aynı kökten türemiş *isim+fiil* yapısındaki ikizleme örneklerindendir. Açıklayıcı birleşik cümlelerde de esas cümlelerin yüklemi olarak üst statüdeki kişilerin emirlerini aktarmak için kullanılır. *yarlıka-* fiilinin açıklayıcı birleşik cümlelerde esas cümlelerin yüklemi olarak kullanıldığı örneklerden bazıları şunlardır:

ötrü tükel bilge maytrı burkan öñre kisreki ödlerig bilge biligin koduru kolulap şanki toyınka inçe tip yarlıkayur uktuñmu sen şanki yüz klp üç asañı ödteki meniñ emgenmiş kşan ödlerim ança öküş artmadı. “Sonra mükemmel bilge

Maytrı Burkan önceki ve sonraki zamanları bilge bilgisiyle, ayrıntısıyla düşünüp rahip Şankha'ya şöyle buyurur: Anladın mı sen Şankha? Yüz kalpa üç asamkhyeya süresince benim ızdırıp çektiğim zamanlarım fazla çoğalmadı.” (M, XVI. Bölüm, 2=108, 48. 3?=69/4-10, s.101)

ötrü tükel bilge maytrı burkan inçe tip yarlıkayur biş türlüğ tıltagın tınl(ıglarnıñ) kılmuş tsuy irinçüleri kılmuş (kuvratmış bol)ur. “Sonra mükemmel bilge Maytrı Burkan şöyle der: Beş türlü sebepten yaratıkların işledikleri günahları işlemiş, toplamış olur.” (M, XXIV. Bölüm, 79 .5 = 117 155/1-5, s.146)

ötrü tükel bilge maytrı burkan etinlig seviglig ezrua ünin kü kelig erdemlig tıtsıları ara ögütmiş purnı arhantıg (ok)ıp inçe tip yarlıkayur sen purnıya yığılmış erüş öküş kuvragka kiñürü sözleyü birgil ne ayıg kılınç kılsar tınlıglar sekiz ulug örtlüg tamularda togarlar neçe ür kış anta bolur yime ne türlüğ emgek teginürler. “Sonra mükemmel bilge Maytrı Burkan çınlayan, sevimli Ezrua sesi ile meşhur faziletli talebeleri arasında övülmüş aziz Purna'yı çağırıp şöyle der: Sen ey Purna! Toplanmış olan bu büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat! Nasıl kötü amel işlenirse yaratıklar sekiz büyük alevli cehennemde doğarlar. Ne kadar zaman orada olurlar? Ve nasıl acı çekerler?” (M, XXV. Bölüm, 81. 3 = 19 79/2-13, s.149)

burkan inçe tip yarlıkayur oluruñ ögüçüm bar siziñe nomlug öñ ülüş “Burkan haşmetle şöyle der: Oturun anacığım, sizin için dinin birinci kısmı mevcuttur.” (M, XXVI. Bölüm, 91. 4 = 99/1-3, s.165)

teñri burkan yana inçe tip yarlıkadı birük takı bir kişi bir tek kuanşı im pısar atın atayu tek bir ödün tapını udunu atayu teginser ol kişi edgü kılınçı öñreki kişi edgü kılınçı birle tüz titir bu iki kişiniñ edgü kılınçı bir teg tüz adruksuz titir miñ tümen klp öd nomlasar takı alkınmagay kuanşı im pısar atın atamış ogrınta edgü kılınçlıg asıgı tususı antag titir. “Tanrı Burkan yine şöyle buyurdu: Eğer bir kişi bir kez Kuanşı İm Pısar adını söylerse sadece bir kez Kuanşı İm Pısar adını söylerse sadece bir kez tapınıp, saygı gösterip, söyleyip isterse o kişinin iyi

ameli önceli kişinin iyi ameli ile aynıdır. Bu iki kişinin iyi ameli bir, aynı, farksızdır. Sayısız devirler boyunca dini öğretse de azalmayacak, Kuanşi İm Puser adını söylediği sırada iyi amelin faydası böyledir.” (KİP/89-96, s.12-13)

teñri burkan inçe tip yarlıkadı alkinçsız kögüzlüg bodisvt siz inçe bilij bu yirtinçü yir suvdaki tınlıglar birük burkanlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka burkanlar körkin körtgürür nomlayur kutgarur birük pratikabutlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka pratikabutlar körkin körtgürüp nomlayur kutgarur birük şravaklar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka şravaklar körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük ezrua teñri körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka ezrua teñri körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük hormuzta teñri körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka hormuzta teñri körkin körtgürür nomlayur kutgarur birük ulug erklig teñri körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka ulug erklig teñri körkin körtgürür nomlayur kutgarur birük mhişvar ulug teñri körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka mhişvar teñri körkin körtgürür nomlayur kutgarur bu birük teñri yirinteki sü başı tay sañun körkin körü kurtulgu tınlıglar erser ol tınlıglarka tay sañun körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük bişamn teñri körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka bişamn teñri körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük kiçig kiçig iligler körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka kiçig kiçig iligler körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük ulug emrençler atlıglar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka ulug emrençler körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük igil nomçı törüçi körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka igil nomçı törüçi körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük ilçi bilgeler körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka ilçi bilgeler körkin körtgürür nomlayur kutgarur birük bramnlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka bramnlar körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük toyın şmnanç upasi upasançlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarka toyın şmnanç upasi upasançlar

*körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük adın adın öge bilge atlıg yüzlüg er evçi
körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka adın adın öge
bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük kenç urı kenç
kızlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka kenç urı
kenç kızlar körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük teñriler yekler lular
gantarlar gıntirviler Asurlar talım kara kuşlar mahuruklar kişili kişi ermezlıler
körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka alkuka yaraşı
etüz körkin körtgürü nomlayur kutgarur birük vçirpanlar körkin körü kurtulgu
tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka vçirpanlar körkin körtgürü
nomlayur kutgarur alkınçsız kögüzlüg bodisvt siz inçe biliñ ukuñ bu pusar
munçulayu tañ adınçig alp erdemin kamag tınlıglarka asıg tusu kılı kutgarur
adruk adruk etüz körtgürüp bu sav atlıg yir suvda yoriyur tınlıglarig kutgarur
asıg tusu kılur anın kamag tınlıglar ayayu ağırlayu tapınu udunu atayu tutmuş
kergek alkuka korkunçsuz buşı birgüçi titir üçün.* “Tanrı Burkan şöyle buyurdu:
Eksiksiz kavrama gücü olan bodhisattva siz böyle bilin! Bu dünyadaki canlılar
eğer burkanların güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanşı İm Pusar o
canlılara burkanların güzelliğini gösterir, dini öğretir, kurtarır. Eğer
pratyekabuddhaların güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanşı İm Pusar o
canlılara pratyekabuddhaların güzelliğini gösterip dini öğretir, kurtarır. Eğer
şrāvakaların güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanşı İm Pusar o
canlılara şrāvakaların güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eğer Brahman
devanın güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanşı İm Pusar o canlılara
Brahman devanın güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eğer Indra devanın
güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanşı İm Pusar o canlılara Indra
devanın güzelliğini gösterir, dini öğretir, kurtarır. Eğer yüce Işvara devanın
güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanşı İm Pusar o canlılara yüce
Işvara devanın güzelliğini gösterir, dini öğretir, kurtarır. Eğer Mahaşvera yüce
Tanrının güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanşı İm Pusar o canlılara
Mahaşvera Tanrının güzelliğini gösterir, dini öğretir, kurtarır. Bu Tanrılar
yerindeki ordunun kumandanının (Mahasena) güzelliğini görerek kurtulacak
canlılar ise o canlılara Mahasena’nın güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır.

Eğer Vaiṣramana devanın güzelliğini göstererek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara Vaiṣramana devanın güzelliğini göstererek, dini öğretir, kurtarır. Eğer ufak ufak hükümdarların güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara ufak ufak hükümdarların güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eğer yüce Śreṣṭhilerin güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara yüce Śreṣṭhi'lerin güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eğer Grihapati'nin güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara Grihapati'nin güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eğer elçi ve hâkimlerin güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara elçi ve bilgelerin güzelliğini gösterir, dini öğretir, kurtarır. Eğer Brāhmaṇa'nın güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara Brāhmaṇa'ların güzelliğini göstererek, dini öğretir, kurtarır. Eğer bhikṣu bhikṣuni upāsaka upāsikāların güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara bhikṣu bhikṣuni upāsaka upāsikāların güzelliğini göstererek, dini öğretir, kurtarır. Eğer çeşit çeşit meşhur, hakim, saygı değer erkek, kadın güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara çeşit çeşit meşhur, hakim, saygı değer erkek ve kadınların güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eğer genç oğlan ve genç kızların güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara genç oğlan ve genç kızların güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eğer Tanrılar, cinler, ejderhalar, gandhāralar, gandharvalar asuraların, yırtıcı kara kuşların, mahoraga, insan olan, insan olmayanların güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara, hepsine uyan kılığın güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eğer vajrapāṇi güzelliğini görerek kurtulacak canlılar ise Kuanṣi Īm Pusa o canlılara vajrapāṇi güzelliğini göstererek dini öğretir, kurtarır. Eksiksiz kavrama gücü olan bodhisattva siz böyle bilin, anlayın. Bu Kuanṣi Īm Pusa böyle hayret verici, seçkin, fedakarlık fazileti ile bütün canlılara fayda kılarak kurtarır. Farklı farklı kılık gösterip bu saḥā adlı yeryüzünde yaşıyor, canlıları kurtarıyor, fayda kılıyor. Bu yüzden herkese korkusuz kurtuluş verici olduğu için bütün canlıların saygı göstererek, ağırlayarak, tapınarak, uyarak söylememeleri gerektir.” (KĪP/100-154, s.13-16)

ol ödün teñri burkan kuanşı im pusarka inçe tip yarlıkadı tözüünüm bu alkinçsiz kögüzlüg bodisvt ulatı teñrili kişili kalın kuvragka yarlıkançuçı köñül turgurun bu buşısın alıñ asıg tusu kılı birin tip. “O zaman Tanrı burkan Kuanşı İm Pusar’a şöyle buyurdu: Asilim bu eksiksiz kavrama gücü olan bodhisattva ile Tanrılı, insanlı birçok topluluğa merhametli gönül besleyin, bu sadakayı alın, fayda kılarak verin.” (KİP/162-166, s.16)

anta ötrü t(e)ñri t(e)ñrisi burkan t(e)ñrikanı kormuzta t(e)ñrike inçe tip yarlıkadı edgü edgü kavşikiya s(e)n amtı ülgüsüz üküş tınl(ı)glarig ayıg kılınçlıg k(i)kir tapçaların arıdıp çın'kirtü arınmakka tegürüp kudrulmaklıg edgü üze inç meñilig kılğalı küsüşin tolپ yırtinçüg irinçkep kamag tınl(ı)glarig buyan edgü kılınçlıg ulug asıgka tegürgelir üçün anın munçulayu ertinju k(e)rgeklig ötüg ötüñür s(e)n. “Ondan sonra Tanrılar Tanrısı Buda, Tanrılar hanı Indra Tanrıya şöyle buyurdu: İyi iyi ey Kausike! Sen şimdi sayısız pek çok canlıları kötü davranışlı kir, pislikleri temizleyip gerçek doğru arınmaya ulaştırıp kurtulma iyiliği ile rahat, mutlu kılmak için istekle bütün dünyaya acıyıp bütün canlıları iyi davranış, iyi amele, ulu yarara ulaştırmak için böylesi son derece gerekli dilek diliyorsun.” (AY-V/132, III.2b,16-23, AY-V/III.3a. 1-5, s.24-25)

ötrü t(e)ñri t(e)ñrisi burkan bo yörügüg takı b(e)lgülüg y(a)rıkagalı şlok üze ikileyü inçe tip y(a)rıkadı bir uçlug köñülin üç ertiniğ kuyü küzetü tutsar tirin nomlarta ayıglamaksız çulvusuz bolsar tükel bilge biliglig ayançang köñül turgursar edgü sakınç sakınsar arıyur ayıg kılınç adartmakı. “Sonra Tanrılar Tanrısı Buda bu açıklamayı daha belirli buyurmak için mısralarla bir daha şöyle buyurdu: Bir taraflı gönülle üç mücevheri kollayıp gözeterek tutsa, derin öğretilerde kötölemeksiz, küfürsüz olsa, eksiksiz bilge bilgili, saygılı, gönül beslese, iyi düşünce beslese, temizlenir kötü davranış engellemesi.” (AY-V/147, III.11a./20-23, AY-V/148, III.11b./1-5, s.39-40)

yene t(e)ñri t(e)ñrisi burkan inçe tip y(a)rıkadı kavşikiya kim kayu tınl(ı)glar ap iduk tayşin nomtakı yorigça yorigalı udaçı bolzunlar ap y(e)me iduk tayşin nomtakı yorigça yorigalı umadaçı bolzun<lar> umasarlar y(e)me inçip ol tözünler oğlı tözünler kızı tünle küntüz altı üdde birtin sıñar oñ ‘eñninlerindeki

tonların açınıp on tizlerin çökedi ayaların kavşurup ağır ayag kop süzüük kirtgünç köñülin bir uçlug ögin köñülin ondın sıñar yirtinçüdeki tınl(ı)gların kılmuş buyan edgü kılınçlarıña edgüüg evrişleriñe iyin ögirser sevinser ötrü ol tözünler ogli tözünler kızı ülgülençsiz tenleşsiz buyan edgü kılınçığ alırlar. “Yine Tanrılar Tanrısı burkan şöyle buyurdu: Ey Kausika! Bazı canlılar hem kutsal Mahâyâna öğretideki usule göre davranabilsinler, hem de kutsal Mahâyâna öğretideki usule göre davranamayabilsinler, davranamasalar da, böyle o soylular oğlu, soylular kızı, gece ve gündüz, altı zamanda sağ taraftan, sağ omuzlarındaki giysilerini açıp, sağ dizlerini çökertip, ayalarını kavuşturup, derin saygı, tam saf gerçek gönülle bir taraftan aklıyla, gönlüyle on taraftan yeryüzündeki canlıların işledikleri sevaplı, iyi davranışlarına, iyi tavırlarına sevinse, kıvansalar, daha sonra o soylular oğlu, soylular kızı hesapsız, karşılaştırılmaz sevap, iyi davranışı alırlar.” (AY-V/150, III.12b./10-23, AY-V/151, III.13a./1-7, s.41-42)

anta ötrü tükel bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñrısı burkan kormuzta t(e)ñrike **inçe tip y(a)rılıkadı** inçe erser t(e)ñriler iligiye titrü tıñlagıl m(e)n saña nomlayu bireyin kavşikiya birök kim kayu tözünler ogli tözünler kızı üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutın bulayın tip küseserler ötrü olar ıduk tayşın nomtakı yorığça yorıp tünle küntüz altı üdte k(a)ltı öñreki törüçe süzüük kirtgünç köñülin bir uçlug ögin inçe tip timiş k(e)rgek amtı m(e)n isig özümüztin berü inanur'biz ondın sıñarkı kamag burkanlarka kayu neçe üzeliksiz üztünki yig köni tüz tuymak burkan kutın bulu y(a)rılıkap takı nom tilgenin evire y(a)rılıkamazkan nırvanka kireli ugrayu y(a)rılıkamış büğü biliglig burkanlar erserler ol kamag burkanlar kutıña yilikimiztin süñükümüzdin'berü kop süzüük köñülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp ötüğçi bolu teginür biz. “Ondan sonra eksiksiz bilge bilgili Tanrı Tanrısı Buda, Indra Tanrıya şöyle buyurdu: Öyle ise ey Tanrılar hükümdarı, dikkatli dinle, ben sana açıklayıvereyim ey Kausika, eğer bazı soylular oğlu, soylular kızı, daha üstü bulunmayan, en üstün, iyi, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutunu bulayım diye dileseler, sonra onlar kutsal Mahâyâna öğretideki davranışa göre açıklayıp gece ile gündüz altı zamanda tıpkı önceki öğreti gereğince, saf gerçek gönülle, bir taraflı düşünceyle şöyle demiş

olmaları gerek: Şimdi (biz) canımızdan daha inanırız on taraftaki bütün Budalara, nasıl daha üstü bulunmayan, üstün, iyi, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutunu bulup, yerine getirip ve öğreti tekerleğini çevirmezken Nirvâna'ya girmek için özellikle buyurmuş, bilgelik sahibi Budalar iseler, o bütün Budalar kutsallığına ilâğımızden kemiğimize kadar tamamen saf gönlümüzle başımızı yere değdirip, eğilerek başımızla hürmet edip ricacı oluruz.” (AY-V/158, III.16b/12-23, AY-V/159, III.17a./1-17 s.47-48)

anta ötrü tükel bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñrısı burkan kormuzta t(e)ñrike inçe tip y(a)rılıkadı t(e)ñriler iligi kavşikiya kim kayu burkan kutı küsüşin üç türlüğ kölünülüğ nomlarta bışrunu katıglanu buyan edgü kılınç kılsarlar ötrü ol tınl(ı)glar tünle küntüz altı üdde kop süzük kirtgünç köñülin ol kılmış buyan edgü kılınçlarıg tuta inçe tip timiş k(e)rgek kayu meniñ ilkisiz-tin'berüki ötgürü bökünki künke'degi üç ertinilig tarıglag içinte saçmış tarımış neçe buyan edgü kılınçlarıım <bar> erser k(a)ltı ayaça aş birmiş adudça suv tutmuş tütüşlüğ kerışlig tınl(ı)glarıg tüz baz kılmış tözün bursañ kuvraglartın üç inag almış ç(a)kşap(a)tlıg sanvarta turmış ökünü bilinü kşanti kılmış ötleyü yalbara ötüğçi bolmış üküş türlüğ ugrın iyin ögirmiş ulatı 'eñ'mıntın yılki ajunıntaki irinç y(a)rılıg tınl(ı)glarka meñ saçmak aş birmekte ulatı tıtaglartın kayu neçe buyan edgü kılınçlarıım <bar> erser amtı m(e)n alku kamag tınl(ı)glar birle alkunı barça esirkençsiz ökünçsiz köñülin kamag bış ajuntaki tınl(ı)glarka evire teginür biz. “Ondan sonra eksiksiz bilge bilgili Tanrı Tanrısı Buda, Indra Tanrıya şöyle buyurdu: Ey Tanrılar hükümdarı Kausika, her kim Buda kutu dileğini üç türlü taşıtlı öğretilerde öğrenerek, çabalayarak iyi güzel davranışlar yapsa, sonra o canlılar gece ve gündüz altı zamanda tamamen temiz inançlı gönülle o yaptıkları iyi, güzel davranışları tutup şöyle söylemiş (olsalar) gerek: Hani benim başlangıçsızdan beri, bugünkü güne kadar üç mücevherli tarla içinde saçıp, sürdüğüm ne kadar iyi, güzel davranışlarım var ise, işte öyle avuçla su tutmuş kavgalı, küskün canlıları doğru, barışık kılmış soylu rahip topluluklarından üç dayanak almış, öğretili özürde bulunmuş pişman olup, itiraf edip, af dilemiş, öğüt verip yalvararak ricacı olmuş, çok türlü sebeple sevinmiş ve en azından hayvan şeklindeki sefil, acınacak canlılara yem saçmak, aş vermekten başka

canlılardan ne kadar iyi, güzel davranışlarım var ise şimdi ben bütün canlılar ile hepsini toptan, esirgemeyen, kadersiz gönülle bütün beş varlıktaki canlılara çevirip ulaştırız.” (AY-V/168, III.21b./7-23, AY-V/169, III.22a./1-16, s.54-56)

anta ötrü t(e)ñri t(e)ñrisi burkan inçe tip y(a)rlıkadı antag ol antag ol kavsikiya k(a)ltı s(e)n ötünmiş teg inçip bo munça küü kelig edremeler barça bo nom erdiniñ kamagka bir teg umug inag bolmaklıg adruk adruk asıg tusu kılmaklıg bodis(a)t(a)vlarnıñ adruk adruk edgülig töz yıldırların üklitmek asmaklıg tınl(ı)glarnıñ öñi öñi ağır tsuy irinçü ayıg kılınçlıg kkir tapçaların yumak arıtmaklıg çoğı yalınınıñ irüsi b(e)lgüsü titir. “Ondan sonra Tanrılar Tanrısı Buda şöyle buyurdu: öyledir, öyledir, ey Kausika, senin söylediğin gibi. Ancak böyle değişerek gelme erdemleri bütününüle bu yasa cevherinin herkese aynı, umut, sığınak olmaklı, farklı farklı fayda kılmalı, Bodhisattvaların farklı farklı iyi, esas köklerini artırma, çoğaltmalı, canlıların ayrı ayrı kötü, fena davranışlı kir, lekelerini yıkamak, arıtmalı, parlaklığı alevinin işareti, belirtisidir.” (AY-V/184, III.29b./15-23, AY-V/185, III. 30a./ 1-6,s.67-68)

t(e)ñri t(e)ñrisi burkan yene inçe tip y(a)rlıkadı tözüñ t(e)ñrilere kaltı bo nom ertini kayu kayu yir orunta kiñürü yoriyur erser nomladaçı sözledeçi tözüñler kutluglar y(e)me bar erser ötrü ol yir oruntakı beglerke buyruklarka inançlarka tört türlüğ ulug asıg tusu <bar> titir. “Tanrı Tanrısı Buda da şöyle buyurdu: Ey soylu Tanrılar! Öyle ki bu yasa cevheri hangi yerlerde ayrıntılı olarak yaşıyor ise, açıklayacak, söyleyecek soylular, kutlular da var ise, sonra o yerdeki beylere, kumandanlara, memurlara dört türlü yüce faydası vardır.” (AY-V/195, III.35a./1-10, s.75)

ötrü t(e)ñri t(e)ñrisi burkan inçe tip y(a)rlıkadı antag ol antag ol tözüñ t(e)ñrilere k(a)ltı sizler ötünmiş teg neçeke'tegi bo nom ertini bar erser ançaka'tegi köni nomlar kirtü yörügler yitlinmez batmaz. “Sonra Tanrı Tanrısı Buda şöyle buyudu: Öyledir, öyledir, ey soylu Tanrılar! Böyle sizlerin söylediği gibi ne zamana kadar bu öğretici cevheri var ise, o zamana kadar doğru öğretiler, gerçek yorumlar kaybolmaz, yok olmaz.” (AY-V/197, III.36a./23, AY-V/198, III. 36b./1-6, s.78)

bu ötüg bitigig o(kıyu) tüketip ötrü erklig han ertihü ögrünçlüg sevinçlig bolup, maña inçe tip y(a)rılıkadı ya Küü Tav! tınl(ı)glarig ölürtidñ erser yme, emin yürüntegin tükel kılğalı uduñ, kim sn kayu ödün b(e)k katıg süzüük kirtgünç köñülin nom iligi atl(ı)g nom erdinig bititip, bir ödün te tapıgçısı bolguka kösüş öritidñ ol buyanıñnıñ küçinte sn ölürmışçe tınl(ı)glarig yılki azununtaki emgektin ozzun kutrulzunlar tip kut kolunduñ bu tıltagtın ol ança tınl(ı)glar yılki azununtaki emgektin ozup kişi azunınta togdılar. “Bu rica yazısını okuyup bitirip kudretli han fazlasıyla sevinip, bana şöyle buyurdu: Ya Küü Tav, canlıları öldürttün ise de, çaresini eksiksiz kılabilirdin ki sen ne zaman çok sağlam, temiz, imanlı gönülle yasa şahı adlı yasa cevherini yazdırıp, bir zamanda hizmetçisi olmayı arzu ettin. O iyi davranışın sebebiyle senin öldürdüğün canlılar hayvan âlemindeki eziyetten kaçsın, kurtulsunlar diye baht diledin. Bu sebepten bu kadar canlılar, hayvanlar âlemindeki eziyetten kurtulup insan âleminde doğdular.” (AY-II/15, 5-24, s.50)

ol ödün maharıt elleg edgü ögli teginig buşuşlug körüp inçe tep yarılıgkadı amrak oglum ne üçün buşuşlug keltiñiz. “Bu sırada hükümdar Mahā-rıt iyi düşünceli prensi üzgün görüp şöyle söyledi: sevgili oğlum neden kederli geldiniz?” (PK IV, c.2, sy.28)

kanı kan inçe tep yarılıgkadı amrak ögüküm yer teñri törümüşte berü bay yeme bar yok çıgay yeme bar kayusıña emgekte ozgurgay sen. “Babası han şöyle buyurdu: Sevgili yavrum yer ve gök yaratıldığından beri zengin de var yoksul da var, hangisini sıkıntıdan kurtaracaksın?” (PK V c.4/VI c.1, sy.29)

kanı ellig inçe tep yarılıgkadı amrak ögüküm seni inçe sever men ayadaki yençü monçuk teg közdeki. “Babası kral şöyle buyurdu: Sevgili yavrum seni şöyle seviyorum: Avuç içindeki inci iki boncuk gibi gözdeki...” (PK VI, c.3, sy.29)

yeme kanı kan inçe tep yarılıgkadı kanı kazgansar oğlı üçün temez mü. köñülüg berzün köñlin bertmeñler. “Bunun üzerine babası han şöyle buyurdu: Baba kazansa oğlu içindir demez mi? Gönölünce versin, gönölünü kırmayın (incitmeyin)! (PK VIII c.2, sy.30)

yettinç kün tañ tañlayur erken edgü ögli tegin ulug küvrüg tokıtıp inçe tep yarlıgkadı taluy ögüzke kirür sizler kim ölüm adaka korksar aşnurak yarıñlar men sizlerni küçep elitmez men. “Yedinci gün şafak sökerken iyi düşünceli şehzade büyük davulu çaldırıp şöyle söyledi: Okyanusa giriyorsunuz, kim ölüm tehlikesinden korkuyorsa önceden gitsin. Ben sizleri zorlayarak götüremem.” (PK XXXI, c.4/XXXII, c.1, s.42)

yettinç kün tañ adınçığ erdini yençü kemike tükegüçe urup tegin inçe tep yarlıgkadı amtı men bu erdini birle barsar men kamag tınlıglarka artuk asıg tusu kılı umagay men sizler barıñlar men bu muntuda yegrek çintemeni erdini algalı barayın kim kayu tınlıglarka tüzü tüketi asıg tusu kılı usar men. “Yedinci gün olağanüstü özel mücevher inci gemiye ulaşınca yerleştirip prens şöyle söyledi: Şimdi ben bu mücevher ile gidersem ben bütün canlılara fazla yarar sağlayamayacağım. Sizler gidin. Ben burada en üstün cintāmañi mücevherini almak için gideyim ki kim olursa olsun canlılara tamamıyla yetene dek fayda sağlayayım.” (PK XXXIV, c.2/XXXV, c.1, s.43-44.)

[t](e)ñri t(e)ñrısı burkan i[nçe] tēp y[(a)rılıkadı] edgü edgü s(e)n şariputriya ulug münjülük tayşın nomda kirgeli uduñ ulug münjülük tayşın nomug bilgeli uduñ ulug münjülük tayşın nomug ukgalı uduñ ulug münjülük tayşın nomug ağırlagalı uduñ şariputriya s(e)n ötünmiş teg dar(a)nı tēmek sav neñ bulıñ yınak orun ornag ermez neñ bulıñ yınak orun ornag ermedin yme erm(e)z neñ nom ermez neñ nom ermedin yme ermez neñ ertmiş üd ermez neñ kelmedük üd ermez neñ közünür üd ermez neñ sav ermez neñ sav ermetin yme ermez neñ tıltag ermez neñ tıltag ermetin yme ermez neñ yorık ermez neñ yorık ermetin yme ermez bultukmaz nomta togmakı yme bultukmaz nomta öçmeki inçip antag erip kamag bodis(a)t(a)vlarka ulug asıg tusu kılur üçün anın antag tetir. “Tanrı(lar) Tanrısı Buddha şöyle buyurdu: İyi, iyi, ey Şariputri! Yüce Mahāyāna mezhebinin öğretisine girebildin, yüce Mahāyāna mezhebi öğretisini anlayabildin, yüce Mahāyāna mezhebi öğretisine saygı gösterebildin, ey Şariputri senin söylediğin gibi bu dharani denen sözler hiçbir yer ve tarafta değildir. Hiçbir yer ve mekândan bağımsız da değildir. Asla öğretisi değildir. Asla öğretisiz de değildir.

Asla geçmiş zaman değildir. Asla gelecek zaman değildir. Asla şimdiki zaman değildir. Asla (bir) söz değildir. Asla sözsüz de değildir. Asla sebep değildir. Asla sebepsiz de değildir. Asla yöntem değildir. Asla yöntemsiz de değildir. Elde edilemez öğretide doğması da (mümkün) değildir. Öğretide yok olması ancak öyle olup bütün Bodisattvalara büyük fayda sağlamak için, bu sebeple öyledir.” (AY-III/VII Tegzinç, 26-51, s.107-108)

teñri burkan yana inçe tip yarlıkadı birük takı bir kişi bir tek kuanşı im pusar atın atayu tek bir ödün tapınu udunu atayu teginser ol kişi edgü kılınçı öñreki kişi edgü kılınçı birle tüz titir bu iki kişinin edgü kılınçı bir teg tüz adruksuz titir miñ tümen klp öd nomlasar takı alkınmagay kuanşı im pusar atın atamış ogrınta edgü kılınçlıg asıgı tususı antag titir. “Tanrı Burkan yine şöyle buyurdu: Eğer bir kişi bir kez Kuanşı İm Pusar adını söylerse sadece bir kez Kuanşı İm Pusar adını söylerse sadece bir kez tapınıp, saygı gösterip, söyleyip isterse o kişinin iyi ameli önceli kişinin iyi ameli ile aynıdır. Bu iki kişinin iyi ameli bir, aynı, farksızdır. Sayısız devirler boyunca dini öğretse de azalmayacak, Kuanşı İm Pusar adını söylediği sırada iyi amelin faydası böyledir.” (KİP/89-96, s.12-13)

ol ödün teñri burkan kuanşı im pusarka inçe tip yarlıkadı tözüñüm bu alkınçsız kögüzlüg bodisvt ulatı teñrili kişili kalın kuvragka yarlıkançuçı köñül turgurun bu buşısın alıñ asıg tusu kılı biriñ tip. “O zaman Tanrı burkan Kuanşı İm Pusar’a şöyle buyurdu: Asilim bu eksiksiz kavrama gücü olan bodhisattva ile Tanrılı, insanlı birçok topluluğa merhametli gönül besleyin, bu sadakayı alın, fayda kılarak verin.” (KİP/162-166, s.16)

ötrü teñri teñrisi burkan bodı söğüt tenrisiñe inçe tip yarlıkadı tüzün teñri kıziya “Sonra Tanrılar Tanrısı Burkan bodhi ağacı, ağaç Tanrısına şöyle buyurdu: Ey asil Tanrı kızı!” (OB/12, 12-14, s.21)

ötrü yašovati kunçuyılar erdnisi sekiz tümen dört miñ çkrvrt ilig kannıñ kunçuy katunların okıp inçe tip yarlıkayur inçe ukunlar sizler tözünlerim ayagka tegimlig maytrı bodisvt burk(an) kutın bulmuş ol ogurka şanki çkrvrt ilig kan bizni kodup idalap toyın boltı.. men yime ilig kan ordusınta ordu karşı kodup

şmnanç bolur men sizler yime etüzünüzlerke edgölükün körü iş işlenler. “Bunun üzerine Yaşovati kraliçeler cevheri dünya hükümdarının 84.000 kraliçesini çağırıp şöyle buyurur: Böyle bilin siz asillerim! Hürmete layık Mayrı Bodhisattva burkan kutunu bulmuş. Bu sebepten dünya hükümdarı Şankha bizi bırakıp rahip oldu. Ben de hükümdar sarayında sarayı bırakıp rahibe olacağım. Sizler de kendiniz için iyiliği görerek çalışın.” (M, XVI. Bölüm, 51. 14 57 75/30-42, s.106)

(vişv)akrmi teŋrike inçe tip yarlık ar amtı siz ol sögüt erdnig adruk adruk itigin itin yaratiŋ. “Vişvakarman Tanrıya şöyle buyurur: Şimdi siz o ağaç cevherini farklı farklı süslerle süsleyin, donatın.” (M, XI. Bölüm, 37. ? = 82/1-4, s.87-88)

ötrü tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan inçe tip y(a)rlıkadı ay kavsikiya ol y(a)rukluŋ tilgen içinte közünü y(a)rlıkadaçı t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan er ser neŋ b(e)lgürtme üze közündeçi b(e)lgürtme burkan ermez kim ol bayatın'berü m(e)n nomladaçı maŋa burkan kutıŋa alkış birü y(a)rlıkadaçı raça-ratna-prabasi atl(i)g t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan k(e)ntü özi y(a)rlıkar. “Sonra eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Buda şöyle söyledi: Ey Kausika, o ışıltılı tekerlek içinde görünüp buyuracak Tanrı Tanrısı Buda ise, asla vücut bulmuş şekli ile görünecek, vücut bulan Buda değildir ki o zamandan beri (ben) anlatacak olanım, bana, Buda kutuna destek verip buyuran Râjaraṭnaprabhâsa adlı Tanrılar Tanrısı Buda kendisi buyurur.” (AY-V/189, III.32a./6-16, s.71)

ol ödün kaŋı kan yarlıŋ yarlıŋkadı kim taluyka barayın teser kiriŋler oglum teginke eş boluŋlar ne kergekin barça bergey biz kim yerçi suvçı kemiçi bar er ser yime kelzün teginiŋ esen tükel kelürzünler. “O zaman babası han buyurdu: Kim okyanusa gideyim diyorsa gelsin, oğlum prense arkadaş olsun, gerekli olanların hepsini vereceğiz. Kılavuz, gemici kim varsa gelsin, prensi sağ salim getirsinler.” (PK XXI c.3./XXII c.1, s.37)

teŋri burkan yime şlok takşutın inçe tip kiginç yarlıkadı koduru tıŋlaŋ siz ol kuanşı im bodisvt yoriŋın nomlayın kut kolup ant antıkmış taluy ögüzde teriŋrek ol klp ödün kolulasar bilgölüg ermez kolti sanınça burkanlarka tapınıp antıka

kut kolmuş erür men amtı siziñe azkıya nomlayın atın eşidser etüzin körser sakınmışı teginmişı yoksuz bolmaz kop türlüg emgekinte kutgarur bu yirtinçüdeki kamag yalañuklar adruk adruk muñınta alku türlüg emgekinte ozgurur yilvikip agukup ölürgeli sakınsar yana ol ok kıltaçka tegir ayıg irinç yarlıg umugsuz inagsız emgeklig tınlıglar ögınte kañınta takı yegrek adasınta tudasınta ara kirür ozgurur al çeviş bilge bilig kazganç ertinü öküş kazganmış üçün bögülüg erdemke tıdıgsız erür ontun sıñar etüz körtgürür ol yir suv yok kim kentü özi tegmeser kentüini atamış ünüg anta ok eşidür tamu prit yıldı ajunta özi kirip emgeklerinte ozgurur kuanşı im pısar tınlıglarıg kolulamışı çın kirtü kolulamak titir arıg turug kolulamak titir kiñ bilge bilig kolulamak titir ulug yarlıkançuçı kolulamak titir ulug edgü ögli kolulamak titir men kut kolur men kulkıya ulug yarlıkançuçı kolulamak biligin mini kolulayu buyanlayu yarlıkazun arıg turug yarlıkançuçı yarukunuz kop kamag yalañuklar kögüzin yarutır siz meniñ yime kararığımın yarutı birzün tsuyumta yazukumta boşuyu birzün tüzü yirtünçü yir suvda ulug yarlıkançuçı bulıt öritir siz teñrim noş teg tatıglıg yagmur suvın yagıtıp yalañuklarınñ nızvanı otın öçürür siz bu bodsıvt sognçıg ünlüg titir ezrua ünlüg titir taluy ünlüg titir yirtinçüde yigedmiş ünlüg titir anı üçün turkaru atamış kergek atamış sayu sizik kılmanlar emgekte ara kirmegey tip kuanşı im pısar bögü biligin alkunı körür bögülenür yarlıkançuçı közin körüp umugı inagı bolu birür kop türlüg edgü kılınç kazgançı taluy ögüzde terinrek titir aglak tözkerinçsiz erdemi ol erür kanta atasa ranta ok eşidür içginmaz muñınta emgekinte ara kirür ozgurur anın tınlıglar atamış tapınmış kergek. “Tanrı burkan da beyitlerle şöyle yanıt verdi: İyice dinleyin, o Kuanşı İm Pısar bodhisattvanın dolaşmasını anlatayım, baht dileyip, ant içmesi okyanustan daha derindir. Ant içtiği devirleri saysalar, kavranamaz. Sayısız burkanlara tapınıp, ant içerek baht dilemiştir. Ben şimdi size birazcık anlatayım, adını işitse vücudunu görse, tasarladığı, istediği boşuna olmaz, çok türlü eziyetinden kurtarır. Bu yeryüzündeki bütün canlı varlıkları farklı farklı acılarından her türlü eziyetinden kurtarır, büyüleyip öldürmeyi düşünse de onu yapacak olana saldırır. Kötü, sefil, umutsuz, ızdıraplı canlıların anne babasından daha iyi, zaruretlerinde aralarına girer, kurtarır. Çare, hikmet, sevabı çok fazla kazandığı için kudretli

fazilete engelsizdir. On yönde vücut gösterir. O yer yok ki kendisi ulaşamasa kendini çağıran sesi hemen işitir. Cehennem, ruh, hayvanlar âlemine girip eziyetlerinden kurtarır. Kuanşi İm Puser'ın canlıları (kurtarmak için) ant içmesi gerçek ant içmedir. Temiz, duru ant içmedir. Tam, bilge ant içmedir. Yüce merhametli ant içmedir. Yüce, iyi düşünceli ant içmedir. Ben, zavallı, baht dilerim, yüce merhametli ant içme bilgisi ile beni (kurtarmaya) ant içerek, iyilik ederek şefkat göstereyim. Arı, duru, merhametli ışığınız ile bütün canlıların düşüncesini aydınlatırsınız. Benim de karanlığımı aydınlatıversin, suçlarımdan, günahımdan kurtarıversin, bütün yeryüzünde büyük, bereketli bulut yaparsınız. Tanrım iksir gibi tatlı yağmur suyunu yağdırıp canlı varlıkların günahını, ateşini söndürürsünüz. Bu bodhisattva sevimli seslidir, deniz seslidir, yeryüzünde üstün gelmiş seslidir. Bu yüzden daima söylenmesi gerek. Her söylendiğinde şüphe kılmayınız eziyetlerin arasına girmeyecek diye. Kuanşi İm Puser tabiat üstü bilgisi ile hepsini görür, bilir, merhametli gözü ile umudu olur. Çok türlü amelleri, sevapları okyanustan daha derindir. Yüksek anlaşılamayan fazileti budur. Nerede ansalar orada hemen işitir, geçmez eziyet, sıkıntıları arasına girer, kurtarır. Bu yüzden canlıların anmaları, tapınmaları gerek.” (KİP/174-212, s.17-18)

tenri burkan yime şlok takşutın inçe tip kiginç yarlıkadı koduru tınlañ siz ol kuanşi im bodisvt yorığın nomlayın kut kolup ant antıkmış taluy ögüzde teriñrek ol klp ödün kolulasar bilgülig ermez kolti sanınça burkanlarka tapınıp antıka kut kolmuş erür men amtı siziñe azkıya nomlayın atın eşidser etüzin körser sakınmış teginmiş yoksuz bolmaz kop türlüğ emgekinte kutgarur bu yirtinçüdeki kamag yalañuklar adruk adruk muñinta alku türlüğ emgekinte ozgurur yilvikip agukup ölürgeli sakınsar yana ol ok kıltaçık tegir ayıg irinç yarlıg umugsuz ınagsız emgeklig tınlıglar öginte kañinta takı yegrek adasinta tudasinta ara kirür ozgurur al çeviş bilge bilig kazganç ertinju öküş kazganmış üçün bögülüğ erdemke tıdıgsız erür ontun sınar etüz körtgürür ol yir suv yok kim kentü özi tegmeser kentüni atamış ünüg anta ok eşidür tamu prit yulki ajunta özi kirip emgeklerinte ozgurur kuanşi im puser tınlıgları kolulamış çin kirtü kolulamak titir. arıg turug kolulamak titir kiñ bilge bilig kolulamak titir ulug yarlıkıñçı

kolulamak titir ulug edgü ögli kolulamak titir men kut kolur men kulkiya ulug yarlıkançuçı kolulamak biligin mini kolulayu buyanlayu yarlıkazun arıg turug yarlıkançuçı yarukunuz kop kamag yalañuklar kögüzin yarutır siz meniñ yime kararığımın yarutı birzün tsuyumta yazukumta boşuyu birzün tüzü yirtünçü yir suvda ulug yarlıkançuçı bulıt öritir siz teñrim noş teg tatıglıg yagmur suvın yagıtıp yalañuklarınñ nızvanı otın öçürür siz bu bodsıvt sognıçg ünlüg titir ezrua ünlüg titir taluy ünlüg titir yirtinçüde yigedmiş ünlüg titir anı üçün turkaru atamış kergek atamış sayu sizik kılmanlar emgekte ara kirmegey tip kuanşı im pusar bügü biligin alkunı körür bügülenür yarlıkançuçı közin körüp umuğı inagı bolu birür kop türlüg edgü kılınç kazgançı taluy ögüzde teriñrek titir aglak tözkerinçsiz erdemi ol erür kanta atasa ranta ok eşidür içgınmaz muñıta emgekinte ara kirür ozgurur anın tınlıglar atamış tapınmış kergek. “Tanrı burkan da beyitlerle şöyle yanıt verdi: İyice dinleyin, o Kuanşı İm Pusar bodhisattvanın dolaşmasını anlatayım, baht dileyip, ant içmesi okyanustan daha derindir. Ant içtiği devirleri saysalar, kavranamaz. Sayısız burkanlara tapınıp, ant içerek baht dilemiştir. Ben şimdi size birazcık anlatayım, adını işitse vücudunu görse, tasarladığı, istediği boşuna olmaz, çok türlü eziyetinden kurtarır. Bu yeryüzündeki bütün canlı varlıkları farklı farklı acılarından her türlü eziyetinden kurtarır, büyüleyip öldürmeyi düşünse de onu yapacak olana saldırır. Kötü, sefil, umutsuz, ızdıraplı canlıların anne babasından daha iyi, zaruretlerinde aralarına girer, kurtarır. Çare, hikmet, sevabı çok fazla kazandığı için kudretli fazilete engelsizdir. On yönde vücut gösterir. O yer yok ki kendisi ulaşamasa kendini çağıran sesi hemen işitir. Cehennem, ruh, hayvanlar âlemine girip eziyetlerinden kurtarır. Kuanşı İm Pusar’ın canlıları (kurtarmak için) ant içmesi gerçek ant içmedir. Temiz, duru ant içmedir. Tam, bilge ant içmedir. Yüce merhametli ant içmedir. Yüce, iyi düşünceli ant içmedir. Ben, zavallı, baht dilerim, yüce merhametli ant içme bilgisi ile beni (kurtarmaya) ant içerek, iyilik ederek şefkat göstereyim. Arı, duru, merhametli ışığınız ile bütün canlıların düşüncesini aydınlatırsınız. Benim de karanlığımı aydınlatıversin, suçlarımdan, günahımdan kurtarıversin, bütün yeryüzünde büyük, bereketli bulut yaparsınız. Tanrım iksir gibi tatlı yağmur suyunu yağdırıp canlı varlıkların günahını, ateşini

söndürürsünüz. Bu bodhisattva sevimli seslidir, deniz seslidir, yeryüzünde üstün gelmiş seslidir. Bu yüzden daima söylenmesi gerek. Her söylendiğinde şüphe kılmayınız eziyetlerin arasına girmeyecek diye. Kuanşi İm Pusar tabiat üstü bilgisi ile hepsini görür, bilir, merhametli gözü ile umudu olur. Çok türlü amelleri, sevapları okyanustan daha derindir. Yüksek anlaşılamayan fazileti budur. Nerede ansalar orada hemen iştir, geçmez eziyet, sıkıntıları arasına girer, kurtarır. Bu yüzden canlıların anmaları, tapınmaları gerek.” (KİP/174-212, s.17-18)

2.1.2.2.3.7. Esas Cümlelerin Yüklemine Emir Kipiyle Çekimlendiği Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Eski Uygur Türkçesinde açıklayıcı birleşik cümlelerde esas cümlelerin yüklemine bazen emir kipiyle çekimlendiği görülür. Esas cümlelerin yüklemine emir kipiyle çekimlendiği açıklayıcı birleşik cümlelerin en sık kullanıldığı eser *Irk Bitig* adlı eserdir, her falmın sonunda *Ança bilin(ler): Edgü ol*. “Öylece biliniz: İyidir.” *Ança bilinler: Yablak ol*. “Öylece biliniz: Kötüdür” yapısında açıklayıcı birleşik cümleler kullanılmıştır:

anı amtı ayu bireyin tıtrü tıngılgı kavşikiya kim kayu tınl(ı)glar kılınç adartmakı ugurınta üküş türlüg tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlarıg kılınış erserler ötrü ol tınl(ı)glar b(e)k kadıg süzüük kirtgünç köñülin y(i)ti kınıgta turup tünle küntüz altı üdde birtin sıñar oñ ‘eñninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökitep ayaların kavşurup ağır ayag köñüllerin bir uçlug kılıp inçe tip timiş k(e)rgek amtı biz isig özüümüztin’berü umug ınag tudup parmanular sanınça sı<nı>mız süñükümüız kop süzüük köñülümüız üze töpümüznı yirke tegürüp pañçamantal biş tilgenin yinçürü töpün yükünü teginür’biz. “Onu şimdi söyleyivereyim, dikkatli dinle, ey Kausika!: Öyle ki bazı canlılar davranış engelleme uğrunda pek çok türlü suç, fena, kötü davranışları yapmışlarsa sonra o canlılar pek katı, temiz inançlı gönülle keskin istekte durup, geceyle gündüz altı zamanda sağ taraftaki sağ omuzlarındaki giysilerini çıkarıp sağ dizlerini çökertip, avuçlarını kavuşturup, büyük saygılı gönüllerini bir taraflı kılıp şöyle demiş olsalar gerek: Şimdi biz sıcak canımızdan bu yana umut, dayanak tutup zerreler sayısınca uzvumuz,

kemiğimiz, tam temiz gönlümüz ile başımızı yere eğip (Pañca-mandala) beş uzuvla, saygıyla secde ederek başımızı eğeriz.” (AY-V/132, III.a.6-23, s.25)

anı için kavsikiya inçe bilgil üç ertinilerke ağır ayag tapıg udug kılmış buyan edgü kılınç yilikdin süñüktin'berüki süzük kirtgünç üze isig öz-in tite üç ertinig umug inag tutup üç inag almak buyan edgü kılınçka yitmez. “Bu sebeple ey Kausika şöylece bil: Üç mücevherlere saygı, hürmet göstermiş, iyi, güzel davranışı, ilikten kemiğine kadar temiz inanç ile sıcak canımı bırakarak üç mücevheri umut, dayanak tutup, üç dayanak saymak, iyi, güzel davranışa yetmez.” (AY-V/178, III.26b./9-16, s.63)

amti amrak oğlanım, ança biliñler: bu ırk bitig edgü ol. ançıp alku kentü ülügi erklig ol. “Şimdi sevgili çocuğum, şöyle biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Fakat herkesin kendi kaderi kudretlidir.” (IB 66/I, s.26)

ança biliñ: edgü ol. “Öylece bilin: İyidir.” (IB 2/VI, s.19) (IB 19/III, s.21) (IB 21/III, s.21) (IB 27/III, s.22) (IB 31/II, s.22) (IB 41/VI, s.23) (IB 49/V, s.24) (IB 54/III, s.25)

ança biliñler: edgü ol. “Öylece biliniz: İyidir.” (IB 1/III, s.19) (IB 3/IV, s.19) (IB 4/III, s.19) (IB 7/III, s.19) (IB 15/V, s.20) (IB 17/III, s.20) (IB 20/VI, s.21) (IB 23/III, s.21) (IB 28/IV, s.22) (IB 29/IV, s.22) (IB 30/IV, s.22) (IB 34/V, s.22) (IB 35/VI, s.22) (IB 38/III, s.23) (IB 40/III, s.23) (IB 42/VII, s.23) (IB 47/VI, s.24) (IB 48/V, s.24) (IB 26/II, s.22) (IB 52/III, s.24) (IB 53/II, s.24) (IB 56/II, s.25) (IB 58/IV, s.25) (IB 59/II, s.25) (IB 60/V, s.25) (IB 62/IV, s.25) (IB 63/V, s.26)

ança biliñler: anyıg edgü ol. “Öylece biliniz: Çok iyidir.” (IB 5/XI, s.19) (IB 18/IX, s.19) (IB 55/IV, s.25) (IB 64/II, s.26)

ança biliñler: asıgı bar; edgü ol. “Öylece biliniz: Faydası var, iyidir.” (IB 32/II, s.22)

ança biliñ: yablak ol. “Öylece bilin: Kötüdür” (IB 6/III, s.19) (IB 16/IV, s.20) (IB 25/III, s.21)

ança biliñler: *yablak ol.* “Öylece biliniz: Kötüdür” (IB 8/III, s.19) (IB 9/III, s.20) (IB 12/IV, s.20) (IB 33/III, s.22) (IB 37/III, s.23) (IB 39/III, s.23) (IB 43/III, s.23) (IB 46/II, s.24) (IB 61/IV, s.25) (IB 50/II, s.24) (IB 65/III, s.26)

ança biliñler: *yabız ol.* “Öylece biliniz: kötüdür.” (IB 24/III, s.21) (IB 44/V, s.23) (IB 45/II, s.24)

ança biliñler: *anyığ yablak ol.* “Öylece biliniz: “ Çok kötüdür.” (IB 36/II, s.23)

ança biliñler: *munlug ol; anyığ yablak ol.* “Öylece biliniz: Kederlidir, çok fenadır.” (IB 22/III, s.21)

ança biliñler: *bu ırk başınta āz emgeki bar; kin yana edgü bolur.* “Öylece bilin: Bu falın başında biraz acı var, sonra yine iyi olur.” (IB 57/VI, s.25)

2.1.2.2.3.8. Herhangi Bir Hükmü, Durumu Açıklayan Diğer Açıklayıcı Birleşik Cümleler

inçe tep kut koltı *men ulug küsüşin bu çintameni erdini alıp siziñe poşı berür men siz kaçan burhan kutın bulsar siz meni titmeñ kutgarıñ siziñe kutunuzta bu suylug et’özde ozalım kurtulmak yolka teginelim.* “Şöyle diyerek kut diledi: Ben büyük bir istekle bu cintāmañi mücevherini alıp size sadaka veriyorum. Siz Buddha’nın kutunu ne zaman bulursanızbeni bırakmayın, kurtarın! Sizin kutunuzda bu suçlu vücuttan kaçalım, kurtuluş yoluna ulaşalım.” (PK LI, c.2/LII, c.1, s.52)

takı yeme kördi *emeri tınlıglar yunt ud çokar koy yunt ud lagzın ulatı tınlıglarığ ölürür terisin soy(=r?)ar kan ögüz akıtar etin kanın satar anın öz egidür.* “Ayrıca (şunları) gördü: pek çok insan at sığır kesiyor koyun, at, sığır, domuz ve diğer canlıları öldürüyor, derisini yüzüyor, kanlarını ırmak gibi akıtıyor, etini kanını satıyor, onunla kendini besliyor. (PK II c.5 sy.27/III c.1 sy.28)

inçip m(e)n kavsikiya ol üddin berü burkan kutın bulgıñçaka tegi tört türlüğ yavlak yollartın ertip ozup iki ajunlarta tugdum bir t(e)ñri yirinte, ikinti yalañuk ajunınta. “İşte ben ey Kausika, o zamandan beri Buda kutunu buluncaya kadar

dört türlü kötü yollardan geçip, kurtulup, iki varlık şeklinde doğdum: Bir Tanrı yerinde, ikincisi insan âleminde.” (AY-V/187, III.31a./13-18, s.70)

üç andirabv üç et'öz üç yaraşdurmak üç kadışdurmak üç tanuklamak erür “Üç Antarābhava (ara varlık), üç vücut: Üç faydalı duruma getirmek, üç karıştırmak, üç kanıtlamaktır.” (T/3-4, s.54)

2.1.2.2.4. İç İç Birleşik Cümleler

İç içe birleşik cümle, yardımcı cümlesi esas cümlenin genellikle nesne unsuru olan cümledir (Eraslan, 2012: 530). İç içe birleşik cümlelerde de açıklayıcı birleşik cümlelerde de verilmek istenen cümle doğrudan aktarılır. İç içe birleşik cümle ve açıklayıcı birleşik cümle arasındaki fark, iç içe birleşik cümlelerde aktarılan cümle olan yardımcı cümlenin başta, ana cümlenin sonda, açıklayıcı birleşik cümlelerde ise bu durumun tam tersi olarak ana cümlenin başta aktarılan cümle yani yardımcı cümlenin sonda olmasıdır.

Türkiye Türkçesinin söz dizimi ile ilgili eserlerin bir çoğunda açıklayıcı birleşik cümleye yer verilmez, sadece iç içe birleşik cümleler birleşik cümlenin alt başlıkları arasında yer alır⁶⁸. Bazı eserlerde de her iki cümle türü *dolaysız anlatım* başlığı altında değerlendirilir. Bir sözün olduğu gibi herhangi bir değişikliğe uğratılmadan, söylendiği gibi verilmesi olarak tanımlanan (Korkmaz, 2007: 71) dolaysız anlatımı, Özmen, *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde birinin sözlerinin hiç değiştirilmeden olduğu gibi aktarılması olarak tanımlar ve dolaysız anlatımın tarihsel gelişimi içerisinde bazı gelişmeler gösterdiğini, Eski Türkçede asıl olarak *ti*, *ay*-, *ayıt*- fiilleri ile oluşturulduğunu, *ti*- fiili ile oluşturulan dolaysız anlatımlarda, ana cümlenin aktarılan cümleyi içine aldığını, ancak ana cümlenin başta, aktarılan cümlenin sonda olduğu cümlelerin de bulunduğunu, böyle bir devrikliğin de Türkçe açısından dikkat çekici olduğunu belirtir (Özmen, 2013: 204).

Marcel Erdal da hem açıklayıcı birleşik cümleleri hem de iç içe birleşik cümleleri *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde *direct speech* “dolaysız anlatım”

⁶⁸ İsmet Cemiloğlu'nun, *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi* adlı eserinde; H. İbrahim Delice'nin, *Türkçe Sözdizimi* adlı eserinde, Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli'nin birlikte hazırladıkları *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* adlı eserlerinde; Günay Karaağaç'ın, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde, Bilal Aktan'ın, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi* adlı eserinde; Mazhar Kükey'in, *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde birleşik cümlenin bir türü olarak iç içe birleşik cümlelere yer verilmiş, açıklayıcı birleşik cümleye ise değinilmemiştir.

başlığı altında değerlendirmiştir. Erdal, dolaysız anlatım cümlelerinde *te-* “söylemek fiilinin” bu yapıdaki cümlelerde çok kullanılan *tep* şekline ve *tiyin* şekline dikkat çeker. *tep* şeklinin Uygur dönemi metinlerinde *tiyin* şeklinin de runik yazılı metinlerde kullanıldığını belirtir ve her iki şeklin de işitmek, söylemek, veya düşünmek anlamlı fiillerle (*eşid-*, *bil-*, *sakın-*, *te-*) kullanıldığını kaydeder. (Erdal, 2004: 504). Erdal’ın da belirttiği Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde *tep* şekli söylemek, bildirmek, düşünmek anlamlı *ayıt-*, *ötün-*, *sakın-*, *te-*, *yarlıka-* fiilleri ile birlikte kullanılır, *tiyin* şekline ise bu dönem metinlerinde rastlanmaz, Orhun Yazıtlarında sık kullanılır:

türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kañım iltiriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsünde tutup yügerü kötürmiş erinç. “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak.” (KT-Doğu Yüzü/11, s.12)

taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıkdaki tagıkmış, tagdaki inmiş, tirilip yitmiş er bolmış. “Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş.” (KT -Doğu Yüzü/11-12, s.12)

kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin az kırkız budunug yaratıp keltimiz. “Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az Kırgız kavmini düzene sokup geldik.” (KT-Doğu Yüzü/20, s.14)

kañımız eçimiz kazganmış budun atı küsi yok bolmazun tiyin, Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurdım. “Babamızın amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturdım.” (BK-Doğu Yüzü/21-22, s.42)

Talat Tekin de *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde *yan cümleli birleşik cümleler* başlığı altında aktarma sözün temel cümlelerin önüne alındığını ve *tip* “deyip” ve *teyin/tiyin* “diye, diyerek” bağlaçları ile temel cümleye bağlandığını⁶⁹, aktarma sözün temel cümlelerin içine de yerleştirilebildiğini⁷⁰ ve düşünme, işitme vb. gibi eylemlerin bu

⁶⁹ *birye karluk bodun tapa süle tip tudun yamtarıg ittım* “Güneyde Karluk halkına doğru sefer et! Deyip Tudun Yamtar’ı gönderdim. (BK D 40).

⁷⁰ *kara bodun kağanım kelti tip ögirip sebinti* “Avam halk “Hakanım geldi!” diye sevindi” (BK D 41).

eylemlerin sonucunu belirten yan cümleye *teyin/tiyin* ile bağlandığını⁷¹, *teyin/tiyin* ve *tip* bağlaçlarının temel cümle eyleminin amacını belirtmek için de kullanıldığını⁷² örneklerle kaydeder. (Tekin, 2000: 215-216).

Gabain da, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde *dolaysız ve dolaylı anlatım* başlığı altında şu bilgilere yer verir: “Dolaysız anlatım alışılmış bir cümledir. Ekseriya bir *inçe* yahut *ançulayu tip tidi* yahut *aytdı* “böyle dedi” yahut “sordu” ile başlar, ekseriya sonuna bir *tidi* “dedi, söyledi”, *ötündi* “(diye) rica etti” alan bir *tip* (ekseriya keme-n “diyerek” zarf fiiliyle sona eren Moğolca’daki dolaysız anlatım gibi) ile biter.” (Gabain, 2007: 126).

Eski Uygur Türkçesinde her iki cümle çeşidinde de ana cümlenin fiilleri aynıdır. İç içe birleşik cümlelerde de yardımcı cümleyi aktarmak için çoğunlukla *ayıt-*, *ötün-*, *sakın-*, *te-*, *yarlıka-*, fiilleri tercih edilmiştir. Açıklayıcı birleşik cümlelerden farklı olarak *sözle-* fiiline bu yapıda rastlanmamıştır. İncelenen metinlerde dikkat çeken bir durumda genel olarak bu dönem metinlerinde açıklayıcı birleşik cümlelerin iç içe birleşik cümlelere oranla çok daha fazla kullanılmasıdır. Ana cümlenin yüklemine kullanılan *ayıt-*, *ötün-*, *sakın-*, *te-*, *yarlıka-* fiillerine göre Eski Uygur Türkçesinde iç içe birleşik cümleleri şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

2.1.2.2.4.1. Yardımcı Cümle +*tep/tèp/tip ayıt-* Yapısındaki İç İçe Birleşik Cümleler

ötrü tegin kim sizler tep ayıttı. “O zaman prens “Siz kimsiniz?” dedi.” (PK XLI, c.3, s.47)

bo savıg eşidip m(a)has(a)tve tegin ötrü eçisi teginke bo bars negü yeyür uzadıkı aşı negü ol tep ayıtdı “Bu sözü işitip Mahāsattva prens sonra ağabeyi prene: “Bu kaplan ne yer, her zamanki yiyeceği nedir?” diye sordu.” (AB 610/9-12, s.78)

⁷¹ *kögmen yolu bir ermiş, tumiş teyin eşidip ...* “Kögmen dağlarına giden yol bir tane imiş, (o da) kapanmış diye işitip...” (T 23); *tegmeçi men teyin sakıntım* “Saldırmayacağım diye düşündüm” (O sağ 2).

⁷² *sogdak bodun iteyin tiyin temir kapıgka tegi süledimiz.* “Soğdak halkını örgütleyeyim diye Demir kapıya sefer ettik” (BK D 39); *arkış ıdmaz teyin süledim* “Kervan göndermiyor diye sefer ettim” (BK D 25).

*ol ödün ol bayagut oğlu udakanışandı ırı bu savıg eşidip söğüt teñrisiñe bu kamag balıklar sanı neçe teñlig erür **tip ayıtdı** “O zaman bu sözü işitip ağaç Tanrısına bu bütün balıkların sayısı ne kadardır diye sordu.” (OB/16, 23/ 17,1-4, s.25-26)*

*ol ödün mahabrahmı ulug azrua teñri bo montag muñadınçig tañlançig tütrüm teriñ yörüglüg çın kirtü tüz nomug eşidip ötrü yene alokaçıntamanı bodisatavka tözüñüme kaç törlüg nomlar üze yirtünçüdeki tınlıglar monçulayu bo teriñde teriñ köni kirtü nomug ukgalı bilgeli uyurlar erki **tip ayıtdı**. “O zaman Mahābrahma yüce Azrua Tanrı bunun gibi hayretlik verici, kesin, derin izahlı gerçek esas öğretiyi işitip sonra Ālokacintāmani bodhisattvaya asilime kaç türlü öğretilerle yeryüzündeki canlılar bu şekilde derinde derin, doğru, gerçek öğretiyi anlayabilecek öğrenebilecekler acaba diye sordu.” (AY-IV/389/8-16, s.228)*

*künine elgi adakı katıp otka köymiş teg bizin biçekin sançmış teg ertiñü ağrıkanur erdi **tep ayıtdılar** “Her gün eli ayağı karıştırıp ateşe yanmış gibi, bizim bıçağı saplamış gibi aşırı derecede ağrı çekiyordu diye söylediler.” (Vatec HT III 0424 HtPek 128a)*

2.1.2.2.4.2. Yardımcı Cümle +tep/tép/tip ötün- Yapısındaki İç İç Birleşik Cümleler

*ötrü kormuzta t(e)ñri ertiñü üküş teginür t(e)ñrim **tip ötündi**. “Sonra Indra Tanrı, son derece çoktur, efendim, diye bildirdi.” (AY-V/177, III.26a./2-4, s.62)*

ol ödün t(e)ñri t(e)ñrisi burkan bo savıg takı adırtlıg bekiz b(e)lgülüg kılı y(a)rıkagalı ol kuvrag arasınta erigme t(e)ñriler kuvragıña ya tözüñ t(e)ñrilere bo nom ertiniğ ayayur ağırlayur yir oruntakı ilig kanıg begig iişig bodunug karag küyü küzetü tutmakıñız çın'kirtü erür mü tip burkan munça y(a)rıkadukta ötrü ol k(a)rtirakut tag töpüsinte yığılmış tirilmiş sansız sakışsız ezrua kormuzta tört m(a)haraaç t(e)ñriler başın kamag t(e)ñriler ulug küçlüg yekler kuvragı kamagun barça yomkı bir ünin antag teginür adı kötrülmişe antag teginür edgün barmışa birök kayu yir orunta bo altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopd(a) kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom erdinig okıdaçı sözledeçi kiñürü yöre nomlayu

*birteçi tözünler kutluglar bar erserler ötrü ol yir oruntakı ilig kanıg biz kamag t(e)ñriler kuvragı yorımış turmuşı orunta tünle küntüz ürüg uzatı küyü küzeti tutgay biz adasın tudasın yagısın yavlakın tarkaru kiterü birgey biz öz yaş çoğ yalın kut buyan küç küsün asılguluk edgü irü b(e)lgüler körkitgey biz süülüg kuvragınıñ köñülleriñe kirip alp adım edrem al çeviş bilig ayu birgey biz t(e)ñrim **tıp ötündiler**.* “O zaman Tanrılar Tanrısı Buda bu sözü de ayrıntılı olarak açık, belirli kılıp, buyurmak için o topluluk arasında var olan Tanrılar topluluğuna: Ey soylu Tanrılar! Bu öğreti cevherini sayıp saygı gösteren yerdeki hakanı, hanı, beyi, kadını, milleti koruyup gözetip tutmanız doğru mudur? diye Buda böyle buyurduktan sonra o Grdrakûta dağının tepesinde toplanmış, bir araya gelmiş sayısız Brahma Indra, dört Mahârâja Tanrılar başta olmak üzere bütün Tanrılar ulu, güçlü şeytanlar topluluğu, hepsi birlikte, hep bir sesle şöyle seslenir: Ey adı yüceltilmiş , böyle seslenir, ey iyilikle gitmiş, eğer bir yerde bu altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yükseltilmiş öğreti hükümdarı adlı yasa cevherini okuyacak, söyleyecek ayrıntılı olarak açıklayıverecek soylular, kutlular var iseler, sonra o yerdeki hakanı, hanı biz bütün Tanrılar topluluğunun yürüdüğü durduğu yerde, gece gündüz, uzun süre, daima, koruyup, gözetip tutacağız. Kazasını, belasını, düşmanını uzaklaştırıp giderivereceğiz. Yaşam, parlaklık, alev, kut, iyi davranış, güç, kuvvet, çoğalacak iyi belirti, işaretler göstereceğiz. Askeri topluluğun gönüllerine girip cesur savaşçılık erdemini, yetenek, hüner bilgisini söyleyivereceğiz efendim, diye söylediler.” (AY-V/192, III.33b./13-24, AY-V/193, III.34a./1-23, s.73-74)

*ötrü kamag t(e)ñriler y(e)me antag teginür t(e)ñrim **tıp ötündiler**.* “Sonra bütün Tanrılar da öyledir efendim diye söylediler.” (AY-V/194, III.34b./22-23, AY-V/195, III.35a./1, s.75)

*bu muñumuznı emti kılınç t(e)ñrısı oñarzun **tıp ötündiler**.* “Bu sıkıntımızı şimdi amel Tanrısı iyileştirsin deyip rica ettiler.” (AY-II/7, 11-12, s.34)

*anıñ ara yekler erklig (hanka Küü Tav atl(ı)g erig) kelürtümüz **tıp öt(ündiler)**.* “O esnada cinler kudretli hana Küü Tav adlı adamı getirdik diye arz ettiler.” (AY-II/13, 11-3, s.46)

*ötrü ol yumışçı yekler kelip istep tüzüte ayıtıp yme ol bulmatın, yanturu kelip, bulmatımız **tip ötündiler**.* “Sonra o hizmetçi cinler gelip arayıp herkese sorup bulmadan, tekrar gelip, bulmadık diye arz ettiler.” (AY-II/13, 19-22, s.46)

*ol ödün bodisavat tegin kañı kanta bu yarlıg eşidip yarlıg bolzun tıdmazun barayın **tep ötünti**.* “O zaman prens Bodhisattva babası handan bu sözleri işitip izin verilsin, engel olunmasın, gideyim diye rica etti.” (PK XVIII c.2/ XIX c1, s.35-36)

[...] *tirig oztum keltüküm bu **tep ötünti**.* “Canlı kurtuldum, böyle geldim diye arz etti.” (PK LXI, c.1, s.57)

anın arasında bo sav dakı keçmezken bir buryuk t(e)rkin tavrada kelip elig begke yakın tegip ay ulug elig beg busanu y(a)rlikamazun, iki tegitler su esen teginür, ‘eñ

*kiçigi m(a)has(a)tve tegin takı tapışu teginmez tileyü teginürler **tep ötündi**.* “O sırada bu söz daha geçmezken bir kumandan derhal çabuk gelip hükümdara yakınlaşıp: “Ey büyük hükümdar kederlenerek buyurmasın, iki prens sağ salim ulaşır, en küçüğü Mahāsattva prens daha bulunmadı, arayarak ulaşırlar” diye arz etti.” (AB 623/1-8, s.98)

*alkınçsız kögüzlüg bodisvt ol edgü kılınç ertiñü öküş titir teñrim **tip ötünti**.* “Eksiksiz kavrama gücü olan bodhisattva o iyi amel pek çoktur, Tanrım, dedi.” (KİP/88-89, s.12)

*anın [ara ol yumışçı] yekler erklig [kanka kuotau atlıg erig] kelürtümüz **tip ötüntiler*** “O sırada görevli şeytanlar kuvvetli hükümdara Kuotau adlı kişiyi getirdik diye bildirdiler.” (AY-II/13, 1-3, s.65)

*ötrü ol yumışçı yekler kelip istep tüzüde ayıtıp yme ök bulmadın yanturu kelip bulmadımız **tip ötüntiler*** “Sonra o görevli şeytanlar gelip isteyip tamamıyla söyleyip, yine bulmadan dönüp gelip bulmadık diye bildirdiler.” (AY-IV/13, 19-22, s.65)

2.1.2.2.4.3. Yardımcı cümle +*tep/tép/tip sakın-* Yapısındaki İç İçe Birleşik Cümleler

*anın amtı bularnı aş üze todgurmışım kergek **tip sakıntı**.* “Bu sebeple şimdi bunları aş ile doyurmam gerek diye düşündü.” (OB/21, 2-3, s.29)

*yoriñ köl boltı **tip sakınmış krgkek**.* “Beyaz göl oldu diye düşünmek gerek.” (TT5/A, 47, s.326)

*bu yir suv sırıçka teg boltı **tip sakınmış krgkek**.* “Bu yeryüzü ayna gibi oldu diye düşünmek gerek.” (TT5/A, 48, s.326)

*tuymak bilig tutunçsuz yaruk yula teg kelti **tip sakınıp** bayakı biş uzak urmış krgkek.* “Hissetmek, bilgi tutulamayan aydınlık meşale gibidir diye düşünüp beş uzak düzenlemiş gerek.” (TT5/A, 49-50, s.328)

*bulgu umunçın tegzinürler anın amtı bolarnı aş üze todgurmışım kergek **tip sakıntı*** “Bulunacak umudu dolaşırlar bu sebeple şimdi bunları yemekle doyurmam gerek diye düşündü.” (AY-IV/605, 1-3, s.319)

*anın inçe bilmiş kergek etöz erser beksiz meñüsüz titir özke yanturu asıgsız üze yavlak yağı teg korkınçığ erür yarsınçığ kirligi üze tutsar arıgsızlık kığ yügmek tetir, anı üçün men bökünki künte bo etözimin yonlap muñadıncığ ulug iş küdök kılayın sansarlıg taloy ügüz içinde tar kemi bolayın, tuğmak ölmeklig tegzinçdin taşgaru tartıp üntüreyin **tep sakındı**.* “Onun için böyle bilmek gerek: Vücut ise dayanıksız ve geçicidir, kendine karşı faydasızlığından dolayı kötü düşman gibi korkunçtur, iğrenç ve kirli oluşu bakımından pis gübre yığını gibidir, onun için ben bugün vücudumu kullanarak olağanüstü büyük bir iş yapayım, Samsāra denizi içinde gemi olayım, kendimi doğum ölüm girdabından çekip çıkartayım diye düşündü.” (AB 613/200-210, s.83)

*muñçulayu sakınu yine alku sansar içinteki tınlıgı yarlıgkançuçı biliglig kolın koyumta kuça tutar men **tip sakınur**.* “Böyle düşünüp yine bütün Samsāra içindeki yaratıkları acıyan şefkatli bir yol ile daima koynuma alayım diye düşünür.” (M X. Bölüm 33/9-12, s.82-83)

*ol andirabav özinde yme etüz bar **tip sakınur**.* “O Antarābhava özünde de vücut vardır diye düşünür.” (T 1264-1265, s.180)

*muna amti yagurukiya üd erür yig yig kövez kagal kiçig balıklar ınallarınça **tep sakınç sakıntılar**.* “İşte şimdi yakın zamandır iyi iyi mağrur kırbaç küçük şehirlerin ınallarına göre diye düşündüler.” (V/ Maitr.1.01)

2.1.2.2.4.4. Yardımcı Cümle +*tep/tép/tip te-* Yapısındaki İç İçe Birleşik Cümleler

*k(a)ltı öñre ermiş kin keligme amti közünür bo üç üdki bodis(s)t(a)vlar ötüğçi bolmak buyan edgü kılınçların neteg üyeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutıña evirdiler evirerler evirgeyler erser ançulayu ok biz y(e)me ötüğçi bolmuş buyan edgü kılınçımıznu üyeliksiz yig üsdünki köni tüz tuymak burkan kutıña evire teginür biz **tip timiş k(e)rgek**.* “Şöyle ki, önceki, geçmiş, gelecek, şimdiki bu üç zamandaki Bodhisattvaların ricacı olmaktan dolayı, iyi, güzel davranışlarını nasıl daha üstü bulunmayan, en üstün, iyi, doğru, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutuna çevirdiler, çevirirler, çevirecekler ise, o şekilde de biz ricacı olmuş, iyi güzel davranışlarımızı, daha üstü bulunmayan iyi, en üstün, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutuna çeviririz diye demiş olmaları gerek.” (AY-V/160, III.17b./18-23, AY-V/161, III.18a./1-6, s.49)

*neçete birök bo tütrüm teriñ yörüglüg nom erdini yitlinser badsar ötrü ançata tuyunmak arkalıg nomlar başlap köni nomlar kirtü yörügler y(e)me barça yitlingeyler batgaylar t(e)ñrim **tip tidiler**.* “Ne zaman bu keskin, derin yorumlu yasa cevheri kaybolrsa, yok olsa, sonra o zaman sezme destekli öğretilerden itibaren doğru öğretiler, gerçek yorumlar da hepsi kaybolacak, yok olacaklar efendim, dediler.” (AY-V/ 197, III.36a./17-22, s.78)

*muni s(e)n bilmiş (k(e)rgek) tip, muni **tidiler**.* “Bunu senin bilmen gerek deyip, bunu dediler.” (AY-II/8, 14-15, s.36)

*emti neçük kılayın **tip tidim**.* “Şimdi nasıl yapayım, dedim.” (AY-II/9, 13-14, s.38)

*ne öne birle ök k(a)ltı tül tüşep, odunmuş teg tiriltüküm bu erür, **tıp tidi**.* “Çıkmamla birlikte rüya görüp, uyanmış gibi dirilişim budur, dedi.” (AY-II/16, 14-16, s.52)

*ol kızlar kapagçı biz **tep tedi**.* “O kızlar “Biz muhafızız” dedi.” (PK XLI, c.4, s.47)

*tegin ayıtsar kapagçı kırkın biz **tediler**.* “Prens sorunca “Biz muhafız kızlarız” dediler.” (PK XLII, c.3, s.47)

*tegin körklerin tanılap sizler löler kanı kunçuyı mu sizler ayıtsar biz ordu kapag közetçi biz **tep tediler*** “Prens güzelliklerine şaşırıp “Sizler ejderhalar hanının eşleri misiniz?” diye sorunca “Biz saray kapısının muhafızlarıyız” dediler.” (PK XLIII, c.2, s.48)

*sen neçük oztuñ tep teser bir kemi sıyukın tuta öntüm **tep tedi**.* “Sen nasıl kurtuldun deyince bir gemi kırıntısına tutunarak ilerledim (kurtuldum) dedi.” (PK LIV, c.3, s.53)

*tegin köni savlıg üçün bultum ögüküküm **tep tedi**.* “Prens doğru sözlü olduğu için “Buldum sevgili kardeşim” dedi.” (PK LV, c.2, s.54)

*bekrü kızlep tut ogır almazun **tep tedi**.* “Sıkı saklayıp tut, hırsız almasın dedi.” (PK LVI, c.2, s.54)

*ötrü tegin toga yok çıgay poşıçı men **tep tedi**.* “O zaman prens: (Doğduğumdan beri) yoksun, sefil bir dilenciyim dedi.” (PK LXVII, c.2, s.60)

*ötrü udçı erke barayın **tep tedi**.* “Sonra sığirtmaca: “Gideyim” dedi.” (PK LXVIII, c.5, s.60)

*udçı er neglük barıgsadıñaz köñlünüzni kim bertdi barmañ **tep tedi**.* “Sığirtmaç: “Neden gitmek istiyorsunuz, gönlünüzü kim kırdı? Gitmeyin” dedi.” (PK LXVIII, c.6/LXIX c.1, s.60-61)

*ötrü yemişlikçi er eliteyin **tep tedi**.* “Bunun üzerine yemişlik görevlisi: “Götüreyim” dedi.” (PK LXXV, c.2, s.64)

*ekkileyü silerni körüşmegey men kaçan burhan kutın bulsa⁷³ men silerni barça anta kutarga men **tep tedi**.* “Bir kez daha sizlerle karşılaşmayacağım ne zaman Buddha’nın sonsuz mutluluğunu bulursam sizleri, hepinizi o zaman kurtaracağım dedi.” (PK LXXVI, c.2, s.64)

*tegin amtı timin kertgüntüm **tep tedi**.* “Prens: “Şimdi inandım” dedi.” (PK-A-8212(118)/6-7, s.73)

*ulugı tegin bo savıg eşidip yana orton inisiñe ay inim alp tidgülük tavar alp iş neñ inçip isig özte ertmez **tep tedi**.* “Büyük prens bu sözü işitip yine ortanca kardeşine: “Ey kardeşim maldan vazgeçmek zor, iş, eşyadan (vazgeçmek) zor fakat hiçbir şey candan geçmez dedi.” (AB 611/6-9, s.79)

*ol üdün hatun bo savıg eşidip ulug busuşta kadguta turup açığı kelip közinte tolu yaşı birle t(e)rkin elig begke barıp ay ulug elig beg montag montag sav eşidtim bo ne sav ol, azu biziñ amrak ögükümüz ‘en kiçigi m(a)has(a)tveg içgınmış ergey mü biz **tep tedi**.* “O zaman kraliçe bu sözü işitip büyük kaygıya, kedere sahip olup, acısı gelip gözlerinde dolu yaş ile hemen hükümdara varıp “Ey büyük hükümdar ben böyle böyle söz işittim, bu nasıl sözdür, yoksa bizim sevgili kuzumuz, en küçüğü Mahāsattvayı kaybetmiş olacak mıyız?” dedi.” (AB 622/4-11, s.96-97)

*beglik yaragay **tir**.* “Beylik iyi olacak der.” (IB 5/IX, s.19)

*adıñ karnı yarılmış, toñuzun azığı sınmış **tir**.* “Ayının karnı yarılmış, domuzun azı dişi kırılmış, der.” (IB 6/II, s.19)

*edgü söz sab elti **kelir tir**.* “İyi söz ileterek geliyor, der.” (IB 7/II, s.19)

*altun kurugsakı min kılıcın kesipen özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin **tir**.* “Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.” (IB 8/II, s.19)

⁷³ Ece Korkut-İsmet Birkan *bulsa* şekliyle ilgili olarak, -sar/-ser’in -sa/-se şeklinde kısalmasının herhalde Doğu Türkistan konuşma dilinde daha X. yüzyılda genelleşmiş olduğunu, zira Dunhuang Uyгурca yazmalar koleksiyonundaki din dışı metinlerde, özel mektuplarda vb. -sa/-se biçimine hemen hemen -sar/-ser kadar sık rastlandığını belirtirler.

katıña tegi kalmaduk, bükiñe tegi kodm[ad]uk tır. “Katına kadar kalmamış, köşesine kadar bırakmamış der.” (IB 9/II, s.20)

teñride erklig tır. “Gökyüzünde Kudretli der.” (IB 12/III, s.20)

teñrilig kurtga yurtta kalmış. yağlıg kamıç bulup anyalgayı tirilmiş, ölümde ozmış tır. “Dindar ihtiyar yurtta kalmış. Yağlı kepçe bulup yalayarak dirilmiş, ölümden kurtulmuş der.” (IB 13/I, s.20)

“katıgdı bā, edgüti bā!” tır. “Sıkı bağla, iyice bağla der.” (IB 14/II, s.20)

kop ögirer sebinür tır. “Hepsi mutlu olur, sevinir der.” (IB 15/IV, s.20)

yiliñe, kudursuguña tegi yağrıpan kamşayı umatın turur tır. “Yelesine, kuyruğuna kadar yara olup kımıldayamadan duruyor, der.” (IB 16/III, s. 20)

teñri küiñe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıy barıban, sub içipen, yāş yipen ölümde ozmış tır. “Tanrı gücüyle dağ üstünde yol, su görerek, çayır üzerinde taze ot görerek, yürüyüp giderek, su içerek, taze ot yiyerek ölümden kurtulmuş, der.” (IB 17/II, s.20)

bar ol tır. “Vardır, der.” (IB 18/VIII, s.21)

āk at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmış tır. “Kır at rakibini üç oluştta seçerek dilsiz ricaya göndermiş, der.” (IB 19/I, s.21)

korkma, edgüti ötün ayınma, edgüti yalbar! tır. “Korkma, iyice yalvar; korkma, iyice yalvar! der.” (IB 19/II, s.21)

üze teñrike tegir, asra yirke kirür tır. “Yukarıda göğşe ulaşır, aşağıda yere girer, der.” (IB 20/III, s.21)

ödmeñ, körmeñ, ürküt[m]eñ tır. “Düşünmeyin, görmeyin, ürkütmeyin, der.” (IB 21/II, s.21)

yarın yañrayur, kiçe keñrenür, tır. “Sabah söyleniyor, akşam söyleniyor, der.” (IB 22/II, s.21)

çekik, etiñ kutlug bozlun tır. “Toygar kuşu, etin kutlu olsun, der.” (IB 23/II, s.21)

kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde bulgay ol, tır. “Gün ortasında kaybedip gece yarısında nerede bulacak, der.” (IB 24/II, s.21)

kamşayu umatın turur tır. “Kımıldamadan duruyor, der.” (IB 25/II, s.21)

tañ tañlardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. kamag üze yaruk boltı tır. “Şafak söktü, sonra yer aydınlandı, sonra güneş doğdu, her şeyin üzeri aydınlık oldu der.” (IB 26/I, s.21)

bay er konyı ürküpen barmış bōrike sookuşmış bōri agzı emsimiş esen tüükel bolmış tır. “Zengin kişinin koyunu ürkerek gitmiş, kurda rastlamış, kurdun ağzı zehir gibi acılaşmış, sağ salim kalmış, der.” (IB 27/I, s.22)

tört buluntakı edgüsi uyurı tirilipen meñileyür, bedizleyür tır. “Dört taraftaki iyisi, kudretlisi toplanıp seviniyor, süslüyor, der.” (IB 28/III, s.22)

oglı yutuzı kop ögirer tır. “Oğlu, zevcesi hep seviniyorlar, der.” (IB 29/III, s.22)

ögire sebinü kelir tır. “Sevinerek geliyor, der.” (IB 30/III, s.22)

bars kiyik eñke meñke barmış, eñin meñin bulmış. Bulupan uyasınaru ögire sebinü kelir tır. “Kaplan ava gitmiş, avını bulmuş, bulup yuvasına doğru sevinerek geliyor, der.” (IB 31/I, s.22)

bir tabıtku yüz boltı yüz tabıtku miñ boltı miñ tabıtku tümen boltı tır. “Bir hünnap yüz oldu, yüz hünnap bin oldu, bin hünnap on bin oldu, der.” (IB 32/I, s.22)

takı ur, katıgdı bā tır. “Daha vur, sıkıca bağla, der.” (IB 33/II, s.22)

özi süsi ögire sebinü ordusınaru kelir, tır. “Kendisi, askerleri sevinerek şehrine doğru geliyor, der.” (IB 34/IV, s.22)

ögi kañı ögirer sebinür tır. “Annesi babası seviniyor, der.” (IB 35/V, s.22)

üküş atlıg ögrünçün yook; kobı atlıg korkınçın yook, uçruglug kutun yook tır. “Çok atlı olanın sevinci yok, zayıf atlı olanın korkusu yok, bayraklı kutun yok, der.” (IB 36/I, s.23)

kamşayu umatın turur tır. “Kımıldayamadan duruyor, der.” (IB 37/II, s.23)

teşri unamaduk abınçu katun bolzun tır. “Tanrı doğru bulmamış, cariyе, hükümdar eşi olsun, der.” (IB 38/II, s.23)

kamşayu umatın turur tır. “Kımıldayamadan duruyor, der.” (IB 39/II, s.23)

talım urı yarın aç a yasıçin yalım kayag urupan yalhusun yoriyur tır. “Savaşçı erkek omuzlarını açarak yassı uçlu oku ile yalçın kayayı yarararak vurup yalnız yürüyor, der.” (IB 40/I, s.23)

ölgey men, timiş. “Öleceğim, demiş.” (IB 41/II, s.23)

ülügde ozmış tır. “Kaderde kurtulmuş, der.” (IB 41/V, s.23)

idişimte ayakımta öñi kaç a barır men? tır. “Tabağımdan fincanımdan ayrı nereye gidiyorum? der.” (IB 42/III, s.23)

ögirer sebinür tır. “Seviniyor, der.” (IB 42/VI, s.23)

utru talım kara kuş kopupan barmış tır. “Yırtıcı kara kuş uçarak gitmiş, der.” (IB 43/II, s.23)

antag tır. “Böyle der.” (IB 44/IV, s.23)

kiyik oğlu men otsuz subsuz katlı uyn? Neçük yoriyın? tır. “Geyik yavrusuyum. Otsuz, susuz nasıl yapabilirim? Nasıl yaşarım? der.” (IB 45/I, s.24)

tebe titigke tüşmiş. Basınu yimiş. Özin tilkü yimiş tır. “Deve bataklığa düşmüş, batarak yemiş, kendisini de tilki yemiş, der” (IB 46/I, s.24)

agılıñta yılķıñ bolzun! özün uzun bolzun! timiş. “Ağılında at sürülerin olsun! Ömrün uzun olsun! demiş.” (IB /5 s.24)

edgüsi bolzun tır. “Hayırlısı olsun, der.” (IB 48/IV, s.24)

ölümte ozupan ögire sebinü yoriyur tır. “Ölümden kurtulup sevinerek yürüyor, der.” (IB 49/IV, s.24)

tıg at kudrukın tügüp tigret, yazıg kodı yadrat, tokuz kat üçürgün topulğınça teritzün tır. “Doru atın kuyruğunu düğümleyip onu son hızla koştur, kula atı aşağıya ser, dokuz kat tegelti delininceye kadar terletsin, der.” (IB 50/I, s.24)

[bulut] āra kün tugmış, busanç āra meñi kelmiş tır. “Bulutların arasında güneş doğmuş, kaygılar arasına sevinç gelmiş, der.” (IB 52/II, s.24)

boz bulut yorıdı, bodun üze yagdı kara bulut yorıdı, kamağ üze yagdı tarıg bişdi; yāş ot ündi; yılmıkı kişike edgü boltı tır. “Boz bulut yürüdü, halkın üzerine yağdı; kara bulut yürüdü, her şeyin üzerine yağdı; ekinler olgunlaştı, taze ot çıktı, hayvanlara, insanlara iyi oldu, der.” (IB 53/I, s.24)

üze teñri eşidti, asra kişi bilti tır. “Yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insan bildi, der.” (IB 54/II, s.25)

sü yirinte erklig sabçı törütmiş tır. “Savaş alanında kudretli sözcü yaratmış, der.” (IB 55/II, s.25)

ebiñerü, kesler özi ātanmış, ögrünçülüğ, atı yitiglig kelir tır. “Evine doğru gelse kendisi ünlü olmuş, sevinçli atı idmanlı, yetkin geliyor, der.” (IB 55/III, s.25)

ügrıñe kutlug adgır men yagak ıgaç yaylagım, kuşlug ıgaç kışlagım. Anta turupan meñileyür men tır. “Sürüye kutlu aygırım. Ceviz ağacı yaylam, kuşlu ağaç kışlağımdır. Buralarda durup mutlu oluyorum, der.” (IB 56/I, s.25)

ögüm ötin alayın, kañım sabın tıñlayın, tip kelmiş tır. “Annemin nasihatını alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye gelmiş, der.” (IB 58/III, s.25)

yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi bozlun tır. “Yıla ulaşmışı kokutmayayım, aya ulaşmışı bozmayayım, hayırlısı olsun, der.” (IB 59/I, s.25)

antag küçlüğ men tır. “Öyle güçlüyüm, der.” (IB 60/IV, s.25)

uça umatın olurur tır. “Uçamadan oturuyor, der.” (IB 61/III, s.25)

meñilig men tır. “Mutluyum, der.” (IB 62/III, s.25)

kara kamağ süsi ögirer tır. “Sıradan askerler seviniyor, der.” (IB 63/IV, s.26)

kök boymul toğan kuş men körüklüg kayaka konupan küzleyür men, yagaklıg toğrak üze tüşüpen yaylayur men tır. “Ben mavi doğan kuşum, manzaralı kayaya

konup gözlüyorum, cevizli ağaç üzerine inip yazı geçiriyorum, der.” (IB 64/I, s.26)

idisi umaz **tir**. “Sahibi bir şey yapamaz, der.” (IB 65/II, s.26)

*yana kentü öziniñ yime muntag bilge bilig üze igliglerig emlep öñedtürğeli ugulukın teñlenip ötrü balık uluş sayu barıp tüg tümen igliglerke tegip edgü yağlıg yumşak savın ötlep eriplep men erser otacı men men erser otacı men otug emig yime ked ötgürü bilir men ukar men öñedtürğeli **tıp tidi**.* “Sonra kendi kendisinin de böyle bilgelik bilgisi ile hastaları tedavi edip iyileştirebilmeye hazır hale gelip sonra şehirden şehre, milletten millete gidip birçok hastaya ulaşp, iyi, yağlı, yumuşak sözlerle konuşup, öğüt verip, ben ise hekimim, ben ise hekimim, ilacı da iyi bilirim, anlarım iyileştirmek için, dedi.” (OB/13, 1-11, s.21-22.)

*ötrü söğüt teñrısı eksüksüz tükel on miñ balıklar ol **tıp tidi**.* “Sonra ağaç Tanrısı eksiksiz olarak tam on bin balık var dedi.” (OB/17, 4-6, s.26)

2.1.2.2.4.5. Yardımcı Cümle +*tep/tép/tip yarlıka-* Yapısındaki İç İç Birleşik Cümleler

*bo erür tört türlüg yig baştınkı öğretigler **tıp y(a)rlıkadı**.* “Budur dört türlü daha iyi, baştaki dersler diye belirtti.” (AY-V/149, III.12a./16-18, s.41)

*siziksizin ol küsüşı kangay tükellig irkek et'özüg bulgay **tıp y(a)rlıkadı**.* “Şüphesiz o dilekleri tatmin olacak, eksiksiz erkek vücudunu bulacaklar diye buyurdu.” (AY-V/157, III.16a./12-14, s.46-47)

*burkanlarıg nom nomlatgalı nomlug tilgen evirtgeli nurvanka kirmetin yirtinçüde turgurgalı ötüğçi bolup ötleüyü ödünmekdin tör(ü)miş buyan edgü kılınçnıñ sanın sakışın kim ülgülegeli sanagalı ugay **tıp y(a)rlıkadı**.* “Budaları, öğreti açıklmak için, öğreti tekerleğini çevirmek için Nirvâna’ya girmeden yeryüzünde yerleştirmek için ricacı olup öğüt vererek arz etmekten dolayı meydana gelmiş iyi, güzel davranışın sayısını kim ölçebilecek, sayabilecek diye buyurdu.” (AY-V/167, III.21a./9-15, s.54)

*anı için kavsikiya ondın sıñar yirtinçüdeki kamag üç üdki büğü biliglig burkanlarig nom tilgenin evirtgüke altı p(a)ramıtlarig toşgurtguka ötüğçi bolsar yine sansız sakışsız üdler kolular ertginçe nırvanka kirmetin yirtünçüde meñün turguka tütrüm teriñ nom tözin aç a yada ukıtıguka ötüğçi bolsar ol buyan edgü kılınç yöleşdürgülüksüz ök okşatguluksuz erür **tip y(a)rlıkadı**. “Bu yüzden ey Kausika, on taraf yeryüzündeki bütün üç zamanlardaki bilgelik sahibi Budaları, öğreti tekerleğini çevirtmeye, altı erdemleri tamamlamaya ricacı olsa, yine sayısız zamanlar, dönemler geçene kadar, Nirvâna’ya girmeden, yeryüzünde sonsuza kadar durmaya, keskin, derin öğreti esasını açıklayarak, tanıtarak anlatmaya ricacı olsa, o iyi güzel davranış benzersiz, eşsizdir, diye buyurdu.” (AY-V/181, III.28a./12-22, AY-V/182, III.28b/1-2, s.65-66)*

*ol ok tıltagtın ötgürü amtı yine üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutın bulup adım küüm ontın sıñar yirtinçüde kingürü yadılmış erür **tip y(a)rlıkadı**. “O sebepten dolayı şimdi yine eksiksiz, en üstün, daha iyi, gerçek, doğru sezme (adlı) Buda kutunu bulup adım, şöhetim, on taraf yeryüzünde bütünüyle yayılmıştır diye buyurdu.” (AY-V/188, III.31b./2-7,s.70)*

*bo titir bo nom erdini ugurıntaki törter türlüğ adruk adruk yig asıg tusular **tip y(a)rlıkadı**. “Budur bu öğreti cevheri zamanındaki dört türlü farklı farklı mükemmel faydalar diye buyurdu.” (AY-V/197, III.36a./2-4, s.77)*

*emti anıñ turuşçıların okınlar, savların ayıtalım **tip y(a)rlıkadı**. “Şimdi onun davacılarını çağırın, sözlerini soralım diye buyurdu.” (AY-II/13, 8-10, s.46)*

*anı için sizler kamag tözünler bo tütrüm teriñ yörüglüg nom ertini içinteki birer padakın birer şlokın birer bölükin birer kesinin bir uçlug kop süzük kirtgünç köñülin okınlar sözleñler boşgunuñlar tuduñlar sakınıñlar bışrunuñlar adın tınl(ı)glarka kiñürü aç a yada ukıtınlar kim uzun üdün inçgü meñig bulgay sizler alkınçsız buyan edgü kılınçig y(e)me algay sizler **tip y(a)rlıkadı** “Onun için sizler bütün soylular, bu keskin, derin yorumlu yasa cevheri içindeki birer şiiri, birer koşuğu, birer bölümü bir taraflı, tam, temiz, gerçek gönülle okuyunuz, söyleyiniz, öğreniniz, tutunuz, düşününüz, çalışınız, başka canlılara ayrıntılı*

olarak açıklayarak, yayarak anlatınız ki uzun süre rahatı, huzuru bulacaksınız, yok olmayan iyi, güzel davranışı da alacaksınız diye buyurdu.” (AY-V/198, III. 36b./10-22, s.78)

*yana yme bo d(a)r(a)nı tégme nomnuñ edremi köni yolça iltmeki ulug küç küsünte ornatmakı üze burkanlarnıñ edremi burkanlarnıñ ç(a)şap(u)t törüsi burkanlarnıñ köni boşgutu burkanlarnıñ kizlençü y(a)r(lı)ğı burkanlarnıñ togguluk b(e)lgürgülük orun yurtı üçün anın bo ilinmeksiz atl(ı)g d(a)r(a)nı nom kapıgta yég nom kapıgı yok tétir **tép y(a)r(lı)kadı.*** “Ayrıca bu daharani denen öğretinin erdemi, doğru yola iletmesi, yüce güç sayesinde yerleştirmesiyle Buddhaların erdemi, Buddhaların emir, yasası, Buddhaların doğru (gerçek) öğretisi, Buddhaların gizli buyruğu, Buddhaların doğdukları, zuhur ettikleri yer, yurt olduğu için bu bağlanmama adlı dharani öğreti kapısından daha iyi bir öğreti kapısı yoktur, diye buyurdu.” (AY-III/VII Tegzinç, 51-62, s.109-110)

*ötrü elig beg aña ay buryuka amrak adayım m(a)has(a)tve kanta ermiş **tep ayıtu y(a)r(lı)kadı.*** “Sonra hükümdar ona: “Ey kumandan! Sevgili yavrum Mahāsattva nerede imiş” diye buyurdu.” (AB 624/5-8, s.99-100)

*neçede birök bo nom erdini yok bolsar ötrü ançada köni nomlar kirtü yörügler yitlinür yokadur anı üçün sizler kamag tözünler bo tütrüm teriñ yörüglüg nom erdini içinteki birer padakın birer şlökin birer bölükin birer kesinin bir uçlug kop süzük kirtgünç köngülin okıñlar, sözleñler, boşgunuñlar, tutuñlar, sakınıñlar, bışrunuñlar, adın tınlıglarka kiñürü aça ya da okıtıñlar kim uzun üdüñ ünçkü meñgig bulgay sizler alkinçsız buyan edgü kılınçıg yme algay sizler **tıp yarlıkadı.*** “Eğer hemen bu öğreti cevheri yok olsa, sonra derhal gerçek öğretiler, gerçek izahlar yok olur bu sebeple siz bütün asiller bu derin, kesin izahlı öğreti cevheri içindeki birer manzumeyi, birer şiiri, birer parçayı, bir uçlu tamamen saf, samimi gönülle okuyun, söyleyin, öğrenin, tutun, düşünün, olgunlaşın, başka canlılara geniş bir şekilde açarak okutun ki uzun zaman huzur, sevinç bulacaksınız, sonsuz sevap, iyi davranış alacaksınız diye buyurdu.” (AY-IV/198 III.36b/7-23, s.144-145)

ötrü barsar bargıl tep yarlıgkadı. “O zaman gidersen git diye buyurdu.” (PK XXX, c.3, s.41)

kirzkün tep yarlıgkadı. “Girsin diye buyurdu.” (PK XLV, c.2, s.49)

2.1.2.2.4.6. Diğer İç İçe Birleşik Cümleler

k(a)ltı m(e)n öñre kamag tınl(ı)g oğlanın inç meñilig kılğalır üçün öñreki burkanlarıg nırvanka kirü y(a)rlıkamazun ür kiç uzun üdün yırtınçüde turu y(a)rlıkazunlar tip ötüğçi boltum. “Şöyle ki ben önce bütün canlıları rahat, huzurlu kılmak için önceki Budalar Nirvânaya girmesinler, uzun süre yeryüzünde kalsınlar diye ricacı oldum.” (AY-V/164, III.19b./1-7, s.51)

kaçan anta tegdükte erklig hannıñ kadır katıg kıynı alımcılarıñ.....ağır törüsi içinte antak(g?) ı açığtarka (emgeklerintin) ozgalı kutrul(galı u)magaysn tip munılayu söz(leti)ler. “Oraya ulaştığında kudretli hanın çok sert cezasını alacaklıların ağır düzeni içinde.....oradaki acı, dert sıkıntılarından kurtulamayacaksın deyip, böylece söylediler.” (AY-II/9, 21-23, AY-II/10, 1-5, s.38-40)

ötürü kañı elligke ötüğ berdi talu ögüzke kireyin tep. “Sonra kral babasına okyanus ırmağına gideyim diye ricada bulundu.” (PK XV, c.3, s.34)

kamağın edgü ögli teginke kulluk barır biz ölser birle ölür biz kelser birle kelir biz tep ötüğ berdiler. “Hep birlikte iyi düşünceli prense muhafız (olarak) gideriz, ölürse birlikte ölürüz, gelirse birlikte geliriz diye söylediler.” (PK XXIII, c.2 s.38)

oglum savı edgü yavlak belgürğinçe kınlıkta yatzun tep yarlıg boltı. “Oğlumun haberi iyi kötü belli oluncaya kadar hapisanede yatsın diye buyurdu.” (PK LXIII, c.2, s.58)

ol üdün m(a)has(a)tve teginniñ tapıgçıları teginimiz keçdi tep kaçan bartı yorınlar kanda ol isdelim tep t(e)şdiler. “O zaman Mahāsattva prensin hizmetçileri: “Prensimiz gecikti, ne zaman gitti, yürüyün nerede o, arayalım” diye konuştular.” (AB 620/12-15, s.94)

*ol üdün ol hatunnıñ bir tapıgçı kızı taştın turur erken kıyça erter yolkı kişitin teginiñ tilep takı bulmaz ermiş **tep sav eşidti**. “O esnada o kraliçanın bir hizmetçi kızı dışarıda dururken yoldan geçen kişiden: “Prensi isteyip de bulamamışlar.” diye söz işitti.” (AB 621/17-21,s.96)*

*iki oğlanıña ayıp bir yaña iltü eviñe atam bayagutka ötüñiñler bu künki kün biziñ evde tapıgçı udugçıka tegi neçe aş bar erser anı barça berü idturu yarlıkasun **tip ötüğ idti** “İki oğluna söyleyip bir fili evine göndererek bey babama rica edin bugün bizim evde hizmetçiye uşağa kadar ne kadar yiyecek varsa onun hepsini buraya göndermeyi buyursun diye istek gönderdi.” (OB/21, 3-9, s.29)*

*klı ulug kañlınıñ boyundurukı yok erser kiçig kañlınıñ kızgaçı boguz bağı yok erser ol kañlı yorıy umaz ançulayu yme kişiniñ kirtgünçi yok erser ol kişi edikü umaz **tip munçulayu sözlemiş ol**. “Eğer büyük kağının boyunduruğu yok ise, küçük kağının kiskacı, boğaz bağı yok ise, o kağnı gidemez. Bu şekilde de insanın inancı yok ise o insanın süsü olmaz diye böyle söylemiştir.” (TT5/B, 114-118, s.346)*

2.1.2.2.5. Açıklayıcı/İç İçe Birleşik Cümleler

Eski Uyğur Türkçesi metinlerinde çok yaygın olarak kullanılan bu cümle türü açıklayıcı birleşik cümle yapısında genel olarak kullanılan *inçe tip ayıttı, inçe tip ötüñti, inçe tip sakıñtı, inçe tip sözleti, inçe tip tidi, inçe tip yarlıkadı* ile başlar, arkasından aktarma cümlesi verilir ve aktarma cümlesinin sonuna tıpkı iç içe birleşik cümlelerde olduğu gibi *tip ayıttı, tip ötüñti, tip sakıñtı, tip sözleti, tip tidi, tip yarlıkadı* ifadeleri eklenir:

*ötrü t(e)ñri kanı [kormuzta t(e)ñri t(e)ñri t(e)ñrisi] burkanka **inçe tip ötüñdi** adı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ñrim bo altun öñlüg y(a)ruklar közünmeki biş türölüg tüzülmiş inçe oyunlar üni eşidilmeki t(e)ñridem aldunlug küvrügler k(e)ntün etmeki bo üç miñ ulug miñ yirtinçü yir suv yomkı tepremeki kamşamakı bolar barça bo nom ertini içinteki kılınç adartmakın öçürmek bölüküg nomlayu y(a)rlikamaknıñ küçi küsüni edgüsi edremiñiñ irüsi b(e)lgüsi teginür erki*

t(e)ñrim tip tidi. “Sonra Tanrılar hanı [Indra Tanrı, Tanrılar Tanrısı] Budaya şöyle söyledi: Adı yüceltilmiş, saygıya değer efendim, bu altın renkli ışıkların görünmesi, beş türlü düzenlenmiş, hafif melodilerin işitilmesi, Tanrısal altınlı davulların kendi kendine ötmesi, bu üç bin ulu bin yeryüzü, dünyanın büsbütün titremesi, sallanması, bütün bunlar, bu öğreti cevheri içindeki davranış engellemesini yok etmek (adlı) bölümü açıklayıp buyurmanın gücü, kuvveti, iyiliği, erdeminin belirtisi, işareti midir acaba efendim? dedi.” (AY-V/183, III.29a./23, AY-V/184, III.29b./1-14, s.67)

Türkiye Türkçesinde geçerliliği olmayan bu yapıdaki cümlelerin Eski Uygur Türkçesinden bir önceki dönem olan Köktürkçede de benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir:

Türk kara kamag budun ança timiş: illig budun ertim, ilim amtı kanı, kimke ilig kazganur men tir ermiş. “Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş.” (BK-Doğu Yüzü/8, s.34)

Türgiş kagan ança timiş: beniñ budunum anda erür timiş, Türk budunı yime bulganç ol timiş, Oguzı yime tarkınç ol timiş. “Türgiş kağanı şöyle demiş: Benim milletim ordadır demiş. Türk milleti yine karışıklık içindedir demiş. Oğuzu yine sıkıntıdadır demiş.” (TY-Doğu Yüzü/4, s.70)

Bu yapıdaki cümleler Köktürkçe ve Uygurcada kullanılmış ve kendisinden sonraki bazı tarihi devirlerde de varlığını korumuştur. Bu yapıdaki cümlelere Eski Anadolu Türkçesi döneminde de rastlanır:

Dirse Han aydur: Bayındır Han benüm ne eksikligüm gördi, kılıcumdan mı gördi suframdan mı gördi, benden alçak kişileri ağ otağa kızıl otağa kondurdu, benüm suçum ne oldu kim kara otağa kondurdu didi. (DK/D 11-12, s.78-79)

Aytdılar: Hanum bu gün Bayındır Handan buyruk şöyledür kim oğlu kızı olmayanı Tanrı Ta’āla kargayupdur biz dahı kargaruz dimüşdür didiler. (DK/D 12, s.79)

*Dirse Han yirinden örü turdı, **aydur**: Kalkubanı yigitlerüm yirünüzden örü turuñ, bu karayıb baña ya bendendür ya hatundandur **didi*** (DK/D 12, s.79)

Eski Uygur Türkçesinde çok rastlanan bu cümle türü genellikle şu kalıplarda kullanılır:

...inçe tep/tép/tip ayıttı tep/tép/tip tedi
 ...inçe tep/tép/tip kikinç berti..... tep/tép/tip tedi
 ...inçe tep/tép/tip ötündi..... tep/tép/tip ötündi
 ...inçe tep/tép/tip ötündi.....tep/tép/tip tidi
 ...inçe tep/tép/tip ötündi..... tep/tép/tip ayıtu ötündi
 ...inçe tep/tép/tip ötüg ötündi..... tep/tép/tip ötündi
 ...inçe tep/tép/tip sakıntı..... tep/tép/tip sakıntı
 ...inçe tep/tép/tip sözleti..... tep/tép/tip tidi
 ...sözlemiş ol..... tep/tép/tip (munçulayu) sözledi
 ...inçe tep/tép/tip tidi..... tep/tép/tip tidi
 ...inçe tep/tép/tip yarlıkadı..... tep/tép/tip yarlıkadı
 ... inçe tep/tép/tip yarlıkadı..... tep/tép/tip tedi

*ötrü eçisi teginke **inçe tep ayıttı** erdini bultuñuz mu **tep tedi**. “Sonra ağabeyi şöyle söyledi: Mücevheri buldunuz mu? dedi.”* (PK LIV, c.4/LV, c.1, s.53-54)

*anı körüp elig beg hatunı birle aşukup **inçe tep ayıttı**, t(a)rkin sözleñ buryuka, kiçiği olgum kanta ermiş et’özüm busurkanur buşrulur, otka ürdenip köyer teg, ögümin köñülümün ıçgıñıp, muñgul bolup bilinmez m(e)n, kılmañ meniñ köküzümin yarılğuluk sıñuluk **tep tedi**. “Bunu görüp hükümdar eşi ile birlikte acele ederek şöyle söyledi: Hemen söyleyin, ey kumandan! Küçük oğlum neredeymiş, vücudum endişeleniyor, kederleniyor, ateşe kapatıp yanar gibi, aklımı, kalbimi kaybedip, şaşırıp bilmiyorum, göğsümü yarıp, kırmayın, dedi.”* (AB 624/12-20, s.100)

*eçisi tegin **inçe tep kikinç berti**, barsnıñ irbişniñ manunıñ arslannıñ bõriniñ tilküniñ aşı erser yalañuz yintem isig et kan erür, montada adın takı öñi aş ıçgü yok, kim bo alañurmış aç barsıg tirtürgülük **tep tedi**. “Ağabeyi prens şöyle*

cevap verdi: “Kaplanın, vaşağın, aslanın, kurdun, tilkinin yiyeceği ise sadece sıcak et, kandır, bundan başka da farklı yemek içecek yoktur ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltecek” dedi.” (AB 610/12-19, s.78)

oluru tüketip ötrü t(e)ḥrikanı kormuzta t(e)ḥri ugrayu t(e)ḥri t(e)ḥrisi burkannın riti küü kelig edrem küçin küstünün bulu teginmiş uguringa ötrü olurmuş oruntın örü turup birtinki oḥ ‘eḥnindeki tonın açınıp oḥ’dizin çökedip ayasın kavşurup t(e)ḥri t(e)grisi burkanka inçe tip ötünti atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ḥrim y(e)me bo üzeliksiz üzdünki yig köni tüz tuymak atl(ı)g burkan kutın küsedeçi tözünler oḥ tözünler kızı tayşın yorigta yorıdukta kamag t(e)rs tetrü tınl(ı)glar birle katılıp kavışıp öḥre kılmış tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların neteg yaḥın ökünser ksanti kılsarlar ol ayıg kılınçları arıyur alkınur erki t(e)ḥrim tip ayıtu ötündi. “Oturmayı tamamladıktan sonra Tanrılar hanı Indra Tanrı özellikle Tanrılar Tanrısı Budanın büyüğü, şöhret geliş erdemi, gücünü kuvvetini bularak ulaştıktan sonra oturduğu yerinden kalkıp, sağdaki, sağ omuzundaki giysiye çıkarıp, sağ dizini çökertip, avuç içlerini kavuşturup Tanrılar Tanrısı Budaya şöyle arz etti: Adı yüceltilmiş saygı değer efendim, yine bu ulaşılmaz en üstün, eksiksiz, gerçek, doğru sezme adlı Buda kutsallığını dileyen asiller oḥlu, asiller kızı Mahâyâna yaşayışına uygun davrandığında bütün ters aksi canlılar ile karışıp, kavuşup eskiden yaptığı suç, günah, ağır, fena davranışlarından ne şekilde pişman olursa, pişman olsalar o kötü davranışları temizlenir, yok olur mu acaba efendim diye söyleyip arz etti.” (AY-V/131, III.2a. 18- AY-V/132, III. 2b. 1-16, s.23-24)

ol üdüñ t(e)ḥrikanı kormuzta t(e)ḥri yene ök t(e)ḥri t(e)ḥrisi burkanka inçe tip ötündi adı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ḥrim antag erser kim kayu burkan kutı küsüşlüḥ tözünler oḥ tözünler kızı üzeliksiz üzdünki yig köni tüz tuymak burkan kutı üçün türlüḥ köḥüllüḥ nomlarta edḡü kılınçka katıḡlansarlar kuşalamul tigme edḡülüḥ töz yıldıḡ tikser tarısarlar ol antag edḡü kılınçların edḡülüḥ yıldıḡların neteg burkan kutınga evirḡülük ol tip ötündi.

“O zaman Tanrılar hanı Indra Tanrı yine Tanrılar Tanrısı Budaya şöyle arz etti: Adı yüceltilmiş, saygıya değer efendim, öyle ise herhangi bir Buda kutu istekli soylular oḥlu, soylular kızı, en

üstün, daha iyi, gerçek doğru sezme (adlı) Buda kutu için çeşitli, gönüllü öğretilerde iyi davranışa çabalasalar Kusalamûla (iyi esas) denilen iyilik esasını, kökünü yetiştirse, dikse, o öyle iyi davranışlarını, iyilik köklerini nasıl burkan kutuna çevirecek? diye sordu.” (AY-V/167, III.21a./16-24, AY-V/168, III.21b./1-6, s.54)

ötrü t(e)ñri kanı kormuzta t(e)ñri t(e)ñri t(e)ñrisi burkan ka inçe tip ötüğ ötündi atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ñrim ol y(a)rukluğ tilgen içinte közünü y(a)rıkadaçı t(e)ñri t(e)ñrisi burkan ne atl(ı)ğ t(e)ñri burkan erki azu küü kelig edrem küçinde közönügme b(e)lgürtme burkan mu erki azu ondın sınarkı kayu kayu erser yirtinçüde erigme tüz t(e)ñri burkan mu y(a)rlıkar erki t(e)ñrim **tip ötündi**. “Sonra Tanrılar hanı Indra Tanrı, Tanrılar Tanrısı Budaya şöyle söyleyerek sordu: Adı yüceltilmiş, saygıya değer efendim, o ısıltılı tekerlek içinde görünüp buyuracak Tanrılar Tanrısı Buda ne adlı Tanrı acaba? Yoksa başkalaşıp gelme erdemi sayesinde görünen vücut bulmuş Buda mı acaba? Yoksa on taraftaki, hangisi ise yeryüzünde mevcut, sıradan Tanrı Buda mı lütfeder acaba efendim diye sordu.” (AY-V/188, III.31b./18-23, AY-V/ 189, III.32a./1-6, s.70-71.)

*tegin inçe tep ötünti lö kanlarınta çintemeni erdini bulsar bar kim ülüglüğ kutluğ kişi ol erdini bulsar kamag tı[n]lıglarka asıg tusu kılur anı üçün taluyka kirigseyür men **tep ötünti***. “Prens şöyle söyledi: Ejderha hanlarında çintāmani mücevheri var ki şanslı, talihli kişi o mücevheri bulsa bütün canlılara faydası dokunur, onun için okyanusa gitmek istiyorum dedi.” (PK XXI c.2, s.37)

*ötrü ol avıçka er ıglayu kanka inçe tep ötünti teñrim ne muñ tak boltı kim antag teñri teg erdini teg ögükünüzni ölüm yeriñe ıdur siz ol taluy suvı ertiñü korkınçığ adalıg ol üküş tınlıglar barıp ölügli bir barsar yaragay mu **tep ötünti***. “Bunun üzerine yaşlı adam ağlayarak hana şöyle söyledi: Efendim nasıl bir sıkıntı, üzüntü oldu ki onun gibi, gök gibi, mücevher gibi evladınızı ölüm yerine gönderiyorsunuz? O okyanus suyu aşırı derecede korkunç, tehlikelidir. Pek çok insan gidip hep ölüyor. Bir gitse uygun olacak mı diye sordu.” (PK XXV, c.3/ XXVI, c.1 s.39)

bodisavat tegin inçe tep ötünti bu yertinçüde kamag tınlıglar üçün burhan kutın tileyü yok çıgay irinç yarlıg tınlıglarka asag tusu kılğalı çintemeni erdini kolu poşıka keltim **tep ötünti**. “Bodhisattva prens şöyle arz etti: Bu dünyadaki tüm canlılar için Buddha’nın kutunu dileyerek yoksul, fakir, zavallı, acınası canlılara faydalı olmak için çintāmani mücevherini dileyerek sadakaya geldim diye arz etti.” (PK XLVII, c.2/XLVIII, c.1, s.50)

*alkınçsız kögüzlüg bodisvt yana ikileyü ötünti tözünüm biziñe yarlıkançuçı köñül turguruñ bu buşımızñı alıp asıg tusu kılñ **tip ötünti***. “Eksiksiz kavrama gücü olan bodhisattva yine ikinci kez söyledi: Asilim bize merhametli gönül besleyin, bu sadakamızı alıp fayda kılın diye söyledi.” (KİP/159-162, s.16)

*anta ötrü t(e)ñrikani kormuzta t(e)ñri tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkantın bo nomlug y(a)rılıg eşidü teginip yene t(e)ñri t(e)ñrisi burkanka inçe tip ötündi uka tegintim atı kötrülmüş t(e)ñrim iyin ögirmeklig buyan edgü kılınçñıñ ulug türlüğ yigin adrukın amtı küsüşüm teginür t(e)ñrim ötüğçi bolmak buyan edgü kılınçñıñ ulug türlüğ yigin adrukın nomlayu y(a)rılıkagay erti kim kinki tınl(ı)glar ukzunlar bilzünler kin keligme üddeki bodis(a)t(a)vlarığ yügerü nom tilgenin evirtgüke küsüş öritzünler amtı bo közünür üddeki burkanlarığ yügerü nom tilgenin evirtgeli köñül turgurzunlar t(e)ñrim **tip tidi***. “Ondan sonra Tanrılar hanı Indra Tanrı eksiksiz bilge Tanrılar Tanrısı Budadan bu öğreti buyruğunu saygıyla dinleyip yine Tanrılar Tanrısı Budaya şöyle söyledi: Anladım, adı yüceltilmiş efendim, sevinilesi, iyi, güzel davranışın, ulu, çeşitli mükemmelliğini, iyiliğini bulmak, şimdi isteğimdir efendim. Ricacı olmak, iyi, güzel davranışın yüce, çeşitli, mükemmelliğini, farklılıklarını açıklayıp anlatacaktı ki sonraki canlılar anlasınlar, bilsinler, gelecek zamandaki Bodhisattvaları şimdiki öğreti tekerleğini çevirmeye istek yükseltsinler, şimdi bu zamandaki Budalar, şimdiki öğreti tekerleğini çevirmek için gönül beslesinler efendim, dedi.” (AY-V/157, III.16a./14-22, AY-V/158, III.16b/1-11, s.47)

ötrü teginke inçe tep ötünti oglum muntuda ınaru ög(=ñ?)tün yıñak altun tag bar közünür mü körün **tep tedi**. “O zaman prene şöyle söyledi: oğlum buradan

doğuya doğru yönde altın dağ var. Görünüyor mu bakın dedi.” (PK XXXVII, c.2, s.45)

tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkan monça y(a)rılıkamışta ötrü şariputri arhant inçe tēp [öt]ün[ti] atı kötrülmüş ayakka tegimlig t(e)ñrim monta bo dar(a)nı tēmek savda ne yörüg ünēr bo dar(a)nı tēmek sav yana neñ bulun yınak orun [o]rnag ermez neñ bulun yınak orun ornag ermedin ermez tēp tēdi. “Eksiksiz bilge Tanrı Tanrısı Buddha böyle buyurduktan sonra Aziz Şariputri şöyle söyledi: Adı yüceltilmiş saygıdeğer efendim, burada bu dharani sözlerinde nasıl bir açıklama vardır? Bu dharani sözleri yine hiçbir tarafta, yerde değildir, hiçbir yönde, yerde bağımsız da değildir, dedi.” (AY-III/VII Tegzinç, 17-25 , s.106)

bo savıg eşidip üçünçi m(a)has(a)tve tegin iki eşileriñe ötrü inçe tep ötündi bo erser arzilaar turguluk oron ol meñin idi korkınçım ayınçım yok, öñi adırılmaklıg busuşum yme yok inçip et’özümte tolu ögrünç sevinç tugar bulgay erki biz yeg adrok buyanıg tep tēdi. “Bu sözü duyunca üçüncü Mahāsattva prens iki ağabeyine şöyle söyledi: “Bu ise evliyaların bulunduğu yerdir, benim hiç korkum yok, pek ayrılma kaygım da yok, fakat vücudumdan dolu sevinç doğar, bulacak mıyız daha iyi, mükemmel sevabı” dedi.” (AB 609/4-12, s.76-77)

ne monı eşidü birle ök ürküp belinlep ötrü ordoka kirip hatunka inçe tep ötündi, hatun uka y(a)rılıkadı mu erki, taştın bir antag sav turur, teginig tilep dakı bulmaz tep, bo ne sav erki tep tēdi. “Bunu işitince ürküp korkup hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti: “Kraliçe bilerek buyurdu mu acaba dışarıda böyle bir söz var, prensi arayıp hala bulamadılar diye, bu nasıl söz acaba, dedi.” (AB 621/21-23, 622/1-4, s.96)

ötürü tegin inçe tep sakıntı ağıçı erser meniñ ol kañım kan bodun kutlug tiliñe korkup inçe yarlıgkadı erinç közünür at burhan ög kan tetir kayu kişi ög kan köñlin bertser ol tınlıg tamulug bolur ogul kızka sanmaz men amtı ög kañ köñlin bertmeyin kañım ellig tilke kirmezün öz kazançım üze edgü kılınç kılayın tep sakıntı. “Sonra prens şöyle düşündü: Hazineciler ise benimdir. Babam han halkın dilinden korkup böyle emir verdi herhalde. Görünüyor: Buddha’ya anne

baba deniliyor. Kim anne babasının gönlünü incitirse o canlı cehennemlik olur, oğul kız olarak sayılmaz. Anne babamın gönlünü kırmayayım, babam kral eleştirilere girmesin kendi kazancıyla iyi işler yapayım diye düşündü.” (PK X c.4/XI c.1 sy32-33.)

ol ödün ayığ ögli tegin inişi inçe tep sakıntı ögüm kanım eçim teginke sever meni aklayur erti amtı eçim taluyka barıp erdini kelürser takı ağırlıg bolgay men takı ucuz bolgay men **tep sakıntı**. “Bu sırada (prens) küçük kardeşi kötü düşünceli prens şöyle düşündü: Annem babam ağabeyim prensi sever, beni kötü bulurlar, şimdi kardeşim okyanusa gidip mücevheri getirirse daha değerli olacak ben de daha değersiz olacağım diye düşündü.” (PK XXVIII c.4/XXIX, c.1, s.40-41)

inçe tep tedi sakınç sakıntı ögüm kanım sönde berü meni sevmez erti eçim teginke sever erti amtı bu erdini birle tegdükte eçim kök tenrike yoklagay men özüm itta sansız yer körü yorımış kergek amtı muni ekki köz teglerip sançayın bu kança bargay kentü ölgey **tep sakıntı**. “Şöyle dedi, düşündü: Annem, babam eskiden beri beni sevmezdi, ağabeyim prensi severlerdi. Şimdi bu mücevher ile gittiğinde ağabeyim mavi göğe yükselecek, ben boşu boşuna sayısız yer görüp dolaşmış olacağım. Şimdi bunun iki gözünü kör edip deleyim, bu nereye giderse gitsin kendisi ölecek diye düşündü.” (PK LVI, c.5/LVII, c.1, s.55)

ötrü ol üdün m(a)has(a)tve bodis(a)t(a)v yorıyu inçe tep sakındı, çak amtı maña ugrayu et'özümün isig özümün tidgülük ıdalaguluk üd kolu soka kelti, ne üçün tep teser kim m(e)n ilkisizdin berü bo yıdığ sarsığ kanlıg yirınlıg sevgüsüz taplagusuz yarsınçığ et'özke inçip ınandım aş içgü ton kedim oron töşek ad yaña kanlı kölök erdini yinçü ed tavar üze tapındım ardamak buzulmak törölüg üçün ürüg uzadı artadı buzuldı, neñ yme bo et'özüg küyü küzeti ayayu tudup artatmagalı idi umadım neçe ked uzanıp igiddim erser yme k(a)ltı yavlak yağı törösınçe yanduru meni kemişü udup sevinçsiz utlısız kılta meniñ küçümün anın inçe bilmiş k(e)rgek, et'öz erser b(e)ksiz menşüsüz tetir, özke yanduru asıgsızı üze yavlak yağı teg korkınçığ erür, yarsınçığ kirligi üze tutsar arıgsızlıg kığ yügmek tetir, anı üçün m(e)n bökünki künte bo et'özümün yonlap muñadınçığ ulug iş küdök kılavın sansarlıg taloy ügüz içinde tar kemi bolayın, tugmak ölmeklig

*tegzinçdin taşgaru tardıp üntüreyin **tep sakındı.*** “Sonra o vakit Mahāsattva Bodhisattva yürüyerek şöyle düşündü: Tam şimdi bana tam olarak vücudumdan hayatımdan vazgeçecek, feda edecek zaman kesin geldi, ne için diye söylenirse ki ben ezelden beri bu kötü kokan, çürük, kanlı, irinli, seilmeyen, seçilmeyen, iğrenç vücuda böylelikle inandım, yiyecek içecek, üst baş, ev bark, at, fil, araba, yük hayvanı, mücevher, inci, mal mülke taptım, bozulma, mahvedilme öğretili olduğu için uzun süre çürüdü, bozuldu, ancak yine bu vücudu koruyarak gözeterek tutup bozmamayı hiç yapamadım, ne kadar çok uğraşıp beslediysem de tıpkı kötü düşman gibi tekrar beni terk ederek yenip mutsuz, neticesiz kıldı. Benim gücümü bu nedenle öyle anlamış olmalı. Vücut ise dayanıksız, huzursuzdur, kendine tekrar faydasızlığından dolayı kötü düşman gibi korkunçtur, iğrenç, kirliliğinden dolayı pis, gübre yığınıdır, onun için ben bugün bu vücudumu harcayıp hayranlık verici, yüce iş yapayım Samsāra denizi içinde sal, gemi olayım, doğmak, ölmek girdabından dışarıya çekip çıkarayım diye düşündü.” (AB 612/18-23, 613/1-23, s.82-83)

*bu saviğ balık begi (Küü Tav) atl(ı)g beg eşitip, k(e)ntü özi barıp, ol begke **inçe tip sözleti** bu seniñ kişiniñ bu emgekin, bu b(e)lgülerin körser mn, ol yirteki isig öz alımçıları birle turuşur osuglug turur an bitigde savi takı adırıp barmayuk . . . in isig özi üzülmez emti sn nomlug saviğ birtin urup altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg koptan kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom erdinig tavrata bititgil anıñ içinteki törüçe ksanti kılğıl ol nom erdini yana bu tegre adın yirte yok yalañuz meniñ evimte ök bar erür anı alıp kodurgıl **tip tidi.*** “Bu sözü şehrin beyi Küü Tav adlı bey işitip, kendisi gidip, o beye şöyle söyledi: Bu senin eşinin bu acılarına, bu işaretlerine bakarsam, o yerdeki hayat alacaklıları ile mücadele ediyor gibi duruyor. Mukaddes kitapta sözü daha ayırıp gitmeden . . . hayatı sona ermez. Şimdi sen yasa sözünü hemen neşrettirip altın renkli, parlak ışıklı çok yükseltilmiş yasa şahı adlı yasa cevherini çabuk yazdır. Onun içindeki kanunlara göre tövbe kıl. O yasa cevheri de bu çevrede başka yerde yok. Sadece benim evimde vardır. Onu alıp koydurt, dedi.” (AY-II/18, 7-23, s.56)

monçulayu adıra üdüre sakınıp ötrü m(a)has(a)tve tegin y(i)ti kınıg tülükte turup

- ulug bedük küsüşke enip ulug y(a)rlıkançuçı köñül turgurup köñülin köküzin yakçırđıp ol iki eçilerin köñülgerip neçökin erser tuysar oñarsar ötrü ürküp belinlep tıdıg ada kılıp küsemiş küsüşümin kandurmagay tep böğünüp ötrü iki eçileriñe azk(ı)ya öñre yorıyu turzunlar m(e)n una basa yetdim tep ödünüp eçilerin ıdıp m(a)has(a)tve tegin k(e)ntü özi yanduru yana ol arıgka kirip aç bars öskinte tegip terkin tavradı tonın suçulup kemiş butıkı üze asıp **inçe tep** b(e)k katıg sav **sözleti** m(e)n amtı tolپ sansartakı tınl(ı)glar üçün üzeliksiz üsdünki yeg burhan kutı küsüşin teprençsiz yayılmaksız ulug y(a)rlıkançuçı köñül turgurup bo meniñ sever amrak et'özümün tider m(e)n ıdalayur m(e)n, buzulmaksız çolmaksız burhan kutın tileyür m(e)n kim kamag bilgilerke sevgülük taplaguluk üç uguş yertinçüdeki emgeklig taloytakı tınl(ı)glarig örü tartıp ozgurup enç meniñ kılayın **tep tedi**. “Bu şekilde orada burada düşündükten sonra Mahāsattva prens kesin, cesur kuvvette bulunup yüce büyük isteğe inip, yüce bağışlayıcı (merhametli) gönül besleyip, gönlünü, göğsünü ferahlatıp, o iki ağabeyini düşünüp nasıl olursa sezerlerse, farkına varırlarsa o vakit ürküp korkup engel olup istediğimi doyuma ulaştırmayacaklar diye gönlünden geçirip sonra iki ağabeyine (siz) azıcık ileriye yürüyüverin, ben çok geçmeden yetişirim diye söyleyip ağabeylerini gönderip Mahāsattva prens kendisi tekrar o ormana girip aç kaplanın önüne gelip hemen hızlıca elbisesini soyunup kemiş budağına asıp şöyle oldukça sert söz söyledi: Ben şimdi bütün dünyadaki canlılar için ulaşılmaz en üstün eksiksiz Budalık saadetini, arzusunu, sarsılmaz sağlam, yüce, merhametli gönül besleyip bu benim sevdiğim vücudumu terk ederim, feda ederim, sağlam, çürümez Buda saadetini istiyorum ki bütün bilgelere sevgi, lütuf ile üç nesil yeryüzündeki sevgili denizindeki canlıları çekip kurtarıp ebedî huzur kılayım, dedi.” (AB 615/4-22, 616/1-8, s.85-86-87)

ol üdün üsdünki t(e)ñriler bo savıg körüp anşız ulug muñadıp tañlap bodis(a)t(a)vnıñ antag muñadıncıg çadıklıg işiñe eyin ögirip öge alkayu **inçe tep** şlok **sözletiler** ulug tınl(ı)g uduñuz, umug ınag bolgalı ulug y(a)rlıkançuçı köñülüñüz üze, tüp tüz körür siz tınl(ı)glarig özte tugmış ogulça kızça, y(i)ti kınıg öğrünçlüg, esirkençsiz ıdok köñülüñüz üze; et'özünjüzni ıdalap, emgektin

*tartmaklıg buyanıñız yetinçsiz tedir, odgurak bolgay siz teggeli, meñülüğ kertü yeg oronka, birtem öñi üdrülgey siz, tugmak ölmeklig b(e)k bagtın, t(e)rkkeye üdün teggey siz, teñleşsiz burhan kutıña, yanmaksızın tanuklap, ençgü meñi tapgay siz, **tep tedi**. “O zaman yukarıdaki Tanrılar bu haberi görüp son derece şaşıp Bodhisattvanın öyle olağanüstü doğum efsanesinden dolayı sevinip överek şöyle dizeler söylediler: Yüce canlı olabildiniz, umut, sığınak olmak için; yüce, merhametli gönlünüz ile eşit görürsünüz canlıları, kendi oğlunuz, kızınız gibi; keskin, kuvvetli, sevinçli, cömert kutsal gönlünüz ile vücudunuzu feda edip eziyetden kurtarma sevabınız ulaşılmazdır; kesin olacaksınız, ulaşacaksınız, sonsuz gerçek, eksiksiz yere, tamamen seçileceksiniz, doğum ölümün sıkı bağından; hemen ulaşacaksınız, eşsiz Buda saadetine, tereddütsüz kanıtlayıp, sükûnet, saadet bulacaksınız, dedi.” (AB 617/12-22, 618/1-9, s.89-90)*

*klı tsuenni (i?) atlg büğü kuñ futsı **sözlemiş ol** il tutdaçı beg erke süülü aşı kirtgünçli üçegü teñ krgek timin ök ilin tutgalı uyur antag ogı bolup bu üçegüde birisin birisin titgölüg ıdalagulug keziki kelser aşnukı ikigüni titser ıdalasar bolur kirtgünçüg artı titser ıdalasar bolmaz aşnukı ikigüke tayaklıg tirig bolmak ögdisiz ol kirtü köñülin bk tutup ölmek ögdilig titir **tıp munçulayu sözledi**. “Konfütçiyus (Tsuan-ni) adlı hikmet sahibi bilge söylemiştir: Hükümdar beye ordulu, yemekli, imanlı üçü birden gerek. Hemen memleketi tutmak için dürüst(tür). Öyle hırsız olup bu üçünden birisini verecek bırakacak sırası gelse öncelikle ikisini verirse, bırakırsa, olur. İnancı verse, bıraksa asla olmaz. Önceki ikisine, destek, diri olmak takdire layık değildir. Gerçek gönlü sağlam tutup ölmek takdire layıktır diye bu şekilde söyledi.” (TT5/B, 103-112, s.346)*

*emti m(e)n sizlerke ötünür mn yalbarur mn, bu meniñ alımçılarımka bösüp erklig han üskinte aytukta tegdükte, neteg kılayın, anı maña ayu birinler tıp tiser mn, ötrü olar maña **inçe tıp tidiler** ay ere, s(e)n birük kim ol s(e)n ölürgüçi tınl(ı)glar üçün ökünç köñül öritip, neçükin erser köñülünüz süzük yirtünçünün (umugı inagı tkel bilge) t(e)ñri t(e)ñrisi (burhan nomlamış) altun öñlüg (y(a)ruk yaltrıklıg) kopta kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitigig tükel bütün bititgüke kösüş öritkeli usarsn, bu emgekinin ozgalı kurtulgalı ugay erdin*

tip tidiler. “Şimdi ben sizlere rica ediyorum, yalvarıyorum, bu benim alacaklılarım tarafından sıkıştırılıp kudretli han karşısında sorguya çekildiğimde ne yapayım? Onu bana söyleyiverin deyince, onlar bana şöyle dediler: Ey adam, sen, eğer sen o öldürülen canlılar için pişmanlık besleyip, gönlünüz nasılsa temiz. dünyanın (umudu sığınağı eskizsiz bilge) Tanrı Tanrısı (Burhan vaaz vermiş) altın renkli, (parlak ışıklı) çok yükseltilmiş yasa hanı adlı yasa kitabını eksiksiz bütün olarak yazdırmaya istek besleyebilseydin, bu sıkıntıdan kurtulabilecektin, dediler.” (AY-II/10, 14-23, AY-II/11, 1-9, s.40-42)

öglünü birle ök, ötrü inçe tip (tidi) k(a)ltı mn ögsüz bolup sizler(ni) bilmez boltukta, üzüksüz ud koyn toñuz takıgu kaz ödirek bu muntag tınl(ı)glar bir künte üç kata kelip, aşunmaklaşu tegip mini isururlar sokarlar etimin yinimin yıra yırtta tartarlar yırarlar, k(e)ntü k(e)ntü isig özlerin kol(tı)lar erti ol emgekler ertinü sıkılıp umugsızın inagsızın emgenür ertim бүкүнki künte ol tınl(ı)glar kelgülik ödunte kelmetiler neçete kin ol yağıladaçı isig öz koltaçı ud koyn toñuz takıgu kaz ödirekte ulatı tınl(ı)glar barça tegşilip k yağız ça tip tidi. “Kendine gelince şöyle dedi: Şöyle ki ben kendimden geçmiş olup, sizleri tanımaz olduğumda durmadan öküz, koyun, domuz, tavuk, kaz, ördek bunun gibi canlılar bir günde üç kez gelip, acele ederek ulaşip beni ısırırlar, döverler. Etimi, vücudumu parçalayarak, yırtarak çekerler, parçalarlar, kendi hayatlarını talep ederlerdi. O eziyetlerden çok sıkılıp ümitsizce, çaresizce eziyet çekiyordum. Bugünkü günde o canlılar, gelmeleri gereken zamanda gelmediler. Bir süre sonra o mücadeleci hayat isteyen öküz, koyun, domuz, tavuk, kaz, ördekten başka canlıların hepsi değişip.....kara yer.....dedi.” (AY-II/19, 6-23, AY-II/20,1-2, s.58-60)

inçe tep tedi yarlıg bolmaz erser bu yerde yokkaru turmaz men aş aşanmaz men ölgey men **tep tedi.** “(Prens) şöyle dedi: İzin verilmezse bu yerden kalkmayacağım, yemek yemeyeceğim, öleceğim dedi.” (PK XIX c.4/XX c.1, s.36)

tegin emgekin körü umatın teginke inçe tep tedi ogırı tep tedükünüz negü ol öz eçiñez erti sizni ölzün tep inçe kılı tezıp bardı amtı ıglamañ turuñ men yerçiñlep

*elitgey men sizni bodunka tegürgey men **tep tedi**.* “(O bilge Tanrı) prensin acısına dayanamayarak prene şöyle dedi: Hırsız dediğiniz nedir? O öz kardeşinizdi. Sizi ölsün diye böyle yaptı, kaçıp gitti. Şimdi ağlamayın, kalkın, ben kılavuzluk yapıp, götüreceğim, sizi halka ulaştıracam dedi.” (PK LIX, c.2/LX, c.1, s.56)

*borlukta tegmişte borlukçı erke **inçe tep tedi** kaç kereklig yemiş sögüt(in) üze birer çınratgu asın bir sögüt üze birer çınratgu asan ışıg bañ kamag ışıg başın birgerü bap meniñ eligde uruñ kuş kuzgun konsa ışıgag tartgı men sögüt tepregey kuşlar konmagı yemişñez artamagay **tep tedi**.* “Bahçeye ulaşınca bahçıvana şöyle dedi: Birkaç gerekli yemiş ağacının üzerine birer çingirak asın, bir ağacın üzerine birer çingirak asın, ip bağlayın, bütün iplerin başını birlikte bağlayarak elime verin, kuş kuzgun konduğunda ipi çekeceğim, ağaç kıpırdayacak, kuşlar konmayacak, yemişleriniz bozulmayacak dedi.” (PK LXXIX, c.2/LXXX, c.1, s.66)

*ne anı ulugı m(a)habale tegin körüp **inçe tep tedi** ay irinç tişi bars enüklegeli yeti kün bolmış yeti enükleri avıp meñ yumşak tilegü ok teginç bulmayukka anın açmak suvsamak emgek üze sıkılıp yanduru yene öz enüklerin yegeli kılınur, montada kez irinç tınl(ı)g bolgay mu **tep tedi**.* “Onu büyük prens Māhabalā gördüğünde şöyle dedi: “Ey zavallı dişi kaplan yavruyalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu etrafını sarıp yumuşak yiyecek isteyecek, bulamayınca acıkma susama sıkıntısından dolayı eziyet çekip dönüp yine kendi yavrularını yemeğe hazırlanır, bundan daha zavallı canlı olur mu dedi.” (AB 610/1-9, s.77-78)

*bo savıg eşidip ötrü ikindisi m(a)hadeve tegin ukunçsuzın **inçe tep tedi**, bo montag osuglug törümiş küçsiremiş alañurmış aç bars açmak suvsamak emgekin ertinü sıkılıp unakaya ölgeli turur, biz nite adın kim bolgay moña yaraglıg aş içgü b(e)lgürtdeçi, bo irinç tınl(ı)g üçün et’özüg titip monuñ isig özin ulagalı udaçı **tep tedi**.* “Bu sözü işitip sonra ikinci prens Mahādeva düşünmeden şöyle dedi: Bunun gibi (böylesine) bu hale gelmiş, zayıflamış, bitkin aç kaplan acıkma, susama eziyetiyle son derece sıkılıp ölmek üzeredir, bizden başka kim nasıl buna faydalı yiyecek, içecek gösterecek? Bu sefil canlı için vücudunu bırakıp onun

kendisini devam ettirmesi için bunu yapabilecek? dedi.” (AB 610/19-23, 611/1-6, s.78-79)

bo savnıñ basa soñınta m(a)has(a)tve tegin inçe tep tedi, ay eçilerima, biz kamagun amtı isig özümüzke et’özümüzke ertinü ilinmiş yapşınmış biz, inçip yana adınaguka asıg tusu kılğalı bilge biliglig y(a)ruk közümüz yok bolur erki yme antag birer ulug y(a)rlıkançuçı köñüllüg kutlug yalañuklar ürüg uzadı öz et’özlerin tidip ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tep tedi. “Bu sözden sonra Mahāsattva prens şöyle dedi: Ey ağabeylerim! Biz hep birlikte şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmış, yapışmışız fakat yine başkasına fayda sağlayacak bilge, bilgili aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba? Yine öylesi birer yüce merhametli, gönüllü, mübarek insanlar sürekli kendi vücutlarından vazgeçip vücutlarını feda edip, canlılara fayda sağlarlar dedi.” (AB 611/10-20, s.80)

ançagınça bodis(a)t(a)v teginniñ uluğı eçisi yer tepremişin körüp inisiñe inçe tep tedi; yagız yer bütürü tepreyür ügüzler taglar birle kalısız bulun yıñak kararıp ölez boltı kün t(e)ñridem hua çeçekler bulgaşu odgurak erki inimizniñ et’özün tidmek b(e)lgüsi tep tedi. “O sırada Bodhisattva prensin büyük ağabeyi yerin titrediğini görüp küçük kardeşine şöyle dedi: “Kara toprak tamamıyla titriyor, ırmaklar dağlar ile beraber her taraf kararıp soluk oldu, güneş Tanrı, gökten düşen ilahi çiçekler yığın halinde kesinlikle kardeşimizin vücudunu feda ettiğinin işaretidir.” dedi.” (AB 618/14-22, s.91)

ne odunu birle ök anta korkınçlıgın busuşlugın inçe tep tedi, negü erki amtı tıltagı yagız yer monçulayu tepreyür, ügüzler köller yayılıp, ı ıgaçlar ırgalur, kün t(e)ñriniñ y(a)rukı, öñsüz boltı ürtmiş teg, közüm emigim tepreyür, öñrekite öñi şük, okın yürekiñe ursukmış teg, sıkılır m(e)n emgekin, tol p et’özüm tidreyür, ençim idi b(e)lgürmez, tüşemiş ol tülümñüñ, yavız turur b(e)lgüsi, odgurak bar erki erdimlig, artak yavız adalar tep tedi. “Uyanmasıyla orada korku, kaygıyla şöyle dedi: Neden şimdi kara yer böyle titriyor, nehirler, göller sarsılıp, ağaçlar sallanıyor, güneş Tanrının aydınlığı mat oldu, örtmüş gibi, gözüm, göğsüm titriyor, eskiden başka sakın idi, okla yüreğime vurulmuş gibi sıkılıyorum

eziyetle, bütün vücudum titriyor, huzurum hiç kalmadı, gördüğüm o rüyanın işareti kötüdür, kesin var belki (de) geçici, fena, kötü tehlikeler dedi.” (AB 621/1-14, s.94-95)

elig beg bo savıg eşidip ulug tınıp inçe tep tedi, muñ ay muñ ay yidürmiş m(e)n isig sever amrak adayımın, ogulum yañı bolmışta ögrünçüm sevinçim az erdi, keninde ogulug yitürdükte, busuşı emgeki üküş turur, birök ogulum bo tuşta, tirig esen kavıssar, ölser meniñ et’özüm, emgenmegey m(e)n arıtı tep tedi. “Hükümdar bu sözü işitip derin bir nefes alıp şöyle dedi: “Ey keder! Ey keder! Kaybetmişim ben sıcak, sevimli, sevgili yavrumu, oğlum yeni olduğunda sevincim az idi, sonra oğlumu kaybedince sıkıntısı, eziyeti çoktur, eğer oğlum bu vakitte, canlı, sağ kavuşursa, ölsem benim vücudum ızdırap çekmeyecek asla.” dedi.” (AB 623/8-16, s.98-99)

hatun bo savıg eşidip okın ursukmış kişi teg busuş kavguka köñülü köküzi egirdip siñileyü inçe tep tedi, üç ögüklerim birgerü, tapıgçıları birle kamagun, yumğı bartılar arıgka, ilinçü meni kılğalı, kamagta kiçigi sever amrak, ogulum yalañuz kalıp kelmese, bolmış bolgay odgurak, adırılğuluk alp ada tep monçulayu siñiledi. “Kraliçe bu sözü işitip okla vurulmuş kişi gibi üzüntü kederle gönlü göğsü kuşatılıp feryat ederek şöyle dedi, üç yavrum birlikte hizmetçileri ile hep beraber gittiler ormana, eğlenmek için, hepsinden küçüğü sevgili oğlum yalnız kalıp gelmezse, olmuş olacak kesin ayrılık tehlikesi” diye böylece feryat etti.” (AB 623/16-22, 624/1-3, s.99)

ol ödün köl kavgıntakı bir söğüt tenrisi sınar etözin körkitip inçe tip tidi edgü edgü tüzünler oğlıya ulug yarlıkançuçı köñül turgurgıl bu alkingalı ugramış irinç yarlıg balıkkıyalarka suv birgil kim seniñ akar suv tip atınıñ iki türlüğ yörüğüg körüp urmuş erür bir suv akıtdaçı üçün ikinti sub birteçi üçün anın antag atıñ ol amtı sen öz atınıñ tuta işiñin işlegil tip tidi. “O zaman göl kıyısındaki bir ağaç Tanrısı vücudunu gösterip şöyle dedi: Ey iyi asiller oğlu! Yüce merhametli gönül izhar et! Bu mahvolmak üzere olan zavallı, sefil balıkçıklara su ver! Senin akarsu diye adının iki türlü açıklamasını görüp

vurmuştur. Birincisi su akıtan için, ikincisi su veren için. Bu sebeple adın böyledir. Şimdi sen kendi adını tutarak işini yap dedi.” (OB/16/11-23, s.25)

ötrü ol üdün t(e)ñri t(e)ñrisi burkan maña burkan kutıña alkış birü y(a)rılıkap inçe tip y(a)rılıkadı bo radna-prabi atl(ı)g kız kin keligme üdlerte bo sap(a)lokadatu atl(ı)g yirtinçü yir suvta arıgın kelmiş ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı bilge bilig ç(a)kşap(a)tka tükellig edgün barmış yirtinçüg ukmış üzeliksiz er tözin erenlerig turulturdaçı t(e)ñrilerning yalañuklarnıñ bakşısı kentün tuymış burkan atı kötrülmiş tip bo on atka tükellig şakimuni atl(ı)g burkan bolgay tip y(a)rılıkadı. “Sonra o zaman, Tanrılar Tanrısı Buda, bana Buda kutuna (ulaşmak için) destek verip, lütfedip şöyle buyurdu: Bu Ratnaprabhâ adlı kız, ilerde, gelecek zamanlarda bu Sahâlokadhâtu adlı yeryüzünde temiz olarak gelmiş, saygıya değer, gerçek, doğru sezişli bilge bilgi Siksâpada’ya eksiksiz, iyilikle gitmiş, dünyayı anlamış, eşsiz er esasıyla erkekleri uysallaştıracak Tanrıların, insanların öğretmeni, kendini sezen Buda, adı yüceltilmiş deyip bu on isme eksiksiz sahip olan Sâkyamuni adlı Buda olacak diye buyurdu.” (AY-V/186, III.30b./21-23, AY-V/187, III.31a./1-12, s.69-70)

ötrü t(e)ñri t(e)ñrisi burkan kamag t(e)ñrilerniñ bo ötüglerin eşidü y(a)rılıkap ol kamag t(e)ñriler kuvragıña inçe tip y(a)rılıkadı edgü edgü tözün t(e)ñrilere bo sizlerniñ ötünmiş ödügünüzler çın’kirtü erür ne üçün tip tiser birök kayu yir oruntakı il kan beg iişi köni törüçe yorisar bo nom ertini içinteki y(a)rılıgça evrilser ötrü bodunı karası y(e)me ol nomça törüçe evrilteçi bolur birök il kan beg iişi bodun kara nomça törüçe yorisarlar ötrü sizlerniñ t(e)ñridem çoğunuzlar yalınıñuzlar tiriñizler kuvragıñızlar asılur üsdelür ol yirig orunug ol ilig kanıg begig iişiğ ol bodunug karag anın küyü küzetü tutar sizler tip y(a)rılıkadı. “Sonra Tanrılar Tanrısı Buda bütün Tanrıların bu isteklerini işitip o bütün Tanrılar topluluğuna şöyle buyurdu: İyi iyi ey soylu Tanrılar! Bu sizlerin dilediği dilekler gerçek, doğrudur. Ne için denirse, eğer herhangi bir yerdeki hakan, han, bey, kadın doğru yasaya uygun davransa, bu öğreti cevheri içindeki buyruğa göre değişse sonra milleti, halkı da o yasaya göre değişecektir. Eğer hakan, han, bey, kadın, millet, halk bu öğreti, töreye göre davranırsa sonra

sizlerin Tanrısal parlaklığınız, aleviniz, topluluğunuz çoğalır, artar. O yeri, o hakani, hanı, beyi, kadını, o halkı onun için gözetip, koruyup tutarsınız diye buyurdu.” (AY-V/194, III.34b./1-22, s.75)

ol ödün kañı kan inçe yarlıgkadı amrak ögüküm köñlin neçük bertayin men ağıçı başçısı⁷⁴ ağıçılar birer ödün öñi barzun kentü bilingey erinç tep yarlıgkadı. “O zaman babası han şöyle buyurdu: Sevgili yavrumun kalbini nasıl kırayım? Hazinedarlar prens geldiğinde başka yere gitsin. Kendisi anlayacaktır diye söyledi.” (PK IX c.2, /X c.1, sy.31)

kañı kan inçe tep yarlıgkadı bir kiye amrak oglumın siziñe tutuzur men esen (asan?) tükel kelürün tep yarlıgkadı. “Babası han şöyle buyurdu: Biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum, sağ salım getirin diye buyurdu.” (PK XXV, c.2, s.39)

yeme kan inçe tep yarlıgkadı tıdu umadam erkim tükemedi erksiz ıdur men amtı siz kataglanıñ birle barıñ yerçi bolıñ tep yarlıgkadı. “Yine han şöyle söyledi: Engel olamadım, gücüm yetmedi, gönülsüz (iradesiz) gönderiyorum. Şimdi siz gayret edin, birlikte gidin, kılavuz olun diye söyledi.” (PK XXVII c.2, s.40)

lö kanı inçe tep yarlıgkadı yaragay öñre yeme bodısavatlar munçulayu erdini poşıka kelmiş bar erti alkuka berip ıdımız siziñe yeme bergey biz yetti kün munta eniñ biziñe nom nomlañ tapınalım udunalım biziñe asag tusu kılın yettinç kün erdini alıp berin (bereyin?) tep tedi. “Ejderhalar Hanı şöyle buyurdu: Uygun, önceden de bu şekilde Bodhisattvalar mücevhere sadaka için geldikleri vardı. Hepsine verip gönderdik, size de vereceğiz. Yedi gün burada inin (kalın), bize yasayı öğretin, tapınalım, saygı gösterelim, bize fayda kılın. Yedinci gün mücevheri alıp verin, dedi.” (PK XLVIII, c.2/XLI, c.1/L, c.1, s.50-51)

⁷⁴ Vedat Köken: barçakı

ol ödün tegin inçe tep yarlıgkadı bu yertinçü törüsi antag ol amrak yeme adrılur sevig yeme seşilür tep tedi. “O zaman prens şöyle söyledi: Bu yeryüzünün yasası böyle, sevgili de ayrılır, seven de ayrılır dedi.” (PK LXXVIII, c.2, s.65)

ötrü oğlu teginke inçe tep yarlıgkadı amrak ögüküm meniñ elte kazgançım sizin ermez mü amtı köñülçe alıñ barça poşı berin ne üçün ölüm yerke barır siz beş törlüg ada bar bir ada ol erür talım balık odug erken saklanmadın tuşar alkunı kemi birle siñürür ekkinti suvda suv öñlüg taglar bar kemi süsüp sınır kişi alku ölür üçünç suvda yekler urup kemi suvka çomurur törtünç ulug tegzinçe kigürür suv egrikşelür ursukuşur beşinç teñri tüpirer korkınçig yel turur kemi aktarılur ölür bu munça korkınçig adaka kirip ölgeysiz bizni irinç kılğay siz tep tedi. “Daha sonra oğlu prence şöyle söyledi: Sevgili yavrum benim devlette(ki) kazancım sizin değil mi? Şimdi gönlünüzce alın, hepsini bağış (olarak) verin. Neden ölüm yerine gidiyorsunuz? Beş türlü tehlike var, bir tehlike şudur: Vahşi balık uyanık iken dikkat etmeden karşılaşsınız hepsini gemi ile birlikte yutar. İkincisi: Suda su renkli dağlar var gemi su alıp parçalanır, insanların hepsi ölür. Üçüncüsü: Suda(ki) şeytanlar vurup gemi(yi) suya batırırlar. Dördüncüsü: Büyük Burgaca sokar, su dalgalanır, gemi dağılır. Beşincisi: Gök rüzgarlanır, korkunç rüzgar çıkar, gemi devrilir, (insanlar) ölür. Böyle korkunç tehlikelere girip öleceksiniz. Bizi sefil kılacaksınız dedi.” (PK XVI c.2/XVII c.1 XVIII c.1, s.34-35)

öglenü birle ök ötrü eliglerin örü kötürüp ulıy sığdayu inçe tep takşurdılar ne ada erdi adayım, körklek(i)ye ögüküm, ölmek emgek neçökin, öñre kelip ertdüirdi, sentide öñre ölmekig, bulayın ay künk(i)yem körmeyin erti monı teg, ulug açığ emgekig tep tedi. “Kendilerine gelir gelmez ellerini yukarı kaldırıp feryat ederek şöyle şiir söylediler: Ne zor idi yavrucuğum, güzel canım, ölmek eziyeti neden önce gelip seni yakaladı, senden önce ölseydim ey güneşim görmeseydim bunun gibi büyük acı, eziyet, dedi.” (AB 625/22, 626/1-8, s.102-103)

anda ötrü elig beg hatunı ançak(i)ya ögsiremeki serilip saçı başı yadılıp iki eligi üze köküzin tokıy k(a)ltı balık suvıntın adırılıp isig kumta agınamış teg yerte

*agınayu inçe tep yıgladı, kim erti erki bıçtaçı, ögükk(i)yem et'özin, öñi saçılıp yadur ay, kalmış süñök yer sayu, içgınmış m(e)n kençimin, sever amrak adayımın, busuşka emgekke basıdıp, teprençsiz botlum ermez mü, kim erti eri ölürdeçi, ögükk(i)yem çak seni, tegürdeçi monı teg, busuş kadgu emgekke, katıg v(a)zir ermez mü, kim meniñ bo yürekim, yarılıp büksilip barmadın, neçökin turur monı teg, tülümte m(e)n b(e)lgülük körtüm erdi bo b(e)güg, iki emigim birgerü, tüpüre bıçılur tüşedim, azıg tişim koñrulup, tüşüp kelir boltı erdi körür ermiş m(e)n odgurak, bo emgekke tuşguka, yana tüşedim montada, adın üç kögürçgen adayın, laçın koşup üçegüni, birisin kapıp eltür bolur, amtı yidürdüm 'eñ kiçigi sever amrak ögükümin yavlak b(e)lgü utlısı, idi ezüg bolmadı **tep monçulayu yıgladı**. “Ondan sonra hükümdarın eşinin biraz baygınlığı sona erip saçı başı dağılıp iki eli ile göğsüne vurarak tıpkı balığın sudan ayrılıp sıcak kumda yuvarlandığı gibi yerde yuvarlanıp şöyle ağladı: Kim idi acaba kesecek sevgili yavrumun vücudunu, dağılıp yatıyor eyvah, kalan kemikleri her yerde, kaybetmişim gencimi, sevdiğim yavrumu, sıkıntıya, eziyete ezilip sarsılmaz oldum değil mi, kim idi acaba öldüren sevgili yavrum seni, ulaştıran bunun gibi keder, üzüntü, eziyeti, katı elmas değil ki benim bu gönlüm, yarılıp kırılmadan nasıl durur böyle, rüyamda ben işaret görmüştüm bu açık, iki mememin birlikte tamamen kesildiğini gördüm, azı dişim koparılıp düşüp gelir olmuştu; görmüşüm ben kesin, bu eziyete rastlamaya, yine gördüm burada, başka üç güvercin yavrusunu, doğan koşup üçünü, birini kapıp götürür, şimdi kaybettim sevgili yavrumu, fena işaretin karşılığı, hiç yalan olmadı” diye böyle ağladı.”* (AB 626/8-23, 627/1-12, s.103-104)

2.1.2.3. Bağlı (Bağlaçlı) Cümleler

Bağlı cümle, iki bağımsız cümlenin bağlayıcılar sayesinde birbirine bağlanmasıyla ortaya çıkan cümle türü olarak tanımlanabilir. Türkiye Türkçesinde araştırmacıların fikir birliğine varamadığı, farklı başlıklar ve terimlerle incelediği cümle türlerinden birisi de budur. Sıralı ve bağlı cümleler konusunda araştırmacılar arasında tam bir tutarlılık söz konusu değildir. Bu iki cümle türünü birbirinden ayırmak için kullanılan temel sınır cümlelerin bağlanış şekillerinde noktalama işaretlerinin mi yoksa

bağlaçların mı kullanılmış olduğudur. Sıralanan cümleler arasındaki öge ortaklığı da cümleleri adlandırmada kullanılan ölçütlerden birisidir. Bazı araştırmacılar cümlelerin noktalama işaretleri veya bağlaçlarla bağlanmasının bir fark oluşturmadığını düşünerek bağlı cümleleri, sıralı cümlelerin içerisinde değerlendirirken bazıları da sıralı cümleleri, bağlı cümlelerin içerisinde değerlendirirler. Bazı araştırmacılar ise öge ortaklığını esas alarak öge ortaklığı olan sıralı cümleleri adlandırmak için *bağımlı sıralı cümle*, *bağlı sıralı cümle* terimlerini kullanırlar. Cümle terminolojisinde karışıklığa yol açan bu durum tezimizin giriş bölümünde ayrıntılı olarak ele alındı⁷⁵. Bağlı cümle ve sıralı cümle konusunda, değerlendirme ölçütlerinin farklılığından dolayı Eski Uygur Türkçesinde bağımsız iki cümlelerin bağlaçlar yardımıyla bağlanmasıyla ortaya çıkan cümle türünü, *bağlı cümle* olarak, noktalama işaretleri ile bağlanmasıyla oluşan cümle türünü *sıralı cümle* olarak iki ayrı başlık altında inceledik.

Eski Uygur Türkçesinde iki veya daha fazla müstakil cümle genelde *anın*, *anı üçün*, *azu*, *inçip*, *takı*, *takı yeme*, *uladı*, *yeme*, *yana/yene* gibi bağlaçlar yardımıyla bağlanarak bağlı cümleleri oluşturmuştur. Bağlı cümleler müstakil olarak kullanılabileceği gibi, açıklayıcı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle gibi cümlelerin içerisinde de yer alabilir. Bazen bağlı cümlelerde birden fazla bağlaç kullanılarak, bağlı cümlelerde yer alan müstakil cümlelerin sayısı çoğaltılabilir:

*neçede birök bo savlarig adınsig kılıp övke köñül turgursar ötrü ançata ok bo bütmiş işin içginur ikileyü takı ed tavar bolmaz **anın** bo savlarta saklanmış yıçanmış kergek **yene** ürüg uzatı meni oğlum kızım birle öge alkayu bo edgü kılınçig kılıp on karmapat küzetip biziñe buyan evirmiş kergek.* “Eğer bu sözleri başka kılıp öfke düşüncesini ortaya çıkarsa o zaman işte bu bitmiş işini elinden kaçırmaz ve ikinci bir kez mal mülk olmaz bu sebeple bu sözlerden korkmak gerek yine daima beni oğlum ve kızım ile överek bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi gözetip sevapları bize çevirmesi gerek.” (AY-I/ 982-991, s.139-140)

*birök ol tözünler oğlı etöz kızlegülük törüg küseyür erser **azu** erdini yinçü belgürtgeli küseyür erser, **azu** kamag kişike amrak ayaklıg bolgalı küseyür erser,*

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. s.46-50.

*azu ed tavar altun kümüş küseyür erser, azu uçmak kalımak edremig küseyür erser azu uzun öz yaş azu meñi ögrünçü küseyür erser bo küsüşlerin barçanı köñül eyin kanturgay men*⁷⁶, *takı yme bolarta adın ne törlüg küsüşü sakınçı erser alkunı barça bütürgey men*. “Eğer o soylular oğlu bedeni gizleyecek yasayı isterse veya mücevheri, inciye ortaya çıkartmak isterse veya bütün insanlara sevgi ve saygılı olmak isterse veya mal mülk altın gümüş isterse veya uçmak erdemini isterse veya uzun bir ömür veya sevinç isterse bu arzularının hepsini gönülden gerçekleştireceğim ve de bunlardan başka ne tür isteği düşüncesi varsa hepsini tamamlayacağım.” (AY-I/1052-1065, s.144-146)

Şinasi Tekin, *Eski Türkçe* adlı çalışmasında bağlama edatları olarak *takı, yime, ulayu, ulatı* ve *birle* edatlarına yer verir (Tekin, 1992: 95). Marcel Erdal, bağlaçlar başlığı altında *birök, yme, takı, yana, azu, inçip, kaltı, ötrü, apam* ve *erkli* bağlaçlarını kaydeder (Erdal, 2004, 336-341). Biz ise bu dönem metinlerinden hareketle bağlı cümlelerde en çok kullanılan bağlaçların *anın, anı için, azu, inçip, takı, takı yeme, ulatı, yeme, yana/yene* bağlaçları olduğunu tespit ettik ve bu bağlaçlara göre Eski Uygur Türkçesinde bağlı cümleleri şu başlıklar altında inceledik:

2.1.2.3.1. *anın* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde “ondan dolayı, bunun için, bu sebeple; onunla” anlamlarıyla kaydedilen (Caferoğlu, 2011: 16) *anın* bağlacı bağladığı cümleler arasında sebep ilişkisi kurar. Temir de *anın* bağlacını “bundan dolayı, bu nedenle” anlamlarıyla kaydetmiştir (Temir, 1956: 69). Karahan, Uygurcada genellikle sebep belirten ve sık kullanılan bir bağlaç olan *anın* bağlacının “bu yüzden, bu nedenle” vb. anlamlarla Uygur, Karahanlı ve Çağatay metinlerinde tespit edildiğini, yapısının *an 3. teklik kişi zamiri ve +n araç durumu ekinin kalıplaşmasıyla (<*an+ı+n) meydana geldiğini ve bu konuda çoğu bilim adamının⁷⁷ aynı fikirde olduğunu belirtir (Karahana, 2014: 67). Erdal bağlaçlarda eşitlik ve vasıta eklerinin kullanıldığını belirtir ve vasıta ekinin bağlaçlarda kullanımı için *öñi+n* “ayrıca”, *birök+in* “bununla birlikte” ve *birle+n* “birlikte”

⁷⁶ Bu cümlede azu bağlacı yardımcı cümle görevinde olan şartlı birleşik cümleleri bağlamıştır.

⁷⁷ Ahmet Temir, Kemal Eraslan, A. von Gabain, Sir Gerard Clauson, J. Hamilton, Marcel Erdal gibi isimlerin bu bağlacın yapısı konusunda aynı fikirde olduğunu belirtir.

örneklerini verir (Erdal, 2004: 326). Eraslan, cümle başı edatları arasında yer verdiği *anın* bağlacının başında bulunduğu cümleden önce gelen cümlelerin genellikle sebep ifade ettiğini bazen de edatın başında başında bulunduğu cümlelerin önce, açıklama cümlesinin sonra geldiğini kaydeder (Eraslan, 2012: 282). Clauson *anın* sözünün “bu nedenle, böylece” anlamlarında kullanılan bir zarf olduğunu belirtir ve *anın korkdı* “bu sebeple korktu, *anın keşeştiler* “bu sebeple müzakere ettiler” örneklerini verir (Clauson, 1972: 1887).

Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde *anın* bağlacının bağlı cümlelerde kullanımı şu şekildedir:

*terk ödün ulgadıp bedüp tükel bilge maytrı burkan nomınta toyın bolup arħant kutıña tegirler **anın** bilge kişi köñülüg kögüzüg arıg turug tutmış kergek.* “Hemen büyüyüp mükemmel bilge Maytrı Burkanın dininde rahip olup azizlik kutuna ulaşırlar bu yüzden bilge kişinin gönlünü, aklını saf, temiz tutması gerek.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/34-39, s.130)

*birök üç üdki burhanlarka tapıg udug ağır ayag kılmış bolsarlar ötrü sakınu sözleyü yetinçsiz ulug buyan edgü kılınçig kılmış kazanmış bolgaylar **anın** sizler bo muntag ugur yık üze bo nom erdinig eşidteçi tınladaçı eligler hanlarig ol elig hannıñ hatunların kırkınların inançların ulatı bodunun karasın alpınta emgekinte adasınta tudasınta isig özlüg korkınçınta küyü küzetü tutunlar tep yarlıkladı⁷⁸.* “Üç zamandaki Budalara saygı gösterdiklerinde düşünmesi, söylenmesi ulaşılamayan büyük sevap iyi davranışı kazanmış olacaklar bu sebeple sizler böyle fırsat ile bu yasa cevherini işitecek dinleyecek hükümdarları, bu hükümdarların eşlerini, cariyelerini, yöneticilerini ve halkını sıkıntılardan, felaketlerden yaşamdaki korkunçluklardan korusun diye buyurdu.” (AY-I/ 225-238, s.82)

*ne üçün tep teser inçip bo nom erdininiñ teriñ yörügi ulug asıgı sakinguluksuz sözlegülüksüz tetir **anın** bo nom erdini kopda kötrülmüş nom eligi tetir tep*

⁷⁸ Bu cümlede *anın* bağlacı ile bağlanan bağlı cümle, iç içe birleşik cümlelerin içerisinde yardımcı cümle olarak yer almıştır.

*ötündiler*⁷⁹. “Niçin denirse şöyle ki bu öğreti mücevherinin anlamı derin, faydası düşünülemez, söylenemezdir bu sebeple bu öğreti cevheri her şeyden üstün öğreti hükümdarıdır diye arz ettiler.” (AY-I/ 814-819, s.126)

*neçede birök bo savlarig adınsig kılıp övke köñül turgursar ötrü ançata ok bo bütmiş işin ıçgınur ikileyü takı ed tavar bolmaz **anın** bo savlarta saklanmış yıçanmış kergek **yene** ürüg uzatı meni oglum kızım birle öge alkayu bo edgü kılınçig kılıp on karmapat küzetip biziñe buyan evirmiş kergek.* “Eğer bu sözleri başka kılıp öfke düşüncesini ortaya çıkarsa o zaman işte bu bitmiş işini elinden kaçırır ve ikinci bir kez mal mülk olmaz bu sebeple bu sözlerden korkmak gerek yine daima beni oğlum ve kızım ile överek bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi gözetip sevapları bize çevirmesi gerek.” (AY-I/ 982-991, s.139-140)

*etözünüz yaltrıyur altunlug tag yaşuyur teg arığı üze seçilmiş adınka idi ogşamaz taglar hanı sumer tag teg alku edgülerin ağır tetir **anın** amtı yükünür biz burhanlıg idok taglar hanıña.* “Vücudunuz parlıyor, altınlı dağ ışıltıyor gibi, temizliğiyle seçilmiş başkalarına hiç benzemez dağların hükümdarı Sumeru dağı gibi bütün iyileri değerlidir bu sebeple şimdi secde ederiz budalı kutsal dağlar hükümdarına.” (AY-I/1150-1156, s.152, 153)

*inçe kaltı satıgsız ulug erdini monçuk teg **anın** amtı öger men.* “Öyle ki, paha biçilmez bir mücevher gibisiniz bu sebeple ben şimdi sizi, herkesten üstün olanı övüyorum.” (AY-III/VII Tegzinç 875-876, s.172)

*ikki törlüg içmeklerniñ yörügi öküş üçün kin sözlemiş ol azuça yme kök kalık idiz teg erür üçün sığurdaçı **anın** aşnu sözlemiş ol.* “İki türlü sönmelerin izahı çok olduğu için sonra söylemiştir veyahut da gök sığdıran olduğu için engindir bu sebeple sonra söylemiştir.” (Üİ 101a-16/101b-1,2, s.34)

⁷⁹ Bu cümlede de *anın* bağlacı ile bağlanan bağlı cümle, iç içe birleşik cümlelerin içerisinde yardımcı cümle olarak yer almıştır.

2.1.2.3.2. *anı için* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesinde müstakil cümleler arasında sebep ilişkisi kurarak bu cümleleri birbirine bağlayan bir diğer bağlaç da *anı için* “bunun için, bu sebeple” bağlacıdır. Karahan da, *anı için* bağlacının genellikle sebep bildiren cümlelerin başında bulunduğunu ve geriye doğru bir referans yönüyle cümleleri bağladığını ve bağlanan cümlelerin birbirleriyle sebep-sonuç ilişkisi içinde olduğunu kaydetmiştir (Karahan, 2014: 136). Temir *anı için* bağlacını “bundan dolayı, bu nedenle” anlamlarıyla kaydeder, bağlacın kullanımı için *kaltı etüz kodsar biz, tñri yiringerü bargay biz ne için tiser biz tñri yrlgın adruk kılmaz biz a /// yüzümüz utru ulug iynç basınç alp emgekler erür anı için tngri yirin bulgay biz* örneğini verir (Temir, 1956: 69). Dönem metinlerinde sebep ilişkisi kuran ve sık kullanılan *anın* bağlacı kadar kullanım oranına sahip olan *anı için* bağlacı ile bağlanan cümlelerden bazıları şunlardır:

tavar buşı yalañuz az nızvanıg ok kever küçsiretür anı için y(e)me kavşikiya ötügeçi bolmaktın tör(ü)miş buyan edgü kılınç ülgülençsiz tenlençsiz yöleştürgülüksüz titir. “Mal sadakası yalnız hırs, ihtirası zayıflatır, güçsüzleştirir, bu yüzden ey Kausika, ricacı olmaktan meydana gelmiş, iyi, güzel davranış hesapsız, denksiz, benzersizdir.” (AY-V/163, III.19a./9-14, s.50-51)

yüzümüz turu ulu gıy(i)nç basınç alp [emgekler] erür anı için t(e)ñri yerin bulgay biz. “Yüzümüz hep büyük baskı zor eziyetlerdir bu sebeple Tanrı ülkesini bulacağız.” (HU I.A.1.a/6-7, s.23-24)

ol ogul togmısta evinte ptpdi sögüt belgülig boltı anı için ol og(ul)ug pipalayani tip tiyürler erdi. “O oğul doğduğunda evinde biber ağacı zuhur etti bu yüzden oğluna Pippalayana derlerdi.” (M, XIX. Bölüm, 56. ? =125 216/1-4, s.113)

aviş tamudaki örtlög yalınlıg yirde açığ emgek emgenmişde ökünser biz ne tusu bolgay anı için mn taz artukaç birle ökünürbiz bilünür biz. “Avici cehennemindeki alevli yerde acı, ızdırap çektiğimizde pişman olursak ne faydası olacak, bu yüzden Taz Artukaç ile birlikte pişman oluruz, itiraf ederiz.” (TT4/B, 25-28, s.440)

*ol k(amag) emgekligler emgekinte antag kurtulur **anı için** bu bodisvt kuanşı im tip atanur.* “Bu bütün eziyetliler eziyetlerinden böylece kurtulur onun için bu bodhisattva Kuanşı İm diye adlandırılır.” (KİP/11-13, s.9)

*atı kötrülmüş ayakka tegimlig teñrim, birök ol eligler hanlar bo nom erdinig boşgundaçı tutdaçı tört törlüg terin kuvragıg ayayu ağırlayu küyü küzetü tutup kaltı ögi kañı kentü oğlın kızın ogşayurça amrayurça ne kergekin egşüksüz tüzü tüketi berserler ötrü biz kamagun ol elig hanıg küyü küzetü tutup kamag yalañukka barçaka bir yañlıg ayatgay ağırlatgay biz, **anı için** atı kötrülmüş ayakka tegimlig teñrim biz kamag tört maharaaçlar öz öz kuvragımız birle közünmez etözin bo nom erdini eyin ederü yorıp küyü küzetü tutgalı yene yme bo nom erdinig tıñladaçı tutdaçı eliglerniñ hanlarnıñ adasın tudasın tarkargalı, yagısın yavlakın ketergeli odug sak bolgay biz* “Adı yüceltilmiş, saygıya layık Tanrım, eğer o hükümdarlar bu öğreti mücevherini öğrenecek, gerçekleştirecek dört tür topluluğa da saygı göstererek koruyup sanki anne babanın kendi oğlunu kızını severmişçesine ne gerekiyorsa eksiksiz tamamıyla verdiklerinde biz hepimiz o hükümdarı koruyup bütün insanlara eşit şekilde saygı göstereceğiz bu sebeple adı yüceltilmiş saygıya layık Tanrım biz dört Mahārājalar kendi topluluğumuz ve görünmeyen gizlenmiş bedenimizle bu öğreti mücevherini dinleyecek, (onun gereklerini) yerine getirecek hükümdarların sıkıntısını ve düşmanını uzaklaştırmak için uyanık olacağız.” (AY-I/ 79-99, s.70-71)

*ertimlig turur öz yaş kentü ürlüksüz meñsüz erür ed tavar kentü artayur buzulur yok kurug emgek tözlüg adalıg turur **anı için** inçe sakınu tegintimiz.* “Fanidir, hayatın ömrün kendisi daimi ve ebedî değildir, mal mülk kendiliğinden mahvolur, bozulur, yokluğun menşei ızdıraptır ve tehlikelidir bundan dolayı biz aciz kullar şöyle düşündük.” (M 3=37/1-5, s.39)

*ol ogul togmısta evinte ptpdi söğüt belgülg boltı **anı için** ol ogulug pipalayani tip tiyürler erdi* “O oğul doğduğu zaman evinde bir ptpdi ağacı zuhur etti bu sebeple o oğula Pippalayana derlerdi.” (M 56/1-4, s.113)

*yene ertmiş kelteçi közünür bo üç üdki buyanlar barça anta tutulur üçün anın antag bolur **anı üçün** anın antag bolur.* “Ayrıca geçmiş, gelecek, şimdiki bu üç zamandaki iyiliklerin hepsi orada tutulduğu için o şekilde olur, onun için öyle olur.” (AY-V/156, III.15b./20-23, AY-V/157, III.16a./1, s. 46)

2.1.2.3.3. **azu** Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesinde çok sık kullanılan bağlaçlardan birisi de “veya, yahut” anlamlarıyla kullanılan *azu* bağlacıdır. Tek başına kullanıldığı gibi bu dönem metinlerinde *azu yana* “yoksa, veyahut, veya, acaba”, *azu yeme* “veyahut, veyahut da”, *azuça yme* “yada, yahut da, ve yahut, ve yine”, *azu yme kaltı/azuça yme kaltı* “ve de şöyle ki, veya da sanki”, *azu yme kaltı birök* “ve de eğer şöyle ki” (Karahana, 2014: 156-160) şeklinde öbek bağlayıcı olarak da kullanılmıştır. Temir, *azu* bağlacının “veya” anlamında kullanıldığını belirterek bağlacın *azuça*, *azu yme*, *azuça yme*, *yme azu* şekillerinde de kullanıldığını dikkat çeker (Temir, 1956: 65). Hacıeminoğlu, “yoksa, yahut, şayet” anlamlarındaki *azu* bağlacına bağlama edatları arasında yer verir ve *az-* “yoldan çıkmak” mastarının zarf-fiil şekli olduğunu, Eski Türkçede ve Kaşgarlı’da görüldüğünü, umumiyetle şart cümlelerini bağladığını bazen de cümle açıcısı olduğunu kaydeder (Hacıeminoğlu, 2015: 121).

Şirin, KT G.41’de geçen *azu bu sabımda igid bar gu* “Yoksa bu sözümde yalan var mı?” örneği üzerinden *azu* sözünün “veya, yoksa, yahut” anlamları taşıyan bağlama ve cümle başı edatı olduğunu, Türkçeye Farsçadan geçen edatların (*ya...ya...; yahut, veya vd.*) baskın kullanımı nedeniyle XII. yüzyıldan itibaren unutulduğunu kaydeder ve *azu* bağlacının Karahanlı Türkçesi dönemindeki kullanımları için şu örnekleri verir: *anadın mı bilge togar bu kişi/azu öğrenir mü yetilse başı* “Anadan mı bilge doğar kişi, yoksa öğrenir mi ilerledikçe yaşı?” (KB 1678); *kelir mü sen azu barır mu sen* “Gelir misin yoksa gider misin?” (DLT 43) (Şirin, 2015: 127). Karahan *azu* sözünün Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde edat ve bağlaç olarak görev aldığını daha sonraki dönemlerde görülmediğini, Uygurcada çoğunlukla sıradaş, karşılaştırma bağlacı olarak yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu, Uygurcada çok farklı cümle tiplerinde karşılaşılan *azunun*, Orhun ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde çoğunlukla soru cümlelerinde görüldüğünü, kökeni ile ilgili görüşlerin de genelde *az-* fiili kaynaklı

olduğu yönünde birleştiğini belirtir (Karahana, 2014: 69-70). Eraslan da *azuya* denkleştirme edatları arasında yer verir (Eraslan, 2012: 279).

Korkmaz *azu* sözünü zarf-fiil kalıplaşmaları içerisinde inceler, *takı, ulatı, udu, azu* gibi sözlerin isimleri, isim gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan birer bağ veya cümle açıcısı olduklarını belirtir ve *azu* “yahut, ya da” sözünün *az-* “yoldan çıkmak, yolunu şaşırmak” fiilinden zarf-fiil kalıplaşmasıyla oluştuğuna, *azu* sözüne Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi metinlerinde rastlandığına, *azunun* bazen +ça/+çe ekiyle kuvvetlendirildiğine (*azuça*), bazen de başka bağlar ile birlikte kullanıldığına *azu yme* “yahut, veyahut”, *azuça yme* “yahut, veyahut” dikkat çeker (Korkmaz, 2011, 61-63). Mansuroğlu da *azu* bağlacının *az-* fiilinden *-u* zarf-fiil eki ile kalıplaştığını fikrini destekler (Mansuroğlu, 1955, 63).

Clauson, *azu* sözünün “veya” anlamında olduğunu ve Osmanlı Türkçesindeki *yoksa* sözüne karşılık geldiğini belirtir, *azu yeme* ve *azuça yeme* şekillerinden bahseder, kökeni ile ilgili bilgi vermez (Clauson, 1972: 280). Erdal, *azu* bağlacının Orhun Türkçesinde de kullanıldığını *azu bo savımda igid bar gu?* (KT S 10) cümlesiyle tanıklar ve iki ardışık cümlenin ikisinin de *azu* ile başlayabileceğini anlam olarak “ya da, veya” anlamında olduğunu Uygur Türkçesinde de *azu* ile benzer anlamda kullanılan *azuça* şeklinin de görüldüğünü belirtir (Erdal, 2004: 337-338).

Eski Uygur Türkçesi döneminde cümle unsurları arasındaki sıralama, denkleştirme gibi farklı görevleri sağlamak için de kullanılan *azu* bağlacının bu dönem metinlerinde müstakil cümleleri bağlamak göreviyle de sık kullanıldığı görülmektedir:

*ol etüzlüg kovukum içinte kamag biş ajun tınlıglarığ sıgurayın erti **azu** sekiz (tü)men tü töpüm sayu taluy (ö)güz osuglug sütler akzun.* “O içi boş vücudumun içine bütün beş varlık canlıları sığdırsaydım veya tepemdeki her 80.000 tel, deniz, nehir gibi sütler aksın.” (M, X. Bölüm, 2= 64 85 156 242 sonu levha 98/2-5, s.82)

*bar mu munuñ köksinte kutrulmaklag urug tarag **azu** yok.* “Var mı bunun kalbinde kurtulma tohumu veya yok mu?” (M 4/14-16, s.45)

*bultukarmu munuñ köñülinde kögüzinte korkınç ayınçlıg edgü töz yiltız **azu** bultukmazmu. “Var mı bunun kalbinde hürmetin, korkunun iyi cevheri veya bulunmaz mı?” (M 4/16-19, s.45)*

*ol ödün hatun bu saviğ eşitip ulug busuşta kadguta turup açığı kelip közinte tolu yaşı birle terkin ilig begke barıp ay ulug ilig beg men muntag sav eşittim bu ne sav ol, **azu** biziñ amrak ögükümüz añ kiçigi Mahasatvıg içginmiş ergey mu biz tip tidi.⁸⁰ “O zaman hatun bu sözü işitip büyük keder içinde olduğu halde gözünde dolu yaşıyla çabuk hükümdar beye varıp, ey büyük hükümdar bey, ben böyle söz işittim, bu ne sözdür veya acaba bizim sevgili yavrumuz en küçüğü Mahasatvayı kaybetmiş miyiz?” (AY-II/ 622/4-11, s.100)*

*birök ol tözünler oğlu etöz kızlegülük törüg küseyür erser **azu** erdini yinçü belgürtgeli küseyür erser, **azu** kamag kişike amrak ayaklıg bolgalı küseyür erser, **azu** ed tavar altun kümüş küseyür erser, **azu** uçmak kalımak edremig küseyür erser **azu** uzun öz yaş **azu** meñi ögrünçü küseyür erser bo küsüşlerin barçanı köñül eyin kanturgay men⁸¹, takı yme bolarta adın ne törlüg küsüşü sakınçı erser alkunı barça bütürgey men. “Eğer o soylular oğlu bedeni gizleyecek yasayı isterse veya mücevheri inciye ortaya çıkartmak isterse veya bütün insanlara sevgi ve saygılı olmak isterse veya mal mülk altın gümüş isterse veya uçmak erdemini isterse veya uzun bir ömür veya sevinç isterse bu arzularının hepsini gönülden gerçekleştireceğim ve de bunlardan başka ne tür isteği düşüncesi varsa hepsini tamamlayacağım.” (AY-I/ 1052-1065, s.144-146)*

*atı kötrülmiş teñrim birök kim kayu tınlıglar bo daranıg ağızlarında tutup sözleserler **azu** bititip okısarlar tapınsarlar ötrü ol tınlıglarka korkınç ayınç emgek tolgak busuş kadgu üdsüz ölüm yelpikmek agukmak yaşın tüşmekte ulatı ada tudalar kelmegey teñrim tep ötündiler. “Adı yüceltilmiş Tanrım, hangi canlı bu dharaniyi ezberleyerek söylese ya da yazdırıp okusa itaat etse o canlılara*

⁸⁰ Bu cümle bir iç içe birleşik cümledir, *azu* ile bağlanan cümlelerin oluşturduğu bağlı cümle de iç içe birleşik cümlelerin içerisinde yer almaktadır.

⁸¹ Bu cümlede *azu* bağlacı yardımcı cümle görevinde olan şartlı birleşik cümleleri bağlamıştır.

korku, sıkıntı, kaygı, zamansız ölüm, zehirlenme, şimşek düşmesi ve başka tehlikeler uğramayacak diye bildirdiler.” (AY-III/313-320, s.128-129)

ikki törlüg içmeklerniñ yörügi öküş üçün kin sözlemiş ol azuça yme kök kalık idiz teg erür üçün sığurdaçı anın aşnu sözlemiş ol. “İki türlü sönmelerin izahı çok olduğu için sonra söylemiştir veyahut da gök sığdırıran olduğu için engindir bu sebeple sonra söylemiştir.” (Üİ 101a-16/101b-1,2, s.34)

2.1.2.3.4. *inçip* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde “lakin, fakat, ...rağmen, sonra” anlamlarıyla kayıtlı olan (Caferoğlu, 2011: 95) *inçip* bağlacını, Tekin, *birök* ile birlikte teşkili meçhul cümle başı edatları olarak kaydeder (Tekin, 1992: 95). Hacıeminoğlu, bağlama edatları arasında yer verdiği *inçip/ançip/inç-ip?* “ancak, fakat, öyle, öylece, yahut, bilakis, rağmen, hatta” edatının Eski Türkçede bir cümle başı edatı olduğunu, Temir’in kelimeyi izah ederken mevhum *inç-* fiilinin zarf-fiil şekli olabileceğini belirttiğine dikkat çeker (Hacıeminoğlu, 2015: 163). Temir, *inçip* bağlacını “ancak, şimdi, ama şimdi, bunun üzerine, sonra, böylece, ve, ayrıca” anlamlarıyla kaydeder (Temir, 1956: 56). Eraslan, da *inçip* edatına cümle başı edatları bölümünde yer verir ve “fakat, böyle, yahut, buna karşı, sonra, bunun üzerine, artık, bundan böyle, yani bilakis” gibi çeşitli ifadelere sahip olup yapısının açık olmadığını, başında bulunduğu cümleye netice ve izah ifadesi kazandırdığını belirtir (Eraslan, 2012: 282). Clauson, bağlacı *ançip/inçip* şeklinde verir ve *ança erip* yapısından kısalıldığını, her zaman cümlelerin başında görüldüğünü, anlamının “böyle olduğundan dolayı” veya “şimdilik bu kadar yeter” ve nadir olarak da “bir başka deyişle, fakat” olduğunu kaydeder (Clauson, 1972: 173).

Karahan, *inçip* bağlacının yalnızca Uygurcada görüldüğünü “fakat, böyle, ise, çünkü, benzer şekilde, bu nedenle, bu durumda, buna karşın” gibi çok farklı anlamlara geldiğini, ilk olarak *ançip* şekliyle sadece Bozkır Uygur Kağanlığına ait runik yazıtlarda ve Irk Bitig’de görüldüğünü, daha sonraki metinlerde *inçip* biçimini aldığını, kökeninin tartışmalı olduğunu, belirterek kökeniyle ilgili şu görüşlere yer verir: “Bir görüşe göre teşkili şüphelidir. Gabain, Şinasi Tekin ve Hacıeminoğlu’nun kabulleri bu şekildedir. İkinci bir izah, iki sözcüğün hece yutumu yoluyla birleştiğidir. Clauson, sözcüğü

ançıp/inçip biçimlerinde okumuş ve *ança erip* yapısının hece yutumu yoluyla *ançıp/inçip* şekline geçmiş olabileceğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Hamilton da <*inçe erip?* birleşmesiyle olabileceğini düşünmüştür. Erdal ise, Eski Türkçede bu şekilde geniş kapsamlı kısaltmaların bulunmadığını; bu tarzdan bir etimolojik izahın zorlama olduğunu ifade ederek *ançıp* bağlacının an+ç(a) yapısına -(X)p zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. Üçüncüsü ise *inç- kökünden türediğidir. Temir, *i-nç- fiilinin zarf-fiili olabileceğini belirtmiştir. Eraslan da <*inç-i-p şeklinde açıklamıştır.” (Karahan, 2014: 72). Karahan’ın bahsettiği *ançıp* şeklinin *Irk Bitig* adlı eserdeki kaydı şu şekildedir:

amtı amrak oğlanım ança biliñler: bu ırk bitig edgü ol ançıp alku kentü ülügi erklig ol “Şimdi sevgili çocuğum şöylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir fakat herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.” (IB 66, s.26)

Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden tanıkladığımız *inçip* bağlacının müstakil cümleleri “fakat, ancak, çünkü, böylece” anlamlarıyla bağladığı bağlı cümle örnekleri şu şekildedir:

ötrü tinturgalı sakıntı inçip avınça arukı yetti küçi alñudı tepreyü yorıyu umadı. “O zaman (prens) soluk aldırmayı düşündü çünkü yaşlı adamın yorgunluğu geldi, gücü tükendi, kımıldayamıyor, yürüyemiyordu.” (PK XXXVI, c.4/XXXVII, c.1, s.44-45)

aş kılı tüketmişte kin on kün ertmezken ötrü ol beg belinteg ağır igledi inçip igleyü birle ök sav söz kodup tutar kapar erken ölüp bartı. “Yemeği bitirdikten sonra on gün geçmemişken o bey korkunç şekilde hastalandı fakat böyle hastalanmasıyla birlikte buyruk bırakıp tutup yakalarken ölüp gitti.” (AY-IV 4/14-19, s.62)

*anın anı körüp inçe tip sakıntı bu ağız yimirilip teriñ yir bolmuş erür inçip yüz miñ kişiler birle simeklep terk tepreser üç ayka tegi yime bütürgülük iş ermez*⁸². “Bu sebeple onu görüp şöyle düşündü: Bu ağız tahrip olup derin bir yer olmuştur

⁸² Bu cümlede bağlı cümle, açıklayıcı birleşik cümlelerin içerisinde yer almıştır.

ancak yüz bin kişi ile çekip çabuk harekete geçse üç aya kadar da bitirilecek iş değil.” (OB 18/13-18, s.27)

ken keligme üdlerde kayu eligler erdinig bilip ukup ayadukta ötrü ol eliglerig hanlarig sizler küyü küzetü tutup ençgülüg meñilig kılmak bo iş ugrayu sizlerke tegimlig iş tetir, inçip sizler kentü kentü kuvragınızlar birle birök bo nom erdinig küyü küzetü tutsar sizler ötrü üç üdki burhanların edgü tetyük köni nomlug şazınıg küyü küzetü tutmuş bolgay sizler. “Gelecekte nice hükümdarlar cevheri bilip anlayıp saygı gösterdikten sonra o hükümdarları sizlerin koruyup huzurlu ve mutlu kılması bu size uygun iştir böylece sizler kendi topluluğunuz ile bu öğreti mücevherini gözetip korursanız üç zamandaki budaların iyi yani doğru öğretisini gözetip tutmuş olacaksınız.” (AY-I/ 17-28, s.64-65)

kaçan öz ordosına kirtükte ya bökünki kün üze bahşımız şakımuni teñri teñrisi burhan kentü özi meniñ tapıgımın ayagımın algalı ordomka karşımka kirü yarlıkadı inçip amtı maña nom nomlayu yarlıkar. “Kendi sarayına girdiği zaman bugünkü günde öğretmenimiz Sakyāmuni Tanrı Tanrısı Buda bizzat kendisi benim saygımı kabul etmek için sarayıma girme lütfunda bulundu. Böylece şimdi bana öğüt vererek buyurur.” (AY-I/ 376-382 s.92-93)

2.1.2.3.5. *takı* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesinde müstakil cümleleri birbirine bağlamak için kullanılan bağlaçlardan birisi de *takı* bağlacıdır. *Takı* “dahi, ve, kaldı ki, nihayet, bundan başka” anlamlarıyla (Caferoğlu, 2011: 221) cümleleri bağlamak işlevinin yanı sıra kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmıştır. *Takı* bu işlevleriyle Köktürk döneminde de kullanılmıştır. Şirin, “ve, dahi, daha, da” anlamını taşıyan *takı* sözünün yazıtlar döneminde hem anlam vurgulayıcı edat işleviyle hem de iki sözcük ya da söz öbeğini birbirine bağlayan bağlaç işleviyle kullanıldığını, *tak-* “takmak, iliştiirmek” eyleminden zarf-fiil (vokal gerundiumu) kalıplaşmasıyla oluştuğunu, günümüz Türkiye Türkçesinde dahi (<daɦı) biçiminde olduğunu, Türk lehçelerinin hemen hepsinde çeşitli ses değişimleri ve bazılarında +n ekinden genişlemiş biçimlerle varlığını sürdürdüğünü kaydeder (Şirin, 2015: 143). Hacıeminoğlu da bağlama edatları arasında yer verdiği

takının Türkçenin bütün devrelerinde bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını, umumiyetle aynı iki değerdeki cümleyi birbirine bağladığını belirtir (Hacıeminoğlu, 2015: 199). Mansuroğlu, bağlama edatları arasında yer verdiği *takının* *tak-* “ile, ve” fiilinden *-ı* zarf-fiil eki ile oluştuğunu belirterek örnek cümleler verir (Mansuroğlu, 1955: 62). Korkmaz da *tak-* “tak-, ilıştirmek” fiilinden zarf-fiil kalıplaşması sonucu ortaya çıktığını düşündüğü *takı* sözünün Köktürk, Uygur metinlerinde ve Kitabü'l-İdrak'te *takı* şeklinde kullanıldığını, *takı* sözünün Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçelerinde bazı ses değişimleri ile varlığını sürdürdüğünü, hatta Moğol ve Mançu dillerinde de sık kullanıldığını kaydeder (Korkmaz, 2011: 61). Eraslan da *tak-* fiilinden zarf-fiil kalıplaşması olarak kabul ettiği *takı* “ve, fakat, daha, müteakip, ayrıca” sözüne cümle başı edatları arasında yer verir (Eraslan, 2012: 284).

Gabain, *takı* “dahi, ayrıca” sözünün cümle başı edatı olduğunu belirtir, fakat yapısının *birök, inçip, kaltı, tek* edatları gibi müphem olduğu görüşündedir (Gabain, 20007: 116). Clauson, *takının* yapısıyla ilgili genel kabul gören *tak-* fiilinden zarf-fiil kalıplaşması yoluyla türediği görüşüne karşı çıkmıştır, ilk bakışta böyle görüldüğünü fakat **dak-* şekline hiçbir kanıt olmadığını, erken dönemlerde sıklıkla cümle başında bağlaç olarak “ve, ayrıca, dahi” anlamlarında kullanıldığını, diğer kullanımları için özel bir çalışma yapılması gerektiğini belirtir ve bazen *takı/tagı, dakı/dagı* bazen de genişlemiş şekli *tagın*, bazen de enklitik *da/de/ta/te* olarak kullanıldığını, Osmanlı Türkçesinde ise iki şekilli hem *dahı* hem *daha* olarak kullanıldığını kaydeder (Clauson, 1972: 466). Karahan da *takının* cümle başı edatı olarak “ve, dahası, ayrıca” anlamlarında cümleleri bağlamak için ve sözcükleri sıralamada kullanıldığını, cümle sonunda da “da, de” anlamında bağlaç ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını, Köktürkçe'den itibaren görülen *takının*, daha sonra Türkçede *dahi, dahı* biçimlerini aldığını belirtir. Bazı kaynaklarda edatın daha sonraları *da, de, ta, te* “da, dahi” gelişimi gösterdiğinin belirtildiğini ancak yeni bilgilere göre, Eski Türkçede *takı>dahı>da* şeklindeki varsayımın doğru olmadığını ve *da* edatının *takıdan* ayrı ve bağımsız bir bağlaç olduğunu, Budist çevreye ait 1350 tarihli Uygurca *Ölüler (Totenbuch) Kitabında*

takının yanı sıra, *da* edatının da bağlama işleviyle kullanıldığını belirtir⁸³ (Karahan, 2014: 80-81).

Eski Uygur Türkçesinde müstakil cümleleri birbirine bağlayarak bağlı cümle teşkilinde görev alan *takı* bağlacının dönem eserlerindeki kullanımı şu şekildedir:

ol ödün ol bayagut oğlu bu savıg körüp ötrü inaru berü yügürüp törtin yınak tegzinip suv tilep idi bulmadı takı inaru ırak barsar men olar barça ölgeyler tip ançakıya öglentürgeli üçün bir ulug sögüt üze agtınıp butıkların yalpırgakların sıp alıp ol balık üze örtüp köşige kılıp ötrü ol köl suvı kayudın sınar kelmış orunun tuta isteyü barıp bir ulug ögüz suvinga tegdi. “O zaman bey oğlu bu sözü anladıktan sonra ileri beriye koşup dört tarafı dolaşp su arayıp hiç bulamadı ve ileri uzağa gidersem onların hepsi ölecek deyip oracıkta (balıkları) kendilerine getirmek için bir büyük ağaç üzerine çıkıp budaklarını, yapraklarını kırıp alıp o balıkların üzerine örtüp gölge yapıp sonra o göl suyunun geldiği yeri tutmak isteyerek gidip bir büyük nehir suyuna ulaştı.” (OB/17, 17-23/ 18, 1-5, s.26-27)

küniñe tañ adınçığ tatağlıg aş içkü kelürüp tapınurlar erti takı ol uluşta neçe irinç yarlıg koltguçılar bar erser alku anta kovradı. “Her gün olağanüstü, özel, nefis yemek, içecek getirip saygı gösteriyorlardı ve ayrıca o ülkede ne kadar zavallı acınası dilenciler varsa hepsi orada toplandı.” (PK LXXI, c.4/PK LXXII, c.1, s.62)

küniñe kolguçılar üzülmedi takı adın ağılık koltı yeme berdi. “Günden güne para isteyenler kesilmedi ve (prens) başka hazine istedi yine verdi. (PK VII, c.3, s.30)

kamag bursoñ buşı birzün mini yime ayamış bolgay takı bursoñlarag yime tapınmış bolgay. “Bütün cemaate sadaka versin, bana da hürmet etmiş olacak ve cemaatlere de tapınmış olacaktır.” (M 22/1-4, s.71)

⁸³ Ayrıca bkz. Ferruh Ağca, “Tarihsel Türk Dili Alanlarında da edatı ve Edatın Kökeni Üzerine”, Yalım Kaya Bitiği, Osman Fikri Sertkaya Armağanı, Ed. Hatice Şirin-Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2013, s.99-107.

2.1.2.3.6. *takı y(e)me* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesinde bağlı cümle teşkilinde kullanılan *takı* bağlacı yalın halde kullanıldığı gibi öbekleşmiş olarak *takı birök* “ve eğer”, *takı inçe kaltı* “ve şöyle ki” *takı kaltı* “ve öyle ki” *takı ançulayu kaltı/takı yme ançulayu kaltı* “ve de şöyle ki”, *takı yme* “ve yine, tekrar”, *takı yme antada basa* “ve de bundan sonra”, *takı yme birök* “ve yine eğer”, *takı yme inçe kaltı* “ve de şöyle ki” *takı yme kaltı* “ve yine şöyle ki” *takı yme kim* “ve yine ki” (Karahana, 2014: 208-217) şekillerinde de kullanılır. Öbekleşmiş bağlaçlardan bağlı cümle teşkilinde en çok karşılaşılan bağlaç *takı yme* “ve, ve yine” bağlacıdır. Eraslan *takı yimenin* “ve, yine, tekrar” başında bulunduğu cümleyi bir önceki cümleye bağladığını belirtir (Eraslan, 2012: 286). Gabain, *takı yme* bağlacını “ve ayrıca” anlamıyla kaydeder ve bağlaca, kelime yığılmaları başlığı altında yer verir (Gabain, 2007: 95). Karahana, *takı yme* öbeğinin birincil işlevinin *takı* ve *yme* bağlaçlarında olduğu gibi sıralama olduğunu, başında bulunduğu cümleleri bir öncekine ekleyerek sıraladığını, *takı yme* bağlacının sıralı cümlelerin sayısınca, cümlelerin başında bulunduğunu belirtir ve bağlacın “ayrıca” anlamıyla da önce söylenenlere ekleme yaptığını ekler (Karahana, 2014: 214).

Eski Uygur Türkçesi döneminde müstakil cümleleri birbirine bağlayan öbek bağlaçlardan birisi olarak karşımıza çıkan *takı y(e)me* bağlacının bağlı cümle teşkilinde kullanımı şu şekildedir:

böz batatu kars tokıyur takı yeme adruk uzlar kentü kentü uz işin işleyür.
“Pamuklu bez, kumaş, yün dokuyorlar ve farklı ustalar da kendi zanaatlerini yapıyorlar.” (PK II c.3, sy.27)

takı bir men yalañuz özüüm simeklep kaçan bütürü ugay men tip munçulayu sakınıp tavrak balıkka divaındıraprabı ilig begke inçe tip ötünti men siziñ ilijiz uluşuñuz içinteki siziñe körümlüg bodunuñuznu karañıznu emlep alp ağır emgeklerintin barça ögedtürü tegintim takı yime kim kayu birerkin kılmuş iglig agrıgılg emgeklig tınlıglar bar erser olarnı yime inç kılayın sakınçın orun orun sayu keze yoriyur erken antag antag yirte bir köl suvı sugulup on miñ balıklar

*künke köyüp unakaya ölgeli turu teginürler*⁸⁴. “Sadece bir ben, yalnız kendim çekip ne zaman bitirebileceğim” diyip işte bu şekilde düşünüp derhal şehre Dıvaındıraprabı hükümdar beye şöyle diyerek ricada bulundu: Ben sizin ülkeniz, halkınız içindeki size tabi olan milletinizi halkınızı tedavi edip ağır eziyetlerinden hep kurtarmaya çalıştım ve de ne kadar hasta olmuş eziyet çeken canlı var ise, onları da sıhhatli yapayım düşüncesiyle her yanı gezip yürüyorken öyle öyle bir yerde bir göl suyu çekilip on bin balık güneşte yanıp derhal ölmek üzereydiler.” (OB 18/18-23, 19/1-11, s.27)

*kim yime kurtulmak küsüşin burkan nomunta evig barkag kodup toyın bolsar azu toyun bolguçıka basutçı bolsar alku tınlıg maytrılag yanı kün körünçinte menileyürler **takı yime** kim kayu tınlıg upası upasançlarını biş çşaput bir kün bir tün küzedgülüg baçag sekiz çşaput arag turug köñülin tutsar alku ol tınlıglar maytrı burkan birle togarlar.* “Kim yine kurtulmak arzusu ile Burkan dininde evi barkı terkedip rahip olsa veya rahip olacak bir kimseye yardım etse, bu bütün yaratıklar Maytrı hakkındaki yeni gün (skr. pratipad) piyesinde eğlenirler ve yine herhangi bir yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlak kuralını bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) sekiz ahlak kaidesini temiz kalple tatbik etse bütün bu yaratıklar Maytrı burkan ile birlikte doğarlar.” (M 27/6-17, s.76-77)

*birök ol tözünler oğlu etöz kızlegülük törüg küseyür erser azu erdini yinçü belgürtgeli küseyür erser, azu kamag kişike amrak ayaklıg bolgalı küseyür erser, azu ed tavar altun kümüş küseyür erser, azu uçmak kalımak edremig küseyür erser azu uzun öz yaş azu menji ögrünçü küseyür erser bo küsüşlerin barçanı köñül eyin kanturgay men, **takı yime** bolarta adın ne törlüg küsüşü sakınçı erser alkunı barça bütürgey men.* “Eğer o soylular oğlu bedeni gizleyecek yasayı isterse veya mücevheri inciye ortaya çıkartmak isterse veya bütün insanlara sevgi ve saygılı olmak isterse veya mal mülk altın gümüş isterse veya uçmak erdemini isterse veya uzun bir ömür veya sevinç isterse bu arzularının hepsini gönülden

⁸⁴ Bu cümlede *takı yime* bağlacıyla bağlanan bağlı cümle açıklayıcı birleşik cümlenin içerisinde yer almaktadır.

gerçekleştireceğim ve de bunlardan başka ne tür isteği düşüncesi varsa hepsini tamamlayacağım.” (AY-I/1052-1065, s.144-146)

*anta basa yüküinsün ezrua hormuzta teñrilerke yertinçü yer suv küzetçi tört maharaaç teñrilerke **takı yme** bar erser çahşapudlıg edgülerke olarka yme kop köñülin ağır ayag kılzunlar.* “Sonra secde etsin, Ezrua ve Hormuzta Tanrılara yeryüzünü koruyan dört Maharaaç Tanrılara ve ayrıca var ise eğer, inançlılara ve iyilere.” (AY-III/605-611, s.150-151)

2.1.2.3.7. *ulatı* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde *ulatı* bağlacı hem söz ve söz gruplarını, hem de cümleleri bağlama işleviyle karşımıza çıkar. Anlam olarak “daha, saire, ilâhara, ilaveten, ...den başka” gibi anlamlarla kaydedilen (Caferoğlu, 2011: 264) *ulatı* bağlacını, Gabain fiil menşeli son çekim edatları başlığı altında verir ve *ula-* “bağlamak” fiilinden *-t-* yaptırma eki ile oluştuğunu belirtir (Gabain, 2007: 95). Hacıeminoğlu da *ulatı* “ve, daha, müteakiben” bağlacının *ulat-* fiilinin zarf-fiili olduğunu ve Eski Türkçede çok kullanılan bir bağlama edatı olduğunu kaydeder (Hacıeminoğlu, 2015: 199). Mansuroğlu da bağlacın kökeni ile ilgili aynı görüştedir (Mansuroğlu, 1955: 62).

Eraslan zarf-fiil kalıplaşması olan *ulatı* edatının, sıralama edatı olarak cümle unsurlarını birbirine bağladığını belirtir. (Eraslan, 2012: 278). Hamilton, *ulatı* sözünün, *ula-* “birleştirmek, bağlamak, bitştirmek, ulamak eyleminin *-t-* ekiyle kurulmuş ettirgen veya pekiştirmeli çatısı olan *ulat-* eyleminin *-ı-* ekiyle yapılmış ulacı olduğunu belirterek, *ula-* eyleminin de *ul* “yer, zemin, temel, dip, ilk öge” adından *-a* ile addan türemiş bir eylem olarak ilk anlamının “temele yerleştirmek veya bağlamak” olabileceği üzerinde durur (Hamilton, 1998: 81) Clauson, *ulatı* sözünün *ulat-* fiilin *-ı* zarf-fiil eki almış şekli olduğunu *ulatının* “ve benzer, ve bunun gibi” veya yabancı dillerden çevrilmiş bir bağlaç olarak “ve” anlamında iki şekilde kullanıldığını kaydeder. (Clauson, 1972: 134).

Karahan da *ulatının* “ve, ve dahası, ayrıca, ile” anlamlarıyla Eski Türkçe içerisinde sadece Uygurcada özellikle de Budist metinlerde kullanılmış bir sıralama

bağlacı olduğunu, kökeninin *ula-* “ulamak, birleştirmek” fiilinin üzerine *+t* fiilden fiil yapım eki *+ı* zarf-fiil eki şeklinde olduğunu, *-dA* bulunma durumu ekinden sonra “ve benzeri” anlamında kullanıldığını belirtir (Karahana, 2014: 82). Temir de *uladı* bağlacını “ve, ve dahası, yanı sıra, ayrıca” anlamlarıyla kaydeder (Temir, 1956: 60).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yukarıda da belirttiğimiz gibi *uladı* bağlacı bazen cümleleri değil söz ve söz gruplarını yani cümlenin unsurlarını birbirine bağlama işleviyle karşımıza çıkar:

*taki yme kördi emeri tınlıglar yunt ud çokar koy yunt ud lagzın **uladı** tınlıglarığ ölüür, terisin soyarlar kan ögüz akıtar etin kanın satar anın öz egidür.* “Ayrıca çok sayıda insanın at ve sığırları başlarına vurarak öldürdüklerini, koyun, domuz ve diğer yaratıkları öldürdüklerini, derilerini yüzdüklerini, kanlarını ırmak gibi akıttıklarını, etlerini ve kanlarını sattıklarını, hayatlarını bu şekilde kazandıklarını gördü.” (PK/II-III, s.28)

*ülgülənçsiz teñlençsiz ulug buyan edgü kılınç bulgaylar yene kentü elinte uluşınta yağı yavlak adası busuş sakınç **uladı** adın ada tudalar bolmagay.* “Ölçülemez yüce erdem bulacaklar ve kendi ülkelerinde düşman tehlikesi, sıkıntı, düşünce ve başka tehlikeler olmayacak.” (AY-I/256-261, s.84)

Eski Uygur Türkçesinde müstakil cümleleri bağlamak için *uladı* bağlacı şu şekilde kullanılmıştır:

*anta basa atinankotani arhantka tutdı **uladı** biş pncak biş upançık şariputri motgalyini mhakşp btriki anuritide uladı arhantlarka yakın tegürüp tutdı.* “Ondan sonra veli Ajñātakaundinya’ya uzattı ve beş Pancaka ve beş Upançik, Şariputra, Maudgalyāyana, Mahākāşyapa, Bhadraka, Anuruddha ve diğer velilere yaklaştırdı sundu.” (M 24/15-19, s.74)

*m(u)nta turmuş buyan edgü kılınç öñ ülüg evirer men añilki teñri burkannıñ isig özin satag yulug birip satagın almış nomlug erdnig küzetdeçi ezrua hormuzta vişnu mheşvri dört mharaçlarda **uladı** kamag şazın küzetdeçi kutlar vahşikler nivaziki teñrilerke kamagka tüzü öñ ülüg bolzun* “Bundan dolayı olan sevap, iyi davranışın ilk kısmını önce Tanrı Burkan’ın kendi hayatını satın alması

öğreti cevherini koruyacak Ezrua'ya, Hormuzta'ya, Vişnu'ya, Maheşvara'ya, dört büyük hükümdara çeviririm ve bütün akideleri koruyacak ruhların, iyi ruhların, Tanrıların hepsine öncelikle kutlu olsun.” (M 3 = 37/46-56, s.40-41)

*üç yavlak yoltaki ağır ayığ kılınçların barça öçürür men **ulatu** alku yalañuklar araki emgeklig sıkışlarığ yme kiterür men.* “Üç kötü yoldaki fena davranışları hep yok ederim ve bütün insanların arasındaki eziyetli sıkıntıları da gideririm.” (AY-IV/ 96, 21-23, 97/1, s.105)

*azu yme üstünki yig uguşda tözde bramanlar uguşinta begler uguşinta togayın **ulatu** yiti erdinike tükellig çakıravart ilig kan bolayın tip küseser yme ök ökünmek yalvarmaklıg kşanti kılmaklıg arığ süzük sav üze ayığ kılınçlıg kkirin tapçasın arıtı yumış arıtmış kergek.* “Veyahut en yüksekteki soyda kökte Brahmanların neslinde, beylerin neslinde doğayım ve yedi cevhere eksiksiz Cakravartin han olayım diye arzu etse yine pişman olmak yalvarmaklı tövbe etmeli temiz saf söz ile kötü davranış lekesini temizce yıkamış arıtmış (olsa) gerek.” (AY-IV/142, 3-11, s.123-124)

*tıtagdın turmuş nomlarıg körmek biligsiz biligniñ yöründeki erür **ulatu** kurug dyan yok tözlüg nomlarıg bar tip atkanmaknıñ yöründeki erür.* “Sebepten doğan öğretileri görmek cahil bilginin devasıdır ve kuru istiğrak mevcut olmayandan dolayı öğretileri var diye algılamının devasıdır.” (AY-IV/262, 20-24, s.172)

2.1.2.3.8. *yme/yeme/yime* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesinde müstakil cümleleri bağlamaya yarayan bağlaçlardan birisi de *yme* bağlacıdır. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde “yine, tekrar, yeniden” anlamlarıyla (Caferoğlu 2011: 297) kayıtlı olan *yme* sözü Eraslan tarafından (<*yim-e) “yine, ve, tekrar, hem, ayrıca” anlamlarıyla verilir ayrıca iki heceli olduğu ve ünlü ile bittiği için zarf-fiil kalıplaşması sonucu oluştuğunun düşünülebileceği belirtilir (Eraslan, 2012: 295). Şirin, *yeme* sözünün “ve, dahi, da” görevleri olan bağlama edatı olduğunu ve “yine” anlamlı zarf olarak da kullanımının yaygın olduğunu bu bakımdan da *taki* edatıyla eş görevli olduğunu ve Karahanlı Türkçesinden sonra kullanımdan düştüğünü belirterek *begleri yeme bodunu yeme tüz ermiş* “Beyleri de halkı da adil imiş.” (KT D3;

BK D4), *kaganı ölti buyrukı begleri yeme ölti* “Kağanı öldü, komutanları ve beyleri de öldü” (KT D18-19) vb. örneklere yer verir (Şirin, 2015: 131). Talat Tekin, *yeme* bağlacına, *azu*, *artukı*, *takı*, *udu*, *ulayu* bağlaçlarıyla birlikte sıradaş bağlaçlar başlığı altında yer verir ve “ve, dahi, ...da” anlamlarıyla kaydeder, kökünün *yem-* “ilave etmek, eklemek” olabileceğini belirtir ve *yemenin* tek başına da yinelemeli olarak kullanılabileceğini örneklerle kaydeder (Tekin, 2000: 159-160).

Karahan, Köktürkçeden itibaren Eski Türkçe metinlerinde yaygın olarak yer alan *yme* sözünün Uygurcada “yine, ve, tekrar, hem, ayrıca anlamlarıyla cümle başı bağlacı olduğunu, Eski Türkçede genellikle *takı* ile birlikte kullanıldığını, ...*yme...yme* çiftli yapısında da “...ne...ne” anlamı veren ve karşılaştırılan unsurların sonuna gelen karşılaştırma edatı olduğunu belirtir (Karahan, 2014: 84). Gabain, son çekim edatları bahsinde yer verdiği *ymenin* yer yer *ma*, *me* şeklinde kullanıldığını, *yme* “ve yine” ve *takı ymenin* “ve bundan başka” cümle başlatıcısı olarak sık kullanıldığını belirtir ve *bizme* “biz de” (Man.Erz.8,16), *nemen* (Ht V27) “nasıl”, *negükeme* “bir şeye karşı” (Usp 12,9) örneklerini verir (Gabain, 2007: 95).

Ahmet Temir, *Uygurca Yme Sözü Hakkında* adlı çalışmasında *yana*, *yene*, *yine* ile aynı anlama gelen ve kullanılış bakımından da ona çok benzeyen *yme* sözüne, Köktürkçe metinlerde *yme* şeklinde rastlandığını, Türkologlar tarafından bazan *yeme* ve bazen de *yime* diye okunan bu sözün islamî tesir göstermeyen Uygurca metinlerde de umumiyetle *yme* olarak yazıldığını, *Kutadgu Bilig* ile *Divan-ı Lûgati't-Türk* adlı eserlerde de *yeme* ve *yime* olarak kaydedildiğini bu dönemden sonra bu söze çok rastlanmadığını şekil ve mana bakımından kendisine benzeyen *yana*, *yene*, *yine* sözünün tesiriyle yavaş yavaş ortadan kalktığını belirtir. Temir *yme* sözünün teşekkülü ile ilgili iki teorinin olduğunu birisinin Ramstedt gibi Türkologlar tarafından ortaya atılan *yem-* “eklemek” kökünden *yem-e* şeklinde bir konverb olduğu fikri, diğer görüşün de Kotwicz gibi Türkologlar tarafından ortaya atılan bu sözün bir konverb olmayıp, *ye-me*, *yi-me* şeklinde ayrılması gerektiği fikri olduğunu belirtir ve sonuç olarak *ye-me* şeklindeki teorinin dikkate şayan olmakla birlikte *ye-*, *yi-* kökünün tam olarak açıklanamadığı, *yme* sözünün bir konverb olmayıp *-ma*, *-me*’nin yardımıyla teşekkül etmiş olmasının akla yakın geldiğini, bazı Türkologların *-ma* hecesini *yme*’den kısaltmış

olarak izah ettiğini bu fikrin isbata muhtaç olduğunu belirtir. Temir burada Gabain’a gönderme yapmaktadır (Temir, 1948: 33-36).

Clauson, *yemenin takı* ile birlikte Eski Türkçenin iki bağlacından biri olduğunu ve ikisinin de cümlelerin başında “ve” daha sonra da “ayrıca, dahi” anlamlarında kullanıldığını, Süryani ve Uygur yazısında ilk hece vokalinin çok kısa olduğunu ve bu vokalin *ê*’den çok *e* vokali gibi görüldüğünü belirtir ve *buyrukı yeme begleri yeme tüz ermiş, kün yeme, tün yeme* gibi örnekler verir (Clauson, 1972: 934).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *yme* hem “da, de, dahi” anlamında hem de “ve” anlamıyla söz grupları ve cümleleri bağlama işleviyle karşımıza çıkar. “da, de, dahi” anlamıyla kullanımı şu şekildedir:

amtı men yme bo nom erdini içinte kamag tınlıg oğlanıña asıglıgın körüp nomlayı yarlıkayur men tēp yarlıkadı. “Şimdi ben de bu öğreti mücevheri içinde bütün insanoğluna yararını görerek vaaz ederek buyuruyorum, dedi.” (AY-III/152-155, s.117)

ayagka tegimlig teñrim men yme teñrim sizin üskünüzte teñrike yalañukka asıglıg küsemiş küsüşüg kanturdaçı küyü küzeti tutup enç meñilig kıltaçı çintamani erdini atlıg ıduk daranı nomug ötünü tegineyin tēp ötrü inçe tēp ötündi. “Saygıdeğer Tanrım, ben de sizin huzurunuzda Tanrı’ya, insana yararlı, arzuladıklarını bütünüyle yerine getirecek olan, gözetip koruyarak huzur, mutluluk verici çintamani adlı dharani öğretiyi arz edeyim deyip sonra arz etti.” (AY-III/195-202, s.120-121).

ol ödün vajir erkligi bodisatav yme olurmuş orunıntın örü turup ayasın kavşurup ağır ayamakin teñri teñrиси burkanka inçe tēp ötündi atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim men yme teñrim sizin üskünüzte teñrike yalañukka asıglıg küsemiş küsüşüg kanturdaçı alku tınlıglarig küyü küzetü tutup enç meñilig kıltaçı utunçsuz atlıg daranı nomug ötünü tegineyin tēp ötrü daranı nomın inçe tēp ötündi. “O zaman Vajrapani-Guhyakadhipati Bodhisatva da oturduğu yerden kalkarak ayasını birleştirdi, büyük bir saygıyla Tanrılar Tanrısı Buddha’ya şöyle söyledi: Adı yüceltilmiş saygıya layık Tanrım, ben de sizin huzurunuzda

Tanrı'ya, insana yararlı, arzuladıkları konusunda tatmin edici, bütün canlıları gözetip koruyarak huzurlu, mutlu olan yenilgisiz adlı dharani öğretiyi bildireyim deyip dharani öğretiyi sundu.” (AY-III/209-220, s.121-122)

ol üdün [k(a)ltı b]ögü han t(e)ηriken bo y(a)rl(ı)g y(a)rlikadukta [ötrü ü]küş kuvrag k(a)rab odun t(e)ηri eligke yükünü [ötü]ndiler yme aykırdılar, yme biziñe [dendarlar]ka yüküntiler sevinç ötüntiler, k(a)m(a)g ögrünçü boltı, ikileyü yañırtı t(e)ηri üze amrantı kertgüntiler. “O zaman Böğü Han bu emri buyurduğunda kalabalık topluluk kabahatli Tanrı hükümdara eğilerek arz ettiler, haykırdılar, biz rahiplere de boyun eğdiler, sevinç gösterdiler, hepsi mutlu oldu, yeniden Tanrıyı sevdi, ona itaat ettiler.” (HU I.A.1.a/79-85, s.30-31)

neñ bulun yınak orun ornag ermedin yme erm(e)z “Hiçbir yer ve mekândan bağımsız da değildir.” (AY-III/VII Tegzinç, 36-38, s.108)

yme sözünün “ve” anlamında müstakil cümleleri bağlayarak oluşturduğu bağlı cümle örnekleri ise şu şekildedir:

kanyuda dendarlar(ı)g [bulsar] basıngay ölü[rge]yler, yme bo t[ört buluntaki] dendarlar kim [ta]vgaç yerinte a[zu yme] tört küse[n]te kerü ku[z ilgerü bergerü alku]ka ulug ada ıy(ı)nç basınç bolgay. “Bazı rahipleri bulsa batıracak öldürecekler ve bu dört taraftaki rahipler Çin’de veya Dört Küsen’de batıda, doğuda, kuzeyde, güneydekilerin hepsine büyük tehlike, baskı olacak.” (HU I.A.1.a/11-15, s.24)

t(e)ηri elig böğü han kamag dendarl[ar u]du atlantılar yme kama(a)[g] ul[ug] tegit yme kunçuylar [tay]şılar ulug atl(ı)glar başlaguçı [u]lug kiçig kam(a)g bodun toy kapgın[ka] tegi bardılar [ul]ug ögrünçün oyunun. “Tanrı hükümdar Böğü Han, bütün rahipler, maiyet atlandı ve bütün ulu prensler, prensesler, yüce adlılar başta olmak üzere büyük küçük bütün halk şehir kapısına kadar geldiler büyük sevinç ve eğlenceyle.” (HU I.A.1.a/62-66, s.28-29)

bir ay ç(a)hşap(a)t tutmak k(e)rg(e)k erti yme çaydanta y(i)mki olup baçak baçap t(e)ηri burhanka bir biligin köñülte b(e)rü bir yılka yazokumuznu boşunu ötünmek k(e)rg(e)k erti. “Bir ay dini emirleri yerine getirmek gerekti ve dini

törenlerde ayin düzenleyip, oruç tutup Tanrıya, Buddhaya aynı bilinçle, gönülden, bir yıllık günahımız için bağışlanmayı dilemek gerekti.” (HU II.A/312-318, s.89)

beş y(e)girminç kün sayu neçe y(a)vlak sakınç sakınur biz, neçe sözlemesig irinçülüğ söz sözleyür biz, neçe işlemesig iş işleyür biz anıg kılınça irinçüke k(e)ntü özümüzni emgetir biz, yme künke aşadukumuz beş t(e)ñri y(a)ruki k(e)ntü özümüz üzütümüz, todunçsuz uvutsuz suk yek s(e)viginçe yorıduk üçün y(a)vlak yergerü barır, anı üçün t(e)ñrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza. “On beşinci olarak her gün ne kadar fena düşünce düşünürüz, ne kadar söylemememiz gereken günah söz söyleriz, ne kadar yapılmaması gereken iş yaparız, kötü davranış, günahla kendimize eziyet ederiz, ayrıca her gün yediğimiz beş Tanrı ışığı, kendi bedenimiz, ruhumuz, utanmaz, ahlaksız, aç gözlü şeytanın tutkusuna göre yaşadığımız için kötü yerlere doğru gider, bu yüzden Tanrım günahlarımızdan bağışlanmayı dileriz.” (HU II.A/331-345, s.90)

agar tsuy irinçü kıltılar yme yana bursoñ kuvrag üskinte bagrın yatıp yıglayu yalvara ökünü boşunu kşanti ötüntiler “Büyük günah, suç işlediler ve yeniden rahipler huzurunda göğüs üstü uzanıp, ağlayıp yalvararak pişman olup tövbe ettiler.” (TT4/A, 12-14, s.434)

2.1.2.3.9. *yana/yene* Bağlacı İle Bağlanan Cümleler

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde müstakil cümleleri birbirine bağlamak işleviyle karşımıza çıkan bağlaçlardan birisi de *yana/yene* bağlacıdır. Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde “yine, tekrar, ve, yeniden, dahi, fazladan” anlamlarıyla kayıtlı olan (Caferoğlu, 2011, s. 283) *yana/yene* sözü Hacıeminoğlu tarafından “böylece, ve, gene” anlamlarıyla Türkçenin bütün tarihi devirlerinde kullanılan cümle başı ve bağlama edatı olarak kaydedilir (Hacıeminoğlu, 2015: 211). Temir de *yana* bağlacını “ve, ayrıca, tekrar, daha” anlamlarıyla verir (Temir, 1956: 61). Hamilton, *yana* “yine, yeniden, ve, ayrıca” sözünün *yan-* “dönmek, geri dönmek” fiili üzerine *-a* ulaş ekinin gelmesiyle oluştuğunu ve sözcüğün *yene, yine* biçimlerinin *y*’nin etkisiyle damaksillaştırılmış olabileceğini belirtir (Hamilton, 1998: 218).

Şirin, *yan-* “dönmek” eyleminin vokal gerundium eki ile kalıplaşarak oluşturduğu zarflaşmış biçim olarak verdiği *yana* sözünün Eski Türkçede çok yaygın olduğunu ve “da, dahi, ve” görevlerinde kullanılan *yeme* edatının dış etkisiyle ve kelime başı ünsüzünün iç etkisiyle modern Türk lehçelerinin bazılarında ünlülerinin ön damaksıllaşmış biçimde (*yine, yene, jene*) kullanıldığını kaydeder (Şirin, 2015: 187). Korkmaz da *yana* sözüne zarf-fiil kalıplaşmaları başlığı altında yer verir, Türkçenin hem tarihi hem çağdaş lehçelerinde kullanılmakta olduğunu, kökeninin *yan-* “geri dönmek” fiili olduğunu, *yana* sözünün bağ ve cümle açıcısı olarak *yana amtı* “sonra, bunun üzerine”, *yana yana* “nihayet”, *yana yme* “ve, ve bunun üzerine”, *ançulayu yana* “aynı şekilde”, *inçip yme* “yine de, buna rağmen” başka kelimeler ile birlikte de kullanıldığını belirtir (Korkmaz, 2011: 59). Eraslan da zarf-fiil kalıplaşması sonucu oluştuğunu belirttiği *yana* sözünün “yine, tekrar, sonra, daha, ayrıca, ilave olarak” *ök* edatıyla kuvvetlendirilebileceğini kaydeder (Eraslan, 2012: 285).

Karahan, *yana* “yine, tekrar, sonra, daha, ayrıca, ilave olarak” sözünün Orhun Türkçesinden itibaren Eski Türkçede “tekrar, yine” anlamında zarf görevinde ve “ve yine, sonra, ayrıca, ilave olarak” anlamlarında bağlaç görevinde kullanıldığını, *yan-* “geri dönmek” fiili üzerine gelen *-a* zarf-fiil eki ile oluştuğunu, tarihsel lehçelerin tamamında ve çoğu modern lehçede *yananın yine, yine, yne* türevlerinin olduğunu, Uygurcada zarf görevi dışında “yine, dahası” anlamında cümle başı bağlacı olarak da sıkça kullanıldığını belirtir (Karahan, 2014: 83). Clauson, *yan-* fiilinden oluşan *yana* sözünün erken dönemlerden itibaren “tekrar” anlamında bir zarf olarak ve “ve tekrar” anlamında bir bağlaç olarak kullanıldığı, *yeme* sözünün etkisiyle bazı lehçelerde *yene* şeklinin ortaya çıktığı, Çağdaş Türk Lehçelerinde de *yana/yene/yene, jana/jene, yane, gene* şekillerinde varlığını sürdürdüğü bilgilerine yer verir (Clauson, 1972: 943). Erdal da, *yana* bağlacının *yan-* “geri dönmek” anlamındaki fiilden türediğini, Uygur Türkçesinde *yana* yanında *yene* şeklinin ortaya çıktığını ve “tekrar” anlamında kullanılan bir bağlaç olduğunu ayrıca *yene ök* ve *yene yme* şekillerinde de kullanıldığını kaydeder (Erdal, 2004: 337).

Eski Uygur Türkçesinde “ve, yine, tekrar” anlamlarıyla müstakil cümleleri bağlama işleviyle de karşımıza çıkan *yana* bağlacının bağlı cümlelerde kullanımı şu şekildedir:

*inçip sekiz on yaşayur karı erti **yene** ekki közi körmez erti.* “ Şöyle ki o seksen yaşında bir ihtiyardı ve iki gözü görmüyordu.” (PK XXIV, c.2, s.38)

*neçede birök bo savlarig adınsig kılıp övke köñül turgursar ötrü ançata ok bo bütmiş işin ıçgınur ikileyü takı ed tavar bolmaz **anın** bo savlarta saklanmış yıçanmış kergek **yene** ürüg uzatı meni oglum kızım birle öge alkayu bo edgü kılınçig kılıp on karmapat küzetip biziñe buya evirmiş kergek.* “Eğer bu sözleri başka kılıp öfke düşüncesini ortaya çıkarsa o zaman işte bu bitmiş işini elinden kaçırır ve ikinci bir kez mal mülk olmaz bu sebeple bu sözlerden korkmak gerek yine daima beni oğlum ve kızım ile överek bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi gözetip sevapları bize çevirmesi gerek.” (AY-I/ 982-991, s.139-140)

*itigligniñ yörügi üküş üçün bölüp adırtlap kergekinçe kiñürmiş erür **yana** itigsiz nomlarig bolmaz üçün çınlayu körkitgeli bo tıltagın kavıra sözlemiş ol.* “Şartlı durumun (Skr. samskrta) izahı çok olduğu için bölüp ayırt edip gereğince genişletmiştir yine şarta bağlı olmayan öğretileri gerçek olarak göstermek olmadığı için bu sebeple özetleyerek söylemiştir.” (Üİ 101a/3-5, s.34)

*adın nomlar erür sıgguluk turur üçün kök kalıkta bo tıltagın kin sözlemiş ol **yana** kök kalık ucuz bilgülük erür.* “Diğer öğretiler gökte durdukları için sığmıştır bu sebeple sonra söylemiştir yine gök kolay bilinendir.” (Üİ 101b/2-4, s.34)

*birök yine teñrim kayu eligler hanların elinte uluşunta bo nom erdini bar erip kertgünmeser edgermeser eşidmeser tıñlamasar ayamasar ağırlamasar **yene** bo nom erdinig tutdaçı tört törlüg terin kuvragıg yme açınmasar ayamasar ötrü biz kamağun teñridem kuvragımız birle bo nom erdinig eşidgeli bolmatın nomlug noş tatıgı üze egşük kergek bolup nom meñisindin ogadıp çogsuz yalınsız küçsüz küsünsüz bolgay biz.* “Tanrım eğer bazı hükümdarların ülkesinde bu öğreti mücevherinin olduğuna inanmazsa, dinlemezse, saygı göstermezse yine bu öğreti mücevherini gerçekleştirecek dört tür topluluğa da saygı göstermezse o

vakit biz bütün ilahi topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini dinlemeden öğretinin lezzetinden mahrum kalıp öğreti mutluluğundan uzaklaşıp güçsüz olacağız.” (AY-I/ 648-660, s.113-114)

*atı kötrülmüş ayakka tegimlig tenrim kaçan biz bo törölerig körser biz ötrü elig uluşug ol elig hanıg ol bodunug karag titip ıdalap küyü küzetü tutguluk köñültin ketgey biz **yene** tenrim yalañuz biz ök karag titer ıdalayur ermez biz.* “Adı yüceltilmiş saygıya layık Tanrım biz bu yasaları gördüğümüzde ondan sonra ülkeyi, o hükümdarı, o halkı bırakıp gönülden koruyup kollamadan gideceğiz ve Tanrım yalnız biz o ülkeyi, hükümdarı, o halkı terk etmeyiz.” (AY-I/666-674, s.114-115)

*ülgülənçsiz tenlençsiz ulug buyan edgü kılınçig bulgaylar **yene** kentü elinte uluşınta yağı yavlak adası busuş sakınç ulatı adın ada tudalar bolmagay.* “Ölçülemez yüce erdem bulacaklar ve kendi ülkelerinde düşman tehlikesi, sıkıntı, düşünce ve başka tehlikeler olmayacak.” (AY-I/256-261, s.84)

Eski Uygur Türkçesinde müstakil cümleleri bağlamak için yukarıda bahsettiğimiz bağlaçların yanında *inçe ök*, *inçe kaltı*, şartlı birleşik cümlelerde sık kullanılan *birök* vb. bağlaçlar da sık olmamakla birlikte müstakil cümleleri bağlamak için kullanılmıştır.

*anıñ ara bir kuşlagu kuşka kovıtmış kögürçgün muñka tarkka tegip şariputri arhantıñ köligesiñe sıkıntı **inçe ök** korkınçı sönmedi bezer titreyür erti.* “Bu arada bir yırtıcı kuş tarafından kovalanmış güvercin yorgun, bitkin olup Şāriputra azizin gölgesine sığındı, fakat korkusu geçmedi, titriyordu.” (M 5. = 93 182 224/24-30, s.48)

*erke yaztım yañıltım erser közüñüz eneç<l>enük bolzun **birök** yazukum yok erser bir közüñüz yaruzun kün körüñ.* “Bir kişiye karşı hata işediysem gözünüz kör olsun eğer hatam yoksa, bir gözünüz parlasın, güneşi görün.” (PK-A/Or.8212(118), 1-2-3, s.73)

*kaçan bars öskinte tegdükte ötrü ol üdün bo ağır ulug yagız yer altı törlügin tepredi kabşadı; **inçe k(a)ltı** ulug yeel kelip köl suvın tokıp yaymış teg yokaru*

kudı yayıldı yaykaldı, kök kalık yüzindeki kün t(e)ηri rahu'ka sigirtmiş teg y(a)ruksuz yaşuksuz öñsüz ölez boldı; bulun yınak barça bütürü karardı; kara tuman üze ürtüldi; kök kalıktın t(e)ηridem yıd yıpar hua çeçekler tüşdi yagdı; ol arıg semek içi hua çeçek üze tolu boltı. “Kaplanın yanına geldiği zaman bu ağır, büyük, kara toprak altı türlü titredi, sallandı; tıpkı büyük bir yelin gelip göl suyunu vurup dalgalandırdığı gibi, yukarıya aşağıya sarsıldı, dalgalandı, gökyüzündeki güneş Tanrı Rahu'ya yutulmuş gibi ışksız, karanlık, renksiz, solgun oldu, her taraf tamamen karardı, kara dumanla örtüldü, gökyüzünden ilahi kokulu çiçekler düştü, o ormanın içi çiçeklerle doldu.” (AB 616/23, 617/1-12, s.88-89)

2.1.2.4. Sıralı Cümleler

İki veya daha fazla müstakil cümlelerin noktalama işaretleri ile birbirine bağlanarak bir anlam bütünlüğü oluşturacak şekilde kullanılması sonucu ortaya çıkan cümle türüne sıralı cümle adı verilir. Eski Uygur Türkçesinde, yapılan metin neşirlerinden hareketle sıralı cümleleri dönem metinlerinde tespit etmeye çalıştık. Sıralı cümleleri belirlerken metin neşirlerinde kullanılan noktalama işaretlerinden ziyade, cümleler arasındaki öge ortaklığı ve anlamsal ilişkilerden hareket etmenin daha doğru sonuçlar vereceğini düşündüğümüz için öge ortaklığı ve cümleler arasındaki anlamsal ilişkileri temel aldık. Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde sık kullanılan bir cümle türü olarak karşımıza çıkan sıralı cümlelerin dönem eserlerinde kullanımları şu şekildedir:

olar kamağ atı kötrülmüş ayagka tegimligler çın'kirtü bilge biligleri üze çın kirtü közleri üze çın'kirtü tanuklamakları üze çın'kirtü tüzülmekke tegmekleri üze alku ugurın bilirlir alku ugurın körürler. “Onlar, bütün adı yüceltilmiş, saygıya değer, gerçek doğru bilge bilgileriyle, gerçek doğru gözleriyle, gerçek doğru kanıtlamalarıyla, gerçek doğru uyuma ulaşmalarıyla bütün zamanı bilirlir, bütün zamanı görürler.” (AY-V/133, III. 4a. 1-8, s.26)

alku kamağ tın(l)glar oğlanlarının kılmış ne türlüğ kılınçların ançulayu mini y(e)me [körü y(a)rlıkazunlar.] bilü y(a)rlıkazun-lar. “Bütün canlıların

çocuklarının yaptığı türlü davranışları, bu şekilde beni de lütfedip görsünler, lütfedip bilsinler.” (AY-V/133, III.4a./8-11, s.26)

amtı m(e)n kirtgünç köñüllüg ertmiş ög kañlarım idege toyın sundari teri terim azgan çeçek terim tolþ nom uquşıntakı tınl(ı)glar birle isig özümtin berü umug inag tutup ol kamağ burkanlar üzkinde bo kamağ ağır ayıg kılınçlarımın anı barça kalısız ökünür'm(e)n bilinür'men açınur'men yadınur'm(e)n yaşurmaz m(e)n baturmaz m(e)n örtmez m(e)n kızlemez m(e)n. “Şimdi ben inançlı gönüllü, geçmiş anne, babalarım İdege Tayın, Sundari Teri, Terim, Azgan Çiçek Terim, bütün öğreti neslindeki canlılar ile, sıcak canımdan öte umut, dayanak sayıp o bütün Budalar huzurunda bu bütün kötü davranışlarımı, onlardan bütünüyle, hep pişman olurum, itiraf ederim, ortaya koyarım, gösteririrm, örtmem, gizlemem, saklamam.” (AY-V/137, III. 6.a/16-23, AY-V/138, III.6.b./1-2, s.31)

kılu tüketmiş ayıg kılınçlarım arızun alkinzun. “Yapıp tamamladığım kötü davranışlarım temizlensin, yok olsun.” (AY-V/139, III.7a./3-4, s.32)

kılu tüketmiş ağır ayıg kılınçlarım arızun alkinzun. “Yapmış olduğum ağır, kötü davranışlarım temizlensin, yok olsun.” (AY-V/139, III.7a./15-16, s.33)

ötrü ol tsuy irinçü ağır ayıg kılınç arıyur alkinur. “Sonra o kötü, fena davranış temizlenir, yok olur.” (AY-V/141, III.8a./12-14, s.34)

ol kamağ bögü biliglig burkanlar ulug y(a)rlıkançuçı köñül öritü y(a)rlıkap ulug nom tilgenin evire y(a)rlıkazunlar ulug nomlug yağmur yağıtu y(a)rlıkazunlar ulug nomlug yula tamduru y(a)rlıkazunlar kirtü nom tözlüg yolug orukug y(a)ruðu yaltritu y(a)rlıkazunlar. “O bütün hikmet sahibi, bilgili Budalar, ulu, merhametli gönül besleyip, lütfedip, ulu öğreti tekerleğini çevirmeye lütfetsinler, ulu öğreti yağmurunu yağdırmaya lütfetsinler, ulu öğreti meşalesini tutuşturunsunlar, gerçek öğreti esaslı yolu, çareyi aydınlatıp ısıtsınlar.” (AY-V/159, III.17a./18-22, AY-V160, III.17b./1-3, s.48)

yüz miñ tümen ülgü kolti ülüşinte 'eñmıntın ülgü teñ yöleşürüg okşatıg üze y(e)me arıtı yitmez okşamaz. “Yüz bin tümen ölçü, sayısız kısmından, en azından

ölçü, denk bir karşılaştırma, benzetme ile de asla yetmez, benzemez.” (AY-V/177, III.26a./15-19, s.62)

ol ok üdte bo üç miñ ulug miñ yirtünçü yir suv yomkı tepredi kamşadı. “O zamanda bu üç bin ulu bin yeryüzü, dünya büsbütün titredi, yerinden oynadı.” (AY-V/183, III.29a./16-18, s.67)

biş türlüg tüzülmiş yinçke oyunlar üni eşidildi aldun öñlüg y(a)ruklar közünti. “Beş türlü düzenlenmiş, hafif melodilerin sesi işitildi, altın renkli ışıklar görüldü.” (AY-V/183, III.29a./20-22, s.67)

ol üçünç kuvragka nom nomlayu y(a)rıkamışta ol raça-radna-prabasi atl(i)g t(e)ñri burkantın yügerü bo altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(i)g nom ertiniğ eşidip ötrü üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutı küsüşin boşgundum tutdum okıdum sözledim. “O üçüncü topluluğa öğreti açıklayarak buyurduğunda o Râjaratnaprabhâsa adlı Tanrı Buddhadan şimdiki, bu altın renkli, parlak, ışıltılı, her şeyden yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti cevherini işitip, sonra, daha üstü bulunmayan, en üstün, daha iyi, gerçek, doğru sezme (adlı) Buddha kutu dileğini öğrendim, tuttum, okudum, söyledim.” (AY-V/186, III.30b./12-21, s.69)

anı körüp ötrü ol kamağ tirin kuvrag arkası ertinü tañladılar muñaddılar. “Onu gördükten sonra bütün topluluklar ve destekleri son derece şaşırdılar, hayret ettiler.” (AY-V/188, III.31b./16-18, s.70)

tayçin kañsi altı otuz yıl üze irinç radna-v(a)çir sabı ertmiş ög kañlarım ozgu kutrulgu üçün bo üçünç künni öz iligim üze örgentük onunç aynıñ y(e)girmi sekizi açılmak kutlug kün üze bitiyü tegintim tolu tükel boltı. “Tai-Ts’ing K’anghi yirmi altıncı yılda ben zavallı Ratnavajra Srâmanera geçmiş anne babalarımın kurtulması için bu üçüncü günü kendi elimle örgentük onuncu ayın yirmi sekizi açılmak (adlı) kutlu günde saygıyla yazdım, tamam, eksiksiz oldu.” (AY-V/199, III.37a./15-20, s.79)

erklig hannıñ bu y(a)rlıgıñ eşitip, ol mini iltdeçi yumışçılar yügürü taşkaru önüp üntediler kıkırdılar. “Kudretli hanın bu buyruğunu işitip, o beni götüren hizmetçiler, koşarak dışarı çıkıp seslendiler, bağırdılar.” (AY-II/13, 11-14, s.46)

bu savlarıg eşitip ol törüte yığılmış kamag kişiler adıntılar muñadtılar. “Bu sözleri işitip o mecliste toplanmış bütün kişiler hayret ettiler, şaşırdılar.” (AY-II/16, 16-19, s.52)

ol Küü Tav atl(ı)g beg başın inançları evinteki uluğı kiçigi barça bir azunta özlüg ölürgü sav birtem kodup bir yintem bu nom erdinig boşgundılar, tuttılar, bitidiler, bititdiler, (okıd)ılar, okuttılar. “O Küü Tav adlı bey başta olmak üzere memurları, evindeki büyüğü küçüğü hepsi, aynı âlemde canlıları öldürme olayını tamamıyla terk edip her zaman bu tasa cevherini öğrendiler, uyguladılar, yazdılar, yazdırdılar, okudular, okuttular.” (AY-II/17, 10-16, s.54)

ol nom erdini tükenmezken, künçing atlıg begniñ kişisi oñuldı, öglenti. “O yasa cevheri bitmemişken Künçing adlı beyin eşi iyileşti, kendine geldi.” (AY-II/19, 4-6, s.58)

kurug yerig suvayu öl yerig tarıyu kuş kuzgun sukar yulıyur sansız tümen özlüg ölürür. “Kuru toprağı sulayıp nemli toprağı ekerek kuş kuzgun gagalıyor, koparıyor, sayısız on binlerce yarattığı öldürüyor.” (PK I, c.3, sy.27)

tarıg tarıyu emeri tınlıglarıg kuşçı keyikçi balıkçı avçı torçı tuzakçı bulup ayıg kılınç kılur tınlıglarag ölürür. “Tarlalar ekilirken pek çok canlıyı, kuşçu, geyikçi, balıkçı, avcı, torcu, tuzakçı bulup (onlara) kötü davranıyor, canlıları öldürüyor. (PK I c.4/II c.1, sy.27)

emerı tınlıglar çıgarı eñirer yuñ eñirer kentir eñirer. “Pek çok insan çıkrık dönderiyor, yün eğiriyor, kenevir eğiriyor.” (PK II, c.2, sy.27)

inçip tegin alkunı taplamadı tek taluy ögüzke kirmişig içgerü tapladı. “Ne var ki prens hepsini onaylamadı, bir tek okyanus ırmağına doğru gitmeyi onayladı.” (PK XV c.2 s.34)

ol ödün kañı kan bu ötüg sav eşidip neñ kiginç berü umadı ertinju busuşlug boltı. “O anda babası han bu ricayı işitip hiç cevap veremedi, son derece üzüldü.” (PK XV, c.4/XVI c.1, s.34)

ötrü kañı kan yarlıgakamadı barımagay sen tep tedi. “Bunun üzerine babası han izin vermedi, gitmeyeceksin! dedi.” (PK XIX, c.2, s.36)

kapagda ekki arıg kızlar turur elgi erdinilig yıp eñirer. “Kapıda iki temiz kız duruyor, elleri mücevherli ip eğiriyor.” (PK XLI, c.2, s.47)

ötrü tört körkle kırkın yürün kümüş yıp eñirer bu kapag közedü tururlar. “Dört güzel kız beyaz renkli gümüş ip eğiriyor, bu kapıyı gözetiyor.” (PK XLII, c.2, s.47)

ötrü takı içgerü kirdi ordu kapagka tegdi. “Sonra daha da içeriye girdi, saray kapısına ulaştı.” (PK XLII, c.4, s.47)

ol lö kanı ertinju sevinti süzülti inçe tep tedi ne kergek boltı kim ança emgenip bu yerke keltiniz. “O ejderha hanı aşırı derecede sevindi, arındı, şöyle dedi: “Ne gerek oldu ki o kadar sıkıntı çekip bu yere geldiniz?” (PK XLVI, c.5/XLVII, c.1, s.49-50)

ekki kadaş esen tükel kavişip öpişti kuçuştı ıglaştı ötrü sıқтаştılar yine ögürdiler sevintiler. “İki kardeş sağ salım kavuşup öpüştü, kucaklaştı, ağlaştı sonra hıçkıra hıçkıra ağlaştılar, yeniden sevindiler, mutlu oldular.” (PK LII, c.5/LIII, c.1, s.53)

ötrü tegin ertinju busantı ıgladı. “O zaman prens aşırı derecede dertlendi, ağladı.” (PK LIV, c.2, s.53)

ogrı kelip ekki közümin teglerü sançtı tep ıgladı sıktadı balıkça agnayu. “Hırsız gelip iki gözümü kör edip deldi diye ağladı, balık gibi kıvranarak ağladı.” (PK LVIII, c.3, s.55)

ol ödün kañı kan busav eşidip kök teñri tapa ulıdı sıktadı. “O zaman babası han bu sözü işitip mavi göğe doğru inleyerek çılgılık attı, hıçkıra hıçkıra ağladı.” (PK LXI, c.2, s.57)

yüksek ediz orunluktın kodı öz kemişti ögsiredi taltı ölüg teg kamulu tüşti. “Yüksek, geniş tahttan aşağıya doğru kendini yere attı, kendinden geçti, bayıldı, ölü gibi boylu boyunca yere uzanarak düştü.” (PK LXI, c.3, s.57)

ötrü ol ödün baranas uluş bodunı alku busantı ıgladılar. “Sonra, o zaman Benares halkının hepsi üzüldü, ağladılar.” (PK LXII c.2, s.57)

bukası aşnu önüp teginig yumburu yatgurup tört adakın inleyü kölitdi turdı. “Boğası öne doğru gidip prensi yumru gibi yatırıp dört ayağını çevire çevire ezerek toprağa soktu, (üzerinde) durdu.” (PK LXV, c.2, s.59)

ol ödün udçı er öz eviñe elitti açıntı. “O zaman sığırtmaç (onu) kendi evine götürdü, bakımını yaptı.” (PK LXVII, c.3, s.60)

anta ken yeme agruk bultı keñrenü aş berür boltılar. “Daha sonra (prens) ağır yük oldu, homurdanarak aş verir oldular.” (PK LXVIII, c.3, s.60)

kaltı tegin uktı köñli yerinti. “Prens bunu anladığı zaman, gönlü dertlendi.” (PK LXVIII, c.4, s.60)

ol udçı er bir kuñkau tilep kelürdi berdi. “O sığırtmaç bir kopuz isteyip getirdi, verdi.” (PK LXX, c.2, s.61)

beş yüz koltguçı tegin anta egidti alku meñilig boltılar. “Beş yüz dilenciye prens orada besledi, hepsi mutlu oldular.” (PK LXXII, c.2, s.62)

ötrü tegin ol beş yüz koltguçılarag aşın suvın tonı 'etüki kopı tüketi kaltı barçaka humaru sav kodtı. “Sonra prens o beş yüz dilenciye yemeklerini, sularını, elbiselerini, ayakkabılarını, hepsini tamamıyla sağladı, hepsine son öğüt sözleri söyledi.” (PK LXXV, c.3/LXXVI, c.1, s.64)

ötrü ol ödün ol beş yüz koltguçılar bu savag eşidip ulıdılar sıktadılar kaltı buzagusın itürmiş inek teg ulıy inçe tep ötüntiler ögsüz ögi kañsız kañı siz boltuñuz amtı bizni irinç yarlıg kılıp kañça barır siz. “O zaman o beş yüz dilenci bu sözleri işitip inleyerek çığlık attılar, ağladılar, buzağısını kaybetmiş inek gibi uluyarak şöyle söylediler: Siz öksüzün anası, yetimin babası oldunuz, şimdi bizi

zavallı, acınası kılıp nereye gidiyorsunuz.” (PK LXXVII, c.1/ LXXVIII, c.1, s.65)

ötrü teginniñ bir közi yarudı bütüg tolu boltı. “Bunun üzerine prensin bir gözü parladı, sapasağlam ve dolu oldu.” (PK A-Or.8212(118)/4-5, s.73)

birerte buruntın ağıztın suv akar tamgak kurıyur. “Bazen de burundan, ağızdan su akar, damak kurur.” (T/44-45, s.58)

tengridem arıg süzük közlüglr körür adınlar körmez. “İlahi, saf, temiz gözlüler görür, başkaları görmez.” (T/91-92, s.62)

bo tamırlarıñ yürüñ tüz kurug yaruk bo tört törlüg dyan tugğınça bışrunğu ol körüküg yañılmagulug. “Bu damarları beyaz, düz, kuru ışık, bu dört türlü istiğrak doğunca olgunlaşmalı, görüşü yanılmamalı.” (T/1042-1045, s.164)

törtin sınar yer oronug iymış basmış üküşke ayatmış ağırlatmış ürüg uzadı köni nomça töröçe başladaçı imerigme kamag bodunun karasın asmış üklitmiş. “Dört bir yanındaki yeri tâbi kılmış, çoğunluğa (kendini) saydırtmış, uzun süre doğru kanuna, akideye göre başta olarak, etraftaki bütün halkını çoğaltmış.” (AB 607/14-18, s.74)

eñ’ilki uluğı oğlanınıñ adı m(a)habale erti, ikintisi ordon oğlınıñ adı m(a)hadeve erti, üçünçi ‘eñ kiçigi oğlınıñ adı m(a)has(a)tve erti. “En ilk büyük oğlunun adı Mahābalā idi, ikinci ortanca oğlunun adı, Mahādeva idi, üçüncü en küçük oğlunun adı Mahāsattva idi.” (AB 608/2-6, s.74-75)

ol üdün ol aç bars kaçan bodis(a)t(a)vniñ ömgenintin kan akmışın körti, ötrü ol kanıg yalgayu edin barça yep koddı; yalañuz kurug süñökleri ök turu kaltı. “Sonra o aç kaplan ne zaman ki Bodhisattvanın damarından kan aktığını gördü, o kanı yalayarak etinin hepsini yiyip bitirdi, sadece kuru kemikleri kaldı.” (AB 618/9-13, s.90-91)

ol üdün ol iki tegitler monçulayu sözleşü açığıları kelip yeriñüteler yıgladılar. “O zaman bu iki prens böyle konuşarak kederlenip feryat ettiler, ağladılar.” (AB 619/6-8, s.92)

ötrü t(e)rkin yanturu yanıp yığlaşu bayakı ol bars yatur oronka bartılar, kaçan anda tegdükte ötrü inileri mahas(a)tve teginniñ tonı kamış budıkı üze asgın turup tururın sını süñöki saçı birle arkuru turkuru yatmışın akmış kanı tuprakta tidig yogrulup yerke yukup turmışın körtiler. “Sonra hemen tekrar dönüp ağlaşarak evvelki, o kaplanın yattığı yere vardılar, oraya vardıktan sonra küçük kardeşleri Mahāsattva prensin elbiesinin kamış budağına asılmış halde durduğunu, vücudu, kemiği, saçı ile çapraz boylamasına yattığını, akan knının toprakta çamur gibi yogrulup yere yapıştığını gördüler.” (AB 619/8-16, s.92)

neçete ken temin öglenip ötrü eliglerin örü kötürüp ulug ünin ulıdılar, sıgtadılar, ulıyu sıgdayu inçe tep tediler, körkle kövşek tokılıg, inimiz erdiñ küveza, ögke kañka sevitmiş erdiñ kadaşa, neçökin yana birgerü, birlek(i)ye ünüp üçegü, negülük titdiñ özügin, bizni birle barmadın, ögümüz kañımız biziñe, udrü körüp aytsar, biz ikegü negü tep ödünelim sözlelim, ol yeg bolgay üçegü, birlek(i)ye ölser biz, neñ biziñe k(e)rgeksiz, bo et'özümüz tirigi tep. “Bir süre sonra kendilerine gelip ellerini yukarı kaldırıp yüksek sesle inlediler, feryat ettiler, inleyerek, feryat ederek şöyle dediler: Güzel, nazik, faziletli kardeşimizdin ey sevgili, anneme, babama kendini sevdirmiştin ey kardeşim, neden yine üçümüz birlikte ortaya çıkıp, neden terk ettin kendini, bizimle varmadın, annemiz babamız bizi görüp sorsa, biz ikimiz ne diye cevap verelim, söyleyelim, üçümüz birlikte ölseydik daha iyi olacaktı, bu vücudumuzun sağlığı bize gereksiz.” (AB 619/18-23, 620/1-9, s.92-93)

anın ara iki emigi ev(i)dip süt akıp keldi, ne anı körüp dakı artokrak oyırkandı yogurkandı. “O arada iki memesi yumuşayıp süt akıp geldi, bunu gördüğü zaman daha da çok ağladı, feryat etti.” (AB 621/14-17, s.95-96)

ol buryukı bo yarlıgı eşidip közinte isig yaşı tökülü busuşlug kadgulugın yığlayu agızı kurup tili tamgakı kadıp sav sözleyü umatın kikinç bermedin şük turdı. “O kumandan bu emri işitince gözünden sıcak yaşlar dökülerek hüznle ağlayarak ağzı kuruyup, dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi, sessizce durdu.” (AB 624/8-12, s.100)

bo savıg elig begli hatunlı eşidip açıkları emgekleri üze umadın ulışdılar sıgdaşdılar. “Bu sözü hükümdar ve eşi işitip kederleri, eziyetleri dolayısıyla kendilerini tutamadan haykırdılar, feryat ettiler.” (AB 625/1-3, s.101)

ötrü ol üdün elig beg ulatı iki oğlanı birle ulısu sıgdaşu ketermeyük yeviglig tizigligin kamağ begler birle yumgı bodis(a)t(v)nıñ kalmış sünöklüg şarırın evdidiler yıgdılar, ulug törlüg törön tokun ağır ayak tapıg udug kıltilar, kaçan tapıg udug kılguluk törösin ertdürdükte, ötrü esdüp içinde beklediler. “Sonra o zaman hükümdar diğer iki oğlu ile birlikte feryat edip ağlayarak ziynetlerini yok etmeden sıralanan bütün beyler ile birlikte Bodhisattvanın kalan kemiklerini vücudundan geriye kalanları topladılar, yıgdılar, büyük öğretili merasim, hürmet, hizmet kıldılar, hürmet kılma merasimini tamamladıktan sonra stüpa içinde koydular.” (AB 627/12-21, s.104-105)

[men] t(e)ñri m(e)n sizni birle t(e)ñri yerıñerü ba[rğay] m(e)n “Ben Tanrıyım, sizinle birlikte Tanrı yerine doğru gideceğim.” (HU I.A.1.a/1-2, s.23)

üçünç [künte] bir köziñe tegi t(e)ñriken inçek kat(ı)glantı [anta] ken t(e)ñri elig köñülü az kogşadı “Üçüncü günde bir gözüne kadar hakan çok zorlandı, ondan sonra Tanrı hakanın gönlü biraz zayıfladı.” (HU I.A.1.a/28-30, s.26)

dendarlar[ka] sökütüp yençirü öt[ün]ti suyda krmşuhn kolt[ı] inçe tep ötünti [uzun üdte] berü sizni e[mg]et[t]im aça suvsamak(ı)n [katıglantım] inçe sakıntım, bo montag kat(ı)glanmak(ı)n [katıg]lant(ı)m siz meni y(a)rılıkagay nomka tutgay dendar kılğay siz tep, inçip amtı[ka] tegi men(i)ñ köñülüm neñ ornanmaz yertinçü [ye]r s[uv]da e[v] bark içinte erey(i)n tep idi s(e)vmez [m](e)n, ym[e] elenmekim et'öz m(e)ñisi b(e)gedmek(i)m erklen[makim] közümtede idi uçuz yenik boltı, yme ... kim m(a)ña inçe tep y(a)rl(ı)kad(ı)ñız bo montag [kılınçın] üzütüñüz boşunmagay takı denka dend[ar] k(e)lgey edgü kılınç kılmak kalgay köñülüm çökdi kor[kıtı] siz dendarlar y(a)rılıkasar sizin savıñızça [ötünüñüz]çe yorıgay m(e)n, amtı t(e)ñrim si[zin] [köñü]lünüñizni tapa emgeteñ guan ıdan ay[tıñız] tedi “Rahiplere diz çöktürüp rica etti, suçtan bağışlanmayı diledi, şöyle söyledi: Uzun zamandan beri size eziyet ettim, acıkıp

susamaya katlandım, şöyle düşündüm, bunca zahmete katlandım, siz bana merhamet edecek, yasayı tutacak, rahip kılacaksınız diye, ancak şimdiye kadar benim gönlüm hiç sağlam değildi, yeryüzünde, ev bark içinde olayım diye hiç sevmem ve hükümdarlığım vücut neşesi, hükmetmem, gücüm, gözümde kesinlikle değersiz oldu ve bana şöyle buyurdunuz: Bunun gibi davranışlarla ruhunuz kurtulmayacak ve dine, rahipler gelecek, iyi davranış yapmak kalacak. Gönlüm çöktü, korktu, siz rahipler buyursalar sizin sözünüze, nasihatlerinize göre davranacağım şimdi efendim, sizin gönlünüzü bularak ıstırap çektiren suçları söylediniz dedi.” (HU I.A.1.a/34-52, s.26-28)

yar(ı)nka tegi ulug ögrünç ögirm(e)k kim ögirdi s(e)vinti. “Sabaha kadar büyük sevinç, kıvançla sevindi, mutlu oldu.” (HU I.A.1.a/59-60, s.28)

k(a)ltı yme ta[η attı] kişig bağak erdi. “Sonra tan attı, küçük oruç vakti geldi.” (HU I.A.1.a/61-62, s.28)

ol üdün t(e)ñri elig [toyka] kirip did(i)min başıña urdı k(e)ntü al [tonın] kedip altunlug örgin üze olordı, yme [ök begk]e k(a)ra bodunka edgü y(a)rl(ı)g y(a)rl(ı)kadı inçe [tep tedi] amtı sizler yme kamag ü[z]eki y(a)ruk [teñrileri]n ayıtı[ız amtı] artokrak dendarlar [meni]ñ köñülümün am(ı)rtgurup meni yana siz(i)ne tutuz[urlar] [takı] yme m(e)n k(e)lt(i)m ornuma olordum [sizlerke] y(a)rılıkayur m(e)n dendarlar sizlerke [ne] [sözle]ser yme üzüt asıgıña t(a)vratsar s[sizlerke den]ka t(a)vratsar ötleser sizler olar savın[ça] ötinçe yorıñlar yme amranmak biligin [dendarları]g ag(ı)rlañ ayañ tapıñ “O zaman Tanrı hükümdar şehre girip tacını başına taktı, kendi al elbisesini giyip altınlı taht üzerine oturdu, ayrıca beylere, halka iyi buyruklar buyurdu, şöyle dedi: Şimdi sizler ve bütün yukarıdaki aydınlık Tanrıları söyleyiniz, şimdi daha çok da rahipler. Benim gönlümü teskin edip beni yine size teslim ederler ve ben geldim, yerime oturdum, sizlere buyuruyorum, rahipler sizlere ne söylerse, ruhun faydası için acele ettirirlerse, sizleri din için acele ettirirlerse, nasihat verirlerse, sizler onların sözüne, nasihatine göre yaşayın ve sevgi bilgisiyle rahipleri sayın, saygı gösterin, onlara hizmet edin.” (HU I.A.1.a/66-79, s.29-30)

ol üdün [k(a)ltı b]öğü han t(e)ηriken bo y(a)rl(ı)g y(a)rlıkadukta [ötrü ü]küş kuvrag k(a)rab odun t(e)ηri eligke yükünü [ötü]ndiler yme aykıldılar, yme biziñe [dendarlar]ka yüküntiler sevinç ötüntiler, k(a)m(a)g ögrünçü boltı, ikileyü yañırtı t(e)ηri üze amrantı kertgüntiler. “O zaman Böğü Han bu emri buyurduğunda kalabalık topluluk kabahatli Tanrı hükümdara eğilerek arz ettiler, haykıldılar, biz rahiplere de boyun eğdiler, sevinç gösterdiler, hepsi mutlu oldu, yeniden Tanrıyı sevdi, ona itaat ettiler.” (HU I.A.1.a/79-85, s.30-31)

yme kutlug ülüglüg elig han ol k(a)mag bodunka edgü kılınç kılmakka turgaru ötleyür t(a)vratır kat(ı)[g]lanturur. “Ayrıca kutlu, kismetli hükümdar o bütün millete iyi davranış yapmayı nasihat eder, çaba gösterir, azim ettirir.” (HU I.A.1.a/87-90, s.30-31)

hormuzta t(e)ηri beş t(e)ηri birle kama(a)g t(e)ηriler sözünlüg(ü)n yekke süñüşgeli k[e]lti, inti, anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnulugun beş türlüg yeklerlügün süñüşdi. “İndra Tanrı, beş Tanrı ile birlikte bütün Tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için geldiler, indiler, kötü davranışlı Şimnu ile beraber beş türlü şeytanla vuruştular.” (HU II.A/1-5, s.78)

k(e)ntü tugmış kılınmış menigü t(e)ηri yerin unutu ıddı, y(a)ruk t(e)ηrilerde adrılı “Kendi doğduğu, yaratıldığı ebedi Tanrı yerini unutup gönderdi, ışık Tanrılardan ayrıldı.” (HU II.A/14-16, s.79)

beş t(e)ηrig boşugalı y(a)rukug k(a)rag adırgalı tegre tolı tegzinür tört buluñug yarutır. Beş Tanrıyı azat etmek, ışığı karanlığı ayırmak için etrafında döner, dört tarafı aydınlatır.” (HU II.A/46-50, s.79)

ezrua t(e)ηrike küçlüg t(e)ηrike burhanlarka inantım(ı)z tayantım(ı)z ni goşak boltumuz. “Ezrua Tanrıya, güçlü Tanrıya, Buddhalara inandık, dayandık, mümin olduk.” (HU II.A/211-214, s.86)

t(e)ηri den murwa üçün t(e)ηrim egsüklüg yazoklug biz ötegçi berimçi biz. “Tanrı, din, kehanet için, Tanrım yetersiz, suçluyuz, borçlu, verecekliyiz.” (HU II.A/345-347, s.90)

on (a)hşap(a)tka yeti puşika üç t(a)mgaka n(i) goşak atın tutar biz kılınun kılı umaz biz. “On dini emire, yedi sadakaya, üç damgaya inanan adını veririz, davranışlarını yapamayız.” (HU II.A/357-361, s.90)

beş t(e)ñri y(a)rukın kurug öl yerig beş türlüğ tınl(ı)g(ı)g beş türlüğ otug ıgaıg, yme egsüklüğ yazoklug biz. “Beş Tanrının aydınlığıyla kuru, ıslak yere, beş türlü canlıya, beş türlü ota, ağaca karşı da eksik, günahlıyız.” (HU II.A/354-357, s.90-91)

“korkma” timiş, “kut birgey men!” timiş. “Korkma, demiş, kut vereceğim, demiş.” (IB 2/V, s.19)

tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. “Vücudumun tüyleri daha büyümemişken denizde yatarak dileğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum.” (IB 3/II, s.19)

antag alp men, erdemlig men. “O kadar cesurum, erdemliyim.” (IB 10/III, s.20)

üze tuman turdı, asra toz turdı. “Yukarıda sis yükseldi, aşağıda toz kalktı.” (IB15/I, s.20)

kuş ogl(ı) ua āztı, kiyik oğlı yügürü āztı, kişi oğlı yoriyu āztı. “Kuş yavrusu uçarak yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşarak yolunu kaybetti, insanoğlu yürüyerek yolunu kaybetti.” (IB 15/II, s.20)

togan kuş tırnakı suçulunmış yana tıtinmiş. “Şahinin tırnağı yolunmuş, parçalanmış.” (IB 44/II, s.23)

togan kuşun tırnakı ügüşüpen kalıyu barmış, tabışgan terisi üñüşüpen yügürü barmış. “Şahinin tırnağı yolunarak uçup gitmiş, tavşanın derisi soyularak koşup gitmiş.” (IB 44/III, s.23)

sınukıñın sapar men, üzükıñın ulayur men. “Kırığını onarırım, kesigini bitiştiririm.” (IB 48/II, s.24)

esri amga yalım kayaka üniüp barmış, ölümte ozmış. “Benekli yaban keçisi yalçın kayaya çıkıp gitmiş, ölümden kurtulmuş.” (IB 49/III, s.24)

yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol. “Yeşil kaya yaylam, kızıl kaya kışlığımdır.” (IB 51/II, s.24)

er busuşlug, teŋri bulutlıg boltı. “Adam kaygılı, gök bulutlu oldu” (IB 52/I, s.24)

kul sabı begiŋerü ötüñür, kuzgun sabı teŋrigerü yalbarur. “Kölenin sözü beyine yalvarır, kuzgunun sözü Tanrıya yalvarır.” (IB 54/I, s.25)

kanıgı ölmüş, köŋeki toŋmış. “Gözdesi ölmüş, kovası donmuş.” (IB 57/I, s.25)

yana sakınmış, kelmiş. “Tekrar düşünmüş, gelmiş.” (IB 58/II, s.25)

üze teŋri eşidti, asra kişi bilti. “Yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insanoğlu bildi.” (IB 60/III, s.25)

ötrü kentünün tükel türlüŋ satıgsız erdnilig küntegüsin alıp kuanşı im pusarka tutdı inçe tip tidi tözüñüm alıŋ bu nom buşısı titir. “Sonra kendisinin türlü türlü paha biçilmez, mücevherli gerdanlığını alıp Kuanşı İm Pusar’a sundu, şöyle dedi: Asilim alın bu yasa sadakasıdır.” (KİP/156-159, s.16)

ertimlig turur öz yaş kentü ürlüksü(z) meŋsüz erür. “Fanidir, hayatın kendisi geçici, fanidir.” (M 3 = 37/1-2, s.39)

ed tavar kentü artayur buzulur. “Mal mülk kendiliğinden bozulur, mahvolur.” (M 3 = 37/2-3, s.39)

yine yine tayar ol antag (nız)vanı basınçıŋa ulınıp kentü (et)üzin ölürüp nırvanka barır. “Tekrar tekrar düşer, o bunca ihtiras baskısında kıvranıp, kendi vücudunu öldürüp Nirvāna’ya varır.” (M 2. 12 = 4a 414/3-6, s.41)

takı yime antada basa öküş türlüŋ nom bitigig bititdiler yaratdılar. “Ayrıca bundan sonra çok türlü öğreti kitabı yazdılar, düzenlediler.” (M 3. 13 = 4/49-51, s.44-45)

antran kopup teŋri burkannıŋ köligesiŋe sıkıntı anta timin ök korkınçı ayınçı söñti “Oradan ayrılıp Tanrı Burkan’ın gölgesine sığındı, orada hemen korkusu geçti.” (M 5. = 93 182 224/30-32, s.48)

(munılay)u keñeşip olar yime teñri (t)eñrısı burkanka yağuk tegip (to)yın dıntar boltılar arhant kutıña tegintiler. “Bu şekilde müzakere edip onlar yine Tanrılar Tanrısı Burkana yakınlaşıp rahip, dindar oldular, aziz saadetine ulaştılar.” (M I. Bölüm, 1 = 20 42 227 436 439a/59-62, s.51-52)

amtı muna ayagka tegimlig maytrı urbilvani balıktakı sinayani braman oğlı bolup sekiz yaşına Kaltı Çahnu arzı Gañ ögüz suvın siñirürçe alku şastar bilge bilig simridi boşguntı. “Şimdi işte saygıya değer Maytrı, Uruvilvā şehrindeki Senāyāni adlı Brahmanın oğlu olarak sekiz yaşında Jahnu’nun Gañj nehrinin suyunu yuttuğu gibi bütün şāstraları bilge bilgiyi öğrendi, okudu.” (M I. Bölüm, 6 = 208 229 262 278 302 356 432/16-23, s.52)

ötrü bu üç miñ ulug miñ yirtinçü yir suv özeke kimi osuglug altı türlüğ tebredi kaşadı “Sonra bu üç bin büyük bin yeryüzü üzerindeki gemi gibi altı türlü sarsıldı, titredi.” (M II. Bölüm/19=Ib/14-17, s.65)

tözün maytrınıñ toyın boltı tip ün işidip tört togum biş yol içinteki tınlıglar alku ögirdiler sevintiler tört bulun yınak yarudı yaşudı kök kalıkda bra askug köligelik ed tavarlar közinti. “Asıl Maytrı rahip oldu diye ses işitilince dört doğum şekli, beş yol içindeki canlıların hepsi sevindi, mutlu oldu, dört taraf parladı, aydınlandı, gökyüzünde çardak, gölgelik, mal mülk göründü.” (M II. Bölüm/19=Ib/28-34, s.66)

bu buyan tüşinte yidleg burkan kutın bulzun közünür etüzi ıgsız bolzun. “Bu sevap sayesinde Yidleg, Burkan kutunu bulsun, şimdiki vücudu hastalıksız olsun.” (M II. Bölüm/19.son=83 142/56-58, s.68-69)

eren işilerke kedgü tonagu itig yaratag yivig tizig ed tavar üzüksüz e(gs)üksüz kergeksiz bolurlar. “Erkekler ve kadınlara elbise, takı, süs, gerdanlık, mal mülk daima eksiksiz, gereksizdir.” (M, V. Bölüm, 31. 12 =109 447/1-4, s.80)

alku üstün örtüki altın yapakı yiriñe tegi altunlug kümüşlüğ vayturılag saprırlag bolur. “Bütün yukarıdaki örtü, aşağıdaki kapak yerine kadar altınlı, gümüşlü, kıymetli taşlarla süslü, cevherlidir.” (M, V. Bölüm, 31. 12 =109 447/25-28, s.81)

hormuzta tejri yarlıgıña vişvakrmi tejri takı adın erüş öküş tejriler birle çambu sögütüg iter yaratır. “Indra Tanrının buyruğıyla Vişvakarman Tanrı başka birçok Tanrılar ile elma ağacını süsler, donatır.” (M, XI. Bölüm, 37. ? = 82/5-8, s.88)

antada inaru kün küniñe bodisvtag kö(rg)eli k(elir) titrü teriñ nom işidür (küşüşin) iyin edgü avrıŝ kılur. “O andan itibaren günü gününe bodhisattvayı görmek için gelir, doğru, derin, dini kaidelerini dinler, arzusuna göre iyi davranır.” (M, XI. Bölüm, 38. son = 53 128 287/43-46, s.90)

kim ol sögüt tüpinte olurdı krakasundi bodisvt burkan (kutın) bulu yarlıkadı. “Krakvehanda Bodhisattva o ağacın dibinde oturdu, Burkan kutunu bulup ulaştı.” (M, XIV. Bölüm, 39. 10 = 139 152/ 35-37, s.91)

neñ mahiŝviride bolmaz neñ pardantın bolmaz kaltı puranı ulatı azag nomluglar sözleyürler tıltagsız kentün belgürer tip olarnıñ sözlemiŝleri teg yime ermez. “Asla Maheŝvara’da olmaz, Pradhānan da olmaz, Puranı ve yanlıŝ öğretilerin söylediğı gibi sebepsiz kendiliğinden zuhūr eder diye bunların söyledikleri gibi de değildir.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/12-16, s.93)

kaltı kurug otuñ tıltagınta ot tamıtur idiz köyer örtenür ançulayu yime tutyak nızvanılıg otuñta ötrü kılınçlıg otlar örtenür yalarlar. “Nasıl kuru odun sebebiyle ateş yanar, yükselir, o şekilde de varlığa bağlanma ihtirası odundan dolayı, var olma ateŝleri yanar, parlar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/26-30, s.94)

kaltı kiçigkiye ot üçüni yilig esinig basutçı iş bulup ökliyür bedüyür ançulayu yime az kılınç tıltagınta alku nızvanılar ökliyür aŝılurlar. “Nasıl küçük bir ateş sebebiyle rüzgara, yele yardımcı, eş olarak çoğalıp büyür, o şekilde de hırs ve var olma sebebinden bütün ihtiraslar çoğalır, artar.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/35-39, s.94)

kaltı otlug ir kurug kavagu erniñ çakmıŝı ösmiŝi bu üç türlüg tıltagda ötgürü ot belgülüg bolur ançulayu yime kaçığ yol atkangu törü bilig köñül bu üçte ötgürü börtmek bolur. “Nasıl ateş taşı kuru, kav kimsenin çaktığı, üflediğı bu üç türlü

sebepten dolayı ateş zuhur eder, aynı şekilde de duyu organları ve onların nesneleri olan adet, bilgi, gönül bu üçünden dolayı temas zuhur eder.” (M, XV. Bölüm, 41. 7 = 109 a/53-59, s.95)

ol savıg işidip üstün teñri altın yalañuk muñadur adınurlar. “O sözü işitip gökteki Tanrılar, aşağıdaki insanlar hayret eder, şaşırırlar.” (M, XVI. Bölüm, 47. ?=285 /10-12, s.101)

ne tyan tutmısta ok yir suv altı türlüg tebreyür kamşayur teñridem kövrüg ünleri iştilür kök kalıkda hua çeçek yagar altı kat teñri yirinte kezigçe sudani bay er erdnike olurgulug meñi meñilegülüg ordu karşılar belgülüg bolur. “Tyan ipini tutunca dünya altı defa sarsılır, titrer, ilahi davul sesleri iştilir. Gökyüzünden çiçekler yağar, altı katlı Tanrılar yerinde sırayla zengin Sudhana cevhere oturacak, huzur bulacak saraylar ortaya çıkar.” (M, XVII. Bölüm, 1=35a, 52. 3 = 38 515/5-13, s.107)

ödsüz kolu(suz) (öv)kelemez bulganmazlar. “Vakitsiz öfkelenmez, karışmazlar.” (M, XIX. Bölüm, 59. ? = 134 368 413 417/13-14, s.117)

ol emgekke süñükümüzke tegi etimiz yinimiz yarılır yırtılır örtenür yalar. “Bu eziyetten kemiklerimize kadar etimiz, derimiz yarılır, yırtılır, yanar, alev alır.” (M, XX. Bölüm, 61. 8 ? =110/6-8, s.119)

kuvraglıg evlerig yalnız añañımız erksintimiz adnaguka birdimiz. “Cemaate ait olan evleri yalnız gasp ettik, kendimize mal ettik, başkasına verdik.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/3-5, s.129)

luglarıg birle (kalıtı)mız kardımız. “Buhurdanlıklar ile kaldık, karıştırdık.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/8-9, s.129)

tıtsı kuvrag yıgdımız ödsüz erksiz boşguttumuz. “Talebe ve cemaati topladık, vakitsiz, kuvvetsiz öğrettik.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/9-10, s.129)

señik señrem sanlıg idişin tavarın añañu alıp işletdimiz adnaguka birmedimiz “Manastıra ait kap-kacak, malları gaspederek alıp kullandık, başkasına vermedik.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/10-12, s.129)

seyrem sanlıg edin tavarın artattımız ayamadımız açınmadımız. “Manastıra ait malı mülkü mahvettik, hürmet etmedik, ihtimam etmedik.” (M, XXII. Bölüm, 69. son = 80 95 193/14-16, s.129)

olarını yime amtı örtlög temirliğ tilgenler kolların koltukların bıçar uşar. “Bunların da şimdi alevli demir tekerlekler kollarını, koltuklarını biçer, parçalar.” (M, XXIII. Bölüm, 72. 5= 13 120 187/13-15, s.135)

körünler beglerimiz munta togup örtenür yalar biz. “Bakın beylerimiz! Burada doğup alev alır, yanarız.” (M, XXIII. Bölüm, 73. 7=3b/8-9 s.136)

bakşı boltaçılar açarılar öğre yoriyur biz yañ udu tıtsı boltaçılar. “Hoca olanlar, üstatlar önde gidiyoruz, usule göre sonra da talebe olanlar.” (M, XXIII. Bölüm, 73. 7=3b/9-12, s.136)

örtlög yalınlıg etüzin örtlög çomaklar tut(a) bizni tokıyur inçe tip tiyürler sizler biziñe umug inag bolgalı sakıntıñızlar erdi öz etüzünüzlerni bizni yime urunçak yidiñizler amtı yazukumuznı bilinür biz ukunur biz kop tsuyda yazukta boşunu ötünür biz kşanti bolzun. “Alevli parlak vücutlarıyla, alevli sopalar tutarak bize vuruyor, şöyle diyorlar: Sizler bizlere destek ve umut olmayı düşünecektiniz. Kendi vücutlarınızı ve bizi de emanet olarak harcadınız. Şimdi günahlarımızı itiraf ediyoruz, açığa vuruyoruz. Bütün günahlarımızdan, suçlarımızdan kurtulmayı diliyoruz, affedilsin.” (M, XXIII. Bölüm, 73. 7=3b/12-20, s.136-137)

ança sakınç sakıntuklarınta ötrü ayıg kılınçlıg yil kelip yanturu evirip ulug tamularda kemişür karañgudın karañguka barmış osuglug bolurlar. “Böyle düşündüklerinden dolayı kötü amelli rüzgâr gelip onları evirip, çevirip büyük cehennemlere fırlatır, karanlıktan karanlığa gitmiş gibi olurlar.” (M, XXIII. Bölüm, 74. 9 =28/16-20, s.139)

bunlar ok erdiler kurtulmak (kü)süşin şakimun burkan ş(azanınta) toyın şmnanç boltular isi(g öz)lerin ıdalagalı sakıntılar. “Bunlardılar, kurtulmak arzusuyla Şākyamuni Burkanın dininde rahip, rahibe oldular; hayatlarını feda etmeyi düşündüler.” (M, XX-XXV. Bölüm, 111. = 111/12-15, s.181)

ol ödün ol ilig begniñ ilinte bir udakatatı atlıg amanç yime ot em şastırların ötgürü ukmış sekiz türlüg isig öz yöründekin bilmek ukmak edremig eñsiz ked bilmiş erti. “O zaman o hükümdarın memleketinde Udakatatı adlı bir hekim de ilaç tefsirlerini tamamen anlamış, sekiz türlü hayat devasını bilmek, anlamak erdemini çok iyi derecede öğrenmişti. (OB /1, 7-13, s.9)

anı körüp ol ilig beg ertiñü busantı kagrultı. “Bunu görünce o hükümdar bey son derece kederlendi, üzüldü.” (OB/2, 5-7, s.10)

ol ödün ol bayagut oğlu udakanışandı urı kentü atasıntın bu muntag yañlıg sekiz türlüg isig öz yöründekin bilmek bilge bilignñ tözin tüpin dört ödlernñ altı kesinlernñ adırtın ödürtin kılğuluk emlernñ yigülük içgülük tatıqlarınñ öd iyn işletgülük törüsın eşidip edgüti köñülkertı çınkaru biltı. “O vakit o bey oğlu Udakanışandı evlat kendi babasından bu şekilde sekiz türlü hayat devasını bilmek, bilgelik hikmetinin aslını kökenini, dört mevsimin altı kesininin farkını, yapılacak ilaçların, yiyecek ve içeceklerin, tatların zamana göre uygulanma kuralını işitip iyice anladı, doğru bir şekilde bildi. (OB/12, 14-23, OB/13,1, s.20-21.)

anta ötrü ol kamag igligler bu savıg eşidip ertiñü ögirtiler sevintiler. “Ondan sonra o bütün hastalar bu sözü işitip çok sevindiler, mutlu oldular.” (OB/13, 11-13, s.22)

yüz miñ tümen koltı tınlıqlar iglig emgekintin ozdılar kutrultılar “Sayısız derecede çok canlı hastalık eziyetinden kurtuldu, (hastalığı) geride bıraktı.” (OB/14, 3-5, s.23)

ödüñde kün tñri kaitsısı açıldı yaradı. “Bir an Güneş Tanrı parlaklığı açıldı, parladı.” (TT II Y 36.12-1/3-4, s.245)

yagız yir yüzi yaşardı körkledi. “Kara yeryüzü yeşillendi, güzelleşti.” (TT II Y 36.12-1/4, s.245)

kün tñri kirdi yir içinte yrumakı tıdıldı. “Güneş Tanrısı battı, yeryüzünde aydınlığı engellendi.” (TT II Y 36.12-3/22-23, s.245)

yme ök tsuy yazuklarında oztı ayag kılınçları arıdı. “Ayrıca günahlarından, suçlarından uzaklaştı, kötü davranışları temizledi.” (TT4/A, 14-15, s.434)

ne yme mn il tüzmiş birle ilkisiz sansarda berü biş ajun içinte aga tengile üç agu köñülin nızvanılar küçinte midik ogrınta yvlak iş tuş tıltagınta bilmedin ukmadın öküş türlüğ tsuy irinçü kılımız kazgantımız erinç. “Yine devleti düzenlediğim başlangıçsız Samsaradan beri beş dünya içinde yükselerek, inerek üç zehirli gönülle ihtiraslar sayesinde cahillerin uğrunda kötü eş, arkadaş sebebinden bilmeden, anlamadan çok türlü suç, günah işledik, biriktirdik şüphesiz.” (TT4/A, 19-23, s.434-436)

amtı biz tazıg artukaçığ irinçkep yrlıkançuçı köñüllerin yügerü kılıp yazukumuznu boşuyu yrılıkazunlar tijit kşanti bolzun. “Şimdi bize, Taz Artukaç’a merhamet edip, şefkatli gönüllerini hazırlayıp günahlarımızı bağışlasınlar, tövbe olsun.” (TT4/B, 35-37, s.442)

ol biziñ kşanti kılıp arımaduk ayıg kılınçımıznu adıştit öze tuta teginür biziñçe turzun “Biz tövbe edip arınmadığımız kötü davranışımızı Adhisthita üzerinde tutarak hissederiz, şöyle dursun.” (TT4/B, 41-42, s.442)

bir ikinti üçünç yolu arızun alkınızun tijit kşanti bolzun “Birinci, ikinci, üçüncü kez temizlensin, yok olsun, tövbe olsun.” (TT4/B, 65-66, s.444)

alku ada tuda barça öçer alkınur. “Bütün tehlikelerin hepsi biter, tükenir.” (TT5/A, 87, s.330)

kirtgünç küç bar bolmuş üçün tört türlüğ şmnularka çalsıkma bastıkma. “İnanç kudreti var olduğu için dört türlü şeytanlara vurulmaz, basılmaz.” (TT5/B, 28-29, s.342)

tört türlüğ evrilinçsiz süzük kirtgünç köñülüğ tanuklamış üçün üç erdenike çhşaptka kirtgünür süzülür. “Dört türlü sarsılmaz, saf, imanlı gönle tanıklık ettiği için üç cevhere, öğretiyeye inanır, arınır.” (TT5/B, 36-38, s.342)

üç erdenike kirtgünmiş süzülmiş üçün üç yavlak yoldın ozar kutrulur. “Üç cevhere inandığı, arındığı için üç kötü yoldan kaçır, kurtulur.” (TT5/B, 38-39, s.342)

bu on türlüg yörügde aşnukı sekizi çın kirtü nomka tayaklıg yörüg ol kinki ikisi yirtinçülüğ yörügke tayaklıg ol. “Bu on türlü izahtan evvelki sekizi gerçek öğretiyeye destek izahtır, sonraki ikisi dünyevi izaha destektir.” (TT5/B, 126-128, s.348)

amtı bir ikintike sınaşalım kayusı küçlüg ermiş biz. “Şimdi birbirimizi deneyelim, hangimiz kuvvetli imişiz.” (Ui IV-A: ÇB/84-85, s.18)

anta ötrü beliy teg çştaniilig tegresinte kolti sanınça yekler katıg ünin kıkırıstılar alakırıstılar. “Bunun üzerine korkunç bir şekilde Hükümdar Çaştani’nin çevresinde bulunan sayısız şeytanlar yüksek sesle bağırıştılar, birbirlerine karıştılar.” (Ui IV-A: ÇB/293-296, s.34)

ançgınça kan yarın yarın yarudı kün togdı. “Bu sırada gün ışıldadı, güneş doğdu.” (Man T.II.D.176/19-20, s.6)

yme bir ekintika karganurlar, alkanurlar. “Ayrıca ikinci kez beddua ederler, yok ederler.” (Man T.II.D 173/1-2, s.10)

hurmuzta teyrig tamudan yokaru akturtı öntürti “Hurmuzta Tanrıyı cehennemden yukarı yükseltti, uzaklaştırdı.” (Man T II.D. 173 b/18-20, s.13)

SONUÇ

Eski Uygur Türkçesi Türk dili tarihinde özel bir yer teşkil eder. Bu devrede farklı kültürlerle ve dillerle olan etkileşim, yerleşik hayata geçiş gibi sosyal ve siyasî hayattaki değişiklikler kültür hayatında da etkisini göstermiş ve bu devre Eski Türkçe içerisinde farklı bir yere sahip olmuştur. Çin, Tibet, Tohar, Sanskrit ve Soğd gibi milletlerle olan etkileşim, Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık gibi inanç sistemlerinin kabulü ve bu inanç sistemlerini asıl kaynağından öğrenme gibi sebeplerle daha çok ana dilden yapılan telif ve tercüme eserler sonucunda bu dönemde özellikle söz varlığı ve söz dizimi farklılık göstermiştir. Bu sebeple çalışmamız Eski Uygur Türkçesinin söz dizimi üzerine yapılmıştır. Çalışmamızda Eski Uygur Türkçesi dönemindeki Budist ve Manihaist eserler üzerinden cümle yapıları incelenmiş cümleler tasnif edilmiş ve değerlendirilmiştir. Eski Uygur Türkçesindeki cümleler *yüklemlerine* ve *yapılarına göre* iki ana başlıkta dönem eserlerinden fişlenen örnek cümleler ışığında alt başlıklarıyla birlikte ele alınmıştır. *Anlamlarına* ve *yüklem yerine göre* cümleleri ayrı bir başlık olarak incelemeyi gerekli görmediğimiz için *yüklemlerine göre cümleler* bölümünde *basit isim* ve *basit fiil cümlelerinden* başka *devrik isim* ve *fiil cümleleri* ile *olumsuz isim* ve *fiil cümlelerine* yer verdik. Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerindeki cümle yapılarını incelediğimiz çalışmamızda Eski Uygur Türkçesi döneminin söz dizimi ile ilgili şu sonuçlara ulaştık:

o Eski Uygur Türkçesinde isim cümleleri Türkçenin diğer tarihi dönemlerinde görülmeyen zengin bir görünüme sahiptir ve sadece bu dönem has kullanımlar da söz konusudur. Eski Uygur Türkçesinde isim cümleleri *isim unsuru+er- fiili ile*; *isim unsuru+şahıs unsuru ile*; *isim unsuru+titir/tetir ile*; *isim unsuru+bol-ur ile*; *isim unsuru+tur-ur ile* ; *bar ve yok adları ile*; *bultukar ve bultukmaz sözcükleri ile*; *bildirme unsurunun kullanılmaması sonucu* ve *-mİş/-gAll kergek/kergek yapısı ile* kurulurlar. Eski Uygur Türkçesinde on çeşit isim cümlesi vardır.

o Türkçenin bütün tarihi devirlerinde görülen *isim unsuru+er-* fiili ile kurulan isim cümleleri Eski Uygur Türkçesinde en sık kullanılan isim cümlesi çeşididir, *er-* fiili bu dönem eserlerinde isim cümlesinin yüklemi olarak *er-* fiilinin geniş zaman çekimi *erür*, görülen geçmiş zaman çekimi *erdi* ve öğrenilen geçmiş zaman çekimi olan *ermiş*

şekliyle karşımıza çıkar. Öğrenilen geçmiş zaman çekimi ile kullanımına nadir rastlanırken görülen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimlerine ise metinlerde sık rastlanmıştır. Bu devrede *er-* fiili yanında *tur-* ve *bol-* fiilleri de cevherî fiil fonksiyonunda aynı işlevle isim cümlelerinde kullanılmıştır.

o *İsim unsuru+ şahıs unsurunun* birlikte kullanıldığı isim cümlelerinde cevherî fiilden tasarruf edilmiştir. Bu yapıdaki cümleler Uygur Türkçesinden bir önceki devir olan Köktürkçede de vardır, kendisinden sonraki devir olan Karahanlı Türkçesinde de kullanılmaya devam etmiştir. Bu yapıdaki cümleler Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinin hepsinde görülmekle birlikte bu yapının en yoğun kullanıldığı eser Manihaist Uygurlara ait olan *Irk Bitig* adlı eserdir.

o *isim unsuru +titir/tetir* ile kurulan isim cümlelerine diğer Tarihi Türk Lehçelerinde rastlanmaz, bu kullanım sadece Eski Uygur Türkçesinde görülür bu sebeple de *titir/tetir* unsuru ile kurulan cümleler ayırt edici bir özelliğe sahiptir. *İsim unsuru+titir/tetir* ile kurulan isim cümlelerine bu dönem eserlerinden *Irk Bitig*, *Bayagut Oğlu Otacı Beg*, *Huastuanift*, *Aç Pars Hikayesi*, *Çaştani Bey* gibi eserlerde rastlanmazken, *Prens Kalyanamkara* ve *Papamkara Hikayesi*, *Altun Yaruk*, *Kuanşi İm Puser*, *Türkische Turfan Texte*, *Maytrısimit*, *Totenbuch* ve *Eski Türk Şiiri* adlı eserlerde rastlanmıştır.

o Eski Uygur Türkçesinde isim cümlelerinde *er-* ve *tur-* fiillerinin yanı sıra aynı işlevle *bol-* fiilinden de yararlanılmıştır. *isim unsuru+ bol-ur* ile kurulan isim cümlelerinde *bol-* fiili bildirme fonksiyonunu üstlenmiştir ve bu cümlelerde *bol-* fiilinin sadece geniş zaman çekimi olan *bol-ur* şekli tercih edilmiştir. İncelenen metinlerde *bol-* fiili bildirme fonksiyonundan ziyade asıl fiil olarak kullanılmıştır.

o *isim unsuru+tur-ur* ile kurulan isim cümleleri Eski Uygur Türkçesinde *er-* fiili ile yapılan isim cümleleri kadar sık kullanılmamıştır. İsim cümlesi kuruluşunda görev alan *tur-* fiili Eski Uygur Türkçesi metinlerinde daha çok *asıl fiil* ve *fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşunda yardımcı fiil olarak kullanılmıştır.

o *bar* ve *yok* sözleri ile kurulan isim cümleleri Türkçenin bütün tarihi devirlerinde olduğu gibi Eski Uygur Türkçesinde de sık kullanılmıştır. Bu dönem

eserlerinde *bar* ve *yok* sözleri bildirici olmadan tek başlarına yüklem olabildikleri gibi *bar+er-/bar+titir/tetir/bar ol/bar+bol-/yok+er-/yok+titir/tetir/yok+tur-ur* yapısında da kullanılmıştır.

o *Bildirme unsurunun olmadığı*, bildiriciden tasarruf edilen isim cümleleri hem Budist hem de Manihaist metinlerde sık kullanılmıştır. Her türlü isim bildirici unsuru olmadan yüklem olmuştur, bu kullanımlarda *teg* ve *üçün* edatlarının da sıkça yer alması dikkat çekicidir. *teg* edatı bildirici bağı olmadan kullanıldığı gibi *teg erür/teg turur/teg bolur* yapısında da kullanılmıştır.

o Eski Uygur Türkçesinde bir diğer isim cümlesi çeşidi de *-mİş/-gAll kergek* veya sadece *kergek* sözü ile yapılan isim cümleleridir. Bazı araştırmacılar tarafından bu yapı gereklilik ifade ettiği için fiil cümlesi sayılmıştır, kergek sözünün gereksinim ifadesinden dolayı gereklilik kipi için kullanılmış olması, sözcüğün bir isim olduğu ve ad yüklemi oluşturduğu gerçeğini değiştirmez, ayrıca bu yapıdaki isim cümlelerinin olumsuzluk şekilleri için *er-* cevherî fiilinin kullanılması da ad yüklemi olduğunu destekler niteliktedir. Eski Uygur Türkçesinde sık kullanılan bir isim cümlesi çeşididir.

o *isim+şahıs unsuru+er-+şahıs unsuru* yapısındaki hiçbir kısaltmaya uğramamış olan isim cümlelerine Eski Uygur Türkçesinde çok nadir rastlanır.

o Tıpkı *titir/tetir* ile kurulan isim cümleleri gibi sadece Eski Uygur Türkçesine has bir kullanım olan *bultukar (boltukar)* ve *bultukmaz (boltukmaz)* sözleri ile kurulan isim cümleleri *bar* ve *yok* sözlerine denk olarak bu dönem metinlerinde kullanılmıştır. İncelenen eserlerde *bultukmaz* şekli olumlu şekil olan *bultukar* şekline oranla daha sık kullanılmıştır.

o Eski Uygur Türkçesinde isim cümlelerinin olumsuzu *ermez* ile yokluk ifadesi ise *yok* ve *bultukmaz (boltukmaz)* sözleri ile yapılmıştır. Ayrıca bu cümlelerde olumsuzluk ve yokluğu pekiştiren *arıtı* “tüm, tamamiyle, tekmil”, *neñ* “asla, hiçbir suretle, ...gelince”, *idi/ıdı* “büsbütün, bundan dolayı, tam, herhangi; kesin olarak, hiç” sözleri sık kullanılmıştır.

o Eski Uygur Türkçesinde *devrik isim cümleleri* sık kullanılmıştır hatta bu kullanım devrik fiil cümlelerinin kullanım oranlarından oldukça fazladır.

o Eski Uygur Türkçesinde Türkçenin bütün tarihî devir metinlerinde olduğu gibi fiil cümleleri isim cümlelerine oranla daha sık kullanılmıştır. Fiil cümlelerinin yüklemi *basit çekimli bir fiilden* (*basit zaman çekimli* veya *birleşik zaman çekimli*), *birleşik fiilden* (*isim+yardımcı fiil kuruluşunda* veya *fiil+zarf-fiil eki+fiil kuruluşunda*), bu dönem metinlerinde sıkça karşılaşılan *aynı kökten teşkil edilmiş ikizlemelerden* oluşabilir.

o Yükleme birleşik fiilden oluşan fiil cümleleri *isim+yardımcı fiil* veya *fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşundadır. Bu yapılardan yüklemi *isim+yardımcı fiilden* oluşan fiil cümleleri *fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşuna göre bu dönem metinlerinde daha az kullanılmıştır. Yükleme *fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşunda Türkçenin diğer tarihi devirlerinde asıl fiil olarak karşımıza çıkan pek çok fiil Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde kuruluşta yer alan birinci fiilin anlamına katkı yapan bir yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılmıştır. Yeterlik (*u-*), sürerlik (*tur-*), tezlik (*bir-*) fiilleri dışında bir hareketin tamamlandığını, hareketin yapılmakta olduğunu, hareketin yapılması için bir çaba gösterildiğini, hareketin yapılmasının istendiğini, hareketin sürekli yapıldığını, hareketin saygıyla gerçekleştiğini belirten birçok fiil yardımcı fiil fonksiyonuyla kullanılmıştır: *tetin-~titin-*, *una-*, *yarlıka-*, *ötün-*, *yükün-*, *tegin-*, *bar-*, *ıd-*, *tüke-*, *kal-*, *kod-*, *kel-*, *yorı-*, *tut-*, *ogra-*. Bu fiiller içerisinde *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* ve *yükün-* fiilleri saygı ve hürmet bildiren tasvirî fiiller olarak ayrı bir yere sahiptir, *yarlıka-* fiili öznenin üst statüde olduğu durumlarda, *ötün-*, *tegin-*, *yükün-* fiilleri ise tam tersi öznenin daha alt statüde olduğu durumlarda kullanılır. *Fiil+zarf-fiil eki+fiil* kuruluşunda sıraladığımız bu fiillerle asıl fiil bağlantısını yapan zarf-fiil ekleri bu dönemde *-a/-e*; *-p*; *-galı*, *-geli* ekleridir.

o Eski Uygur Türkçesinde ikizlemeler en sık karşılaşılan yapılardandır. Bu dönem eserlerinde ikizlemeler aynı kelimelerin tekrarı ile, eş anlamlı kelimeler ile, zıt anlamlı kelimeler ile, yabancı asıllı kelimeler ve Türkçe kelimelerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Bu yapıların dışında bir de aynı kökten oluşan bir isim ve bir fiilin beraber kullanıldığı ikizlemeler de vardır (*yarın yaru-*, *alkış alka-*, *nom nomla-*, *emgek emgen-*, *meñi meñile-*, *yarlıg yarlıka-*, *kılınç kıl-* vb.). İkizlemeler cümle içerisinde çeşitli görevlerde kullanılabilir. Aynı kökten teşkil edilmiş ikizlemeler

özellikle dönem eserlerinde ya fiil cümlelerinin yüklemi ya da cümlenin zarfı olarak sık kullanılmıştır.

o Eski Uygur Türkçesinde olumsuz fiil cümlelerinde geniş zaman hariç bütün fiillerin çekimli şekillerinin olumsuzu *-mA* fiilden fiil yapım eki ile, geniş zamanın olumsuzu da *-mAz* eki ile yapılır. Olumsuz fiil cümlelerinde de olumsuz isim cümlelerinde olduğu gibi *arıtı*, *idi~ıdı*, *neñ* olumsuzluk pekiştireçleri olarak kullanılır.

o Devrik yapıdaki fiil cümleleri bu dönem eserlerinde kullanılmakla birlikte kullanım oranı devrik yapıdaki isim cümlelerine göre oldukça düşüktür.

o Çalışmamızda yapısına göre cümleler *basit*, *birleşik*, *bağlı* ve *sıralı* olmak üzere dört ana başlıkta ele alındı. Yüklemi bir isim veya bir fiil olan cümle aynı zamanda bir basit cümle olduğu için yüklemine göre cümleler *basit/isim* ve *basit/fiil cümleleri* olarak değerlendirildi ve basit cümlelere tekrar yer verilmedi. Birleşik cümleler *şartlı birleşik cümle*, *ki'li/kim'li birleşik cümle*, *iç içe birleşik cümle*, *açıklayıcı birleşik cümle* ve *açıklayıcı/iç içe birleşik cümleler* olmak üzere beş başlıkta incelendi.

o Şartlı birleşik cümleler Eski Uygur Türkçesinde *bağlayıcılı*, *bağlayıcısız* ve *tip tiser/ tiser* yapısında kurulmuştur. Bu devrede en çok dikkat çeken şey şartlı birleşik cümlelerde Türkçenin tarihi hiçbir devrinde bu kadar bağlayıcıya rastlanmamış olmasıdır. Şartlı birleşik cümlelerde basit yapıda bağlaçlar kullanıldığı gibi, birden fazla bağlacın bir arada kullanılmasıyla oluşan öbek bağlayıcılar da kullanılmıştır. Bu dönem eserlerinde şartlı birleşik cümlelerde *kaltı* “eğer, nasıl, ...dığı gibi, yani, ...ince, ki”, *kaltı neçük* “gibi, benzer şekilde”, *kaltı neçük kin* “öyle ki, nasıl ki”, *kaltı neteg* “nasıl, ...dığı gibi”, *inçe kaltı* “şöyle ki, mesela, gibi, şayet, ayrıca”, *kayu* “herhangi, hangi, kim”, *anın kim kayu* “onun için, bu sebeple”, *anın* “bu sebeple”, *birök kim kayu* “eğer”, *takı yeme* “ve, ve yine, tekrar”, *takı yeme kayu* “ve yine, ayrıca”, *takı yeme kim kayu* “ve yine, ayrıca” *anın kim kayu* “onun için, bu sebeple”, *kim kayu* “kim, ki”, *kaltı birök* “eğer ki”, *kaçan birök* “ne zaman ki, eğer, eğer hemen”, *neçete birök* “her defasında”, *birök* “eğer, şimdi, fakat, ise”, *birökin* “eğer, şayet, fakat”, *birökiye* “eğer, şayet, fakat”, *birökçi* “eğer, şayet”, *ançata birök* “ne zaman ki”, *abam birök* “eğer şimdi, şayet ki, eğer ki”, *kimde birök* “eğer ki”, *takı yeme birök* “ve yine eğer”, *azu* “veya, yahut, ya da,

hem...hem de”, *azu yeme* “veyahut, ayrıca”, *yene yeme kayu* “yine, tekrar”, *yene yeme* “ve yine, tekrar, onun için”, *bu yeme* “yine, ayrıca”, *yeme* “yine, ve, tekrar, hem, ayrıca”, *neçe yeme* “ne kadar, nasıl”, *kim yeme* “yine, tekrar”, *ne yeme* “yine”, *yeme birök* “ayrıca”, *kaçan* “ne zaman ki, -iken,-diğında, olur olmaz, bu noktada”, *anı üçün* “bu sebeple, onun için” bağlayıcıları kullanılmıştır. Çalışmamızda kullanılan bu bağlayıcılara göre şartlı birleşik cümleler bağlayıcılı şartlı birleşik cümleler başlığı altında yedi alt başlıkta incelenmiştir.

o Eski Uygur Türkçesinde dikkat çeken bir cümle tipi de *tip tiser/tiser* ile kurulan şartlı birleşik cümlelerdir. Dönem eserlerinde sık kullanılan bu cümle kuruluşu şekil olarak şartlı birleşik cümle görünümünde olmakla birlikte işlev bakımından açıklayıcı birleşik cümle fonksiyonuyla kullanılmıştır. Bu cümleler genellikle *ne üçün tip tiser; ne üçün tip tiser; ne üçün titir tip'tiser; ne üçün tip'tiser... inçe k(a)ltı; kayular tip'tiser .. inçe k(a)ltı; netegin tip tiser; ne üçün teser, netegin....titir tiser; netegin titir tip tiser* kalıplarında kullanılmıştır.

o Eski Uygur Türkçesinde *kim* soru sözü bu dönem eserlerinde Farsça *ki* bağlama edatının fonksiyonunda kullanılarak *kim'li birleşik cümleleri* oluşturmuştur. Bağlama fonksiyonunun dışında *kim* soru sözü, cümle başı edatı olarak özellikle de şartlı birleşik cümlelerde bazen soru bazen belirsizlik ifadesi için kullanılmıştır. Ayrıca *kim* sözü bu dönemde başka bağlayıcılarla birlikte kullanılarak *anın kim kayu* “onun için, bu sebeple”, *birök kim kayu* “eğer”, *takı yeme kim kayu* “ve yine, ayrıca”, *kim kayu* “kim, ki”, *kimde birök* “eğer ki”, *kim birök, birök kim* “ki eğer, eğer ki”, *kim yeme* “yine, tekrar, ki yine”, *kim amtı, amtı kim* “ki şimdi”, *anın kim* “onun için ki”, *kaçan kim* “ne zaman ki”, *inçip kim* “bu durumda şöyle ki”, *yeme kim* “yine ki”, *anı üçün kim* “bunun için ki”, *anta birök kim* “öyle ki”, *munta birök kim* “burada eğer ki”, *takı yeme kim* “ve yine”, *anta birök yana kim* “ondan dolayı da şöyle ki” gibi birçok öbek bağlayıcının yapısında yer almıştır.

o Eski Uygur Türkçesinde en sık kullanılan cümle yapılarından birisi de açıklayıcı birleşik cümlelerdir. Açıklayıcı birleşik cümlelerde ana cümlenin yüklemine daha çok *ti-*, *sözle-*, *ayt-*, *yarlıka-*, *ötün-*, *sakın-*, *tegin-* fiilleri oluşturur. Ayrıca emir cümlelerinin arkasından gelen yardımcı cümlelerle kurulan ve herhangi bir durumla ilgili bilgi vermek, bir hükmü açıklamak için kullanılan açıklayıcı birleşik cümleler de

vardır. Ana cümlelerin yüklemine göre bu dönem eserlerinde açıklayıcı birleşik cümleler şu kalıplarla kurulmuştur: *inçe (tep/tép/tip) yarlıka-*, *inçe tep/tép/tip kiginç yarlıka-*; *yarlıg yarlıka-*; *inçe (tep/tép/tip) ötün-*; *inçe tep/tép/tip ötüg ötün-*; *inçe ayıtu ötün-*; *inçe (tep/tép/tip) ti-*; *inçe (tep/tép/tip) sakın-*; *inçe (tep/tép/tip) sakınç sakın-*; *ayıtu tegin-*; *sakınu tegin-*.

o Açıklayıcı cümlelerden farklı olarak yardımcı cümlelerin başta, ana cümlelerin sonda yer aldığı iç içe birleşik cümlelerde genellikle *tip* sözü “söylemek, demek” anlamlı fiillerle birlikte kullanılarak iç içe birleşik cümleleri oluşturmuştur. Köktürk devresinde “söylemek, demek” anlamlı fiillerle kullanılan *tiyin* sözüne Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanmaz. Bu dönemde *tip* sözü “söylemek, bildirmek, düşünmek” anlamlı *ayt-*, *ötün-*, *sakın-*, *te-*, *yarlıka-*, *sözle-*, fiilleri ile birlikte kullanılır. Hem açıklayıcı hem iç içe birleşik cümlelerde ortak olan bu fiil kullanımlarından *sözle-* fiili iç içe birleşik cümlelerde çok nadir olarak kullanılmıştır. Bu fiillerin kullanımına göre Eski Uygur Türkçesi döneminde iç içe birleşik cümlelerin kuruluşu şu kalıplardadır: *yardımcı cümle +tep/tép/tip ayıt-*; *yardımcı cümle +tep/tép/tip ötün-*; *yardımcı cümle +tep/tép/tip sakın-*; *yardımcı cümle +tep/tép/tip te-*; *yardımcı cümle +tep/tép/tip yarlıka-*.

o Eski Uygur Türkçesi söz diziminde dikkat çeken bir cümle tipi de hem açıklayıcı hem iç içe birleşik cümle yapısındaki açıklayıcı/iç içe birleşik cümlelerdir. Bu dönem eserlerinde çok yaygın olarak kullanılan bu cümle türü açıklayıcı birleşik cümle yapısında genel olarak kullanılan *inçe tip ayıttı*, *inçe tip ötünti*, *inçe tip sakıntı*, *inçe tip sözleti*, *inçe tip tidi*, *inçe tip yarlıkadı* ifadeleriyle başlar, aktarma cümlesi verilir ve aktarma cümlesinin sonuna tıpkı iç içe birleşik cümlelerde olduğu gibi *tip ayıttı*, *tip ötündi*, *tip sakıntı*, *tip sözleti*, *tip tidi*, *tip yarlıkadı* ifadeleri eklenir. Eski Uygur Türkçesinde açıklayıcı/iç içe birleşik cümle yapısında karşımıza çıkan bu cümle tipi şu yapılarda karşımıza çıkar: ...*inçe tep/tép/tip ayıttı* *tep/tép/tip tedi*; ...*inçe tep/tép/tip kiginç berti*..... *tep/tép/tip tedi*;...*inçe tep/tép/tip ötündi*..... *tep/tép/tip ötündi*; ...*inçe tep/tép/tip ötündi*.....*tep/tép/tip tidi*; ...*inçe tep/tép/tip ötündi*..... *tep/tép/tip ayıtu ötündi*; ...*inçe tep/tép/tip ötüg ötündi*..... *tep/tép/tip ötündi*; ...*inçe tep/tép/tip sakıntı*..... *tep/tép/tip sakıntı*;...*inçe tep/tép/tip sözleti*..... *tep/tép/tip tidi*;...*sözlemiş ol*..... *tep/tép/tip (munçulayu) sözledi*; ...*inçe tep/tép/tip tidi*..... *tep/tép/tip tidi*;...*inçe*

tep/tép/tip yarlıkadı..... tep/tép/tip yarlıkadı;... inçe tep/tép/tip yarlıkadı..... tep/tép/tip tedi.

o İki veya daha fazla müstakil cümlelerin bağlaçlar yardımıyla bağlanmasıyla oluşan bağlı cümleler Eski Uygur Türkçesi döneminde daha çok *anın* “ondan dolayı, bunun için, bu sebeple”, *anı için* “bunun için, bu sebeple, bu yüzden”, *azu* “veya, yahut”, *inçip* “fakat, rağmen, sonra”, *takı* “ve, dahi, daha, da”, *takı yeme* “ve yine, tekrar, ayrıca”, *ulatı* “ve, ve dahası, ayrıca, ile”, *yeme* “yine, tekrar, yeniden” *yana/yene* “yine, tekrar ve yeniden” gibi bağlaçlarının kullanımı ile kurulmuştur. Biz müstakil cümleleri bağlayan bu bağlaçların kullanımına göre bağlı cümleleri dokuz alt başlıkta ele aldık.

o Bağlı cümle teşkilinde kullanılan bağlaçlardan *anın* ve *anı için* sebep ilişkisi ile müstakil cümleleri birbirine bağlar, *azu* bağlacı hem cümle unsurları arasındaki sıralama ve denklik ilişkilerini sağlamak hem de müstakil cümleleri bağlamak, özellikle de şartlı birleşik cümlelerde şart yan cümlelerini bağlamak için sık tercih edilmiştir. *İnçip* bağlacı müstakil cümleleri “fakat, ancak, çünkü, böylece” anlamlarıyla bağlar ve sadece İrk Bitig adlı eserde bir kez *ançip* şeklinde geçer. *Takı* bağlacı hem müstakil cümleleri bağlamak için hem de kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır. *Takı* ve *yeme* gibi iki ayrı bağlacın bir araya gelerek oluşturduğu *takı yeme* öbek bağlacı da bu dönem metinlerinde bağlı cümle teşkilinde sık tercih edilen ayrıca cümle başı edatı olarak da kullanılan öbek bir bağlaçtır. *Ulatı* bağlacı da hem söz ve söz gruplarını hem de cümleleri bağlama işleviyle bu dönem metinlerinde kullanılmıştır. *Yme/yeme/yime* bağlacı da tıpkı *takı* bağlacı gibi hem “da, de, dahi” anlamında kuvvetlendirme edatı olarak hem de “ve” anlamında müstakil bir bağlaç olarak bağlı cümle teşkilinde yer almıştır. *Yana/yene* bağlacı da müstakil cümleleri bağlamak için sık tercih edilmiştir. Metinlerde *yme yene* şeklinde *yme* ile birlikte kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

o Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde sık kullanılan bir cümle türü de sıralı cümlelerdir. Çalışmamızda sıralı cümleleri belirlerken metin neşirlerinde kullanılan noktalama işaretlerinden ziyade cümleler arasındaki öge ortaklığı ve anlamsal ilişkilerden hareket edilmiştir.

o Eski Uygur Türkçesinin en dikkat çeken bir özelliği de kendisinden bir önceki dönem olan Köktürkçede kısa cümleler kullanılırken bu dönem eserlerinde bağlaçlar ve fiilimsiler yardımıyla birbirine bağlanarak çok uzun ve cümlenin sınırlarını aşan uzunlukta yapıların tercih edilmiş olmasıdır.

KAYNAKLAR

Metin Kaynakları

Arat, Reşit Rahmeti (2007), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Özlem (2012), *AltunYaruk Sudur*, 6. Kitap, *Karşılaştırmalı Metin Yayını*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bang, W-Gabain, A. von-Rachmati, R. (1934), *Türkische Turfan-Texte*, VI, SBAW.

Bang, W.-Arat, Reşit Rahmeti (1934), “Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar”, *Türkiyat Mecmuası*, IV, İstanbul, s. 251 -263.

Bang, W.-Gabain, A. von (1929-1931), *Türkische Turfan-Texte*, I-V, SBAW.

Bang, W.-Gabain, A. von (1931), *Analytischer Index zu den fünfersten Stückender Türkische Turfan-Texte*, SBAW.

Berbercan, Mehmet Turgut (2013), *Eski Türkçe Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikayesi*, İstanbul: Derin Yayınları.

Çağatay, Saadet Ş. (1945), *Altun Yaruk’tan İki Parça: I. Küü Tav’ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza, II. Üç prensle Pars hikayesi (Prens Maḥasatvi)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çetin, Engin (2012), *AltunYaruk Yedinci Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Adana: Karahan Kitabevi.

Demirci, Ümit Özgür (2014), *Eski Uygurca Dört Çatik*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Elmalı, Murat (2013), “*Eski Uygur Türkçesinde Üçüncü Günaha Ait Belgeler*”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 23, İstanbul.

Gulcalı, Zemiire (2013), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'da "Aç Bars" Hikayesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton, James Russell (1998), *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyāṇaṃkara ve Pāpaṃkara*, (Çevirenler: Ece Korkut, İsmet Birkan), Ankara: Simurg Yayınları.

Hamilton, James Russell (2011), *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması, İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Türkçe Çeviri: Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin, Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Le Coq, A. Von (1911), *Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie Der Wissenschaften, Jahrgang, Philosophisch Historische Classe Berlin, Verlag Der Königlich Akademie Der Wissenschaften in Commission bei Georg Reimer, Turkische Manichaica aus Chotscho I.*

Müller, F. W. K. (1908), *Uigurica (I)*, ABAW, Phil.-hist. KI., 2, Berlin.

Müller, F. W. K. (1945), *Uigurica (IV)* (ölümünden sonra A. Von Gabain tarafından tamamlanıp 1931'de bastırılmıştır), (Almanca'dan Türkçeye Çev. S. Himran), İstanbul.

Müller, F. W. K. (1910), *Uigurica (II)*, ABAW, Phil.-hist. KI., 3, Berlin.

Ölmez, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm Suvarṇaprabhasasūtra): I*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Özönder, F. Sema Barutçu (1998), *Abidarim kınlig koşavarti şastirtakı çinkirtü yörüglerning kingürüsinden üç itigsizler, Giriş, Metin, Tercüme, Notlar, İndeks XXX Levha*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sertkaya, Osman Fikri (1976), "Uygur Harfleri İle Yazılmış Bazı Mensur Parçalar I, Mes'ele Kitabı (Mez-'el-e Kidâb-ı)", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, s. 245-280.

Sertkaya, Osman Fikri (1980), “Turfan metinleri ve yapılan yayınları, 1. Das Uigurische Insadi-Sutra”, *Türkiyat Mecmuası*, XIX (1977-1979), İstanbul, s. 309-334.

Şen, Serkan (2017), *Körüm Bitig*, Eski Uygurca Fal Kitabı, İstanbul: Kesit Yayınları.

Tekin, Şinasi (1960), *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusa (Ses İşiten İlah) Naphua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sūtra)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tekin, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II., Maytrisimit, Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāṣikatarikatine ait bir eserin Uygurcası)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tekin, Talat (2013), *İrk Bitig*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, Erdem (2013), “On Taraftaki Bodhisattva’nın Buddha’ya Methiyesi: Altun Yaruk Sudur: X. Tegzinç”, XXVII. Bölök [R-M 644/18 649/08], *Dil Araştırmaları*, Sayı 12.

Vatec: *Vorislamische Alttürkische Texte*: Elektronisches Corpus: <http://vatec2.fkidG.1.uni-frankfurt.de/index.htm#Texte>

Yakup, Abdurishid (1998-1999), “Two Alliterative Uighur Poems from Dunhuang,” *Linguistic Research* 17, s.1-23.

Zieme, Peter-Kara, G. (1978), *Ein Uigurisches Totenbuch*, Budapeşt: Akadémiai kiadó.

Makaleler, Bildiriler

Abdiu, Xhemile-Kadiu Spartak (2009), “Türk Sözdiziminin Bazı Genel Özellikleri”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 21-27.

Abdiu, Xhemile (2010), “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi, Türkçe Bileşik Tümcelerin Özelliği Üzerine”, *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Abdiu, Xhemile (2012), “Türkçede Bileşik Tümcelerin Özelliği Üzerine” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara: Volume 7/3, s.1-11.

Abdullaev, Elövset Z. (1975), “Türk Dillerinde Bağımlı Birleşik Cümlelerin Evrimi Üzerine”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.519-524.

Acarlar, Kevser (1969), “Devrik Cümle”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XIX, S: 210, s. 755-758.

Acarlar, Kevser (1972), “Devrik Cümle”, *Dil Bilgisi Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ağakay, Mehmet Ali (1952), “Dilbilgisi Konuları: Soru Cümleleri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: I, S: 12, s. 683-684.

Ağca, Ferruh (2014), “Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilişi İle İlgili Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 21/1, s.1-14.

Ağca, Ferruh (2015), “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri”, *Dil Araştırmaları*, S.16, s.83-101.

Ağca, Ferruh (2015), “Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine”, *Alkış Bitiği, Kemal Eraslan Armağanı*, Ankara: TKAE Yayınları, s.17-30.

Akalın, Şükrü Halûk (1995), “Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1995/I, S: 518, s. 156-163.

Akalın, Şükrü Haluk (2000), “Eski Anadolu Türkçesinde Çün, Çünkü, Çünkim Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş İsim Cümleleri”, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, (24-29 Eylül), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.57-65.

Akalın, Şükrü Haluk (1998), “Dede Korkut Kitabında Geçen Bir Cümle Türü Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.1-28.

Akalın, Şükrü Haluk, (1998), “Türkiye Türkçesinde Ünlemler”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Akalın, Şükrü Haluk (2004), “Eski Anadolu Türkçesinde Ki’si Düşmüş Birleşik Cümleler Üzerine”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.51-60.

Akalın, Şükrü Halûk [2004] (1998), “Dede Korkut Kitabında Geçen Bir Cümle Türü Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: I, S: 41, s. 1-28.

Akbaba, Dilek Ergöner (2013), “Nogay ve Türkiye Türkçesindeki Cümlelerin Bağlanma Şekilleri Bakımından Karşılaştırılması”, *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.113-130.

Akçataş, Ahmet (2002), “Türkçede İşlev Bakımından Devrik Cümleler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Özel Sayı: Dil Bayramının 70. Yılı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 2002/II, S: 609, s. 604-607.

Akçataş, Ahmet (2005), “Türkçede Cümle Düzeyinde Zaman Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XC, S: 645, s. 265-269.

Akçataş, Ahmet (2007), “Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme-I”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: I, s. 7-19.

Akçataş, Ahmet (2007), “Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme II”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: II, s. 7-13.

Aksoy, Ömer Asım (1957), “Dil Üzerine: Bir Düşünce, İki Düzeltme (Devrik Cümle; Gayri Pratik; Yanlış Bağlanmış Cümleler)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: VI, S: 68, s. 435.

Aksoy, Ömer Asım (1957), “Dil Üzerine: Bir Düşünce, İki Düzeltme (Sorumlu Kim?; Mevlût, mevlit; Yanlış Bağlanan Cümleler)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: VI, S: 65, s. 260.

Aksoy, Ömer Asım (1957), “Eleştirme (devam): Yanlış Cümleler [Besim Atalay'a]”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: VI, S: 68, s. 446

Aksoy, Ömer Asım (1959), “Dil üzerine: Bir Düşünce, İki Düzeltme (Muhtaç olduğumuz kelimeler; Tümleç ikinci cümleye bağlanamıyor; Kelimeyi yerinde kullanmalı)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: VIII, S: 94, s. 585.

Aksoy, Ömer Asım (1960), “Dil üzerine: Bir Düşünce, İki Düzeltme (İki soruya karşılık; Fiili unutilan cümle; Taşıt aracı)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: IX, S: 100, s. 207.

Aksoy, Ömer Asım (1962), “Dil Üzerine: Düşünceler-Düzeltmeler (Analoji; Lizbon Merkezi; Bir cümle; Zarfın yeri, Büyümüş mü, uzamış mı?; Sintaş inceliklerinden)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XI, S: 125, s. 322-323.

Aksoy, Ömer Asım (1963), “Dil Üzerine: Düşünceler-Düzeltmeler (Meslekî suç; Uyruk-uyrukluk; Fiili unutilan cümleler; Yüklemler arasında uyumsuzluk)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (Eleştiri Özel Sayısı-I)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XII, S: 142, s. 732-733.

Aksoy, Ömer Asım(1965), “Yorumlar: Dilde Atatürkçülük; Bir Gericilik Örneği; Devrik Cümle”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XV, S: 170, s. 88-89.

Altun, Mustafa (2004), “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi, (Journal of Academic Studies)*, (Mayıs-Temmuz), Yıl 6, Sayı 21, İstanbul, s.79-91.

Apaydın, Muhammet (1996), “Yeni Bir Terim Önerisi: Birlikte Cümle”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1996/II, S: 537, s. 252-255.

Ataç, Nurullah (1954), “Yanıt [Devrik Cümle Üzerine, Necmettin Özdesenliye]”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: III, S: 35, s. 647-649.

Ateş, Ahmet (1954), “Türkçenin Söz Dizimi ve Nurullah Ataç”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.III, S.28, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.199-203.

Avcı, Ramazan (2001), “Cümle Bilgisi Konusunda Çelişkiler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 2001/II, S: 597, s. 251-254.

Aveshankızı, Gülmira (2002), “Bugünkü Kazak Türkçesinde Ara Söz ve Ara Cümlelerin Cümle İçindeki Yeri”, (Aktaran: Metin Karaörs), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, S: 13, s. 55-60.

Aydemir, Özgür Kasım (2013), “Harnâme’nin Söz Dizimi Özellikleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.37, s.183-197.

Aydın, Erhan (2008), “Tonyukuk Yazıtındaki Problemlili Bir Cümle Üzerine”, *Bilig*, Ankara: s.91-102.

Aydın, İlker (2009), “Birleşik Cümle Üzerine”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s.35-73.

- Aydın, İlker, “Türkçede Yan Cümle Türleri ve İşlevleri”, *Dil Dergisi*, s.126, s.29-55.
- Aydın, Mehmet (2009), “Cümlenin Anlamı ve Eksilti”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s.75-80.
- Banguoğlu, Tahsin (1958), “Kâşgari’den Notlar: I, Uygurlar ve Uygurca Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, İstanbul, s.87-113.
- Benzer, Ahmet (2010), “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28- Güz, s.131-140.
- Biray, Nergis, “Türkiye Türkçesi İle Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bişkek, 2004, s.63-81.
- Birsel, Oruç Aslan (2007), “Türkçede Gerekliklik Kipi”, 38. *Icanas Kongresi (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, s. 1245-1261.
- Bosnalı, Sonel (2009), “Halaç Türkçesinde Buyruk, İstek, Şart ve Gerekliklik Tümceleri”, *Utek2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s.103-114.
- Börekçi, Muhsine (2015), “Söz Dizim Kuralları Bağlamında Türkçe Söz Dizimi”, *Turkish Studies*, Volume 10/16, Ankara, s. 355-370.
- Brendemoen, Bernt (2008), “Anadolu Ağızlarında Sözdizimi Üzerine Bir Not”, *Turkish Studies*, Ankara: Volume 3/3.
- Bulak, Şahap (2011), “Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, s.71-97.
- Bulak, Şahap (2011), “-sA” Ekinin İşlevleri, Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 46, s.25-38.

Burdurlu, İbrahim Zeki (1966), “Dede Korkut Hikâyeleri'nde Cümle Yapısı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XVI, S: 183, s. 192-198.

Burdurlu, İbrahim Zeki (1967), “ Atasözlerimizin Cümle Yapıları – I”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XVI, S: 187, s. 508-513.

Burdurlu, İbrahim Zeki (1967), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları – II”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (Ataç'ı Anma Sayısı)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XVI, S: 188, s. 629-634.

Cemiloğlu, İsmet (1994), “Cümle Tahlili Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1994/II, S: 511, s. 29-32.

Cemiloğlu, İsmet (1994), “Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çünlü Cümleler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1994/I, S: 510, s. 409-413.

Cemiloğlu, İsmet (1998), “Dede Korkut'taki Bazı Cümlelerin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesi İle Mukayesesi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1998/I, S: 556, s. 315-320.

Cemiloğlu, İsmet (2000), “Cümle Tahlilinin Önemi ve Metot”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 2000/II, S: 587, s. 478-482.

Coşkun, Volkan (2009), “Söz-Ses Dizimi İlişkisi- Ana Haber Bültenleri Örneği”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s.123-134.

Çandarlıoğlu, Gülçin (2002), “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Çetin, Engin (2014), “Çinceden Çevrilen Uygurca Metinlerde Söz Öbekleri”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Çetin, Engin (2009), “Orhon Yazıtlarında ‘İtaat’ Kavramı”, *Turkish Studies*, Sayı 4/8, Ankara, s.825-837.

Çifçi, Musa (2007), “Tanzimat Dönemi ve Günümüz Romanlarında Cümle Bağlayıcı Bağlaçların İşlevleri ve Kullanım Sıklıkları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XCIII, S: 662, s. 147-161.

Daşdemir, Muharrem (2009), “Yapıca Bağımsız Cümlelerden Oluşmuş Yan Cümleler”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s.135-144.

Delice, Halil İbrahim (2014), “Türkçede Kurallı Sözcük Uydurma Yöntemi Olarak Sözdizimbirim”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Delice, Halil İbrahim (2012), “Cümle Nasıl Tanımlanmalıdır?”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter, Ankara, p.37-40.(a)

Delice, Halil İbrahim (2012), “Yapı Açısından Cümle Sorunu”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Summer, Ankara, p. 871-876. (b)

Demir, Celâl (2007), “Türkçede Tanım Cümleleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: II, s. 21-34.

Demir, Nurettin (2010), “Türk Dili Dergisi ve Söz Dizimi Yazıları”, *Türk Dili*, Sayı 700, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.453-472.

Demirtaş, Ahmet (2008), “Dede Korkut Hikâyelerinde “Gerek” Kelimesi İle Kurulu Cümleler”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara: Volume 3/1.

Develi, Hayati (1995), “-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-Fiil mi?”, *İlmi Araştırmalar Dergisi I*, İstanbul, s. 91-94.

Develi, Hayati [1997] (1995), “{sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 115-152.

Dilçin, Cem (1993), “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (Hoca Ahmed Yesevi [Özel Sayısı])*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1993/II, S: 504, s. 611-618.

Doğan, Enfel (2006), “Ahlâk-ı Alâideki Çünlü Birleşik Cümle Yapıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: II, s. 29-40.

Doğan, Enfel (2009), “Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Farsça Yapılı Karşıtlama Cümleleri”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 153-165.

Doğan, Enfel (2011), “Tarihi Türkiye Türkçesi Metinlerindeki “Karmaşık Cümle” Örnekleri Üzerine”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter, Ankara, s. 961-974.

Doğan, “Şaban-Özalan, Uluhan (2013), “Eski Uygurcada Tetir/Titir Cevher Fiili Üzerine”, *Türük, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı:1, s.252-263.

Duman, Musa (2000), “Devrik Cümle ve Vasiyetname'deki Örnekleri Üzerine”, *4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri (25-29 Eylül)*, İzmir, s.209-223.

Duman, Musa (2000), “Devrik Cümle ve Vasiyetname’deki Örnekleri Üzerine”, *4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, İzmir.

Eckmann, János (1959), “Çağataycada Yardımcı Cümleler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 27-58.

Ediskun, Haydar (1960), “Devrik Cümle Üzerinde Bir Araştırma”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: IX, S: 100, s. 193-197.

Emet, Erkin (2002), “Uygur Türkleri, Uygur Adı ve Uygurlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Emre, Ahmet Cevat (1954), “Türkçede Cümle: I. Ünlemden Cümleye”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 105-180.

Emre, Ahmet Cevat (1955), “Türkçede Cümle: II. İsim Cümlesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 23-58.

Eraslan, Kemal (1988), “Bar ve Yok Kelimelerinin Cümle Kuruluşundaki Rolü”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül-3 Ekim), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.457-467.

Eraslan, Kemal (2000), “-sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, *Hasan Eren Armağanı*, Ankara, s.92-127.

Ercilasun, Ahmet Bican (2009), “Kelime Grubundan Cümleye”, *Utek 2007 Bildiriler Türkçede Söz Dizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 166-174.

Erdem, Melek (2007), “Türkmen Türkçesinde İç Cümleciklerin Morfosentaktik Açından İncelenmesi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3 Ankara, s. 26-51.

Erden, Aysu (1988), “Cümlede Yüklemleri Tamamlayan Ögeleri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1998/II, S: 560, s. 107-115.

Erdoğan, Özlem, (2014), “Temel Cümle” Terimi Üzerine”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas: Vol.18, No.2.

Erenoğlu, Neşe (2014), “Türkiye Türkçesi İle Yeni Uygur Türkçesinin Söz Dizimi Karşılaştırması Üzerine”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 24, s. 545-570.

Ersöz, Serpil (2014), “Bildirme Görevli “Olur”un Ahıska Ağzındaki İhtimal İşlevi ve Eski Türkçedeki İzleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 36, s.153-167.

Ersoy, Feyzi (2001), “Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Devrik Cümle Kullanımı Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (50. Yıl Özel Sayısı)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 2001/II, S: 598, s. 502-513

Fedai, A. H (1958), “Cümle Yanlışıları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: VII, S: 78, s. 299-300.

Fidancı, Mahmut (1996), “Sıralı Cümle”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1996/I, S: 534, s. 1315-1324.

Gabain, Annemaria Von (1979), “Eski Türkçe”, *Tarihî Türk Şiveleri* (Mehmet Akalın), Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s.31-72.

Gece, K. Mehmet (1998), “Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1998/II, S: 562, s. 332-339.

Göğüş, Beşir [1969] (1968), “Türkçede Cümlemlerin Kuruluşu ve Temel Cümleciğe Bağlanma Şekilleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 89-142.

Gökdayı, Hürriyet (2010), “Türkiye Türkçesinde Öbekler”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Ankara, s.1297-1319.

Gökdayı, Hürriyet (2014), “Yarı Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Söz Dizimsel Biçimlenmeleri”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Gökşen, Enver Naci (1961), “Tarih Boyunca Devrik Cümle”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XI, S: 122, s. 99-101.

Guzev, Viktor G. (2009), “Türk Sözdiziminden: Anlatım, Cümle ve Bitimli Şekil Kavramları Üzerine”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 227-230.

Gülsevin, Gürer (1990), “Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı 467, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 276-279.

Gülsevin, Selma (2001), “Öznesi Gösterilmeyen Bir Cümle Tipi Daha”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, s.1-8.

Gülsevin, Selma (2002), “Yüklemi Deyimleşmiş Birleşik Fiil Olan Cümlelerde Özne”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Özel Sayı: Dil Bayramının 70. Yılı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 2002/II, S: 609, s. 612-618.

Gültekin, Mevlüt (2014), “Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde İç İç Birleşik Cümleler”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Gültekin, Mevlüt (2014), “Uygur Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Araştırma”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, s.185-211.

Gültekin, Mevlüt (2013), “Kırım-Tatar Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 8/4 Spring 2013, Ankara, s. 887-907.

- Gümüşatam, Gürkan (2011), “Söz Dizimi Açısından Kıbrıs Türk Atasözleri: Türkiye Türkçesindeki Varyantlarla Paralellikler ve Sapmalar”, *Diyalektoloji*, S.2, s. 42-54.
- Hirik, Seçil (2013), “Olasılık Bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerdeki Görünümü”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12, Bahar 2013, s.139-161.
- Hovdhaugen, Even (1975), “Relative Clauses In Turkish”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 551-554.
- İlhan, Nadir (2000), “Haza’ını’s-Sa’adat’ta Cümlelerin Yapısı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, Elazığ, s. 89-98.
- İlhan, Nadir (2009), “Birleşik Cümle Kuruluşunda Şart Cümlesi Ya da Zarf Grubu”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 253-260.
- İlhan, Nadir (2001), “Birleşik Fiil Kuruluşunda a-ı-u Ünlüleri”, *Türk Dili*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 596, s. 177- 182.
- Johanson, Lars (1975), “Fiilimsi Önergelerin Görevleri Üzerine”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.525-529.
- Kamalov, Ablet (2002), “Uygur İmparatorluğu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kara, Serdal (2012), “Sıralı Cümle Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Ankara, p. 2163-2171.
- Kara, Serdal (2012), “Girişik Cümle Problemi Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/2 (Spring), Ankara, p.643-648.
- Karabeyoğlu, Adnan Rüştü (2012), “Bâbürnâme’deki Bazı Cümle Yapıları Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Ankara, p. 427-442.

Karabeyoğlu, Adnan Rüştü (2007), “Orhon Yazıtlarında Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.22, s.87-100.

Karabulut, Ferhat (2009), “Ad Öbeği Taşınımı ve Boşluk Kuramı Bağlamında Fiilimsili Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 261-298.

Karaca, Oktay S. (2009), “Kazak Türkçesinde Sözdizimi Düzeyinde Rusça Etkisi”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 299-312.

Karademir, Fevzi (2015), “Türkçede İsim Cümlesi ve Alabildiği Ögeler Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık, 2015, s.204-209.

Karahan, Leylâ (1994), “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1994/I, S: 505, s. 19-23.

Karahan, Leylâ (1994), “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1994/II, S: 516, s. 471-474.

Karahan, Leyla (2000), “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı 583, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.16-23.

Karahan, Leyla (2014), “Türk Gramerciliğinde İsim Cümlesi-Fiil Cümlesi Tartışmaları”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Karaörs, M. Metin (1998), “Türkiye Türkçesi İle Kazak Türkçesinin Birleşik Cümle Bakımından Karşılaştırılması”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt XXVIII, s.407-418.

Karaörs, Metin (1988), “Türk Dil Bilgisi Cümle Tahlili Örnekleri I”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Kayseri, s.173-196.

Karaörs, Metin [1999] (1996), “Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesinin Kelime Grupları, Cümle ve Cümle Çeşitleri (sentaks) Bakımından Karşılaştırılması”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 129-144.

Kerimoğlu, Caner (2006), “Türkiye Türkçesi İle Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Sözdizimi”, *Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kerimoğlu, Caner (2006), “Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesi Arasındaki Söz Dizimi Farklılıkları Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Journal of Turkish World Studies*, Cilt: VI, Sayı 2, İzmir, s.383-400.

Kerimoğlu, Caner (2007), “Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, İzmir, s.98-107.

Kocasavaş, Yıldız (2002), “Aynı Köke Dayalı Unsurları İsim ve Fiil Olan İkilemeler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, S.141, s.161-168.

Koç, Mustafa (1999), “Ana Cümle Yüklemi “Sanmak” Fiilli Birleşik Cümleler”, *İlmi Araştırmalar*, S.8, İstanbul, s.177-187.

Koç, Sabri (1976), “Türkçede Tümcelerin Adlaştırılmasına Dönüşümlü-Üretken Yaklaşım”, Lancaster Üniversitesi, Basılmamış Bilim, Uzmanlığı Tezi.

Kononov, A. N. (1960), “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Korkmaz, Zeynep (1996), “Gramer Konularımızla İlgili Bazı Sorunlar”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C.1996/II, S.535, s.3-18.

- Korkmaz, Zeynep (2005), “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.638, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.118-125.
- Lohafer, Susan (1998), “Hikâyenin Cümle ile Analizi”, (çeviren: Lâle Demirtürk), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: LVI, S: 439, s. 35-50.
- Mansuroğlu, Mecdut (1955), “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 59-71.
- Mehmedoğlu, Alâeddin (1999), “Bağımlı Birleşik Cümle Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1999/I, S: 567, s. 222-229.
- Mehmedoğlu, Alâeddin (2009), “Türkiye Türkçesinde Karışık Türü Bağlı Birleşik Cümle”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring, s.1500-1540.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2015), “Karahanlı Türkçesinde Farklı Bir Cümle Türü: “Kim(se)siz Ol’lu Cümleler””, *Türkbilig*, S.29, s.45-47.
- Öner, Mustafa (2016), “Genel Türkçede Ekleşen Yardımcı Fiiller”, *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı (26-27 Eylül)*, Budapeşte-Macaristan, s. 9-14.
- Önler, Zafer (2009), “Tarihsel Metinlerde Kim ve Kaçan Kim Bağlı Cümle Türü”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 340-355.
- Özalan, Uluhan (2014), “Türk Dilinin Çağdaş Diyelektlerinde Cevheri Ek Fiil Olarak (B)o(l)-”, *Türk, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2, Sayı:3, s.6-31.

- Özarslan, Ersin (1994), “Değerlendirmeler: Leylâ Karahan: Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri”, (Kitaplar - Tenkit), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1994/I, S: 507, s. 229-231.
- Özdemir, Emin (1967), “Cümle Kalıpları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XVI, S: 184, s. 292-296.
- Özdesenli, Necmettin (1954), “Devrik Cümle Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: III, S: 35, s. 645-647.
- Özkan, Fatma - Musa, Bağdagül (2004), “Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi”, *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 30, s.95-139.
- Özkan, Mustafa (2004), “Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXXI, İstanbul, s.243-255.
- Özmen, Mehmet (1995), “Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1995/I, S: 519, s. 224-227.
- Özmen, Mehmet (2000), “Alkış ve Kargışlarda Cümle ve Anlatım Özellikleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 2000/II, S: 585, s. 280-293.
- Özmen, Mehmet (2000), “Olmak Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, (24-29 Eylül), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1417-1426.
- Özmen, Mehmet (2004), “Divanü Lügati’t-Türk’te ve Kutadgu Biligde ‘aymak’ Fiiliyle Kurulan Dolaysız Anlatım Cümleleri Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s.67-77.

Öztürk, Erol (2004), “Cümle, Kelime Grupları ve Kelime Öğretimi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: LXXXVIII, S: 635, s. 687-691.

Öztürk, Erol (2009), “Fiillerle Yapılan Kelime Gruplarında Söz Dizimi Sorunları”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 355-363.

Öztürk, Jale (2014), “Türkçede Nesne Ögesi Üzerine”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Rzayeva, Roida (2009), “Bağımlı Birleşik Cümleler Üzerine”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 365-369.

Savran, Hülya (1999), “Birleşik Cümle Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1999/I, S: 568, s. 325-330.

Savran, Hülya (2004), “Uygurca ve Orta Türkçe Dönemindeki Kim’li Birleşik Cümlelerde Şartlı Yardımcı Cümleler ve Bu Cümlelerin Ana Cümleye Katılma Şekilleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 31, s.320-336.

Savran, Hülya [2003] (1999), “Eski Türkiye Türkçesinde Kim Bağlaçlı Yardımcı Cümleler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: I-II, S: 42, s. 225-238.

Sev, İ. Gülsel (2014), “Altun Yaruk’ta “Kaçan” İle Kurulmuş Cümleler”, *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Bildiri Kitabı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Sev, İ. Gülsel (2012), “Bağlama Edatlarıyla Bağlanan Cümleler Bağlama Grubu Oluşturabilir mi?”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Cilt:12, S:2, s.107-122.

Sinanoğlu, Samim (1957), “Dilbilgisi Meseleleri: Basit Cümlede Nesne ve Tümleç”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: VI, S: 67, s. 368-371

Soykan, Ömer Naci (2013), “Sözdizim ile Anlambilim Arasındaki Bağintıya Türkçe Açısından Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S.20.

Stebleva, İ. V. (2001), “Eski Türkçe Fal Kitabı İrk Bitig’de Sembollerin Kavramsal Temeli”, (Çev: Halil İbrahim Usta), *Türkoloji Dergisi*, XIV. Cilt, Sayı 1, s.195-212.

Şahin, Hatice (1999), “Var ve Yok Kelimeleri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, S.568, s.312-323.

Şanlı, Cevdet [2000] (1997), “Göktürk Yazıtlarında Emir Kipinin Kullanılış Şekilleri, Cümlelerdeki Durumları ve Anlam Yükleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 237-244.

Taşagıl, Ahmet (2002), “Uygurlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tekin Şinasi (1961), “Moskova’da Toplanan XXV. Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresi ve Kongreye Sunulan İki Tebliğ Hakkında”, Atatürk Üniversitesi 1960 Yıllığı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. 145-148.

Tekin, Şinasi [1966] (1965), “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 35-63.

Tekin, Şinasi (1966), “Buyan Evirmek”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s.390-411.

Tekin, Şinasi (1992), “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 2. Cilt, Ankara: TKA E Yayınları, s.69-119.

Telli, Burak (2013), “Ki Bağlama Edatı, Ki’li Birleşik Cümleler ve Küçük Ağa’daki Ki Bağlayıcısının Fonksiyonları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, s.1061-1080.

Temir, Ahmet (1948), “Uygurca Yme Sözü Hakkında”, *Türk Dili, Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı 12-13, s.33-42.

Temir, Ahmet (1956), “Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen I”, *Oriens*, Vol. 9, No.1, Brill, p. 41-85.

Tokatlı, Suzan (2005), “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Ki, Kim Bağlama Edatı ve İlgili Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklendiği Görevler”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, s.133-148.

Tokyürek, H. (2012), “Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Manihaizme Etkisi”, *Turkish Studies*, Ankara, Sayı 7/4, s.2889-2906.

Tor, Gülseren (2014), “Soru Sözcüklerinin Cümlelerin Anlamına Etkisi”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Torun, Yeter (2003), “+DIR/+DUR Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Kullanımları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: I, s. 111-122.

Torun, Yeter- Orbay Oturakçı, Nigar (2014), “Eski Anadolu Türkçesinde Delim, Key, Üküş ve Yavlak Sözcüklerinin Sözdizimindeki Kullanımları”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Tosun, İbrahim-Koç, Ali (2014), “Yapı Bakımından Tümce Türleri ve Yan Tümce”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara: Volume 9/9, s.969-990.

Tosun, İbrahim-Koç, Ali (2014), “Yapı Bakımından Tümce Türleri ve Yan Tümce”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara: Volume 9/9, s.969-990.

Tulum, [Ahmet] Mertol [1994] (1990), “Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle İle Yardımcı Cümle İlişkileri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 193-205.

Tulum, Mehmet Mahur (2015), “Eski Uygurca Bir Cümle Üzerine Düşünceler”, *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Güz, s.347-357.

Tulum, Mertol (1994), “Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle İle Yardımcı Cümle İlişkileri”, *TDAY Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.193-205.

Turan, Zikri (1999), “Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevheri Fiili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlar, s.265-289.

Türk, Vahit (2004), “Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.2993-3006.

Uyguner, Muzaffer (1976), “Çözümlemeli Cümle Bilgisi”, [Ahmet Köklügiller], (Kitaplar - Tenkit), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XXXIV, S: 303, s. 742

Uygur, Ceyhun Vedat (2009), “Modal Söz ve Modal Söz Terimi Işığında Türkiye Türkçesinde Kelime Türlerinin Sınıflandırılmasına ve Söz Dizimine Bir Bakış Denemesi”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 423-442.

Uzunkaya, Uğur-Ölmez, Mehmet (2016), “Eski Uygurcada Mudrâlar”, *Türkiyat Mecmuası*, c.26/2, s.293-305.

Üstüner, Ahat (1998), “Cümlelerin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1998/I, S: 553, s. 18-30.

Üstüner, Ahat (1999), “Boğaç Han Hikayesinde Cümlelerin Yapısı”, *Türk Dili*, Sayı 576, s.1077-1085, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 1077-1085.

Üstüner, Ahat (1999), “Boğaç Han Hikâyesinde Cümlelerin Yapısı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1999/II, S: 576, s. 1077-1085.

Üstünova, Kerime (1998), “Cümle Çözümlemelerinde Yüzey Yapı-Derin Yapı İlişkileri”, *Türk Dili*, Sayı 563, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 398-406.

Üstünova, Kerime (2001), “Cümleden Büyük Birimler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 2001/II, S: 600, s. 786-797.

Üstünova, Kerime (2001), “En Büyük Dil Birimi Cümle midir?”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 2001/I, S: 590, s. 181-185.

Üstünova, Kerime (2009), “Söz Diziminde Bütün-Parça İlişkisi”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 443-450.

Üstünova, Kerime (2014), “Bir Dil Olayı: Cümle Eksiltisi Ya da Eksikliği”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.

Vural, Hanifi (2009), “Türkçede İsim Cümlesi Meselesi”, *Utek 2007 Bildiriler, Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 451-456.

- Yarar, Emine (2014), “Türkçe Koşul Cümlelerinde Ne Soru Sözcükleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: Cilt: 31, S.1.
- Yaylagül, Özen (2005), “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s.17-51.
- Yelten, Muhammet (2005), “Pars-Nâme’deki Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Ankara, s.45-56.
- Yener, Mustafa Levent (2013), “Ki’li Tümceleri Yeniden Düşünmek: Ki’li Tümceler Birleşik Tümce Midir Yoksa Bağlı Tümce Midir?”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, Ankara, s. 165-176.
- Yıldırım, Faruk (2014), “Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Devrik Dizim Üzerine”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Zülfikar, Hamza (1985), “Cümle Yapılarından Bir Örnek”, *Türk Dili*, Sayı: 398, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 96-98.
- Zülfikar, Hamza (1985), “Dil Bilgisi: Cümle Yapılarından Bir Örnek”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XLIX, S: 398, s. 96-98.
- Zülfikar, Hamza (1995), “Girişik Cümle Sorunu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: 1995/I, S: 522, s. 643-648.
- Zülfikar, Hamza (2003), “Doğru Yazalım Doğru Konuşalım (Dize - mısra, uyak - kafiye, değişmece - mecaz, çoğul - çokluk, tekil -teklik, belirteç - zarf, söz varlığı - kelime hazinesi - kelime dağarcığı - söz hazinesi - kelime serveti - vokabüler, cümle - tümce, cümle bilgisi - söz dizimi, yazım - imlâ, ana düşünce - ana fikir, hikâye - öykü, sıfat - ön ad, hece - seslem, fiil - eylem, ünlü - sesli, vecize - özdeyiş, edat -ilgeç - takı, anlatım - ifade, üslûp - biçeni, yazılı anlatım - kompozisyon, isim hâlleri - durum ekleri, adıl - zamir, şahıs zamiri - kişi zamiri - kişi adılı, kişi ekleri - şahıs ekleri. İtibarıyla, gurur duymak, iftihar etmek

üzerine)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: LXXXVI, S: 620, s. 136-140.

Zülfikar, Hamza (2006), “Doğru Yazalım Doğru Konuşalım (Cümle, tümce, cümlecik, tümcecik, yüklem, devre, dönem üzerine)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XCI, S: 651, s. 219-226.

Zülfikar, Hamza (2007), “Kalıp Cümleler”, *Türk Dili*, Sayı 668, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 344-351.

Zülfikar, Hamza (2007), “Dünden Bugüne Türkçe (Kalıp cümleler)” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C: XCIV, S: 668, s. 344-351.

Zülfikar, Hamza (2012), “Şart Cümlelerinde Noktalama Tutarsızlığı”, *Türk Dili*, Sayı:729, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.39-44.

Kitaplar

Ağca, Ferruh (2010), *Budist Türk Çevresi Metinlerde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ahanov, Kaken (2013), *Dil Biliminin Esasları*, (Aktaran: Murat Ceritoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akar, Ali (2012), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Ötüken Yayınları.

Akbaş, Vahap A. (2011), *Dil Bilgisi, Türkçenin Ana Çizgileri, Ders Kitabı*, İstanbul: Konak Yayınları.

Akbayır, Sıddık (2013), *Eğitim Fakülteleri İçin Cümle ve Metin Bilgisi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Akerson, Fatma Erkman-Özil, Şeyda (1998), *Türkçede Niteleme, Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, İstanbul: Simurg Yayınları.

Aktan, Bilal (2009), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

- Ayazlı, Özlem (2016), *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin, Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, Erhan (2018), *Uygur Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, A. N. (2017), *Çağdaş Türkçede Cümle*, (Rusça Aslından Çeviren: Oktay Selim Karaca), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berta, Arpad (2010), *Sözlerimi İyi Dinleyin, Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını* (Çev. Emine Yılmaz), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. Kaya (2014), *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Bozkurt, Fuat (2017), *Türkiye Türkçesi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Burdurlu, İbrahim Zeki (1967), *Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri*, İzmir: Eğitim Enstitüsü Ders Kitapları.
- Caferoğlu, Ahmet (1984), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cemiloğlu, İsmet (2000), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Cemiloğlu, İsmet (2001), *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceritoğlu, Murat (2012), *Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınlar.

Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press.

Coşkun, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Delice, Halil İbrahim (2007), *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Demir, Nurettin- Yılmaz, Emine (2012), *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Demirel Ezgi- Nalbant Mehmet Vefa (2014), *Divanü Lügati't-Türk Grameri II, Söz Dizimi*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Deny, Jean (2012), *Türk Dil Bilgisi, (Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği)*, (Günümüz Türkçesine Uyarlayan Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Dizdaroğlu, Hikmet, (1976), *Tümcebilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ediskun, Haydar (1992), *Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi, Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Eraslan, Kemal (2012), *Eski Uygar Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (1984), *Kutadgu Bilig Grameri Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, s.49-50.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004), *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation*, Otto Harrossowitz, Wiesbaden.

Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden: Brill.

Ergin, Muharrem (1997), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.

- Ergin, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2005), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erkul, Rasih (2007), *Cümle Metin Bilgisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erol, Hülya Arslan (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat (2007), *Dilbilgisi*, İstanbul: TekAğaç Eylül Kitap ve Yayınevi.
- Göksel, Aslı-Kerslake, Celia (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, New York: Routledge Taylor, Francis Group.
- Grönbech, K. (2011), *Türkçenin Yapısı*, (Çev: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gumilëv, L. N. (2011), *Eski Türkler*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2010), *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2003), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2015), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hazai, György (2012), *Türkiye Türkçesinin Dünü ve Bugünü*, Türk Dili Araştırmalarına Kısa Bir Giriş, (Çev: Tefik Duran), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (2007), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.

- Hunutlu, Ümit (2015), *Köktürk ve Uygur Türkçesinde Yan Cümleler*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Johanson, Lars (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (Çeviren: Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, Mehmet (2013), *Hakas Masalları'nda Söz Dizimi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, Leyla (1999), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla (2009), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaörs, Metin (2005), *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kerimoğlu, Caner (2014), *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2011), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kükey, Mazhar (1975), *Uygulamalı Örneklerle Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Kardeş Matbaası.
- Kültürel, Zuhale (2009), *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi*, (Ders Kitaplarıyla Mukayeseli), İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Mehmedoğlu, Alaeddin (2001), *Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*, Adapazarı:2001.

- Ölmez, Mehmet (2017), *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özçelik, Saadettin-Erten, Münür (2011), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Ankara: Set Matbaacılık.
- Özkan, Mustafa-Sevinçli Veysi (2010), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: 3F Yayınları.
- Özkan, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özmen, Mehmet (2013), *Türkçenin Sözdizimi*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Özyetgin, A. Melek (2014), *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Prof. Dr. Mehmet Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı (23 Ekim 2014) Bildirileri, (Yayına Hazırlayanlar: Muna Yüceol Özezen, Huriye Sözer), Adana: Karahan Kitabevi.
- Sağlam, Sıtkı (1977), *Türkçenin Sözdizimi, Örneklerle Tümce Çözümlemeleri*, Diyarbakır: Güneydoğu Modern Matbaa.
- Schaaik, van Gerjan (1996), *Studies in Turkish Grammar*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Schaaik, van Gerjan (2001), *The Bosphorus Papers, Studies In Turkish Grammar*, İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Serebrennikov, B. A.-Gadjieva, N. Z. (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri* (Çev. Tefik Hacıyev-Mustafa Öner), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şen, Serkan (2014), *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Şimşek, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi, Tümceler-Belirtme Öbekleri-Çözümlemeler*, Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A. Ş.

Şirin, Hatice (2015), *Kül Tigin Yazıtı Notlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Tekin, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.

—Uluslar Arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, *Utek 2007, Bildiriler, Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

Uzun, Nadir Engin (2004), *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları, Türkçe Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:39.

Üstünoğlu, Kerime (2014), *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Yaman, Ertuğrul (2000), *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yörük, Yaşar (1977), *Örnekle, Uygulamalı Cümle Bilgisi*, Ankara: Ünal Matbaası.

Yüksel, Semahat (2006), *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Tezler

Akay, Nilay (2006), *Orhun Abideleri Üzerine Bir Sentaks Çalışması*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yüksek Lisans Tezi)

Alyılmaz, Cengiz (1994), *Orhun Yazıtlarının Sözdizimi*, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum. (Doktora Tezi)

Çetin, Engin (2008), *On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinde Soru*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Adana. (Doktora Tezi)

Coşkun, Sakine Demen (2014), *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Romanında Söz Dizimi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Aydın. (Yüksek Lisans Tezi)

Daşdemir, Muharrem (1995), *Tarık Buğra'nın Romanlarında Sözdizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. (Yüksek Lisans Tezi)

Daşdemir, Muharrem (2000), *Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum. (Doktora Tezi)

Erenoğlu, Neşe (2013), *Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin Söz Dizimi Açısından Karşılaştırılması*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir. (Doktora Tezi)

Kara, Funda (2001), *Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. (Doktora Tezi)

Keskin, Berker (2015), *Altun Yaruk'un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul. (Yüksek Lisans Tezi)

Sebzecioğlu, Turgay (2004), *Türkiye Türkçesinde Eylemsilerle Kurulan Tümcelerin Yapısı*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi).

Şeyda, Arzu (2011), *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. (Doktora Tezi)

Umemoto, Yuiko (2012), *Türkçe ve Japoncada Söz Dizimi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul. (Doktora Tezi)

Yavuz, Duygu (2011), *Uygurca Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi*, (Metin, Çeviriyazı ve Aktarımı), Dil İncelemeleri (Cümle Bilgisi ve Sözcük Yapımı, İndeks), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (Yüksek Lisans Tezi)

ÖZ GEÇMİŞ

21 Ocak 1985'te Antalya'da doğdu. İlkokulu Kars-Sarıkamış Kazım Karabekir İlköğretim Okulu'nda, ortaokulu Antalya-Kumluca Mimar Sinan İlköğretim Okulu'nda, liseyi Antalya-Kumluca Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2003 yılında girdiği Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2008 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans öğrenimini "Sibgat Hekim'in Şiirleri (Giriş-Metin-Dizin) başlıklı tezi savunarak 2011 yılında tamamladı. Polat, 2013 yılından bu yana Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

AKADEMİK ÇALIŞMALAR

SCI, SSCI, SCI–Expanded ve AHCI kapsamı dışındaki uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmış makaleler

POLAT, Ülkü (2012), *Tatar Sanatında Tukay'ın Şiiri ve Kişiliği* (Mehmet Gali Arslanov'dan akt.), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı:32, Abdullah Tukay Özel Sayısı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 21-28.

POLAT, Ülkü (2012), *E. Feyzi'nin "Tukay" Romanının Yazılış Tarihinden* (Zahir Şeyhilislamov'dan akt.), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı:32, Abdullah Tukay Özel Sayısı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 61-67.

POLAT, Ülkü (2012), *Tatar Edebiyatından Abdullah Tukay, Hesen Tufan Çizgisinde Bir Şair: Sibgat Hekim*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı:35, Ankara: Türk Dil Kurumu, s.69-87.

POLAT, Ülkü (2016), *Yeni Dönem Tatar Edebiyatından Bir İsim Gamil Afzal Ve Afzal'ınTatar Şairlerine İthaf Ettiği Şiirleri*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı:42, Ankara: Türk Dil Kurumu, s.73-88.

POLAT, Ülkü (2017), *Eski Uygur Türkçesinde Saygı Bildiren (Ötün-, Tegin-, Yarlıka-, Yükün-) Yarı Tasvir Fiilleri*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(4), s. 2012-2026.

POLAT, Ülkü (2017), *Eski Uygur Türkçesinde İsim Cümleleri*, ÇÜTAD, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s.198-262.

SCI, SSCI, SCI–Expanded ve AHCI kapsamı dışındaki ulusal hakemli dergilerde yayınlanmış makaleler

POLAT, Ülkü (2015), *Şair Yolu*, (Sibgat Hekim'den akt.), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı 9, s.108-113.

Bilimsel Etkinlikler (Kongre, Sempozyum, Seminer, Panel vb.)

POLAT, Ülkü (2016), *-mİştA Gerund in Old Uighur Turkish and Functions of this Suffix*. IV. International Congress of Turkology (Özet Bildiri), Varşova/ POLONYA

POLAT, Ülkü (2017), *Türkiye Türkçesi Söz Diziminde Sıralı ve Bağlı Cümleler*, Uluslararası “40 Yıl Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü” Sempozyumu 18-19 Mayıs 2017, Üsküp (Makedonya).

ÖZET

Tezin Adı: Eski Uygur Türkçesinde Cümle

Hazırlayan: Ülkü POLAT

Eski Türkçenin Köktürkçeden sonra ikinci devresi olan Eski Uygur Türkçesi, Türkoloji araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Köktürkçeden sonraki bu devir gerek din değişiklikleri, gerek yaşam tarzındaki değişiklikler neticesinde farklı bir kültür ve edebiyat birikimi oluşturur. Eski Uygurların yaşam tarzındaki bu farklılıklar yazı dilinde de kendisini gösterir. Farklı diller ile etkileşim, bu dillerden yapılan telif ve tercüme Eski Uygur Türkçesini özellikle söz varlığı ve söz dizimi açısından farklı bir noktaya taşır. Bu sebeple bu çalışmada Eski Uygur Türkçesinin söz dizimi konu edilmiştir. Çalışmamız Giriş, İnceleme ve Sonuç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında amaç ve yöntem, araştırmanın veri alanı ve sınırları ile ilgili bilgi verildikten sonra Türkiye Türkçesinde Cümle İle İlgili Yapılan Çalışmalar, Tarihi Türk Yazı Dilleri ve Çağdaş Türk Yazı Dilleri ile İlgili Türkiye’de Yapılan Cümle Çalışmalarına yer verilmiş, Cümle Tasnifi ve Terminolojisinde Araştırmacıların Fikir Birliğine Varamadığı Konular tespit edilerek maddeler halinde değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerin sonucunda Eski Uygur Türkçesinde cümle konusunu hangi tasnif zemininde inceleyeceğimiz belirlenmiştir. İnceleme kısmında Eski Uygur Türkçesinde cümleler Yüklemlerine Göre ve Yapılarına Göre iki ana başlıkta alt başlıklarıyla birlikte dönem eserlerinden fişlenen örneklerle ele alınmıştır. Sonuç kısmında incelemelerimizin neticesinde Eski Uygur Türkçesinde cümle yapısı ile ilgili tespit edilen ve bu devreyi farklı kılan özellikler maddeler halinde listelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Söz Dizimi, Cümle.

ABSTRACT

Name of Thesis: Syntax in Old Uighur Turkic

Prepared by: Ülkü Polat

Old Uighur Turkic which is the second period of old Turkic language that is the successive of Kokturk language is of prime importance in Turcology studies. This second period that follows Kokturk composes a different culture and literary background either as a result of religious changes or changes in life style. These changes in their life style in Old Uighur are reflected in their written inscriptions. Interaction among different languages, compilations and translations made from these languages convey Old Uighur Turkic to a different position in terms of vocabulary and syntax. For this reason, in this study, syntax of Old Uighur Turkic has been analyzed. This study consists of three sections: Introduction, Analysis and Conclusion. After giving information about the aim of the study and method of the study, data field and limits of the research, studies of Turkic-Turkish clauses, clause practices related to ancient Turkish written languages and contemporary Turkish written languages have been examined. The topics in clause classification and terminology that the researchers didn't reach at a consensus have been ascertained and these topics are specified in each item. As a result of this assessment, which way we could classify Old Uighur Turkic clauses has been determined. At the process of analysis, Old Uighur Turkic clauses have been discussed with samples that are quoted with literary works in that period with subtitles in two main titles; as to predicates and as to structures. In Conclusion section, the features that are determined related to Old Uighur Turkic clauses and make the period particular as a result of our analysis have been specified as items.

Key Words: Old Turkic language, Old Uighur Turkic, Syntax, Clauses